J.K. Gibson-Graham

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu

SİYASAL İKTİSADIN FEMİNİST ELEŞTİRİSİ

metis

J.K. Gibson-Graham

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu

Siyasal İktisadın Feminist Eleştirisi

J.K. Gibson-Graham, Katherine Gibson ve Julie Graham'in müstear adıdır. Katherine Gibson Avustralya Ulusal Üniversitesi'nde Pasifik ve Asya Çalışmaları Araştırma Okulu'nun Beşeri Coğrafya Bölümü başkanı ve öğretim üyesidir. Monash Üniversitesi'ndeki Kadın Çalışmaları Merkezi'nin yöneticiliğini yapmış ve Avustralya, Papua Yeni Gine ve Filipinler'de eylem araştırmaları projeleri yönetmiştir. Julie Graham ise Amherst'teki Massachusetts Üniversitesi'nde Yer Bilimleri Bölümü'nün başkan yardımcısı ve ekonomik coğrafya alanında öğretim üyesidir. Kadın çalışmaları, emek çalışmaları ve bölgesel planlama birimlerinde de dersler vermektedir; Massachusetts Pioneer Valley'deki eylem araştırmaları projelerinin içinde yer alır. İki yazar, son otuz yıldır, ekonomiyi ve ekonomik kalkınmayı birlikte yeniden düşünmek üzere ortak çalışmış ve J.K. Gibson-Graham müstear adıyla *Post-Kapitalist Siyaset* (2006) başlıklı kitabı ve *Sınıf ve Sınıfın Ötekileri* (Minnesota, 2000) ve *Sınıfı Sunmak/Temsil Etmek* başlıklı derlemeleri yayımlamışlardır.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu
Siyasal İktisadın Feminist Eleştirisi
J. K. Gibson-Graham

İngilizce Basımı:
The End of Capitalism (As We Knew It):
A Feminist Critique of Political Economy
University of Minnesota, 2006

© Julie Graham ve Katherine Gibson, 1996

© "Yeni Basım için Giriş: On Yıl Sonra"
(Introduction to the New Edition: Ten Years On)
Regents of the University of Minnesota, 2006

© Metis Yayınları, 2007
Çeviri Eser © Zeynep Gambetti, 2009

Birinci Basım: Eylül 2010

Yayıma Hazırlayan: Tuncay Birkan, Savaş Kılıç
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Kapak Resmi: bristol.indymedia.org'dan alınmıştır.
Çizeri belirsizdir. Kısmen değiştirilmiştir.

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-757-9

J. K. Gibson-Graham

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu

SİYASAL İKTİSADIN FEMİNİST ELEŞTİRİSİ

Çeviren:
Zeynep Gambetti

metis

Steve ve Rick'e

İçindekiler

Yeni Basım için Giriş: On Yıl Sonra 9

Önsöz ve Teşekkür 47

1 Stratejiler 57

2 Kapitalizm ve Özcülük Karşıtlığı:
Çelişkili Bir Karşılaşma 85

3 Sınıf ve "Kimlik" Siyaseti 111

4 Bu Kapitalist Mekândan Nasıl Çıkılır? 142

5 Ekonomi, Enayi!
Endüstriyel Politika Söylemi ve Ekonominin
Vücut Bulması 165

6 Küreselleşmeyi Sorgulamak 199

7 Siyaset Olarak Post-Fordizm 233

8 Bölüşümle İlgili Yeni Bir Sınıf Siyasetine Doğru 263

9 "Kek Kazmacıları ve Çay Tumbacıları" 300

10 Kapitalizme Musallat Olmak:
Karatahtadaki Hayaletler 338

11 Devrimi Beklerken... 353

Kaynaklar 371

Dizin 391

Yeni Basım için Giriş: On Yıl Sonra

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'nun yeni basımına bir giriş yazma hazırlığı içindeyken şaşırtıcı bir şey oldu. Leicester Üniversitesi İş İdaresi Merkezi'nde Alternatif Örgütlenme Çalışmaları Topluluğu' nun (CAOS) ev sahipliği yaptığı "Kapitalizme Karşı Koymak: Pratikler ve Stratejiler" konulu çalıştayın açılış konuşmasını yapmak üzere İngiltere'ye gitmiştik. Çalıştaydan bir gün önce ev sahiplerimizle tanışmak için merkeze gittik ve çok dostane bir entelektüel ve siyasal ortamla karşılandık – başlıca mesaisi, bildiğimiz kapitalizme alternatifler oluşturma yolunda çeşitli düşünceler ve deneyler geliştirmek olan bir ortamdı bu, üstelik gelecek yıllarda da bu mesaiyi sürdürmeyi planlıyorlardı.[1] Ertesi gün daha da şaşırtıcıydı. İngiltere ve Avrupa'dan gelen yerel aktivistler ve sosyal bilimciler de dahil olmak üzere, altmış ila yetmiş katılımcıyla tanıştık ve çok geçmeden fark ettik ki Leicester Üniversitesi kurumsal açıdan ileri olsa da, bir istisna değildi: Kooperatifçilikten yerel para birimleri icat etmeye, bir topluluğun kendi kredi kurumlarını kurmasından ortak toprakların yeniden kazanımına kadar bin türlü alternatif üzerinde araştırma yapan pek çok kişi ve grup vardı. Dahası bu çalışmalar, başarısızlık, içerilme veya yetersiz kalma beklentisinin hep çok yüksek olduğu ve bu beklentinin onaylandığı bildik olumsuz ruh hali yerine, yeni olasılıklara açık bir haletiruhiye içinde yürütülü-

1. Bizi CAOS'tan Colin Williams ile Valerie Fournier ve hızla büyüyen iş idaresi programının başında olan Gibson Burrell davet etmişti. İngiltere'de işletme dalında eğitim gören lisans öğrencisi sayısının çok yüksek oranda oluşu karşısında üniversitenin rektör yardımcısı eleştirel bir iş idaresi programı oluşturulmasını desteklemiş ve bunu geliştirmek üzere eleştirel iş idaresi konusunda tanınmış bir uzman olan Burrell'i işe almıştı.

yordu. Alternatif gibi tartışmalı bir terime ne anlam yüklenirse yüklensin, alternatifler küresel neoliberalleşmenin temel metninin kenar boşluğuna çiziktirilen birer not olmaktan çıkıyordu. Her biri başlı başına, kendilerine has olumsal sorunları ve zaferleri, başarıları ve çıkmazları, hayal kırıklıkları ve ümit vaat eden şaşırtıcı yönleriyle değerlendiriliyorlardı.

CAOS'un gönderdiği çalıştay çağrısının bizi karşılaştığımız bu tabloya hazırlamış olması gerekirdi aslında; zira sunulacak bildirilerin (1) halihazırda var olan alternatifleri, kapitalizme karşı yeni alternatifler yaratılmasını özendirmek amacıyla kayıt altına almaları; (2) bu alternatiflerin olanaklı, başarılı ve hatta dönüştürücü olmalarını temin eden bir söylemsel alan açmaları bekleniyordu. İkinci hedef, değişimin koşullarını üretmekte ekonominin, siyasetin ve sosyal bilimcilerin rolünü farklı bir biçimde düşünmeyi gerektiriyordu. Katılanlar buna hem hazır, hem de yetkin görünüyorlardı.

Leicester'deki çalıştay, *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nun yayımlanmasından bu yana sosyal bilimlerin özellikle ekonomik ayağının nasıl değişimler yaşamış olduğuna ışık tuttu. 1996'da kapitalist küreselleşmeye dair akademik takıntının doruğa çıktığı bir dönemde, ekonomik alternatifleri tartışmak üzere bir grup coğrafya, sosyoloji, antropoloji ve işletme hocasını, aktivistlerle bir araya getirmek neredeyse imkânsız olurdu.[2] Ama artık dönem de değişti, onunla birlikte içinde bulunduğumuz durum da. Dürüstlüğünü çok takdir ettiğimiz bir yardımcı doçentin bize geçenlerde söylediği gibi, "On yıl önce hepimiz sizin çıldırmış olduğunuzu düşünüyorduk. Şimdiyse herkes bu işe soyunmuş durumda." Buradaki iki yönlü abartıya rağmen, demek istediğini anlıyoruz: Biz ekonomik alternatifler ve benzeri konularda teğellenmiş bir diyalog içinde olan birçok insandan sadece ikisiyiz. İnsanlar araştırma fonlarına hak kazanıyor, makaleler yazıyor, kitaplar yayımlıyor, konferanslar düzenliyorlar. Başka deyişle, birçok yeni araştırma programı geliştirilip uygulanıyor.

2. Gerçekten de 2001'de David Angel tarafından Clark Üniversitesi'nde düzenlenen Küresel Değişim Coğrafyaları konulu çalıştayda Andrew Leyshon ve Julie Graham dışında çok az katılımcı "çeşitlilik ekonomileri" kavramını ilginç buldu; bunun yerine çoğunluk neoliberalizmin coğrafyalarını araştıracak olan bir ekip çalışmasına talip oldu.

Ekonomik alternatif ve deneylerin ilgi uyandırmasına vesile olan gelişmelerden biri hiç kuşkusuz Dünya Sosyal Forumu'ndan ve edimsel olarak "hareketlerin hareketi" diye adlandırılan hareketten kaynaklanan yeni siyasi imgelemdir. Bu imgelemin belki de en sıkça zikredilen kaynağı Meksika'nın Chiapas eyaletindeki Zapatista ayaklanmasıdır. Michal Osterweil'ın (2004) kullandığı bir ifadeyle, "yerel bazlı küreselleşme" siyasetini başlatmıştır bu hareket. Toplumsal bir hareket olarak Zapatistalar, eylemlerinin yapıcı içeriği, kendi kendini dönüştürmeye yönelik etik projeleri, muktedir olmanın daima yeni yollarını aramaları, otonomi ve özyönetim pratiklerinden doğan eylem özgürlükleriyle, kendilerini diğer hareketlerden ayrıştırmışlardır. Dönüştürücü eylemin yeri ve zamanı olarak *burada* ve *şimdi*'yi seçen Zapatistalar, yerel yönelimlerini korurken dünyanın dört bir yanında birçok kişiye de enerji vermişlerdir.

Eğer 1996'da bize on yıl içinde nerede olmak isteyebileceğimizi –nasıl bir akademik ve siyasal ortamda çalışıyor olmak isteyebileceğimizi– sorsaydınız burada tanımladığımız şeylerin aynını isterdik: yeni bir iktisadi siyasetle işbirliği içindeki yeni bir akademik diyalog ortamını. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nu yazarken, kapitalizme insani (ve belki de yeşil) bir çehre edindirmekten başka alternatif göremeyen yerel ekonomik aktivistlerden oluşan bir okur kitlesi vardı zihnimizde. Kitap, onların toplumu dönüştürme emellerine gem vurduğunu düşündüğümüz şeyle ilgiliydi, yani kapitalizmi toplumsal alanla örtüşen başat bir ekonomi biçimi veya kapsamlı bir ekonomi sistemi olarak doğallaştıran bildik anlayışla. Bu tür anlayışların nüfuzunda kalacak gayri-kapitalist kalkınma projelerinin –ne içerikte olurlarsa olsunlar– daima satır aralarına, geleceğe veya bir nüve olma haline sıkıştırılacağından korkuyorduk. Başka bir deyişle bu projeler, erteleme siyasetinin ayrılmaz parçaları olarak marjinalleştiriliyorlardı. Var olan ekonomi ve kapitalizm kavrayışlarını eleştirmek suretiyle, yaratıcı ve dönüştürücü bir iktisadi siyaseti teşvik eden, böyle bir siyaset geliştirmeye elverişli yeni ekonomik tasarımlara yer açmayı umuyorduk. Böyle bir siyasetin oluşmakta olduğunu görmek, bu oluşuma akademik ilgi ve dayanışma gösterildiğini görmek, umut etmeye cüret edemesek de tam da istediğimiz bir şeydi.

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'ndan Sonra

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu yayımlandığından bu yana, ne uzunlukta olursa olsun hayatlarımızın bundan sonrasında bizi meşgul etmeye namzet görünen ortak bir projeye giriştik. Bu projenin genel hedefi, ekonomik farklılığın coğrafyasını çizmek veya yaratmak ve bu coğrafyada birbirleriyle yaratıcı biçimlerde ilintilenen, tuhaf denecek ölçüde tanıdık çeşitli varlıklar oluşturmak veya keşfetmektir. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse, kendimizi ve gayri-kapitalist girişimleri ve gayri-kapitalist alanları hayal etmeye, hatta hayalin de ötesinde güçlendirmeye ve kurmaya teşvik etmeyi ümit ediyoruz. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nda, halen var olan ekonomi ve kapitalizm tasarımlarını eleştirmiştik; çalışmamızın bu yeni evresinde ise alternatif ekonomileri yerinde uygulamayı umuyoruz.

Bu kolektif çabaya girişirken Fredric Jameson'ın bir sözü hem bize hitap etti, hem de bizi tahrik etti:

> Yerkürenin ve doğanın tümüyle bozulacağını hayal etmek, geç kapitalizmin yıkılmasını hayal etmekten daha kolay geliyor bugün bize; bu imgelemlerimizdeki bir zayıflıktan kaynaklanıyordur belki de (1994, xii).

Ekonomik imgelemimizi tazeleme ve alternatif ekonomileri uygulamaya geçirme kararlılığımızla (şimdilik) dört ayrı ama birbiriyle örtüşen safhası bulunan ortak tasarımlı bir proje ürettik. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nda irdelediğimiz ilk safha, *kapitalizmin hegemonyasını yapıbozuma uğratarak* gayri-kapitalist faaliyetlerin dünya çapında yaygınlaşması ve çeşitlenmesine yönelik söylemsel bir alan açmayı içeriyor. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nda nüveleri bulunan ikinci safha, ekonomik imgelemi genişletecek *bir ekonomik farklılık dilinin üretilmesini*, kapitalizmin temel kaygı olmasının gölgede bıraktığı çeşitli ve çoğalmakta olan pratikleri görünür ve anlaşılır kılmayı gerektiriyor, ki biz bu tür bir dili ekonomik yaratıcılık siyasetinin zorunlu bir parçası olarak görüyoruz. Bunu takiben geliştirilen eylem araştırmasında irdelenen üçüncü safha, gayri-kapitalist uzamları arzulayıp mesken edinebilecek *öznelerin oluşturulması* sürecini içeriyor. Bu hem kendimiz, hem de başkala-

rı için geçerlidir. Epey zor olan bu oluşum sürecini çerçeveleyebilmek için bildiğimiz yapısal kapitalizm vizyonundan ve bunun kimliği ve çıkarları tanımlı öznelerinden uzaklaşıp, etik ve siyasi bir oluş alanı olarak "topluluk ekonomisi" vizyonu geliştirmekteyiz. Bu komünal alanda bireyler ve kolektif özneler geçim kaynakları ve karşılıklı bağımlılık gibi konuları müzakere ederken süreç içerisinde kendilerini de (yeniden) kurarlar. Son olarak, halen süren eylem araştırması çerçevesinde, belli yerlerde *topluluk ekonomileri inşa etmenin* somut pratikleri geliyor. Çeşitlilik / topluluk ekonomileri projesine dönüşmüş olan son üç safha *Post-Kapitalist Siyaset* (2006) adını verdiğimiz yeni kitabın konusudur.

Çeşitlilik / topluluk ekonomileri projesini temellendirmek için Avustralya, ABD, Filipinler ve Endonezya'da eylem araştırmaları başlattık (bkz. www.communityeconomies.org). Bulundukları yere bağlı olarak illaki farklılık içerseler de, bu projelerin paylaştıkları üç ana unsur vardır:

- Dil siyaseti – yerelde yeni ve daha zengin bir ekonomi ve ekonomik olanaklar dili geliştirmek;
- Özne siyaseti – kendimizi ve başkalarını gayri-kapitalist kalkınmanın özneleri olarak oluşturmak;
- Kolektif eylem siyaseti – alternatif mahalli ekonomik örgütlenmeler ve uzamlar üretmek için ortaklaşa çalışmak.

Bundan sonraki başlıklar altında bu siyasal anların her birini betimleyecek ve bunları açacağız.[3]

Dil Siyaseti: Çeşitlilik / Topluluk Ekonomileri

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'nun 5. Bölümünde öne sürdüğümüz gibi, günümüzdeki tüm ekonomik siyasetlerin karşısına halihazırda mevcut olan bir nesne çıkar: belirli temsil ve hesaplama biçimleri aracılığıyla, "diğer toplumsal süreçlerden iç mekanizmaları ve mübadele şekilleriyle ayrılan" (Mitchell, 2007), sınırları belli bir alan olarak üretilen ekonomi. Bu ekonomi, entelektüel argümanlarla yı-

3. Bu girişin geri kalan kısmı, kitaptan alıntılar da dahil olmak üzere, *Post-Kapitalist Siyaset*'in ana savlarının yoğun bir özeti olarak görülebilir.

kılabilecek basit bir ideolojik kavram olmayıp, kendini çevreleyen pratikleri ve süreçleri örgütlerken, yine bunlar tarafından örgütlenen ve daim kılınan bir somutluktur. Farklı bir ekonomi tesis etme projesi, bu inatçı pozitifliği negatif temeline iade etmelidir. Laclau'nun (1990) terimleriyle, bir "yerinden etme" edimi sayesinde "başka ekonomilerin mümkün" olduğunun farkındalığına olanak vermelidir. Yeni siyasal yapılanış projesine, verili varoluş düzeninin dışında kalan bir unsur veya malzeme sunulmalıdır. Bizim açımızdan bu yerinden edici unsur, var olan ekonomik düşünce biçimleri tarafından içerilemeyen, tersine ekonomiyi alternatif terimlerle yeniden yapılandırmanın daima mümkün olduğuna işaret eden bir ekonomik dildir.

Farklı ekonomik diller için bol bol kavramsal kaynak vardır. Hegemonik ekonomik söylemin yanı sıra, alternatif ekonomik düşünce geleneklerinden (örneğin klasik siyasal iktisat, feminist ekonomi, ekonomik antropoloji, coğrafya ve sosyolojiden) ve işçi sınıfı hareketi, Üçüncü Dünya'daki hareketler, toplumsal hareketler ve cemaat hareketlerinden (örneğin feminist, sosyalist, kooperatifçi ve yerel sürdürülebilirlik hareketlerinden) doğan çok sayıda karşıt

4. Hâkim ekonomik düşünceye karşı üretilen en tartışmalı ama aynı zamanda en başarılı söylemin başı, feminist aktivist ve ekonomiciler tarafından çekildi. Bunlar, ücretlendirilmemiş ve piyasaya yönelik olmayan ev işi, gönüllü iş, çocuk yetiştirme, yaşlı ve sakatların bakımı gibi (çoğunluğunu kadınların üstlendiği) faaliyetlere harcanan emeğin önemli bir yekûn tuttuğuna dikkat çekerler. Bu konuda yapılan ampirik çalışmalar göstermektedir ki gerek zengin, gerekse yoksul ülkelerde ekonomik faaliyetin yüzde 30 ila 50'sini ücretlendirilmeyen hane içi emek teşkil eder (Ironmonger 1996; Luxton 1997). Bugünlerde milli gelir hesaplama sistemlerinin toplam ekonomik performans ölçütü olan gayrisafi ekonomik hasıla, hem gayrisafi piyasa hasılasını, hem de gayrisafi hane içi hasılayı içine alacak şekilde gözden geçirilmesi talep edilmektedir (Ironmonger 1996, 38-39; Folbre 2001).

"Kapitalist ekonominin" hegemonyasına karşı ikinci meydan okuma, hem "az" hem de "çok" gelişmiş ülkelerin kayıtdışı ekonomilerini konu alan geniş literatürdür. Kayıtdışı sektör genelde piyasa içinde ve piyasa dışında olup düzenlenmeyen ve hatta devlet tarafından tanınmayan ekonomik faaliyetleri içerir. Geçim kaynaklarının çok çeşitli ekonomik faaliyetlerden oluştuğunun kabul edilmesi yönündeki baskı daha çok yerkürenin "güneyinden" gelmiştir; ancak "kuzeyin" sanayileşmiş ekonomilerinde de kapitalist olmayan ekonomik ilişkiler ve sözleşmesiz geçim pratiklerinin ne denli çeşitli ve büyük olduğuna dair göstergeler giderek artmaktadır (Williams 2005; Emery ve Pierce 2005).

söylem bulunmaktadır.[4] Ekonomik farklılığın kapsam ve doğasına dair ciddi boyutlarda bir anlayışın var olmasına rağmen halen eksik olan, bu bilgiyi kapitalizmin hâkimiyetini kabullenen aklı sarsacak ve ekonomik deneyselliğin yaratıcı gücünü ve öznelerini zincirlerinden koparacak şekilde kullanmanın yolu yordamıdır.

Bizim müdahalemizin odağında, farklı ekonomiler icra edebilmek amacıyla ekonomiyi farklı biçimlerde düşünmeyi keşfetme pratiği olarak *çeşitlilik ekonomisi* dilini öne sürmek bulunuyordu.[5] Çeşitlilik ekonomisi dili, ekonominin tanımını, kapitalist hegemonya kuram ve varsayımı tarafından dışlanan veya marjinalleştirilen tüm pratikleri içine alacak şekilde genişletir. Bundan kasıt ekonomiyi "şu an olduğu haliyle" haritalandıran ve zaten inanmış veya inanmaya meyilli olanlara hazır bir "ekonomik alternatif" sunan, tamamlanmış ve tutarlı bir şablon üretmek değildir. Umduğumuz, kapitalist ekonominin doğallaştırılan başatlığını devreden çıkarmak ve yerinden etmek, yeni ekonomik oluşlara –yaratabilmek için çalışmamız gerekecek oluşlara– alan açmaktır daha çok. Çeşitlenmiş bir ekonomi olduğunun farkına varırsak eğer, kapitalist olmayan bir ye-

---

Belki de şaşırtıcı bir şekilde, bir üçüncü ekonomik farklılık dili Marx'tan gelir. *Kapital*'de Marx kapitalizmin arka planını feodal, köleci ve bağımsız üretimin olduğu kadar, komünizm olarak tanımladığı sömürgeci olmayan ilişkilerin de oluşturduğunu gösterir. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nun yayımlanmasından beri Resnick ve Wolff'u (1987) izleyerek bahsi geçen farklı sınıf süreçlerini kuramsal ve ampirik olarak irdelemeye başladık. Özellikle de ilk kez *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nun 8. Bölümünde ortaya attığımız artık değer bölüşümüne dayalı süreç ve siyasetlere odaklandık (Gibson-Graham, Resnick ve Wolff 2000, 2001; Gibson-Graham 2003; Gibson-Graham ve O'Neill 2001). Gibson-Graham' da (2006) topluluk ekonomilerinin belirlenmesinde önemli bir payı olan artık siyaseti ve ekonomisi üzerinde yoğunlaşıyoruz.

5. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nda bir ekonomik yaratıcılık siyasetine katkıda bulunmak için bir ekonomik farklılık söylemi üretme niyetimizi beyan etmiştik; ancak "çeşitlilik ekonomisi" dilini henüz tahayyül etmemiştik. Ekonomik farklılık çoğunlukla piyasaya karşı devlet gibi tanıdık terimlerle çerçevelenmenin ötesine geçmemiştir (ki bu da bize "üçüncü yol" ve "sosyal ekonomiyi" var olabilecek yegâne alternatif olarak sunar). Veyahut ekonomik farklılık geleneksel ve modern, geri kalmış veya gelişmiş gibi değer yargısı taşıyan ve kapitalist kalkınma projesini yayan ve daim kılan hiyerarşiler aracılığıyla dillendirilmiştir.

6. Finans, mülkiyet ve kaynakların mülkiyeti gibi başka farklılık boyutları da buna eklenebilir elbette.

Mübadeleler	Emek	Girişim
PİYASA	ÜCRET	KAPİTALİST
Alternatif Piyasa Kamu mallarının satışı Etik "adil ticaret" piyasaları Yerel mübadele sistemleri Alternatif para birimleri Yeraltı piyasası Kooperatifler arası mübadele Değiş tokuş Kayıt dışı piyasa	*Alternatif Ücretlendirilmiş* Serbest çalışma Kooperatif Senete bağlama Karşılıklı emek Ayni ödeme Sosyal yardım işi	*Alternatif Kapitalist* Kamu teşekkülü Yeşil kapitalist Toplumsal sorumluluk taşıyan şirket Kâr amacı gütmeme
Piyasa Dışı Hane içi akışlar Armağan Yerliler arası mübadele Devlet ödenekleri İstimlaklar Hasat sonu başak toplama Avlanma, balık tutma, toplama Hırsızlık, kaçak av	*Ücretlendirilmemiş* Ev işi Aile bakımı Mahalle çalışması Gönüllülük Boğaz tokluğuna Köle emeği	*Kapitalist Olmayan* Komünal Bağımsız Feodal Köle

Şekil I.1. *Çeşitlenmiş bir ekonomi. Bu tablo sağdan sola değil, yukarıdan aşağıya okunması için tasarlanmıştır. Dolayısıyla, örneğin, kapitalist olmayan bir faaliyet piyasaya yönelik olabilir.*

rel siyasetin yeşermesini sağlamanın güçlü unsurları olacak çeşitlenmiş örgüt ve pratikler tahayyül edebilir ve yaratabiliriz.

Yeni dilimizi inşa etmeye bir dizi ekonomik gelenek ve dili ele alıp üç farklı pratiği kavramsallaştırarak başladık:[6]

– Farklı *mübadele* biçimleri ve kıyaslanabilirliği (kıyaslanamazlığı) müzakere etmenin farklı yolları;

– Farklı *emek* biçimleri ve emeğin karşılığını vermenin farklı yolları;

– Farklı ekonomik *girişim* biçimleri ve artık değeri üretme, temellük etme ve bölüşmenin farklı yolları.

Çeşitlilik ekonomisi olarak tabir ettiğimiz şeyle ilgili halihazırdaki tasarımımızı Şekil I.1'de görmek mümkündür. Bu tabloda *ekonomi*'ye tekabül ettiği düşünülen kayıtlı piyasa, ücretli emek ve ka-

pitalist girişimler, dünyanın çeşitli bölgelerinde geçim kaynaklarını oluşturan karmaşık alan içerisinde yalnızca birkaç kutucuk teşkil eder. Tablonun altında yer alan üçte ikilik bölümün gerek zengin, gerekse yoksul ülkelerdeki toplam ekonomik faaliyetin yüzde 50'sinden çok fazlasını anlattığını fark ettikten sonra, "kapitalist" ekonomi ve toplumlara yapılan bildik göndermelerle ne denli büyük bir söylemsel şiddet uygulanmakta olduğuna şaşırmamak mümkün değildir.

Şekil I.1'in sağ sütunundaki piyasa eksenli girişimleri ele alalım. Alt kutucukta kapitalist olmayan ama meta üretimi içeren girişimler olduğu dikkat çeker. Buna şaşırmamak gerekir – metalar piyasa için üretilen mal ve hizmetlerdir; sömürü içersin veya içermesin, kapitalist üretim tarzı dışında kalan birçok kuruluş tarafından üretilebilir bunlar. Sömürü içeren grupta, işçilerin sözleşme özgürlüğünün olmadığı köleci üretim ve artık değer temellükü tarzları gittikçe artmaktadır – örneğin, ABD'deki cezaevi sisteminde veya dünyanın dört bir yanındaki seks ve ev-içi hizmet sektörlerinde (Bales 1999). Buna ek olarak kira ödemeleri üzerinden yürüyen feodal artık değer üretimi, kiracı çiftçilik (ortakçılık) ile hane temelli işletmelerde devam ettirilmektedir (Kayatekin 2001). Ama kapitalist olmayan kutucukta ayrıca sömürü içermeyen artık değer üretimi biçimleri de bulunur: Ürettikleri sermayeyi kendileri temellük eden ve bölüşen çok sayıda serbest çalışanı veya bağımsız üreticiyi düşünün; veya artık değere ortaklaşa el koyan ve üyelerinin rızasına göre dağıtan gitgide sayıları artan kolektifi ve kooperatifi düşünün.

Bir kutucuk yukarı çıkarsak kapitalist girişim kategorisi *içerisindeki* farkın, girişim biçimleri veya sınıf süreçleri arasındaki fark kadar önemli olduğunu hatırlarız. "Alternatif" kapitalist şirketler kendilerini ana akım kapitalist olanlardan gittikçe daha fazla ayrıştırırlar, zira üretim süreçlerinin, ürünün veya temellük edilmiş artık değerin bir kısmını çevre dostu veya toplumsal anlamda sorumluluk taşıyan faaliyetlere yönlendirirler. Devletin iktisadi teşekkülleri ücretli emek kullanır ve artık değere el koyarlar, ancak kamusal mal ve hizmet üretme ve artık fonları kamusal fayda olarak dağıtma potansiyeline sahiptirler. Kapitalist girişimlerde olduğu gibi bu farklı kurumlar da ekonomik topografyanın her yerine dağılmışlardır. Önerdiğimiz bu tasarıma göre, hiçbir sistem veya bütünlüklü ekonomi

toplumsal alanın tamamını örtüyor, diğer ekonomi biçimleri üzerinde mutlaka ve mutlaka hâkimiyet kuruyor değildir.

Çeşitlenmiş bir ekonomi vizyonunu geliştirmek, yerel öznelerin (kapitalist ekonomik) küreselleşme söylemine tabi kılınmalarına karşı kullandığımız stratejilerden biridir. Eylem araştırma projelerimizden her biri topluluk araştırmacılarının, yerel ekonomik pratik ve kuruluş envanteri oluşturmaları ve Şekil I.1'i buna göre değiştirip genişletmeleriyle başlar. Bu süreç daha geniş bir ekonomik olanaklar alanı üretilmesini sağlar; yetersizlikleri not etmek yerine, müdahaleci projelerin işine yarayacak ekonomik kaynakları tespit eder ve yerel ekonomiyi o gözle yeniden değerlendirir.

Çeşitlilik ekonomisinin tasarlanması, piyasa içi/piyasa dışı ve kapitalist olan/kapitalist olmayan gibi ikilikleri yerinden oynatan, tekil genellikleri çoğul tikelliklere dönüştüren bir yapıbozum sürecidir. Radikal anlamda heterojen bir ekonomik topografya üreten bu süreç, eylem araştırma projelerinin bir sonraki aşaması için –yerelde "topluluk ekonomilerinin" tesisi için– hazırlık işlevi görür. Kendi dil siyasetimiz açısından bu kuruluş süreci (1) farklı çeşitlilik faaliyetleri ve girişimleri arasında bağ kurmayı veya bunları birbirine eklemlemeyi ve (2) bu faaliyet/girişimleri "topluluk ekonomisi" göstereni altında toplamayı veya yeniden anlamlandırmayı içerir. Bir kalkınma pratiği olarak topluluk ekonomisi kurmak, var olan ilişkileri tanıma ve bağlar kurma anlamında etik bir projedir; jenerik büyüme mantıklarını harekete geçiren teknik bir proje değil.

Çeşitlilik ekonomisinin çoğalmaya meyilli doluluğuna karşılık topluluk ekonomisi bir boşluktur – böyle bir ekonomiyi tesis etme projesi siyasal, deneysel, açık uçlu ve demokratik olacaksa, öyle olması gerekir.[7] Topluluk ekonomisi coğrafi veya toplumsal bir ortaklık değil, etik ve siyasi bir karar alanıdır; topluluk bunun zemini de-

7. Soyut topluluk ekonomisinin minimalist ve "içi boş" olduğu fikrini Jean-Luc Nancy'ye (1991a: 74) borçluyuz. Nancy'ye göre, her tür "varlık" karşılıklı bağımlılık içinde biraradalığı içerir – buna "hepimizi" kuran bir "birlikte-var-olma" adını verir (Nancy 1991b). Topluluğu bu durumun düşünümselliği önceleyen kabulü üzerinden kuramlaştırır. Ekonomik bir "birlikte-var-olmanın" kabulü, topluluk ekonomisi pratiklerini kurmaya ve genişletmeye yönelik siyasetin önkoşuludur. Ancak topluluk ekonomisini anlamlandırma çabasına girerken, müşterek varlık (özdeşlik) fantazisi üretmeye, topluluk ekonomisini tanımlamaya, ne içerece-

ğil sonucudur. Topluluk ekonomisi sürekli yeniden anlamlandırma pratiği olarak akıcı bir süreçtir; müzakere, mücadele, belirsizlik, müphemlik ve hayal kırıklıklarından arınmış mükemmel bir topluluk ekonomisi olabileceği fantazisini reddeder, bize ne yapmamızı ve nasıl "komünal" olacağımızı söyleyen rehber fikrini dışlar. Aslında *komünal olmamanın* mümkün olmadığının, birbirimizle *ilişkilenmeme* gibi bir durumun söz konusu olamayacağının kabulüdür; bizi "topluluk ekonomisi kurma" siyasetine davet eder.

Bir Özne Siyaseti

Çeşitlilik/topluluk ekonomisi dilinin yeni özne konumları önerme, ekonomik enerji ve arzuları çoğaltan yeni özdeşleşme dürtüleri yaratma potansiyeli vardır. Ancak bu potansiyel otomatik olarak gerçekleşecek değildir asla. Kapitalizm yapıbozumla veya göstergelerin çoklaştırılmasıyla yerinden edilebilecek bir ekonomik gösterene indirgenemez. Libidinal yatırımın olduğu yerdedir daha çok. Çeşitlilik ekonomisi gibi yeni bir söylemle karşılaşan proje katılımcılarımız, adlandırılan faaliyet ve girişimlerin farkına kolaylıkla varabildikleri halde, açılan alternatif özne pozisyonlarıyla anında özdeşememektedirler. Çoğu sabahleyin alternatif bir ekonomi değil de, bir iş isteyerek uyanır – hissettikleri duygu "istek" değilse bile, işe ihtiyaçları olduğu duygusudur. (Bu tıpkı solcu olarak bizlerin sabahları kapitalizme karşı çıkarak uyanmamız gibidir, zira kapitalizme pratik bir alternatif tahayyül ederek uyanmayız hiç. Bu açıdan bakıldığında "kapitalist toplumu" kuran, kısmen de olsa bizim kendi –başarılı veya başarısız, uzlaşmacı veya muhalif– tabi olma halimizdir.)

Eylem araştırmaları projelerimizin en önemli yapıtaşlarından biri "özne siyaseti" adını veregeldiğimiz şeydir (Gibson-Graham 2006). Minimal anlamda bundan kastettiğimiz, söylemsel olarak

---

ğini (dolayısıyla da ne içermeyeceğini) belirlemeye yönelik her türlü girişimin karar alanını kapatarak etik bir praksis geliştirme fırsatını ortadan kaldırması şeklindeki, her daim mevcut tehlikeyi aklımızdan çıkarmamalıyız. Bizim işaret ettiğimiz şekliyle karar alanı, topluluk ekonomisinin merkezindeki boşluktur; topluluk ekonomisini belirgin içeriği ve çizgileri olan bir *pozitiflik* olarak değil, oluş olasılığı taşıyan bir *negatiflik* olarak kurar.

mümkün kılınan kimlik kaymalarının ötesinde olan bir şey, duyumsal ve çekimsel bir vücut bulma deneyimini kaale alan bir şey üretme sürecidir. Kendimizi değiştirmek aynı zamanda dünyalarımızı değiştirmek ise, ve bu ilişki karşılıklıysa, o halde tarih yapımı projesi asla uzak olmayan, tam tersine her daim hemen burada, duyumsayan, düşünen, hisseden ve hareket eden bedenlerimizin sınırlarında olan bir projedir.

Tarih yapımı pratiği olarak alternatif bir ekonomi kurma projesi, kendi kendini dönüştürme etiği veya mikro politikaları aracılığıyla farklı ekonomik özneler üreten yeni benlik pratikleri de içerir. Arjantin'de ekonomik kriz sonrasında yüz binlerce insan işsiz kaldığında böyle bir siyasetin ortaya çıktığına tanık olduk. Kimileri takasa başladı, komşularıyla buluşup birbirleri için ne yapabileceklerini tespit etmeye, mahalle örgütleri ve projeleri üretmeye başladılar. Sonra *The Take* filminde belgelendiği üzere, ekonominin tüm sektörlerinde terk edilmiş fabrikaları ve üretim birimlerini ele geçirmeye başladılar. Ama bunu yapabilmek için kendilerini de yeni baştan kurmak zorundaydılar. Başladıklarında aynen bizim gidiydiler. Topluluk ekonomisi değil, iş istiyorlardı. Arjantinli bir işçinin belirttiği gibi, "Eğer bize 50 peso getirip yarın işbaşı yapmamızı söyleselerdi, dediklerini aynen yapardık."[8]

Arjantinli İşsizler Hareketi'nde (MTD) olanlar kendilerini topluluk ekonomisi öznesine dönüştürmek için ne yaptılar? Müşterek bir radyo istasyonu kurdular, Porto Alegre'deki Dünya Sosyal Forumu'na gittiler, kendi tarihlerini nasıl yazacaklarını kendilerine öğretmek üzere bir okul açtılar, fabrikaları ele geçirip işletmesini öğrendiler. Tüm bu faaliyetleri gerçekleştirirken "kendilerine karşı bir mücadele içindeydiler" (Colectivo Situaciones'ten aktaran Chatterton 2005: 557). Yıllardır süregelen benlik duygusunu ve dünyada var olma hallerini reddettiler; yeni toplumsallık, mutluluk ve ekonomik kapasite biçimlerinin yeşermesini sağladılar (Colectivo Situaciones 2004: 13). Foucault'nun çok önceleri tanımladığı ekonomik öznellik çağrısını duymuş ve hareketin mihenk taşı haline getirmiş gibiydiler:

8. Arjantin İşsizler Hareketi temsilcisi, Amherst, Massachussets, 2003.

Bugünün siyasal, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi ekonomiden kurtarmak değil... kendimizi hem ekonomiden hem de ekonomiyle ilişkili olan bireyselleşme tarzından kurtarmaktır. Bize birkaç yüzyıldır dayatılmakta olan bu bireyselliği reddetmek suretiyle yeni öznellik biçimleri geliştirmeliyiz (Foucault 1983: 216).

Bu dönüşüm sürecini teşvik ederken, benliğimizin sadece kapitalizmle uyumlu olan, onu cisimleştiren yönlerini değil, aynı zamanda ona karşı duran, antikapitalist benliğimizi de içeren devrimci kendi-kendini-işleme sanatıyla da yüzleşmeye çalıştık. Hangi düşünme ve hissetme pratiklerini, hangi meyil ve tavırları, hangi kapasiteleri geliştirmeliyiz ki olumsuz ve felçli bir konumlamş içindeki bildik antikapitalist özne olma halimizi yerinden edelim? Sadece kapitalizm karşıtları olarak kalmaktan çıkıp, "kapitalist olmayanı" arzulayabilecek ve yaratabilecek öznelere nasıl dönüşelim? Gerek bizim için, gerekse bizimle birlikte çalışanlar için kendimizi değiştirmek, yalnızca yeni düşünme ve hissetme yolları benimsemek değil, aynı zamanda eskilerini terk etmek; güçlü veya üstün olanı bildiğimizi sanmamak; "alternatif" olanı tabi, bağımlı, salt tamamlayıcı olduğu gerekçesiyle bertaraf etmemek; neyin kötü veya başat olduğunu bilmekten çok, şeyler arasında olumlu etkileşimler geliştirmek anlamına geldi.

Kolektif Eylem Siyaseti

Topluluk ekonomileri kurulmasını "kolektif eylem" adı altında kavramsallaştırdık. Bu kavram bildiğimiz kolektivite ve faillik anlayışlarının yeni baştan düşünülmesiyle temellendi. Bu bağlamda "kolektif olan" benzer öznelerin bir araya toplanması değil; "eylem" ise düşünceden ayrılan veya kaynağını belli niyetler güden varlıklar olma özelliğimizden alan bir etkililik değildir. Bağlantılar kurma ve gelişme olanaklarını açık bırakmak ve bunların farkına varmak amacıyla, geniş ve üleştirilmiş bir kolektif eylem fikri üretmeye çalışıyoruz. Bizce topluluk ekonomilerini kuran kolektiviteler, münferit projeleri (çoğunlukla katılımcılarla ortaklaşa olarak) kuramlaştıran ve inceleyen, bu sayede onları model veya ilham kaynağı olarak kullanılabilir ve taşınabilir kılan bizlerden ve diğer araştırmacılar-

dan oluşuyor. Söz konusu eylem ise bu heterojen kolektivitenin etkili kılınması, zaman ve mekâna yayılmasıdır; ürettiği ve dünyayı değiştirecek nitelikteki deneylere taşıdığı zımni bilginin edimselliğini de içerir.[9]

Yeni bir tür ekonomik gerçeklik inşa etmeye yönelik bilinçli ve müşterek çabalarımıza "kolektif eylem siyaseti" adını veregeldik. Böyle bir siyasete şimdi ve burada, yani herhangi bir yer ve bağlamda girişilebilir. Neyin olanaklı olduğuna dair geniş bir vizyon, başarının önüne neyin geçebileceğine dair gerçekçi bir değerlendirme yapabilme cesareti, yaratıcı bir saygısızlık ve korumacı bir ihtiyatla ilerleme kararı gerektirir bu siyaset. Araştırmamızda birçok ekonomik deneyi belgeledik. Bunların her birinde zorlu veya korkunç (veya yalnızca tatsız) olan birtakım durumları dönüştürmek için, refahı artıran, artık değere el koymanın ve dağıtmanın farklı (sınıfsal) ilişkilerini tesis eden, topluluğun ve doğal çevrenin sürdürülebilirliğini sağlayan kolektif eylemlere başvuruluyordu. Tüm bu deneylerin ekonomik çeşitlilik dilini kullandıkları, yeni özdeşleşme ve arzu etme biçimlerini teşvik ettikleri söylenebilir. Her biri belirli bir mekânda vuku buluyordu. Bu mekân sadece bir yere has yerleşik özellikler değildir; her durumda mevcut olan, ancak henüz haritalandırılmamış olasılıklardır – onlarla karşılaşmaya hazır olduğumuzda belirirler.

Eylem araştırma projelerimiz dünyada birlikte var olmayı, karşılıklı bağımlılık biçimlerimizi düşünmeyi etik bir çağrı olarak üstlenmeye çalışmaktadır. Akademideki ve topluluklardaki çalışma arkadaşlarımızla, topluluk ekonomisi kurma yolundaki tartışma ve müzakerelerimizi düzenleyen dört etik eksen veya odak belirledik şimdilik. Bunlar, *ihtiyaç*, *artık/fazla*, *tüketim* ve *müşterek alan*'dır. Düşünme ve karar verme ekseni olarak kullandığımız sorular arasında şunlar var: İhtiyaçlarımız nelerdir, nasıl karşılanır? İhtiyaçlarımızın artığı/fazlası nedir, nasıl üretilir, ortaklaştırılır, bölüşülür ve kullanılır? Hangi kaynaklar tüketilecek, bu tüketim nasıl bölüşülecektir? Müşterek alanlar hangileridir, bunlar nasıl yenilenir, sürdürülür, büyütülür, küçültülür veya başka alanlara doğru genişletilir? Bu ve ortaya çıkabilecek başka sorulara cevap aramak suretiyle,

9. Bu kavramsallaştırmanın önemli bir boyutunu Callon'a (2005a) borçluyuz.

başka ekonomileri kolektif olarak olumlamaya ve hayata geçirmeye çalışıyoruz.

Sıkça Sorulan Sorular / Sıkça Yapılan Yorumlar

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'nun yayımlanmasından sonra geçen on yıl zarfında akademik olan ve olmayan, yazılı veya yüz yüze birçok etkileşim içine girdik; sorular, yorumlar, kafa karışıklıkları ve fikir ayrılıklarıyla karşılaştık. Bunlar çoğunlukla yukarıda tasvir ettiğimiz "post-kapitalist" projeyle ilgiliydi, ancak *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'ndaki duruş ve argümanlarımızı değiştirmemize, genişletmemize veya daha açık ifade etmemize vesile oldular. Sıkça sorulan sorular ve sıkça yapılan yorumlar bizi, teğet geçmeyi umduğumuz meselelere dolanmaya, hallolduğunu düşündüğümüz şeyleri düşünmeye ve daha önce hiç aklımıza gelmeyen fikirlere açık olmaya sevk etti. En önemlisi, başkalarıyla iletişim ve bağlantı kurmamızı sağlayarak bizi günümüzde toplumsal düşüncenin en fazla işlenen, en fazla endişelendiren alanlarından bazılarıyla hesaplaşmaya yönlendirdi. "Aynı bildik" sorularla bir kez daha yüzleşmek ne denli bunaltıcı olursa olsun, bu yüzleşme her zaman üretkendir. En azından kendimizde ve karşımızdakilerde bulunan müphemlikleri ve dirençleri gün ışığına çıkarır ki, bunlar kuramsal düşüncenin en güçlü mahmuzlarıdır.

Çoğunlukla yorum ve eleştirilere (sadece) cevap vermeyi değil, bu eleştirileri benimseyip onlara kavramsal gelişimin kaynakları muamelesi yapmayı istedik. Bu her zaman kolay olmadı, sürece içkin zorluklar yüzünden değil, yolu kapatan kendimiz olduğu için. Eleştirel müdahalelere şükran duymak, başkalarına ve onların entelektüel önerilerine olan bağımlılığımızı kabullenmek, aralıklarla da olsa süren bir kendi-kendini-işleme pratiği gerektirdi. Kendi tepkici ve savunmacı güdülerimizi yargılamadan tespit etmeye, aynı zamanda eleştirmenlerimiz ve sorgulayıcılarımızı cömert ve dostane oldukları için takdir etmeye çalıştık. Bu ikili pratik hem eleştiri ve hakemlik süreçleriyle, hem de kendimiz ve çalışmalarımızla yeni bir ilişki kurmamızı sağladı. Ayrıca bugün minnet duyarak sırtımızı yasladığımız birçok fikir de bu sayede üretildi. Sonuçta bu da eleştiri ve sorulara verdiğimiz cevapların kendimizi savunma maksadı

gütmeyen gerekçelerinin neler olduğunun ayırdına varmamıza, bunları benimsememize olanak verdi – bu gerekçelerin en başında da düşüncemizi, bizi sorgulayanlara ve başkalarına faydalı kılma arzusu vardı.

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'nun yeni basımı için kaleme aldığımız bu giriş yazısında, düzenli olarak karşılaştığımız yorumlardan sadece birkaçını ele alabileceğiz. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde bunlar, yeterince kavramsallaştırmadığımız veya (kuramsal olarak) hallettiğimizi sandığımız noktalarla ilgili olanları. İlk türe giren yorumlar çeşitli biçim ve tezahürleriyle iktidar çevresinde dönüyor – kapitalist iktidar, yerelliklerin, alternatif girişimlerin, akademinin içindekiler ve dışındakilerin iktidarı. Ama ilginçtir, yorumların bir o kadarı da epistemolojik özellikte. Bu yorumlar kuramsal kategori ve kavramlarımızla birlikte bunları temellendiren bilgi anlayışımızı sorguluyor. Projemizin siyasal kalbiyle alakalı oldukları için dilin ve düşüncenin iktidarını merkez alan bu ikinci tür yorumlardan başlayacağız.

Kavramlar ve Kategoriler

Kategoriler ve kavramlarla ilgili sorular, herhangi bir toplumsal çözümlemede başvurulan "tümeller" sorununu da dahil edecek şekilde hem etik, hem de epistemolojik noktalar içeriyor. Örneğin, "sınıf" kategorimizin kaynağı ve kapsamının ne olduğu sorusuyla karşılaşıyoruz –bunlar Marx'tan edindiğimiz ve artık emeğin köleci, feodal, kapitalist, bağımsız, komünal ve diğer üretim, temellük ve bölüşüm biçimlerine ışık tutan kategorilerdir (Gibson-Graham, Resnick ve Wolff 2000, 2001). Hâkim olan kaygı, on dokuzuncu yüzyılın Avrupası'na ait kategorileri, içinde doğmadıkları ve belki de kolonizasyon etkisi yarattıkları yer ve zamanlara taşıyor olduğumuz

10. Bu soru karşısındaki savunmacı halimiz, yanıtlarımızdaki kararsızlıktan da belli oluyordu: bir taraftan teslimiyet (kategorilerimizi ait olmadıkları yer ve zamanlardan çekmeliyiz); diğer taraftan meydan okuma (herhangi bir siyasal proje için de geçerli olduğu üzere tüm kategoriler zorunlu olarak kolonize edicidir). Bizi bu can sıkıcı ikilemden (daha çok başkaları, özellikle de Yahya Madra ve Ceren Özselçuk tarafından yürütülen) epeyce bir miktar ortak kuramsal çalışma kurtardı.

yolundadır.[10] Bu kaygıya yanıt üretirken bir ucu tarihselcilik, diğer ucu kuramcılığa varan çifte tehlikeyi göz önünde bulundurmak zorunda kaldık; ne salt yerelden türetilen ve başka hiçbir yere genişletilemeyen ve taşınamayan kategoriler istiyorduk, ne de bir şekilde tarih ve mekândan bütünüyle soyutlanabilecek kategoriler. Ceren Özselçuk'un izinden giderek, Marksgil sınıf kategorilerini tarih üstü toplumsal örgütlenme biçimlerini yansıtacak biçimde değil, özgül bir siyasal projeye "kavramsal alan açacak" biçimde kullandık (2005, 2. Bölüm: 11). Bu proje ekonomiyle ve artığın/fazlanın temellük edilmesi ve bölüşümüyle ilgilidir: "sınıf süreçlerini çoğul uzam ve zamansallıklar içinde okuma istemindeki evrenselleştiricilik hümanist bir projede değil [yani bir insan doğası varsayma özcülüğünde değil], siyasal içerikli kuramsal bir projede temellenir" (s. 12).[11] Eleştirmenlerimiz ve kendi tecrübemiz bize böyle bir projenin her bağlamda hoşgörülmeyeceğini ve bazı tehlike ve zorluklar içerdiğini, bunların arasında da kolonileştirme (öyle algılanma) riski olduğunu öğretti. Toplumsal grup ve örgütler arasında artığın temellük edilmesi ve dağıtılması pratiklerine etik bir yaklaşım geliştirme çabamızı düşündüğümüzde –ve eğer kolonileştirmekten daha büyük bir gücün daha az olana dayatılmasım anlıyorsak– kendimizi kolonileştirmeye elverişli bir konumda bulduğumuz enderdir. Sınıf dilini ve bundan türeyecek eylem ve çözümlemeleri ciddiye almaları için başkalarıyla çekingen ve dostane bir mücadele içine girmemiz daha olasıdır.

Bu tartışmanın altında kuramsal kategorilerin ve genel anlamda kuramın statüsüne dair bazı temel epistemolojik sorular yatmaktadır. Okurlarımız şimdiye kadar fark etmiş olmalılar: Kavram ve kategorilere, belirli zaman ve yerler de dahil olmak üzere kuramın nesnelerinin yetki verdiğini, meşrulaştırdığını düşünmüyoruz; kuramcının kaygılarından kaynaklandıklarını düşünmeye meyilliyiz. Şeyler, varlıklar, süreçler ve yerlerin onları nasıl düşündüğümüz

11. Özselçuk şöyle devam eder: "Siyasal güdümlü böyle bir kavramsal gündemin altını oymak ve herhangi bir kavramın kullanılmasını... 'uygun' tarihsel bağlamıyla sınırlandırmak kendi kendini hiçleyen bir emeldir. Kavramların evrensel kullanımını çürütmenin yegâne yolu, başka bir evrenselci iddiaya başvurmaktır: yani, her özgül tarihsel bağlamın kendi münhasır kavramlar kümesi olduğunu iddia etmektir" (2005, 2. Bölüm: 12).

üzerinde bir etkisi olmadığını iddia etmiyoruz, ama bunlar genelde kendileri hakkında açık ve kavramsal önermelerde bulunmazlar. Dolayısıyla kuram, bağımsız ve hatta maceraperest bir rol oynar. Başarılı bir kuram bir dünyayı "icra eder/edimselleştirir"; kategoriler, kavramlar, teoremler ve diğer kuram teknolojileri varsaydıkları ve var etmeye yardımcı oldukları dünyalara kayıtlıdırlar (Callon 2005b). Dolayısıyla, bir kuramın tanımlama ve öngörme becerisi, dikkatli gözlem/hesapların sonucu değil, "icra/edimselleştirme" (*performation*) başarısının ölçütüdür. Çeşitlilik ve topluluk ekonomilerini kuramlaştırmaya ve araştırma işine, kuramın edimselliğini böyle anlayarak giriştik. Umudumuz bunları kavramsallaştıracak ve tesis edecek teknolojileri sağlamak yoluyla hayata geçirmekti.

Ancak edimselliğin kabulü, başkalarının itirazlarını hem önemli, hem derin kılar. Kategorilerimizin dünyamızı biçimlendirme olasılığı varsa, bunları kullanırken özen ve vicdan sahibi olmak gerekir. Kuramsal özbilinç mahkemesinin huzurunda "ekonomi" veya "kapitalist olmayan" gibi terimleri neden kullandığımızı gerekçelendirmeye davet ediliriz; birçok başka kategorinin de aynı derecede savunulması gerektiğini teslim ederiz.[12] Bize sorarlar (biz de akabinde kendimize sorarız): Toplum, kültür, ekonomi, doğa gibi düzgün sınırları olan alanlara bölünmüş bir dünya tahayyülü içerdiğini bildiğiniz halde neden "ekonomi" terimini kullanmaya devam ediyorsunuz? Ya "gayri-kapitalist"e ne demeli? Bundan daha kapitalizm merkezli bir terim olabilir mi? Bu ibretlik "yanlış adlandırmalardan" vazgeçmememizin sebepleri çok karmaşık ve çeşitli olsa da, her ikisi de "olduğun yerden başlamayı", yani uzun bir geçmişi olan kuramsal pratiklerimizden birine riayet etmeyi içeriyor.

"Ekonomi" söz konusu olduğunda ayrı bir ekonomik alanın çoktan edimselleştirilmiş ve "gerçek" kılınmış olmasından faydalanmayı ummaktayız. Böyle bir alan çok geniş kabul gören, toplumsal etkileri olan, hayatı ve içindeki, çevresindeki şeyleri düzenlemeye katkıda bulunan bir şey olarak var olagelmiştir (Gibson-Graham 2005a). Sıradan ama güçlü bir kavram olarak "ekonomi"nin libidi-

12. Ortaklık, farkın bastırılması gibi kavramları ve dışlama pratiklerini varsaydığı için en fazla sorgulanan terim "topluluk"tur. Bu meseleye giriş bölümünün başında kısaca değindik (bkz. dipnot 7).

nal ve duygusal bir albenisi vardır; kavramla oynamaya başlamak –örneğin hakkında farklı düşünceler geliştirmek veya farklı bir ekonomi tesis etmeye çalışmak– insanların dikkatini celbeder. Genel geçer algılayış şekilleri arasına girmiş bir kategoriyi benimsemekteki amacımız onu kapitalist olmayan kalkınma projeleri için "faydalı" kılmaya çalışmaktır. Eğer kavramı reddeder ve (saf kalabilmek uğruna?) "ekonomi" içermeyen bir ontolojiye başvurursak, kaale alınmama riskiyle karşılaşırız. "Ekonomi"yi "çeşitlilik" ve "topluluk" gibi terimlerle yan yana kullandığımızda ise, toplumsal aidiyet ve karşılıklı bağımlılık gibi günümüz etkin değerlerinden faydalanıyor; "ekonomi kavramını" yaşamın idamesi ve gelişimiyle ilgili etik yaklaşımlar için bir platforma dönüştürüyoruz.

"Kapitalist olmayan" ve hatta "kapitalizm olmayan" terimlerine başvurmamızın, "çeşitlilik ekonomisini" yapıbozum aracılığıyla kuramlaştırma projesinde temellenen farklı sebepleri vardır. Bu projede kapitalizm/kapitalizm olmayan ikili hiyerarşisiyle başlayıp, iki kategori arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmeye çalışıyoruz. Yapıbozum süreci ikiliği çökertiyor, homo (*queer*) veya radikal anlamda heterojen bir ekonomik ufuk açıyor, çoğulcu bir siyasal iktisada alan oluşturuyor (Sedgwick 1990, 1993). Ancak heterojenliğin üretimi/açığa çıkarılması asla bitmeyen bir çabadır; farkı bastırmaya veya sınıflandırmaya yönelik söylemsel hamlelerin sonu gelmez. "Kapitalist olmayan" terimi bu projenin süregiden ve bitmemiş doğasına işaret eder. Kapitalizmin gölgesinde birçok farklı ekonomi biçimi bulunduğunu; biz bunlara ışık tutacak, itibar, canlılık ve olabilirlik kazandıracak söylemsel ve siyasal bir çaba içine girmedikçe gölgede kalmaya devam edeceklerini hatırlatır. Bu bağlamda, kapitalizmin özelliklerini vurgulayan (ve "kapitalist olmayan" terimini kullanan) Şekil I.1, yapıbozum sürecinin kendini temsil eder. Burada farklılık çoğalmaya başlamıştır ama henüz ikilikten ve buna içkin olan hâkimiyet biçimlerinden arınmamıştır – ve belki hiçbir zaman arınamayacaktır.[13]

13. Şekil I.1 popülerliğine rağmen çokça sorgulanıyor, bir hayli de zihin karışıklığına yol açıyor. En fazla karmaşa şeklin soldan sağa okunması yüzünden doğuyor olabilir. Şekil dikey sütunlardan oluştuğu için, kapitalist olmayan piyasa dışıdır anlamı çıkıyor (bkz. örneğin Smith ve Stenning 2006: 4). Bu ise, şeklin vur-

"Alternatifi" Kuramlaştırmak

Leicester İş İdaresi Merkezi'nde "alternatif" sözcüğü etrafında küçük çaplı bir savaş yaşanıyor; oysa "alternatif" CAOS isminin bir parçası ve dolayısıyla sınıflandırmaya ilişkin sonuçları olan bir sözcük. Burada dile gelen kaygılar oldukça tanıdık, dile getiriliş biçimleri su götürmez. "Alternatif" sözcüğündeki sorun, ifade etmek istediğini "ana akıma" nazaran ikincil kılmasıdır. Majör kategorileri sabitlerken minör olanları marjinalleştirir. Sapmayı tarif ederken hâkim olanı olumlar. Farkı adlandırayım derken sınırlar.

Ancak "alternatif" bir perspektiften bakıldığında bu itirazlar hedefi ıskalıyorlar. Zayıf değil, aksine tehdit edici bir sözcüktür bu. Statükoda bir şeylerin yanlış olduğuna, alternatifi savunan kişinin bunu değiştirmeyi umduğuna işaret eder. Alternatif olduğunu söyleyen, ana akımı sorgulayarak muhalif olan bir tepkiyi tetikler. Dahası bu terim merak ve deneyselliği gölgeleyen bir saflık arayışı da uyandırabilir. Bizim bu konuda en sorunlu bulduğumuz şey, alternatif etrafında türeyen sorulardır, ki bunlar şöyle şekiller alabiliyorlar: "Soya sütü gerçekten alternatif midir?" Böyle bir ortamda düzenin saflarına çekilme korkusu ilişki kurma arzusuna baskın çıkabiliyor, başarı ve başarısızlıkları gerçekçi bir şekilde değerlendirmek yerine ahlakçı yargılarda bulunulabiliyor.

Ama hepimizin şimdiye kadar öğrendiği gibi her terim kendine özgü tehlikeler barındırır. Bahsettiklerimiz "alternatif" teriminin bizim karşımıza çıkardıklarıdır yalnızca; bunlarla savaşılması, bunlara karşı dil siyaseti kulvarlarında mücadele verilmesi gerekir. Bazı bağlamlarda tövbe etmek isteyebiliriz –Michael Garjian (ne kadar ana akımdan uzak olursa olsun) E2M iş modelini "alternatif" olarak tanımlamıyor, çünkü "radikal" veya "marjinal" veya –Tanrı koru-

---

gulamaya çalıştığı piyasa endeksli köle, feodal, bağımsız ve kolektif girişimlerin varlığının gözden yitmesine sebep oluyor. Bir başka karmaşa, şekildeki kategorilerin çokluğundan kaynaklanıyor. Var olan toplumsal pratiklerin ve alanların basit ve birbirlerinden ayrıştırılabilecek biçimleri olduğu cinsinden ontolojik bir iddia olarak algılanıyor bu. Böyle bir okumaya göre ayrıştırma; bileşim, bağlantı, eklemlenme ve melezleştirmeyi kuramlaştırmanın önkoşulu değil, önündeki engeldir.

sun– "komünist" anlamı çıksın istemiyor (www.e2m.org, Graham-Gibson 2006). Başka durumlarda ise "alternatif" bize tam da aradığımızı sağlar – Colin Williams CAOS'u Leicester'in eleştirel iş idaresi programı içerisinde ve ayrıca Leicester'in kendinin alternatif oluşturduğu ana akım iş idaresi okullarıyla bağlantılı olarak konumlandırmak için bu terime başvuruyor. Görünen o ki, sorunlu olan sözcüğün kendi değil, her zaman işimize yarayacağı, başka bir deyişle bağlamdan bağımsız olduğu fikridir.

Kapitalizmin Dışı Yoktur ve Kaygı ve Sonuç Doğuran Diğer Meseleler

Bağlamdan bağımsız olan bir şey zincirlerini koparmış, vatandaşlara terör estiriyor. Bu yaratığın adı "kapitalizm" ve maalesef *(Bildiği-miz) Kapitalizmin Sonu*'nun ilk basımı da bundan mustarip. Yeni basımın daha verimli olacağını ümit etmekten başka çaremiz yok!

Minnesota Üniversitesi'ndeki MacArthur Barış ve Adalet Programı'nı geçenlerde ziyaret ettiğimizde, dinleyicilerin bizi kuşkuyla dinlediklerini gördük, zira kapitalizmi bir dışı varmış gibi –ve daha-sı kurucu bir dışı varmış gibi– kuramlaştırdığımızı fark etmişlerdi. Kapitalizme karşı çıkan biri onu niçin her şeyi kapsayan, dışında hiçbir şey bırakmayan bir sistem olarak kuramlaştırır ki acaba diye kendimize şaşkınlıkla sorduk.[14] Kapitalizmin her şeyi "üstbelirlediği" yolundaki özcülük karşıtı iddiayı ve buna simetrik olan, her şeyin aynı zamanda kapitalizmi "üstbelirlediği" iddiasını biliyorduk elbette (2. Bölüm). Bu iddiaya göre kapitalizmin dokunmadığı bir şey yoktur, ancak kapitalizmin kendisi onu kuran dışı tarafından belirlenir ve hatta onsuz var olamaz. "Söylemin dışı yoktur" önermesine, iktidar için sarf edilen benzeri sözlere alışıktık. Bunun bizce anlamı, iktidar veya söylemin dokunmadığı hiçbir şey olmadığıydı.

* İngiliz düşünürü Thomas Hobbes'un mutlak egemenliği tasvir etmek için kullandığı bu metafor, tek başlı, sayısız ayak ve kola sahip bir canavarı temsil eder. –ç.n.

14. Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* adlı eseri kapsayıcı bir kapitalizm anlayışının yakın geçmişte aldığı hallerden en iyi bilinenidir. Burada Marx'ın "Kapitalizm kendi mezarını kazar" tezinin bir versiyonu, içinde bulunduğumuz kodesin kısıtlarını aşmanın yolu olarak sunulur (Gibson-Graham 2003; Žižek 2000).

Ancak kapitalizmin sistemin bütününü etkileyen bir tecessüm olarak ele alınması, dışı olmadığı fikrini daha tehditkâr kılmaktadır. Başka süreçleri kelimenin tam anlamıyla içermeden etkileyebilen söylem ve iktidar gibi toplumsal süreçlerin tersine, kapitalizmin bu en son ürkütücü hali, komşularını ve ev arkadaşlarını yutan bir *leviathan*'a* dönüşmüştür. Kapitalizmle mücadele etmek veya "kapitalist olmayan" bir şey inşa etmek istediğimizde nerede duracağımız hiç de açık değildir.

Artık tanıdık gelen bu sorunla biz, kapitalizmi kuramsal anlamda daraltmak ve ona aşırı güç atfetmeyi reddetmek yoluyla başa çıkmayı seçtik. Örneğin, *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nda kapitalizmi meta üretimine veya genel anlamda piyasa faaliyetine indirgememek konusunda titiz davrandık, zira bu onun etkisini genişletirdi. Bizim açımızdan kapitalizm, üretici olmayanların serbest ücretli emekçilerden elde ettikleri artık emeğin değere dönüşmüş biçimine el koydukları toplumsal ilişki veya sınıf süreci olarak tanımlanabilir. El koyulan artık değer daha sonra el koyanlar tarafından (yani kapitalistin kendisi veya kapitalist bir işletmenin yönetim kurulu tarafından) çeşitli toplumsal ereklere yönlendirilir. Bu anlatıya göre kapitalizm, başka alan ve süreçler, faaliyet ve örgütlerle, gayri-kapitalist şirketlerle etkileşim içinde bulunan formel ve enformel girişimcilik bağlamları aracılığıyla belli bir coğrafyaya dağılmış bir dizi pratik olarak tanımlanabilir hale gelir.

Kapitalizmin kuramsal olarak daraltılmasının pratik sonucu, ampirik araştırmaya açılan soruların çoğalmasıdır. Eğer muhataplarımızın disiplinlerarası kaygılarını doğru anladıysak, bu soruların birçoğu kapitalizmin uzamsallaşması ve gayri-kapitalist alan ve pratiklerle eklemlenme şekilleriyle ilgilidir (bkz. örneğin Smith ve Stenning 2006; Pavlovskaya 2004). Not etmekte fayda vardır: Kapitalizmin bir dışı yok ise –yani, eğer kapitalizm sınırları ve özgül nitelikleri olmayan bir şey ise– bu meselelerden hiçbirinin peşinden gidemezsiniz. Ancak eğer kapitalizmin "kurucu bir dışı var ise... o zaman toplumsal gelişim alanlarının tümünün hareket kanununu dikte ettirmek şöyle dursun, sermayenin mantığının kendi olumsal olur, çünkü kontrolünden kaçan süreç ve dönüşümlere bağımlıdır" (Laclau 1990: 23). Bu "kaçış" ampirik araştırmanın önüne birçok yol açar. Tek bir örnek verecek olursak, indirgemeci bir şekilde kapita-

lizme atfedilen bir şey olan "toplumsal yaşamın giderek metalaştırılması", Colin Williams'ın yeni çalışmalarında (2005) kuramsal bir varsayım olmaktan çıkıp araştırma sorusu halini alabilmiştir.

Kapitalizmin olumsallığını benimsemek, sorabileceğimiz ampirik soruları artırır ve dolayısıyla ekonomi alanındaki bilgiyi genişletir. Aynı zamanda kapitalist uzam ve kurumlara siyasal müdahalelerin yapılabileceği noktaları çoğaltır. Gelgelelim, kapitalizmin, "kapitalist olmayanın", topluluk ekonomilerinin, ekonomik alternatiflerin, yerel inisiyatiflerin, eylem araştırmalarının gücü meselesine pek girmez – gerçekten de, kapitalizm sonrası siyaset konusunda bizim kuramsal iddialarımızın kışkırttığı en gerilimli ama en verimli soru ve yorumların tamamını gündeme getirir. Tartışmamızın geri kalan kısmında bunlardan bazılarına cevap vereceğiz.

Topluluk Ekonomilerinin Sınırları

Fazlaca iyimser bir değerlendirmenin topluluk ekonomilerinin var olma şanslarını zedeleyeceğini düşünen çoğu eleştirmen bizi bunların sınırlarını kuramlaştırmaya ve salt başarılarını değil, somut başarısızlıklarını da gözlemlemeye itti. Örneğin, topluluk ekonomilerinin, "ulusal ve uluslararası ölçekte gerçekleşen birikim sistemlerinin" koyduğu sınırlar yüzünden "daha derin bir hastalığı hafifletme" mekanizmalarına dönüştükleri yönünde kaygılar var (Kelly 2005: 41). Özellikle Filipinler'i göz önünde bulunduran Kelly'ye göre, "son derece eşitsiz servet dağılımı, özel servetin kamusal faydayı alt etme gücü ve Filipinler'in küresel ekonomi içindeki durumu", topluluk ekonomilerine ve bunların "değer yaratımı, el konulması ve dolaşımını" (s. 41) sağlama kabiliyetlerine "sınır getiren temel şartlardır" (s. 41). Bizim böyle önemli olguları nitelendirmek için kullanmayı tercih edeceğimiz dil, Kelly ile aramızdaki kuramsal yönelim farkının tezahürüdür. Kelly bunları temel kısıtlar olarak tanımlarken ve bunların topluluk ekonomilerinin olası başarılarını kısıtladıklarını (sınırladıklarını) varsayarken, biz daha çok risk, sorun, engel ve zorluktan bahsetmeye meyilliyiz – başka deyişle, bunlar mücadele edilecek şeylerdir; her siyasal projenin önündeki, şu ya da bu ölçüde başa çıkılabilir engeller olarak algılanacak şeylerdir.[15]

Öyle anlaşılıyor ki, eleştirmenlerimizin çoğunun "temel" iktidar yapı ve sistemlerini önemseme yönünde kuramsal bir tercihleri var; oysa biz etik/siyasal bir ekonomik belirlenimcilik görüşünü yeğliyoruz. Bu anlayışı birlikte çalıştığımız gruplarla ve yerel bazlı küreselcilik taraftarlarıyla paylaşıyoruz. Hindistan'ın Mumbai kenti varoşlarının, yerel bazlı siyaset üzerine düşüncelerimizi geliştirmede ilham kaynaklarımızdan biri olmuş ittifakı gibi bizim eylem araştırma projelerimizin hedefi de, olabilirliğin *koşullarını* kuramlaştırmaktır. Olabilirliğin *sınırlarını* kuramlaştırmayı, açık ve belirsiz olan bir geleceği belki de vakitsizce kapatmak olarak görüyoruz. Mumbai varoş ittifakı yoksulluk koşullarını yoksulların kendilerinin dönüştürmesine yönelik bir girişim içerisindedir. Örgütlenmelerini, aciliyetin zorbalığına karşı gelen bir sabır siyaseti pratiği olarak anlıyorlar (Appadurai 2002). Kendilerini kuramlaştırma süreçleri, yerel bir birimin küresel veya ulusal iktidar yapılarıyla çatıştığı sistemsel bir temsilden çok, dinamik bir aktivizm ortamından besleniyor. Çeşitli engeller, zorluklar, yok etme tehditleri ve iç etme çabalarıyla karşılaşmayı bekledikleri halde, bunları siyasete bir sınır olarak görmek yerine, günlük siyasal sorunlar olarak görüyorlar.

Ancak belki de sınırları yadsımak zorunda değilizdir. Eleştirmenlerimizin kaygılarına karşı daha cömert bir tavırla, sınırların varlığını kabul edebilir ve bunları kavramsallaştırabilir, ama "pozitif bir yük"[16] taşıdıklarını varsayabiliriz –başka deyişle, sınırlar kendilerini aşacak/dönüştürecek birtakım enerjiler üretebilir, stratejilere önayak olabilirler. "Zafiyetlerimizi yenmeye çalışma çabamız bizi güçlü kılar,"[17] der bize aklın yolu. Veya "özgürlük size yapılmış olanla ne yaptığınızdır".[18] İspanya'nın Bask bölgesinde gayet verimli bir kooperatifler bütünü olan Mondragón'un öyküsü, fiziksel izolasyon

15. Bunlar, mesela birini kasayı soyarken görünce karşımıza çıkabilecek sorunlardan farklı değildirler – bunu açgözlü insan doğası "sınırına" toslamak olarak kuramlaştırmak zorunda değiliz.

16. Bu Deleuzecü çözümü, Kevin St. Martin'in "Topluluk ve Ekonomi" konulu yüksek lisans coğrafya seminerine katılan Rutgers Üniversitesi öğrencilerine borçluyuz.

17. Bu da 16. dipnotta zikredilen seminerde üretildi. Bu süreç elbette ki hiçbir zaman risksiz değildir. Bizi öldürmeyen şey güçlü kılar ama öldürülme olasılığı da her daim vardır.

ve faşist zulmün çizdiği sınırlara cevaben inşa edilen bir topluluk ekonomisi olarak okunabilir pekâlâ (Gibson-Graham 2003). Filipinler vakasında ise sözleşmeli dış göçü kolaylaştıran ve gerekli kılan küresel siyasal iktisadı, tasarrufların alternatif yerel ekonomiler yaratabilecek şekilde düzenlenmesi için doğan bir fırsat olarak görebiliriz (Gibson, Law ve McKay 2001; Gibson-Graham 2005c). Bu öyküde yerel failliğin/iktidarın önündeki sınırın kendi, ekonomik özbelirlenimin katalizörüne dönüşmüştür.

Yerellik/Ölçek

Müdahalelerimizin gücü ve etkililiği hakkında sorulan birbiriyle yakından ilintili sorular ölçek dilini kullandı. Böyle küçük ve yerel çabalar nasıl bir fark yaratabilir? Bunlar nihai olarak neoliberal kapitalizmin küresel düzenine dahil edilmezler mi? Böylesine göz korkutucu bir vizyonla cebelleşmeye oldukça vakit ayırıp epeyce kuramsal kas geliştirdik. Bunu yaparken de ikinci dalga feminizm tecrübemiz ve anlayışımızdan faydalandık (Gibson-Graham 2002, 2005c).

Ölçek kuramlarının birçoğuna, küreselden yerele doğru inen bir ölçek hiyerarşisi ve, buna bağlı olarak, makro güçlerin günlük hayat pratiklerini kısıtladığı bir iktidar hiyerarşisi varsayan dikey bir ontoloji (Marston 2000) hâkimdir. Hiyerarşinin en üst düzeyini etkilemeyen değişiklikler nihai olarak kısıtlıdır. Bu dünya görüşüne göre yerel inisiyatiflerin dönüştürücü olması için bunların önce "ölçek atlaması" gerekir.

Böylesine kısıtlayıcı bir koşula cevaben asıl dertleri siyasal olanakları genişletmek olan düşünürler, içkin ölçeklere ve iktidar hiyerarşilerine sahip olmayan yassı ontolojiler geliştirdiler. Biz bunlara istisna teşkil etmiyoruz. Bizim alternatif "yassı" uzamsal imgelemimiz, yukarıda "yerel küresellik" (Osterweil 2004) olarak zikrettiğimiz şeyi şekillendiren feminist siyasal imgelemin bir özelliğidir. İkinci dalga feminizm dünyanın dört köşesinde yaşamları ve yaşam kaynaklarını farklı derecelerde ve farklı yönlerde dönüştürmüştür,

18. Bu ifade, Jean-Paul Sartre'ın yüzüncü doğum gününde radyoda söyleşi veren Cornel West'e ait.

dönüştürmeye devam etmektedir; birçok kadının yaşam deneyimini bir kuşak öncesinin gözünde tanınmaz kılmaktadır.[19] Buna rağmen feminizm siyaseti devrimci siyasetin geleneksel uygulamalarına pek benzemez.

Feminizm feministleri, temel olarak örgütsel bağlar aracılığıyla değil, duygusal ve anlamsal olarak birbirine bağladı. Koordine edilmiş eylem ve ittifaklardan çekinmediği halde bunlara bel bağlamadı. Feminist siyasetin küreselleşmesi, küresel ataerkil yapılarla mücadele etmek üzere küresel ölçekte bir örgütlülük gerektirmedi.[20] Hareket, küresel kurumlar yaratmak zorunda kalmadan küresel kapsam kazandı – kaldı ki zamanla bazı böyle kurumlar da kuruldu. Küreselleşmesinin zemini birlik değil her yerde var olma idi.

Feminist hareketin birbiriyle gevşek biçimde ilintilenen mücadele ve oluşlarının, siyasal örgütlenmeyle ilişkilendirdiğimiz "zorunlulukların" birçoğuna sahip olmaksızın, daha önce tanık olmadığımız ölçekte toplumu dönüştürebilmesi bizi hayrete düşürüyor. İkinci dalga feminizme atfedilen alternatif söylemlerin, ortak dilin, beden pratiklerinin, kendi kendini yetiştirmenin, yer bağlantılı eylemlerin ve küresel dönüşümlerin karmaşık alaşımı bizim ekonomik olasılıklar siyaseti üzerine düşüncelerimizi beslemiştir –feminist imgelemin basit ontolojik hatlarına hayran kalmamızı sağlamıştır: *Eğer kadınlar her yerdeyse, herhangi bir yerde muhakkak bir kadın vardır ve kadınlar kendilerini dönüştürdükçe kadınların bulundukları yerler de dönüşür.* Bu vizyona göre feminist siyaset bireyde temellenir, ancak (dolayısıyla) her yerde vuku bulma olası-

19. Burada naif bir iyimserlikle suçlanma riskine kendimizi açtığımızın farkında olmakla birlikte, aynı zamanda bundan alınacak sapıkça hazzı da celbetmekteyiz.

20. Küresel kadın hareketleri küresel kalkınma süreçlerine uluslararası konferanslar ve komisyonlar aracılığıyla "toplumsal cinsiyet" kazandırmak için epey enerji harcamış olsalar da, feministler küresel ölçeği aktivizmin nihai ölçütü yapmayı takıntı haline getirmemişlerdir (Harcourt 2005). Emperyal küreselleşmeye karşı ise yerele, günlük olana, bedene olan yönelimlerini devam ettirmekte, dünyayı dönüştürmenin dünya çapında yerleri, özneleri ve pratikleri dönüştürmeyi içerdiğini teslim etmektedirler. Böyle bir mahalli aktivizmin onları küresel hareketlere (örneğin göçmen işçi hareketine) dahil edebilmesi bir çelişki değil; yerelliğin küresel güçlerin kavşağında inşa edildiğinin olumlanmasıdır sadece (Massey 1999, 2005).

lığına sahiptir. Bizim düşüncemizde bu vizyon başka bir ontolojik katmanı içerecek şekilde genişledi: birbiriyle eklemlenmemiş geniş bir "mahaller" dizisi – haneler, mahalleler, beldeler, ekosistemler, işyerleri, sivil toplum örgütleri, kamusal alanlar, kentsel mekânlar, diasporalar, bölgeler, devlet kurumları, meslekler. Bunlar örgütsel olarak değil analoji yoluyla ilişkilidir ve birbirleriyle anlam ağları yoluyla bağlantılıdır. Feminist uzamsallık sadece her yerde olmanın siyasetini değil (ki bu onun küresel tezahürüdür), aynı zamanda yerelliğin siyasetini (yaratılmış, güçlendirilmiş, savunulmakta veya dönüştürülmekte olan yerlerde ikamet etmeyi) de kapsar. Bu çok güçlü imgelem, mahal temelli ekonomik bir siyasetin küresel anlamda dönüştürücü olma potansiyeline sahip olduğu konusunda bize belki de temelsiz bir güven vermektedir.

(Yanlış) konuşlandırdığımız güvenimizin başka kaynakları da var, özellikle de büyüklük ile iktidarı birbirinden ayrıştırmaya (dolayısıyla aralarındaki etkileşimi inceleme fırsatı yaratmaya) ve öngörülemezlik ontolojileri geliştirmeye yönelik kuramsal çalışmalar. Büyük şeylerin başlangıçta küçük oldukları, her türlü inisiyatif veya deneyin geleceğinin izlenen yola bağımlı olmayı ve belirsizlik (etkilerinin ölçeğinin belirsizliği dahil olmak üzere) içerdiği cinsinden genel doğrulardan esinlenmekteyiz. Yereli bir hazne/sınır olarak ele almayı reddederek, (olası yegâne) başlangıç noktası olarak ele almayı tercih ediyoruz. Bruno Latour ve Michel Callon gibi sosyal bilimcilerden cesaret alıyoruz: Onlara göre "güç dengelerini altüst eden gelişmeler her yerden çıkabilir... [B]ir yerde geliştirilen çözümlerin başka bir yere taşınması ve aktarılmasıyla yayılabilirler" (Callon 2005a: 16).

Akademi/Topluluk

Eylem araştırması projelerimizle ilgili iktidar ve araştırma etiği soruları çokça karşımıza çıktı elbette. Bazıları, alternatif ekonomilere duyduğumuz taraflı ilgiden dolayı araştırma tasarımının araştırılan özneler üzerinde "manipülasyon" veya olası bir "endoktrinasyon" etkisi yarattığı kaygısını dile getirdiler. Çeşitli ekonomik pratikleri görünür kılma ve topluluk girişimlerinin inşasını cesaretlendirme çabamızın, tam da tezimizi destekleyen türden tepkileri "imal ettiği-

ne" dair şüpheler var. Bu ikinci suçlama karşısında suçlu olduğumuzu itiraf ediyoruz. Müdahil araştırma yöntemimizin gerçekten bir çeşit siyasal ve edimsel eylem olduğunu umuyoruz.

Geleneksel biçimiyle katılımcı eylem araştırması, araştırılan ile toplumsal anlamda muktedir olan arasındaki iktidar hiyerarşisini, ezilenlerin kendi yaşam koşullarının araştırmacıları olmalarına olanak tanıyarak yıkmaya çalışır (Freire 1972). Kendi postyapısalcı katılımcı eylem araştırmamızda iktidarın hiçbir toplumsal süreçten tamamıyla dışlanamayacağını kabul etmekteyiz. İktidar pek çok farklı ve birbirine indirgenemeyecek yollarla dolaşıma girer; her zaman için *çoklu* iktidarlar devrededir (Allen 2003).

Projelerimizin amacını, başından beri kapitalist olmayan oluşlara yönelik arzuyu harekete geçirmek olarak gördük. Projelerimiz, arzunun hem yerleşik etkileşim ve bağlamlarda etkinleştiğini, hem de bunları harekete geçirdiğini fark etmemizi sağladı. Bu etkileşim ve bağlamlarda iktidar eşitsiz ama üretken bir şekilde pek çok farklı varlık düzeyleri arasında dolaşıma giriyordu. Çok önceleri, projelerimizin birinde yer alacak topluluk araştırmacılarının eğitimi sırasında, iktidar ve arzunun oynak doğası konusunda bizi uyaran bir şey çıktı karşımıza. "Formel bilgiye" sahip akademisyenler ile "yerleşik bilme haline" sahip topluluk üyeleri arasındaki etkileşimi "eşit" kılmaya yönelik ilk girişimimizde, *ekonomi* veya *kapitalizmin* ders kitaplarındaki tanımını asla kullanmamaya karar verdik. Bunun yerine, zamanımızın çoğunu bütünlüklü bir ekonomi kavramının barındırdığı mistifikasyonu kırmaya, ana akım temsil ve anlayışlardaki tezatları göstermeye harcadık. Sonradan fark ettik ki bizim tanım vermekten kaçınmamız, saf bir eşitlik alanı yaratmaktan çok, iktidarın ilginç şekillerde araştırma sürecine bulaşmasına yol açmıştı. Bizi gizemli kılıyor, topluluk araştırmacılarını bize, sahip olduğumuz formel bilginin esrarına ve gizli arzularımıza bağımlı kılıyordu.

Doğduğu ülke olan Bolivya'da Lacancı bir psikanalist olan akademik araştırmacılarımızdan biri, Gabriela Delgadillo, bu durumu psikanalist ile hastası arasındaki ilişki üzerinden okudu. Psikanalistin rolü hastayla kendini eşitlemek değil, hastayı kendi fantazilerini desteklemekten uzaklaştırıp, zor bir süreç olan analize doğru –başka bir deyişle, "gerçeği" fantaziden daha mesafeli ve farklı bir şekil-

de üretmeye doğru– yönlendirmektir. Hastanın bu sürece ilgi duyması için psikanalistin arzunun mekânına konuşlanması gerekir. Projemizde fark etmeden yaptığımız buydu. Ekonomiyi veya kapitalizmi tanımlamayı reddetmemiz, bilgimizi arzulanır kılma etkisini yaratıyordu.

Gabriela'nın vesayeti altında, akademik ve topluluk araştırmacıları arasındaki "eşitsizliği", bir engel veya sapma olarak değil, çalışmamızın kurucu özelliği olarak görmeye başladık. Akademi ile topluluk üyesi arasındaki ilişki eşitsizlik sayesinde, bizim özgül statümüz ve formel bilgimizin "onlar" tarafından iktidarla donatılması sayesinde erotikleştirilmekteydi. Diyaloğumuzu mümkün kılan da buydu kısmen. Baştan çıkarıcı bir iktidar biçimi (Allen 2003) onları üniversiteyi ve üniversitede çalışanları alaya almaya, paylamaya ve küçümsemeye iterken bile bize doğru çekiyordu. İktidardan arındırılmış tertemiz bir etkileşim hedeflemekten çok farklı olarak, iktidarı harekete geçirip yönlendirmemiz ve sağlamayı ümit ettiğimiz şeyi –yani projemize katılma tutkusunu– söndürmek yerine güçlendirdiğine emin olmamız gerektiğini fark ettik.

Genel anlamda akademinin ve akademik çalışmanın kolektif eylem siyaseti içerisindeki rolü düşünüldüğünde, "Nerede bulunuyorsan oradan başla" öğüdü bize topluluk ekonomisi inşa etmeye başlamak için ayrıcalıklı bir toplumsal konum olmadığını hatırlatır. Bizim açımızdan bunun anlamı, başlangıç noktası olarak akademik konumun kadın, vatandaş, orta yaşlı yetişkin, yogacı, mahalli sakin, işçi ve ırksal ayrıcalığa sahip olma gibi diğer toplumsal konumlarımızdan daha çok veya daha az uygun olmadığıdır. Topluluk ekonomileri inşasına angaje olan karmaşık ve dağınık kolektiviteleri akademi / topluluk gibi basit ilişkisel karşıtlıklar üzerinden anlamak mümkün değildir. Meydana çıkarmak istediğimiz yetiler akademik eğitimimiz tarafından şekillenmiş de olsa, yerleşik olan ilişkisel ağlarımızdan bir kısmı akademik faaliyetimiz aracılığıyla oluşmuş da olsa, bu özelliklerimiz bizi birlikte çalıştığımız topluluklardan farklılaştırır ama ayırmaz. Tersine, onlarla özgül şekillerde bağlantı kurmamızı sağlar.

Sosyal bilimciler olarak toplumsal projelere ve icatlara (veya herhangi bir toplumsal alana), Callon'un terimiyle "deney" (2005a, Callon ve Çalışkan 2005) muamelesi etmeyi isteyebiliriz örneğin.

Bunun asgari anlamı, bunları ahlaki yargıya tabi tutmak veya kuramsal bir makro anlatının içine vaka veya karşı vaka olarak yedirmek yerine, öğrenme mercileri olarak ele alıyor olmamızdır. Amerikan sağlık sistemini "bilgilendirici olma potansiyeline sahip birçok farklı iş görme şekilleri yığınından oluşan kocaman kontrolsüz bir deney" (2004: 286) olarak nitelendiren Donald Berwick'ın tespitine göre, "her süreç nasıl iyileştirileceğine dair bilgi de üretir".[21] Biz çoğunlukla bu bilgiyi gözden kaçırırız, zira aradığımız şey bu değildir. Ancak ekonomik alternatiflerle ilgilenen sosyal araştırmacılar olarak üretmeye çalıştığımız bilgi türü tam da budur aslında. Herhangi bir örgüt veya proje için bu bilgiyi işleyen ve ileten, bu deneyimi ve barındırdığı stratejileri kuramlaştıran ve taşınabilir kılan (Callon 2005c) araştırmacı, katılımcılar arasında kendileri üzerine düşünme sürecine olanak verebilir, enerjilerin üretken olacak şekilde yeniden yönlendirmesini destekleyebilir ve örgütü daha geniş bir toplumsal bağlamda meşrulaştırabilir. Tüm bunlar örgütün gücüne ve sürdürülebilirliğine, içerdiği model ve pratiklerin uygulayımının genişlemesine katkıda bulunur.

Sosyal bilimci örgüt veya projenin *üzerinde* çalışmak yerine *yanında* çalışır, "karma araştırma kolektifi"nin üyeleriyle –farklı disiplinlerden araştırmacılarla, fon temin edenlerle, aktivistlerle, hizmet alıcılarıyla, ilintili olan harici aktörlerle, projeye müdahil olan ve hakkında bilgi üreten herkesle– bilerek veya bilmeyerek işbirliği içine girer (Callon 2005b). Bu türden bir angajmana giren sosyal bilimci zaten aktivisttir, akademinin duvarlarının dışına çıkmaya veya şapka değiştirmeye gerek kalmadan kolektif failliğin bir parçasıdır.

Böyle Şeyler Neden Hep Başarısız Olur?

"Çok iyimsersiniz" bildirimiyle eklemlenen bu "soru" bize bu denli sık sorulmasaydı eğer, sıkça sorulan sorular kısmımızı bununla bitirmek şaka gibi gelebilirdi. Olgulara sabitlensek, buna alternatiflerin başarılarının hepsini, ana akımın başarısızlıklarının hepsini veya belki de çıtayı bu denli yükseğe çıkaran başarı tanımını sıralayarak

21. Burada George Box'a gönderme yapmaktadır, ama kaynak göstermez.

yanıt verirdik. Ama soruyu soranlara, kuramcı ve gözlemci olarak kendilerine bakmayı söylemek daha uygun olabilir. Kendilerini incelediklerinde kuramsal yatırımlarını başarısızlık üzerine yaptıkları ortaya çıkabilir – örneğin en basit düzeyde başarısız olmuş alternatiflerin yapısal iktidar vizyonunu desteklediğini görmek kolaydır. Alternatif projelerin başarısız olması veya karşı çıktıkları düzenin saflarına dahil edilmeleri şaşırtıcı gelmez çünkü kapitalizmle ilişkide olan her şeyin onun kontrolü, hatta tahakkümü altında olduğu anlayışı vardır.

Biz iktidarın yakınındaki her şeyin otomatik olarak düzenin saflarına dahil edilmediği; bu saflara dahil edilmeye, kendini iktidardan uzaklaştırmayla değil, bu olasılığa karşı uyanık olma pratiğiyle –başka bir deyişle, bir projenin doğruluğunu bilinçli ve özenli bir biçimde korumayla– direnildiği gibi alternatif bir görüşü özellikle benimsemedik. Ancak ilginç olan bu ve benzeri görüşlerin genelde (fazlasıyla) iyimser olarak görülmesidir. Bu "suçlamaya" kaç kez iyimser değil, umutlu olduğumuzu söyleyerek itiraz ettik. Bugün var olan koşullar göz önüne alındığında dünya ve içinde yaşayan insanların geleceğiyle ilgili iyimser bir tahminde bulunmak çılgınlık olur, ama dünyayla örselenmiş hassasiyetlerimizden umut uyandırmayı öğrenebiliriz. Isabelle Stengers'e göre umut "*ihtimal* ile *imkân* arasındaki farktır" (2002: 245); ümit etmek dünyaya ve dünya görüşümüze imkânı dahil etme meselesidir.[22]

Bizim dünya yönelimimiz hakkında benzeri bir şikâyet de fazlasıyla olumlu ve coşkulu, Pollyanna gibi olduğumuzdur. Mümkün dünyaların bu en iyisinde her şey kendince güzeldir (siz de şarkıya katılın lütfen). Bu yorumu ciddiye alıyoruz, zira sıklıkla ve hararetle dile getirilmektedir. Var olan acılara rağmen imkânlar ve potansiyeller üzerinde odaklanmış olmamızda; sömürüyü, zulmü ve çevre koşullarının bozulmasını belgeleme gibi önemli bir projeye katılmayışımızda biraz uygunsuz ve hatta kırıcı bir yan vardır. Dünya, bu ve benzeri kötülükler açısından elbette kıtlık içinde değildir; bunları çalışmamızda daha ağırlıklı olarak ele almamak, bunlara ta-

22. Callon ve Çalışkan (2005: 40) imkânın "kanunu" konusunda şunu önerirler: "Her şey mümkün değildir, ama neyin mümkün olabileceğini, neyin olamayacağını *a priori* belirleyen evrensel bir kural yoktur."

nıklık etmemek cahillik veya vurdumduymazlık olarak görülebilir. Burada tekrar kendimizi anlatmak ve yönelimimizin değiştirmek isteyebileceğimiz bir şey olduğu olasılığını da gözden geçirerek cevap vermek istiyoruz.[23]

Anladık ki belirli pratikleri kınamada gösterdiğiniz eksiklik bazen örtbas etmek ve hatta göklere çıkarmak olarak görülebiliyor. Ancak biz bazı bağlamlarda ve belli sebeplerden dolayı kınamamayı veya ahlaki agnostikliği uygun buluyoruz. Örneğin çeşitlilik ekonomisi dili bugün hâkim olan ücretlendirilmiş emeği sözleşmeli emeğin bir biçimi, hırsızlığı da bir ticari muamele şekli olarak görür. Bunların her biri, ekonomik ilişkinin toplumsallığı ve karşılıklı bağımlılığının gizlenmediği, tersine şiddetle ve baskıyla var olduğu alanlardır. Bu tür pratiklere topluluk ekonomisinde bir yer öngörmek zordur. Ancak eğer etik toplulukların inşasına "bulunduğumuz yerden" başlayacaksak, bu pratiklerin belli değerlerden nasıl saptıklarını yargılayıp bırakmanın yararı nedir? *Var olan* durumu, *oluş* projelerinin (sorunlu) kaynağı olarak, gelecekte daha arzulanır bir şey inşa edilebilecek bir mahal olarak görmek daha olumlu ve pragmatik bir yaklaşım gibi görünmektedir. Belirli bir topluluk kanunsuz olarak istimlak edilen toprak, yeraltı veya deniz kaynakları ve-

23. Yönelimimizi değiştirmemizi sağlayacak olan, çalışmamızı bize göre yanlış anlayanlar veya kendilerinin önemli saydığı bir şeye odaklanmadığımız için kör veya yanlış güdümlenmiş olduğumuzu iddia edenler –yani başkasının projesine kendininkine yeterince benzememesi yüzünden veya bazı şeyleri dengeli olarak değerlendirmemesi yüzünden (ki bizim durumumuzda bu ekonomik hayatın kötü yönlerine yeterince yayın süresi ayırmamış olmamızdır) yürütülen bildik karşı "argümanı" savunanlar– değildir. Bizi "kapitalizm olmayanı göklere çıkarmakla", kapitalist olmayan sektörde iyi veya umutlu şeyler arayan ayırt edici analitik pratik ile kapitalist olmayan sektörün iyi olduğu yolunda ahlaki yargı beslemeyi birbirine karıştırmakla suçlayanlar da değildir. Burada kabul ettiğimiz başka bir şeydir: İnsanlar çeşitli acı ve haksızlıklara farklı duyarlılıklar geliştirirler. Bunu nedeni empati pratiği, siyaset veya kişisel deneyim olabilir ve onların duyarlılıklarına karşı duyarlı olmamak elimizden gelmez. Örneğin bir arkadaşımız *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'ndaki küreselleşme bölümünden (6. Bölüm) hazzetmedi çünkü metaforik bir anlamda da olsa "tecavüz" sözcüğünü kullanmıştık ve üslubumuz ciddiyetsiz ve hatta düşüncesizdi – kitabı elden geçirme fırsatımız olursa bu stratejiyi yeniden düşünüp düzeltebiliriz. Duygusal duruşlar ve yönelimlere *A Postcapitalist Politics* (Post-Kapitalist Siyaset) kitabımızda daha geniş yer vermemizin sebebi, kısmen, *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'ndaki duruşumuzun açık ve tutarlı, ancak yeterince irdelenmemiş olmasıdır.

ya entelektüel mülkiyet gibi ortak alanların geri kazanılması söz konusu olduğunda hırsızlığın meşru bir yeniden bölüşüm yolu olduğuna karar verebilir. Keza Asya Pasifik bölgesindeki örgütlü Filipinli göçmen işçiler için sözleşmeli emek öyle kınanıp geçilemez veya ortadan kaldırılamaz (her ne kadar örgütlenme amaçlarından biri bu olsa da), çünkü aynı zamanda artık üretimi ve kendi ülkelerinde topluluk ekonomileri inşa edecek öznelerin mobilizasyonu açısından önemli bir kaynaktır da. Bu tür faaliyetleri topluluk ekonomisi inşa etme stratejilerinden baştan dışlama gerekçemiz nasıl temellendirilir? Biz, hırsızlık da dahil olmak üzere piyasa dışı mübadelelerin tümünü tasasızca bağışlıyor veya kapitalist olmayan sömürü biçimlerini (örneğin bir çeşit kölelik olan sözleşmeli esareti) övüyor filan değiliz; ancak böyle pratiklerin çeşitli yollarla topluluğun projelerine dahil edilebilme olasılığını da önceden yargılamıyoruz.

Nereye Doğru? Araştırma Konusunda Bazı Düşünceler

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'nun yeni basımına yazdığımız bu girişi aynı zamanda ilk basımın akabinde gelişen bir araştırma programı ve siyasal projeye giriş olarak da düşündük. *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*, kapitalizm –gücü ve kapsamı, doğası ve etkisi– hakkındaki bildik birtakım kuramsal kesinlikleri, hem farklı hem de değişken yanıtlar üretebilecek ampirik sorulara dönüştürme çabası olarak da okunabilir. Amaç kapitalizme ve var olan kapitalizm dışı ekonomik örgütlenmeler ve pratiklere dair siyasallaşmış ve pratik bilgimizin gelişmesine katkıda bulunmaktı. Özellikle de ekonomik alternatiflere kucak açan bir bilgi ortamı yaratmaya, alternatiflerin meydana çıkmasını kolaylaştırmaya ve performanslarını genişletmeye çalışıyorduk. Bu süreçte, aynı türden projeler geliştirmekle ilgilenen, coğrafya ve diğer disiplinlerden gelen gitgide daha çok sayıda insanla yolumuzu birleştirdik.

Araştırma programı henüz emekleme aşamasında olduğu için keşfedilecek patikalar sonsuz, gerçekten araştırılabilecek sorular ise sahada cılız görünüyor. Ancak bizim gibi düşünen insanlarla yakın zamanda birlikte katıldığımız toplantılar, bir dizi kuramsal ve

ampirik araştırma olasılığı ortaya çıkararak, harmanlama ve kataloglama güdülerimizi harekete geçirdi. Ekonomiyi yeniden düşünme çabamızın edimsel bir başarıya dönüşmesinin farklı yolları nelerdir? Başka araştırma programları ve kuramsal projeler belirli ekonomileri nasıl üretip sürdürülebilir kıldılar? Bunların tesisi ve icrasında ne tür bilgi mücadeleleri verildi ve hâlâ verilmekte? Belirli bir iktidar yapısı koyutlamak isteyenler için, bunu inşa eden günlük pratikler nelerdir? Eğer kapitalizmin kendini muhafaza etme ve genişletmeye yarayacak bir iç mantığı yoksa, kapitalizmin gücünü anlamak için nereye bakmalıyız (Mitchell 2002: 271)? Belirli alternatif girişimlerin kapitalist girişimlerle ilişkisi nedir ve ikincisi ilkinin sürdürülebilirliğini nasıl sağlar? Başka toplumsal ve ekonomik yenilikler nasıl yayılmış ve taklit edilmiştir? Yerel gelişmeye ek olarak topluluk ekonomilerine hangi tür uzamsallıklar eşlik etmiştir? Kalkınma mantığını terk edersek çeşitlilik ve topluluk ekonomilerinin dinamikleri neler olabilir? Bu dinamiklerden bir model üretmek mümkün müdür? Topluluk ekonomileri inşa etmeye yarayacak bir "artık/fazla iktisadı" nasıl geliştirilir? Alternatif ekonomik düzenlemelerde hangi örgütlenme yapıları ve yönetişim biçimleri işlerlik kazanır? Belirli projelerin karşısındaki engel ve zorlukları kaynak ve güce çevirmenin yolu nedir?

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu'nun yayımlanmasının üzerinden geçen on sene boyunca fark ettiğimiz veya teyit ettiğimiz şey şu ki, bu tür soruların ve bunlardan üreyecek bilginin peşinden gitmek, bildiğimiz kapitalizmin sonunu getirecektir.

Teşekkür

Şükran borcumuz bu girişin sonundaki dar yere sığamayacak kadar kabarık ve dağınıktır. Burada en yakın zamanda ilişki kurduğumuz topluluğa, Topluluk Ekonomileri Kolektifi'nin diğer üyelerine ve özellikle Jenny Cameron ve Stephen Healy'i işaret edebileceğiz; onlar olmadan kuramsal ve eylemsel araştırmamızı yürütemezdik. Neredeyse otuz yıllık bir varlığa sahip olacak olan işbirliğimizin üçüncü şahısa (tekil veya çoğul) dönüştüğünü tekrar teyit ediyoruz. Son olarak, *(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu*'nun yeni basımını yayımla-

yan Minnesota Üniversitesi Yayınları'na, daha önce yayımlanan çalışmalardan bu girişe dahil ettiğimiz alıntılar için de yine Minnesota'ya ve diğer kitap ve dergi yayıncılarına minnettarız.

Kaynaklar

Allen, J. 2003, *Lost Geographies of Power*. Oxford ve Malden, Mass.: Blackwell Publishing.

Appadurai, A. 2002. "Deep Democracy: Urban Governmentality and the Horizon of Politics." *Public Culture* 16 (1): 21-47.

Bales, K. 1999. *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Berwick, D. 2004, *Escape Fire: Designs for the Future of Health Care*. San Francisco: Jossey-Bass.

Butler, J. 1993, *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex."* Londra ve New York: Routledge.

Callon, M. 2005a, "Why Virtualism Paves the Way to Political Impotence: A Reply to Daniel Miller's Critique of *The Laws of the Markets*." *Economic Sociology European Electronic Newsletter* 6 (2).

— 2005b, "What Does It Mean to Say That Economics Is Performative?" International Center for Advanced Study'de sunulan bildiri, New York University, Mayıs.

— 2005c, "Do Some Patients Usher in a New Regime of Science Policy and, If Yes, Which One? Some Lessons from the French Association of People Suffering from Neuromuscular Diseases." Yayımlanmamış makale, CSI, Ecole des mines de Paris.

Callon, M., ve K. Çalışkan 2005, "New and Old Directions in the Anthropology of Markets." New Directions in the Anthropology of Markets konferansında sunulan bildiri, Wenner-Gren Foundation, New York, Nisan.

Chatterton, P. 2005, "Making Autonomous Geographies: Argentina's Popular Uprising and the 'Movimiento de Trabajadores Desocupados' (Unemployed Workers Movement)." *Geoforum* 36 (5): 545-61.

Colectivo Situaciones 2004, "Causes and Happenstance (Dilemmas of Argentina's New Social Protagonism): Research Manuscript 4." *The Commoner* 11, no. 8 (Güz/Kış): 1-15. www.thecommoner.org.

Community Economies Collective 2001, "Imagining and Enacting Noncapitalist Futures." *Socialist Review* 28 (3/4): 93-135.

Emery, M. ve A. R. Pierce 2005, "Interrupting the Telos: Locating Subsistence in Contemporary U.S. Forests." *Environment and Planning A* 37 (6): 981-93.

Folbre, N. 2001. *The Invisible Heart: Economics and Family Values*, New York: The New Press.

Foucault, M. 1983, "Afterword." *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* içinde, H. L. Dreyfus ve P. Rabinow (haz.), s. 208-52. Chicago: University of Chicago Press.

Freire, P. 1972, *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth: Penguin. Türkçesi: *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. D. Hattatoğlu, E. Özbek, İstanbul: Ayrıntı, 1995.

Gibson, K., L. Law, ve D. McKay 2001, "Beyond Heroes and Victims: Filipina Contract Migrants, Economic Activism, and Class Transformation." *International Feminist journal of Politics* 3 (3): 365-85.

Gibson-Graham, J. K. 2006, *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

— 2005a, "Economy." *New Keywords* içinde, T. Bennett, L. Grossberg, ve M. Morris (haz.), s. 94-7. Oxford: Blackwell Publishers.

— 2005b, "Surplus Possibilities: Postdevelopment and Community Economies." *Singapore journal of Tropical Geography* 26 (1): 4-26.

— 2005c, "Building Community Economies: Women and the Politics of Place." *Women and the Politics of Place* içinde, W. Harcourt ve A. Escobar (haz.), s. 130-57. Bloomfield, Conn.: Kumarian Press.

— 2004, "The Violence of Development: Two Political Imaginaries." *Development* 47 (1): 27-34.

— 2003, "Enabling Ethical Economies: Cooperativism and Class." *Critical Sociology* 29 (2): 123-61.

— 2002, "Beyond Global vs. Local: Economic Politics outside the Binary Frame." *Geographies of Power: Placing Scale* içinde, A. Herod ve M. Wright (haz.), s. 25-60. Oxford ve Malden, Mass.: Blackwell Publishers.

Gibson-Graham, J. K., ve P. O'Neill 2001, "Exploring a New Class Politics of the Enterprise." *RelPresenting Class: Essays in Postmodern Marxism* içinde, J. K. Gibson-Graham, S. Resnick ve R. Wolff (haz.), s. 56-80. Durham, N.C.: Duke University Press.

Gibson-Graham, J. K., S. Resnick, ve R. Wolff (haz.) 2001, *RelPresenting Class: Essays in Postmodern Marxism*. Durham, N.C.: Duke University Press.

— 2000, *Class and Its Others*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Harcourt, W. 2005, "The Body Politic in Global Development Discourse: A Woman and Politics of Place Perspective." *Women and the Politics of Place* içinde, W. Harcourt ve A. Escobar. Bloomfield (haz.), Conn.: Kumarian Press.

Ironmonger, D. 1996, "Counting Outputs, Capital Inputs and Caring Labor: Estimating Gross Household Output." *Feminist Economics* 2 (3): 37-64.

Jameson, F. 1994, *The Seeds of Time*, New York: Columbia University Press.

Kayatekin, S. A. 2001, "Sharecropping and Feudal Class Processes in the Postbellum Mississippi Delta." *RePresenting Class: Essays in Postmodern Marxism* içinde, J. K. Gibson-Graham, S. Resnick ve R. Wolff (haz.), s. 227-46. Durham, N.C.: Duke University Press.

Kelly, P. 2005, "Scale, Power, and the Limits to Possibilities." *Singapore Journal of Tropical Geography* 26 (1): 39-43.

Laclau, E. 1990, *New Reflections on the Revolution of Our Time*. Londra: Verso.

Luxton, M. 1997, "The UN, Women, and Household Labour: Measuring and Valuing Unpaid Work." *Women's Studies International Forum* 20 (3): 431-9.

Marston, S. A. 2000, "The Social Construction of Scale." *Progress in Human Geography* 24 (4): 219-42.

Massey, D. 1999, *Power Geometries and the Politics of Space-time*. Heidelberg: University of Heidelberg.

— 2005, *For Space*. Londra: Sage Publications.
Mitchell, T. 2007, "Culture and Economy." *Handbook of Cultural Analysis* içinde, T. Bennett ve J. Frow (haz.), Londra: Sage Publications.
— 2002, *Rule of Experts: Egypt, Techno-politics, Modernity*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
Nancy, J.-L. 1991a, *The Inoperative Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
— 1991b, "Of Being-in-common." *Community at Loose Ends* içinde, The Miami Theory Collective (haz.), s. 1-12. Minneapolis: University of Minnesota Press.
Osterweil, M. 2004, "Place-Based Globalists: Rethinking the Global in the Alternative Globalization Movement." Yayımlanmamış makale. Department of Anthropology, University of North Carolina, Chapel Hill.
Özselçuk, C. 2005, "Class and Hegemony: The Political Economy of Social Movements." Bölüm 1 ve 2, Doktora tezi taslağı, University of Massachusetts, Amherst.
Pavlovskaya, M. 2004, "Other Transitions: Multiple Economies of Moscow Households in the 1990s." *Annals of the Association of American Geographers* 94 (2): 329-51.
Resnick, S., ve R. Wolff 1987, *Knowledge and Class: A Marxian Critique of Political Economy*. Chicago: University of Chicago Press.
Sedgwick, E. K. 1990, *Epistemology of the Closet*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
— 1993, *Tendencies*. Durham, N.C.: Duke University Press.
Smith, A., ve A. Stenning. 2006, "Beyond Household Economies: Articulations and Spaces of Economic Practice in Post-socialism." *Progress in Human Geography* 30, no. 2 (yayımlanacak).
Stengers, I., ve M. Zournazi, "A 'Cosmo-Politics' - Risk, Hope, Change: A Conversation with Isabelle Stengers." *Hope: New Philosophies for Change* içinde, M. Zournazi (haz.), s. 244-72. Annandale, Avustralya: Pluto Press.
Williams, C. 2005, *A Commodified World? Mapping the Limits of Capitalism*. Londra: Zed Press.
Žižek, S. 2000, "Holding the Place." *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left* içinde, J. Butler, E. Laclau, ve S. Žižek (haz.), s. 308-29. Londra ve New York: Verso; Türkçesi: *Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil, 2009.

Önsöz ve Teşekkür

YAKIN ZAMANDA tartışmacısı olduğum bir panelde, büyük bir kolektif araştırma projesinin bulgularında karşılaştım bu kitabın "sorunuyla" veya bunun bir versiyonuyla. Panelistlerin odağı sanayideki yeniden yapılanma ile hanelerde değişen iş pratikleri arasındaki kesişmeydi; açıkça belirtilen hedef bu iki toplumsal alanın karşılıklı etki ve etkileşimini araştırmak olsa bile, ortaya çıkan temel ilişki hanelerin sanayi sektöründeki değişime uyum sağlamasıydı. "Uyum sağlama" ve "baş etme", şaşırtıcı bir çeşitlilik içeren yaşam koşullarının, endüstriyel değişime gösterilen çeşitli tepkilerin altında toplandığı genel terimlerdi.

Araştırmacılar, fondaki uyum sağlama ve ayak uydurma vurgusuna rağmen göze çarpan birtakım gerginlik ve çelişkilere de geçerken değindiler: Yaşlı işçiler 12 saatlik vardiyaya ayak uydurmakta büyük güçlükler çekiyorlar; evin ekmeğini iki kişinin kazandığı hanelerde kadınla erkek arasındaki işbölümünün değişmesi yüzünden cinsel kimlikler sarsıntıya uğruyor; hem vardiyalı hem de işten çıkartılan işçiler arasında (kapitalist ve endüstriyel olmayan) ekonomik faaliyet artıyordu. Bu sorunlu, çelişkili ve araştırmayı karmaşıklaştıran unsurların varlığı teslim edilirken, bunların sanayi alanındaki etkileri sorgulanmıyordu. Üretilmekte olan anlatı, yerelin kendini uyarlaması ve uyum sağlamasının anlatısıydı; küresel ekonominin yeniden yapılanmasına, yerel toplumsal ve kültürel yaşamın üstünde bir hâkimiyet atfediliyordu farkında olmadan.

Uyumsuzluğu –sinai dönüşümle hizalanmayan ve buna sığmayan şeyleri– araştırmayı reddetmek, kurgulanmakta olan toplumsal temsile ister istemez bir ekonomizm veya üretimcilik sokmuştu. Başka her şeyin ona uyarlandığı ve ayarlandığı yapısal sınai dönüşüm,

yerel bağlamda merkezi ve belirleyici dinamik konumundaydı. Oysa araştırmacılar tam da bu tür belirlenimci çözümlemeden kaçınmak istiyorlardı. Yerel vaka araştırmalarında "ne olduğunu" ortaya çıkarmaya çalışırken, bu araştırma projelerinin yeniden yapılandırma sürecinin bir parçası haline geldiklerini dikkatlice anlatmaya çalıştım. Kapitalist işyerindeki, hane pratiklerindeki ve toplumsal cinsiyet inşasındaki dönüşümlerin birbirleriyle çelişmediğine dair bir dil ve imge oluşturmuşlardı, dolayısıyla temsil edilen bağları güçlendirmeye katkıda bulunuyorlardı.

Bundan bir süre önce, çok farklı söylemsel bir bağlamda, Eve Kosofsky Sedgwick'in "Noel etkisi" adını verdiği şeyle karşılaştım. Sedgwick'e göre Noel'in bu denli moral bozucu olmasının nedeni, toplumun tüm kurumlarının bir araya gelerek "tek ağızdan" konuşmasıydı (1993: 5): Elbette ki Hıristiyan kiliseleri, ama aynı zamanda okul ve resmi tatilleri belirleyen devlet, iş dünyası, reklamcılık, Noel furyasını alevlendiren ve Noel'e kaç gün kaldığının borazancılığını yapan medya, toplumsal etkinlikler ve ev-içi faaliyetler, "tüm bunlar... her yıl birbiriyle düzgünce hizalanır; bu yolla yaratılan yekpare sütunu süzgün gözlerle seyreyleriz" (s. 6).

Sedgwick cinsel yönelim beklentileri alanında da benzeri türden yekpare bir oluşuma dikkat çeker. Burada toplumsal cinsiyet, cinsellik nesnesi seçimi, cinsel pratikler (ki buna belli organların ve deliklerin ön plana çıkartılması dahildir) ve "yaşam biçimleri" veya yaşam tercihlerinin öngörülebilir bir ilişkisellik içinde bir araya gelmesi beklenir. Birçoklarının cinsel deneyimiyle ters düştüğü halde bu kısıtlayıcı beklentiler kümesi sadece dönemsel bir ıstırap yaratmakla kalmaz. Yaşam boyu süren bir baskının kaynağı, bir ölüm kalım meselesi ve arzunun değilse bile cinsel olanakların başına bela olan bir tür büzücü kastır.

Tartışmacı olarak yaptığım yorumlarda, toplumsal kuram alanında benzeri derecede kısıtlayıcı olan bir "Noel etkisine" tosluyor gibiydim. Araştırmacılar sanayi ve topluluklardaki dönüşümüne dair zengin ve çeşitlendirilmiş bir dizi hikâye üretmek için yola çıkmış, ama hane ve toplulukların sanayideki dönüşüme nasıl ayak uydurduklarını göstermekle kalmışlardı. Sundukları bildirilerde olaylar *sanayi ile hizalanmakla* kalmayıp, ayrıca *sanayi etrafında dönmekteydi*; dolayısıyla kapitalist bir ekonomiyi merkezine alan bü-

tünlüklü bir toplum temsili üretmişlerdi (hem günlük hem de akademik tartışmalarda "kapitalist toplum" adı verilen şeydi bu).

Ne var ki Sedgwick'in Noel, aile ve cinsellik hakkındaki soruları, başka toplum temsillerinin olabilirliğine işaret ediyordu: "Peki ya... anlam ve kurumların birbiriyle ilişkilenmeme biçimlerine değer vermeye dönük bir pratik olsaydı, ne olurdu? Ya en zengin bağlantılar *her şeyin aynı anlama gelmediği* bağlantılar olsaydı, ne olurdu?" (1993: 6). Elinizdeki araştırma projesi açısından Sedgwick'in önerdiklerinin üzerine gitmek demek, istikrarsız toplumsal cinsiyetlerin, yeni vardiya saatlerine adapte olamama halinin ve gayri-kapitalist ekonomik faaliyetlerin, hasıraltı edilmesi yerine vurgulanması demektir. Hane, özne ve kapitalist sanayinin uyumlu bir şekilde işlediği (ve aslında kapitalist hegemonyanın yeni safhasında bir araya geldiği) görüşünün yerine, gayri-kapitalist ekonomik pratiklerin çoğaldığı, toplumsal cinsiyetin yeni baştan müzakere edildiği ve siyasetin öznelerinin sanayideki yeni yapılanmaya karşı aktif bir direniş örgütledikleri ve bu sayede akışını etkiledikleri alternatif bir toplum temsili geçirilebilir.

Daha genel anlamda Sedgwick'in yaklaşımı, toplumları ve ekonomileri hegemonik olmayan oluşumlar olarak temsil etme olanağına işaret ediyor. Her şeyin aynı terkibin bir parçası olduğu ve nihai olarak "aynı anlama geldiği" (örneğin kapitalist hegemonya) toplumsal temsiller üretmek yerine, toplumsal varoluşu –Sedgwick' in terimleriyle– kendiyle ilişkilenmeme hali olarak betimlesek ne olur? Zengin ve üretken bir karmaşa temsilinin bize sağlayabileceği avantajlar var mıdır?

Siyasal iktisatçı olarak daha erken dönem çalışmalarımda kapitalist hegemonyaya dair çeşitli temsiller üretmiş biri olarak, bu tür sorun ve olanaklara karşı özel bir duyarlılık geliştirmiştim. 1970'lerin ekonomik krizinin ardından kapitalist ekonomilerde hangi gelişmelerin olduğuyla ilgilenen geniş ancak gevşek bir bağ içindeki bir grup siyasal iktisat kuramcısından biri olarak ben de endüstriyel üretimin, şirketlerin, tüketim biçimlerinin, devlet düzenlemelerinin, işletme kültürünün ve fikirler ve siyasetler dünyasının 1970'ler ve 80'lerde bir hegemonik tertipten diğerine dönüşmekte olduğu izlenimini taşıyor ve bunu kuramlaştırıyordum. Sektörler arasındaki farkın benim çok ilgimi çekiyor olması; endüstriyel dönüşümün "eko-

nominin" makro-mantığından türediği veya bunu doğrudan yansıttığı gibi bir kanıya (en geniş ölçekte gerçekleşen dönüşümler söz konusu olduğunda bile) sahip olmamam bir şey fark ettirmiyordu. Zira ekonomi, siyaset, kültür ve öznelliğin birbirini beslediği ve hepsinin kapitalist bir surete sahip olduğu bir dünya temsili üretmeye devam ediyordum ben de. Dünyayı değiştirme hedefiyle anlamaya çalıştığım illüzyonunun peşinden gideyim derken aslında çokça yıpranmış bir yokuştan aşağı koşuyordum; oysa kafamı çevirip arkama baksam, çözümlemelerimin sonucunun "kapitalist toplumu" ilk başladığım günden daha da ağırlıklı ve tanımlayıcı hale getirmek olduğunu görürdüm.

O ilk heyecanlı yıllarda toplumsal temsillerin "edimselliğini" (*performativity*) –başka deyişle, görünürde temsil ediyor oldukları dünyalarla ne denli iç içe geçmiş olduklarını– henüz ciddi biçimde kaale almıyordum. Paneldeki araştırmacılar gibi ben de "dışarıda olup biteni" kavramaya çalışıyordum hâlâ. Yaratmakta olduğum toplumsal temsili, yaşamak zorunda kalacağım dünyayı *kuran* bir şey olarak görmüyordum. Oysa üretmekte olduğum küresel kapitalizm imajıyla kapitalist hegemonyanın yeni safhasını güçlendirmeye etkin olarak katkıda bulunuyordum.[1] Süreç içerisinde bu bana gittikçe daha açık ve daha bunaltıcı gelmeye başladı.

Benim durumum, "eleştiri nesnesini" önemli sonuçlar doğurabilecek ebedi bir kuramsal mesele olarak algılayan birçok başka sosyal kuramcınınkine benziyordu. Kuramcılar ataerkilliği, ırkçılığı, zorunlu heteroseksüelliği veya kapitalist hegemonyayı tasvir ettiklerinde, sarsmak veya yerinden etmek istedikleri bir oluşumu resmetmiş olmuyorlar yalnızca. Aynı zamanda toplumsal dünyanın bir temsilini üretiyor ve o temsili edimsel bir güçle donatıyorlar. Bu temsil nüfuz kazandıkça "hegemonik oluşumun" hegemonyasına

1. Sendika başkanlarının üyelerine yeni küresel ekonomi gerçeğini kabul etmeleri ve pastadan aldıkları payı korumak üzere hareket etmeleri yolunda salık verdiklerini duyduğumda, sözlerindeki kaçınılmazlık tınısından kısmen sorumlu olduğumu hissettim. Fred Block'un işaret ettiği gibi, "toplumsal kuram bize içinde yaşadığımız toplumsal bağlamın yol haritasını sağlamak açısından vazgeçilmez bir rol oynar" (1990: 2). Benim üretmekte olduğum türden toplumsal kuram, küresel kapitalizm tarafından yapılandırılan ve yönetilen bir alanın haritasıydı ve topu topu birkaç tane fena halde kısıtlanmış siyasal seçenek sunuyordu.

katkıda bulunabilir; hiç kuşkusuz, başarılı siyasal müdahale olasılıkları da dahil olmak üzere, insanların fark veya değişim yaratabilme olanağına dair düşüncelerini etkileyecektir.[2]

Belki de kısmen bu yüzdendir ki birçok toplumsal kuramcı söylem alanında hegemonik oluşumların (örneğin heteronormallik, yani toplumsal cinsiyetin ikili hiyerarşisi) kuramını yaparken, toplumsal alanı ele avuca gelmezlik ve çeşitlilik olarak temsil etmeye başladı.[3] Bunun güzel bir örneğini Eve Sedgwick'in *Epistemology of the Closet*'inin (Dolabın Epistemolojisi) açılış bölümünde, insanların cinsellikle olan ilişkisinde fiilen var olan büyük çeşitliliğin "barizliğini"[4] heteronormatif cinsellik söyleminin karşısına koymasında bulmak mümkün. Benzer bir biçimde bell hooks hâkim siyah erkekliğin (ve siyah ırksal kimliğin) fallosantrik söylemi karşısına siyah erkekliklerin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çeşitliliğine işaret eden bir toplumsal alan çıkarır.[5]

Birçok siyasal iktisatçı gibi ben de ABD'deki toplumsal oluşumu ve "küresel ekonomiyi" kapitalizmin hâkimiyetinin vuku bulduğu mahaller olarak; bu hâkimiyeti ise, açıkça, toplumsal (veya ekonomik) alana yerleştirerek kuramlaştırmıştım. Şimdi ise (devrimci) bir fark yaratabilecek bir kuramsal seçenek belirmişti: ekonomik söylemin hegemonikleşmiş olduğunu tasvir ederken, toplumsal dünyanın ekonomik açıdan farklılaşmış ve karmaşık olduğunu teslim etmek. Fark ettim ki, kapitalist hegemonyayı toplumsal eklem veya yapı olarak değil de, (hâkim) bir söylem olarak anlamak, hem mümkündü, hem de üretken olma potansiyeli barındırıyordu. Böylece

2. Çaresizlik hissi kitlesel veya yekpare patriyarka, ırkçılık veya kapitalizm karşısındaki belki en aşırı ama aynı zamanda en tanıdık siyasal duygudur.

3. Bu da elbette ki başarıları ve güçlü yanları olduğu gibi, başarısızlıkları ve sorunları da olan bir stratejidir. Bir şeyin söylemsel olması yekpare veya başa çıkılamaz olmadığı anlamına gelmez. Butler, Irigaray'nin evrenselci ve farklı kültürleri kesen fallogosantrizm kurgusunu tartışırken (1990: 13) ve "simgesel" alanda kadının zilletinin (*abjection*) kurucu bir yapı olarak ele alınmasını eleştirirken buna işaret eder: "Kadınlığı yadsıyan yapı, bu yapının herhangi bir toplumsal düzene bir şekilde önsel olduğunu ve bu yüzden toplumsal dönüşüme direndiğini iddia eden kuramın kendisi tarafından pekiştirilmiyor mu?" (1995: 19).

4. Bu barizliğin kendisinin hegemonik olmayan, yani marjinal söylemler tarafından kurulduğu varsayılıyor.

5. *Black Looks*'un (Siyah Bakışlar) siyah erkeklik konulu bölümüne bakınız.

ekonomik pratiği geniş bir kapitalist ve gayri-kapitalist faaliyetler yelpazesi barındıracak şekilde temsil etmek ve gayri-kapitalist faaliyetlerin bugüne kadar göreceli olarak "görünmez" kılındıklarını, zira onları "görünür" kılacak olan kavram ve söylemlerinin kendilerinin marjinalize oldukları veya bastırıldıklarını öne sürmek mümkündü.

Şimdi bugüne gelmiş, bu kitabın yazılma (daha doğrusu tamamlanma) ânına varmış bulunuyoruz. Bu kitap kapitalist hegemonya söylemleri hakkında ve bunlara karşı yazıldı. Hedefi, kapitalizmin karşısına ekonomik yaratıcılık siyasetini dikmeye katkıda bulunabilmek umuduyla, şimdiye kadar bastırılmış olan ekonomik çeşitlilik söylemlerinin ortaya çıkabileceği ve gelişebileceği söylemsel bir alan açmaktır.

Bu kitabı tahayyül etme ve sonunda yazabilme yetisi benim açımdan hem entelektüel çalışmalarımda, hem de o çalışmalarla olan ilişkimde çok derin bir dönüşüm geçirmeyi gerektirdi. Bu dönüşüm kendi kişisel kimliğime kadar uzanır veya belki de bununla başlar. Zira J. K. Gibson-Graham ancak 1992 yazında (bir feminist konferansa ev sahipliği yapan Rutgers Üniversitesi'nde bir yatakhane odasında) doğdu. Yazarlık kurumuyla ve isimlerle oynamış olan birçok kadın yazarın izinden yürüyerek biz de (Katherine Gibson ve Julie Graham) o anda tek bir yazı kişiliği (*persona*) olduk.[6] On beş yılı aşkın bir süredir, lisanüstü eğitimimizin ilk yılında başlattığımız ve New England eyaletindeki fabrika kapanmalarını konu alan or-

6. Bizim kendi durumumuza en yakın örnek, 20. yüzyılın başında Avustralyalı yazarlar Marjorie Barnard ve Flora Eldershaw'un yarattıkları edebi kişilik olan M. Barnard Eldershaw'un yazdığı birkaç tarihi ve çağdaş romandır. İngiliz edebiyat kanonunu ve Büyük Yazar'ın önemini milliyetçi ve feminist bir gözle eleştiren M. Barnard Eldershaw, kolektif yazarlık açısından bir pratik ve model oluşturdu. *Plaque with Laurel* (Defneli Plaket) isimli romanındaki bir karakter birbirini tamamlayan güçlü ve zayıf noktaları olan bir edebi birlikteliği savunur: "Her birimiz biraz katkıda bulunsak da, kendi aramızda belki de bir bütün oluşturduğumuzu düşünmüyor musun? Bizim onu göremiyor olmamız, bir örüntü olmadığı anlamına gelmez. Birbirimizin eksikliklerini tamamlıyor olmalıyız. Sonunda birinin artısı diğerinin eksisinin içine sığıyor. Bilmece gibi işte. Bir bütün var, ancak o kimseye ait değil. Onu paylaşıyoruz biz" (Eldershaw, 1937: 295).

tak projeden beri birlikte çalışıyor, düşünüyor ve yazıyorduk. Ve ilişkimizi tabiyet, yaş, görünüş, akademik eğitim, aile statüsü, kişilik ve deneyim gibi sadece birkaçını saydığımız farklar arasında gerçekleşen pazarlıklar içinde (değişken ve karmaşık bir biçimde) yapılandıran değer ve iktidar hiyerarşileri dağarcığını pratikte altüst etmemiz elzem hale gelmişti. JKGG olmak bizi hangimizin "yazar", "araştırmacı", "kuramcı", "yaratıcı düşünür" olduğu gibi yerleşik tasavvurlardan kurtardı. Farklılığımızı yüceltmek ve pekiştirmek açısından daha önce fark etmediğimiz yollar açtı önümüze.[7] (Bu birleşik *edebi kişilik*'in kendine has istikrarsızlıklarının olduğu, bazen tekil, bazen de çoğul birinci şahsı kullanmamızdan, kâh "ben", kâh "biz" olmamızdan da anlaşılmaktadır.)

Kendimizle ve çalışmalarımızla ilişki kurma biçimimizdeki dönüşüm kendini okuma, yazma ve araştırma yöntemlerimizde çok daha maceracı bir yaklaşım olarak ortaya koydu.[8] Özellikle kendi disiplinlerimizin sınırları dışına taşarak, (Don Shakow, Ron Horvath, Benneth Harrison ve Bob Ross'un cömert danışmanlığında eğitim aldığım alanlar olan) siyasal iktisat ve coğrafyadan başka alanlara giderek daha fazla girmeye başladık.Yoldan çıkma ve göç etme eğilimimiz, özcülük karşıtı Marksizm ile, özellikle de bu Marksizmin *Rethinking Marxism* dergisi etrafında Steve Resnick ve Rick Wolff, Jack Amariglio, David Ruccio ile Ekonomik ve Toplumsal Analiz Derneği'nin (AESA) diğer üyeleri tarafından –Enid Arvidson, Usha Rao Banerjee, George DeMartino, Jonathan Diskin, Becky Forest, Harriet Fraad, Rob Garnett, Janet Hotch, Susan Johada, Ric McIntyre, Bruce Norton, Luis Saez, Blair Sandler, Amy Silverstein, Jackie Southern, Kevin St. Martin, Marjolein van der

7. Ayrıca bunun birlikte çalışma yöntemlerimiz üzerinde beklenmeyen birtakım etkileri de oldu. Önceleri ortaklaşa yazdığımız makaleler bir ortak ürün olarak üretilirdi, her birimiz neredeyse eşit miktar ve cinste katkı yapardık. JKGG olarak hâlâ entelektüel anlamda işbirliği yapmaya devam etsek de, yazma sürecinde daha bireysel bir tavır takındık, birimiz okur/danışman iken diğeri tüm bölüm veya makalenin yazarı olabildi.

8. Bazı sosyal bilimci ve Marksist meslektaşlarımızın gözünde biz, gerçekten de, kendini dünyanın hakikatine adamış ve sadık "kuram azizeleri" olmaktan çıkmış, "kuram kaltakları" (önüne gelenle beraber düşünen hafif kızlar) oluvermiştik: Eğer âşık olduğunuz kuramla birlikte değilseniz, birlikte olduğunuz kurama âşık olun.

Veen, Peter Wissoker ve adı saymakla bitmeyecek diğerleri– geliştirildiği biçimiyle tanıştığımızda iyice güçlendi.

"Marksizmi yeniden düşünmek" gibi baş döndürücü bir macera, postyapısal feminist kuram ve *queer* kuramı gibi günümüzde yaratıcılık patlaması yaşayan ve hızla gelişen başka toplumsal kuram biçimlerinden özgül düşünme projelerimizi kolaylaştıracak şekilde beslenmeye teşvik etti bizi. Bu bakımdan Michèle Barrett, Elizabeth Grosz, Jonathan Goldberg, Sharon Marcus, Meaghan Morris, Chantal Mouffe ve Eve Kosofsky Sedgwick'in çalışmaları ve Jack Amariglio ile Michael Moon'un yoğun ve geliştirici dostluğu bizi özellikle etkileyip muktedir kıldı.

Bu kitabın yazıldığı döneme entelektüel haz arayışı damgasını vurduysa da, ortaya çıkış sürecindeki entelektüel olmayan hazların bazılarından bahsetmemek olmaz. Geçen altı yıl boyunca aramızdaki mesafenin zulmünden kurtulmak üzere (biraz da yanıltıcı bir şekilde "rahibe manastırı" denen) iş amaçlı inzivalara çekildik. Meslek ve ailenin taleplerinden bağımsızlaştığımız böyle gezilerde sadece düşünme, konuşma ve yazmaya odaklanma lüksünün ve buna eşlik eden görkemli yemeklerin, çikolata kaplı Makadamia fıstıklarının ve harikulade mekânlarda açık hava faaliyetlerinin –Melbourne yakınlarında Venüs Körfezi, Oahu ve Hawaii adaları, Güney Dakota'daki Black Hills gibi– verdiği zevki tattık. Bu yerlerin çoğunda sevgili arkadaşlar ve akrabalar bize kalacak yer ve karşılıksız hizmet sundular: Jackson Hole'da Beverly ve George, Portola Vadisi'nde Nat ve Bill, Cape Cod'da Judy ve Jacky, Balgowlah'ta Lillian ve Peter, Adirondacks'ta Andrea ve Peter.

Bu projenin ilerlemesini sağlayan en doyurucu ve talepkâr tecrübeler arasında birçok kurumdaki akademisyen ve lisansüstü öğrenci ile kurduğumuz uzun dönemli etkileşim vardır. Gordon Clark ve Monash Üniversitesi Sanat Fakültesi'nde Misafir Öğretim Üyesi pozisyonuna; Rutgers Üniversitesi'ndeki Eleştirel Çağdaş Kültür Çözümlemeleri Merkezi'ne; Allen Hunter, Erik Olin Wright ve Wisconsin-Madison Üniversitesi'ndeki Havens Merkezi'ne; Penn State' deki Coğrafya Bölümü'ne; Dick Bedford ve Waikato Üniversitesi'ndeki Coğrafya Bölümü'ne; Wallace Clement ve Rianne Mahon ve Carleton Üniversitesi'ndeki Siyasal İktisat Enstitüsü'ne; ve Monash Üniversitesi'ndeki Kadın Araştırmaları Merkezi'ne finansal yardım-

ları, profesyonel destekleri ve entelektüel katkılarından dolayı teşekkür etmek isteriz.

Birkaç kişi kitabın tamamını okuyarak son düzeltmelere katkıda bulunan çok değerli yorumlarda bulundular. Bu cesur ruhlar (ve yakın arkadaşlar) bitmiş ürünün sorumluluğunun en azından birazcığını yüklenmeden kaçamazlar: Jillana Enteen, Neil Talbot, David Tait, Marjolein van der Veen, azminiz ve inceliğiniz bizim için çok değerli. David Ruccio koca bir tatil boyunca, bizi bir kez bile farklı bir kitap yazmamız gerektiği hissine kaptırmadan, çok faydalı önerilerde bulundu.[9]

Bu projeyle alakalı olsun veya olmasın, taraftar olsun olmasın, bize entelektüel doyum ve kişisel destek sağlayan arkadaş ve meslektaşlarımız oldu: Caroline Alcorso, Laurie Brown, Dick Bryan, Marta Calas, Jenny Cameron, Lauren Costello, Robyn Cross, Nancy Duncan, Glen Elder, Bog Fagan, Ruth Fincher, Nancy Folbre, Pat Greenfield, Jim Hafner, Ginny Haller, Gay Hawkins, Carol Heim, Phil Hirsch, Ruth ve Richard Hooke, Richie Howitt, Sophie Inwald, Jane Jacobs, John Paul Jones, Cindi Katz, Graham Larcombe, Wendy Larner, Margaret Lee, Eric Levitson, Sharon Livesey, Beth Loffreda, Robyin Longhurst, Rose Lucas, Suzanne MacKenzie, Ann Markusen, Peter McEvoy, Gabrielle Meagher, Andrew Metcalfe, Peter Murphy, Heidi Nast, Eve Oishi, Phil ve Libby O'Neill, Richard Peet, Rosemary Pringle, Bruce Robbins, Romaine Rutnam, Lisa Saunders, Louisa Schein, Maaria Seppänen, Linda Smircich, Neil Smith, Paul Smith, Ed Soja, Ulf Strohmayer, Noël Sturgeon, Andrew Vickers ve Sophie Watson.

Blackwell'dan John Davey kitabı yazma ve üretme sürecinde harikulade teşvik edici bir editördü ve bize çok yardımcı oldu. Luis Saez bize kapsamlı kütüphane çalışmasında yardım etti, hiç yorulmadan kitap bulup getirdi. Tony Grahame'a da editoryal değişiklikler ve bunların yapılma esnasındaki nezaketinden dolayı teşekkür borçluyuz.

9. Kitap hakkında geliştirdiğimiz tahayyüllerimizden çoğu bu okuyuculardan kaynaklandı. Onlar kitabı "hüsnü yeniden kuruntu" (Talbot), "provokatif ve optimist" (Ruccio), "baştan çıkarma mekânı" (Tait) ve "yüzleşilmesi gereken bir güç" (Enteen) olarak nitelediler.

Son olarak, dostluğumuzu devam ettirmemiz ve bu kitabı üreten uzun dönemli çalışma arkadaşlığımız kısmen de olsa bazı geniş ve ev cemaatleri sayesindedir: AESA üyeleri, Cooleyville sakinleri, Helen, Alfie, Josh ve David, Daniel ve Lillian Tait.

Yazar ve yayıncılar, daha önce yayımlanmış şu telifli materyalden bölümler kullanma izni verdikleri için dergi yayıncılarına teşekkür etmek isterler:

"Rethinking Class in Industrial Geography: Creating a Speace for an Alternative Politics of Class", *Economic Geography*, c. 68, no. 2 (1992), s. 109-27.

"Post-Fordism as Politics", ilk kez *Environment and Planning D: Society and Space*, c. 10 (1992), s. 393-410 içinde yayımlandı.

"'Hewers of Cake and Drawers of Tea': Women, Industrial Restructuring, and Class Processes on the Coalfields of Central Queensland", *Rethinking Marxism*, c. 5, no. 4 (Kış 1992), s. 29-56.

"Waiting for the Revolution, or How to Smash Capitalism While Working at Home in Your Spare Time", *Rethinking Marxism*, c. 6, no. 2 (Yaz 1993), s. 10-24.

"Haunting Capitalism: Ghosts on a Blackboard", *Rethinking Marxism* (yayımlanacak).

"Querying Globalization", *Rethinking Marxism* (yayımlanacak).

1

Stratejiler

KAPİTALİZMİ ANLAMAK hep sola ait, özellikle de Marksist gelenek içerisinde yer alan bir tasarı olmuştur. "Kapitalizm" hakkında bilgi üretimini başlatmış olduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimiz bu gelenek, kurama açıkça toplumsal bir rol atfeder. Marx'tan Lenin'e ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yazan neo-Marksistlere kadar tüm kuramcılar kendi çalışmalarının antikapitalist siyasal eylem projelerine –yakından veya uzaktan– katkıda bulunduğunu düşünmüşlerdir. Bu anlamda ekonomik kuramın siyasetle kurduğu ilişki ona tabi olma ve hizmet etme cinsinden ifade bulmuştur: Dünyayı, onu değiştirebilmek için anlıyorduk.

Sol kuramın solun siyasal eyleminin açıkça hizmetine sokulmuş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, üretilen kapitalizm anlayış ve imgelerinin sol siyaseti *krize* soktuğunun kolaylıkla görülebiliyor olması ironiktir (ancak şaşırtıcı değildir). Gerçekten de, ki bu kitapta öne sürmek istediğimiz sav budur, solun "kapitalizm denen yaratığı" anlama teşebbüsünün kendisi bir yaratık, hatta bir çiftlik dolusu yaratık peydah etmiştir; siyasetin hizmetine sokulması gereken bilgi üretme süreci, anlama ile eylemeyi birleştirmek yerine, bunları birbirlerine yabancılaştırmıştır. Bunları bir araya getirmek veya birbirlerine farklı yollardan değmelerini sağlamak ise bizi harekete geçiren emellerden biridir.

"Kapitalizm", toplumsal temsil dilinde özel ve ayrıcalıklı bir yer işgal eder. Solda ve hatta ana akım toplumsal tasvirlerde, piyasaya, küresel ekonomiye, sanayi sonrası topluma olduğu kadar "kapitalist topluma" atıfta bulunmak olağandır; adı konmasa da bunların altında yatan fikir, kapitalizmin karmaşık bir ekonomik ve toplumsal

oluşumu tanımlayan ve bütünlüklü kılan moment olduğudur. Nasıl Doğu Avrupa'daki ekonomik sistem rahatlıkla komünist veya sosyalist olarak tanımlanıyor idiyse, gittikçe kapitalistleşen bir dünya sisteminden bahseden temsillerde de genelde ekonomik sınıflandırmaya güven duyulur. Peki ama, bu temsillerin özgün kaynağının "gerçeklik" nosyonu olduğunu bir kenara bırakacak olursak, bu güvenin temeli ne olabilir?

Hıristiyanlık ve heteroseksüelliğin hâkim pratik veya çoğunluk pratiği olduğu yönündeki inancın son derece yaygın olmasına rağmen, ABD'nin Hıristiyan veya heteroseksüel bir ülke olduğunu söylemek sorunlu olabilir. O halde ABD'nin kapitalist bir ülke olduğunu söylemek neden meşru ve hatta "doğru" sayılıyor?[1] Hıristiyanlık ve heteroseksüelliğe dair ilk nitelendirmeler (ve bunların buhranlı tarihleri) hangi sebepten dolayı farklılıkları silen veya örten "düzenleyici kurgular"[2] gibi görülürler de, kapitalizme dair ikinci nitelendirme doğru temsil olarak kabul edilir? Dahası, feminist kuramcılar arasında (bkz. Pringle 1995; Barrett ve Phillips 1992) patriyarka gibi kapsayıcı ve bütünlüklü toplumsal yapı ifadeleri niçin göreli olarak terk edilmiştir de, kapitalizmi bir sistem veya "iktidar yapısı" olarak kavramak hâlâ yaygın ve geçerlidir? Ender soruluyor olmaları ve meşru sayılmamalarından ötürüdür ki, bu sorular bizi bu kitabı yazmaya iten saiki oluşturdu.[3]

1. Bir kere, ilk öğelerde ikincisinde olmayan bir müphemlik vardır (örneğin, bir nüfus topluluğuna ve bunun heteroseksüel pratiklerine verilen referans ile zorunlu heteroseksüellik rejimine verilen referans arasında). Bu da, kapitalizmin "hâkimiyetinin" kapitalizmi bireyler tarafından uygulanan belirli bir dizi etkinlik olarak temsil etmekle sarsılabileceğini ima eder.

2. Butler (1990) bu terimi ikili toplumsal cinsiyet "kurgusu" ve bunun zorunlu heteroseksüelliği sürdürmek açısından gördüğü düzenleyici işlevi anlatmak için kullanır. ABD'deki Yeni Sağ, Hıristiyan heteroseksüel ulus "gerçeğini" empoze etmek için ne kadar çaba gösterirse göstersin, bu kurgu aslında hararetli tartışmalara sebep olmuştur.

3. Soru listesi genişletilebilir. Örneğin, nasıl oluyor da "kadın" kategorisi doğal veya söylemdışı olma özelliğini giderek yitiriyor da, "kapitalizm" toplumsal tasvirin verili öğelerinden biri olarak statüsünü koruyor? Bize malum olan yanıt, feminist temsil siyaseti ile, toplumsal cinsiyet gibi (ve diğer kişisel) kimliklerin hararetle tartışılmış olması ile alakalıdır. Oysa toplumsal kimlik meselesi (başta Laclau ve Mouffe gibilerinin çabalarına rağmen) yeterince kapsamlı biçimde deşilmedi; ancak deşilmesinin zamanı artık geldi.

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu "kapitalizmin" bir ekonomik ve toplumsal tanım aracı olmasını sorunsallaştırıyor.[4] Bu terimin özensiz kullanıldığı yerlerden –örneğin kapitalist sistem veya küresel kapitalizme yapılan üstünkörü göndermelerden– kapitalizmi modern toplumsal deneyiminin merkezi ve düzenleyici unsuru haline getiren daha sistematik ve bilinçli temsillere varana dek bu kitap, yaygın bir anlayışın söylemsel kökenlerinin izini sürer: Kapitalizmin hegemonik olduğu veya bugün var olan yegâne ekonomi biçimi olarak yakın gelecekte de öyle olmaya devam edeceği anlayışıdır söz konusu olan. Yaygın ama henüz her alanı işgal etmemiş olan bu bakış açısına göre, gayri-kapitalist ekonomik mahaller hâlâ varsa bile bunlar ancak toplumun çeperlerinde olabilir. Bundan çıkarsanan şudur: Gayri-kapitalist ekonomik pratik ve kurumları geliştirmeye yönelik ihtiyari çabalar, olsa olsa toplumsalın aralıklarında, deneysel alanlarda veya hayali bir devrimci toplumsal ikame uzamında gerçeklik bulabilirler.

Kapitalizm temsilleri antikapitalist imgelemin güçlü yapıtaşlarıdır; neye karşı direnileceği, neyin değiştirileceğine dair imgeler sunar, değişimin stratejisi, tekniği ve olanaklarının ne olabileceğini ima ederler. Bu sebepten dolayıdır ki, özellikle "kapitalist hegemonya" tasvirleri şüpheyle okunmayı hak ederler. Zira bu temsille-

---

Birçok kişinin gözlemlediği gibi, ekonomik ve toplumsal alanlara bazen bağlam-ötesi bir gerçeklik statüsü atfedilir. Örneğin Butler, toplumsal alanın "verili veya zaten kurulu" olarak görüldüğünü kaydeder. Toplumsalın feminist temsillerinin içine "olabilirlik" ve "dönüşebilirlik" anlamlarını içeren bir "idealliğin" yeniden zerk edilmesini önerir (1995: 19-20).

4. Kitabın neredeyse her sayfasında kapitalizmden bahsettiğimiz halde bir tanım yapmak konusunda gayet isteksiziz, zira bu, var olan çok çeşitli tanımlar arasından birini seçmeyi gerektirirdi (ki bunların herhangi biri bizim "hedefimiz" olarak görülebilir) veya bağlamsal olarak tanımlandığını iddia ettiğimiz bir oluşumu bağlamından koparmak olurdu. Ancak tanıdık gelen bir Marksist tanıma göre, kapitalizm (endüstriyel) üretim güçleri ile sermaye ve emek arasındaki sömürücü üretim ilişkileri tarafından yapılandırılan genelleşmiş meta üretim sistemi olarak tahayyül edilir. Üretim araçlarından mahrum olan işçiler, emek güçlerini maaş karşılığında satar, emek sürecine kapitalistlerin denetimi altında katılırlar. Artık emeklerine kapitalistler tarafından artık değer olarak el konulur. Kapitalist üretim tarzı canlılığını şirketlerarası rekabet ve sermaye birikimi şeklindeki ikili bir buyruktan (*imperative*) alır, ki bu iki buyruk kapitalizmin genişleme ve sürekli yinelenen kriz evrelerinden geçme yönündeki dinamik eğilimini açıklar.

rin evreninde gayri-kapitalist ekonomi fikrinin kendisi ihtimal dışı ve hatta imkânsız bir görünüm alır. Kapitalist olmayan ekonomi biçimlerinin yaygın ve canlı olduğu; günlük yaşamda kapitalizmin yerine kısmen gayri-kapitalist ekonomik pratiklerin geçtiği; kapitalizmin bozguna uğratılabileceği veya alt edilebileceği gibi vizyonlara sahip olmak zorlaşır. Bu anlamda "kapitalist hegemonya", antikapitalist imgelemi sadece kuran bir unsur olarak değil, aynı zamanda frenleyen bir unsur olarak da işler.[5] Bu freni boşaltmanın ve antikapitalist ekonomik imgelemin kısıtsız olarak gelişmesini sağlamanın yaratacağı fark ne olurdu?[6] Ekonominin önündeki görüş alanını heyula gibi kaplayan bu imajı dağıtmakla karanlıkta kalmış hangi ekonomi biçimlerini öne doğru çekmiş oluruz? Projemizin kaba hatları işte bu sorularda gizlidir: Amacımız bir ekonomik fark dünyası keşfetmek veya icat etmektir; o dünyayı aslından yakından bakıldığında gayet tanıdık ve bildik oldukları ortaya çıkacak olan egzotik yaratıklarla donatmaktır (ki gayet tanıdık gelen birtakım varlıkların hiç göründükleri gibi çıkmamaları da cabasıdır).

"Kapitalist hegemonya" adını verdiğimiz yapay söylem nesnesi, envai çeşit söylemsel olan ve olmayan koşulun karmaşık sonucudur.[7] Bu kitapta biz söylem pratiklerine ve söylemsel kaygılara odaklanarak birtakım farklı ve hatta çelişkili kapitalizm temsillerinin bu kurgusal özet temsil içinde nasıl harmanlandığının izini süreceğiz. Bu tasvirlerin kökenlerini Marksist gelenekte, klasik ve güncel siyasal iktisatta, akademik sosyal bilimlerde, modern tarihyazımında, popüler ekonomik ve toplumsal düşüncede, Batı felsefesi ve metafiziğinde, hatta sonsuz bir metin, gelenek ve anlam altyapısı yelpazesinde bulmak mümkündür. Kitabın bundan sonraki bölüm-

5. Ki bu imgeleme "sosyalist" demeye çekiniyoruz zira kapitalizmin anlamının sorgulandığı bir bağlamda bu terimin de içi boşalıyor. Ancak tersine, sosyalizmin "ölümü" kapitalizmi sorgulama ve yeniden düşünme imkânını yaratan şeylerden biri olmuştur (çünkü bu kavramlar çoğunlukla diğeriyle olan karşıtlığı üzerinden tanımlanmışlardır).

6. Fren metaforunun kaynağı Haraway'dir (1991: 41-2).

7. Söz konusu koşullara, başka şeylerin yanında, işçi sınıfı mücadeleleri ve bunların başarıları ve yenilgileri de dahildir. Başka bir örnek vermek gerekirse, küresel kapitalizmin zafer borazanını çalmak için kullanılan iletişim ve çoğaltma teknolojilerinin kendileri "kapitalist hegemonyanın" söylemsel olmayan koşullarındandırlar.

lerinde bunların sadece bazılarını, kapitalizmin hâkim ekonomi biçimi olduğuna dair vizyonu nasıl desteklediklerı veya böyle bir vizyonu mümkün ve daimi kılmaya nasıl katkıda bulundukları açısından inceleyeceğiz. Ancak şu nokta açıkça anlaşılmalıdır: Kapitalizmin sorgusuz sualsiz hâkim olması, organikçi toplum kavrayışları, hamasi tarih anlatıları, toplumsal evrim senaryoları ve özcü, fallosantrik veya ikili düşünce kalıplarını içeren, ancak bunlarla sınırlı olmayan, çok çeşitli söylemsel bağlılıkların karmaşık bir ürünüdür. Kapitalizm işte bu söylemsel figür ve hizalanmalar aracılığıyla geniş, güçlü, inatçı, etkin, yayılmacı, ilerici, dinamik, dönüştürücü; kapsayıcı, nüfuz edici, disipline edici, kolonileştirici, sınırlayıcı; sistemsel, kendi kendini yeniden üreten, rasyonel, yasal, kendi kendini onaran; düzenli ve düzenleyici, merkezi ve merkezileştiren; başlatan, yaratıcı, çok yönlü; muzaffer ve yükselen; kendiyle özdeş, kendi kendini ifade eden, tam, kati, gerçek, pozitif, anlam ve kimlik bahşetme kapasitesine sahip bir şey olarak inşa ediliyor.[8]

Savımıza geri dönersek: Kapitalizmin aşılabileceğini tahayyül etmeyi insanlar için bu denli zor kılan, kapitalizmin "düşünülme" biçimidir.[9] Bizim meşruluğunu sorgulamak ve yerinden etmek istediğimiz şey, kapitalizmin bilinme biçimleridir. Söz konusu olan, bir dizi temsilin kesiştiği noktalarda "hegemonik kapitalizmi" oluşturan imge ve düşünme alışkanlıklarını gün ışığına çıkarma sürecidir. Kapitalizmi, hâkimiyet onun varlığının doğal ve kaçınılmaz bir özelliğiymiş gibi temsil etmeksizin kavramsallaştırmanın ilk adımı olarak görüyoruz bunu. Aynı zamanda ekonominin tanımsal bir kapan-

8. Bu nitelikler listesinin her şeyi kapsadığı düşünülmemelidir. Gerçekten de kapitalizmin zayıf ve "negatif" yönlerini sıralayan eşit uzunlukta bir liste oluşturulabilir: sürekli kriz üreten, kendi kendini yok eden, anarşik, düzenleme gerektiren, iç çelişkilerinden ölümcül yaralar alan, sürdürülemez, kendi varoluş koşullarının altını oyan kapitalizm imgeleri örneğin. Bu zıt listelerin birbirlerini hiçlemedikleri (hatta önemli ölçüde geçersiz bile kılmadıkları) savı bu tartışmanın öncüllerinden biridir. (Aslında kapitalizmin "zayıflığı" veya sorunları bir ekonomik sistem olarak hegemonik veya otonom olduğu algısıyla uyumludur ve bu algıyı kurar.)

9. Tabii ki evrimsel bir zorunluluk veya binyılcı bir devrimci kolektif özne projesinin ürünü olması gibi tahayyüller hariç. Kapitalizmi aşmayı düşünmenin bu iki tanıdık yolu köhneleşmiş ve inandırıcılıktan uzak iken, solda şu anda kapitalizmin kapitalist olmayan bir ekonomi tarafından ikame edileceğine dair ikna gücüne sahip çok az sayıda kavramsallaştırma bulunmaktadır.

maya daha az tabi olduğu koşulları geliştirmeyi de umuyoruz. Kimliği sabit veya biricik olmayan, heterojen ve açık uçlu bir ekonomik uzamda (zorunlu ve doğal olarak hegemonik olan bir kapitalizmin bırakacağı olası boşlukta) yaşamak mümkün olsaydı, o zaman gayri-kapitalist ekonomik pratiklerin mevcut ve yaygın olduğu vizyonu yeniden doğardı; böyle bir vizyon bağlamında yeni bir antikapitalist siyaset, gayri-kapitalist bir sınıf siyaseti (artık her ne demekse) kök salar ve gelişirdi. Belki çok yüksekten bir atış bu, ama bizce denemeye değer.

Bu giriş bölümünde kapitalizmin kitapta sonradan daha farklı veya daha detaylı bir biçimde ele alınacak olan birtakım söylemsel tezahürlerinden bahsedeceğiz. Giriş bölümü bunları bir araya getirmeye yarayacak ve bir araya getirmekle de tek bir eleştiriye açık hale sokacak. Ekonomik aynılığın eleştirisi (veya, bunun çok yüklü eşanlamlısını kullanmak gerekirse, özcülüğün eleştirisi), hem kapitalist olan hem de olmayan ekonomik oluşları kapsayan heterojen bir uzam için alan açmaya çalışmaktır. "Ekonomik farklılık" kuramının ilk adımı ve önkoşulu budur. Kitabın tamamında olduğu gibi burada da, hem eleştiriyi, hem de yeni baştan tahayyül etmeyi mümkün kılmak üzere, postmodern Marksizm ve postyapısalcı feminizmin stratejilerinden faydalanacağız. Ekonomik çeşitlilik uzamına yerleştiğini varsayabileceğimiz veya tamlık ve güç kazandırma vaatlerini gerçekleştirmeye davet edebileceğimiz farklı ekonomik pratikleri somut olarak belirleme görevini, biraz çekinerek de olsa kaba hatlarıyla üstlenmeye çalışacağız. Yaygın kapitalist temsil pratiklerini alt etme hedefini güden eleştirellik; ekonomik farklılık söylemini yaratmayı hedefleyen daha zorlayıcı projeyle birleşerek bu kitabın eşit olarak dağıtılmamış yükünü oluşturmaktadırlar.[10]

10. Bu kitapta antikapitalist imgelemimizi besleyen kapitalizm-dışı sınıf ilişkileri hakkında bazı fikirler vereceğiz. Bu tür sınıf süreç ve konumlarının daha geniş açıklamalarını ise birlikte derlediğimiz ve şimdilik adını *Sınıf: Bir Sonraki Postmodern Hudut* (sürmekte olan çalışma) olarak koyduğumuz seçkide bulabilirsiniz.

1. Strateji: Korkuluğun İnşası

Kapitalizmin hegemonyası, örtüşen ve kesişen tezahürlerinin uzamında ortaya çıkar ve doğallaştırılır – modern sanayi toplumunun dünyevi saltanatı olarak; kalkınmanın/modernleşmenin cesur faili olarak; üniter, yapılandırılmış ve kendi kendini yeniden üreten bir sistem olarak; (sonsuz) olabilirlik halleri olan çok yönlü bir beden; nesneler ve göstergeler dünyasını entegre eden bir akımlar matrisi; toplumsal uzamı yapılandıran ve toplumsal pratik ve konumlara anlam veren fallus olarak görünür (bu ve buna benzer temsiller daha sonraki bölümlerde incelenecek). Bu figürlerin her biri kapitalizmi –hem diğer özgül ekonomi türlerine göre, hem de genel ekonomik farklılık uzamı içerisinde– hâkim ekonomi biçimi olarak konumlandırır. Başka bir deyişle, kapitalizmin kendisi muzaffer, kapsayıcı, nüfuz edici, yayılmacı (vesaire) olmakla kalmaz, aynı zamanda kapitalizmin bu "içsel" özellikleri sayesinde diğer ekonomi biçimleri mağlup, ötelenmiş, ihlal edilmiş, kısıtlanmış olurlar. Diğer ekonomi biçimlerinin birbirlerinden farklı olmaları, tabi ve aşağı türden bir ekonomik varoluş halinin hepsinin ortak noktası olmasını engellemez. Bu açıdan bakıldığında, kapitalist olan ile olmayan arasındaki ilişkiden, birinci terimi pozitiflik ve tamlık, ikincisini ise negatiflik ve eksiklik olarak kurgulayan, gayet iyi bildiğimiz ikili yapıdan bahsetmek mümkün olabilmektedir.

Ekonomik söylemin çoğunlukla "sermaye merkezli" olduğunu söylediğimizde, (toplumsal hayatın ekonomik olmayan yönlerinden hiç bahsetmeksizin) başka ekonomi biçimlerinin öncelikle kapitalizme referansla anlaşıldığını anlatmak istiyoruz. Bunlar, kapitalizmle temelde aynı olarak (veya modelini kapitalizmden alıyor diye) veya kapitalizmin eksik ve düşük standartlı kopyaları, zıtı, tamamlayıcısı diye[11] veya kapitalizmin uzam veya yörüngesinde var olarak tanımlanırlar. Böylece serbest çalışma gibi gayri-kapitalist pratikler kapitalizm *içerisinde* yer alıyor gibi görünür; kapitalizm ise kapsayıcı bir yapı veya sistem olarak anlaşılır. Veya kapitalist

11. Bu tanımı, Grosz (1990) ve Irigaray'nin fallosantrizm kavramsallaştırmalarına borçluyuz.

yayılmacılığın düzdeğişmecesi (metonimisi) olan "metalaştırma" ifadesi kullanıldığında, gayri-kapitalist faaliyetler olduğu gibi gözden çıkarılır.[12] Gayri-kapitalist ekonomi biçimleri kapitalist "kalkınmanın" tamlığı ve bütünlüğünden yoksun olan "çevre" ülkelerinde barınmaktadır.[13] Kapitalist olmayan, ev içinde, kadına ait mekânda vuku bulur; kapitalizmle hizmet ve tamamlayıcılık ilişkisi içine girer. Kapitalist olmayan, kapitalizmin öncesi veya sonrasıdır: Prekapitalist üretim biçimi olarak belirir (kaçınılmaz olarak kaderi aşılacak olmaktır); veya sosyalizm olarak belirir. ki bunun da hem negatif, hem de pozitif önkoşulu kapitalizmdir.

Kapitalizmin ötekileri, onunla ekonominin gerçek biçimi olma açısından boy ölçüşmekte başarısızdır: Kapitalizmin kadınsılaşmış ötekisinin, yani ev-içi ekonomisinin, verimlilik ve rasyonaliteden yoksun olduğu düşünülür; insancıl ötekisi, yani sosyalizm, üretkenlikten yoksundur; başka ekonomi biçimleri ise kapitalizmin küresel yaygınlığından veya kapitalizmin doğasında olan hâkimiyet kurma ve yayılma eğiliminden yoksundurlar. Başka hiçbir biçim onun sistemsel özelliklerine veya kendini yeniden üretme kapasitesine sahip değildir (hakikaten de kapitalist olmayanı kuramlaştırma teşebbüsleri, krizleri, dinamikleri, mantığı ve "hareket kanunları" olan benzer bir ekonomik bütünlük temsil etme buyruğu karşısında tökezler). Dolayısıyla, görünürde çok çeşitli olmakla birlikte, gayri-kapi-

12. Köle, topluluk, aile, bağımsız ve diğer üretim ilişkilerinin hepsinin meta üretimi ile, yani bir pazara yönelik olarak mal ve hizmet üretme ile bağdaştığı genel kabul görse de, metalar çoğunlukla (belki de kapitalizmin daha çok, işgücünün de bir meta olması durumuna referansla, "genelleşmiş" meta üretimi olarak tanımlanmasından ötürü) sadece kapitalizmle ilintilendirilir. Laclau ve Mouffe II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalizmin yayılmasını meta ilişkileri üzerinden betimlerler: "toplumsal yaşamın böyle 'metalaştırılması' daha önceki toplumsal ilişkileri yok etti ve bunların yerini kapitalist birikim mantığının giderek daha fazla alana nüfuz etmesine yol açan meta ilişkileri aldı... Kapitalist ilişkilerden kaçabilen hiçbir bireysel veya kolektif yaşam alanı yoktur neredeyse" (1985: 161). Burada kullanılan yok etme, nüfuz etme, ele geçirme, yerine geçme, işgal diline ve bu süreçlerin belli bir mantığa uyduğu (başka bir deyişle bunların altta yatan bir özün fenomenal dışavurumları olduğu) fikrine dikkat! Ayrıca küreselleşme konusunda 6. Bölüme bakınız.

13. "Kalkınma/gelişmişlik" burada bir süreç olarak değil, farklı anlamlarından bir tanesi olan Batı toplumlarının en mükemmel biçimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

talist ekonomi biçimleri çoğunlukla kendilerini pozitif ve farklılaşmış ötekiler olarak değil, homojen bir yetersizlik olarak sunarlar.

Kapitalist olmayanın[14] statü ve değer kaybını açıklamak için ekonomik temsilin kurucu veya edimsel gücünden bahsetmemiz gerekir. Zira kapitalizm betimlemeleri –isterse yaygın, ısrarlı, ender, uçucu olsun– kapitalist olmayanı en mükemmel ekonomik biçim olan kapitalizme göre içerilme, kapsanma, aşılma, kopyalanma, karşıtlık ve tamamlanma konumuna yerleştirir.[15] Sonsuza kadar uzatılabilecek olan bu listeden birkaç örneği ele almak gerekirse:

(1) Kapitalizm, endüstriyel kalkınma anlatısının "kahramanı" olarak, "tarihi" başlatan özne, geleceğin, modernitenin, evrenselliğin taşıyıcısı olarak zuhur eder. Güçlü, üretken, toplumu dönüştürme görevini[16] tek başına yerine getirme açısından yeterli olan kapitalizm, insanlığı doğayla olan mücadelesinden bağımsızlaştırır. (Buna mukabil, kötü kahraman rolüne bürünmüş kapitalist kalkınma ise, gelişmemişliğin ve çevrenin bozulmasının önde gelen sorumlularından olur.)

(2) Kapitalizmin mabedi, toplumsal evrimin doruk noktasıdır. Kapitalizm kıtlığın, geleneksel toplumsal ayrıcalıkların, cehalet ve batıl inancın, antidemokratik veya ilkel siyaset biçimlerinin sonunu getirir – veya en azından bu son onunla birlikte gelir (ki bu kapitaliz-

14. Burada ve kitabın tamamında, kapitalist olmayana gönderme yaptığımızda, eğer aksini belirtmediysek, kapitalist olmayan ekonomi biçimlerini anlıyoruz.

15. Kapitalizmin en ünlü ve çığır açıcı temsillerinden bazıları elbette ki devrimci siyasal geleneğin kurucu belgelerinden biri olarak hayat bulan *Komünist Manifesto*'da yer almaktadır. *Manifesto*'nun –ve ona ruh veren vizyonun– başarılı işçi sınıfı hareketleri yaratmaktaki gücü yadsımak istediğimiz bir şey değil; ancak birbirleriyle mücadeleye kitlenmiş iki sınıf imgesi bizce artık antikapitalist siyasal girişimlere olumlu enerji sağlamak yerine, köstek olmaya başlamıştır. Biz –ve öyle inanıyoruz ki bizimle birlikte başkaları da– birçokları için hâlâ anlamlı olsa da, bu imgeyle özdeşleşmekte zorluk çekiyoruz.

16. Anderson kapitalizmi, bildik terimlerle, insafsız bir dönüştürücü güç olarak betimler; bu güç "yerkürenin bir ucundan ötekine doğru giriştiği, kültürel ve göreneksel yıkıntıları temizleme operasyonunda, geçmişe ait her tür seddi ve kapalı geleneği yıkıp geçer" (1988: 318). Aynı minvalde Spivak kapitalizmin failliğinin kendi buyruklarına hizmet ettiğinden bahsetmektedir: "Dolaşım zamanını asgariye indirmek için sanayi kapitalizmi kanuni düzen, tren yolları, posta servisi ve tektipleştirilmiş eğitim sistemi gibi medenileştirici araçlar geliştirme ihtiyacı duydu" (1988b: 90).

min ünlü toplumsal modernleşmeci yüzüdür).[17] Modernizmin dünyevi saltanatının temelinde kapitalist ekonomi vardır.

(3) Kapitalizm sınırları belli, hiyerarşik bir düzene sahip olan, büyüme zorunluluğu sayesinde canlı kalan ve yeniden üretim/üreme *telos*'unca yönlendirilen yekpare bir sistem veya beden olarak var olur. Bütünleşmiş, homojen, toplumsalın alanı ile örtüşmekte olan kapitalizm, makro ekonomik politika ve düzenlemelerin hedef aldığı üniter "ekonomi"dir. Krizlere (hastalıklara) açık olsa da, aynı zamanda düzelme veya iyileşme kapasitesine sahiptir.

(4) Kapitalizm, mülkiyetin ve yönetimsel veya finansal denetim yetisinin bahşettiği bir iktidar mimarisi veya yapısıdır. Kapitalist sömürü sistemi dolayısıyla tahakkümün bir boyutu veya sonucudur; şirket büyüklüğü ve uzamsal kapsam ise iktidarın ölçütüdür (çokuluslu şirketler bunun vücut bulduğu en mükemmel şekillerdir).

(5) Kapitalizm, toplumsal farklar sistemi içerisinde bir fallus veya "başat terim"dir. Kapitalist sanayileşme, merkez (gelişmiş dünya) ile çevre (mahut Üçüncü Dünya) arasındaki farkı kurar. Ev içini, gayri-kapitalist üretim ve tüketim alanı olarak değil, (kapitalist metaların) "tüketim" alanı ve (kapitalist işgücünün) "yeniden üretim" alanı olarak tanımlar.

Kapitalizm kendiyle ilişkiye giren öznelere ve diğer toplumsal alanlara, kendi haznesinin muhteviyatı olarak, kendi sınıflandırma sistemine tabi tutulmuş, kendi belirleyici varlığına göre tanımlanmış ve değer biçilmiş olarak anlam bahşeder. Metalaşma, kentleşme, uluslararasılaşma, proleterleşme gibi karmaşık kökenli toplumsal süreçler kapitalizmin kendi kendini gerçekleştirmesinin boyutları olarak görülür.

(6) Kapitalizmin yüzü elastik ve esnek, rotası çok boyutlu ve yaratıcıdır.[18] Dönemsel krizler geçirir ve bunlardan çehresini yenilemek suretiyle canlanarak çıkar (böylece Fordizmi post-Fordizm takip eder, örgütlü kapitalizmi örgütsüz kapitalizm, rekabeti tekelci veya küresel kapitalizm takip eder).

17. Kapitalizmin failliğini kabul etmekle kalmayıp olağanüstü yaratıcılığını ve etkisinin evrenselliğini de teslim eden Haraway, feminist siyasal tahayyüle yönelik çağrısında "sanayi kapitalizminin yarattığı eşsizlikte ve çapta bir dünya düzeni sistemi peydah etmek"ten bahseder (1991: 203). Kapitalizmin dünyevi saltanatının yerini ancak kendi dengi alabilir.

(7) Son tahlilde yerel bağlılıklar, işçi sendikaları veya ulusal düzeydeki düzenlemeler kapitalizmi kısıtlayamaz. Küresel (kapitalist) ekonomi mutlağın, olumsal olmayanın yeni mekânıdır; toplumsal olanakların dikte edildiği veya sınırlandırıldığı alandır. Bu kavramsallaştırmayla ekonomik belirleyicilik yeniden doğmuş ve yeni baştan konuşlandırılmış; "ekonomik altyapı" denen geleneksel evinden çıkarılıp, katıksız ekonominin uluslararası uzamına (küresel finans sektörünün ve mutlak güce sahip çokuluslu şirketlerin alanına) havale edilmiştir.

(8) Küresel hegemonyadan, mutlak mevcudiyet olarak sermayeye geçmeye ramak kalmıştır: "işlerlik alanı toplumsal sahayla birebir örtüşen bir fraktal çekici" (Massumi 1993: 132), "döviz aracılığıyla hudutları aşarak dolaşan kocaman... bir para kitlesi", bireyleri devrelerine "dahil eden" (Grossberg 1992: 132), "geri kalan tüm boşlukları ve boş alanları yorulmaksızın dolduran" (Jameson 1992: 412) "dünya çapında bir aksiyomatiktir" (Deleuze ve Guattari 1987: 453). Burada kullanılan akış ifadeleri sermayenin her yere sızan elastik özelliklerine işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda sermayeyi son tahlilde Özdeşliğin sınırlılığından bağımsız kılar. Kapitalizm çağdaş kültürel temsilin her yerdeki her şeyi haline gelir.

Bu liste size abartılı ve eksik gelirse hiç şaşırmayız.[19] Zira onu kendi amaçlarımız doğrultusunda oluşturduk ve her tür karşıt ve alternatif temsili dışarıda bıraktık. Gerçekten de, eleştirmenlerimizin bazen bize yüklendikleri gibi, bir "korkuluk" kurguladık – veya daha doğrusu, başka hiçbir metinde saf halde bulunamayacak tuhaf ve

18. Kapitalizmin aslında "kapitalizmler" olduğu savı (bkz. örneğin Pred ve Watts, 1992) gerçekte kapitalizmin bukalemun özelliklerini, aynılığının bir yüzü, her şeyi kendi içine alma yetisinin bir boyutu olarak temsil edebilir. Böyle savlar kapitalizmi iktidar dışında herhangi bir ekonomik pratik veya özellikle sınırlanmayan güçlü bir sistem olarak kurar. Yakınındaki her şey onun içine çekilecek, gücüne tabi kılınacak ve boyun eğdirilecektir. Benzeri kavramsallaştırmalarda homojenlik, ekonomik anlamda dahi olsa, yekpare kapitalizmin bir özelliği olmak zorunda değildir, zira kapitalizmin doğası "homojen toplumsal ve ekonomik bir sistem yaratmak değil, sürekli kalacak olan çeşitlilik ve eşitsizlik üzerinde hâkimiyet kurmak ve bundan kâr elde etmektir" (Berger, 1980).

19. Aslında ilhamımızı bir ölçüde Foucault'nun "düzen" veya sınıflandırmaları tuhaf veya gülünç göstermenin onların doğallığını yıkma stratejisinin bir parçası haline getirdiği *Kelimeler ve Şeyler*'inden aldık.

canavarımsı bir varlık peydah ettik.[20] O halde soru, bu canavar ile ne yapacağımızdır. Onu inceltip, boyutlarını küçültüp, bir kez daha kabul edilebilir, göze batmaz, görünmez bir görünebilirliğe mi büründürmek gerekir? Onu, alternatif ve karşıt temsillerinin arasında ait olduğu yere iade edip, toplumsal ve kültürel düşüncedeki mevcudiyetini örtmeli veya asgariye mi indirmeliyiz? Böylesine beceriksiz ve hantal bir temsille, gerçek boyutlarından büyük olduğu böylesine belli olan işlenmemiş bir temsille uğraşmak için kullandığımız bildik stratejiler bunlardır.

Ancak elbette ki böyle bir yaratıkla uğraşmanın, belki de onun daima küme düşmesini sağlayacak başka yolları da vardır. Varlığının bariz bir biçimde abartılı ve tuhaf olmasından faydalanmayı düşünemez miyiz? Görmekteyiz ki –zira burnumuzun dibindedir– (abuk sabuk) bir canavardır gezinen. "Apaçık" belli olmuştur ki bununla olağan baş etme stratejimiz onu kovmak veya öldürmek değil, ehlileştirmek olmuştur: Canavarı kayıt koymak suretiyle kuşatmak, çelişkilerini derinleştirmek, siyasi veya kültürel olumsallıklarla disipline etmek; daha "gerçekçi" ve makul, daha karmaşık, daha az rahatsız edici, daha az rezil kılmak. Peki ama böyle bir ehlileştirme süreci bizi nereye götürür?

20. Kuşkusuz pek çok temsil için aynı şey söylenebilir. Kapitalizmin kahramanca, sistemli, kendi kendini yeniden üreten, yasaları olan, doğası icabı güçlü (veya bizim atfettiğimiz başka niteliklerde) bir şey olduğuna artık "kimse"nin inanmadığı konusunda, bizi temin eden çok çıktı. Biz bu "kimse"nin Yogi Berra'nın işaret ettiği kişi olduğuna ikna olduk ("Oraya kimse gitmiyor artık. Çok kalabalık ya.").

Feminizmin bir cinsiyetçilik veya erkek egemenliği rejimi bulunduğu yönündeki argümanlarını birçoklarının paranoyakça veya alabildiğine hayalperest bulduğu 1970'ler geldi aklımıza. Genelde kadınlar, diyelim ki, tanıdıkları erkeklerin "öyle olmadığı"nı veya belirli metinler, olaylar ya da ilişkilerin böyle bir rejimin ana çizgilerini çizmeye yetmeyeceğini öne sürüyordu. Bu kişiler, feminizmin erkek egemenliği dediği şeyin her yerde olmadığını veya her yere yayılmadığını, ayrıca münferit erkeklerin davranışlarında ayan beyan bulunmadığını söylemekte haklıydılar haklı olmasına ama yine de erkek egemenliğinin pratikleri ve koşulları olmadığı anlamına gelmiyordu bu. İfade ettiği şey, söz konusu pratikler ve koşulların bas bas bağıran türden değil girift, sağlam değil kaypak, gözle görülür olduğu kadar görülmez veya ancak belli yerlerden bakıldığında görülebilir olduklarıydı. Karşıtlarıyla, yalanlama ve yanlış tanılarıyla, inkârlarıyla, çelişkili sonuçlarıyla, başarısızlıklarıyla, alternatif yorumlarıyla, yol açtıkları direnişlerle, varoluş biçimlerinin özgüllüğünü üreten sürekli değişken bağlamlarıyla iç içe geçmiş ol-

Ne yazık ki bu süreç, kapitalizmi kapitalist olmayan ötekilerine üstün kılan söylemsel nitelik ve örüntülerle yüzleşmemizi garantilemiyor. Kapitalizmin gayri-kapitalist ekonomik alanlarla (mahut Üçüncü Dünya'yla ve gelişmiş dünyanın "geri kalmış" bölge ve sektörleriyle) kurduğu ilişki, nüfuz etme biçiminde kalmaya devam edebilir. Kapitalizmin bedeni toplumsalın alanını öyle bir "kaplama"ya devam edebilir ki, kapitalist olmayan her şey aynı zamanda kapitalist olur (ama tersi elbette geçerli olmaz). Kapsamlı (belki de çarpık) toplumsal dönüşümler başlatma yetisini içinde hâlâ barındırmaya; kapitalist olmayanı zorunlu bir acz ve mağlubiyet alanına itmeye devam edebilir. İçinde hâlâ yayılma veya yeniden üretme dinamikleri taşıyabilir; bu tür buyrukların bahşettiği göreli bir canlılık ve uzun ömürlülük avantajından faydalanıyor olabilir. Ve sistemli bir bütünlük olarak görünüyor, bunun sonucu veya etkisi olarak ekonomik tekçiliği (monizmi) üretmeye devam ediyor olabilir. O halde kapitalist olmayanın daha ehli bir yaratık tarafından bastırılmaya veya marjinalleştirilmeye devam etmesi gayet olasıdır.

Kapitalizmin kapitalist olmayan ile kurduğu hiyerarşik ilişkide (hapsolmuş) ekonomik farklılığı kavramsallaştırma ve kapitalist hegemonya söyleminin yerine çoğul ve heterojen ekonomi biçimlerini koyma olanağı barınmaktadır. Bu olanağı azat etmek özcü olmayan bir projedir ve belki de bu kitabın temel amacıdır.[21] Ancak nasıl

---

dukları için bu pratikler ve koşulların varoluşunu "açığa çıkarmak" o kadar kolay bir iş değildi.

Belki de bunu ifade etmenin en iyi yolu şöyle söylemek olacak: Kuramsal bir nesneyi (cinsiyetçilik, erkek egemenliği, patriyarka veya ikili toplumsal cinsiyet hiyerarşisi) üretmek için ve bu nesneyi aynı zamanda popüler söylem ve siyasal mücadelenin nesnesi olarak kurmak için feministlerin olması gerekiyordu. Sözü geçen nesne başka nesnelerden (diyelim ki Marx çalışmasını yapmadan önce "kapitalizm" denen şeyin varoluşundan) daha ayan beyan ortada değildi. Bu anlamda, eleştirimizin söylemsel nesnesini üretme yükünü bizim üstlenmemiz gerektiği görülebiliyor. "Korkuluk" argümanını öne sürenler, bu kuramsal nesneyi kurma inisiyatifini (inşa ettiğimiz nesnenin bir başka nesneye kıyasla gayrimeşru olduğunu öne sürerek) sorgulamakta ve de hayali bir cemaate sosyal ve ekonomik teorinin üretimine çekidüzen vermek için (kapitalizmi temsil etmenin doğru yolunu) anlamaya çağrıda bulunmakta. Fakat burada çizildiği şekliyle kapitalizmin abartılı suretine de tepki göstermekteler. Söz konusu sureti eleştiri ve alay nesnesi olarak öne çıkarmaktansa susturup ehlileştirmeyi tercih ederdi herhalde onlar.

21. Başka deyişle, bu da Sedgwick'in cinsellik konusunda yaptığı biçimde (1990: 25-6), aynılık yerine farklılığı "bariz kılma" projesidir.

ilerleyeceğimizi belirlemek hiç de basit bir iş değildir. Başlama yöntemi arayışımızda, kimlik ve toplumsal hegemonyayı tekrar düşünen feminist ve diğer özcü olmayan projeleri özellikle çok faydalı bulduk.

Strateji 2: Kapitalist/Kapitalist Olmayan İlişkisini Yapıbozuma Uğratmak

Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un yazılarında (örneğin, 1985) "toplumsalın" kimliğinin yeniden düşünülüp merkezi konumdan çıkarıldığını görüyoruz. Toplum, bir organizma veya beden gibi doğal bir bütün olarak veya patriyarka ya da kapitalizm gibi kapalı bir yapı olarak, merkezi bir antagonizma veya temel bir ilişki etrafında düşünülmeye karşı dirençlidir. Bunun yerine toplum, geçici olarak sabitlenen anlamlar aracılığıyla oluşan temelsiz ve kısmi bir bütünlük olarak görülebilir. Bu anlamlar kısmen, toplumsal öğelerin birbirleriyle olan ilişkilerini değiştiren siyasal mücadeleler sayesinde sabitlenir.

Her zaman olmasa da sıklıkla toplumun öğeleri "hegemonik" bir ilişkisel yapının momentleri olarak eklemlenir, "teğellenir". Ancak bu eklemlenme hep eksik ve geçicidir; momentlerin "artık/fazla anlamı" tarafından bozulmaya meyillidir (momentlerin her birinin alternatif ilişkisel sistemler içinde ayrıştırılmalarından dolayı birçok "kimliği" vardır). Dolayısıyla "kadın" terimi, "özel yaşam" ve "evlilik" ile eklemlendiğinde farklı bir anlam, "feminizm" ve "lezbiyen" bağlamına oturtulduğunda farklı bir anlam kazanır. İkinci bağlamsallaştırma, ilkiyle ilintili olan eril imtiyazlı kavramları sarsar, istikrarsız kılar.[22] İster toplumsal, ister öznel olsun, kimlikler tarih içinde kendini gerçekleştiren, sınırları belirgin ve merkezi bir varlığın özelliği olarak görülemez o halde. Tersine kimlik açık, eksik, çoğul, değişkendir. Mouffe (1995) ve diğer postyapısalcı kuramcıların deyimiyle kimlik melez ve göçebedir.

Bu fikrin nispeten daha az irdelenmiş bir alanda izini sürerek, ekonomi açısından bunun ne anlama gelebileceğini, melez ve göçebe bir "ekonomik kimliğin" ne olabileceğini sorabiliriz belki de.

22. Bu örneğin bir versiyonunu Daly'ye (1991: 91) borçluyuz.

Eğer Mouffe ve Laclau geçmişte kapalı ve biricik olan "toplumu" açıklık ve çokluk diline çevirerek yeniden düşündülerse, "ekonomi" açısından buna benzer bir tekrar düşünme egzersizinin sonuçları ne olur? En azından ekonominin sabit bir kapitalist kimliğe sahip olan, sınırları belirgin ve bütünlüklü bir alan olarak düşünülmek zorunda olmadığı telkin edilebilirdi. Belki ekonomik bütünlük, birbirleriyle ilişkileri yalnızca kısmen sabitlenen ve hep bozulmaya meyilli çok sayıda ekonomi biçimlerinin alanı olarak görülebilir. O zaman günümüzdeki kapitalist hegemonya söylemlerinin başka ekonomi biçimlerine şiddet uyguladığını, onları kapitalist tahakkümün bir şartı olarak bastırdığını görmek mümkün olur.[23]

Böyle söylemsel ve çoğulcu bir vizyon çerçevesinden bakıldığında feminizmin gayri-kapitalist ev-içi ekonomisine ilişkin söylemleri, kapitalizmin hegemonyasını sarsma potansiyeli taşır.[24] Bunlar, "kapitalizm" terimini gayri-kapitalist "ev-içi üretim" ile yeni bir ilişkiye sokarlar; ev-içi pratiklerinin "kapitalizmin yeniden üretimi" olarak kavramsallaştırılmasına içkin olan söylemsel şiddet bu surette görünür kılınır. Feminist müdahale, bütünlüklü veya homojen kapitalist ekonomi anlayışlarını sorunsallaştırır. Ekonomik tekçiliğin (monizmin) kökenlerini sorgular. Bireysel yaşamın daha fazla zamanı gayri-kapitalist emeğe harcanıyor olduğu halde, bir ekonomiyi "kapitalist" olarak adlandırmanın ne anlama geldiğini düşündürür.[25] O halde bu müdahale, ekonomik farklılık ve çoğulluk üzerine kurulu yeni bir "hegemonik söylemin" başlangıç noktasını oluşturabilir.[26]

23. Bu savın daha uzun ve geliştirilmiş versiyonu için bkz. Gibson-Graham (1995b).

24. Feminist ekonomi (ve feminist toplumsal analizin başka dalları) ücretlendirilmeyen ev içi emek ve ev içinde kullanım değerlerinin dağılımına ve bunların gerek ana akım, gerekse Marksist ekonomik söylemlerdeki göreli eksikliğine dikkat çekmiştir (Waring 1988; Beasley 1994). Ev içi ekonomi ve ev içi toplumsal ilişkiler için başka birçok kaynağın yanı sıra bkz. Delphy ve Leonard (1992), Folbre (1993), Fraad ve diğ. (1994).

25. Bkz. Katz ve Monk (1993). "Ev içi ekonominin" göreli büyüklüğünü anlamak için kullanılacak başka endikatörler (örneğin belirli bir zaman kesiti içerisinde çalışmakta olan insan sayısı veya çıktının değeri gibi) de vardır.

26. Kapitalist olmayan ekonomi biçimleri hem toplumda mevcut, hem de ekonomik söylem tarafından bastırılmış olarak kuramlaştırıldığında ortaya çıkan sorun ve fırsatlara bir örnektir bu.

Ancak şu anda böyle bir söylemin olanaklılık koşulları kesinlikle elverişsizdir. Zira kapitalist hegemonyanın hem bileşeni, hem de sonucu olan ekonomik farklılığın genel anlamda bastırılması ve yadsınması söz konusudur; gayri-kapitalist ekonomi biçimlerinin temsillerinde ise karşımıza tahakküm altına alınmış ve değersizleştirilmiş varlık durumları çıkar. Böyle temsillerde genelde göze çarpan şey, gayri-kapitalist ekonomik pratiklerin karmaşık bir ekonomi oluşturmakta ve kapitalizmin özgül varoluş biçimlerini belirlemekte oynayabileceği olumlu rol yerine, bunların kapitalizm karşısındaki yetersizliğidir.[27]

Kapitalist olmayanın tabi olduğu tahakkümle yüzleştiğimizde, feministlerin ikili cinsiyet şemasını yeni baştan kavramsallaştırmaya çalışırken karşılaştıkları soruna benzer bir sorunla karşılaşıyoruz. Varlık/yokluk, yeterlilik/yetersizlik, erkek/kadın, olumluluk/olumsuzluk hiyerarşilerine tabi olmaya meyilli olmayan bir ikili farklılık varsaymak imkânsız değilse bile çok zordur. Dolayısıyla, kapitalist olmayanın temsilleri, geniş bir çeşitlilik içeren bir heterojenlik ve farklılık alanı açmaktan ziyade kapitalist hegemonya söylemi başlığının altına yerleştiriliyor. Kapitalizm yekpare, kapitalist olmayan ise yetersiz veya namevcut olarak var edildiği oranda, ekonomik uzam, farklılık ve mücadelelerin (örneğin, kapitalist ve gayri-kapitalist sınıf kimlikleri arasında) mekânı olan çoğulcu bir uzam haline gelemiyor. O halde sorulacak soru şudur: Bu kapitalist mekândan nasıl çıkabiliriz?

Burada, her ne kadar geçici ve kısmi de olsa, bir terimin pozitif varlık statüsünden men edildiği ikili hiyerarşilerden kaçmak için cinsel farkı (yeniden) kuramlaştırma çabası içinde olan feministlerin çalışmalarına dönmek çok faydalı olur. Kadının Erkeğin zıddı veya tamamlayıcısı olmak yerine, bir özgüllükler kümesi olabilmesi için, erkeğin de bir özgüllükler kümesi haline gelmesi gerekir. Eğer Erkek tekil ise, eğer kendiyle özdeş ve belirlenmiş bir figür

27. Kapitalist olmayan gelişimin kapitalist gelişimin önkoşulu olmasını irdeleyen ve "diyalektik" bir kapitalizm kavramsallaştırmasına sahip olan kuramcı yoktur anlamına gelmez bu. Ancak bu tarz yaklaşımlar başat, hatta yaygın bile değildir. Bazı postkolonyal kuramcılar (Sanyal 1995, örneğin) Üçüncü Dünya' da kapitalist gelişimin, kapitalizme eklemlenen ve katılan kapitalist olmayan ekonomik faaliyetlerin yaratılması ve desteklenmesini içerdiğini iddia etmektedirler.

ise, o halde erkek olmayan onun negatifi haline gelir veya Erkeğin belirgin ana hatlarını görünür kılan belirsiz ve homojen bir arka plana dönüşür. Ama eğer erkeğin kendi, kendinden farklı ise, o zaman kadın tekil anlamda erkek olmayan olarak tanımlanamaz. Eğer tekil bir figür yoksa, tekil bir öteki de olamaz. Öteki, bir olumsuzlama veya şekilsiz bir zemin olmak yerine, potansiyel olarak özgül, çeşitli biçimlerde belirgin bir pozitiflikler yelpazesi olur. Dolayısıyla "erkeğin" çoğul özgüllükleri "kadının" pozitif varoluşu ve özgüllüklerinin şartı haline gelir.[28]

Benzer şekilde burada, kapitalizmin özgüllüğü –isterseniz buna çoğul kimliği diyelim– gayri-kapitalist söyleminin –ki bu da pozitif ve çeşitlendirilmiş ekonomi biçimleri serisi olarak düşünülmeli– koşulu haline geliyor. Feodalizmler, kölelikler, bağımsız meta üretimi biçimleri, piyasa sistemine girmeyen ev-içi ekonomik ilişkiler ve diğer ekonomi türleri: kendiyle özdeş, başat bir varlık olarak kapitalizmin zorunlu tahakkümü veya kapsayıcılığı altında değil, farklı kapitalizmlerle eklemlenmiş ve bunları üstbelirleyen çoğul bir ekonomik uzamda birlikte var oluyor gibi görülebilir.

Ancak bunun olabilmesi için kapitalizmin kendiyle aynılık veya tekrar olarak değil, fark olarak ilişkilenmesi gerekir. Zira eğer kapitalizmin kimliği kısmen de olsa hareketsiz veya sabit ise, eğer içi bütünüyle dışı tarafından oluşturulmuyorsa, eğer kârlılık veya birikim gibi mantıkların kaçınılmazlığının mekânı ise, o zaman kapitalizm zorunlu olarak bir kısıt veya sınır olarak işliyordur.[29] Burada kapitalizm, daha değişken olan diğer öğelerin uyum sağlaması gereken öğe haline gelir. (Bugün bunu hem ana akım hem de soldaki toplumsal ve siyasal ekonomi tartışmalarında görebiliriz, özellikle demokrasiye veya küçülmüş bir refah devletine veya bolluğa ancak [küresel kapitalist] bir ekonomi bağlamında ve bu bağlamın izin

28. Burada Irigaray'nin çalışmalarından esinlenen (Daley 1994, Hazel 1994) ve özcülük karşıtı kimlik söylemleri için geliştirilen feminist savı söylemsel istikrarsızlık yaratma amacıyla kullanılabilecek siyasal bir strateji olarak görmek mümkün.

29. "Kalkınma modellerini" kapitalist birikim ekseninde yükselen değişmez bir toplum iskeleti üzerine inşa eden kapitalist düzenleme kuramlarının (bkz. 7. Bölüm) veya kapitalist işletmeleri kâr koşulu eksenine oturtan temsillerin (bkz. 8. Bölüm) sorunu budur örneğin.

verdiği oranda sahip olabileceğimiz söylendiğinde.) Özcülük karşıtı stratejiler işte tam burada iş görmeye başlayabilir. Eğer kapitalist mercilerin altında yatan ortak bir payda yoksa, eğer kapitalizmin yayılmacılık, mülkiyet sahipliği, iktidar, kârlılık veya sermaye birikimi gibi bir özü yoksa,[30] o zaman kapitalizm de başka ekonomi biçimlerine uyum göstermelidir (onlar tarafından belirlenmelidir), tıpkı onlar kapitalizme uyum gösterip kapitalizm tarafından belirlendikleri gibi. Kapitalizmin kendini, kendinden farklı olarak kuramlaştırmak[31] –başka deyişle, özcü veya tutarlı bir kimliği olmadığını varsaymak– ötekiliğin olasılıklarını (sonsuza dek) çoğaltır. Kapitalizmi ekonomik çoğulluk söylemi bağlamına oturtmak, aynı zamanda varsayılan hegemonyasını sarsar. Hegemonya kapitalizmin kendinin değil, geçici olarak sabitlenmiş ve her daim bozulabilecek bir toplumsal eklemlenmenin niteliği haline gelir; alternatif ekonomik söylemler kapitalizmin iğreti ve dengesiz hâkimiyetini (eğer tabii böyle bir hâkimiyeti mevcut olarak kabul ediyorsak) bozabilecek mücadelelerin mekân ve araçları oluverir.

Strateji 3: Özcülük Karşıtı Bir Pratik Olarak Üstbelirlenim

İçsel bir hegemonyası olan kapitalizm asla tam somutluğa ulaşmaz. Somut tezahürleri, yerel ve tarihi bağlamsallıkları daima, halihazırda (soyut anlamda) var olan bir hâkimiyetin değiştirilmesi veya olgunlaştırılmasıdır sadece.[32] Kapitalizm soyut bir kendi kendine benzerlik tarafından bütünlendiği zaman kavramsal alan çelişkilerden

30. Burada "kadının" özcü olmayan bir biçimde yeniden kavramsallaştırılması ile bir benzerlik olduğu bariz olmalıdır. Cinsel iki-biçimlilik giderek söylemsel bir kurgu olarak anlaşıldıkça, toplumsal cinsiyeti sözümona değişmez (çünkü biyolojik olarak verili) bir cinsiyet kategorisi olarak görmektense, toplumsal olarak kurulan ve değişebilen bir oluş olarak görmek giderek zorlaşıyor. Dolayısıyla bugün, bu kategoriye değişmezlik atfetmek yerine, kendilerini ve diğerlerini geçici bir biçimde kadın olarak tanıyan bireylere (Althusser'in [1971] terimleriyle, ikili toplumsal cinsiyet ideolojisine çağrılanlara) "kadın" deme eğilimi başgösteriyor. Bu özcülük karşıtı formülde "kadının" tüm öğlerini birleştiren ortak payda bulunmamaktadır.

31. Bu kapitalizmin iliştirilmişliğini veya "farklı kapitalizmleri" çalışanların (bkz. örneğin Mitchell 1995 ve 8. Bölüm) giriştiği bir projedir.

32. Genelde bu hâkimiyet kâr mantığı, yayılma hedefi, birikim şartı, mülkiyet ve kontrol yapısı ve başka bir temel nitelik veya öğe tarafından temin edilir.

kurtarılır; kapitalizm sözcüğü her zikredilişinde toplumsal peyzaj üzerine tanıdık bir figür (yeniden) dayatılmış olur.

Kapitalizmin bir fark olarak –somut özgüllükler kümesi veya kendiyle çelişkili bir kategori olarak– var olması her kapitalist gerçekleşimin radikal boşluğunu düşünmeyi gerekli kılar. Bu anlamda kapitalist bir mekân (bir şirket, sanayi veya ekonomi) veya kapitalist bir pratik (ücretli emeğin sömürüsü, artı değerin paylaşımı) soyut bir kapitalist özün somut bir biçimde vücut bulması olarak görülemez. Değişmez bir "içi" yoktur; sürekli değişen ve çelişen "dışlar" tarafından kurulur.[33] Althusser'in terimleriyle ifade etmek gerekirse, "var olan koşullar" onun "varoluş koşulları"dır (1969: 208). Althusser'in psikanalizden aparttığı, daha sonra Althussercilerin yeniden apartıp yeni baştan formüle ettiği terimlerle, kapitalist bir mekân veya pratik "üstbelirlenmiştir": belli parçaları itibariyle değil bütünüyle diğer tüm pratik, süreç ve olaylar tarafından kurulmuştur.[34] Toplum kuramı ve çözümleme pratiği bu kurucu ilişkilerin bazılarını belirlemeyi ve irdelemeyi içerir. Böyle bir pratik güvenli epistemolojik temeller üzerine inşa edilemez veya ontolojik bir veriye göre yönlenemez. Bunun kendisi radikal bir inşa sürecidir.

Üstbelirlenimin kuramsal merceğinden bakıldığında kapitalist mekân indirgenemez bir özgüllüktür. Bir kadının çocuk doğurma ve

33. Üstbelirlenim kavramının Resnick ve Wolff (1987) tarafından geliştirilen anlamı budur. Kuramsal bir başlangıç noktası veya ontolojik bir varsayım olarak üstbelirlenim, kimliklerin sürekli yeniden ve farklılıklar içinden kurulduğunu; bağlamlarından önce var olmadıklarını veya değişmeyen bir nüveye sahip olmadıklarını kabul eder. Bugün, özcü olmayan kişisel kimlik kavramsallaştırmaları üreten feminist ve diğer çalışmalar sayesinde "kadını" sabit bir göndergesi olmayan bir terim olarak kabul etmek gayet yaygındır; ancak diğer türden kimliklerin –özellikle de belli bir kuramsal mertebede olanların– anlaşılabilirlik koşulu olarak aynılık ve değişmezliği temel alarak kurulmuş olmalarını da anlamak gerekir. Aynılığın anlamın koşullarından biri olduğunu yadsımak istemiyoruz; ancak aynılığı daha çok elverişli bir inanç olarak (aynı şeyden bahsediyor olduğumuz inancı) düşünmeyi, gerçek bir ontolojik ve kavramsal "ortak payda" varsaymaya yeğliyoruz. Dahası, solcuların da feministlerin "kadının" varsayılan ortak paydasının altını oymalarına benzer şekilde "kapitalizmi" merkezi konumundan çıkarıp istikrarsız kılmalarının önemli olduğuna inanıyoruz.

34. Üstbelirlenim kategorik değişmezlik şartıyla çatışmalı görünse de, bu tam da onun özcülük karşıtlığının pozitif pratiği olma işlevinden dolayıdır (bkz. dipnot 33 ve 2. Bölüm).

yetiştirme arzusu, veya bir Amerikalının illa para kazanma hevesi olduğunu nasıl varsayamıyorsak, kapitalist bir şirketin illaki kâr maksimizasyonu veya sömürü gibi bir derdi olduğunu da varsayamayız. Ekonominin tümünü niteleyen bir sermaye birikimi buyruğundan bahsettiğimizde, en az annelik içgüdüsünden veya insan doğasına ait sahip olma dürtüsünden söz ettiğimizde olduğu kadar güvensiz bir zeminde (özcü olmayan bir üstbelirlenim varsayımı bağlamında) durmaktayızdır. Bir kadını elbise giymek üzerinden tanımladığımızda, aklından geçenler veya eteğinin altında olanlar hakkında zorunlu birtakım sonuçlara varmamız mümkün değildir. Aynı şekilde eğer kapitalist mekânları artığa el koymayı veya artığı bölüşmeyi içeren mekânlar olarak tanımlarsak, bu süreç ile bazı mülkiyet yapıları veya iktidar bölüşümleri (veya başka herhangi bir şey) arasında değişken olmayan birtakım ilişkiler kuramayız.

Büyük harfli Kapitalizm bir kapitalist farklılıklar yelpazesine dönüştürüldüğünde, gayri-kapitalist ötekisi de tekillik ve tahakkümden kurtularak görünür olma potansiyeli taşıyan ayrıştırılmış bir çokluk haline gelecektir. Burada sorulacak soru şudur: Bunları kesin olmamakla birlikte hangi türden pozitif varlıklar olarak nitelendirmek isteriz? Zira ekonomik uzam, bazılarıyla halihazırda gayet aşina olduğumuz birçok açıdan bölünüp ayrıştırılabilir.[35] Bu kitapta biz, sınıf boyutundaki farklılıkları çoğaltmayı seçtik ancak bu, olası ayrıştırma matrislerinden yalnızca biridir.

Strateji 4: Ekonomik Farklılık Kuramı Geliştirmek

Zaten bir ekonomik farklılık söylemini haiz olduğunu düşündükleri Marksgil gelenekten esinlenen Stephen Resnick ve Richard Wolff, bir dizi ekonomik süreci birbirlerinden ayırt ederler. Bunlara (1) artı değere el koyulması ve (2) artı değerin bölüşümü de dahildir. (Bunlar Marx'ın *Kapital*'in 1. ve 3. ciltlerinde kapitalist biçim-

35. Değişim süreçlerindeki farklılığı kuramlaştırırken, örneğin, hemen meta ile meta olmayanın değişimi gibi geleneksel bir ayrımla karşılaşıyoruz; meta değişimi alanının kendi de çok çeşitli sınıf ilişkileri yüzünden bölünmüştür, çünkü metalar (piyasada işlem gören mal ve hizmetler) ailevi, kapitalist, bağımsız, kölelik ve başka üretim ilişkileri içerisinde üretilebilirler. Elbette ki meta söz konusu olduğunda "basit olan hiçbir şey" yoktur.

lerini incelediği sömürü ve bölüşüm süreçleridir.) Bireyler kendilerini yeniden üretme gereksinimlerinin ötesinde emek harcadıklarında, emeklerinin meyvesinin "artığı/fazlası" başkaları (veya kendileri) tarafından temellük edildiğinde ve sözü geçen artık/fazla birtakım toplumsal alıcılar arasında bölüştürüldüğünde, sınıf süreçlerinin işliyor olduğu söylenir.[36]

Sömürü veya artığın dağılımını içeren sınıf süreçleri potansiyel olarak iş yapılan her mekânda var olabilir –ev içinde, aile işletmelerinde, komünal veya kolektif girişimlerde, kiliselerde, okullarda, kapitalist şirketlerde ve ekonomik faaliyetin genelde "kapitalizm" şemsiyesi altında belirdiği diğer tüm yerlerde.[37] Ancak, çeşitli sınıf süreçlerinin arasında bir farklılaştırma ve ayrıştırmaya giderek aralarındaki etkileşimi kuramlaştırma olanağı yaratabiliriz. Bu hareket ayrıca kapitalist sınıf ilişkilerinin muhtemel veya içkin hâkimiyetinin yükseldiği temeli sarsar. Kapitalizm birçok ekonomi biçimi arasından sadece biri (diyelim ki ücretli emek ve artık emeğe değer şeklinde el konulması özelliklerini taşıyan bir ekonomi biçimi) olarak temsil edildiğinde, hegemonyası baştan varsayılmak yerine kuramlaştırılmalıdır. Homojen bir şekilde kapitalist olarak görünen ekonomik mekânların ekonomik farklılık barındırdığını varsayarak bunları gözden geçirebilir, çeşitli kapitalist ve gayri-kapitalist sınıf ilişkilerinin etkileşim içinde olduklarını görebiliriz.

Böyle bir gözden geçirmenin sahip olabileceği gücü bir örnekle aktarmak mümkündür. 6. Bölümde küreselleşme söylemlerini incelerken, kapitalizmin verdiği son çiçek olarak temsil edilen uluslararası finans sektörünü kısaca ele alıyoruz. Ancak bu sektördeki üre-

36. Bu özcülük karşıtı kurguda, artık emeğe el konması sınıf tanımında iktidar veya mülkiyet ilişkilerine indirgenmemiştir (bkz. Wolff ve Resnick 1986; Resnick ve Wolff 1987; ve 3. Bölüm).

37. Watts, kapitalizm kategorisine sokulmuş kapitalist olmayan bir faaliyet örneği olarak Gambiya'daki sözleşmeli çiftçileri "özerklik yanılsamasını sürdürdükleri halde pratikte Lenin'in 'topraklı proleterya' yaftasını yakıştırdığı, özel tarlalarda şirketler için ürün yetiştiren, adları bağımsız üretici olsa bile *de facto* işçiler" olarak tanımlar (Pred ve Watts 1992: 82). Lenin kapitalizmin nüfuz alanının ve proleterleşmenin ne denli yaygın olduğuyla devrim için uygun zeminin hazır olduğunu göstermek için ilgileniyordu; Watts'ın ise bahsettiği sözleşmeli çiftçilik hallerinin neden kapitalizmden farklı ve ona eklemlenmiş değil de, onun tarafından kapsanmış olduğunu iddia ettiği ise çok açık değildir.

tim ilişkilerini, gelir kaynaklarını, kredi ve yatırımların kullanıcılarını ekonomik farklılık merceğinden incelediğimizde, zorunlu olarak kapitalist olduğunu söylememiz mümkün olur mu? Meta üretimiyle uğraştıkları oranda finans sektöründeki şirketlerden bazıları, çalışanların artık emeğini artık değer olarak temellük eden kapitalist mekânlar, bazıları ise bağımsız meta üretimi mekânları olacak –kendi kendinin çalışanı olan ve kendi artık emeğine el koyan şahsi yatırım yönetmeni örneğinde olduğu gibi– ve dolayısıyla gayri-kapitalist kategorisine girecektir. Bu sektördeki diğer bazı gayri-kapitalist girişimlerde üretim ve artık emeğin temellüğü kolektif olacaktır.[38] Üretim ilişkilerindeki bu farklara rağmen bu sektöre kapitalist demenin çoğulluk ve farklılığın üstünü örtmekten başka ne anlama geldiği açık değildir. Dahası, bu sektörde biriken gelirlerin tamamıyla heterojen kaynaklardan türediği görülebilir (bazıları kapitalist girişimlerin faiz ödemeleri üzerinden gerçekleşen artık değer bölüşümlerinden; bazıları bağımsız üreticiler, kölelik mekânları ve kolektif veya komünal artık değer temellüklerini de içeren gayri-kapitalist girişimlerden; bazıları ise Resnick ve Wolff'un sınıf dışı gelir olarak adlandırdığı ve dolayısıyla ne kapitalist, ne de gayri-kapitalist olan tüketici faiz ödemelerinden elde edilir). Son olarak, sektör tarafından gerçekleştirilen yatırım ve kredilendirme faaliyetini, zaptedilmesi güç olan ve kapitalizmin yeniden üretim buyruğu tarafından bütünüyle disipline edilmemiş üretken bir güç olarak görmek mümkündür.

Gerçekten de bu sektörün gayri-kapitalist sınıf ilişkilerini geliştirmek açısından yarattığı benzeri görülmemiş fırsatın altını çizen bir anlatı yaratmak çok kolaydır: Örneğin, "tüketici" kredilerindeki dev artış, kolektifler ve serbest çalışanlar ile küçük kapitalist işletmelerin de dahil olduğu küçük işyerlerinin kredi kartıyla ödeme imkânları sayesinde araç ve malzeme gibi girdileri elde etmesini çok daha kolaylaştırmıştır. İzlemeye alınmayan iş amaçlı kredilerdeki bu artışın, kapitalist olmayan çok sayıda girişimin ve özellikle artan serbest çalışma durumunun başarı ve yapılabilirliğine katkıda bulunduğu kuşkusuzdur. Dolayısıyla finans sektörünün kendini bütü-

38. Kâr dahil artığa birlikte el konulması ve bölüşümüyle ilgili kararların birlikte verildiği ortaklıklar, örneğin.

nüyle kapitalist olarak kuramlaştırsak bile, kopyasını yeniden üretmekten çok –kapitalist faaliyet ve ilişkilerin olduğu kadar, kapitalist olmayanların da varoluş koşulu olma anlamında– kendiyle çelişme süreci içerisinde var olduğu düşünülebilir. Şeytani kapitalist denilebilecek finans sektörünün geniş eteklerinin altından ekonomik çeşitlilik köpüğü sızmaktadır.

Sınıfın iki temel sınıf konumuna indirgendiği, bazen de buna muğlak ara sınıfların eklendiği yekpare kapitalizm bağlamında, bireylerin nesnel olarak tanımlanmış veya öznel olarak tayin edilmiş olan bir toplumsal grubun üyeleri oldukları, bu grubun da içinde bulundukları "sınıfa" tekabül ettiği düşünülür. Diğer yandan, çeşitli sınıf süreçlerinin söylemsel uzamında bireyler, herhangi bir anda veya zaman zarfında, farklı sınıf süreçlerine katılabilirler. Sınıf kimlikleri potansiyel olarak çoğul ve değişkendir.[39] Sömürü veya bunun ürünlerinin dağılımı üzerinden yürüyen mücadeleler kişisel olabilir; zorunlu olarak bir grup aidiyeti gerektirmez.[40] Bunun sınıfları dönüştürmeyi hedefleyen siyasetler için ne anlama geldiği ilginç ama elbette ki belirsizdir. Ancak şurası açıktır ki, sınıf sömürüsü ve artık değer bölüşümü söylemleri –ve bunların çeşitliliğinin kuramsal olarak öngörülmesi– bazı bireylerin kendi ekonomik deneyimlerini hem farklılıklar, hem de olanaklar alanı olarak algılamasını sağlayabilir: Örneğin, komünal veya kolektif temellük biçimleri geliştirme, kendi emeğinin artığını temellük eden merci haline gelme, başkaları tarafından el konulan artık miktarını azaltma veya artık bölüşümünün alıcılarını ve miktarını değiştirme olanağı gibi.[41] Bu olanaklar ekonomik "iyileşme", "kurtuluş" veya "eşitlik" hayalleri (ve gerçekleri) ile nasıl eklemlenir sorusunun cevabı açık uçlu-

39. Örneğin bir kişi evdeki eşinin artık emeğine el koyabilir, kapitalist işyerinde artık emek üretebilir ve serbest meslek sahibi bir girişimci olarak hem artık emek üretip, hem de ona el koyabilir. Bu sınıf konumlarından hiçbiri sabit veya tekil bir sınıf kimliği bahşetmez. Çoğul sınıf kimlikleri bir bireyde birbirlerini ve öznenin diğer farklı konumlarını üstbelirleyip çelişkili ilişkiler içine girebilirler.

40. 3. Bölümde sınıfı daha kapsamlı olarak tartışıyoruz.

41. Burada kapitalist şirketlerde yöneticiler ve sendikalar arasında yeni ittifaklar tahayyül edebiliriz örneğin; bunlar finansçılara dağıtılan artık değeri azaltmak ve Çalışanların Hisse Sahipliği Planı gibi veya buna benzer düzenlemelerle hem sendikalı hem de sendikasız çalışanların bölüşümdeki payını artırma konusunda ortak çıkarlara sahip olabilirler.

dur. Bu soruya verilecek cevaplar sadece kuramda değil, ayrıca muhtemelen antikapitalist ekonomik yaratıcılık siyasetiyle belirlenecektir.[42]

Strateji 5: Enkazla ve Temel İhtiyaçlarla İdare Etmek

Bu kitabın temelinde, çok az kaçış olanağı sunan kapitalist bir "şimdi" ile kapitalist bir "yarın"dan kurtulma arzusu yatmaktadır. Ama kitabın yazımı boyunca belli derecede özgürleştiğimiz için, arzumuzun olumlu gücünü de kaybediyoruz. Korkunç bir canavarı ekonomik uzamımızdan defetmek için mücadele verip kıvranıyor olabiliriz. Ancak onu defetme ve mekânı boşaltma çabalarımız, bizi gayet yoksullaşmış bir peyzajla baş başa bırakır; sönük soyutlamalar ("farklılık") ve cılız kategoriler ("gayri-kapitalist sınıf süreçleri") ile doludur bu peyzaj. "Kapitalizmden" kurtulmak (en azından söylemsel olarak kurtulmak) belki tahayyül edilebilir olmuştur. Ancak gerçek boyutlarından daha büyük olan ve bu yüzden iki kat heyecan verici bir yaratığı bırakarak, açlıktan nefesi kokan birinin kollarına koşmuşuzdur.

Buna rağmen fark edilebilir bir mantığa ve ivmeye sahip bir projeye girişiyoruz veya girişme olanağını açtık. Bu proje, ekonomik farklılık söylemi ve özellikle sınıf söylemi içerisinde kalarak (ve bunları geliştirerek) ekonomik bilgi üretmektir.[43] Başlangıçta sınıf, bütünlüklü bir kapitalist uzamda sahip olduğu temel antagonizma ekseni olma avantajından ve bundan doğan etkilerden mahrum edilmiş olacağı için, bir kategori olarak sıradan ve cazibesiz görünebilir. Farklı sınıf süreçleri, sayısız başka süreci de –değişim, spekülasyon, israf, üretim, talan, tüketim, istifçilik, icat, rekabet ve yırtıcılık– içeren bir "ekonominin" parçasıdır sadece. Bu süreçlerin hiçbiri için (belirli bir söylemsel veya siyasal bağlam dışında) sömürü-

42. Kapitalizm açgözlülük ve yırtıcılık imgelerinden ve bunlarla ilintili olan ekonomik tekçilik veya hegemonyacılık meyillerinden ayrıştırıldığında, bahsi geçen siyasal projelerin amacı kapitalizmin tamamen yok edilmesi olmayabilir tabii ki.

43. Sınıf söylemi geliştirmek açısından yalnız değiliz (bkz. örneğin *Rethinking Marxism* dergisi). Ayrıca bkz. sınıf, ekonomik farklılık ve öznellik konusunda yazıları bir araya topladığımız Gibson-Graham ve diğ. (1997).

den daha az önemli veya etkili oldukları iddia edilemez. Sınıfı konumlandırmak ve belirlemek (ve çok sayıda gayri-kapitalist sınıf ilişkisini birbirinden ayrıştırmak), sınıf ve diğer toplumsal süreç ve ilişkiler arasındaki, küçük ya da büyük uzam ve zaman dilimleri içerisindeki bağlantılar ve çelişkileri söylemsel olarak kurgulamayı içeren kuramsal bir süreçtir. Cılızlaşmış sınıf kategorileri bu süreç içinde serpilecektir. Hikâye ve bağlamlara iliştirildikleri oranda boşluklar dolacak, iskeleti andıran ana hatları "kurucu dışarılar" sayesinde ete buda bürünecektir. Bu kategoriler anlam ve görülürlük, önem ve ivme kazanacaktır. Kapitalizmin var olan ve olası alternatiflerinin anlatıları ve toplumsal temsilleri yankı bulmaya, heyecan yaratmaya, özneleri çağırmaya, arzu uyandırmaya başlayabilir. Başka deyişle, şu anda kapitalizmin çok sayıdaki temsili nasıl cezbedici iseler, bunlar da ileride o hale gelebilirler.

Ancak başlangıçta bizim için "kapitalizm" Kimliği, "farklı sınıf süreçlerinin" olmayan kimliğinden çok daha cezbedicidir. Kapitalizme güçlü ve yaygın bir mevcudiyet veren toplumsal anlatı ve imgelere daha alışığız; bu anlatı ve imgelerin toplumsal ve ekonomik sonuçları oldukça habistir. Böyle temsiller bizde yoğun hisler uyandırır ve bizleri kapitalist ekonomik sistemin devrimci antagonistleri konumuna çağırır. "Kapitalist sistemin" ve onu oluşturan, ona eşlik eden anlatıların yokluğunda, geleneksel olarak antikapitalist siyasetle ilişkilendirilen siyasal duyguları da kaybederiz. Kapitalist canavarı öldürmekle, ona karşı çıkan özne konumunu da ortadan kaldırmış oluruz.

Bundan kasıt, kapitalist olmayan bir ekonomik tahayyülü arzunun yokluğunda (veya çoğul ve çelişkili arzuların varlığında) üretmek zorunda kalabileceğimizdir. Yakınında olduğumuzda bizde uyandırdığı güçlü antagonistik duygular yüzünden "kapitalist bütünlüğü" "arzu etsek" bile, onunla birlikte yaşamayı istemiyor olabiliriz. Paradoksal olarak, karşısında hiçbir arzu duymayacağımız bir ekonomik farklılık peyzajını istiyor olabiliriz. Toplumsal temsil süreci, arzu eden özneler –ekonomik, profesyonel, cinsel, siyasal ve sayısız başka dürtü ve arzulara sahip bireyler– gerektirir ve oluşturur. Ama gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin temsili henüz oluşturulmaya başlamadı bile. Kapitalist olmayan türden "dostane canavarların" yaşadığı bir ekonomik tahayyül geliştirmenin kendisi bir ta-

sarıdır –ki bu kitapta bununla ancak asgari ölçüde angaje olabildiğimiz halde, başka mekânlarda da devam eden bir projedir bu– ve yeni siyasal özneler ve arzular yaratma potansiyeline sahiptir.

Şimdilik bu kitapta yalnızca birkaç ilkel başlangıç adımı atacağız. Kapitalizmin şişmiş bedenini aç bırakıp "kurucu dışarısını" canlandıracağız –bunlar hem "farklı kapitalizmler" öngörmenin, hem de gayri-kapitalist ekonomik farklılık için pozitif bir uzam kurmanın koşullarıdır. Girişiğimiz saptırma ve yapılandırma projesinde yeni siyasal vizyon, tasarı ve duyguları toplumsal cinsiyet merceğiyle değerlendirme süreciyle başlayacağız. Neyse ki böyle bir projeyi tek başına yürütmek zorunda değiliz.

Siyasal Kültür Olarak Kapitalizm Temsilleri: Bir Yol Haritası

Bu kitapta temel olarak, ekonomik (ve özellikle sınıfsal) farkı kuramlaştırmamızın ve öngörmemizin önünde güçlü bir engel teşkil eden kapitalizm temsillerine odaklanmayı seçtik. Bu bölümde sunduğumuz stratejilerden ilk üçünün izini sürdük dolayısıyla. Bunların gereği olarak eleştiri nesnemizin (korkunç ve hegemonik canavarın) ana hatlarını belirlemek ve ona eşlik eden temsili tutarlığı, mütekabiliyetleri ve doğallaştırmaları saptırmakla uğraşacağız.

Kapitalizmin temsilleri o denli fazladır, birbirlerini o denli besleyen temsillerdir, kaynak ve bileşenleri o denli farklıdır ki, kapitalizmin boğuculuğu karşısında bazen yılgınlık hissettiğimiz olur. Ekonomik kalkınma siyasetinin "ekonomi" ile yerel çatışmalara girmekte olduğunu bugün nasıl görebiliyorsak, aynı şekilde kendimizin de "kapitalizmi" nokta vuruşlar ve parçalı karşılaşmalar olarak karşımıza aldığımızı da görebiliyoruz. Koskoca bir yaratık ile başa çıkmanın, kitabın bölümleri şeklinde birbirine eklemlenmiş bu küçücük yolları okuru hem gedikler, hem de tekrarlarla baş başa bırakıyor. Umuyoruz ki okur ilkini bir rahatlama, ikincisini de çok ihtiyaç duyulan bir güçlendirme olarak deneyimler.

Bir anlamda bu kitap, ilk kez Marksizm konulu büyük bir konferansta sunulan bildiri olarak ortaya çıkan 11. Bölümden başlıyor. Kapitalizme bu kadar husumet beslenmesine rağmen gayri-kapitalist alternatifler geliştirmeye yönelik siyasetin niçin bu kadar az ol-

duğunu anlamaya çalışan bu bölümde, bazı Marksgil ekonomik kuramların antikapitalist siyasal projeleri tetiklemek yerine, bunları engellemiş olmasını ele alıyoruz. 11. Bölümü 1. Bölümün bir nevi yol arkadaşı olarak, kitabın önemi ve ana temalarını toparlayan bir bölüm olarak görüyoruz. Kitabı okumanın bir yolu, 1. Bölümden sonra hemen 11. Bölümü okumak olabilir.

2. Bölümün yol arkadaşı, her ikisi de "yapıbozuma uğratma" ve kategorileri istikrarsızlaştırma yöntemlerine odaklandığı için 10. Bölümdür. 2. Bölümde Althusser'in üstbelirlenim kavram ve pratiğini –"kapitalizm" kategorisinin hem içini boşaltma, hem de başka bir şeylerle doldurma potansiyelini– inceliyoruz. 10. Bölümde, bir süre önce Marx hakkında yazdığı kitapta Derrida'nın "kapitalizm" kategorisinde tespit ettiği birtakım istikrarsızlıklarda, kapitalist olmayanın şimdideki izleklerinin ve yakın gelecekteki açılımlarının temsillerini görürüyoruz.

3. Bölüm özcü olmayan bir "sınıf" kavramsallaştırması sunuyor ve günümüzdeki ekonomi sahnesinde kapitalist olmayan bir dizi sınıf ilişkisi olduğuna işaret ediyor. Ama gayri-kapitalist sınıf süreçleri ve bunların kapitalist olanlarla etkileşimi için 9. Bölüme bakmak gerekiyor.

Yine 3. Bölümden türeyen 8. Bölümde bölüşümle ilgili sınıf süreçlerine bakıyor ve kapitalizmin kendisini bir farklılık olarak okuyoruz. Bu bölüm kapitalist şirketi merkezsizleştirilmiş ve ayrıştırılmış bir mekân olarak sunuyor; artık değerin üretilmesi ve sahiplenilmesini içeren sömürü süreci burada bir servet "yoğunluğu" oluşturuyor. Şirkete servetin her yöne dağıtılabildiği bir toplanma noktası olarak bakmak suretiyle, yeni bir bölüşüm içeren sınıf siyasetinin ana hatları konusunda birtakım öngörülerde bulunuyor.

4. Bölümde hem metaforik, hem de toplumsal uzamı, kapitalizmin ve fallusun kolonisi olarak inceliyoruz; tüm nesneler bu başat terimler aracılığıyla konuşlanıyor ve tanımlanıyor. Uzam ve bedenin feminist temsillerinden esinlenerek, belki de gayri-kapitalist biçimler doğuracak ve koruyacak olan oluş ve farklılık uzamları tahayyül etmeye çalışıyoruz. Bu temalar küreselleşme üzerine olan 6. Bölümde tekrar ele alınıyor ve küreselleşme hikâyelerini kapitalist duhul ve dölleme anlatılarına çeviren "tecavüz senaryosunu" sorguluyoruz.

5. Bölümde ekonomik politika söylemlerini niteleyen beden metaforlarını irdeleyip, ekonomik tekçiliğin kaynağını kısmi olarak sistemsel ve organik kavramsallaştırmalarda buluyoruz. Buna ek olarak ekonomik kalkınmaya tek bir yol belirleyen (en üst noktasında kapitalist kalkınmanın bulunduğu) evrim merdivenini inceliyoruz. Bedenin feminizm tarafından tekrar düşünülmesine ve çizgisel olmayan biyolojik evrim kuramlarına dayanarak, tek yönlü bir gelişim hattı izleyen tekil ve merkezi bir (kapitalist) ekonomi fikrinin temelini sarsmaya çalışıyoruz.

5. Bölümün savlarını izleyen ve geliştiren 7. Bölüm, Fordizm ve post-Fordizm söylemlerine bakıyor ve yalnızca içerdikleri ekonomik bütünlük kavramını değil, aynı zamanda doğurdukları ekonomik aktivizmi de inceliyor. Bu söylemler kapitalizmin hem kuramsal, hem de pratik olarak yeniden üretilmesinin koşulları olarak görülebilir.

Bu bölümlerden her biri kapitalist canavarla girişilen bir çatışmayı temsil ediyor. Takıntı nesnemizi her karşılaşmada güçlü ve gelişkin olarak tasvir ediyor, ama sonra ağzını bağlayıp sesinin çıkmasını engellemeye çalışıyoruz. Biz de dahil olmak üzere solcuların sıklıkla yaptığı gibi, kapitalizme hâkimiyetini haykıracağı bir platform sunmaktansa, kapitalizmi üretken bir sessizliğe gömüyoruz ki, kapitalist olmayanın ışıltı ve fısıltısı böylece görülebilir ve duyulabilir hale gelsin. Belki de bu kısacık bakışlar ve alçak sesler başkalarını da peşlerinden gitmeye cezbedecek kadar umutlandırır (veya hüsrana uğratır).

2

Kapitalizm ve Özcülük Karşıtlığı: Çelişkili Bir Karşılaşma

GÜNÜMÜZDE sosyal kuram, özellikle felsefi ve kişisel "kimlik/özdeşlik" sorusuna cevap arayan teşebbüsler söz konusu olduğunda, hâkim bir özcülük karşıtlığının mekânıdır denebilir.[1] Postyapısalcı eleştiri ve kavramsallaştırmaların etkisiyle biyolojik, psikolojik ve toplumsal evrensellerin ve yapıların (yalnızca bu üçünden bahsetmek gerekirse) kimliğin kuruluşu üzerindeki kıskacı gevşetilmiş durumdadır. Ancak özcülük karşıtlığı Marksist siyasal iktisat ile çok nadiren ilişkilendirilmiştir, zira Marksist siyasal iktisat "ekonomik olanı" toplumsal sistemlerin ve tarihi olayların temel, zorunlu veya *özde* kurucusu olarak ön plana çıkartır. Ekonomik belirlenimcilik, siyasal iktisat ve bunun doğurduğu veya esin kaynağı olduğu siyasal hareketlerde en önemli (ama sık sık eleştirilen) özcülük biçimi olarak hüküm sürmüş, kuramsal ve siyasal zorluklara, hatta felaketlere yol açmıştır.[2]

1. Resnick ve Wolff'a göre "*özcülük*, görünür olan herhangi bir karmaşıklığın –bir kişinin, ilişkinin, tarihsel bir olayın ve benzerlerinin– merkezinde bir basitliğin yattığını ortaya çıkarmak üzere incelenebileceğini öngören özgül bir varsayımdır" (1987: 2-3). Fuss özcülüğü "verili bir kişi veya şeyin gerçek, yani en indirgenemez, değişmez ve dolayısıyla kurucu bir özü olduğu inancı" olarak tanımlar (1989: 2). Ona göre, özcü düşüncenin giydirdiği deli gömleğini toplumsal inşacılık leyhine atmayı öylesine takıntı haline getirmişizdir ki, özcülük karşıtlığı günümüzde sosyal kuramın "özü" haline gelmiştir.

2. Bu, verimsiz olduğu veya hiçbir şekilde başarılı olmadığı anlamına gelmez. Ancak geçmişteki devrimci "sosyalizmi" inşa projelerini aklınıza şöyle bir getirmeniz, üretim teknolojileri ve ekonomik aktiflerin mülkiyetindeki değişimlerin toplumsal anlamda dönüştürücü etkileri olacağına dair özcü inancın doğurduğu olumsuz sonuçlara bir örnek bulmaya yetecektir.

Özcü olmayan bir Marksizmden beslenen bir özcülük tanımının nedensellik sorununu vurguluyor olması şaşırtıcı olmaz o halde:

> Nedenselliğin kavramsallaştırılmasıyla ilintili olarak özcülük, herhangi bir sonucu doğurmuş gibi görünen etkiler arasında bazılarının o sonucun oluşması açısından özsel olarak *gereksiz*, bazılarının ise özsel olarak *esas* nedenler olduğu varsayımıdır. Diyelim ki bir tarihsel olayı görünürde çerçeveleyen birden çok çehreli bir etkiler karmaşası içinden... bir veya bir dizi etki o olayın esas nedeni varsayılır. Dolayısıyla böyle özcü bir kuram için hedef, bu esas nedeni ve onun sonucu olarak kuramlaştırılan şeyin üretim mekanizmalarını bulup bunları ifade etmektir (Resnick ve Wolff 1987:3).

Marksizm içerisinde hem kimlik/özdeşlik hem de toplumsal belirlenimi yeni baştan düşünmeyi sağlayan özcülük karşıtı stratejiler özel bir yankı ve değere sahip olacaktır. Althusser'in "üstbelirlenim" kavramının Marksgil özcülük karşıtlığına[3] bu denli güçlü bir katkı yapmış olması ve Marksgil siyasal iktisat ile özcülük karşıtı düşünce arasındaki çelişkili karşılaşmaya Althusser ile başlamak istemem bu yüzdendir.[4]

Althusser'in Mirası

Althusser'in İngilizce konuşan Marksistler arasında 1960'lar ve 70'lerdeki nüfuzunun Derrida'nın günümüzde kültürel, edebi ve feminist düşünce üzerindeki etkisiyle kapsam ve yoğunluk açısından kıyaslanabilir olduğu o heyecanlı günleri geride bıraktığımızdan beri, Althusser'in günümüz toplum kuramlarına katkısı yakın zamanlara kadar derin bir sessizliğe gömüldü. Çalışmalarının 1980'lerde "yapısalcı" diye bir çırpıda yargılanması, sinir hastalığından ve karısını öldürmesinden sonra onu soldan uzak tutmaya yönelik sıkıntılı çabalarla üst üste geldi.[5]

On yıl önce, *Society and Space* (Toplum ve Mekân) dergisinin kent çalışmaları özel sayısının misafir editörleri "Althusser'in Marksizm üzerindeki kısırlaştırıcı etkisi kırılmıştır" diye beyanatta bulu-

3. Bkz. örneğin, Resnick ve Wolff'un Althusser'in üstbelirlenim kavramını geliştirip uyguladıkları öncü çalışmaları (1987).

4. Bu ve diğer birkaç bölümde birinci tekil şahıs olarak konuşuyoruz. Bunun, ortak yazarlık kişiliğimizin daha az kurgusal bir "biz"e elverdiği kadar buna da izin veriyor olması dışında basitçe anlatılabilecek bir sebebi yoktur.

nuyorlardı (Saunders ve Williams 1986: 393). Bu beyanatın, post-Marksist momentin şimdiden ve belirgin bir biçimde bizimle olduğunu ima etmesi dışında en şaşırtıcı yanı, kent sosyolojisi ve daha genel anlamda toplumsal çözümlemeler içinde doludizgin giden koskoca bir nesep doğurmuş bir geleneğe "kısırlık" atfetmesiydi. Zira tam da o anlarda, yani 1980'lerin ortasında, toplum araştırmalarının içerik ve yönü, Althusser'in Marx yorumlarından türeyen başat araştırma programları ve kuramsal yaklaşımlarla şekillenmekteydi. Aynı zamanda bu tasarı ve kavramsallaştırmalara yöneltilen eleştirilerin de Althusser tarafından geliştirilmiş konumlardan türediği düşünülebilirdi – söz konusu eleştiriler çalışmalarının hem içsel çelişkilerini, hem de çelişkili okumalarını yansıtıyordu.

Yine de misafir editörlerin *doğru* olarak algıladıkları olgu şuydu: Gerek hâkim kuramsal yaklaşımların, gerekse bunların yeni yeni beliren eleştirilerinin kaynağının Althusser olduğu ender olarak görülüyor veya teslim ediliyordu. Etkisiyle her yerde karşılaşılsa bile bir kuramcı olarak Althusser neredeyse bütünüyle ortadan kaybolmuştu.

Althusser'in nüfuzunun dorukta, namının ise ayaklar altında olduğu 1980 ortaları bugünün mesafesinden bakıldığında daha iyi gözlemlenebiliyor.[6] Son zamanlarda Althusser'in çalışmaları giderek tanınmaya başladı; kendini onun nesebinden gelen araştırmalar arasına konumlandırmak yeniden mümkün oldu (bkz. örneğin Amariglio 1987; Resnick ve Wolff 1987, 1989; Grosz 1990; Balibar 1991; Derrida 1993; Kaplan ve Sprinker 1993; Callari ve Ruccio 1996). Günümüzde toplumsal düşün çoğunlukla özcülük karşıtlığı içinde

5. "... Althusser'i temel referans noktası olarak görenler (bile)... onu iyi ve kötü nesneler şeklinde ikiye bölmek suretiyle toplu olarak tepki verdiler: felsefeci Althusser ile deli ve katil Althusser. Bu yarılmanın zaman içinde geliştiğine tanık olduk. 1960 ve 70'lerin iyi Althusser'inin yerini 1980'lerin delisi kolaylıkla aldı" (Montag 1995: 52). Duygulu denemesinde Montag, her ne kadar Althusser kendi yıkımını ve aforoz kararını güvenceye almak istemiş olsa da verdiği ilham hâlâ mevcut ve canlıdır, diyerek devam ediyor.

6. Bu dönemde farklı çevrelerin çelişkili Althusser tasavvurları da daha bir göze batar oldu. Artık Althusser'in çok farklı bir yelpazedeki ve hatta birbirleriyle taban tabana zıt olan toplumsal kuramları radikal anlamda nasıl etkilemiş olduğunu daha rahat görüyoruz. Örneğin onun etkisini yapısalcı *ve* postyapısalcı feminizm, günümüz Marksizmi *ve* post-Marksizmi üzerinde görmek mümkün.

olduğuna göre, Althusser'in tekrar anılıyor olması çok da şaşırtıcı değildir. Çalışmalarının başlıca hedeflerinden biri Marksist gelenek içerisinde indirgemeci olmayan belli kuramsal momentler oluşturmak ve geliştirmek idi ve bu çalışmaların sonuçlarından biri de özcülük karşıtı bir Marksgil siyasal iktisadın kuramsal ve epistemolojik koşullarını sunmak oldu.

Marx'ta bulduğu diyalektiği işleyip genişleten Althusser, diyalektik düşünceye getirdiği yeni yorumu belirgin kılmak üzere psikanalizden ödünç aldığı üstbelirlenim kavramını kullanır:

> (diyalektik) şeylerin var olan durumunun pozitif kavrayışını içerdiği gibi, aynı zamanda bu durumun yadsınmasını, onun zorunlu parçalanışının kavrayışını da içerir; zira gelişmiş olan her biçimi akışkan bir hareket olarak algılar ve böylelikle geçici doğasını dikkate alır, kendisine hiçbir şeyin dayatılmasına izin vermez, özünde eleştirel ve devrimcidir (Althusser 1972: 175, Marx'tan alıntı).

Althusser'in üstbelirlenimi çeşitli biçimlerde anlaşılabilir (ama hepsini burada saydığımızı iddia etmiyoruz): Her belirlenimin indirgenemez özgüllüğüne; her varoluş biçiminin[7] kökünde yatan basitliğe değil, özündeki karmaşıklığa; her kimliğin/özdeşliğin açıklığı veya eksikliğine; her anlamın nihai geçiciliğine; ve bununla ilintili olarak hiçbir toplumsal unsur veya konum tarafından öncelikli olarak yapılandırılmamış, merkezsiz –Althusser "merkezden kaydırılmış"[8] terimini kullanır– bir toplumsal bütünlük kurgulama olasılığına işaret eder.

"Üstbelirlenimin" yeniliği, özgünlüğü ve onu klasik felsefe ve Batılı Aydınlanma geleneği içinden düşünmenin imkânsızlığı artık

7. İşte burada ilk çelişkiyle karşı karşıya kalırız, zira üstbelirlenimi bir ontolojiye (daha somut anlamıyla varlık ve kimliğin/özdeşliğin karmaşık ve çelişik olduğu inancına) çevirme eğiliminin kendisi varlık ve kimliğe bir öz atfeder. Yine de çok güçlü bir özcülük karşıtlığını da bu ontolojik okuma sayesinde azat edebilir ve muktedir kılabiliriz, zira bu okuma, herhangi bir toplumsal çözümlemenin –örneğin– olayların nihai sebebini asla bulamayacağı veya herhangi bir şeyin oluşumunu düşünürken herhangi bir toplumsal veya doğal sürecin etkililiğinin kati olarak dışlanamayacağı anlamına gelir. Herhangi bir ilişki hakkında –diyelim ki sanayileşme ile heteroseksüellik arasında– sorulacak soru birinin diğeriyle bir ilgisi var mıydı veya birinin diğerinin oluşmasında oynadığı rolün önemi değil, bu iki karmaşık varlık arasındaki karmaşık ilişkiyi nasıl düşünmek istiyoruz sorusu olacaktır.

yaygın olarak kabul görmektedir. Althusser, geçmişe ait ve güncel birkaç isim vermek gerekirse, Derrida, Foucault, Deleuze/Guattari'nin eşliğinde, Spinoza, Nietzsche, Freud ve Wittgenstein'ın izinde, Batılı düşüncenin kesinliklerinin altını oymakta ısrarlı bir geleneğe (daha doğrusu karşı geleneğe) katkıda bulunmaktadır. Aynılık veya kendine benzerlik içeren bir varlık veya kimlik/özdeşlik anlayışından kopuş; benzerlik, yansıma, tekrar veya temsil ilişkileri içinde var olan gerçek nesneler, kavramlar ve bilen özneler vizyonundan kopuş; bazı nitelikleri zorunlu olarak merkezileştirirken diğerlerini indirgeyen ve değersizleştiren kati bir dışlama (ne olmadığı) aracılığıyla kurgulanmış bir kimlik/özdeşlik nosyonundan kopuş; tarihsel olayların veya toplumsal yapılanmaların oluşumunu, bazı süreçleri ön plana alarak, diğerlerini geri plana itecek veya dışlayacak şekilde açıklama pratiğinden kopuş. Althusser böylelikle Batı düşüncesinin ontolojik ve epistemolojik temellerini yerinden oynatmaya –pozitiflik/negatiflik, zorunluluk/olumsallık, önem/önemsizlik, gerçeklik/temsil gibi karşıtlık hiyerarşilerinin istikrarını bozmaya– girişmiştir.

Üstbelirlenimin varoluşsal mantığı* aracılığıyla her kimlik/özdeşlik merkezsiz olarak, süreç ve geçiş halinde, yöneldiği veya geri döndüğü hiçbir öze sahip olmayacak şekilde yeni baştan kurgulanır. Her olay o anda var olan (geçmiş ve gelecek de dahil olmak üzere) tüm koşullar tarafından oluşturulur; veya, Althusser'in deyimiyle, "var olan koşullar" onun "varoluş koşullarıdır" (1969: 208). Hiçbir kendilik (*entity*) veya tezahür dışarısından bağımsız, sınırları açıkça belirli bir varoluş içinde olamaz. Varoluş süreci tüm dışsallıkları da içerir ve bu sayede bazı özellikleri veya nedenleri belli bir varlık mekânı açısından zorunlu veya özsel, diğerlerini ise olumsal veya ikincil olarak tanımlayan önem hiyerarşisinin altını oyar. Burada

8. *Marx İçin*'de ve *Kapital'i Okumak*'ın sonundaki sözlükte "merkezden kaydırılmış yapı" terimi şu şekilde tanımlanmaktadır: "Hegelci bütünlük, tarih içinde kendini dışsallaştırarak yarattığı karmaşık fenomenin arkasında yatan özgün, birincil bir öz varsayar; dolayısıyla merkezi olan bir yapıdır. Marksist bütünlük ise onu oluşturan öğelerden asla bu şekilde ayrılamaz, zira her biri diğerlerinin varoluş koşuludur; dolayısıyla bir merkezi yoktur... merkezden kaydırılmış bir yapıdır" (Althusser 1969: 253-4).

* Burada "(onto)logic" şeklinde bir kelime oyunu yapılmış. –*ç.n.*

Althusser'in *İdea*'ya, aynı zamanda pozitif bir varlığın kendi içkin yadsınmasını da zorunlu kılan geleneksel "A/A-olmayan" diyalektiğine karşı açtığı mücadeleyi görmek mümkündür. Aynılık ve temel bir yarılma ile yapılandırılan A/A-olmayan, her ânı çok boyutlu veya karmaşık bir çelişkiye açmak yerine, oluş/aşma ikilemini ima eder (Resnick ve Wolff 1989).

Althusser'in üstbelirlenim kavramı bir özlem veya arzunun mekânı olarak görülebilir – bu bastırılmış olanı tekrar canlandırmak, namevcut olana yer açmak, görünmeyeni görmek, açıklanmayanı açıklamak, men edileni deneyimlemek arzusudur. Bundan böyle Marksist siyasal iktisat açısından gizlenmiş, açıklanmamış olan –özellikle 20. yüzyılın siyasal tezahürlerinde– ekonomik olmayanın somut etkililiği (*effectivity*) haline gelmiştir. Althusser'in indirgemecilik karşıtı projesi güçlü anlamıyla, ekonomik olmayan toplumsal süreçlerin karmaşık çeşitliliğini kurtarma çabasıydı – basit bir yadsıma (veya vurgu ve öncelik değişikliği) aracılığıyla değil, çok geniş bir yelpazedeki somut etkililikler içerisinde ekonomiyi toplumun çeşitli unsurlarından sadece biri haline getirerek kurtarma. İnsanın aklına, Althusser'in Rus Devrimi tasviri geliyor örneğin: Çok çeşitli koşullar, akımlar ve çelişkilerin (yerel, uluslararası, sınıfsal olan ve olmayan) kesiştiği anda oluşan bu "kopuş birliği" karşısında "artık genel 'çelişkinin' yegâne, tek başına gücünden söz etmek mümkün değildir" (üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki ekonomik çelişkiye gönderme yapıyor) (1969:100):

> "Çelişki", içinde bulunduğu toplumsal gövdenin bütün yapısından ayırt edilemez, formel varoluş *koşullarından*, hatta yönettiği *mercilerden* ayrılamaz; onlardan radikal anlamda etkilenir, aynı harekette hem belirleyici, hem de belirlenendir ve harekete geçirdiği toplumsal yapılanmanın farklı *seviye* ve *mercileri* tarafından belirlenir, *ilkesi itibariyle üstbelirlenmiş* olduğu söylenebilir (1969:101).[9]

9. Althusser sonrası üstbelirlenim kavramsallaştırmasının özet terimleriyle belirtmek gerekirse, her nesne veya olay kendisini bir çelişkiler, gerginlikler, farklılık ve istikrarsızlık mekânı olarak kuran doğal ve toplumsal süreçlerin sersemletici bir karmaşıklık içinde düğümlenişinde var olur (Resnick ve Wolff 1987). Üstbelirlenmiş her mekân veya süreç diğerlerinin belirlenmesinde katkıda bulunur; her neden bir sonuçtur, her ilişki bir mübadele ve karşılıklılık sürecidir. Böyle karmaşıklıkların çözümlemesi, çözümleyenin kaygılarını açığa çıkaran, ama ontolo-

Üstbelirlenim kavramının, Althusser'in erken dönem yazılarının yayımlanmasından itibaren ekonomizm ve özcülük karşıtı bir Marksgil siyasal iktisat ve toplum çözümlemeleri literatürünün ortaya çıkmasında kilit rol oynadığını söylemek abartı olmasa gerek.[10] Burada akla örneğin Fransız düzenlemeci siyasal iktisat okulları, sosyalist feminizmin belli kolları, Laclau ve Mouffe'un post-Marksizmi, ekonomik kalkınma kuramının eleştirileri ve yeniden kavramsallaştırılması, *Rethinking Marxism* dergisinin postmodern yönelimi geliyor. Tüm bu gelenekler –ki bazıları kuramsal strateji olarak açıkça üstbelirlenimden faydalanır– Marksgil kuramın kilit alanlarındaki ekonomik özcülüğü sarsmayı hedeflemiştir. Bu kitaptaki özgül amaçlarımız açısından bu özcülük karşıtı tasarıların, kapitalizmi üstbelirlenim merceğinden bakarak temsil ederken (bazen ihmaller sayesinde) sundukları olanakları gözden geçirmek ilginç olacaktır.

Althusser ve Kapitalist Düzenleme

Althusser'in çalışmalarının sunduğu temel üzerine (ve o temeli "aşmak" yoluyla) inşa edilen en tanınmış araştırma programı belki de "düzenleme" (*regulation*) kuramı olarak bilinen çoksesli siyasal iktisat literatürüdür; solda kabul gören Fordizm ve post-Fordizm kavramları buradan kaynaklanır (bkz. 7. Bölüm). Düzenlemecilerin neleri Althusser'e borçlu olduklarını, ama onunla aralarına nasıl farklar da koyduklarını özellikle ifade eden Alain Lipietz'e göre (1993), Althusser indirgenemez çokluk ve çeşitlilikte ilişkilerden oluşan, merkezsiz ve kökensiz, "bir dokuma, birbirini üstbelirleyen görece özerk ve özgül ilişkilerin eklemlenmesinden" (s. 127) ibaret karma-

---

jik bir öncelik veya ayrıcalığı garanti altına alamayacak bir "giriş noktasının" benimsenmesini gerektirir.

10. Özcülük karşıtlığı terimini, özcü olmayan terimine yeğlememin nedeni, özcülüğü bütünüyle aşmanın, hatta aşmak istemenin imkânsızlığına işaret etmek istememdir. Özcülük karşıtlığı bir başarı olmaktan çok bir güdüdür, ve bir güdü olarak bile evrensel bir değer ve katıksız bir doğru olarak var olamaz (öyle ki, duruşumu Marksist gelenekten ayırt etmek için kendimi özcülük karşıtı bir Marksist olarak tanımlıyor olsam bile, ara ara bilerek veya kaçınılmaz olarak farklı türden özcülüklere başvuracağım ve başkalarının pratiklerindeki özcülüğe genelde saygı duyup onlarla rekabete girişeceğim). Bu meselenin etraflıca tartışılması ve özcülük karşıtlığını özcülükten arındırma taahhüdü için bkz. Fuss (1989).

şık biçimde yapılandırılmış toplumsal bütünlük vizyonuna sahip olmamızı sağladı. Bu Althusserci toplumsal anlayış temelinde düzenlemeciler, devletin biçim ve faaliyetlerini, sivil toplum kurumlarını, kültür ve fikirler alanını "sermayenin dayanakları üzerine oturduğu kaideler" (s. 112) olarak görmenin ötesine geçerek kuramlaştırabilmiş ve belirli tarihsel dönemlerde yine de böyle bir rolü nasıl oynayabildiklerini somut olarak tanımlayacak bir tasarı tahayyül edebilmişlerdi.

Düzenlemecilerin hedefi kapitalist kalkınmayı, kapitalizmin kendine içsel güçler tarafından değil, toplumsal bağlamı tarafından oluşturulduğu üstbelirlenmiş bir süreç olarak temsil etmektir. Kapitalizmi kapitalizmler olarak, bir çokluk olarak, bir özgüllükler kümesi olarak tasvir etmeyi, bir birlik veya aynılık olarak temsil etmeye yeğlemekteler. Bu yüzden (başka sebepleri bir kenara bırakırsak) tarihaşırı üretim tarzı kavramını, Lipietz'in "(kapitalist) kalkınma modeli" adını verdiği, belirli zaman ve yerlerde olumsal olarak ortaya çıkan bir modelle ikame ettiler. Bu kalkınma modeli, üretim ve tüketim arasında makro ekonomik denge içeren, hâkim bir teknolojik paradigmayla ilişkilendirilen ve bir düzenleme biçimi aracılığıyla bir dönem istikrarlı kılınan bir sermaye birikimi rejimine odaklanır. Toplumsal normlar, pratikler ve kurumların da dahil olduğu bu düzenleyici kompleks, sermaye birikimi ve kapitalist toplumsal ilişkilerdeki çelişkileri "dolayımlar" veya "erteler". Bir düzenleme biçiminin oluşumu sermaye birikiminin sorunsuz işlemesini sağlar, uzun dönemli ekonomik istikrara ve kapitalist büyümeye imkân verir.[11]

11. Fordizm ve post-Fordizm olarak bilinen kalkınma modelleri akademi içinde ve dışında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana "ileri kapitalist ülkelerin" tarihini anlamanın yolu olarak kabul görmüştür. Fordizm yaklaşık yirmi beş yıl boyunca seri imalatın kitlesel tüketim ile eşleştiği bir birikim rejimi idi. Bu talihli eşleşme, refah devleti, çekirdek aile, sınai sektör sendikaları ve de emekçi huzuru ile tüketici talebini destekleyen diğer tüm kurumları içeren bir düzenleme modeli sayesinde sürdürülmüştür. Fordizm, kurumların kemikleşmiş olmalarının, toplumsal taleplerin ve endüstriyel paradigmanın sınırlarının baskısı altında dağılınca, ileri kapitalist ülkeler uzunca süren bir kriz dönemine girdiler ve bunun sonucunda post-Fordizm ortaya çıktı. Post-Fordist kalkınma modelinin öğeleri arasında esnek üretim, yaşam biçiminin göstergesi olan ürünlerin tüketimi ve refah devletine düşen görevlerin özelleştirilmesi vardır (Fordizm ve post-Fordizmin daha detaylı tasvirleri için bkz. 7. Bölüm).

Lipietz'in görüşüne göre kalkınma modelleri kapitalizmin yeniden üretiminin şartlarının bir işlevi olmaktan çok tarihsel "rastlantılar"dır. Kapitalizm böylelikle belirli norm ve kurumlar tarafından üstbelirlenmiş, belirli bir zaman ve mekân içerisinde yegâne ekonomi biçimi olarak kurulmuş olumsal bir fenomen görüntüsünü alır. Ancak belirli mantıkların varlığı –her ne kadar bağlamsallaştırılmış veya sapmaya meyilli olsalar da– ekonomiyi toplumsal zeminin geri kalanından soyutlama işlevi görür.[12] Her ne kadar sermaye birikimi yalnızca rastlantısal olarak ortaya çıkan koşullar sayesinde sürdürülebilse de (ve dolayısıyla kapitalizmin belirgin mantığı tamamıyla dışsal koşullara bağlı görünse de) ekonomik ve toplumsal sonuçlar zemininin bütününe birikim mantığı hâkimdir. Söz konusu mantık ya istikrarsızlık ve durgunluk ya da alternatif olarak büyüme ve istikrar üretir (bunlar düzenlemeci ekonominin iki varoluş halidir). Düzenleme biçiminin rastlantısal olarak gelişmesi, birikim mantığının tezahür etme şeklini değiştirme işlevi görebilir, ama onu etkililiğin merkezinden çıkartmaz.

Kalkınma modeli olumsallık alanını iki tür ilişkiye böler: (1) birikimi istikrarlı kılmayan ama hiçbir etkililiği olmayan olumsal ilişkiler ve (2) sadece birikimi destekleme babından etkililiği olan ilişkiler. Düzenlemeci kuram kapsamına yalnızca ikinciler alınır. (Böylece ev-içi ilişkilerin ya sermaye birikimi rejimine istikrar sağlamaya katkıda bulundukları varsayılır ya da bunlar kuramın uzamında görünmez olarak kalır.) Bunun sonucunda rastlantılar alanı birikim mantığı ile çelişme kabiliyetinden mahrum edilir ve olumsallık, aslında zorunluluğa tabi kılınır.[13]

12. Toplumsal kuram içerisinde "ekonomi" için geçerli olan özel kuralları gözden geçirmek ilginç olur. Kültürün, siyasetin veya toplumun "mantıkları" olduğu fikri kuramsal anlamda kabul edilemez iken –örneğin üniversitelerin veya yerel hükümetlerin hâkim bir mantık veya itici güç altında aynılaştığı fikri savunulması güç bir indirgemecilik iken– ekonomik alanda "mantıklar" olduğu görece kabul görür ve benimsenir. Dolayısıyla şirketler ve ulusal ekonomiler yekpare bir kârlılık veya birikim prensibinin gereklerine tabiymiş gibi bir rutin görüş hâkimdir. Keza edebiyat, kültür ve toplum kuramcıları metinlerin, peyzajların ve toplumsal dünyaların "metinselliğini" tartışmaya hazır iken, ekonominin de bir metin gibi ele alınabileceği fikri epeyce dirençle karşılaşmaktadır.

13. Aynı zamanda zorunluluğun var olduğu bir alana olumsallığı yerleştirmenin imkânsızlığı ve bütün ikici belirleme biçimlerinin bundan kaynaklanan istikrarsızlığı için bkz. DeMartino (1992) ve Laclau ve Mouffe (1985).

Toplumun tüm unsurları –veya kuramın uzamında görünür olanların tümü– sermaye birikimini merkez alan ve toplumsal uzamla birebir örtüşen bir kalkınma modeline entegre olmaları sayesinde kapitalizme "ait" olarak işaretlenir. Fordist dönemde ev işinin koşullarını dönüştüren beyaz eşyalar, öncelikle kapitalist seri üretimin peydah ettiği tüketim maddeleri olarak görünür örneğin. Bunların kapitalist olmayan bir ortamda üretim teknolojisi olma kimlikleri bastırılır veya değersizleştirilir (ve "kapitalist" kalkınma modeli bağlamında anlamsızlaştırılır). Düzenleme rejimini oluşturan norm ve kurumlar, sermaye birikimini merkez alan belirli bir anlamlar sistemiyle sabitlenir; kimliklerini kapitalizmin "dayanakları" olarak iş gördükleri bir ilişkisel yapı içinden edinirler.[14] Artık kapitalizmi yolundan saptırabilecek ve toplumu (veya ekonomiyi) aynı zamanda ve her daim kapitalist olmayan bir uzam olarak tanımlayacak bir "dışsallık" kalmaz.[15]

Kapitalizmin gelişimini tasvir eden güçlü ve açık uçlu yönteme rağmen düzenlemecilerin kapitalizminin yüzü tanıdık gelir bize. Bir bütün olarak ekonomi düzeyinde sermaye birikimi mantığı, kapitalizmi dinamik ve yüzü büyümeye dönük bir ekonomik sistem olarak tanımlar; şirket düzeyinde kârlılık ve rekabet mantığı teknolojik dinamizmi teşvik eder ve münferit sermayeleri ileri üretim ve pazarlama tekniklerini benimsemeleri yönünde disipline eder. Bi-

14. Veya tablodan dışlanırlar. Kendi sürdürülebilirliğini sağlama işlevi gören koşulları belirleyen bir kapitalizm anlayışı söz konusu olmasa da, kuramsal alana yalnızca onu sürdüren koşulların girmesine izin verilir. (Buna Lipietz'in "yeniden-üretim-sonrasıcılık" (*ex post reproductionism*) veya "olgudan sonra işlevselcilik" adını veriyor [1993:129]).

15. Düzenleme kuramının –ve burada bazı türlerinden bahsediyorum– aynı anda hem çok verimli, özcülük karşıtı bir siyasal iktisat, hem de nihai anlamda bütünlüklü bir kapitalist uzam olarak yapılandırılmış bir toplum anlayışı üretebilmiş olması ironiktir. Bunu düzenlemecilerin kapitalist bir ekonomi ve ekonomik "altyapısı" ile tanımlanan bir kapitalist toplum varsayımından yola çıkmalarıyla –ve dolayısıyla kuramlarının ürünü olarak homojen bir toplumsal vizyonun ortaya çıkmasını beklemeleriyle– açıklayabiliriz. Ancak söylemi, belirli bir kökeni (örneğin öncül ve varsayımları) ve ereği (örneğin bulgu veya temsilleri) olan çizgisel bir süreç olarak algılamayı gerektirir bu. Tersiyse söylemi, tüm öğelerini ve koşullarını sürekli olarak kuran (ve bozan), tekrarlanan bir süreç olarak görmek olurdu ki, ekonomi ve toplumu yalnızca kapitalist olan bir mekân olarak varsayımsal bir biçimde kurmakla kalmayıp söylemsel bir biçimde "yeniden üreten"

zim savımız açısından önemli olan, bu ekonomik mantıkların tüm kapitalizm biçimlerini benzerlikler veya tıpkı kopyalar olarak birleştirmesidir. Bunlar kapitalizmin değişmez çekirdeğini oluşturur ve Althusser'in "ampirist" epistemoloji adını verdiği alan içine konuşlandırır: Ekonomik nesnenin hakikati nesnenin kendi içinde verilir ve bilen öznenin (evrensel) aklının ulaşabildiği bir şeydir bu. Bu değişmez mantıklar kapitalizmin "özüdür". Bu rolü oynadıkları oranda kapitalizmin kimliği/özdeşliği özgül bir toplumsal eklemlenme içerisinde ilişkisel olarak veya belirli bir söylemsel ortamda ekonomi teriminin bağlamsallaştırılması aracılığıyla ya da bilen öznenin bir konuma yerleşikliği ve özgüllüğü dolayımıyla oluşmamıştır. Bir kavram olarak kapitalizm üstbelirlenimin istikrarsızlaştırıcı gücüne "direnir". Görece inadı sayesinde kimliğini toplumsal alana dayatır ve tarihsel olayların kendilerini açığa vurma süreçlerinin karmaşık dinamiklerine damgasını vurur.

Althusser ve Sosyalist Feminizm

Düzenlemeciler gibi ilk sosyalist feministler[16] de Althusser'in meşhur "DİA" denemesinden, kapitalizmin kendi varoluşu açısından kurucu "dışarılara" nasıl bağımlı olduğunu kuramlaştırmak için faydalandılar.[17] Althusser'in anlayışına göre toplumun yeniden üretilme

---

özgül pratikleri muğlaklaştırırdı bu da. Düzenleme kuramı alanında bu yeniden üretime katkıda bulunan belli sayıda pratik vardır. İlk olarak, kapitalist ekonomi özcü birtakım mantıklara sahipken, diğer toplumsal konumlar karşıt veya farklı mantıklar üretmez. Kapitalist olmayanın etkililiği böylece azımsanmış veya yadsınmış olur (kapitalizmi destekleme işlevi haricinde) (Ruccio 1989). İkinci olarak, toplumun temsiline yalnızca kapitalist birikimi sürdürmeye yarayan toplumsal süreçler dahil edilir. Bu da toplumu, kapitalist bir temeli olduğu varsayılan bir "kapitalist" bütünlük olarak kurar. Dolayısıyla düzenlemeciler ekonominin kapitalist olduğunu ve aynı sıfatın toplum için de bir şekilde geçerli olduğunu varsaymakla kalmazlar; kendi söylemlerinin pratiği her iki hegemonya varsayımının koşulunu da hazırlar.

16. Sosyalist feminizmden bahsederken, daha geniş bir alan olan Marksist feminizm içerisine yuvalanmış farklı ve süreğen bir gelenekten söz ediyorum (Moi 1985: 91-3). Son dönemde ortaya atılan "materyalist feminizm" terimi Marksist feminizm ile postmodernizm arasındaki ilişkiden doğan, sosyalist feministlerin kadınların ezilmesinin toplumsal doğasına gösterdikleri ilgiyi canlı tutmak isteyen yeni geleneği anlatıyor (Hennessy 1993: 5)

süreci için ekonomik, siyasal ve ideolojik süreç ve kurumlarının tamamı gerekmektedir. Merkezi olmayan bir toplumsal oluşum bağlamında, kapitalist üretim bile yeniden üretim için diğer toplumsal süreç ve boyutlar kadar önem taşımaz.

Öznellik, aile, devlet ve sivil toplum, toplumun yeniden üretilmesi için ekonomik "altyapı" kadar önemli olunca, feminist kuramın uzamı da ikincil ve baskılanan statüsünden –görünüşte– kurtuldu. Kadınların ailede ve ev içindeki, daha az da olsa kamusal ve gönüllülüğe dayalı sektörlerdeki faaliyetleri, sosyalist feministlerin "yeniden üretim alanı" incelemelerinin odağı oluverdi.[18] Ancak kadınların yeniden üretim faaliyetlerinin öncelikle kapitalist işgücünün günbegün ve kuşaklar bazında yeniden üretimini içerdiği düşünüldüğü oranda, kadınlara atfedilen özerk ve fiili alan aslında sermayenin gereksinimleri tarafından tanımlanıyordu.[19]

17. Kapitalizmin yeniden üretimini mekanist ve teleolojik olmadan anlamaya çalışma çabası içinde olan düzenlemeciler de Althusser'in *Lenin ve Felsefe* (1971) içindeki "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" denemesinden derinlemesine etkilendiler. I. ve II. Departmanlar arasındaki ilişkilerin entegrasyonunu ve dolaşım alanını da içine alan yeniden üretim koşullarına vurgu yapmalarının kaynağı bu makalede aranabilir; düzenleme rejimi kavramı içinde bir yer edinen birçok toplumsal kurumun (devletin ideolojik aygıtlarının [DİA]) yine bu makalede tanımlandığını görüyoruz.

18. Michèle Barrett (1981: 19-29) feministlerin kaleminde "yeniden üretim" teriminin taşıdığı muğlaklığa işaret etmektedir: Terim (Althusserci anlamda) kapitalist üretimin koşullarının yeniden üretilmesine, biyolojik anlamda yeniden üretime (üremeye) veya emek gücünün yeniden üretimine gönderme yapabiliyor. Ancak bu faaliyetlerin yalnızca birkaçı özellikle kadınlarla ilişkilendirilebilir, ki orada bile sadece kadınları içermez. Terimdeki muğlaklıklar bu kavramın var olan toplumsal konumlar üzerinden haritalanmasına yol açan, kavrama metaforik uzamsallık atfeden bir "alan" olarak kurgulanmasıyla daha da karışık hale geldi; gerek metaforik, gerekse bilfiil var olan mekânların ağırlıklı olarak kadınların mekânları olduğu varsayılmaktaydı.

19. Bu, sosyalist feminist kuramın, kadınların özgül faaliyetlerini ve ezilmişliklerini temel olarak kapitalizmin işlevsel gereksinimleri başlığı altına yerleştirmeye yönelik yekpare bir düşünceler bütünü olduğu anlamına gelmez. Tam tersine. Sosyalist feminizmin kuramsal yönelimi sayesinde yeniden üretim alanı, "görece özerk" toplumsal pratik ve kurumların önemli bir odağı olarak görünür oldu; aile ve sivil toplum –hatta kapitalist üretim alanı bile– kadınların özgül ezilmişliğinin, ücretli emeğe tabi oluşla ve diğer kapitalist üretim ve sömürü koşullarıyla kol kola (ama bunların bir alt kategorisi olarak değil) yeniden üretildiği mekânla niteliğini kazandı.

Bazı sosyalist feministler ekonomik tekçiliğe, kapitalist üretimin varoluş koşullarına odaklanarak değil, kapitalizme alternatif bir ekonomik "kimlik" kuramlaştırması sayesinde karşı çıktılar (bu tasarı daha sonra "ikili sistemler" olarak bilinegelen kuramın bir versiyonuydu). Örneğin Christine Delphy patriyarkanın "ev-içi üretim biçimi" üzerine kurulu bir toplumsal sistem olduğu fikrini ortaya attı.[20] Bu kuramsal hamle, ekonomizmi ekonomizmle alt etme çabası olarak –başka deyişle, patriyarkanın kapitalizmden bağımsız olduğunu, patriyarkaya bir ekonomik "altyapı" atfederek kanıtlama çabası olarak– görülebilirse de, aynı zamanda toplumu kapitalizm merkezli olmaktan uzaklaştırmaya yaradı ve böylece ekonominin ve toplumsalın bütününün "kimliği" sorusunu yeniden tartışmaya açtı.

Ev-içi üretim tarzını kuramlaştırırken Delphy (ekonomik türden) gayri-kapitalizme belirgin bir kimlik atfetti ve "ekonomiyi" en azından iki (muhtemelen daha çok) ekonomi biçimin var olduğu bir farklılık alanı olarak kurdu. Delphy'nin kuramsal vizyonu, kapitalizmin başka ekonomi biçimleriyle birbirlerini tesis ve üstbelirleme ilişkileri içinde yan yana var olduğu, merkezsizleştirilmiş bir toplumsal bütünlük olasılığını açmış oldu böylece.

Ev-içi veya patriyarkal üretim tarzı[21] fikri bazı kuramsal zorluk ve itirazlarla karşı karşıya kaldı. Delphy sınıfı evin içine taşımakla ve kadının ezilmesini (ev-içi) sömürü ilişkilerinden türetmekle eleştirildi (Marksizm, sınıfsal uzamlardan biri olarak tanımladığı toplumsal cinsiyet alanına yeniden emperyalist bir biçimde el atıyordu). Delphy ve benzerlerinin kavramsallaştırmaları ayrıca bir üretim tarzı tanımlarken, tıpkı kapitalizm için geçerli olan hareket kanunları ve kriz eğilimleri gibi özelliklere sahip bir sistem tanımlanması gerektiği anlayışına takıldılar (Connell 1987). Bu anlayış kapitalizmi diğer üretim biçimlerinin ulaşması gereken evrensel bir kalıp veya ekonomi modeli olarak koyutlar.

Erkek nasıl evrensel özne ve fallosantrik söylemin türsel standardı ise, kapitalizm de "sermayemerkezli" olarak adlandırdığım söy-

20. Bkz. Delphy (1984) ve Delphy ve Leonard (1992). Benzeri bir kuramsal müdahaleyle Folbre (1987) "patriyarkal üretim tarzını" sanayileşmiş toplumsal oluşumlardaki ve mahut Üçüncü Dünya'daki kapitalist üretim tarzı ile "eklemlenen" gayri-kapitalist üretim ve sömürü mekânı olarak kuramlaştırır.

21. Folbre (1987) bu terimi kullanmaktadır.

lemlerin ekonomik standardı olarak konumlanır.[22] Fallosantrizmin nezdinde cinsel fark zımni olarak yadsınır, zira insan öznelliği tek bir biçim alır; öte yandan kadın erkeğin ötekisi olduğu için eksik insan olarak kurulur. Sermayemerkezciliğin bununla benzerlik gösteren bağlamında kapitalizm aslında özgül bir ekonomi biçimiyken, ekonominin modeli veya ekonomi tanımının kendi haline gelir. Kapitalizmden farklı oldukları oranda diğer bütün ekonomi biçimleri gerçek ekonomik şartlara uyum göstermekte yetersiz kalır. Tamamıyla tanıdık ama yine de kuramsal açıdan baş edilemez olan farklılık, özgün bir varlık olarak değil, "yokluk" veya noksanlık olarak ifade edilir.

Sermayemerkezcilik sorunu ayrıca kapitalist ve patriyarkal sistemlerin göreli olarak konumlandırılmasıyla ilintili olarak da ortaya çıkmaktadır. "İkili sistemler" tasarısı bazı toplumsal özelliklerin öncelikli olduğu *fikrini* veya toplumsal örgütlenmenin bir kökeni olduğu *fikrini* yadsımadı: farklı (veya ek) öncelikler ve kökenler atadı. Bu böyle olduğu oranda ikili sistemler kuramı toplumun kimliğini tamamlanmamışlığa veya muğlaklığa açmadı.[23] Tersine topluma alternatif (çifte) kapalılık getirdi. Bu kapalılık ırk, cinsellik ve diğer fark ve antagonizmaları, kendileri iktidar ve etkililik hiyerarşisi içinde düzenlenmeye meyilli olan iki "özcü" yapıya yedirip tabi kıldı. İkili sistemler kuramı, kadın emeğini görünür ve belirgin kıldığı halde onu bastırılmış statüsünden kurtarmakta zorlandı. İkili toplumun çift yapısı sermayemerkezcilik tarafından tesis edilip ele geçirilmişti.[24]

22. Gayri-kapitalist ekonomi biçimleri "sermayemerkezci" söylemler içerisinde, kapitalizme zıt, ona baş eğen, hizmet eden, onun tekrarı olan veya noksan, namevcut ve hatta tahayyül etmesi imkânsız ötekileri olarak konumlanırlar. Bu durumda, örneğin, gayri-kapitalist ekonomi biçimleri kapitalizme yapısal veya işlevsel açıdan benzer görülür. Sermayemerkezciliğin tanımı, kadının erkeğin aynısı, zıddı veya tamamlayıcısı olarak görüldüğü fallosantrik söylemle kurulan analojiyi temel alır (Grosz 1990b: 150).

23. Veya, Althusser'in deyimiyle, üstbelirlenime.

24. Özcülük karşıtı bir Marksizmden yola çıkılarak geliştirilmiş ve "yeni sosyalist feminizm" olarak adlandırılabilecek kuram için bkz. ev içi sömürü ilişkilerinin üstbelirlenimci okumalarını yapan Fraad ve diğ. (1994) ve Cameron (1985) (ve ayrıca 9. Bölüm).

Post-Althusserci Post-Marksizm

Düzenleme kuramında ve bazı sosyalist feminist söylemlerde ete kemiğe bürünen merkezli toplum temsilleri Laclau ve Mouffe'un *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'sinin bariz hedefleridir. Marksist gelenek içerisinde yapının yekpare anlamına, bütün öğelerin son kertede ekonomi merciinden kaynaklanan anlam sabitliğine işaret eden Laclau ve Mouffe, ekonomiyi merkez alan kapalı bir toplumsal yapının son kertede devrimci siyaseti sınıf siyasetine hapsettiğini ileri sürmekte. Toplumsal düzenin tekilliği, onun karşısında antagonist ve dönüştürücü olarak duracak olanı da tekil bir kolektivite olarak kurgular; dolayısıyla devrimci öznelerin kimliği de, o toplumsal düzendeki tüm diğer öğelerde olduğu gibi, merkezi yapı tarafından sabitlenir. Laclau ve Mouffe kavramsallaştırmalarında siyasal öznelliğin böylesine özcü bir şekilde önbelirlenişinin karşısına toplumsal anlam, yapı ve özne konumlarının sürekli sabitlenip, sürekli raydan çıkarıldıkları açık uçlu bir toplum tesisi sürecini koyarlar.[25]

Ekonomiyi kurucu ve birleştirici rolünden uzaklaştıran Laclau ve Mouffe'un kuramına göre toplumsal (ve aynı mantıkla ekonomik) olan, her biri toplumsal anlam ve konumları sabitleme çabasını temsil eden çoğul söylemlerden oluşur. Toplumun öğelerinden her biri, sabit veya önceden belirlenmiş bir toplumsal konum işgal etmek yerine, anlam fazlasına sahiptir (ve diğer öğelerle çeşitli söy-

25. Derrida (1978) merkezli ve merkezden çıkarılmış toplumsal yapı anlayışları arasında şu ayrımı yapar: "Merkezli yapı kavramı aslında temel bir zemine oturtulmuş bir oyun, temel bir hareketsizlik ve rahatlatıcı bir emniyet hissi üzerine oturtulmuş, ama kendisi oyunun kapsamı dışında olan bir oyundur" (s. 279). Derrida'nın kopuş "olayı" diye tasvir ettiği şeyin izini sürdükten sonra "yapıyı, oyunun dışında kalan tam bir mevcudiyet zemini üzerinde tasavvur etmek" artık mümkün değildir (s. 279). "Bundan böyle bir merkez olmadığını düşünmek, merkezin mevcut-varlık şeklinde düşünülemeyeceğini anlamak... zorunluluk haline gelmişti. Dilin evrensel sorunsalı işgal ettiği andı bu, bir merkez veya kökenin yokluğunda, her şeyin söylem oluverdiği an... yani, merkezi olarak gösterilenin, orijinal veya aşkın gösterilenin, bir farklılıklar sistemi dışında asla *mutlak* anlamda mevcut olamayacağı bir sistemdi. Aşkın gösterilenin yokluğu, anlamlandırma alan ve oyununun sonsuza dek yayılması demekti" (s. 280).

lemsel ilişkiler içinde var olur). Toplum, her kısmı diğerleri ile istikrarlı bir ilişki içinde olan kapalı bir bütünlük olarak tesis olunmaz. Aksine geçici söylemsel sabitlemelerle kısmen ve belirli sürelerde birleşmiş bir alandır. Her söylemin bastırdığı "dışarılar" söylemsel yapılanmanın istikrarını bozacak niteliktedir. Dolayısıyla toplum, öğelerine yekpare bir kimlik ve belirgin bir işlev sağlayan iskelet şeklindeki bildiğimiz anlamıyla "yapıdan" ayrılmıştır. Toplumun bütünlüğü, Laclau ve Mouffe'un Althusser'den ödünç aldığı üstbelirlenim kavramı aracılığıyla anlaşılmalıdır. Üstbelirlenim, toplumsal unsurların diğer tüm unsurların kuruluşuna katılmalarıdır (ama unsurlar arasında üstbelirlenim ilişkileri dışında oluşabilecek karşılıklı nedenselliklerden ibaret değildir):

> ortodoks özcülükten kopuşu [içerir], ama özcü kategorileri mantıksal olarak birbirlerinden ayırmak anlamında değil – zira bunun sonucunda çözülmüş öğelerin her birinin kimliği sabit kalır; her tür sabitlenmenin eleştirilmesi, tüm kimliklerin eksik, açık ve siyasal anlamda müzakere edilebilir olma niteliğini onaylamak anlamında. Üstbelirlenimin mantığı buydu. Buna göre her kimliğin anlamı üstbelirlenmiştir, zira lafzilik (*literality*) kurulma anında saptırılır ve aşılır; bazı nesnelerin diğerlerinin içinde mevcut olduğu fikri, özcü bir bütünselleştirme veyahut nesneler arasında daha az özcü olmayan bir ayrım oluşturmadan ibaret olmayıp, tam tersine, herhangi bir kimliğin sabitlenmesini engelleyen durumdur (s. 104).

Üstbelirlenim kavramı kapitalist ekonomiyi, Marksizmin içerisindeki geleneksel rolü olan tüm toplumsal pratik ve kurumların anlamlarını sabitleme rolünden alıkoyar. O halde Laclau ve Mouffe açısından ekonominin, geçici siyasal sabitlemeler ve sürekli altüst oluşlar uzamı olduğunu varsayabiliriz. Toplumun geri kalanı gibi ekonominin de kimliği/özdeşliği sadece geçici olarak hegemonikleşebilen bir ilişkisel sistem içinde tesis edilir. Söylemsel bağlamıyla tanımlanmakla kalmaz, anlamı da asla tek veya tam olamaz.

Bu oldukça gelişmiş kuramsal çerçeveye rağmen, Laclau ve Mouffe'un çalışmalarında "kapitalizmi" toplumsal kalkınmaya dair tanıdık anlatının kahramanı olarak görmek bir hayli afallatır insanı. "Birleşik bir güç" (Diskin ve Sandler 1993: 40) görüntüsünde olan kapitalizm, sadece ekonomik değil toplumsal alanda da bütünüyle ve karine yoluyla hegemoniktir:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen yeni düzenlemeler bağlamında, toplumsal ilişkiler düzleminde bir dizi dönüşüm yaşandı ve yeni bir hegemonik oluşum pekişti... Michel Aglietta'nın yaygın birikim rejiminden yoğun birikim rejimine geçiş olarak adlandırdığı belirleyici dönüşümdü bu. Yoğun birikim rejiminin özelliği, kapitalist üretim ilişkilerinin tüm toplumsal ilişkilere yayılması ve bu toplumsal ilişkilerin *kâr amacıyla üretim mantığına* tabi kılınmasıdır. Aglietta'ya göre bu dönüşümün temel momenti Fordizm'in devreye girmesidir; bu ise... yarı-otomatik üretim bandı etrafında örgütlenen bir emek süreci ile özel tüketime yönelik olarak büyük ölçeklerde üretilen metaların bireyler tarafından edinilmesine dayalı tüketim biçiminin birbirine eklemlenmesidir. Kapitalist üretim ilişkilerinin duhulü (penetration)... toplumu sürekli olarak yeni ihtiyaçların yaratıldığı, ve insan emeğinin ürünlerinin giderek daha fazlasının metalaştığı kocaman bir piyasaya dönüştürecekti. Toplumsal hayatın "metalaşması" önceki toplumsal ilişkileri yok etti ve bunları *kapitalist birikim mantığının* artan sayıda alana duhul etmesini sağlayan meta ilişkileriyle ikame etti. Bugün artık birey yalnızca emek gücünün satışı üzerinden sermayeye tabi kılınmıyor, aynı zamanda çok sayıda toplumsal ilişkiye dahil edilmekle de kılınıyor: Bunlar kültür, boş zaman, hastalık, eğitim, seks ve hatta ölümdür. Kapitalist ilişkilerden kaçabilen hemen hemen hiçbir bireysel veya kolektif yaşam alanı yoktur (Laclau ve Mouffe 1985: 160-1, vurgu bize ait).

Hegemonya ve Sosyalist Strateji'de kapitalizmin bu şekilde temsil edilmesi, yalnızca kapitalizmin sahip olduğu olağanüstü dönüştürme yeteneği açısından değil –zira çok kapsamlı bir tarihsel dönüşümün yegâne sorumluluğu ona veriliyor– aynı zamanda bu tasvirin gayet tanıdık gelmesi ve göze çarpmaması açısından da dikkat çekicidir. Kapitalizm, çok büyük çeşitlilik içeren metinler ve geleneklerde bile tarihin "öznesi" olarak, tarihi yapan ama onun tarafından "yapılmayan" bir fail olarak kuruluyor. Toplumsal bağlamlar tarafından etkilense ve şekillense bile, aynı derecede "tabi" olmuyor. Tersine, kendini gerçekleştirme arenası olduğu gerekçesiyle toplumsal alan üzerinde hak iddiasında bulunuyor.[26]

26. Burada tartışılanlar da dahil olmak üzere birtakım kuramsal mekânlara ortak olan bir ruh hali (Timpanaro'nun [1970] Marx'ta tespit ettiği) "kapitalizmin zaferciliği"dir, ki bunun izi sürülebilir bir teleolojisi de vardır. Kapitalizm kendisini dışarıdan tehdit edip altını oyabilecek hiçbir ilişkinin var olmadığı ve içsel ilişkilerinin de (bazen sorunlu olsalar da) kendisini yeniden üretmeye yaradığı bir evreye gelmiştir. Kendini bütünüyle açığa çıkarmış ve gerçekleştirmiş bir varlık olarak kapitalizm, başka toplumsal pratik ve boyutlara (hatta Laclau ve Mouffe'ta toplumun kendine bile) tanınmayan bir tamlığa sahiptir.

Kapalı ve tek toplumsal bütünlüğü bozup toplumu ekonomik altyapısından ayıran Laclau ve Mouffe, kuramsal anlamda ekonomiye hiç dokunmazlar. Ekonomi pozitif ve homojen olarak, toplumsal peyzajın özelliklerini giderek daha büyük oranda tanımlayan bir dizi mantığın mekânı olarak bırakılır (Diskin ve Sandler 1993). Bu kuramsal sessizliğin istenmeyen bir sonucu olarak ekonominin (kuram dışı bir belirlenime sahip) sabit bir kimliği vardır; kapitalizm ise sabit ve şeffaf (veya jenerik) bir anlama sahiptir. Ekonominin tanımı ve işleyişi eklemleme pratiklerinden ve söylemsel sabitlemelerden bağımsızdır; dolayısıyla, ilişkisel olarak tanımlanmış söylemsel bir moment olarak değil, (Laclau ve Mouffe'un harikulade eleştirel ifadesiyle) "somut etkileri olan bir soyutlama" olarak görülebilir.

Yukarıda alıntılanan ekonomik ve toplumsal tarih yorumuna göre, örneğin, kapitalizm soyut tanımının somut tecessümü olarak "şimdi"de ikamet eder. Büyüme ve yayılma gibi içsel zorunluluklarını, tarihte, onun dışsal biçimi olarak tezahür eder. Kapitalizmin birliğini ve kendiyle aynı olma halini zevale uğratacak hiçbir "dışarı" (başka anlamlara sahip olduğu söylemler) yoktur. Varlığının çekirdeğini oluşturan değişmez mantıklar, kapitalizmin içinde bulunduğu toplumsal bağlamlardan bağımsızdır (işlerliklerini asla yitirmezler ve azaltılmaya karşı dirençlidirler). Bu da kapitalizme, ve bunun uzantısı olarak ekonomiye, orantısız bir etkililik verir. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'deki diğer toplumsal pratik ve süreçlerin tersine kapitalizm hem bir özdür, hem de özü vardır. Bir nedendir kapitalizm, ancak aynı oranda sonuç olduğu söylenemez. Bu anlamda üstbelirlenimin dışında sürdürür varlığını.[27]

Laclau ve Mouffe'un kapitalizmi, bütünlüklü bir kalkınma anlatısının siyaset sahnesini kuran başkahramanıdır. Ancak tasvir ettikleri kapitalizm ve ona atfettikleri kahramanca rol, kendi kuramsal araştırmalarının değil, Marksist geleneğin başka alanlarından artakalan veya ödünç alınan bir algıdır. Post-Marksistler ve kültürel ku-

27. Ekonomik süreçlerin üstbelirlenimden bağımsız sayıldığı tanımını Diskin ve Sandler'den (1993) aldık. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* hakkında yazılmış olan bu önemli makale, ekonomik terimlerin (ki hem Laclau ve Mouffe tarafından eleştirilen, hem de hiç eleştirilmeden kullanılanların) kendi özcü anlamlarını içlerinde nasıl taşıdıklarını irdelemektedir.

ramcılar, ekonomizmden kaçışı Althusser'in başlatmış olmasının da aralarında bulunduğu birçok farklı sebepten ötürü, ekonomiyi kuramsal bir nesneye dönüştürmekten genelde kaçınırlar (kuramsal imtina belki de anti-ekonomizmin en gelişmiş biçimidir). Bu tek başına ölümcül bir "ihmal" veya kaçınılmaz bir kuramsal deformasyon değildir, zira tüm toplumsal boyut ve pratikleri sorunsallaştırmak imkânsızdır. Ancak ekonomiyi kuramlaştıramama gibi bir "başarısızlık" zorunlu olarak birtakım sorunlu sonuçlara yol açar. Toplumu ekonomiye, politikaya ve kültüre (veya bunun gibi başka bir birime) ayıran ve belirli toplumsal söylemleri barındıran toplumsal merciler dili, genel kavramsal çerçeve olarak iş görmeye devam eder. Ekonomi açıkça yazılmadıkça, yapıbozumsal veya pozitif anlamda yeni baştan yazılana dek, tüm toplumsal kuram metinlerine tanıdık ve güçlü bir şekilde yazdıracaktır kendini. Açıkça kuramlaştırılmadıkça kendini kapitalizm olarak tanımlayacaktır, zira başka bir adı yoktur.[28]

Post-Althusserci Kalkınma ve Post-Kalkınma Kuramı

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde burjuva ekonomik kalkınma kuramı sanayi kapitalizmini ekonomik ve toplumsal evrimin doruğuna oturttu ve Batı'daki kapitalist kalkınma deneyimini tüm dünya için bir model haline getirdi. Bu toplumsal tahayyülde eleştirel bir konuma sahip olan birçok solcu "kalkınmayı", "gelişmekte olan" ülkeleri "azgelişmişlik" düzeyinde bırakan veya ekonomik ve toplumsal deformasyonlara yol açan kapitalist bir fenomen olarak algıladı (örn. Frank 1969; Wallerstein 1974). Gerek ana akım, gerekse sol kalkınma söylemleri kapitalist kalkınma sürecinin geniş çapta toplumsal dönüşüm süreçleri başlattığına inanıyor, ancak bu değişimin nasıl okunması gerektiği konusunda farklılaşıyorlardı: söz ko-

28. Yarı şaka denebilir ki 20. yüzyılın sonunda ekonomiyi "ihmal" etmek, 15. yüzyılın başında tanrıyı "ihmal" etmeye eşdeğerdir. Tanrıya özel bir dikkat gösterilmediği, bir tanım ve kuramdan mahrum edildiği zamanlarda bile başlangıç, düzenleyici veya zemin olarak hep mevcuttur O. Betimlenmeme hali onu dünyanın dışına atmaz, aksine görünmeden tesir etmesine izin veren bir alan açar. Kapitalizmde ise, topluma nüfuz edip onu bütünüyle dönüştürme etkisi söz konusudur: "Kapitalist ilişkilerden kaçabilen hemen hemen hiçbir bireysel veya kolektif yaşam alanı yoktur" (Laclau ve Mouffe 1985: 161).

nusu olan bir yeryüzü cennetinin inşası süreci miydi, yoksa tam tersine büyük bir tahribat ve ziyan hali miydi? Gerek kuram, gerekse karşıt kuram, geniş ölçekli bir toplumsal transmütasyonun ana motorunun ekonomi olduğunu düşünmeleri bakımından ekonomist; heterojen ve dağınık bir şeyden entegre bir kapitalist ekonominin çıkmasını kalkınma olarak tanımlamaları bakımından monist olmaya meyilliydi.

1970'lerde Althusser'in Balibar'la (1970) birlikte yaptığı çalışmalar temelinde solda, geleneksel kalkınma kuramının ekonomik monizmini sorgulayan bir kuramsal hareket ortaya çıktı. Toplumsal oluşumların, özellikle Üçüncü Dünya'da, "(birden çok) üretim tarzının eklemlenmesi" sayesinde oluştuğu savını kuramlaştırıyordu.[29] Wolpe'nin (1980) kavramsallaştırmasına göre eklemlenmiş bir heterojenlik zorunlu olarak kapitalizmin hâkimiyetini varsaymaz:

> toplumsal oluşuma zorunlu bir yapı atfedilmez. Tek bir üretim tarzı veya hiçbiri başat olmayan birkaç tarzın bir kombinasyonu veya biri başat olan birkaç tarzın bileşimi olarak yapılanmış karmaşık ve somut bir araştırma nesnesi olarak tahayyül edilir (s. 34).

Bu kuramsal tasarının hedeflerinden biri, "dünya ekonomisinin karmaşık konjonktürünü", "ayrıştırılmamış" bir kapitalist uzam olarak temsil etmenin alternatifi olan bir ekonomik farklılık söylemi üretmekti (s. 30). Ama aynı zamanda gayri-kapitalist ekonomi biçimlerini kapitalizmin üzerinde kurucu etkiler oluşturan oluşumlar olarak kuramlaştırmayı da hedefliyordu (s. 4). Bu özelliklerden her biri Marksgil siyasal iktisat literatürü içinde eşsiz olmasa bile farklılık yaratacak niteliktedir.

İlginçtir ki, Althusserci proje bağlamında "sermayemerkezcilik" sorunu, kısmi olarak münferit kuramcıların kapitalizm ile kapitalist olmayan arasındaki ilişkiyi özgül toplumsal mekânlarda kuramlaştırmaya çabalamaları sayesinde gayet açıkça gözle görülür hale geldi. Örneğin Wolpe, üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramına içkin bir işlevselcilik bulunmadığı halde, kuramcıların "toplumsal

29. Wolpe'nin *The Articulation of Modes of Production* (1980; Üretim Biçimlerinin Eklemlenmesi) başlıklı derlemesi, bu Althusserci kuramsal hareketin içinde olan Claude Meillassoux, Georges Dupré ve Pierre-Phillippe Rey gibilerinin makalelerini içeriyor.

oluşumların somut çözümlemelerinde" (s. 41) kapitalizm öncesi üretim tarzlarının var olmaya devam etmesini "sermaye açısından işlevsel" (s. 40) görmeye ve göstermeye meylettiklerine işaret etmektedir.[30]

Bu bağlamda sermayemerkezcilik, kapitalizmi kalkınma anlatılarının merkezine oturtmaya ve böylece gayri-kapitalist kalkınma olasılıklarını değersizleştirmeye veya marjinalleştirmeye meyilli olmak demektir.[31] Kendi üretim araçlarına sahip olan, kendi artık emeklerine el koyup onu dağıtan ve piyasalarda meta alıp satan bağımsız meta üreticileri (örneğin Orta Amerika'daki kahve üreticileri) de (*aynı* ölçüde) kapitalist olarak algılanınca, ekonomik farklılığı temsil edebilme ve hem kapitalizmin, hem de bağımsız meta üretiminin özgüllüğünü kavramsallaştırabilme olanağı kaybediliyor. Gayri-kapitalist ekonomi biçimleri ilkel, geri, durgun, geleneksel, bağımsız olarak büyüme ve kalkınma kabiliyetinden mahrum olarak kodlandığında ve modern, büyüme eksenli ve dinamik kapitalist ekonomiye *karşıtmış* gibi kurgulandığında, kalkınma gayri-kapitalist biçimlerin ortadan kaldırılmasını (veya, en azından, kapitalizme tabi kılınmalarını) gerektiren bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Kapitalist olmayanın kapitalizme işlevsel (*tamamlayıcı*) olarak, örneğin, kapitalist sanayileşme için kapasitelerinin altında kullanılan mevduat ve emek, mevsimlik işgücü veya ucuz üretim ve tüketim araçları tedarik etmek suretiyle eklemlendiği düşünüldüğünde, kalkınma bakımından etkililiği kapitalizmin yeniden üretimi tarafın-

30. Wolpe'nin kendisi eklemlenmeyi kapitalizm ile kapitalizm öncesinin ilişkisi olarak tanımlarken, ikinci terime kimliğini kendi özelliklerine göre değil, kapitalizmin öncüsü olma statüsüne göre atfetmektedir.

31. Daha yakın dönemde Sanyal (1995), ekonomik farklılığı kuramlaştırma tasarısında, postkolonyal kapitalizme ilişkin bilinçli olarak sermayemerkezli bir vizyon sunar. Postkolonyal kapitalizm, "bir farklılıklar dünyasında hâkim bir tikellik" olarak kapitalizmi hem sürdüren, hem de altını oyan gayri-kapitalist süreçleri üretmeye katkıda bulunur. Sanyal'a göre Dünya Bankası bugün gelişmekte olan ekonomiler hakkında yeni bir vizyon öne sürmekte, gelişen ekonomileri "sermayenin ve sermaye olmayanın üstbelirlenmiş karışımları" olarak kurgulamakta ve, ironik bir biçimde, postkolonyalistlerin sınıf farklarının çoğalması ile ilgili temsillerinin sermayemerkezli olmayan bir versiyonunu üretmektedir. Her iki temsil de kapitalist olmayana vurgu yaparak ona belli miktarda otonomi atfediyor. Bu bağlamda gayri-kapitalist faaliyetlerin değersizleştirilmesi veya marjinalleştirilmesi görece daha az göze çarpıyor.

dan tutsak edilmiş ve sınırlandırılmış oluyor. Tabandan örgütlenen üretici kooperatiflerini veya bağımsız üreticilerin oluşturduğu yerel kalkınma girişimlerini kapitalist dünya ekonomisinin *içinde* görmekle, onları kapitalist bir denizin ortasında kalmış kapitalist olmayan adalara; kapitalist kalkınma "kanunları" tarafından şekillendirilmiş bir peyzajın ortasında bir başlarına yaşam savaşı veren, hatta her şeye rağmen filizlenen öğelere; veya "küresel" sistemdeki "yerel" direniş ve farklılık noktalarına dönüştürmüş oluyoruz. Tüm bu durumlarda "Üçüncü Dünya"nın, sanayileşmiş ülke ekonomilerinin ve küresel ekonominin merkezi veya başat kimliği kapitalizmdir. Son dönemde solcu kuramcılar kalkınmayı evrensel bir toplumsal gerçeklik olarak değil, ekonomist bir söylem olarak temsil etmeye yöneldiler (bkz. Örneğin Escobar 1995). Zira kalkınma söyleminin, "Üçüncü Dünya'yı" uluslararası kalkınma bürokrasisinin yönetim ve gözetimine tabi kıldığını ve bağımlı bir kimlik olarak ürettiğini düşünüyorlar. Vaat ve beklentilerin aksine kalkınma, bir "bolluk hanedanı" kurmak yerine, "Üçüncü Dünya" toplumları açısından yoksulluk ve sefilleşme anlamına gelmiştir (Escobar 1995: 4).

Post-kalkınmacı literatür içinde ekonomizm karşıtlığı ve Avrupamerkezciliğe karşı olma eğilimi, geleceğe dair yekpare imgeleri yerinden etmek, kültürel ve toplumsal farklılıkları, hegemonyaya karşı gelişen direnişi, yerel güçleri, dinamizm ve öznellikleri gözle görülür kılmak için işbirliğine girer. "Üretim tarzlarının eklemlenmesi" fikri geleneksel kalkınma kuramının ekonomik tekçiliğine karşı nasıl mücadele verdiyse post-kalkınmacı kuram da hem ana akım, hem de solcu kalkınma kuram ve pratiklerinin özcülüğüne karşı savaş verir. Ancak bir önceki tasarı kadar post-kalkınmacı kuramda da "sermayemerkezcilik" eğilimi görülür:

> Bugün küresel sermaye... kendi dışında kalan Üçüncü Dünya'nın homojenleştirilmesine değil de, farklı ve heterojen toplumsal biçimleri konsolide etme kabiliyetine güvenmektedir... Çeperlerdeki biçimlerinden bazıları kendi ulusal pazarları karşısındaki yetersizlikleri yüzünden uyumsuz bir rol üstlenir. Söz konusu biçimlerin sermaye tarafından daha zor örgütlendikleri anlamına gelmez bu... Örneğin tropikal yağmur ormanı bölgelerindeki azınlık toplum düzenleri, resmi kent ekonomilerinde olduğu gibi tümüyle sermayece kodlanmıyor veya fethedilmiyor. Ancak ekonominin dünya çapında bir değer sistemi oluşturduğu oranda, bu minör biçimler bi-

le toplumsal hâkimiyet pratiklerinin hedefi oluyorlar. Küresel ekonomi çokkatmanlı –sembolik, ekonomik ve siyasal– kopma aygıtları olan merkezsizleştirilmiş bir sistem olarak düşünülmeli. Yerel grupların bu karmaşık bir aygıta benzeyen sürece nasıl katkıda bulunduklarını ve bunların kapitalist mega-makinenin en sömürücü kopma mekanizmalarından nasıl kaçacağını araştırmak önemlidir (Escobar 1995: 99).

Heterojenlikler –gayri-kapitalist noktalar da dahil olmak üzere– kapitalizm tarafından üretilebilir:

> Dolayısıyla, küresel ekonominin ve kültürel üretimin siyasal iktisadı hem yeni sermaye birikimi biçimlerini, hem de bu küresel biçimlerin zorunlu olarak dolayımlandığı yerel söylem ve pratikleri *açıklamalıdır*; "küresel siyasal iktisadın yapısal sistemi içerisinde kültürel farkın nasıl üretildiğini" *açıklamalıdır* (Escobar 1995: 98, vurgu bize ait).[32]

Bu temsillere göre küresel (kapitalist) ekonomi gerek uzamsal, gerek nedensel olarak kendi içinde var olan ve yerel olarak tezahür eden çeşitliliğin kaynağıdır. Siyasal iktisatın görevi bunların varoluşunu farklı olarak anlamak değil, halihazırda var olan bir genel anlayışın özgül versiyonlarını üretmek; küresel kapitalizmin (ki bizim okumamıza göre bu bir özdür) heterojenlik ve çeşitliliği (bunlar da fenomenlerdir) nasıl oluşturduğunu *açıklamaktır*. Bu zorunluluk post-kalkınma kuramını, ironik olarak epistemolojik gerçekçilik, özcülük ve modernist kalkınmacılık eleştirilerinin hedefi olan ekonomi "bilimi" pratiği eksenine doğru (yeniden) yönlendirir.

Elbette ki bütün bunlar Escobar'ın çalışmalarının yenilikçiliğini ve önemini azaltmaz veya post-kalkınmacı projenin boyutlarını eksiltmez. Sadece "kalkınmanın" bu tasarıların *içinde* yer alma ve kapitalizmin üstbelirlenim dışında var olma biçimlerine işaret eder.

"Çünkü dağdaki otların, dağ tazısının yattığı yerin şeklini korumaktan başka çaresi yoktur"[33]

Bu noktada ilgimi en çok çeken, kapitalizmin taşıdığı ekonomizmi hafifletmenin veya sistemden atmanın niçin bu denli güç olduğu sorusudur. Peki ya kapitalist toplum ve kalkınma temsillerinin çoğuna

32. Escobar, Pred ve Watts'tan (1992: 18) alıntı yapıyor.
33. W. B. Yeats, "Memory", 4-6. dizeler.

eşlik eden ekonomik tekçilik veya hegemonizm nasıl açıklanabilir? Cevabın bir kısmı Althusser'in alt etmeye çalıştığı kimlik/özdeşlik metafiziğinde yatıyor olabilir. "Birlik buyruğu" (Hazel 1994: 4) kapsamında iş gören Batılı özdeşlik anlayışları, hem nesnenin kendiyle özdeşliğini (kendiyle benzer olmasını), hem de nesneyi tanınır kılan gösterge ile birebir ilişki içinde olmasını icap ettirir: Her sözcüğün tek anlamı vardır, tek bir şeye tekabül eder. Böyle özcü bir özdeşlik okuması açısından "kapitalizm" sözcüğü, gönderme yaptığı nesnelerin altında yatan ortaklığı ifade eder. Dolayısıyla, farklı yer ve zamanlarda özünde aynı olan bir kapitalizmle karşılaşmamız (anlamın önkoşulu olarak aynılığın gerekliliği, yapısalcı ve postyapısalcı geleneklerin tam da alt etmeye çalıştıkları bir fikir olduğu halde) şaşırtıcı değildir. Kapitalist ortamlar diye tanımladıkları oranda farklı toplumlar, benzerlik veya tekrarın mekânları haline gelir. Karmaşık toplumsal kalkınma süreçleri –metalaşma, sanayileşme, proleterleşme, uluslararasılaşma gibi– eşsiz ve merkezsiz belirlenimler olmak yerine kapitalizmin imzaları olarak okunur.

Kapitalizm aynılık olarak var olunca, kapitalist olmayan da (geleneksel veya ev-içi ekonomik biçimler) olsa olsa tabi kılınır veya gözle görülür olmaktan çıkarılır. Kapitalist olmayan ile kapitalist olanın ilişkisi, kadın ile erkeğin ilişkisi gibidir: İkili kimlik/özdeşlik metafiziğinden (yani A'yı kendi zıttını dışlayan birleşik bir kendiyle özdeşlik olarak tanımlama eğiliminden) kurtarılıncaya kadar (ve kurtarılmadıkça) noksanlık olarak kalacaktır.[34] Eğer kapitalizm/erkek çoğul ve özgül olarak anlaşılabilecekse; eğer birlik değil heterojenlik, aynılık değil farklılıksa; eğer hep kendisi olmayana doğru yöneliyorsa; eğer merkezsizleştirilmiş varlığının içinde farkı barındırabiliyorsa; o zaman kapitalist olmayan/kadın olağandışı ve tabi statüsünden kurtulur. Kapitalist olmayanı/kadını basit bir yadsıma olarak veya pozitif kapitalizm/erkek figürünün tanımlandığı arka plan olarak kurgulamamızı sağlayacak Biçimsel bir münferit özellik yoktur. Kapitalizmi/erkeği çoğul ve farklı olarak kavramsal-

34. Postyapısalcı feminist kuramcılar kadının ikili toplumsal cinsiyet yapısındaki yerini noksanlık ve negatiflikten kurtarmak için belli söylemsel stratejiler geliştirmişlerdir. Örneğin Luce Irigaray'nin cinsiyet farkını kuramlaştırma çabası, bizim ekonomik farklılığı kuramlaştırma çabamız bağlamında çok aydınlatıcı olmuştur.

laştırmak, kapitalist olmayanı/kadını özgül, belirli varlık biçimleri olarak kuramlaştırmanın şartıdır o halde.

Kapitalizmin metinlerini yapıbozuma uğratarak okumanın, bu terimin artık ve çelişkili anlamlarını, kapitalizmin kapitalist olmayanı barındırdığı ve bunun tarafından oluşturulduğu, aynılık mantığından çıktığı ve kendiyle özdeş olmakta en gözle görülür biçimde zorlandığı mekânları keşfetmenin stratejik etkililiğini anlamak zor değil (bkz. 10. Bölüm). Ancak üstbelirlenim, yapıbozumu tamamlayan ve destekleyen ikinci bir özcülük karşıtı kuramsal strateji olarak kullanılabilir. Birlikte kullanıldığında bu stratejiler kapitalizmin söylemsel "hegemonyasını" alt etme ve toplumsal belirlenim açısından oynadığı rolü yeni baştan kavramsallaştırma potansiyeline sahiptirler. Toplum ve ekonomi temsilleri, kendinden daima farklı olan ve kendisini üstbelirleyen dışarıların sürekli değişmesi yüzünden kaypak ve çelişkili bir kimliğe sahip olan, merkezsiz ve şekilsiz bir birimin merkezi üstünden kurulamaz.

Postmodernizm (alt etme ve sarsma, karşı çıkma ve zıddını savunma) gücünü nasıl modernizmden alıyorsa,[35] üstbelirlenimsel bir yaklaşım da kendi gücünü ve stratejik kapasitesini hem dil kategorileri hem de kimliği/varlığı anlamanın başat biçimleriyle olan karşıtlık ilişkisi sayesinde gerçekleştirebilir. Kendilikleri özerk, sınırlı ve ayrık (dışlarını dışlayarak oluşmuş) olarak ve her göstergeye istikrarlı ve tek bir anlam veren biricik gönderge olarak kavramsallaştırdığımız oranda, üstbelirlenimi düşünme stratejisinin de kuramsal söylemi sarsma ve içindeki kavramları yeni baştan konumlandırma gücü de aynı oranda büyük olacaktır.[36] Üstbelirlenimin merceğinden, kapitalizm gibi kimliklerin tamamıyla kendi "dışsal" koşulları tarafından oluşturulduğu gözle görülür hale gelir. Üstbelirlenim stratejisi sayesinde kapitalizmin evrensel niteliklerini boşaltıp, ekonomik ve toplumsal sahaya tek başına hâkim olmasına olanak veren özcü ve değişmez mantıklardan arınmasını sağlayabiliriz. Üstbelirlenim, kapitalizmi hiçbiri için kati olarak daha fazla veya az önem-

35. Bkz. Ruccio (1991).

36. Bu yüzden üstbelirlenimi, üstbelirlenim söyleminin yansıttığı söylem dışı bir ontoloji olarak düşünmenin bir anlamı yoktur. Üstbelirlenim yalnızca özcü toplumsal ve epistemolojik anlayışlar bağlamında devrimci bir söylem stratejisi olarak iş görebilir.

de olduğunu söyleyemeyeceğimiz sonsuz başka belirlenimle birlikte var olan bir nedensellik olarak okumamıza olanak tanırken, kapitalizmin kendisini bir etki olarak yeniden konumlandırmamıza da izin verir.

Kapitalist ekonominin yeniden kavramsallaştırılmaktan çoğunlukla kaçabilmesi ve böylece düzenleyici bir moment olarak, toplum kuramında anlam ve nedensellik kaynağı olarak iş görmeye devam edebilmesini basit bir kuramsal ihmal olarak anlamak mümkün değildir. Üstbelirlenim, ayrıca, hegemonik dil ve belirlenim kavramlarının tekrar zikredilmesi karşısında yer alan yegâne konumdur. Bazı post-Althusserci kuramcıların tekillik, merkezilik, düzen veya özbelirlenim kabiliyetine sahip olmayan ve dolayısıyla kapitalizmin inhisarında olmayan bir "ekonomi" öngörebilmelerine olanak sağlamış olması, üstbelirlenimin gücüne tanıklık eder.[37] Ancak toplumun temsilinde özerk bir ekonomi imgesi hâlâ var olmaya ve işlerlik göstermeye devam ediyorsa eğer, bu da düşüncenin nesnelerinin düşünceden bağımsız bir varlığının olduğu hâkim kavramsal bağlamın (belki de buna düşünme biçimi denmeli) dayanıklılığına tanıklık eder.

Kapitalist ekonominin belli mantıklarca yönetilen ve kendi dışarılarını dışlayan bağımsız bir kendilik olarak temsil edilmesinin kapitalizmin hem ekonomik, hem de toplumsal sahaya tek başına hâkim olmasına olanak verdiğini söylemek mümkündür. Ama aynı zamanda üstbelirlenimin ekonomiyi boşaltma, bölme, merkezden çıkarma ve açma, ekonomi ve toplum söylemlerini kapitalizmin kucağından kurtarma potansiyeline sahip olduğunu söylemek de mümkündür. Ancak bu süreç, sonlanmış veya yolda olmak şöyle dursun, henüz başlamış bile sayılmaz.

37. Bkz. örneğin Cullenberg (1994), Fraad ve diğ. (1994), McIntyre (1996).

3

Sınıf ve "Kimlik" Siyaseti

SANAYİLEŞMİŞ toplumlarda son dönemlerde vuku bulan yeniden yapılanma fasılları, "işçi sınıfı" açısından çoğunlukla olumsuz deneyimler teşkil etmişe benziyor.[1] Birçok gözlemcinin gözünde sermaye, ya artan hareketliliği ve uluslararasılaşması sayesinde ya da toplumun tamamını saran karmaşık dönüşüm yüzünden yeniden yükselişe geçmiştir. Bunun sonucunda ve aksi yönünde ise işçiler kötüleşen yaşam ve çalışma koşulları, pazarlık gücündeki düşüş ve mücadelenin etkililiğinde bir genel sönümlenmeye tanık oldu.

1980 ve 90'ları tanımladıkları kabul edilen yeni ekonomik koşullar göz önünde bulundurulduğunda, yeniden yapılandırılan işçi sınıfının siyasal geleceği çoğu insan için hiç de umut verici değil. İşçi sınıfı militanlığının kaleleri olan sektörler gerilerken, bunların yerine yeşeren yüksek teknoloji ve hizmet sektörlerinin geleneksel sınai istihdama atfedilen "işçi sınıfı" imajına ve dayanışma geleneğine sahip olmadığı açıktır. Kadınların emek piyasasına akın etmesi, kısmi zamanlı ve kısa süreli işlerdeki artış, işi temel kimlik zemini olarak deneyimlemesi pek de olası olmayan bir işgücü ortaya çıkardı (Clark ve diğ. 1986: 30). O halde genelde kadınların hızla proleterleşmesine rağmen (veya tam da bu yüzden) geleneksel anlamda "işçi sınıfı" ile özdeşleştirilen iş deneyimi ve bilincinde, bununla birlikte sınıf siyaseti olanağında bir düşüş oldu.

1. Massey'e göre "'sınai yeniden yapılandırma' sınıfı yeniden yapılandırma sürecidir; toplumsal yapının tekrar şekillendirildiği, toplumsal ilişkilerin değiştirildiği ve siyasal eylemin temelinin yıkıldığı veya yeni baştan inşa edildiği mekanizmalardan biridir bu" (1983: 74).

Son dönemde endüstriyel dönüşüm konusunda yapılmış birçok araştırma, dolaylı veya dolaysız olarak, günümüzde sınıf siyaseti potansiyeli açısından umutsuz bir tablo çizmekte. Örneğin Los Angeles'ta Soja (1989: 208) endüstriyel ve kentsel yeniden yapılanmanın, "iş çeşitleri açısından bugüne dek hiç olmadığı kadar farklılaşmış ve toplumsal anlamda ayrıştırılmış" bir bölgesel emek piyasası oluşturduğunu öne sürmekte. Bunun sonucunda morali bozulmuş ve "K-martlaşmış"* olan işgücü, "kapitalizmin tarihsel coğrafyasını bugüne kadar nitelendirmiş olan toplumsal denetimden" daha fazlasını deneyimlemektedir (Soja 1989: 207, 221). Storper ve Scott'a göre (1989: 35) "esnek üretim kompleksleri", "önceden Fordist sanayileşme tarihine sahip olmayan, üretim ve iş ilişkileri yeniden yapılandırılmaya açık yerlerde" geliştiler. Bu türden birçok yerde "iş ve yaşama dair yeni muhafazakâr yaklaşımların yaygınlığı şaşırtıcı bir hal aldı." 20. yüzyılın sonunda kapitalist toplumlarda ortaya çıkan "yeni orta sınıfı" inceleyerek hem sınıf oluşumu, hem de endüstriyel dönüşüm süreçlerine ışık tutan Thrift'e göre (1987: 207), "kahramanca sınıf mücadelesi çağı yerini yavan bir sınıf çözülmesi çağına bıraktı." Bahsedilen tüm bu vakalarda militan sınıf siyasetindeki gerileme, başka güçlerin yanı sıra, sanayi ve iş yapılarındaki değişime bağlanmaktadır.

Öyle görünüyor ki, kapitalist endüstriyel yapılanma, işçi sınıfının "birliğini" bozmuş, sermayenin çıkarı uğruna üzerinde oynanabilen farklılıklar yaratmıştır. Geleneksel sınıf siyasetinin gerilemesi ile toplumsal cinsiyet ve sınıfın yeniden hizalanması birbirine eşlik ettiği için, kadınlar da bu süreçten sorumlu tutuluyor. McDowell (1991: 417) "emek piyasasının kadınlara açılmasının son yirmi yılın en kapsamlı değişimi" olduğunu ileri sürüyor. Erkekler giderek kısmi zamanlı ve kısa süreli işlerin artmasıyla kadınsılaşan emek piyasasının şartlarına tabi tutulurken, kadınlar yeni baştan yapılandırılan işgücünün yapıtaşları haline geldi. Kadın ve erkekler "yeni" bir işçi sınıfı oluşturuyorlar, ancak bu sınıf endüstriyel kaslarından oldu:

*K-Mart: ABD'de çok ucuza işçi çalıştıran, ucuza sattığı mallar yüzünden bulunduğu bölgedeki küçük ölçekli ticari işletmelerin rekabet gücünü engelleyen devasa market zinciri. –ç.n.

İçinde bulunduğumuz çağda, gitgide daha çok iş alanının "kadınsı" olarak baştan tesis edilmesi iki cinsiyeti de kötü etkilediği için, işçi sınıfı erkekleri ve kadınlarının çıkarları birbirine yaklaşıyor gibi görünüyor. Kadınların emeğini denetlemek için süregiden mücadelenin bu son raundunda kadın ve erkeklerin çoğu kaybediyor. Kazanan ise sermaye (McDowell 1991: 416).

Şu anda, işçi sınıfı dayanışması olasılığı, kadınlar üzerinde hem emek piyasasında, hem de "patriyarkal kapitalizmin" alameti farikası olan sosyal desteklerin geri çekildiği ev-içi alanda ciddi biçimde artmış olan taleplerin varlığı yüzünden gölgelenmiş ve belki de tehlikeye düşmüştür (McDowell 1991). McDowell (1990) ve Johnson'a (1990) göre yeniden yapılanmış kapitalist sanayideki yeni cinsiyet temelli işbölümü kadınların sömürülmesini artırmış ve işyerinde olsun, evde olsun, kadınların ezilmişliğini yeni baştan tesis ve teyit etmiştir.

Yeniden yapılandırmayı araştıran projelerde ilginç ama endişe verici bulduğumuz şey, yan ürünlerinden biri olarak, işçi sınıfına dair gerileme ve güçsüzleşme söylemi yaratılmış olmasıdır. Bu söylem genelde sınıfın toplumsal öneminin ve siyasal ağırlığının azalmakta olduğu yönündeki imalarla birlikte sunulur.[2] Geleneksel işçi sınıfının başına gelen kötülüklerin anlatısı ile sınıfın "ötesinde" eko-

2. İlginçtir, sınıfın günümüz toplumsal bağlamlarındaki ağırlığı ile ilgili bu tür yargılar, bireysel kimliğin kilit eksenlerinden biri olarak sınıfa yapılan soyut göndermelerin (genelde ırk, toplumsal cinsiyet ve son dönemlerde cinsellikle birlikte) sayısını azaltmamıştır. Konjonktürel toplumsal çözümlemelerde kullanılan anlamlı bir kategori olmaktan men edilen sınıf, "toplumsalın" ontolojik bir verisi olarak yeni baştan belirir adeta. İçinde bulunduğumuz söylemsel dayatma göz önünde bulundurulduğunda toplumsal çözümlemeci için kimliğin (ırk-sınıf-toplumsal cinsiyet-cinsellik bağlantısı gibi) kurucu öğelerinin ontolojik önceliğine bağlılık gösterisinde bulunmaktan kaçınmak çok zordur. Bu bağlılığın boşluğu ve sorgusuz seçiciliği, bu ve bundan sonraki bölümlerde sorguladığımız meselelerden biri olacak.

Günümüzdeki öznelliklere dair kuram ve çözümlemelerde sınıfın tuhaf bir biçimde ortadan yok olduğu tespitimizde yalnız değiliz. Başka düşünürlerin yanı sıra Wendy Brown "çokkültürcülüğün *mantrası* olan 'ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet ve cinselliğin'" (1995: 61) ezberden okunmasına sınıf konusunda bir sessizlik eşlik ettiğine dikkat çeker. Buna rağmen Brown sınıfsal olmayan kimlik siyasetinin "kısmen tuhaf biçimli ve tuhaf bir şekilde kılık değiştirmiş bir sınıf hıncıyla teşkil edildiğini" (s. 60) tespit eder, ki sınıfın gizli ve dile gelmeyen konumuna rağmen ne denli etkili olduğunun işaretidir bu.

nomik kalkınma imgeleri yekvücut olup, muktedir bir toplumsal güç olarak sınıf siyasetinde gerileme olduğu hayalini üretirler.

Bizim görüşümüze göre sınıfın güçsüzlüğü, gerilemesi ve önemsizleşmesi gibi imgelerin gerek söylemsel gerekse söylemsel olmayan kökenleri vardır; biz burada ilki üzerinde durmak istiyoruz. Özellikle de yeniden yapılanmaya ilişkin araştırmalardan sınıf siyaseti konusunda çıkan cesaret kırıcı öngörünün oluşumunda belirli sınıf anlayışlarının oynadığı role odaklanmak istiyoruz. Aşağıdaki tartışmada önce günümüz siyasal iktisadında sınıfın nasıl ele alındığına dair birkaç yaklaşımı tartışıp, ardından alternatif Marksgil bir sınıf anlayışı sunacağız. Tüm aşamalarda sınıf kavramlarının toplum tahayyülleri içine iliştirilme ve siyasal özne anlayışlarına dahil edilme biçimlerine karşı duyarlı olacağız.

Bu bölümün son kısmında, yeniden yapılanma gündeminde büyük ölçüde görünmez olan bir sınıf siyasetini gözle görülür kılacak alternatif bir sınıf kuramı ve bununla ilintili olarak toplumsal ve kişisel "kimliğin" yeni baştan kuramlaştırılmasının yollarını irdeleyeceğiz. Tartışmamızın bir yan ürünü olarak toplumsal cinsiyet ile sınıfın eklemlenmesinde yeni bir boyut öneriyoruz. Bu ilişkiyi kuramsal olarak sorunsallaştıran sıkıntılara genel bir çözüm olsun diye değil, sınıfın yeniden kavramsallaştırılmasının getireceği farklı siyasal içgörülere bir örnek olarak öne sürüyoruz bunu.

Sınıfın Tanımlanması: Toplumsal ve Kişisel Kimlik Sorunları

Marksgil siyasal iktisat, birçok farklı sınıf kavramı barındırır ki, bunların bazıları genelde aynı yazarın eserlerinde ortaya çıkar. Konuyu baştan sona tüketme iddiası olmaksızın, çoğu Marksistin "sınıfı" öncelikli olarak bir toplumsal gruba gönderme yapan bir terim olarak anladıkları şeklindeki bir genellemeyi güvenle öne sürebiliriz. Bireyler ya yapısal ya da deneyimsel olarak tanımlanan bir ortak durum içinde olmaları vasfıyla bir sınıfa üye olurlar.

Toplumsal grupları sınıf olarak tanımlarken genelde üç ortak özellik ve deneyimden bahsedilir. Bunlardan birincisi *iktidardır*; yani yöneten sınıflarla yönetilen sınıfları birbirinden ayıran, emek süreci üzerindeki kontrol ve/veya başka toplumsal alanlardaki hâ-

kimiyettir. Sınıflar ayrıca *mülkiyet yapısına* göre ayrışırlar, özellikle de üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden. Son olarak sınıflar *sömürü* ilişkisi üzerinden, artık emeği üreten ile buna el koyan kimdir sorusu yardımıyla tanımlanırlar. Bu boyutlardan bazıları veya tümünü Marksgil sınıf anlayışlarının en tanıdık alameti olan "üretim ilişkileri" terimi kapsayabilir (Wolff ve Resnick 1986).

Bu boyutlardan ikisi veya üçü bileşik bir sınıf anlayışında sık sık birbiriyle ilintilendirilir. Örneğin Walker (1985: 169-70), Marx'ın "en yalın" sınıf tanımının niteliklerini sayarken "klasik üçlü –artık edinimi, üretim araçlarının mülkiyeti ve üretim sürecinin denetimi"nden bahseder. Massey (1984: 31) bu tema üzerine yaptığı bir çeşitlemede, iki boyutun üçüncüsünü icap ettirdiğini söyler. Burjuvaziyi mülkiyet sahipliği ve kullanım hakkı (ki bu emek süreci üzerinde denetimi ima eder) üzerinden, işçi sınıfını da bunların ikisinden dışlanmış olmalarıyla tanımlar. Bu çift dışlama sayesindedir ki burjuvazi işçi sınıfından artık değer elde edebilmektedir.

Üretim ilişkilerince oluşturulmuş iki büyük sınıfa sahip basit bir toplum anlayışı konusunda genel bir hoşnutsuzluk hâkimdir. Bu anlayış bir çeşit temel olarak kullanılsa bile, çoğu çözümlemeci bunun ötesine geçip sınıfların ve sınıf konumlarının belirli toplumsal oluşumların tarihsel bağlamı içerisindeki karmaşık çeşitliliğini kabul eder. Günümüz sınıf yapısının en etkili haritalarından birini Wright (1978) geliştirmiştir. Wright, Marx'ın bahsettiği üç temel sınıfı –burjuvazi, işçi sınıfı ve küçük burjuvazi– bir üçgen şeklinde temsil ederken, Massey (1984) Wright'ın temsilini alıp değiştirmektedir.[3] Burjuvazi ile işçi sınıfı arasında, idari yöneticiden üretim denetçisine ve emekçiye varıncaya kadar birçok ara konum vardır ki, bunlar birbirlerinden ekonomik mülkiyet ve kullanım hakkı dereceleriyle ayrılırlar. İşçi sınıfı ve küçük burjuvazi arasında, serbest çalışmadan yarı-bağımsız işçiye ve emekçiye varıncaya kadar, emek süreci üzerinde farklı derecelerde kontrol sahibi işçiler vardır. Burjuva ile küçük burjuva arasında başkalarının emeği üzerinde daha az veya daha çok denetime sahip olma bakımından muhtelif dereceler mevcut-

3. Küçük burjuvazinin üretim araçlarının hem mülkiyeti, hem de kullanım hakkına (*possession*) sahip olması küçük burjuvaziye başkalarının emek süreci üzerinde kontrol gücü vermez, zira işçi çalıştırmazlar.

tur. Ara sınıf konumlarının çeşitliliği sınıf kavramını rafine edip karmaşıklaştırır.[4]

Bu tür açımlamalar aşırı basitleştirilmiş iki sınıflı modeli düzeltmeyi hedeflerken, başka birtakım formülasyonlar sınıfı sadece üretim ilişkilerine göre kuramlaştırmanın barındırdığı ekonomizmin ötesine geçmeye çalışmıştır. Sınıf oluşturabilmek için bir bireyler grubunun ekonomik yapı içinde ortak bir konum paylaşmaktan öte bir birlik kurmaları gerektiği varsayımından hareket eden bu formülasyonlar "sınıf oluşumunu" siyasal, kültürel, ideolojik ve başka güçleri içeren karmaşık bir süreç olarak ele alma kaygısı taşır (Wright 1985). En sık zikredilenler arasında bilinç yükselterek kendinde sınıfın kendi-için sınıfa dönüşmesine yardımcı olacak olan siyasal süreçler gelir. Laclau (1977) ve Thompson'u (1963) izleyen birçokları sınıfı bazen işyerindeki, ama daha çok mahalledeki veya yerel ve ulusal devletin alanındaki "mücadelelerin bir sonucu olarak" tesis edilen toplumsal grup olarak görmekte. Giderek artan oranda mekânın, var olan sınıfların önemli bileşeni olduğu düşünülmekte (bkz. örneğin Walker, 1985; Thrift ve Williams 1987; Massey 1984).

Genelde bu formülasyonlar başlangıçta (veya son kertede) ekonomi tarafından tanımlanmış sınıf imgeleri yaratırlar; sınıfa ait bireyler üretim ilişkileri içinde "nesnel" (ama bir o kadar da müphem veya çelişkili) konumlara sahiptir. Ancak bu nesnel koşulların sınıfı sadece en dar anlamıyla oluşturdukları kabul görür. Daha dolu veya karmaşık sınıf anlayışları grup oluşumunun farklı yollarını ve grupla özdeşleşmenin öznel temellerini de hesaba katar:

> üretim ilişkileri ekonomik yapıdaki sınıf ilişkilerinin mekânlarına işaret eder, ancak bu ilişkiler bütün sınıfları bütünlüklü, ampirik olarak tespit edilebilen erkek ve kadın grupları olarak tanımlamaz. İnsanların üretim ilişki-

4. Sonraki çalışmalarında (örneğin *Classes* [1985]), Wright "çelişkili sınıf konumlarını" kuramlaştırmak için geliştirdiği bu çerçeveyi, kısmen sınıfı tanımlarken tahakkümün rolünü sömürüden daha fazla vurguladığı için terk etmiştir. Roemer'in (1982) çalışmalarını temel alan Wright üretici aktiflerin (örn. mülkiyet ilişkileri) bölüşümündeki eşitsizliklerden kaynaklanan farklı sömürü türleri üzerinden sınıf konumu belirlemekle ilgilenmiştir (1985: 71-2). Bireyler *sömürülüyor oldukları* birtakım çelişkili konumları işgal edebilirler, zira üretim araçlarının mülkiyetinden dışlanmışlardır, ama yine de "etkin organizasyon kontrolü ve yetenek aktifleri yüzünden işçilerin karşısında durabilirler" (1985: 87).

leri içinde benzer yerler işgal etmeleri kendiliğinden herhangi bir ampirik tutarlılık ima etmediği gibi, önceden verili ortak çıkarlar üzerinden zorunlu bir siyasal birlik içinde olunacağı daha da az garanti altındadır. Wright sınıf kapasitesinden bahseder, yani sınıfın kendi içinde ne denli tutarlı olacağını belirleyen ve sınıfın kendi içinde cereyan eden toplumsal ilişkilerden. Tüm bunlar "sınıfın tamamının" çok nadiren gerçek siyasal özne olduğu anlamına gelir... (Massey 1984: 43).

Bizim perspektifimizden bakıldığında, bu ilginç ve karmaşık sınıf kavramsallaştırmaları birkaç kuramsal ve siyasal sorun içerir; sınıfsal dönüşümleri anlama ve sınıfla ilişkili olarak bireysel ve grup kimliklerini kuramlaştırma da dahildir bunlara. Eğer sınıfı üretim süreci üzerinde hâkimiyet, (endüstriyel) mülkiyet ve sömürüyle tanımlarsak, bu boyutlardan birinin değişmesi durumunu nasıl anlamamız gerekir? Örneğin, kapitalist sanayi millileştirildiğinde işçi ve vatandaşlar üretim araçlarının sahibi olur. Ancak mülkiyet yapısındaki bu değişimin artık emeğin değer biçiminde üretilmesi ve buna el koyulması (yani kapitalist sömürü) açısından, işçinin emek süreci üzerindeki kontrolü açısından yarattığı etkiler nelerdir? Belirli bir sektörün veya tüm endüstriyel sistemin millileştirilmesi, işyerinde demokratik kontrolü veya kapitalist sömürünün sona ermesini doğal veya zorunlu olarak beraberinde getirmez. Mülkiyetin el değiştirmesi, ne kadar radikal olursa olsun, sınıfın diğer boyutlarında bir dönüşüm yaşanacağı anlamına gelmeyebilir. Böyle bir değişim çözümlemecinin karşısına müphem bir oluşumu (örneğin, ne tam olarak kapitalist, ne de sosyalist) kuramlaştırma gibi veya sınıf tanımı içindeki üçlü bileşik öğeden birine öncelik tanınması gibi bir seçenek çıkarır. Her iki seçeneğin de çok derin siyasal sonuçları olabilir. Örneğin geçmişin Sovyetler Birliği söz konusu iken, mülkiyeti vurgulamayı reddedenler sosyalizmi henüz kurulacak bir şey olarak görmeye, var olan rejimi de karşısında örgütlenilecek bir şey addetmeye meyilliydiler. Öte yandan mülkiyeti sınıfın temel boyut olarak görenler var olan rejimi destekleyip savunmaya daha yatkındılar (Resnick ve Wolff 1994).

Bireysel sınıf konumlarını ve toplumsal grupları bileşik tanımı kullanarak anlamaya çalıştığımızda da benzeri sorunlarla karşılaşırız. Eğer sanayi işçileri sınıf belirleniminin üç koşulundan sadece bir veya ikisini deneyimliyorsa –kendilerinden artık değer elde edi-

len ve üretim araçlarına sahip olmayan ancak kendi emek süreçleri üzerinde denetim sahibi olan işçiler örneğin– işçi sınıfının daha mı az "sahici" üyeleri oluyorlar? Ya kapitalist emek sürecinde sömürülen, ama aynı zamanda küçük bir işletmeye sahip olan bireyler için ne demeli?[5]

İşçilerin artık değer üretimine dahil olmamaları durumunu –metaların bölüşümü ve mübadelesinde veya finans ve mülkiyetin dolaşımında çalışanları, hane içinde çalışıp da ücretli emek gücüne dahil olmayanları veya gönüllü sektördekileri– düşündüğümüzde daha da büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır. Son dönemdeki endüstriyi yeniden yapılandırma fasılları toplumsal ve ekonomik zemini daha da karmaşıklaştırınca, sınıf analiziyle ilgili bu sorun ve sorular daha da aciliyet kazandı. Gitgide daha çok insan iki işte birden çalışırken, ücretli işgücüne daha fazla kadın katılırken, iş pratikleri işçilerin karar verme mekanizmasına katkılarını içine alacak şekilde dönüşürken, "kayıtdışı sektör" ve gizli işçi ordusu artarken, geleneksel sınıf haritaları giderek daha az geçerli görünüyor. Aşağıda, bu kavramsal ve siyasal ikilemleri aşmakta faydalı olabilecek alternatif Marksgil bir sınıf anlayışı sunuyoruz.

Farklı Bir Sınıf Anlayışı

Sınıfı toplumsal bir *gruplaşma* olarak tanımlamanın katmanlı ve karmaşık biçimlerine alternatif olarak, biz sınıfı gayet basit bir şekilde, artık emek üreten ve buna el koyan (daha yaygın ifadesi *sömürü* olan) toplumsal *süreç* ve buna bağlı olan artık emek bölüşümü süreci olarak (Resnick ve Wolff'u [1987] izlemek suretiyle) tanımlıyoruz. Bizim sınıf anlayışımız ile bunun analitiğini uyguladığımız sorunsal arasındaki ilişkinin önemi küçümsenmemelidir. Siyasal ve kuramsal kaygımız sınıf çeşitliliğinin yeşerebileceği alternatif (ve potansiyel olarak bağımsızlaştırıcı) ekonomik yarınlar yaratmaktır. Dolayısıyla sınıfı bir süreç olarak açımlamak ve günümüzde var olan ve var olması muhtemel olan birçok farklı biçimine vurgu yapmak bizi cezbediyor. Bizim özgürleşme umudumuzu hiç kuşkusuz

5. Bu sorunlar Wright'ın (1985) "çelişkili sınıf konumları" kavramının açıklayabildiği sorunlarla benzerlik taşımakta.

paylaşan başkaları, sınıf çözümlemesiyle çok farklı sebeplerden dolayı, örneğin toplumsal gruplar arasındaki gelir ve kaynak eşitsizliklerini açıklamak (ve bunları ortadan kaldırmaya katkıda bulunmak) için ilgileniyorlar (Wright 1985: 65, 1993: 28). Bu sorunsal, sınıfın ve siyasetinin farklı kavramsallaştırılmasına yol açar. Bizim görüşümüze göre hiçbir yaklaşım "doğru" veya "yanlış" değildir, ama her sınıf söyleminin farklı sonuç ve etkileri varır. Biz, öngörmemizi sağladığı siyaset şeklinden ötürü Resnick ve Wolff tarafından geliştirilen sınıf analitiğinin yolundan gitmek istiyoruz (ki bu kitabın sonuna doğru daha gözle görülür olacak).

Artık emeğe el koymayı ve artık emeğin bölüşümünü içeren bir toplumsal süreç olarak ifade edilen "yalın" bir sınıf tanımı ile; mülkiyet, tahakküm ve bilincin toplumdaki etkililiğini vurgulayan, ama sömürüyü ihmal eden eğilime karşı durmayı umuyoruz. O halde sömürüye ışık tutmak; iktidar, mülkiyet, bilinç ve diğer toplumsal boyutlarla olan ilişkisini varsaymak yerine bunları incelemek istiyoruz.

Kapital'de Marx sınıf sürecinin özellikle kapitalist biçimini incelemiş ve birinci ciltte kapitalist sömürünün varoluş koşullarına (artık emeğin değer biçiminde üretilip emeğe el koyulmasına), üçüncü ciltte ise artık değerin toplumda çeşitli kullanım ve hedeflere dağılımına odaklanmıştır. Bu çift odaklı çözümleme, kapitalist sömürünün toplumsal varoluşun diğer boyutlarını hem belirleme, hem de bunlar tarafından belirlenme hallerini kuramlaştırmasına olanak tanımıştır.

Marx'ın çalışmaları, üretim süreçlerinin çoğunlukla artık emeğin icra edilmesi ve bu emeğe el koyulmasını içerdiğine dair yeni ve yaygın bir anlayışın doğmasını sağladı. Bireyler yaşamlarını toplumsal açıdan yeterli bir düzeyde idame etmeleri için gerekli olan miktardan fazlasını üretir; onların "artık emeğine" başka birey ve gruplar tarafından (bazen artık emeği icra edenin kendini dahil edecek şekilde) el konur.[6] Biz günümüzde artık emek (sınıfsal sömürü)

6. Bu genel tanım bağlamında artık emek kavramı gayet soyut kalmaktadır. Herhangi bir toplumsal mekânın sınıf çözümlemesiyle ilgili kuramsal görevlerinden biri, gerekli ve artık emek arasındaki sınır ve diğer ayrımları belirlemektir. Cameron (1995) ve Hotch (1994) bu türden bir kuramsal girişimin ilginç örneklerini teşkil eder. Hotch, bağımsız meta üretimi bağlamında artık emeğe emekçinin kendisinin el koyduğu "kadim" bir sınıfsal süreci içerdiğini iddia ettiği serbest ça-

üretme ve buna el koyma süreçlerini, toplumu deneyimlemenin, hayal meyal ve daha çok bilinçsiz olarak gerçekleşen ve etkilerinin çoğunlukla farkına varılmayan, etkilerine karşı çıkılmayan bir boyutu olarak kuramlaştırıyoruz.

Sömürünün bir toplumsal süreç olarak bilgisini üretmekle, daha fazla özbilince sahip, kendini dönüştürücü bir sınıf öznelliğine ve farklı sınıf aktivizmi ve toplumsal yaratıcılık siyasetlerine katkıda bulunmayı umuyoruz. Böyle bir siyaset, sömürü biçimlerinin hepsini, özgül anlamda kapitalist olanları bile yok etme kaygısı taşımayabilir; ancak belirli bağlamlarda sömürünün boyut, tür ve koşullarını dönüştürmeye, duygusal bileşenlerini veya toplumsal etkilerini değiştirmeye odaklanabilir. Bir dizi ortak "çıkar" etrafında birleşen kitlesel kolektif öznenin özgürleştirici failliğini iş başına çağırması zorunlu değildir; ancak sınıfsal olan ve olmayan çok farklı süreç ve konumun kesiştiği noktalarda, özneler arasında bir anlığına ve kısmi olarak kurulan özdeşliklerden de doğabilir (bkz. 8. Bölüm ve Gibson-Graham 1995a).[7]

Sınıf ve sömürü kavramlarını kapitalizmle ilintilendirme eğilimi olsa da, Marx ve Marksistler antik, ilkel komünist, feodal, köleci ve komünal sınıf süreçleri dahil olmak üzere birçok gayri-kapitalist sömürü biçimi tespit etmişlerdir.[8] Bunlara ek olarak biz sınıf sürecinin içindeki iki farklı momenti birbirinden ayırıyoruz; bunlar, artık emeğin üretilip buna el koyulduğu *sınıfsal sömürü süreci* ile el

---

lışma hakkında yaptığı çalışmada, gerekli emek ile artık emek arasındaki sınır, işçi birey serbest çalışma diye tanımlanan zorlu alanı müzakere etmeye başladığında yer değiştiren hareketli bir sınır olarak tesis edilir. Eğer her şey yolunda gidiyor ve işçi yüksek yaşam standartlarının zevkini çıkarıyorsa, emeğinin gerekli diye tanımlanan bileşeninin payı artabilir; ama işler kötü gittiğinde aynı geçim kaynaklarında kısıntıya gidebilir, zira örneğin kendi işine biraz daha para yatırmak suretiyle bağımsız işçi niteliğini daim kılmaya çalışıyor olabilir. Dolayısıyla çocuk bakımı ve dinlenceye ayrılan giderler (ki bunlar işçinin emeğinin *gerekli* veya geçimlik kısmını temsil ediyor) azalabilir, ama reklam ve iş bağlantılı telefon harcamaları (ki bunlar, işçinin kendini yeniden üretmesinin masraflarının üstünde ve ötesinde *artık* emek bileşenidir) ise buna tekabül edecek şekilde artabilir.

7. Bu vizyon halen sınıf siyasetiyle özdeşleştirilen örgütlerin (işçi sendikaları, işveren dernekleri veya sosyal hak grupları gibi) toplumsal kuruluşunu ve siyasal potansiyelini tüm karmaşıklığıyla yeni baştan düşünmenin mümkün olduğunu ima eder (bkz. 9. Bölüm ve Annunziato 1990, De Martino 1991).

koyulan artık emeğin toplumdaki farklı kesimlere dağıtılmasını içeren *sınıfsal bölüşüm sürecidir*.[9] Sınıf kategorilerinin bu şekilde çoğaltılması ve genişletilmesi sınıf sürecinin farklı biçim ve momentlerini çözümlemeyi kolaylaştırmakta, sınıfa dair basit olmayan, karmaşık bir bilgi üretmeyi mümkün kılmakta ve bir dizi gayri-kapitalist sınıf alternatifi sunmaktadır.

Bizim açımızdan sınıf bilgisi üretmek sadece sömürü ve ekonomik farkı dert edinmek anlamına gelmiyor, özcülük karşıtı bir kuramsal konuma bağlılığı da içeriyor (bkz. 2. Bölüm). Bizim sınıfın toplumun diğer yönlerinden daha temel veya etkili olduğu, dolayısıyla sınıf bilgisinin diğer bilgi türlerinden daha açıklayıcı kabul edildiği bir Marksist bilgi dağarcığı daha yaratma niyetimiz yok. Tarihsel olarak bu tür çabalar diğer sınıf süreç ve boyutlarını marjinalleştirmiş, itibar kaybına uğratmış ve Marksizm ile diğer toplumsal dönüşüm söylemleri arasında çözümsüz çatışma ve antagonizmalar yaratmıştır. Ama biz sınıfı iktidar, mülkiyet, bilinç, faillik ve-

8. Bu sınıf süreçlerinden her birinin her zaman "geçerli olan" jenerik bir tanıma varmayı imkânsız kılacak şekilde özgül söylemsel ve toplumsal bağlamlarda oluştuğunu akılda tutmaya devam ettiğimiz halde, bu kati olmayan ve açık uçlu listedeki sınıf süreçlerini soyut biçimde tasvir etmek faydalı olabilir. Sınıf süreçleri birbirlerinden artık emeğe el koyulma şekilleri itibariyle (Resnick ve Wolff 1987: 309) ve/veya el koyma şeklinin üstbelirlenen koşullarından birinin tarih içinde sınıf süreçlerinden her biriyle ilintilendirilmiş olması bakımından ayrılırlar. Örneğin antik (veya bağımsız) sınıf sürecinde "serbest çalışan" bir işçi kendi artık emeğine değer olarak veya kullanım değeri olarak el koyabilir (bkz. örneğin Hotch 1994). İlkel komünist sınıf sürecinde üreticiler kendi artık emeklerine kolektif olarak el koyarlar (Amariglio 1984). Feodal sınıf sürecinde bir birey veya grubun artık emeğine biat ve karşılıklı yükümlülük esasına göre, kullanım değeri biçiminde ve geçim kaynaklarının sağlanması karşılığında el konulur. Köleci sınıf sürecinde kölenin artık emeğine efendi tarafından esaret koşulları bağlamında ve sözleşme özgürlüğünün bulunmaması nedeniyle el koyulur. Komünal bir sınıf sürecinde topluluğun üyelerinden bazıları veya tümü tarafından üretilen artık emeğe kolektif olarak el konulur. Son olarak, kapitalizme gönderme yaptığımızda bunu (genelde göründüğünden daha farklı şekilde), ücretli emekçilerin artık emeğine değer biçiminde el konulan bir sınıf süreci olarak anlamayı tercih ediyoruz.

9. Bu ayrım, artık emek üreten ve buna el koyan "temel sınıf süreci" ile artık emeğin dağıtımını içeren "kapsanmış sınıf süreci" arasında Resnick ve Wolff'un yaptığı ayrımı temel almaktadır (1987: 117-24). Farklı terminoloji kullanmamız, Resnick ve Wolff'un kuramsal perspektifinden kendimizi uzaklaştırma niyetinden ileri gelmiyor, aksine her iki terim kümesinin yananlamlarıyla aynı ölçüde barışık olduğumuzu anlatıyor.

ya mücadele gibi diğer toplumsal veçhelere yedirme ve tabi kılma niyetinde de değiliz. Dolayısıyla sınıfı özü olmayan bir süreç olarak kuramlaştırıyoruz: başka deyişle, sınıf süreçlerinin gelişimlerini daha yakından etkileyen ve bu süreçlerin son kertede indirgenebilecekleri hiçbir çekirdekleri veya varoluş koşulları yoktur.

Sınıf süreçlerini toplumsal hayatın diğer veçheleri tarafından üstbelirlenmiş veya tesis edilmiş olarak anlıyoruz. Bu cümleden sınıfın ve belirli sınıf süreçlerinin varoluşunu, sömürü ile diğer toplumsal süreçler kümesi arasında (tanıdık gelen birkaç tanesini zikretmek gerekirse: bilinç, mücadele, mülkiyet veya emek süreci üzerinde denetim gibi) zorunlu veya imtiyazlı bir ilinti kurmaktansa, üstbelirlenimi baştan varsayarak "düşünmeyi" yeğlediğimiz anlaşılmalı. Başlangıç varsayımımıza göre, sınıf tüm toplumsal boyut veya süreçlerin –ekonomik, siyasal, kültürel, doğal– kesiştiği noktada oluşur; sınıf süreçlerinin kendileri toplumsal varoluşun diğer öğelerini oluşturmaya katkıda bulunmaktadır.[10] Toplumsal süreçlerin karşılıklı kuruluşu sonu olmayan bir sürpriz ve çelişkiler dizisi üretir. "Süreç" teriminin ifade ettiği gibi, bu görüşe göre, sınıf ve diğer toplumsal unsurlar değişim içinde var olur ve sürekli olarak yeni ve çelişkili dönüşümlere uğrarlar.

Sınıfı toplumsal bir gruplaşma olarak değil de, üstbelirlenimsel bir toplumsal süreç olarak kavramsallaştırmanın sınıf çözümlemesinin doğası ve amacı üzerinde bazı etkileri vardır. Bireylerin kategorizasyonunu ve toplumun toplumsal gruplar ekseninde ayrıştırılmasını esas almak yerine üstbelirlenimci bir sınıf analizi, sınıf süreçlerinin diğer doğal ve toplumsal süreçleri oluşturmaktaki katkısını ve kendinin de bunlar tarafından oluşturulmasını inceler. Sınıf çözümlemesi toplum ve öznelliği sınıfsal "giriş noktasından" kuramlaştırır; giriş noktası, belirli bir bilen-kişinin kaygı ve önceliklerini yansıtan analitik bir başlangıç yeridir (Resnick ve Wolff 1987). Sınıf süreçlerinin bileşenleri ve etkileri konusunda özgül ve kısmi

10. Bu varsayım herhangi bir ontolojik bağlılığı değil, bizim epistemolojik seçimimizi temsil eder. Sınıf veya üstbelirlenimin varlığın doğasında olduğunu iddia etmiyoruz. Ama özlerin herhangi bir anlamda varsayılamayacağı bir söylemsel sahada iş görmeye niyetliyiz. Bu bizim toplumun tüm boyutlarında değişimi düşünmek ve harekete geçirmek için alan yaratma yönündeki siyasal niyetimizi yansıtıyor.

bir tür bilgi üretir, ancak sınıf sürecinin açıklayıcılığına herhangi bir ayrıcalık atfetmez.

Üstbelirlenimci bilgi üretme süreci buna rağmen yine de çelişkilidir. Bir anlamda belirli bir sınıf sürecinin analizinin kendisi, başlangıçtaki üstbelirlenim varsayımını ihlal eder. Örneğin mülkiyet yasasını veya heteroseksüel norm ve pratikleri kapitalist sömürünün varoluş koşulları olarak incelediğimizde, bu toplumsal öğelerin her biri için benimsediğimiz sonsuz değişim ve dönüşüm anlayışı ile çelişmiş oluruz. Bazı süreçleri geçici olarak üstbelirlenim dışında bırakmadan (yani değişmeyen ve çelişmeyen süreçler koyutlamadan) bunlar arasındaki etkileşimi inceleyemeyiz:

> Söylem; üstbelirlenim kavramına içkin olan aralıksız devrimlerle başa çıkmak amacıyla onları, anlamı şekillendirme kabiliyetinden mahrum ederek dondurma çabasıdır... Söylem *–miş gibi* ilerleme çabasıdır, ele aldığı nesneler sabitlenmiş, özdeş ve güvenliymiş gibi davranmaktır (DeMartino 1992: 339-40).

Üstbelirlenimci söylemler üstbelirlenimi "yansıtamaz", ama özcü söylemler de dünyanın gerçek hali veya öz doğasına tekabül edemez. Ancak başlangıç varsayımı üstbelirlenim olan bir toplumsal açıklama, başlangıç varsayımı öz olandan (yani karmaşık bir gerçekliğin merkezinde daha basit bir gerçeklik, özsel bir nitelik veya bir dizi temel sebep yatıyor olduğunu ileri süren kurucu varsayımınkinden) farklı olacaktır. Üstbelirlenimci bir söylemde (olaylar veya nesneler arasında belirli bir ilişki şeklini alan) zorunluluk, başlangıçta atfedilen bir şey değil, çözümlemenin sonucudur (DeMartino 1992).[11] Bu sayede nedensellik/belirlenim, ontolojik bir önceliğin çözümleme öncesinde atfedilmesi ile değil, özgül söylemsel bir sonuç olarak kurulur.

11. Bu da üstbelirlenimi, örneğin, derin ontolojik yapıların "toplumsal fenomenleri yaratmaya" katkısı olduğu yolundaki anlayışı epistemolojisine dahil eden eleştirel gerçekçilikten ayırır (Bhaskar 1989: 3). Eleştirel gerçekçiliğe göre, olay ve fenomenleri yaratan ve bunların altında yatan (veya zorunlu olan) bu mekanizmalar "gerçektir" (Magill 1994: 115). Eleştirel gerçekçilerin derin yapılar ve yaratıcı mekanizmalara olan ilgisini etraflıca tartışan Magill, sosyal bilimlerde kurucu bir ontolojiye başvurulmasına, üstbelirlenimci olmayan bir perspektiften de olsa faydalı bir eleştiri getirir. Bkz. ayrıca Barnes (1996: 15-23).

Alternatif Toplumsal ve Bireysel Kimlik Anlayışları ve Bunların Sınıf Siyaseti Üzerindeki Etkileri

Toplumsal bir gruplaşma olarak tanımlanan sınıf gibi toplumsal süreç olarak tanımlanan sınıf da toplumu ve siyasal öznelliği kuramlaştırma biçimlerinden bazılarıyla ilintilidir. Bu kuramsal nesnelere getirdikleri yaklaşımların farklılığından dolayı, sınıfı tanımlamanın bu iki yolu sınıf siyasetinin doğası ve olabilirliği açısından iki farklı sonuç doğurur.

"Üretim ilişkileri tarafından benzer konumlara yerleştirilenlerin bilinçli bir şekilde bir araya gelmeleri" (McIntyre 1991: 153) olarak ifade edilen Marksgil sınıf anlayışı, tarihsel olarak merkezli bir bütünlük imgesi oluşturan sanayi toplumu ile ilişkilendirilmiştir. Toplumu kuramlaştırmanın en tipik yolu, toplumu endüstriyel ekonomi merkezli homojen veya hegemonik bir kapitalist oluşum olarak sunmak, sınıfı ise bu merkezden kaynaklanan toplumsal bir ilişki olarak kuramlaştırmaktır.

Belki de yapısal ve sistemli toplumsal bütünlük imgeleriyle ilişkilendirildiği içindir ki, "kapitalizm" bu anlayışlarda var olan toplumsal alanın hepsini kendine çekmeye meyleder ve toplumsal yaşamın kültür ve siyaset gibi boyutlarını, aynı şekilde ev-içi üretim gibi gayri-kapitalist ekonomik alanları da kendine dahil eder. Ekonomiye ister yapısal eklemlenmelerle, ister sistemsel mantıklarla, isterse hegemonik pratiklerle dahil edilmiş olsunlar, toplumun tüm diğer boyutları bir dereceye kadar kapitalist sektör tarafından kolonileştirilmişlerdir. Dolayısıyla kapitalist sınıf süreçlerini barındıran toplumsal oluşumlar çoğunlukla *kapitalist* oluşumlar olarak kuramlaştırılır, ev-içi emek *kapitalizmin* yeniden üretimi olarak, devlet ve diğer kurumlar ise *kapitalist* düzenlemenin araçları olarak görülür.

Böyle tekil ve merkezli kapitalist toplum anlayışları, sınıfın *kapitalist* üretim ilişkileri içinde kurulan (ikili veya yayılmış) bir yapı olarak kavramsallaştırılmasına elverişli olmuştur. Bu tür anlayışlar ayrıca sınıf mücadelesine toplumun dönüştürülmesi açısından öncü rol atfetmişlerdir. Endüstriyel kapitalist ekonomiyi merkez alan bir toplumsal "sistem" veya tutarlı bir oluşum içinde, sınıfı dönüştürme projeleri toplumsal dönüşümün ayrıcalıklı mekânlarıdır. "İşçi sını-

fı" bu durumda tarihin "öznesi" ve temel değişimlerin kolektif faili haline gelir.

Dönüşümü hedefleyen çabalar sistemsel veya hegemonik nesnelere (örneğin, bir bütün olarak kapitalist toplumlara) yöneltildikleri içindir ki, sınıfın dönüştürülmesi çoğunlukla hayli zor, hatta neredeyse imkânsız bir hedef olarak tasvir ediliyor. Sınıfsal dönüşüm siyasetine tarihin sadece belirli dönemlerinde imkân açılıyor – genelde bu dönemler yapısal kriz (zafiyet) ile işçi sınıfı mobilizasyonunun (güç) çakıştığı anlardır. Oynaması istenen kahramanca rol göz önünde bulundurulduğunda, sınıf mücadelesi çoğunlukla bir işçi ordusunun stratejik kullanımını içeren bir askeri karşılaşma olarak görülür (Metcalfe 1991). Bu tür birleşik ve eşgüdümlü çabalar, tutarlı bir kapitalist oluşumun hegemonik birliğiyle başa çıkmak için gereklidir.

Toplum kuramcıları, toplumsal tekillik imgelerini (Laclau ve Mouffe 1985), özellikle de endüstriyel ekonomi merkezli, homojen anlamda kapitalist olan toplum fikrini, bu toplumun ayrıcalıklı işçi sınıfı aktörlerini, askeri mücadele metaforlarını ve kapitalist toplumun başka bir şey haline geleceği bütünsel toplum dönüşümü anlayışını sorgulamışlardır. Ancak bu vizyon ve barındırdığı unsurların, siyasal iktisat üzerinde ve kültürel ve toplumsal düşünün başka alanlarında belli bir hükmü vardır (bkz. 2. ve 7. Bölümler). Biz sınıfı yapısal ve hegemonik kapitalist toplum anlayışlarından açıkça ayırma kaygısı taşıyoruz. Çünkü bu tür anlayışlar yerel ve süreğen sınıfsal dönüşüm siyaseti açısından cesaret kırıcıdır, sınıf boyutunda toplumsal çeşitliliği tahayyül etmeyi veya bunu gerçekleştirmeyi zorlaştırır.

"Üretim biçimi" veya Fransız düzenlemecilere ait "kalkınma modeli" gibi kavramlar, yapısal tamlıklarından ötürü, aslında şekilsiz olan toplumsal oluşumlara birlik ve istikrar atfederler (bkz. 7. Bölüm). Aynı zamanda üretimi merkeze oturtmalarından dolayı bu tür kavramlar sınıf siyasetini tekil toplumun "yapısal siyaseti" olarak betimlerler. Bildiğimiz sınıf siyaseti senaryosuna göre birleşik ve tutarlı bir toplumu gündelik siyasal faaliyetler aracılığıyla iyileştirmek veya reforme etmek mümkündür, ancak dönüştürmek için sistemli kalkışma (örneğin toplumsal mantığın veya yapının eşgüdümlü dönüştürücü mücadele bağlamında çökmesi) gerekmektedir.

Sınıf siyasetini kısıtlayıcı ama ayrıcalıklı senaryolardan kurtarmak için toplumu, sınıfın çoğul ve çeşitli biçimler alabileceği karmaşık bir uyumsuzluk alanı olarak anlamak istiyoruz. İlkel komünist, bağımsız, köleci, feodal, kapitalist ve komünal sınıf süreçleri bir arada var olabilir ve çoğunlukla da oluyorlar. Öyleyse bu anlayışa göre "gelişmiş" endüstriyel toplum oluşumu, merkezinde kapitalist sınıf ilişkileri bulunan tutarlı ve istikrarlı bir birlik değildir. Aksine, merkezsizleştirilmiş, bölünmüş ve karmaşık bir yapılanmaya sahip bir bütünlüktür; sınıf ve diğer süreçler bunun içinde eşitsiz bir gelişim ve çeşitlilik içindedirler.

Sanayileşmiş bir toplumsal oluşum sınıf süreçlerinin çeşitliliğinin artması ve birçok farklı sınıf konumunun bulunması –artık emeği çeşitli biçimlerde üreten, ona el koyan, onu dağıtan veya dağılımdan pay alan gibi– açısından elverişlidir. Sınıf süreçleri endüstriyel, hatta kapitalist ekonomiyle sınırlı değildir. Artık emeğin üretildiği, ona el konulduğu veya dağıtıldığı her yerde mevcutturlar. Dolayısıyla hane, sınıf süreçlerinin önemli bir mekânıdır; bazen bir eşin diğeri tarafından el konulan kullanım değerleri ürettiği "feodal" eviçi sınıf süreçlerini barındırır (Fraad ve diğ. 1994).[12] Devlet de bir sömürü mekânı olabilir; keza eğitim kurumları, serbest çalışanlar, işçi sendikaları ve genellikle sınıfla ilişkilendirilmeyen başka üretim mekânları da.

Sınıf değişim içinde var olan bir süreç olarak anlaşıldığı için, bu konum ve mekânların kurduğu sınıf "yapısı" da sürekli değişir. O halde sınıfı dönüştürme projeleri her zaman mümkün olup, zorunlu olarak toplumsal kalkışma ve hegemonik geçiş gerektirmezler. Sınıf mücadeleleri, zorunlu olarak, kimliklerini toplumsal yapıdaki belirli bir konumun nesnel gerçekliği veya öznel bilinciyle oluşturan insan grupları arasında cereyan etmez. Sınıf mücadeleleri daha çok artık emeği üretme, buna el koyma ve dağıtma şekillerinde bir değişiklik girişiminde bulunulduğunda ortaya çıkar.

12. Hane bağlamında "feodal" teriminin kullanılması, 9. Bölümde irdeleyeceğimiz birtakım ihtilaflar yaratmıştır.

Sue ve Bill'i Sınıfa Sokmak

Homojen kapitalist toplumsal oluşum gibi sistematik bir temsilin yerini buna alternatif olabilecek merkezsiz ve karmaşık bir heterojenlik anlayışı alınca, sınıf da diğer süreçler gibi heterojen ve eşitsiz oranlarda gelişmiş bir süreç olarak görülmeye başlar. Tek ve sistemli bir toplumsal kimlik anlayışının gölgelediği bağımsız, komünal, kapitalist, köleci, feodal ve diğer sınıf süreçleri günümüz toplum oluşumlarının bileşeni olarak kabul edilip kuramlaştırılır.

Toplumsal oluşumların "kimliği" gibi bireysel sınıf kimliklerini de merkezsizleştirilmiş ve çeşitlilik gösteren oluşumlar olarak anlamak mümkündür. Bireyler birçok farklı sınıf süreçlerine dahil olup, belirli sürelerle veya zaman içinde çok sayıda sınıf konumunda bulunabilirler. Hem kişisel, hem de toplumsal düzeylerdeki sınıf kimliğinin ne denli çoğul ve bölünmüş olabileceğini örneklendirebilmek için aşağıda Filipinler doğumlu hemşire Sue ile beyaz ırktan Avustralyalı kömür işçisi kocası Bill'in öykülerini anlatacağız.

Sue ve Bill, Sue diplomalı bir hemşire olarak Avustralya'ya göç ettikten birkaç sene sonra, Brisbane'deki büyük bir hastanede, Bill geçirdiği futbol sakatlığının nekahat döneminde iken tanışmışlar. Evlenip bir süre sonra Queensland kırsalındaki "açık ocak" madenlerinde (erkekler için) açılan iş imkânlarından faydalanmak için taşınmışlar. Bill şu anda kömür taşıyıcısı, ki bu iş için resmi hiçbir vasfı yok. Şirket tarafından ücretli işçi olarak tanımlanıyor (başka deyişle denetleyici görevi yok). Fazla mesai ve hafta sonu mesaisiyle birlikte yılda takribi 65.000 dolar kazanıyor. Bu miktar başka sektörlerde çalışan kamyon şoförlerinin kazandığının çok üzerinde olup, kıdemli bir üniversite profesörü ile aynı düzeydedir. Maden ocağında verimlilik artışını özendirmek ve endüstriyel düzensizliği engellemek üzere bir kâr ortaklığı programı sunulduğu için, Bill maaşının üstüne ek ödeme de alıyor. Bill gelirinin bir kısmını biriktirip yatırım yapmış. Sahilde kiraya verdiği bir binası ve Avustralya'nın önde gelen (bazıları üretici, bazıları finans sektöründe olan) şirketlerinin hisselerinden oluşan bir portföyü de var.

Taşralı kökenlerinden dolayı Bill muhafazakâr Ulusal Parti'nin destekçisi, ancak kömür işçisi olarak Avustralya Birleşik Kömür İş-

çileri Federasyonu'na da üye olmak zorunda. Bu sınai sendika Avustralya ekonomisindeki en militan işçi örgütlerinden biri. İşten artakalan zamanında Bill, yabandomuzu avlayıp bunların pazara gönderilmek üzere dondurulmalarını ve nakliye edilmelerini organize eden kendi küçük işletmesini yürütüyor. Evdeki rolü gayet geleneksel. Bill'in düzenli olarak yaptığı yegâne ev-içi iş bahçeye bakmak, çöpü çıkarmak ve çocukları arabayla hafta sonu spor faaliyetlerine götürmek. Bill gelirinin musluğunu elinde tutuyor ve Sue'ya ev yönetiminde kullanılmak üzere haftalık belli bir miktar para veriyor. Her ay bir miktar para da Sue'nun Filipinler'de küçük bir işyerine sahip olan ailesine gidiyor.

Sınıfı toplumsal bir grup olarak anlarsak Bill'in sınıf konumunu belirlemek çok zordur. Kendisinden artık değer elde edilen maaşlı bir işçi. Kendi emek süreci üzerinde çok az kontrole sahip. Ancak birtakım üretici kapitalist girişimlerde hissesi var ve kendisini istihdam eden maden şirketinin de kârından az miktarda pay almakta. Gayet zıt felsefelere sahip iki farklı siyasal örgüte üye ve her ikisinde de aktif. Madendeki üretim ilişkileri içindeki rolüne öncelik tanıyacak olursak, Maden İşçileri Federasyonu'ndaki faaliyetini onun "gerçek" sınıf çıkarları olarak görmeye meyledip, Ulusal Parti'ye girmiş olmasını "yanlış bilinç" ürünü olarak açıklayabiliriz. Ama domuz avcısı olarak veya yurtdışındaki küçük bir işletmeye fon gönderen biri olarak konumlandığı üretim ilişkilerine öncelik tanırsak, bunun tam tersi geçerli olur. Bill'in "işçi sınıfına" üye olduğu sonucuna, dahil olduğu bazı ilişkiler vurgulanırken diğerleri hafifsenerek ulaşılabilir ancak: yani, deneyiminin bileşenleri bir önem hiyerarşisine göre sıralanarak veya toplumsal deneyiminin tamamı bir dizi temel veya özsel öğeye indirgenerek.

Sue'nun öyküsü geleneksel sınıf terimleriyle daha zor anlatılabiliyor. Sue Filipinli, diplomalı bir hemşire, ancak Bill ile ücra bir maden kasabasına taşındığında ücretli işini bırakmak zorunda kalmış. Şimdi kocası ve üç çocuğuna tam zamanlı bakıcılık yapıyor. Eve yiyecek tedarik ediyor; yemek, temiz giysi, düzenli ve konforlu bir ortam üretiyor, aile dostları ve hizmet sağlayıcılarıyla ilişkileri idare eden yönetici. Buna ek olarak Filipinler'deki bazı akrabalarının eğitim ve refahının mali sorumluluğunun bir kısmını üstleniyor ve Avustralyalı işçilerin Filipinli eşlerine yönelik yerel bir destek gru-

bunda gönüllü sosyal hizmet veriyor. Aslında Sue şu klasik birden çok beceriye sahip, esnek zamanlı çalışan işçilerden biri. İş saatleri genelde Bill'inkinden daha fazla. Bill gündüz vardiyasındayken sabah saat 5'te kalkıp kahvaltısını hazırlıyor, öğleden sonra vardiyasındayken, onun gece yarısı eve gelmesini beklerken ütü ve diğer bazı ev işlerini yapıyor. Bill haftasonları domuz avına çıkınca Sue onun babalık rolünü de üstlenerek çocukları spor karşılaşmalarına götürüyor, eğlence faaliyetlerini düzenliyor. Bill ve Sue'nun bankada ortak bir hesapları var, ikisi sahildeki kira getiren binanın ortak sahibi. Aynı zamanda içinde oturdukları, mülkiyeti şirkete ait olan evleri, kendi ev-içi üretiminin araçları söz konusu olduğunda Sue Bill'le olan ilişkisine muhtaç. Herhangi bir siyasal parti üyesi değil, ama kocasıyla birlikte Ulusal Parti'ye oy veriyor. Kasabadaki diğer Filipinli kadınlardan ekonomik açıdan daha ayrıcalıklı bir aile geçmişinden ve farklı bir dil grubundan gelse de Sue kendini onlarla özdeşleştiriyor, çünkü içinde yaşadığı toplumun gerek kasıtlı, gerekse kasıtsız "ırkçılığı" yüzünden kendini baskı altında hissediyor.

Sue'nun sınıf kimliğini kurmakta Bill'in rolünü vurgulayacak olursak, evliliği, çocuk yapmaktaki/yeniden üretimdeki rolü ve ücretli toplumsal kümeye bağlılığı yüzünden işçi sınıfına mensup olduğunu söylemek mümkün olur. Ancak maden kasabasına taşınmadan önce hemşire olarak çalışırken, kendi emek süreci veya başkalarınınki üzerinde hâkimiyeti olmayan diğer çalışanlardan farklı olarak denetleyici konuma sahipti. Avustralya'ya göç etmeden önce Filipinler'deki küçük burjuva bir ailenin görece refah içindeki kızıydı. Bu "sınıf konumlarından" birinin kocasına, birinin geçmişine, birinin de babasına ait olduğunu göz önünde bulundurursak, toplumsal kategori olarak sınıfın Sue'yu anlamak için doğrudan anlamlı olmadığını düşünebiliriz.

Ne var ki, sınıf süreci perspektifinden bakıldığında Sue'nun sınıf konumunu belirlemek zor olmadığı gibi, Bill'i de bir sınıfa "yerleştirmek" için deneyimlerinden birini ihmal etmek veya küçümsemek zorunda değiliz. Sue hane içindeki eş ve anne rollerinde iken artık emek üretimi ve artığına el koyulma şekli itibariyle "feodal" sömürücü bir sınıf sürecindedir (bkz. 9. Bölüm ve ayrıca Fraad ve diğ. 1994). Emeğine Bill tarafından, barınak ve metalaşmış ev-içi üretim araçlarına erişim karşılığında el koyulur. Kültür, aile ve dostluk-

la ilgili bir dizi pratik Sue'nun sömürülmesinin olabilirlik koşullarını sağlar; Bill'in "parayı eve getiren" kişi olduğu ve dolayısıyla bakım ve hizmeti hak ediyor olduğu görüşü de bunu pekiştirir. Sue ayrıca gönüllü bir sınıf sürecine dahildir; artık emeğine kasabadaki Filipinliler grubu üyeleri el koyar. Irk, bağımlılık, dayanışma ve ulusal kardeşlik gibi bir dizi söylem bu tür sömürünün olabilirlik koşulunu hazırlar. Sue'nun kamusal alanda siyasal bağlılıklarının olmaması, bu iki sınıf sürecine katılmasıyla, aralarında ırksallaştırılmış bir "Asyalı" kimliğinin, "vurgulanmış" bir kadınlık[13] ve anneliğin maden kasabasının yekpare kültüründe toplumsal olarak tesis edilmesinin de bulunduğu başka bir dizi süreçle açıklanabilir.

Bu perspektiften bakıldığında Sue, toplumsal cinsiyet eksenli geleneksel işbölümündeki rolü ile ırksal bir "öteki" kurgusu tarafından üstbelirlenen iki sınıf süreci içindedir; bunlar onun karmaşık öznelliğini oluşturmakta. Deneyimi bu biçimde kuramlaştırılınca Bill ile ev işlerini yapması konusunda ara ara giriştiği mücadelenin evde katlanmaya razı geldiği sömürü oranıyla ilgili olduğu görülebilir. Başka deyişle Sue, hiç sınıf kaygısı taşımayan biri değildir; kocası ve onun sendikadaki arkadaşlarının düşündüğü kadar apolitik de değildir. Aksine dayanışmacı olmayan bir sınıf siyasetiyle zaman zaman uğraşmaktadır.

Sue'nun öznelliğinin oluşumunda sınıfın rolünü görünür kılan sınıf süreci yaklaşımı, Bill'in sınıf kimliğini de faaliyet ve deneyimlerinden birine öncelik tanımadan kuramlaştırmamıza olanak verir. Bill kapitalist sömürgeci sınıf sürecinde artık değer olarak el konulan artık emek üretmektedir. Ayrıca Bill kâr payı ve temettü çekleri alan biri olarak bölüşümle ilgili kapitalist sınıf sürecine katılmaktadır.[14]

Domuz avcısı ve pazarlamacı olarak da bağımsız sınıf süreci içindedir, yani kendi artık emeğine kendi el koyup dağıtmaktadır. Evde ise karısının karşılığı ödenmemiş emeğine el koymak suretiyle, gü-

13. Connell tarafından (1987: 183) kadınların erkeklere baş eğmesi gerektiğinin kabulü ve erkeklerin çıkar ve arzularına uyum sağlanması olarak tanımlanıyor.

14. Bill'in dağıtılan artık değerden pay alması kömür çıkarımının düzgün işlemesine yardımcı olmakta ve sömürülen bir işçi olarak işverenle zıt konumlarda olmasının etkilerini yumuşatmaktadır.

nümüzde Avustralya hanelerine hâkim olmasa bile tanıdık bir öğesi olan feodal sömürgeci sınıf sürecine dahildir. Bill'in katıldığı siyasal süreçler onun tüm bu farklı sınıfsal süreçlere, yani hegemonik erkekliğin,[15] beyaz ırkın üstünlüğü öğretisinin, ve işçi sınıfı arasında dayanışma ideolojisinin toplumsal kuruluşu gibi süreçlere katılımından etkilenir. Ait olduğu toplumsal oluşum gibi Bill de çelişkili ve bölünmüş bir mekân; birçok farklı sınıfsal (ve sınıfsal olmayan) süreçlerin kesişme noktasıdır. Bu süreçlerden hiçbiri gerçek kimliğini veya "sınıf" çıkarlarını tanımlamaz, ancak her biri başka birçok sınıfsal olan ve olmayan süreçle birlikte buna katkıda bulunur.

Bu karmaşık ve kaygan kesişme noktasında Bill'in gerçek ve biricik sınıf kimliğini aramak, Butler'ın (1990: 339) toplumsal cinsiyetin tutarlılığını sağladığını düşündüğü bir tür "düzenleyici kurgunun" peşine düşmeyi gerektirir. Her ikisi de çoğul, bölünmüş ve kaygan değil de, tek, homojen ve sabit bir kimlik anlayışına bel bağlar.[16]

Sue ve Bill'in farklı sınıf süreçlerine dahil olması zaman içerisinde değişkenlik gösterdiği gibi, farklı yönlerden örtüştü. Yetişkinler olarak hayatlarında ise sınıf süreçlerine dahil olmadıkları asla olmamıştır. Aslında bu aidiyetler onları hem kamusal (maden ocağında, hastanede, okulda veya dernek merkezinde) hem özel alan (evde ve aile içinde) gibi birçok politik arenada eyleyen ve güçlü özneler olarak teşkil etmeye katkıda bulundular.

Sınıfla olan ilişkileri onları belirli bir toplumsal grubun (örneğin "işçi sınıfının") üyeleri olarak kurmadığı için Sue ve Bill'e uygulanacak olan bir sınıf çözümlemesi onların cinsiyetlendirilmiş veya etnik veya başka bir şekilde ayrıştırılmış özneler olarak diğer kimliklerini ikincilleştirme tehlikesi taşımamaktadır. Birleşik bir sınıf kimliği koyutlamayı da gerektirmez ayrıca. Kimliğin artık tanıdık

15. Connell (1987: 183) "hegemonik erkekliğin" kadınlarla ilişkili olmanın yanı sıra, her zaman bastırılan erkekliklerle ilişkili olarak kurulduğunu not eder. Madenci toplulukları, bastırılan erkekliklere karşı çok az hoşgörülü oldukların-dan, belli bir erkek kimliğinin hegemonik olmasının kendisi de bizatihi sınıf ve coğrafi koşullar tarafından belirleniyor elbette.

16. Butler'ın (1990: 337) ifadesiyle, "Eğer toplumsal cinsiyetin içsel gerçekliği uydurulmuş olması ise, ve eğer gerçek toplumsal cinsiyet bedenlerin yüzeyine yazılan ve tesis edilen bir fantazi ise, o zaman toplumsal cinsiyetler gerçek veya sahte olamazlar, sadece birincil ve sabit bir kimlik söyleminin ürettiği doğruluk etkisidirler."

hale gelen merkezsiz kavrayışının sınıf siyasetini anlama açısından birçok sonucu vardır. Bunlardan bazılarına aşağıda, kadınların sınıf siyasetine katılmasının farklı boyutlarını incelerken gireceğiz.

Kadınlar, Haneler ve Sınıf

Sınıf tartışmaları *kapitalist* sınıfların tanım ve doğasına odaklandığı için kadınlar genelde kendilerini sınıf karşısında sorunlu bir konumda buldular. Kapitalist emek gücü içinde bulunmayan kadınlar ancak başkalarıyla (genelde kocaları veya babalarıyla) olan ilişkileri üzerinden sınıf konumuna sahip oldular.[17] Örneğin işçilerin karıları "işçi sınıfının" vekaleten üyeleri sayılırlar. Sınıf militanlıklarının kesintili, susturulmuş veya noksan olması, iddiasız "koruyucular" veya "gerici" siyasal ve toplumsal kaygılar taşıyan bir özel alanın yurttaşları olarak toplumsallaşmış olmalarına atfediliyor.

Ev-içi ekonomisinde "çalışan" işçiler olarak kadınlar –çoğunlukla kapitalist işgücünü "yeniden üreten" sınıfdışı süreçlere –besleme, giydirme, bakım ve temizlik– dahil olarak, toplumsal anlamda değeri pek bilinmese de gerekli olan bir işlevi yerine getirdikleri düşünülerek kuramlaştırıldılar:

> ev, emek gücünün kapitalist üretimin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan gündelik ve kuşaklararası biçimde yeniden üretiminin kilit mekânıdır (Mackenzie ve Rose 1983: 159).

Birçok yazar evi ayrı bir yeniden üretim ve tüketim "alanı" olarak nitelendirmiştir. Burada en çok kadınlar tarafından icra edilen ev-içi emek/kapitalist emek sürecinde üretilen metaların tüketimini örgütler. Kadınların kapitalizme hizmet eden işleri, toplumsal cinsiyet tahakkümünün kural ve pratiklerinden ibaret olan patriyarkanın yönetiminde icra edilir.

17. Britanya Genel Nüfus Dairesi'ndeki gibi toplumsal sınıf kategorileri, evli kadınlar ve dulları kocalarının meslek grubuna göre sınıflandırıyor (Krieger ve Fee 1993: 68). Bu benzeşlik varsayımı siyasal öznellik hakkındaki görüşlere de yansıyor. Pratt ve Hanson (1991: 245) "geleneksel olarak kadının sınıf bilinci en basit ifadesiyle kuramlaştırılmadı; en azından sınıf söz konusu olduğunda kadının öznelliğinin ilgili patriyark (kocası veya babası) aracılığıyla okunabileceği varsayılıyordu" diye yazmakta.

Bazı feministler yeniden-üretimsel veya patriyarkal alanın ikincil statüsünü düzeltmeye çalıştılar. Birçok kadın nasıl erkeklere hizmet ediyorsa, bu alanın da yazgısı kapitalizme hizmet etmek gibiydi. Patriyarkal ezilmeyi sınıfsal sömürü başlığı altına alma eğilimine karşı çıkan bu kuramcılar, birçok biçime bürünebilen "ikili sistemler" yaklaşımını geliştirdiler. İkili sistemler kuramının bir biçimi, patriyarkayı sınıf alanının içine taşır. Kapitalizm ve patriyarka toplumsal yaşamın her alanında birbirleriyle etkileşim içinde bulunan toplumsal ilişki sistemleridir; toplumsal cinsiyet dolayısıyla "'üretim ilişkilerinin' bir *parçasıdır*" (Connell 1987: 45); patriyarka farklı bir alana havale edilemez.

İkili sistemler kuramının ikinci biçiminde sınıf patriyarkanın alanına taşınır. Hane patriyarkal veya ev-içi "üretim tarzının" mekânıdır (bkz. örneğin Folbre 1987; Delphy 1984; Delphy ve Leonard 1992). Hane, kapitalist üretim tarzından farklı bir mantığa göre işler ancak kapitalist üretim tarzıyla toplumsal bütünlüğü oluşturacak şekilde etkileşim içindedir. Bu kavramsallaştırmalarm çoğu patriyarkayı bir sistem veya toplumsal yapı olarak kuramlaştırmanın zorluğuna takılıp tökezledi (Connell 1987: 46).[18] Eğer patriyarka bir üretim biçimi ise, işleyiş kanunları nelerdir ve kapitalizminkilerle nasıl bir etkileşim içindedir? Bu tür sorular oldukça çetin çıktı. Kuramcılar ayrıca haneyi sınıfın bir kolu olarak kolonileştirme girişimi ola-

18. Farklı türden toplumsal ayrıcalıkları yapılandıran "sistemlerin" sonsuza dek tekrarlanma olasılığıyla ilintili kavramsal sorunlar da bunun cabasıdır. "Siyah kadınların beyaz feministlerin ırkçı ve etnosantrik varsayımlarına yönelttikleri eleştirilerin devasa siyasal etkisi"nden dem vuran Barrett ve Phillips, örneğin şunu not ediyorlar: "ikili toplumsal cinsiyet ve sınıf sistemleri etrafında düzenlenen yapısal toplum modelleri, üçüncü bir eşitsizlik ekseniyle başa çıkmakta zorlandılar; 'ikili sistemler' analizi geliştirmekte halihazırda yaşanan akut zorluklar, etnik farklılık ve dezavantajların ihmal edildiğinin geç de olsa fark edilmesiyle iyice büyüdü" (1992: 4).

İlginçtir, Connell, toplumsal yapıların çoğaltılmasını bekleyen kuramsal zorlukların bilincinde olmasına rağmen, heyecan verici son kitabı *Masculinities*'de, kriz eğilimi sergileyen (1995: 83-4) ve içinde birçok erkeklik ve kadınlıkların "toplumsal cinsiyet pratiklerini yapılandırdıkları" bir "ontoformatif toplumsal cinsiyet düzeni" inşa ediyor. Bizim açımızdan bakıldığında, erkeklikleri çoğaltmak ve ayrıştırmak için girişilen bu gayet değerli ancak sorunlu kuramsal çabanın amacı, "tüm (toplumsal cinsiyet düzeni) yapısının dönüşümünü" tetiklemektir (1995: 238).

rak görünebilecek bu hamleden dolayı kaygılandılar. Geleneksel Marksizmin bütünselleştirici emelleri karşısında verilen feminist mücadeleler tarihi göz önünde bulundurulduğunda feminist çözümlemeciler patriyarka ve toplumsal cinsiyet tahakkümünün toplumda daha yaygın olduğu kabulünü kuramlaştırıp, sınıfı daha kısıtlı bir alana sıkıştırdılar (Connell 1987).

Ancak bize öyle geliyor ki sınıfı haneden dışlamak, belli bir toplumsal mekânda artık emeğin üretiminin, buna el koyulmasının ve bölüşümünün etkilerini (ve tabii bu sınıf süreçleri üzerinden verilen mücadeleleri) görünmez kılmaktadır. Sınıf ile hane arasındaki ilişkiyi dolayısıyla yeni baştan müzakere etmek; haneyi ve diğer sınıf süreçlerini ekonomik veya toplumsal "sistem" veya yapı fikrinden ayırmak isteriz. Niyetimiz hane çözümlemelerine uygun bir kategori olarak toplumsal cinsiyet ilişkilerini yerinden etmek veya ikame etmek değil. Aksine, sömürü veya sınıf boyutuna bir şeyler eklemek istiyoruz.

Bizim anlayışımıza göre, sınai toplumsal oluşumlar sadece kapitalist sınıf süreçlerinin değil, aynı zamanda gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin de mekânıdır. O halde hane sadece kapitalizmin yeniden üretilmesinde değil, aynı zamanda kapitalist olmayan sınıf süreçlerinin, örneğin bağımsız sınıf sürecinin kendi kendinin patronu olma ve "öz sömürü" özelliklerinin de (Gabriel 1990; Hotch 1994) yeniden üretilmesinde önemli rol oynar. Bizim amaçlarımız açısından daha da önemlisi, hane farklı sınıf süreçlerini içeren başlı başına özerk bir üretim alanı olarak kurulabilir. Fraad ve diğerlerine göre (1994), hane son 25 yıldır sınıf çatışmasının önemli bir cephesi haline gelmiştir.

Sınai toplumsal oluşumlardaki (beyaz) heteroseksüel hane, kadının kendi başına yaşasaydı üreteceği artık emeği ciddi oranda aşan ve kullanım değeri biçiminde üretilen bir artık emeğin odağı olmuştur ki, biz bunu feodal ev-içi sınıf süreci olarak adlandırıyoruz (bkz. 9. Bölüm). Kadının eşi yemeklerini yediği, temiz banyoda duşunu aldığı, ütülü kıyafetlerini giydiğinde, kadının emeğine kullanım değeri biçiminde el koymaktadır. 20. yüzyılın büyük bir kısmı boyunca bu sömürü adil ve uygun göründü, zira erkek genelde hane dışında parasal gelir elde etmek için çalışıyordu ve bu gelir ev idaresinin sürdürülebilmesinin temel koşuluydu.[19] Adaletsiz göründüğünde

bile (örneğin kadının ev dışında çalıştığı veya bazı kadınların saat olarak daha fazla çalıştığı ama tatil ve emekliye ayrılma haklarının olmadığının kabul edildiği durumlarda), kadınların önünde alternatiflerinin olmaması onları sınıf konumlarını dönüştürmeye yeltenmekten alıkoyuyordu. Kadınların ev içindeki doğal veya kutsal rolleriyle ilgili tanıdık kültürel varsayımlar da benzeri bir etki yaratıyordu.

Ancak son 25 yıldır kadınların hane içinde sömürülmesi giderek daha adaletsiz ve uğruna mücadele edilecek bir durum olarak algılanmaya başladı. Bu değişim birçok şeyle bağlantılıdır, ki bunlara ikinci dalga feminizm ve kadınların giderek daha fazla ücretli istihdama katılmaları sayesinde güçlenen eşitlik ve kıyaslanabilirlik hisleri dahildir (zamanları üzerinde artan baskılar da cabası). Bazı kadınlar, birkaç farklı sebebe bağlı olarak, artık eşit bir ev-içi işbölümü ve ev işinin paylaşımında demokratik karar verme süreçleri talep etme hakkını kendilerinde görüyorlar. Ev-içi sömürü meselesi birçok hanede masanın üstüne konmuştur artık; feodal ev-içi sınıf süreci krizdedir (Hochschild 1989; Fraad ve diğ. 1994).

Birçok feodal hane dağılmış ve üyeleri kendilerini "kendi kendini sömürücü" aktörler ve ev-içi artık emeğe el koyanlar olarak bağımsız hanelerde yeniden tesis etmişlerdir.[20] Burden ve Googins'in (1987) yürüttüğü bir etüde göre, bağımsız bir hane kurmak bazı kadınların haftalık iş yüklerini azaltmak için buldukları çözümlerden biridir. Bu etüde göre, evli anneler iş ve aile sorumluluklarını yerine getirmek için haftada 85 saat harcıyor, bekâr anneler ise aynı işlere 75 saat harcıyorlardı. Başka hanelerde her hane ferdinin artık emek icra ettiği ama buna birlikte el konduğu, gerek işlerin, gerekse işin meyvelerinin demokratik olarak bölüşüldüğü komünal sınıf

19. Farklı ırk, sınıf, cinsellik ve mahallerdeki ailelerin sanayinin tarihi boyunca gelişen hane içi durumlarına bakan araştırmalar, geçim kaynağını tek bir kişinin gelirinin oluşturmasının tipik olmadığını giderek ortaya çıkarıyor. Bizim açımızdan bu araştırmalar, erkeğin geliri sağlaması, kadının ise ev içi bakımdan sorumlu olmasının normal olduğunu iddia eden söylemin başatlığına rağmen, hane içinde bulunan ve bulunmaya devam eden çoğul sınıf süreçlerinin bir göstergesi (Delphy ve Leonard 1992: 132-3).

20. Tekil ve çoğul malikli hanelerde artık emeğe el konulması ve bölüşülmesinin aldığı bağımsız biçimlere ilişkin detaylı bir araştırma için bkz. Cameron (1995).

süreçleri tesis etmişlerdir (Kimbali 1983). Erkeğin kariyerinin önceliği etrafında yapılanmaya feodal olanlara kıyasla daha az yatkın olan heteroseksüel komünal hanelerde, komünalizmin altını oyan geleneksel cinsiyet rollerinin nasıl sorgulanacağı konusunda zorluklar yaşanabilmektedir. Örneğin erkekler çocuk bakımı ve ev işlerinde eşit rol sahibi olabilmelerini sağlayacak esnek çalışma saatlerini tercih etmeye başlamaları yüzünden, daha yüksek gelir sahibi olmakla özdeşleşen kamusal ve özel statülerini kaybetmek zorunda kalabiliyorlar. Kadınlar ise çocukların bakımındaki öncelikli rollerini ve hane içi temizlik ve ortamın kalite kontrolörlüğünü yapma konumlarını terk etmenin uyandırdığı karmaşık hislerle baş etmek durumundalar.

Komünal hane sınıf antagonizma ve çatışmasından bağımsız değildir. Gerçekten de işin ve hem fiziksel hem de kişisel mekânın müzakere edilmesi deneysel denebilecek koşullarda daha zor olabilir.[21] Feodal hanenin karşılaştığı tarihsel zorluklar ve komünal haneler tesis etmekte yaşanan daha güncel sorunların, sınıf ve cinsiyet çatışmalarının tek başına yaşayarak çözümünü içeren bağımsız hanelerdeki hızlı artışa katkıda bulunduğu açıktır. Bu türden hanelerde müzakere edilecek cinsiyete dayalı işbölümü yoktur ve yetişkin hane üyesi kendi artık emeğini üretmek, buna el koymak ve dağıtmaktan sorumlu olan yegâne kişidir.

"Yeniden yapılandırılmış" haneler genelde patriyarka ve toplumsal cinsiyetçi tahakküme karşı verilen mücadelelerin bir sonucu (veya zaiyatı) olarak görülür. Bunları aynı zamanda sınıf etrafında dönen mücadelelerin bir sonucu olarak da düşünebiliriz. Her ne kadar hedeflerini sınıf diliyle ifade etmemiş olsalar da, çoğu kadın ev içinde tabi oldukları baskının yanı sıra aynı mekânda vuku bulan sö-

21. Toplumsal cinsiyet ve sınıfın bir süreç olarak kabul edildiği olağanüstü bir çalışmada Cameron (1995), komünal bir sınıf sürecinin içerimlediği toplumsal cinsiyet boyutu yüzünden sona eren bir evliliği anlatıyor. Bu hane içinde koca emekliye ayrıldıktan sonra ev işlerinde daha fazla sorumluluk almaya başlıyor. Karısı mutfakta, alışverişte ve diğer işlerdeki hâkimiyetini terk ediyor ve ücretli işgücünde çalışmaya devam ediyor. Ancak kadın ev içi öznelliğindeki (özellikle de ahçı olarak daha kamusal olan rolündeki) kayba katlanamayacağına karar veriyor. Kadınsılığındaki ve bunun sağladığı iktidarındaki kayıp onu evin dışına, nihai olarak da evliliğin dışına; toplumsal cinsiyet kimliğini bağımsız ev içi sınıf süreci etrafında yeni baştan şekillendiren tek başına yaşama itiyor.

mürünün de rahatsız ediciliğinin bilincindedir (Hochschild 1989). Artık emeğin icrası, temellük edilmesi ve bölüşümü üzerinden süren toplumsal cinsiyete dayalı sınıf mücadeleleri komünal sınıf süreçlerinin tesis edildiği hanelerin sayısını artırmaya (Kimball 1983) ve sınıf çatışmalarının cinsiyetlerin birbirinden ayrılmasıyla çözüldüğü bağımsız hanelerdeki hızlı artışa katkıda bulunmuştur.

Sanayi toplumlarındaki ev-içi sınıf ilişkilerinde vuku bulan bu geçişe ilişkin anlatının birkaç ayırt edici özelliği vardır. Söz konusu anlatı haneyi hegemonik bir yapı veya patriyarkal üretim biçimi gibi bir dizi kural tarafından yönetilen bir şey olarak görmekten ziyade, onu çok çeşitli sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik pratiklerinin ve diğerlerinin kesiştiği bir toplumsal mekân olarak temsil eder. Bu mekân kendisinin üzerinde olan ve istikrarlı bir toplumsal sistemin (ki buradaki olağan şüpheliler kapitalizm ve patriyarkadır) çatısı altına alınamayacağı için, farklılığın ve sürekli değişimin mahalli olarak kuramlaştırılabilir. Her yerel mevzi, kolay kolay kopamayacağı bir jenerik anlatı veya örüntünün kısıtlamalarına maruz kalmadan, karmaşık ve özgül biçimde kurulur.

Sistemsel veya hegemonik toplumsal temsiller bağlamında yerel bir "direniş" siyaseti çoğunlukla hegemonik yapılar karşısında göreli bir güçsüzlük atfedilerek betimlenir; mücadeleler başarıyla sonuçlansa bile "sistem" veya hegemonik oluşum temelde değişmemiş olarak gösterilince bu başarılar kuramsal düzlemde yadsınabilir. Buna karşılık, sınıfı toplumsal bir yapı içinde kurmayan anlatımızın dünyasında, sömürüye karşı bireysel mücadeleler şeklini alan sınıf siyaseti önemli ama tek yönlü olmayan dönüştürücü etkiler yaratan, her an mevcut bir deneyimdir.

Hanelerdeki gelişim ve farklılaşma hakkında yekpare bir öykü anlatan feodal kriz anlatısının bir hegemonya kurma biçimi olmadığını göstermez bu. Hanelerin birbirlerinden zaten hep ayrıştırılmış olduğu (feodal haneyi diyelim ki beyaz orta sınıf fantazisi veya düzenleyici bir kurgu olarak görünür kılan) başka temsillerle bunu ikame etmek mümkündür elbette. Kısa bir zaman önce Cameron'un (1995) anlattığı birkaç hane öyküsüne göre, her hane bir anda farklı sınıf süreçlerini barındırıyor ve bu süreçler toplumsal cinsiyet, cinsellik ve iktidar ilişkileri ile çelişkili biçimlerde etkileşim içine giriyor (tıpkı yukarıdaki anlatıda olduğu gibi pek düzgünce hizalan-

mıyor). Cameron'un temsilinde ev-içi sömürü ve heteroseksüel cinsiyet farkı, hegemonya, tahakküm ve ezilme ile kurduğu uzun süreli ilişkiden kaynaklanan olumsuz tınıyı kaybederek büyük oranda farklılaşmış, oldukça bölünmüş ve her daim müzakere edilen durumlar olarak görünür kılınıyor.

Ama elbetteki toplumsal bir mekânı nasıl temsil edeceğinizin tercihi, aralarında özendirmek istediğiniz siyasetin de bulunduğu birkaç şeye bağlıdır.[22] Yekpare özellikler taşıdığı ima edilen "*feodal hanedeki*" yekpare özellikler taşıdığı ima edilen "*bu krizin*" hikâyesi var olan feminist söylemler tarafından halihazırda inşa edilmiş ve ev-içi emeğin eşitsizliğini dert edinen siyasal öznelere hitap ederken, Cameron'un çalışmaları daha çok, kadını hükmedilen, değersizleştirilen ve ezilen olarak kurgulayan, ancak birtakım özgül direniş pratikleri geliştirmekle veya birtakım özgül pratiklere direniş göstermekle güçleneceğini ileri süren hâkim (feminist) kuram karşısında alternatif bir kadın öznelliği ve failliği özendirmeye yöneliktir.

Sonuç

"İşçi sınıfının" tarihin kolektif öznesi olduğu fikri, sanayi kapitalizminin gelişmiş Batılı toplumsal oluşumlarda birincil ve belirleyici bir rol oynamış olduğuna dair, Marksist olan ve olmayan söylemlerin etkisi olarak görülebilir. Bu "kapitalist kalkınma" söylemleri, nesnel olarak kapitalist üretim ilişkileri, öznel olarak da siyasal ve kültürel sanayileşme deneyimi tarafından tanımlanan iki ana sınıfın yapılandırdığı bir toplum anlayışı geliştirmiştir.

Sınıfı günümüz toplumlarının merkezi toplumsal ilişkisi olarak tasvir eden sınıf söylemi, bugün sınıfın marjinalize olmasına katkıda bulunmaktadır. Marksizmi eleştirenler sınıfın öldüğünü duyuruyor; kapitalist toplum çözümlemesi yapan Marksist kuramcılar ise işçi sınıfının mobilizasyon yoksunluğuna kederleniyor. Bizim açımızdan bakıldığında, ölen veya hareketsizleşen şey, işçi sınıfı kurgusu ve bu sınıfa yüklenen misyondur. Söz konusu kurgu ve kavram

22. Mesela Avustralya kömür madenlerindeki sendika ve mahalli siyaset tarafından üstbelirlenen feodal hane kavramsallaştırması için bkz. 9. Bölüm.

sınai kapitalist kalkınma kavramının hegemonyasının bir parçası olarak üretilmişlerdi. Eleştiriler ve tarihsel süreçler yüzünden bu kavram değer kaybına uğradığında, çoğul toplumsal "merkezler" ve rakip güçler tarih sahnesini ele geçirdiğinde, "işçi sınıfı" da çepere itilip statü kaybına uğradı. Toplumun ekonomik özünü yerinden etmeye yönelik söylemsel hamleler aynı zamanda toplumun dönüşümünün faillerini de yerlerinden etti. Sınai sermaye ile girdikleri ilişkinin benzerliği üzerinden tanımlanan kitlesel bir işçi topluluğu fikrinin oluşturduğu militarist imge, gerilemekte olan bir toplum anlayışı ve dönüşüm siyasetinin parçasıdır.

"İşçi sınıfının" kapanan kuramsal ve siyasal kısmetine rağmen, sınıfın kendini hâlâ mevcut ve yaygın olarak kuramlaştırmak mümkün. Mesleki sendikalar ve Fordist sanayilerle ilintilendirilen yekpare "işçi sınıfı" imgeleri, toplum kuramcıları ve emekçiler nezdinde artık pek de itibar görmüyor olabilir. Emekçiler direniş ve dürtüleri toplumsal dönüşüm yönünde örgütlemeye veya toplumsal kuram sahnesinde başrolü oynamaya razı olmayabilir. Ancak sınıfın toplumsal kalkınma ve siyasal değişimin anlaşılmaya değer bir kurucusu olma hali illa da azalmıştır denemez. Aksine, sınıfın bir toplumsal süreç olarak rolü farklı toplumsal ve kuramsal bağlamlarda, yeni siyasal olanakları ortaya çıkaracak bağlamlarda, yeni baştan düzenlenebilir.

Bizim için bugün sorulacak soru, sınıfın bir kavram olarak ağırlığını hâlâ koruyup korumadığı sorusu değildir, zira sosyoekonomik ayrışma[23] ve artık emeğe el konulması toplumun bilgileri ve siyasetin özneleriyle hâlâ, ve belki de her daim, kurucu bir ilişki içinde olacaktır. O halde bizim sorumuz, sınıfı artık emeğin üretimi, temellük edilmesi ve bölüşümü süreci olarak kuramlaştırmanın, toplum kuramlarına ve toplumsal, ekonomik yaratıcılığa hangi boyutları katabildiğidir.[24] Belli bir açıdan hep siyasal (güçlü) özneler

23. Şimdilerde peydah olan toplumsal kutuplaşma söyleminde, giderek artan bir "altsınıf" (*underclass*) ve daralan orta sınıf imgeleri farklı söylemsel bağlamlarda dolaşıma girdikçe, örneğin, toplum tasvirlerinde sınıf ön plana çıkmaya başladı.

24. Resnick ve Wolff'la birlikte hazırladığımız seçkide (Gibson-Graham ve diğ. 1997), alternatif sınıfsal gelecekler tahayyül etmeye katkıda bulunabilecek birkaç farklı sınıf çözümlemesi sunuyoruz.

(Kondo 1990) olan merkezsiz ve çoğul benlikleri kavramsallaştırmamıza ve oluşturmamıza nasıl katkıda bulunabilir?

Toplumsal öznelerin diğer toplumsal süreçlerle olduğu kadar, sınıf süreçleriyle çoğul bir şekilde de oluştuğu görüşü, birtakım "sınıf çıkarları" veya "sınıf kapasiteleri" varsaymaya, olası "sınıf ittifaklarını" kuramlaştırmaya izin vermez. Ama kolektif eylem öngörmenin önünü de kapatmaz. Bizim sınıf siyaseti için uygun gördüğümüz alternatif uzamda, toplumsal öznelerin sınıf meseleleri etrafında kısmen özdeşleşmelerine ve sınıfsal dönüşümü gerçekleştirecek stratejik dayanışma ve ittifakların kurulmasına rastlayabilir ve hatta bunları destekleyebiliriz. Ancak önemli olan bu türden dayanışmaların söylemsel olan ve olmayan yollardan kurulması ve bireysel toplumsal öznede sınıf "kimliğinin" diğer birçok kimlik ve toplumsal ayrışma söylemi tarafından üstbelirlenmiş olmasıdır.[25] Bu sınıf anlayışı ayrıca gayri-sınıfsal yönelimleri olan toplumsal hareketlerin sınıfsal dönüşümlerde derin etkiler bıraktığını, muhtemelen sınıfsal çeşitliliği geliştirecek olan potansiyeli, hedefli "sınıf siyasetinin" hiç yapamadığı kadar salıverdiğini görmemize de izin verir.[26]

Buradaki amacımız "daha iyi" bir bilgi biçimi üretmek veya "daha iyi" bir değişim siyasetine doğru ilerlemek değildir. Birçok bilgi türü içinden sadece biri olan ve toplumun yeni baştan inşası açısın-

25. Sınıf siyasetinin "başarısızlıklarından" birçoğu, öznelerin çoğul sınıf söylemlerinin yanı sıra, cinsiyetlendirilmiş veya ırksal söylemler içinde de konumlandığını görememe ve bu söylemlerin bazen birbirleriyle çelişen üstbelirlenimlerini ihmal etme eğiliminden kaynaklanmıştır. Burada kastımız özellikle formel emek hareketi ile kadın ve azınlıklar arasındaki çok sorunlu ilişki. Tarihsel olarak her tür dayanışma hareketinde birlik ve dayanışmanın temelini aynılık olarak kuramlaştırma ve bunun sonucunda, gayet sorunlu ve bölücü etkileri yaratacak şekilde farklılığı inkâr etme veya atlama eğilimi vardır. Hotch'un not ettiği gibi, "farklılık yerine birliği kuramlaştırmanın bir etkisi oldu, ancak bu etki birleştirici olmayabilir" (1994: 26).

26. Örneğin kadın hareketi ve çevre hareketi, hane içindeki sömürücü sınıf süreçlerine ve şirketlerde bölüşümle ilgili sınıf süreçlerine büyük etki yapan yeni toplumsal ve ekolojik kimlik söylemleri üretmişlerdir (bkz. 8. ve 9. Bölüm). Bu hareketleri, indirgemecilik yapmadan sınıf hareketleri olarak da tanımlamak mümkündür o halde. Bu hareketlerin çeşitli stratejilerinin etkilerini sınıfsal bir giriş noktasından düşünmek, gerçekten de, kolektif özdeşleşme ve grup eylemine yarayacak köprüler kurmaya başlamanın bir yolu olabilir. Sullivan (1985), fahişeliğin ve fahişe olarak çalışan kadınlar hakkındaki tüm bildik varsayımların "yan-

dan öncelikli bir araç olmayan bir sınıf bilgisi üretme kaygısıdır bizim taşıdığımız. Ancak aynı zamanda alternatif ekonomik gelecekler önerme gibi bir kaygımız da var. Bu amaca giden yolda yeni bir sınıf bilgisinin sınıfsal dönüşüm siyasetini yeniden canlandırmaya katkıda bulunabileceğini savunuyoruz.

---

lışlığına" dair evrenselci konumlar almakla yetinmek yerine, feministlerin, fahişeliğin hangi farklı hukuksal, ekonomik, ırksal ve söylemsel ilişkiler çerçevesinde pratiğe döküldüğünü belirtmeleri gerektiğini iddia ediyor. Seks endüstrisinde işlerlik kazanan birçok farklı sınıf süreçlerinin ve bunların varoluş koşullarının çözümlenmesi (bkz. örneğin van der Veen 1995), ortak feminist ve sınıfsal eylem inşa etmeye başlamak için ilginç bir yer olabilir.

4

Bu Kapitalist Mekândan Nasıl Çıkılır?

> Yazmanın imlemekle hiçbir alakası yoktur. Henüz var olmayanları da dahil, diyarları yoklamak, haritalandırmaktır yazmak.
>
> (Deleuze ve Guattari 1987: 4-5)

COĞRAFYACILAR –ki ben de bunlardan biriyim (daha doğrusu ikisiyim)– günümüz sosyal bilimlerinde mekâna giderek daha fazla gönderme yapılması konusunda muğlak hisler içindeler. Mekânsal metaforların bolluğu (sık sık işaret edildiği üzere) gerçekten de dikkat çekicidir. Söylemsel uzam "işgal edilir"; konuşma mevkileri "yerleşik" veya "mahalli"dir; sınırlar "ihlal edilir"; kimlik "toprağa bağlı köklerinden koparılmış" ve "göçebe"dir. Kuram "haritalandırılması" gereken bir "peyzajda" dolanır, arzunun "kartografisini" ve sözcelemenin "uzamını" üretir. Eğer mekân şu anda metaforik kullanımlarının işgal ettiği yerse, profesyonel coğrafyacıların kendilerini biraz yerinden edilmiş gibi hissetmeleri şaşırtıcı değildir. Öyle görünüyor ki artık hepimiz coğrafyacıyız.

Kuramsal söylemin mekânsallaşması, dilsel veya toplumsal öğeleri "senkronik" bir eklemleme aracılığıyla ilişkisel olarak algılayan yapısalcı kuramlara çok şey borçludur. Ancak bu mekânsallaşma, daha dolaysız olarak, Foucault (bkz. özellikle 1980) ile Deleuze ve Guattari'ye (1987), ayrıca Althusser ve Gramsci gibi "post-yapısalcılığın öncülerine" ve bunların ait olduğu Marksist geleneğe atfedilir.[1] Gerçekten de Marksgil çözümlemeyle ilintili mekân me-

1. Marksgil mekân göndermeleri için bkz. Smith (1984)

taforları –"kolonizasyon", "duhul (penetrasyon)", "merkez", "çeper", "mücadele alanları"– postyapısalcılığınkinden çok da farklı değildir.[2] Her iki kuramın temsilinde mekân, "Kimlik/Özdeşlik"[3] veya Biçim tarafından veya bunlarla ilişkili olarak kurulmuştur. Postyapısalcı kuram Kimliğin/Özdeşliğin sabitlenmesini sorunsallaştırır, çoğul ve akışkan kimliklerin icrasının izini sürerken, Marksgil kuramlar genelde bir Biçimin –üretim tarzının veya daha belirli şekliyle Kapitalizmin– icra ediliş mekânına odaklanmıştır.

Daha gelişmiş bilim dallarının gölgesinde yıllarca akademik kimliklerini inşa etmek ve o kimliğin surlarını güçlendirmek için mücadele veren coğrafyacılar bugün burçların dışına çadır dikmiş veya duvarlara tırmanmakta olan bin türlü tuhaf yaratığın, coğrafya dilini korumak üzere siperlere yatmaya değilse bile bu dili benimsemeye hazır olduklarını görüyorlar. Coğrafyanın disipline edilmiş mekânında korunmuş bir şekilde yaşamış olanlar için işgalciler hoş gelmişlerdir. Gerçekten de benim içimde ilk kez "mekâna" karşı ilgi uyandıran (ki kendi profesyonel barınağımın merkezi, hatta kurucu kavramıdır) bu ağzı bol laf yapan işgalcilerdir. "Biz" bugün hepimiz coğrafyacı olabiliriz –veya en azından kâşifizdir– ancak disiplinin içinden gelen bazı coğrafyacılar (kısmen onaylasalar da) bu gidişattan endişe duymaktadır.

Massey (1993: 66) mekânın terimlerinin metaforik anlamda kullanılma sıklığının mekânın farklı anlamları arasındaki önemli ay-

2. Ferrier (1990) mekânsallaşmanın ve özellikle kartografinin modernist temsil ve öznellik biçimleri açısından merkezi önemde, modernist hâkimiyet projeleri açısından ise araçsal olduğuna dikkat çekiyor. Kartografinin günümüzde yeniden düşünme projeleri içerisinde bu denli önemli bir metafor haline gelmiş olmasının sebebinin tam da bu olduğunu savunuyor.

3. Burada simgesel alandaki Kimliğe/Özdeşliğe (veya Idea'ya) gönderme yapıyor, buna gösterenin gösterilene sabit şekilde iliştirilmesi veya nihai bir tanım arayışı anlamını yüklüyorum. Kitabın tamamında olduğu gibi bu bölümde de, üç "tür" kimlik arasında, bunların kesişme, bağlantı ve çelişkilerini göstermek amacıyla hareket ediyor olacağım: yukarıda tanımlandığı şekliyle *Kimlik/Özdeşlik*; karmaşık bir bütünlük olarak anlaşılan (ve çoğunlukla toplum adı verilirken bazen kültür, ekonomi ve siyaset olarak ayrılan) "toplumsalın" *kimliği*; öznelliği ve failliği tesis eden bireysel *kimlik*. Bu bölümde kimliğin bu üç anlamıyla oynuyor, bunlar arasında okuru uyarmadan geçiş yapıyorum. Bu küçük oyunun okur açısından kafa karıştırıcı değil, üretken olmasını umuyorum. (Biz de bu nedenle gerektiğinde *Özdeşlik* karşılığını ekledik. –*ç.n.*)

rımları bulandırmasından kaygılanmaktadır. Mekânsal metaforların günümüzde toplumsal ve kültürel kuramda (postyapısalcı olmayanlar da dahil olmak üzere) kullanılma biçimleri ise Smith ve Katz'i telaşlandırmaktadır. Zira bu kuramların kendilerine seçtikleri temel, yeterince irdelenmemiş, görünürde sorunsuz, popüler bir mekân kavramıdır; sözü geçen kuramlar mekânı bir hazne veya bir saha, özneleri ve nesneleri "yerleşik" ve "mahalli" kılan basit bir boşluk olarak düşünürler. Toplumsal mekânları ve konuşma konumlarını bir bağlama oturtmak, görelileştirmek ve evrenselliklerini sarsmak için girişilen bu metaforik çabalar, istemeyerek de olsa, belli koordinatları olan bir bakış noktasına, yani doğallaştırılmış ve toplumsal olmayan "mutlak" uzamdaki bir mevziye başvururlar. Ancak Smith ve Katz'e göre mutlak uzam kavramının kendisi toplumsal olarak üretilmiştir ve tarihsel olarak özgüldür. Sonsuz, birincil ve tarafsız bir hazne veya kareli sistem (*grid*) biçimini alan uzam temsili (ki buradaki tek tek birimler hem birbirlerinden, hem de uzamdan bağımsız hareket ederler), Newton, Descartes ve Kant gibi felsefeciler sayesinde kabul görmüştü. Bu temsil 17. ve 19. yüzyıllar arasında kapitalizmin yayılmasıyla "tamamen doğallaştırıldı" (Smith ve Katz 1993: 75-6). Uzam temsillerini sorunsallaştırmaksızın mekânsal metafor bolluğu yaratan toplum kuramcıları, "hem tarihsel kökenleri itibariyle, hem de günümüzdeki sonuçları itibariyle siyasi değerlerle yüklü olan" (s. 76) bir uzam anlayışını yeniden üretiyorlar.[4] Uzamın bir koordinatlar sistemi olarak anlaşılması, yani konumların açıkça tanımlandığı ve birbirlerini dışladığı fikri, "çok sık olarak mozaikler siyasetine *dönüşen* bir kimlik siyasetinin" (s. 77, vurgu yazarlara ait), yani rekabet ve parçalılık siyasetinin oluşmasına katkıda bulunmuştur.[5]

4. Smith ve Katz bu anlayışı, Lefebvre'den mealen şöyle bir alıntı yaparak anlatıyorlar: "çok özgül bir iktidar zulmünü ifade eden" ve "toplumsal tahakküm projeleri için gayet uygun olan bir uzam/mekân anlayışı". Rose'un Smith ve Katz okumasına göre onlar, "mutlak uzama gönderme yapan mekânsal metaforların gerici olduğunu iddia ediyorlar, zira mutlak uzam toplumsal-mekânsal veya kuramsal statükoyu dondurmaya ve böylece onaylamaya yarıyor" (s. 2-3).

5. Bu tasvir, Laclau ve Mouffe'un (1985) parçaların özcülüğü tartışmasıyla benzerlik taşır. Toplumsalın yapısal özü (örneğin kapitalist üretim tarzı) heterojen bir toplumsal mekân ve pratikler çokluğunca söylemsel olarak yerinden edildiğinde –ki Laclau ve Mouffe'a göre bu, Hindness ve Hirst'ün yapıtı için geçerlidir–

Marksist mekân ve mekânsallık kuramcısı Henri Lefebvre *The Production of Space* (Mekânın Üretimi) başlıklı eserinde, felsefecilerin, özellikle de postyapısalcıların, mekânsal metaforları sahiplenmelerinden duyduğu benzeri ancak daha aşırı rahatsızlığı dile getirir:[6]

> Uzamla ilgili soruları ele alalım, örneğin: Pratiklerin bağlamından koparıldıkları ve kendini "katıksız" addeden ve "üretken" olduğunu hayal eden (ki aslında öyle ama sadece lafta) bir bilginin mahalline fırlatıldıklarında, böyle sorular feylesofça (*philosophizing*) ve dejenere bir niteliğe bürünüyorlar. Bunların dejenere oldukça düştükleri durum, entelektüel uzam hakkında basit bir genellikte fikirler üretmekten ibarettir – "yazmak" bir halkın entelektüel uzamıdır, bir dönemin zihinsel uzamıdır vb. gibi (Lefebvre 1991: 415).

Kavramsal uzamın, söylem öncesi üretim alanı olarak betimlediği "yaşanan" uzamdan (mekân) ayrıştırılmasına şüpheyle bakan Lefebvre, felsefecilerin zihinsel uzam üretimini yalnızca "görünüşte ideoloji dışı" olarak nitelendiriyor (1991: 6). Postyapısalcı kuramcılar, yapıtları aracılığıyla ezber bozucu eylemlerde bulunduklarını tahayyül ederlerken Lefebvre, "ister istemez hâkim sınıfın fikirleri olan hâkim fikirleri" (s. 6) farkında olmadan yeniden ürettiklerini iddia ediyor, zira zihinsel/kavramsal uzamı toplumsal/maddi uzamdan (mekân) ayırıyorlar. Buradaki bildik suçlamanın kaynağı, gerçek ("devrimci" diye anlamak lazım) mekânsal ve toplumsal anlayışların, sadece pratik ve düşüncenin diyalektiği aracılığıyla, yani dil ve toplumsal eylemin kesiştiği noktada üretilebileceği fikridir.

Lefebvre'in felsefecileri ve kültürel kuramcıları paylama sebebi, zihinsel uzamdaki tüm söylemsel temsillerin, mekânın yaşanan maddiyatında temellendiğini görememeleridir; öte yandan Smith

---

öğelerin özcülüğü etkin olarak bütünlüğün özcülüğünün yerini alıyor; başka deyişle "çözülmüş bütünün" her parçası ilişkisel olmaktansa sabit ve bağımsız bir kimlik/özdeşlik kazanıyor. Üstbelirlenimci Althussergil bir anlayışta ise, tersine, "nesneler arasında özcü bir *bütünselleştirme* olması şöyle dursun, en az bu denli özcü olmayan bir *ayrışma* olması şöyle dursun, bazı nesnelerin diğerlerinin içinde bulunması, tüm kimliklerin/özdeşliklerin sabitlenmesini engeller" (s. 104).

6. Lefebvre özellikle Foucault, Derrida, Kristeva ve Lacan'ın mekânsal dilinden ve onların "felsefi-epistemolojik uzam kavramını fetiş haline getiren ve zihinsel alanın toplumsal ve fiziksel alanları yutmasına yol açan temel sofizmi" teşvik etmelerinden çok kaygı duyuyordu.

ve Katz, mekânsal metaforları tarihsel materyalist (ve dolayısıyla göreli) bir çerçeveye oturtmamış olmalarının sakıncalarına işaret ederler. Her iki savda, söylemsellik ve maddiliğin birbirlerine değmesi gerektiği kaygısı yatmaktadır; aksi takdirde mekânsal metaforlar kapitalizmi yeniden üretmenin suçortağı haline gelir.

Hem Marksistlerin hem de coğrafyacıların kaygısı, postyapısalcı söylemde mekânsal metaforları kolaylıkla kullananların mekânın maddiliğini, toplumsallığını ve üretilmişliğini unutacaklarıdır. Bu kaygıyı, "gerçekliği"[7] hiçe saymanın açacağı siyasal sonuçların yarattığı endişeye bağlamak mümkündür. Mekânsal temsiller maddi toplumsal dünyada temellenmeden nasıl olur da (gerici değil de) uygun bir siyaset yaratır diye soruyorlar.[8]

Metafor ile maddilik, söylem ile gerçeklik arasında, etrafımızda ve içimizde savaşlar koparken ve "düşman" bilimsel sınırlarımızdan içeri sızarken, mekâna atlamak için daha iyi bir zamanlama olabilir mi? Mekânla ilişkilenmek; söylemsellik, maddilik ve siyasetin ilişkisine dair, modern ve postmodern feminist ve kentsel söylemlerin arasındaki çatışmalar yüzünden ortaya çıkan siyasal ve epistemolojik kaygılarla yüzleşmemize izin verir. Dışarıdan içeriye doğru düşünme olanağı tanır, hem dışarıya konuşlanan postyapısalcılardan coğrafyanın korunaklı barınağının içine doğru, hem de biçimsizlik uzamından Biçim uzamına doğru düşündürür: "Dışarısı düşünceyi usul usul kanıksar, bilgiyi kendi dışına, yani beklenilenin dışına çeker ve barınabileceği bir boşluk üretir – içerideki dışarısı veya içerisi gibi bir dışarı olur" (Grosz 1994: 9).

7. Rose'un görüşüne göre bütün bu coğrafyacılar açısından "metaforların gönderme yapmasının uygun olduğu gerçek bir mekân ve uygun olmadığı gerçek olmayan bir mekân" vardır (1996: 3).

8. İlginçtir, bu soru, postyapısalcı feministlere sorulan bir soruyla yapısal anlamda büyük bir benzerlik taşır: kadınların deneyiminin maddiliğinde gerçek temelini bulmayan bir postyapısalcı feminizm, kuramsal müdahalelerini hâkim erkekçilik (*masculinism*) yararına işlemekten nasıl alıkoyabilir? Bugün bulunduğumuz bağlamda parçalanma tehlikesi (hem sol, hem de feminizm için), diye düşünülür, bizi düşmana "açan" şeydir – bu eleştirinin modernist dayanışmacı bir direniş ve örgütlenme vizyonunda temellendiği de böylece ortaya çıkar. Parçalanma ihtimalinden açıkça kaygılanmayan bir feminist ve coğrafyacı olarak (bkz. Graham-Gibson 1995) elbette ki yalnız değilim. Örneğin Soja ve Hooper da söylemsel mekânsallıkların ve yeni "postmodernleşen ve mekânsallaşan" farklılık siyasetinin çoğalmasını memnuniyetle karşılıyorlar (1993: 184).

Feministlerin beden ve kent çözümlemelerinde kullandıkları mekânsal imgeleri inceleyerek, kadınların deneyiminin ve kapitalist toplumsal ilişkilerinin maddiliğini vurgulamanın siyasal etkilerini keşfedebiliriz. Aynı zamanda söylem ve başka maddiliklerin etkin bir biçimde iç içe geçtikleri alternatif anlayışların açtığı siyasal olanakların da bazılarını ortaya çıkarabiliriz.

Tecavüz Mekânı, Modern Mekân

Son dönemde feminist beden kuramlaştırmaları, "içerisi/dışarısı", "yüzey/derinlik", "boşluk/doluluk" ve "barınak" gibi tanıdık mekân dilini hem kullanıyor, hem de sorguluyor. Kadın bedeni ve kadın cinselliği hakkındaki mekânsal bilginin elbette ki hem felsefi, hem de aktivizmle bağlantılı kaynakları var. Ben şimdilik, kadınların tecavüze karşı geliştirdikleri aktivizmden türeyen feminist beden bilgisini irdelemek istiyorum.

Feministlerin kullandığı yaygın dil (ama tek dil bu değildir tabii), tecavüzü kadınların hayatının sabit bir gerçekliği olarak konumlandırır – tecavüz gerçekliği, (erkek) tecavüzcünün fiziksel olarak hedefini alt edebilme yeteneğine sahip olduğu varsayımı üzerine temellenir (Marcus 1992: 387). Tecavüzün bir "gerçeklik" olarak kamusal bilgisinin üretilmesi, tecavüz karşıtı aktivistlerin ve siyasal karar mercilerinin amaçlarından biridir ve tecavüzü topluluk içinde gözle görülür kılmak feminist siyasetin önemli bir zaferidir.

Sharon Marcus, eylem ve deneyimden (gerçekle girilen sözümona angajmandan) doğan bu anlayışın kendinden menkul ilerici ve üretici doğasını sorgulayan bir feministtir. Feministlerin başarısının bedelinin, belirli bir tecavüz dilinin genel kabul görmesi olduğunu ileri sürer. Bu dil,

> kadınları kendilerini tehlikede hissetmeye, tecavüze açık ve korku dolu olarak konumlandırmaya çağırır; erkekleri ise şiddetlerinin meşru olduğunu, kadınlardan cinsel fayda elde etme haklarının baki olduğunu kabule davet eder. Bu dil hem fiziksel eylem ve tepkileri, hem de sözcükleri yapılandırır ve örneğin tecavüze yeltenendeki çaresizlik hissini şekillendirdiği gibi, biz kadınların tecavüz tehdidi karşısında olağan saydığımız paralize olma hissini de şekillendirir (Marcus 1992: 390).

Burada geliştirilen sav açısından daha da önemli olan, bu "tecavüz senaryosunun" kadınların beden ve cinselliklerini mekânsal terimlerle işgal edilesi/sahip olunası/şekillendirilesi bir boş mekân olarak resmetmesidir:

> Tecavüz senaryosu kadın bedenini kırılgan, tecavüz ve duhul edilebilir, ve yaralı diye tanımlar; tecavüzü sınır ihlali ve işgal olarak gösteren metaforlar bu tanımı olduğu gibi korur. Mülkiyet metaforunun psikolojik izdüşümü ise kadın cinselliğini iç mekân olarak, tecavüzü iç mekânın işgali olarak, tecavüz karşıtı siyaseti ise iç mekânın dışsal herhangi bir şey ile temastan korunmasının bir yolu olarak nitelendirir. Kadın bedeninin tamamı vajinayı simgeler, ki vajinanın kendisi narin, belki de kaçınılmaz olarak zedelenmiş ve acılı bir iç mekân olarak algılanır (Marcus 1992: 398).

Kadın bedeninin mekânı hakkında üretilen bu bilgi salt felsefi bir hesaplaşmanın suni ürünü değil, kadın bedeninin erkek karşısındaki "gerçekliğinin" temsilidir. Bu temsilin tecavüz mağdurlarının ve tecavüzcülerin somut deneyiminden çıkmış olması; kadın mekânını noksanlık/negatiflik ve erkek mekânını mevcudiyet/pozitiflik olarak konumlayan soyutlamanın bundan beslenmiş olması; Lefebvre'in referans sisteminde gerçek bilgi olarak meşruluk kazanması için yeterlidir.[9] Marcus'un savı ise tecavüz dilinin, tasvir etmeyi amaçladığı koşulu tesis etmeye katkıda bulunması anlamında edimsel olduğudur. Tecavüz senaryosu, pratik müdahaleleri erteler, tecavüz sonrasında şikâyet, tazminat ve hak arama eylemleri ile sınırlandırır ve dolayısıyla aktif bir tecavüzü önleme stratejisinin yolunu tıkamaya meyillidir – en azından bu stratejiyi özendirmez.[10]

9. Lefebvre'in (postyapısalcı kampla özdeşleşmeyen birçoğunun paylaştığı) kavramsal çerçevesinde, "bilimsel anlayış" "gerçeklik" ile "düşünme" arasındaki etkileşim içinde ve bunun aracılığıyla kazanılan bilginin adıdır. Bu bilgi üretim sürecinin, sadece metinleri/yazıları içeren bir çözümlemenin zıddı olduğu varsayılır – zira bu ikinci süreç –Lefebvre'in görüşüne göre– ideolojik yaklaşımı yeniden üretmeye mahkûmdur.

10. Yani, erkekleri tecavüz etmemeye güya ikna eden kanunların hukuki caydırıcılığı veya erkek cinselliği üzerindeki kamusal denetimi artırmak amacıyla sokakların daha iyi aydınlatılması gibi uygulamaların ötesinde bir önlemden bahsediliyor (Marcus 1992: 388). Klodawsky'e göre (1995) tecavüz karşıtı hareketlerin aldığı kurumsal biçimler, hizmet sağlanmasını ön plana çıkarırken (kısmen bu projeler hükümet fonlarına ulaşmayı sağladığı için) tecavüzü önlemek için erkeklerin toplumsallaşma yollarını da dahil eden toplumsal koşulları değiştirmeye yö-

Böylece feministlerin tecavüz hakkında ürettikleri bilginin çoğu, kullandığı dil yüzünden, kadının mağdur statüsünü sürekli kılmaya mahkûmdur.

Marcus mağduriyetin "doğruluğunun" kabul edilmemesi gerektiğini, aksine buna sürekli olarak direnerek altının oyulması gerektiğini savunuyor. Bu sav, Lefebvre'in "mekân *okunmadan* önce *üretilir*... beden ve yaşam sahibi insanlar tarafından kendi kentsel bağlamlarında *yaşanmak* üzere (üretilir)" (1991: 143) fikrindeki sorunlara işaret eder. Marcus'a göre yaşanan mekânın üretimi söylem-dışı olduğu kadar söylemseldir. Bizi farklı bir kadın mekânsallığı/cinselliği söylemi üretmeye, kadınlar için farklı bir maddilik/yaşayabilirlik olanağı yaratmaya çağırır.

Kent yaşamı hakkında üretilen (feminist) bilginin bir kısmında da, kadın bedeni ve cinselliğine dair benzer bir kurguya rastlamak mümkündür. Bu bilgilerin temelinde yine kadınların kentte yaşadıkları deneyimler ve kentsel yapı kuramları vardır. Cinsiyetlendirilmiş faaliyet örüntüleri ve toplumsal ağlar üzerine yapılan davranışsal coğrafya araştırmaları, kadınların kentin belirli bölgelerinde ikamet ettiğini göstermektedir – bunlar ev-içi mekân, mahalle, yerel alışveriş merkezi mekânlarıdır. Erkekler ise kent merkezinin, sanayi bölgeleri ve ticari alanların hâkim nüfusunu oluşturur. Kent incelemelerinde kadınlar genelde tüketim, yeniden üretim ve mahrem alan gibi kuramsal alanlarda konuşlandırılır, ki bunların hepsi banliyölerdeki meskûn bölgelerdedir* (Wilson 1991, Saegert 1989, En-

---

nelik feminist projeleri ikincil plana atmıştır. Marcus'un argümanı, cinsiyetlendirilmiş şiddete karşı hareketin kendi içindeki bu eğilim veya dengesizliğe hitap ediyormuş gibi görünse de, daha özgül anlamda tecavüz dilinin erkek ve kadın öznelliklerini oluşturmaktaki edimsel etkilerine odaklanır: "Cinsiyetlendirilmiş şiddet grameri erkekleri şiddetin öznesi ve araçlarının kullanıcısı olarak gösterir; kadınları ise şiddetin nesneleri ve korkunun özneleri olarak" (s. 393). Tecavüz sonrası hizmetlere veya erkeklerin daha fazla gözetimine ve kontrol edilmesine odaklanmakla sorgusuz bırakılan işte bu gramerdir.

* İngilizcesi *suburb* olan bu ifade, ABD'de varlıklı ailelerin ve genelde üst-orta sınıfın yaşadığı, müstakil evlerden oluşan meskûn alanlardır. *Suburb* sözcüğünü "banliyö" olarak çevirip bırakmak, Avrupa'da daha çok alt sınıfın yaşamak zorunda kaldığı kent çeperlerini çağrıştırma riskini taşıdığı için, "meskûn bölge" ifadesi tercih edilmiştir. Burada önemli olan, bu bölgelerin ticaretin yoğunlaştığı kent merkezlerinden farklı olduklarının anlaşılmasıdır –ç.n.

gland 1991).[11] Bir söyleme göre tüketim aracılığıyla tatmin edilmesi gereken boş arzu mekânları olan kadınlar "alışverişçidirler", zira kent ekonomisi alanına girmelerini meşru kılan şey, alışveriş yaparak "dolmalarıdır", ancak bunun akabinde, yeni ve nihai olarak tatmin edilemeyecek tüketim arzularının uyandığı mekân olan evlerine geri dönerler (Swanson 1995). Biyolojik anlamda yeniden üretimin içi boşaltılmış mekânları olan kadın bedenlerinin başka bir kentsel söylemdeki temsili ise, bekledikleri meskûn kozanın içinde korunmaya muhtaç, annelik işleviyle doldurulmayı bekleyen kovuklar olduklarıdır (Saegert 1980).[12] Boş ve kırılgan kadın cinselliği, ev mekânında kalarak korunacak bir şeydir. Aktif kamusal (erkek) yurttaşların sığındığı rahim vahasının pasif koruyucuları olarak ev içine kapatılan kadınların, yabancı bakışlardan uzak tutulması doğrudur (Marcus 1993).

Bu kent kuramında kadın bedeninin mekânsallığı iki farklı ama bağlantılı Biçim veya Kimlik, yani Fallus ve Sermaye ile ilişkili olarak kurulur. Toplumsal cinsiyet farkına ve kapitalist kalkınmaya dair bu söylemler "kadını" noksanlık, boşluk, etkisizlik ve belirlenmiş olmakla ilişkilendiriyor. Daha geniş, hegemonik bir toplumsal cinsiyet söylemi içine eklemlenen tecavüz senaryosu, yukarıda da gördüğümüz gibi, kadını pasifliği, kırılganlığı, nihai olarak da boşluğuyla erkekten ayırıyor. Kadın gerçekten de "mutlak uzamın" simgesi, yani homojen ve hareketsiz bir hiçlik, bir hazne, içinde var olan nesne(ler) üzerinden ifade edilebilecek bir şeydir.[13] Hiçliğin içinde var olan/onu işgal eden/ona duhul eden –ve kadını var eden– nesne kaçınılmaz olarak Fallus'tur. Kadın, zorunlu olarak, fallosantrik toplumsal cinsiyet söyleminin tecavüz mekânıdır.

11. Rose faaliyet mekânı literatürünün mükemmel bir eleştirel özetini yapmaktadır. Bu literatürün feminist coğrafyanın çoğunda olduğu gibi beyaz orta sınıf kadının deneyimini kentli Kadın deneyimi olarak kurguladığını, siyah kentli kadınların çok farklı coğrafyasını gölgede bıraktığına dikkat çeker.

12. *Rosemary'nin Bebeği* film ve romanının düşündürücü bir okumasını yapan Marcus (1993), meskûn bölgelerin doğurgan ve güvenli mekânını ve sadece kendi ailesini barındıran müstakil evini kent merkezindeki apartman hayatının kısırlığı ve tehlikelerine aldırmadan terk eden kadınlara müstahak olan cezadan bahseder. Rosemary buna rağmen gidip hamile kalır ve bir bebeği olur. (Şeytan bulunduğu yere aykırı kaçan bu kadını, en azından çocuğunu kapar.)

Daha geniş hegemonik Kapitalizm söyleminin içine iliştirilen kentsel senaryo ise kadını, kapitalist sistemin ikincil işlevlerine tahsis edilen bir ekonomik aktör olarak kurar. Kadın, tüketici sıfatıyla kapitalist metaların gerçekleşmesine katılır, zira onları nihai olarak üretken olmayan biçimlerde kullanır; kapitalizmin reklam sektörü ve duygusal manipülasyonlarının etkisi altında kalan kadın, cinsel arzularını tüketim yoluyla tatmin edilesi ihtiyaçlara çevirir. Mahrem arzuyu kamusal arzuya dönüştüren bu şekil değişikliği, kentsel peyzaja ait tüketim mekânlarında –alışveriş merkezi, anacadde, büyük mağaza gibi– yatay, bazen derin, "kadınsılaşmış" yerlerde fiiliyat kazanır. Kadın geleceğin kapitalist işgücünü doğuran ve toplumsallaştıran cinsiyet olarak temsil edildiğinde, toplumsal yeniden üretim dinamikleri içinde payı olur. Çocuk doğurmak, onların ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim ve toplumsal terbiyeleri konusunda devlete yardımcı olmak gibi rolleriyle kadın, sermaye birikiminin gereklerini gözeten ücretsiz bir hizmet görevlisidir. Kadının yeniden üretim alanına sıkıştırılmış eylem sahasında direniş mümkündür –mahalli meseleler veya tüketim gibi konular etrafında örgütlenebilir– ancak bunun kurallarını Sermaye belirler.

Bahsi geçen kentsel söylemde kadın, pasif bir hazne olmak yerine, aktif bir oyuncu olarak temsil edilir; birikimin merkezinde olmasa veya tarihin öznesi olarak sahne almasa bile, yine de kapitalist toplumsal ilişkilerin önemli bir bileşenidir.[14] Kapitalizm söylemi kadının mekânını homojen ve boş kılmaz. Aksine, kadın mekânı çoğul (ikincil) rollerle şekillenen "göreli bir mekândır"; bu rollerin hepsi kapitalist üretimle ilişkili olarak konumlanmıştır. Kadınların ekonomik bedenleri erkeklerin ekonomik bedenlerinin tamamlayı-

13. "Maddenin haznesi" olan hiçlik kavramı, Newtoncu uzam anlayışına denk gelir (Kern 1983: 1153; Smith ve Katz 1993: 75).

14. Bu rol, işçi sınıfı üyesi olarak üretim alanında konumlanan, meta üreticisi ve artık değer üreticisi olan erkek tarafından üstlenilir. Endüstrinin yeniden yapılandırılması fasılları son dönemlerde elbette ki kapitalist işgücünün cinsiyetlendirilmiş suretini değiştirdi. Kadınlar üretim alanını ve ekonomik iktidarın çelik ve camdan yapılmış dikey mekânlarını giderek daha fazla işgal ediyorlar (McDowell 1994). Gelgelelim meskûn bölge/yeniden üretim alanı/tüketim mekânı haritasının taşıdığı aşırı cinsiyetlendirilmiş kodifikasyonu yerinden oynatacak yeni bir kentsel söylem ancak emekleme aşamasında henüz (Cameron 1995; Huxley 1995; Bell ve Valentine 1995).

cısıdır; kadınlar yeniden üretim, bakım ve tüketim gibi önemli işlevleri olan yardımcılardır. Gerçekten de kadın, "pozitif negatif mekâna", yani "diğer pozitif unsurlarla eşit öneme sahip" bir arka plana dönüşür (Kern 1983: 152). Kübist tabloların bol motifli arka planlarında olduğu gibi, göreli uzam olan kadın mekânı, mutlak uzama kıyasla daha gözle görülür, daha az boş, daha işlevseldir elbet.[15] Ancak kadın mekânı hâlâ kendinin olmayan bir pozitiflik üzerinden tanımlanmaktadır. İster mutlak, ister göreli uzam olsun, kadın bir Kimlik/Biçim/Varlık tarafından –ki bu Fallus veya Sermaye'dir– sabitlenmiş veya onunla ilişki içinde betimlenmiştir.

Kadınların ezilmişliği sorununa eğilme çabası içinde olan feministler alışveriş yapmayı, doğurmayı, ev kurmayı, kadının bedeninin doğurgan boşluğunu, alışveriş merkezini, meskeni, bakım ve besleme işlevlerini, kadın mekânını yüceltmek isteyebilirler. Ancak bunu yaparken, kapitalizm ve ikili toplumsal cinsiyet söylemleri tarafından belirlenen fark ve ayrım sınırlarını da kabul etmiş olurlar. Bundan farklı bir feminist strateji, erkeklerin ekonomik ve kentsel mekânında kadınların da hakkı olduğunu iddia ederek, mekânsal ikiliği görmezden gelmek ve hatta tersine çevirmektir. Özellikle beyaz kadınların aile reisliğini üstlendiği haneler, banliyödeki meskûn alanları terk edip, mutenalaştırmaya ön ayak olan temel gruplardan biri olarak, kentin merkezinde yeniden hak talep etmişlerdir (Rose 1989).[16] Kadınlar, kendilerini bakıcı rolünden geçici olarak azat edebilmek ve kapitalizmin ücretli işgücünde hak ettikleri yeri edinebilmek için mücadeleler verdiler; kreş, okul çağındaki çocuklar için tatil programları, yaşlılar ve engelliler için daha iyi toplumsal bakım hizmetleri sağlanması konusunda başarılar elde ettiler (Fincher 1988). Bu hizmetlerin kentlerde daha iyi sağlanıyor olması, gerçekten de kent merkezlerindeki hanelerde kadın sayısının artmasına katkıda bulunuyor. Bu değişikliklerin hepsi kentte yaşayan kadınlar için büyük önem taşısa da, böyle feminist stratejiler, kadınların kapitalist sistemin ek işçileri olarak bakıcı olmaya devam ettik-

15. Kern (1983) mutlak uzamın, klasik portre ressamlığındaki fonlarla, hiçbir özelliği olmadan sadece ön plandaki özneyi ihtiva edip belirginleştirme işlevi gören arka planlarla daha çok şey paylaştığını iddia etmektedir.

16. *Rosemary'nin Bebeği* gibi felaket tellallığı ve paranoyakça uyarılar içeren masallara rağmen.

leri varsayımına dayanıyor. Bu varsayıma göre, kadınlar ekonominin "üretken" alanlarında iş üstleniyor olabilirler, hâlâ "yeniden üretken" emeği sağlamak zorundalar. Kent merkezi, (pestili çıkmış) orta sınıf süper-kadın işlevine olanak tanıyan bir mekândır – "ismi olmayan" yeni bir "sorunun" alanı olagelmiştir.[17]

Kadınlar, daha iyi ışıklandırılmış caddeler, daha etkin olarak korunan toplu taşıma araçları, bekçisi olan park yerleri ve erkeklerin kamusal alandaki davranışlarını denetim altına alan başka mekanizmalar için mücadele verdiler. Kent sokakları üzerinde hak talep eden "Geceleri geri alın" yürüyüşleri ve diğer kent eylemleri, yukarıdakine benzer tersine çevirme stratejilerini temsil ederler (Worpole 1992). Kadınların korkusunun coğrafyası görünür kılındıkça, erkeğin cinselliğinin "gerçekliği" ve kadına karşı şiddetin "kaçınılmazlığı" da kabul görmüştür. Kamusal denetimin artması savunuluyor olsa dahi, kadınlar kamusal mekânlardan, geceleri sokaklardan veya iş saatlerinden sonra toplu taşıma araçlarından uzak durmaları konusunda uyarılmaktadır; zira bu sınırları aştıkları anda tecavüz senaryosunda rol almayı "istedikleri" kesinleşir.[18]

Feministlerin yüceltme ve tersine çevirme stratejileri, kent mekânını kadınlar için daha yaşanabilir kılan bazı değişimleri tetiklemektedir. Ama böyle değişimler hem Fallus, hem de Sermaye'nin kadını/mekânı tanımlayan "Kimlikler" olarak kabul görmesine yol açıyor; kadını/mekânı tecavüz senaryosundaki gibi mağdur rolüne itiyor; ekonomik kent senaryosunda olduğu gibi ikincil rollere layık görüyorsa, bunların bedeli nedir? Kadın ve mekânın bu şekilde resmedilmesinin bastırdığı potansiyeller neler olabilir? Belki de bu tür soruları ancak, alternatif Kimlik nosyonlarına bakmakla ve onların kadını/mekânı nasıl yapılandırabileceğini, içerecekleri başka olasılıkların neler olabileceğini değerlendirmekle yanıtlayabiliriz.

17. Marcus (1993), Betty Friedan'ın kadının adı konmamış ezilişinin lanetli mekânı olan meskûn bölgelerden çıkıp, Manhattan'da bir apartman dairesine ancak çoksatan kitaplar listesine giren eseri *The Feminine Mystique*'in yayımlanmasından sonra yerleşebildiğini not eder. 1960'ların aksine 1960'larda böyle kentsel yerleşim alanları "adı konmamış sorundan" kaçışı temsil ediyordu.

18. Korku coğrafyasıyla ilişkilendirilen çelişkileri afişe etmek ve evin içindeki tecavüz vakalarının dışarıdakilerden daha fazla olduğuna işaret etmek suretiyle feministler içerisi/dışarısı ayrımını yıkmışlardır (Valentine 1992).

Biçimin Uzamını Baştan Düşünmek: "Toprağa Karşı Hava"

Hem mutlak hem de göreli uzam kavrayışları, uzamı anlamlandırmak için Kimlik, mevcudiyet veya Biçim mantığına bel bağlar. Mutlak uzam "maddenin haznesi" (Kern 1983: 153) olan hiçliktir, yani "nesneler ve bunların etkileşiminin ortamı olan pasif bir arenadır" (Massey 1993: 76). Mutlak uzam Tanrı, Fallus ve Sermaye tarafından verilen, içindeki nesnelerin mutlak bir konumda sabitlendiği, istikrarlı bir uzamsal ontolojiyi çağrıştırır. Göreli uzam ise, nesnelerin aralarındaki ilişki dolayımıyla ortaya çıkar (Massey 1993: 77). Nesneler arasında tesis edilen çekim alanları tarafından sürekli olarak yeni baştan kurulan akışkan bir uzamsal ontolojiyi çağırıştırır. Marksgil kavramsallaştırmalarda, mutlak uzam içindeki tüm konumlar "kapitalist patriyarka ve ırkçı emperyalizmin" (Smith 1984: 82-3; Smith ve Katz 1993: 79) tarihsel dinamikleri tarafından yapılandırıldıkları ve yeniden yapılandırıldıkları için göreli hale gelirler.

Göreli uzam tarihsel ve toplumsal olarak kurulmakla kalmaz; aynı zamanda kendi etkililiğine de sahiptir:

> Mekân toplumsal ilişkilerin pasif mahallinden, bunların bileşiminin vücut bulduğu bir ortamdan veya bunların ortadan kaldırılmasında kullanılan işlemlerin toplamından ibaret olabilir mi? Yanıt "hayır" olmalıdır. Biraz sonra, bilgi ve eylem olarak mekânın var olan üretim biçiminde nasıl aktif –yöneylemsel (*operational*) ve araçsal– bir rol oynadığını göstereceğim (Lefebvre 1991: 11).

Lefebvre'in vizyonunu çökelme ve katmanlaşma gibi coğrafi metaforlarla geliştiren Massey, toplumsal olarak üretilen mekânın etkililiğini kuramlaştırmaya ön ayak olmuştur:

> hiçbir mekân tamamıyla ortadan kalkmaz veya toplumsal gelişme süreçlerinin seyri içerisinde bütünüyle yıkılmaz – bu süreçlerin başladığı doğal uzam bile. "Bir şey" her zaman ayakta kalır veya göğüs germeye devam eder – bir *şey* olmayan "bir şey" olur. Böyle maddi kaidelerin her zaman bir biçimi, bir işlevi, bir yapısı olur – onu tanımlamak için gerekli ama yeterli olmayan niteliklerdir bunlar (Lefebvre 1991: 403).

> Vuku bulan şey, yeni mekânsal yapının eskisinin birikmiş sonuçlarıyla girdiği ilişkidir. Başka deyişle, katmanların "bileşimi" gerçekten de bileşim anlamına gelir, zira sürecin tarafları birbirlerini etkiler (Massey 1984: 121).

Bu mekân kavrayışlarında ilginç olan, mekânın zemin veya toprak olduğu imgesinin yaygınlığıdır (Lefebvre'in "maddi kaidesi" örneğin). Bu, mutlak uzamda konumlanmış tarihsiz Kimliğe "duracak bir yer" sağlar veya göreli uzamın tarihsel zemine sahip Kimliğine (baştan) yoğurması, şekillendirmesi için bir "saha" sunar. Ama Kimliğe ve zemin metaforuna duyulan bu bağımlılık ne gibi etkiler doğurur? Mekâna nasıl bir şiddet uyguluyor olabilir?

Aydınlanma sonrası Batılı düşüncede mevcudiyet metafiziğini sorgulayan postyapısalcı kuramcılar arasında Deleuze ve Guattari, Kimliğin/Özdeşliğin pozitif biçimiyle yollarını ayırmış gibi görünen bir mekânsallık kullanırlar. Kareli bir konumsal sistem (*locational grid*) içinde toprak, zemin ve sabitlik koyutlamaktansa, bu filozofların uzamı havayı, pürüzsüzlüğü ve açıklığı çağrıştırır:

> Göçebe düşüncenin uzamı, Devletin uzamından niteliksel olarak farklıdır. Toprağa karşı hava. Devletin uzamı "çizgili" veya karelidir. İçindeki hareket yerçekimiyle yatay bir düzleme sıkıştırılmış gibidir ve bu düzlemin düzeni tarafından sabit ve belirlenebilir noktalar arasında önceden çizilmiş patikalarla sınırlandırılmıştır. Göçebe uzam "pürüzsüz" veya açık uçludur. Bir noktadan kalkıp herhangi başka bir noktaya gidilebilir. Dağılım biçimi *nomos*'tur: kapalı bir uzama siperlenmenin *logos*'unun (kaleyi tutmanın) tersine, açık bir alana dizilmektir (sokağı tutmak) (Massumi 1987: xiii).

"Köksap" düşüncesinin çılgın ürünlerinde, Deleuze ve Guattari, Kimliği/Özdeşliği düzensizlik, kaos, çokluk, heterojenlik, kopuş ve kaçışa ayrıştırır. Kimliğin/Özdeşliğin izi sürülmek yerine haritası çıkarılır: "Harita açıktır ve tüm boyutlarıyla bağlantı kurulabilir; parçaları koparılabilir, ters çevrilebilir, her tür çerçeveye uyarlanabilir, bir birey, grup veya toplumsal oluşum tarafından işlenebilir" (Deleuze ve Guattari 1987: 12). Carter'ın da öne sürdüğü gibi haritalandırma, halihazırda tesis edilmiş bir kimliğin konumu ve keşfiyle değil, gezilmesi ve icat edilmesiyle ilgilidir: "Gezgin olmak, hayali bir diyalog içinde bulunulan bir olası nesneler dünyasında ikamet etmek demektir" (1987: 25).[19]

19. Başkaları, özellikle de postkolonyal çözümlemeciler, haritalamanın kolonizasyonun ve emperyal gücün grafik aracı olarak nasıl kullanıldığını ikna edici bir şekilde göstermişlerdir (Blunt ve Rose 1994; Harley 1988).

Gezginliği ve özgürleşme potansiyelini teşvik eden bu hava ve açıklık olarak uzam imgeleri, feminist ve postyapısalcıların uzamı temsil etmek için *chora* terimini kullanmalarını akla getirir (Grosz 1995; Lechte 1995):[20]

chora temel olarak uzamdır. Ancak ne "fenomenolojik sezginin" uzamı, ne de Öklid geometrisinin uzamıdır; topolojik uzamın deformasyonlarına daha yakındır. Gerçekten de *chora* böyle uzamların ima ettiği düzen ve hizalanmadan önce gelir. Düzenlenmemiş bir uzamdır. Her ne kadar Kristeva *chora*'nın, isimlendirme ve betimlemeden önce geldiğini söylese de, bunun anlamı kronolojik bir önceliklilik değildir. Zira *chora* kronolojik zamanın düzenlemesinden de "önce gelir". Dolayısıyla *chora* bir köken değildir; hiçbir şekilde önceden bilinebilir etkiler üreten bir neden de değildir. Tam tersine: *Chora* bir belirlenemezlik olarak katıksız rastlantının önbelirtisidir (Lechte 1995: 100).

Chora Platon tarafından varlık ile oluş arasındaki hareket alanını anlatmak için kullanılan bir terimdir –"her şeyin anası, ancak yine de ontolojik statüden yoksun"dur:

O halde *chora*, mekânı mümkün kılan uzamdır, uzamsız biçimden uzamsal gerçekliğe geçişin aralığı, kendini uzamsallaşmaya açan ve diğerlerini mümkün ve fiili kılmak üzere kendini silen boyutsuz bir tüneldir (Grosz 1995: 51).

Chora'nın kadınsılığı kendisine içkin olan üretkenlikte yatar. Ancak fallosantrizm tarafından altı oyulan niteliği Grosz'a göre tam da budur. Fallosantrik düşünce *chora*'yı Biçimin / Babanın / Üretimin uzamı olarak temellük etmiştir – erkeğin kendini-temsili ve Kimliği' nin koşulu olan uzam olarak. Belirlenemezlik / yetkinleştirme / doğurma / anne uzamı olarak *chora* ise aşağılanmış, "dipsiz, yoksun, gizemli, örtülü, ayartıcı, doymak bilmez, tehlikeli ve düzen bozucu bir boşluk olarak" temsil edilmiş (Grosz 1995: 57), isimsiz ve yurtsuz bir halde sürgün edilmiştir.

Feminist postyapısalcılar, modernist fallosantrik söylem tarafın-

20. Fransız postyapısalcı düşüncede "başat" terim statüsünü kazanan *chora*, herhangi bir metnin *logos*'u içine kapatılamaması, ama yine de o metnin hareketi için zorunlu olması sebebiyle ilgi görmüştür.

Derrida ve Kristeva'ya göre böyle bir terim, bir düşünce sisteminin sınırlarına ya da aşırılıklarına, en verimli yapıbozum işleminin odaklanabileceği hassas noktaya ışık düşürür (Grosz 1995: 48).

dan kadına ve şimdi de uzama uygulanan şiddeti afişe etme gayreti içindedirler:

Kadınların erkeklerin fiziksel mekânına hapsedilmeleri, kadınların erkeklerin kavramsal evrenlerine kapatılmalarından çok da farklı değildir: Bugün bildiğimiz biçimiyle kuram başka perspektiflerin, başka akıl biçimlerinin, başka yapılandırma ve oluşturma biçimlerinin mümkün olduğunu kabul etmeyi reddetmenin de bir sonucudur. Kuramın tekilliği, doğru ve nesnel olarak statüsü bu tanımamaya bağlıdır (Grosz 1996: 56).

Chora'nın kadınsı yönüne tekrar sahip çıkarak, gebe bir uzamı, havanın uzamını, potansiyellerin ve üstbelirlenimin uzamını kavramsallaştırmak için bugün hangi adımları atabiliriz?

[Cinsel] farkın düşünülebilmesi ve yaşanabilmesi için *uzam* ve *zaman* sorunsalının tamamını yeni baştan ele almalıyız... Çığır değiştirmek *uzam-zaman* algı ve anlayışında, yerleşik olma halinde ve kimliğin mahfazasında da bir başkalaşım gerektirir (Irigaray'den aktaran Grosz 1995: 55).

Oluşlar coğrafyaya aittir; yönlenmeler, yönler, girişler ve çıkışlardır onlar (Deleuze ve Parnet 1987: 3).

Feminist kuramcılar kadını ve uzamı, Kimlik veya Fallus'un her şeye anlam verdiği söylemin dışında –kadına ancak Erkeğin şekil verebileceği ve uzamın ancak madde tarafından şekillenecek boş bir hazne olduğu söyleminin dışında– düşünmeye davet ederler.[21] Bu davete ek olarak özcülük karşıtı Marksizm de ekonomiyi ve uzamı düşünürken, toplumsal yapı ve anlaşılabilirliğin kaynağını Kimlik veya Sermaye'de bulan söylemin dışına –kadının ekonomik anlamda Erkeğe tabi olduğu, kentli kadının kapitalist toplumsal ilişkilerden oluşan bir sahada faaliyet gösterdiği gibi söylemlerin dışına– çıkmaya yüreklendirir bizi.

21. "... uzamsal tahditlere dayalı olan kimlikler, töz ve atomlar *erkeksi imgeleme aittir*; bizim kültürümüzde eksik olan kimliği alternatif bir akışkanlık veya akım temelinde düşünme geleneğidir. Irigaray'nin deneyimsel bir iddiada bulunmadığını not etmek önemlidir: Kadının gerçek kimliğinin akım metafor ve imgeleriyle ifade edilebileceğini savunmuyor. Aksine iddia ettiği şey, kimliğin/özdeşliğin Platon'dan beri Batı felsefesinin tarihi içinde optikleri, düz hatları, bağımsız ünite ve katı cisimleri ön plana çıkartan bir model geliştirdiğidir... Batı geleneği, kendi olmayanı iterek / dışlayarak değil, kendi ile ötekiliğin iç içe geçmesi aracılığıyla oluşan bir benlik fikrini simgeleştirmeyi başaramamıştır (Irigaray'den söz eden Battersby 1993: 34).

Gebe Uzam, Postmodern Uzam

Coğrafyacı ve feministlerin mekân tasarıları görsel sanatlarla paralellik taşır. Örneğin izlenimcilik ve kübizm, postmodern gebe mekânı düşünme imkân ve ihtimallerini, aynı zamanda bunun önündeki imkânsızlık ve engelleri yansıtan iki bağlantılı sanatsal harekettir. Mekân ilk kez izlenimcilerin tablolarında kurucu nitelik kazanmıştır – puslu, sisli, dumanlı ve ışık dolu arka plan özneyi çerçeveleyerek, ressam ve izleyiciden eşit statü ve dikkat talep ediyordu (Kern 1983: 160). Kübizm bir adım daha atarak mekânı geometrik biçimle bezedi, mekân ve maddi nesneyi tamamıyla iç içe geçecek şekilde düzledi. Bu akım Biçimi hem parçaladı, hem de her kurucu nekânda yeni baştan Biçimlendirdi (Kern 1983: 161-2).

Buna rağmen kübizm, istediği kadar parçalı ve ayrımsız olsun, nekânın pozitif bir Varlığın mevcudiyetiyle tanımlandığı kapalı bir belirlenim sistemi tasarlar. Kübist resim dolayısıyla modernizmin en mükemmel temsilidir, fallosantrizmin söylemsel uzamı ve kapitalizmin ekonomik mekânının görsel sanatlardaki izdüşümüdür. Örneğin hegemonik Kapitalizmin söyleminde tüm mekân sermayenin ilerleyişiyle kurulur:

> Coğrafi mekânın göreliliğini belirleyen sonuçta Einstein veya fizik ve felsefe değil, sermaye birikimi sürecinin somutluğudur (Smith 1984: 82-3).

> [Çokuluslu ağ momentinde veya Mandel'in "geç kapitalizm" olarak adlandırdığı evrede] bu şekilde ortaya çıkan yeni mekân mesafenin bastırılmasını içerir... ve postmodern beden... tüm koruyucu katmanları ve ara nevzileri kaldırılmış algısal bir dolayımsızlık barajına maruz kalır (Jameson 1991: 412-3).

> Burada kapitalizm ve gündelik hayatın transit-devingenlik olarak kuruluşu arasındaki ilişkiyi görmeye başlarız; bu, gündelik hayatın metalaştırılmasından çok, sermayenin serbest hareketinin ve kapitalizasyonun mekânını kurar. Zira o transit-mekânda insanlar varlığın üreticisi değil, olası bir sermaye yatırım alanıdırlar. İnsanların kendileri sermaye olurlar. Böyle devrelerin içinde emin olabildikleri yegâne şey de, kapitalizmin birinci sınıf uçtuğudur (Grossberg 1992: 328).

"Buradan çıkmamız gerektiği" halde (Grossberg 1992), çıkışsız bir mekâna hapsolduk.

Bunun aksine izlenimcilerin mekânının modernizm içindeki fazlalık noktalarından birini temsil ettiği düşünülebilir. Modernist ve gerçekçilerin renk deneyimini artırmak için ışığın parçalanmasını kopya etme çabaları arasında, Monet ve Pissaro gibi izlenimciler (İngiliz öncüleri Turner'i andıracak şekilde) biçim ve düzeni "bozan" uçucu atmosferik intibaları resmettiler. Duman, güneş ışınları, buhar ve bulutların rasgele dağılımı, düzensizlik ve tesadüfle oluşan bir mekân söz konusuydu (Lechte 1995: 101). Burada mekânın açık bir dengesizlik ve belirlenimsizlik mekânı olarak, rastlantısal ama üretici bir *süreç* olarak temsil edildiğini görüyoruz (Serres'den aktaran Lechte 1995). Bu pozitif *chora*'msı içkinlik ve olasılık imgesinde siyasal içerikten yoksun olmayan postmodern oluşları görmek mümkündür.

Kadın cinselliğinin mekânı ve kadınların kent mekânında ikamet etme şekillerini farklı değerlendirmenin yöntemleri ne olabilir örneğin? Marcus bize biraz yön gösterebiliyor:

> Kadın cinselliğini sabit mekânsal bir birim olarak betimlemenin alternatiflerinden biri cinselliği zaman ve değişim terimleriyle tahayyül etmektir... Uzamsal bir cinselliğe sahip olma ve bunu temlik etme hakkını güvence altına almak yerine, tecavüz karşıtı siyaset kadının zaman içinde kendinden farklılaşabilen bir benliğe sahip olma hakkını, bir benlik olarak etkin bir biçimde var olduğundan vazgeçmeksizin savunabilir (Marcus 1992: 399-400).

Marcus herhangi bir bireyde bir arada var olan çoğul kadın cinsellikleri olduğunu savunuyor anlaşılan. Onun görüşüne göre, kadın cinselliğinin mekânı kaçınılmaz olarak işgal eden saldırgan penise kıyasla sabit, hareketsizleştirilmiş bir girinti olma nosyonundan koparılabilir. Bunun tersine, kadının cinsel mekânı çok farklı şekillerde tahayyül edilebilir –yüzey olarak, aktif olarak, dolu ve değişken olarak, çoklu olarak, derinlik olarak, rastlantısal ve belirsiz olarak, süreç olarak.[22]

Bu yeni bedensel mekânsallığın kentte kadınlar için yeni coğrafyalar yaratmaktaki katkısı ne olabilir? Kadınların talep ettiği çoğul

22. Marcus aslında tecavüz senaryosunu bu kavrayışın ışığında yeniden yazmaya başlar. 6. Bölümde onun "değiştirilmiş tecavüz senaryosuna" başvuruyorum. Bu bölümde ise bedenin mekânsallığını düşünme şekliyle ilgileniyorum.

kentsel alanları, sadece tüketim arzusu veya yeniden üretim/biyolojik işlevlerine sıkışmadan belirlememize yarayabilir. Bu noktada lezbiyen mekânın heterotopyalarını, fahişeliğin mekânını, konken ve kulüp alanını, hamamları, *fitness* ve aerobik mekânlarını, huzurevi mekânını, hobi mekânını düşünebiliriz – ki bunların hepsi kamusal yaşamda kadının failliğinin etkili ama belirsiz bir biçimde sahneye konduğu alanlardır.[23] Bu mekânların hâkim heteroseksüellik, sağlık, gençlik, güzellik ve saygınlık söylemleri tarafından nasıl tanzim edilip düzene sokulduğunu, ihlal etme söylemlerinden nasıl etkilendiğini teşhis etmek mümkündür.[24] Kadınların pozitiflik, doluluk, yüzey ve iktidar terimleriyle tanımlanan kentsel edim mekânını araştırıp haritalandırabiliriz. Ancak, bu tür bir yeniden yazımın kentteki kadın mekânının yüceltilmesine dönüşmemesi için,[25] kuramsal çalışma ikili toplumsal cinsiyet hiyerarşisini sürekli yerinden etmelidir (sadece tersyüz etmek yetmez).

Yerinden etme stratejisi bizi kentsel kapitalizm söyleminde kadın mekânına atfedilen tüketim ve yeniden üretim mekânları/alanlarını yeniden tanımlamaya götürür. Örneğin coğrafya disiplininde üretilen kentsel yeniden yapılandırmaya ilişkin literatür, kadınların

23. Bu çalışmaların bazıları feminist coğrafyacılar tarafından yapılmaktadır. Ancak feminist coğrafya alanında gerçekleştirilen erken dönem etütler kadınların bedenlerini kırılgan ve mekânlarını ikincil olarak temsil etmek suretiyle fallosantrik söylemi yeniden üretmişlerdir (Rose 1993: 117-36).

24. Moon ve diğ. (1994), "*queer* ütopya dürtülerinin tümünün altında yatan yoğun gerçekçiliği yansıtan" (s. 30) bir projede kent dışındaki evi heteroseksüel çiftlerin ve bunların ailelerinin haznesi yapan hâkim temsilden koparıyor. Evi, türlü cinsel pratik ve ilişkinin hayata geçtiği (münhasıran değil ama yine de) *queer* bir mekân olarak tanımlıyorlar; aynı zamanda mekânı belirli faaliyetlere kati biçimde adanamayacak veya baştan sona tek bir biçim veya heteroseksüel aile gibi bir "kimlik" tarafından yapılandırılamayacak bir şey olarak yeniden tanımlıyorlar: "*Queer* yaşam ve dürtüler, heteroseksüel olanlara kıyasla farklı bir toplumsal veya fiziksel mekân işgal etmezler; aksine, ilişkisel ve koşulludurlar. Cinsellik, cinsiyet ve aile gibi istikrarsız normatif sistemlere sonsuz narsisist doğrulama sunmak için tasarlanan konvansiyonel mekânların bir ucundan öbür ucuna, onları dönüştürecek şekilde devinirler" (s. 30). Bu mekân açıktır, örtüşmelerle ve tutarsızlıkla doludur; tek bir kimliğin iddiaları tarafından asla kolonize edilemeyecek kadar tesadüfi ilişki ve yeni tanımların mekânıdır.

25. Soja ve Hooper'in (1993: 198) önerdiği gibi asıl amaç, "mâdunun egemen üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlamak" değil, "bu ikiliğin kendisini yıkmak ve bozmaktır".

kapitalist emek gücünü nihai olarak tüketmek veya yeniden üretmekten farklı bir dizi ekonomik rolde aktif olduklarına işaret ediyor. Feminist coğrafyacılar ve sosyologlar ofis mekânında (Pringle 1988), finans alanında (McDowell 1994), perakende satış alanında (Dowling 1993), etnik küçük işletmelerde (Alcorso 1993), sanayi alanında (Phizacklea 1990) kadınları araştırıyorlar – ki bunların tümü kadınların failliğinin sahneye konduğu kamusal arenalardır.[26] Bazı metinlerde kapitalizm dışında veya ötesinde, kadınların gayri-kapitalist üretim mekânlarında iş gördüğü ve gayri-kapitalist ekonomi biçimlerini yeniden üretmeye katkıda bulundukları mekânların ışıltısını görebilmemiz bile mümkün oluyor.[27]

Bu ışıltılara rağmen, yeniden yapılandırmaya ilişkin literatürün büyük bir kısmına çok ağır bir "sermayemerkezcilik" hissi hâkimdir; kadınların ücretli işgücüne katılımı çoğunlukla sermayenin daha ucuz, daha fazla manipüle edilebilen emek tedarik etmesi olarak anlaşılır. Sermaye, tıpkı kadınların kapitalist işgücünü yeniden üretme ve kapitalist metaları tüketme rollerini ürettiği gibi, aşırı sömürülen kadın işçinin konumunu da belirler. Kent söyleminde kadının konum ve mekânsallığını sarsma çabaları önce Kapitalizmin kadının toplumsal ve ekonomik yaşamını/mekânını son kertede içeren[28] ve belirleyen Kimlik olduğu fikrini alt etmek zorundadır.

Kadın cinselliğini yeni baştan düşünme ve alternatif cinsellik ve bedensel mekânsallık söylemleri yaratma istemi, ekonomik kimliği

26. Bununla bağlantılı bir hamleyle Staeheli (1994), kadınların kamusal alandan çoğunlukla dışlandıkları yönündeki vizyonun altında yatan kamusal / özel ikiliğini yıkmaya çalışır. Kamusal ile özel arasındaki sınırın "bulanık" olduğunu ve sürekli yeniden oluşturulduğunu iddia eder. Kamusal eylemleri kamusal alan ve kimliklerden ayırarak herkesin bir araya geldiği bir kamusal (siyasal) alan fikrini bertaraf etmeyi dener. Bununla, özel mekânlardaki kamusal eylemler (örn. komşuları ve çocukları içeren ev merkezli bir siyasal örgütlenme) ve kamusal mekânlardaki özel eylemlerin (örn. restoranda annenin bebeğini emzirmesi) siyasal olarak sınırları zorlama potansiyelini açığa çıkarmayı umar. Benzeri derecede ezber bozan "Yarı-kamular" isimli bir metinde Moon (1995) bariz bir şekilde özel olanın tam da kamusal olan doğasını, "bizim kültürümüzde cinselliklerin bir kısmı değil *tümü* fantazmatik olarak kamuda sergilenir" diyerek irdeler. "Burjuva çiftlerinin yatak odası" ismen özel olanla ilişkilendirilse de "seyirciye dönük ve kamuya yönelmiş"tir, oysa sınırları zorlayan çok özel cinsel edimler. "'kamusal alanda cinsellik' diyerek aşağılanan skandallar alanına itilirler" (s. 2-3).

27. Bkz. örneğin Katz ve Monk (1993) ve bu kitapta 10. Bölüm.

ve toplumsal mekânsallığı tekrar düşünme çabasından bir hayli ileridedir adeta (Grosz 1994b). Gerçekten de kültürel ve postyapısalcı kuramcılar arasında en yaratıcı olanları bile ekonomiye dokunmamaktadır:

> Bireyler sermayeyi temellük etmiyorlar da sermaye onları temellük ediyor gibi. İnsanlar sermayenin devrelerine yakalanmış, onun aktığı kanallara girip çıkıyor, (şans, kader, ün veya suç gibi) birtakım oportünist anlar kolluyorlar; bunları, serveti yeniden bölüşmek için değil, daha ziyade kendilerini sermayenin bölüşüm ağlarında yeni baştan konuşlandırmalarına elvereceği için istiyorlar (Grossberg 1992: 328).

> Kapitalist ilişki, neo-muhafazakâr toplumda tüm bedenlere, tüm uzamzaman koordinatına etkin olarak giydirilen dört yoğun noktadan oluşur – meta/tüketim, işçi/kapitalist. Ortaya çıktığında sermaye, işlerlik alanı toplumsal alanla dolaysız olarak örtüşen bir fraktal çekici olarak belirir (Massumi 1993: 132).

Chora'ya, göçebebilimi ve pürüzsüz uzama duyulan postmodern ilgiye rağmen Sermaye'nin kimliği nereye dönsek karşımıza çıkmaktadır. Hep kapitalist bir uzamda mı ikamet ediyoruz? Kapitalist değer sisteminin dışını düşünebilecek miyiz hiç?

> Ekonomi dünya çapında bir değer sistemi oluşturur, "her tür kısıt ve zincirin üstüne taşan evrensel kozmopolit bir enerji" (Marx), "yıllık üretimin toplam değeri gibi" devingen ve değişken bir tözdür. Günümüzde döviz aracılığıyla sınırları aşarak dolaşıma giren, devletlerin denetimine yakalanmayan, çokuluslu ekümenik bir örgüt oluşturan, hükümetlerin kararlarından etkilenmeyen uluslarüstü bir iktidar kuran, devasa, sözümona devletsiz bir parasal kitle betimlemek mümkündür (Deleuze ve Guattari 1987: 453).

Deleuze ve Guattari'nin sözleri bu noktada anlaşılması güç ve kaçamaklı. Betimledikleri kapitalist değer sistemi her şeyin içine işlemiş ve yaratıcıdır, kendi sahasından çıkış hatlarının hepsini yeni genişleme fırsatlarına çeviren bir kendi saflarına çekme ve bir daha fethetme kabiliyetine sahip, kendi sınırlarını koyabilen ve kaldırabilen bir güç olarak görünür (1987: 472). Ancak Deleuze ve Guattari ay-

28. Tıpkı bağımsız veya komünal üretim gibi gayri-kapitalist meta üretimi biçimlerinde olduğu gibi, ev içi emek ve serbest mesleğin (kapitalist üretim ilişkileri dışında düşünülebilecekken) bir şekilde "kapitalizmin içinde" vuku buluyor olarak görülmeleri için.

nı zamanda azınlığa, sermayenin bütünleştirici akışının dışındaki herkesin/her şeyin oluşuna da yer verir:

> Karar verilemez olan, devrimci kararların en mükemmel tohumu ve mevkiidir. Küresel köleleştirme sisteminin yüksek teknolojisinden dem vuranlar var: Ama yine de ve özellikle, bu makinemsi köleleştirme, karar verilemez öneri ve hareketlerle dolup taşar, ki bunlar yeminli uzmanlara ayrılan bir bilgi alanına ait olmaktan çok uzak, herkesin/her şeyin oluşuna, radyo-oluşa, elektronik-oluşa, moleküler-oluşa katkıda bulunacak bir o kadar araç sunarlar... Her mücadele tüm bu karar verilemez önermelerin bir işlevi olup değer sisteminin (*axiomatic*) bağlanma bileşkelerinin karşısına dikilen devrimci bağlantılar kurar (1987: 473).

Bu açıklamanın dipnotunda yazarlar korsan radyo istasyonları, kentsel topluluk ağları ve alternatif psikiyatri gibi "alternatif pratikler" alanından bahsediyorlar (1987: 572). Burada Sermaye'nin akışının dışında nelerin yatabileceğine dair asgari bir görüntü yakalıyoruz. Kapitalist değerler sistemi, toplumsal alanı –tamamıyla işgal etme anlamında– kapatır ve tanımlar (bu, kübizmin kapalılığı ve tanımlılığını çağrıştırır); ancak yine de devinim içerisindedir, oluş ve karar verilemezliğe alan açar. Bu alan/mekân izlenimcilerin kurucu (gebe) mekânını hatırlatır. Sis ve buharların, hareket ve olanağın, her an öne çıkabilecek bir arka planın –modernizmin doluluk ve kapalılık mekânındaki "fazlalık" ve belirsizliğin– mekânıdır.[29]

Eğer postmodern mekânsal oluşları ciddiye alacak olursak, o zaman *chora*'yı, yani şimdinin Kapitalizminin Varlığı ile geleceğin kapitalizmlerinin Oluşu arasındaki o mekânı, gayri-kapitalizmlerin belirsiz potansiyelinin mekânı olarak kabul etmeliyiz.[30] Bu mekân-

29. Negri'nin çizdiği kapitalizm imgesine göre, kapitalizm tüm toplumsal ve kültürel alanları kapsayacak ve kaplayacak derecede yayılır, ancak kendini bu süreçte o kadar gerer ki, incelmeye ve yırtılmaya başlar, ve direniş için, "komünizm adacıkları" için alan açar (1996: 66).

30. Burada Bhabha'nın "efendi öznenin söylemsel sınırlarının ötesindeki" (Blunt ve Rose 1994) üçüncü uzamına veya Soja ve Hooper'ın (1993: 198-9) (Foucault'nun [1986] heterotopya kavramından esinlenerek) tasvir ettikleri "siyasal seçeneğin üçüncüuzamına", yani "yeni bir kültürel farklılık siyasetinin" ifade bulacağı mekâna benzeyen bir uzama girebiliriz. Böyle bir uzam Rose'un (1993) "paradoksal uzam" adını verdiği çoğul ve çelişkili kimlikleri üreten uzamına, veya de Lauretis'in hegemonik söylemlerin "başka yerleri" veya "alan dışılarında" keşfettiği gibi "feminizmin öznelerinin" oluşmasına izin veren aralıklarına da benzer (de Lauretis'ten aktaran Rose 1993: 139-40).

da sermaye akışlarına tabi olmayan ekonomik pratikleri teşhis edebiliriz.[31] (Kapitalist) yeniden üretim alanını, kapitalist artık değer akışını yurtsuzlaştıran ve yönünü değiştiren gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin mekânı olarak görebiliriz (bkz. 9. Bölüm). (Kapitalist) tüketim alanını, belirli bir yelpazedeki üretim ilişkileri –kooperatif, serbest çalışan, köleci, komünal ve kapitalist– içinde üretilen metaların gerçekleşme ve tüketim alanı olarak görebiliriz.[32] Tüm bu alanları Kapitalizm *içinde* var olan mekânlar olarak, kendinden menkul bir değer olan sermayenin kodlanmış akışı ile uyumlu olarak yorumladığımızda nasıl bir şiddet uygulamış oluruz? Mekânı/yaşamı boşluğa, tecavüze, gayri-oluşa (*non-becoming*), mağduriyete itme riskine girmiş oluruz.

31. Los Angeles'taki kentsel gelişimi hegemonik kapitalizm vizyonu dışında kuramlaştırma çabası için bkz. Arvidson (1996). Kapitalizm kuramcıları kapitalist mekânların (ırkçılık, seksizm, heteroseksizm, vb. gibi) gayri-ekonomik ilişkiler tarafından "paylaşıldığını" kabul etseler de, mekân-ekonominin kendisi çoğunlukla Rose'un "eril" ilkeler olarak tanımladığı kapsayıcılık ve karşılıklı dışlama ilkelerine göre temsil edilir. Böylece kapitalizm genelde bütün toplum uzamını (bkz. örneğin yukarıda Massumi'nin sermayeyi "toplumsal alanla örtüşen" bir olgu olarak temsil etmesi) kaplar ve aynı mekânda kapitalist olmayanla bir arada var olamaz. Bu türden kolonize edici kapanma ve dışlanmaları alt etmek için Rose bir noktada Mackenzie'nin (1989a) "bölünmüş kentin" düzgün bir şekilde ayrıştırılmış mekânsal ve toplumsal ikiliklerini sorgulayan çalışmalarından güç alır (s. 114, aktaran Rose, 1993: 135). Mackenzie'nin enformel ağlardaki kadın emeği üzerine çalışmaları, kenti (kapitalist) üretim ve yeniden üretim mekânları olarak bölen tanıdık ayrımı sarsar ve biriyle veya ötekiyle özdeşleşen mekânlarda vuku bulmasına rağmen her ikisine de ait olmayan faaliyetler keşfeder. Ekonomik temsillerin başat terimin emperyal mekânı dışında yer alması öyle alışılmadıktır ki, Mackenzie bu tür gayri-kapitalist faaliyetleri isimlendirmek ve kavramsallaştırmakta zorluk çeker. Bu tür faaliyetleri "kavramsal açıdan tabiri caizse çıplak bırakmayı" tercih eder (1989b: 56).

32. Daly de benzeri derecede zengin ve gebe bir ekonomik uzam vizyonu sunar: "Ekonomik kimlik her zaman geçici ve olumsal olarak görülmelidir. Ekonomik olandan bir model olarak değil, bir uzam olarak bahsetmek istememenin sebebi budur: Bu verili bir uzam değil, burada var olan kimlikleri saptırma ve yeniden eklemleme kabiliyetine daima sahip olan söylem çeşitliliğinin hâkim olduğu bir olanaklar uzamıdır... Açıktır ki... piyasanın alanında koskoca bir dizi radikal girişim de vardır, ki bunlara emekli sandığı, konut yapım kooperatifi gibi her türden kooperatif, radikal gazeteler ve edebiyat, alternatif teknoloji, alternatif eğlence biçimleri, vb. de dahildir. Bu şirket karşıtı kültür örneklerinin hiçbirinin tartışmasız bir biçimde 'kapitalist' statüde olduğu söylenemez" (1991: 88).

5

Ekonomi, Enayi![1] Endüstriyel Politika Söylemi ve Ekonominin Vücut Bulması

> Bir zamanlar insanlar bazı MESELELER hakkında konuşup EĞLENİRLERDİ. Ama sonra birileri ekonomiyi icat etti... Ekonomi büyüdü, büyüdü! HER ŞEYİ esir aldı ve KİMSE KURTULAMADI (Morris 1992: 53, aklında kaldığı şekliyle bir karikatürü aktarıyor).
>
> Televizyonda ekonomi konuşmaktan isterikleşmiş adamlar gördüm (sendika yıldızları, bakanlar, solcu *think-tank* danışmanları): gözleri parlar, omuzları kabarır, dudakları şehvetle kasılıp titreyerek "bırakın piyasalar karar versin", "zor kararların verilmesi", "oyun alanının düzlenmesi", "yönetim pratiklerinin iyileştirilmesi", "verimliliğin artırılması" derler... döviz kurunun serbest bırakılmasının, bankalar üzerindeki kısıtlayıcı şartların kaldırılmasının veya sanayiye uygulanan korumanın aşamalarla kaldırılmasının ne kadar akıllıca olduğunu sorgulayanlar ise, görmezden gelinmekten ziyade "rekabetçi bir dünyada yaşamanın" ve "küresel ekonomiye eklemlenmenin" zehir saçan heyecanı içinde sürüklenip yok edilmişlerdir (Morris 1992: 51-2).

Ecstasy and Economics'de (Vecd ve İktisat) Meaghan Morris Avustralyalı beyaz erkeklerin nasıl kendilerinden geçercesine "ekonomi"ye teslim olduklarının kroniğini yazıyor.[2] Ekonominin tanrısal endamı karşısında mütevazılaşan yetişkin erkekler yaltaklanarak köktenci bir coşku içinde bağırıyor, "Aklın esrikliğine" kapılıyorlar (1992: 77). Kendilerinden daha güçlü bir iktidara teslim olmakla,

1. Clinton'un parti merkezinde seçim kampanyasında çalışanlara 1992 başkanlık seçiminin ana meselesini hatırlatmak üzere asılı olduğu iddia edilen poster.

2. Fred Block'un işaret ettiği gibi ekonomi giderek toplumsal politikaları dikte eden veya sınırlayan toplumsal alan haline gelmiştir: "çok geniş bir yelpazede-

paradoksal biçimde hâkimiyet ve otorite kazanıyorlar. "Ekonomi konuşuyor" ve salt zorunluluk dilini kullanıvermeye başlıyorlar; siyaset ve irade bundan böyle önlerine birtakım adi özgül koşullar çıkaramaz. Zorunluluk karşısında ve ona rağmen, ekonomik "müdahalelerinin" arzu ettikleri sonuçları temin edeceğine inatla güveniyorlardı.

1980'ler ve 1990'larda Avustralya, aslında sağ kanatta olan sosyal demokrat İşçi Partisi tarafından yönetilen ender OECD ülkelerinden biriydi; müdahaleci ekonomik ve endüstriyel politikalar ulusal gündemin bir parçasıydı. Clinton yönetimini daha yeni yeni ilgilendirmeye başlayan şeyler Hawke ve Keating hükümetlerinin yıllardır gündemindeydi. Başarılı olamasa da, Clinton sanayisizleşme, teknolojik icat eksikliği, sanayinin ihtiyaçlarına cevap vermeyen emek gücü, hızla değişen bir dünyada zayıf rekabet kabiliyeti gibi sorunlarla ilgileneceğine söz verdi. Ekonomik uyum sürecini engellemek yerine destekleyen başarılı müdahale modelleri arayışı içinde olan Amerikalı ekonomik stratejistler, Clinton'un "ekonomiyi büyütün" emrini yaratıcı yollarla yerine getirmek için Avustralya'ya bakıyorlardı. Amerikalı uzmanlar arasında sadece merkeze ve sağa yakın Demokratlar değil, aynı zamanda, beyanatları birdenbire ana akım basındaki tartışmalarla yan yana yer almaya başlayan Marksistler ve diğer solcular da vardı.

On iki yıl (belki de bir ömür boyu) sürgünde kalan solcular ABD'de, belki de kıt kanaat duyulabilecekleri bir odada "ekonomi konuşuyorlardı". Konuşmakta oldukları ekonomi, birkaç yıl öncesine göre oldukça farklıydı, zira "sınai politika" veya "güdümlü ticaret" (*managed trade*) gibi konuların ulusal düzeyde tartışmaya açılmasına daha önceleri izin verilmezdi. Eskinin tahdit ve yasaklarından kurtulmuş olsalar da, ekonomik politika tartışmaları hâlâ tamamıyla tanıdık bir dilde yapılıyordu. Sınırlandırılmış bir alanda meşakkatle hareket ediyor, görünmez yularlara bağlanmış veya kıskanç ve kısıtlayıcı bir güç tarafından çevrilmişlerdi adeta – tartışmaları dar ve tanıdık sınırlarda tutma işlevi gören siyasal gerçeklerden de daha güçlü bir şeydi onları engelleyen.

---

ki toplumsal politikalar artık piyasanın şartlarına nasıl uyacakları ekseninde tartışılıyorlar" (1990: 3).

Her konuda aldıkları farklı pozisyonlara rağmen sağ ve sol, neyin önerilip neyin önerilemeyeceğini tanımlayan "ekonomi söyleminde" birleşir. Sağcı bir perspektiften bakıldığında bütünüyle hatalı görünen solcu bir öneri (veya bunun aksi), olası ekonomik girişimlerden oluşan genişletilmiş ailenin bir üyesi olma vasfıyla yine de anlaşılır ve tanınabilir gelmektedir. Bundan kasıt, sağ ve sol kanattaki siyaset uzmanlarının aynı toplum anlayışına sahip oldukları değil, aynı ekonomik kuramlara bağlı olduklarıdır. Pozitif önerilerinde, ekonomi ve toplumu anlama biçimlerinde gayet farklı ve hatta gerçekten de çok farklı düşünce okullarında yetişmiş oldukları açıkça ortadadır.[3] Buna rağmen ortak bir alt tabakanın varlığı, ekonomik duygular yelpazesinin yapısını belirleyen baş eğme ve denetleme, küstahlık ve ihtiyat gibi yaygın duygulanımsal paradokslarda sabittir. Eğer solun ekonomisi işlem ve olasılıklarıyla sağınkinden farklı ise, nasıl olur da bu denli benzerlik taşıyan duygulanımsal bağlantısızlıklar oluşabiliyor? Nasıl olur da "ekonomi" aşağılık bir teslimiyet mahalli, diğer tüm mekânlardaki faaliyetleri kısıtlayan toplumsal mekân ve şartları sorgulanmaksızın yerine getirilecek yüce bir varlık, aynı zamanda da, bütünüyle anlayabildiğimiz ve dolayısıyla yönlendirebildiğimiz, değiştirebildiğimiz bir birim olabilir? Dahası, nasıl olur da bütünüyle anlayabildiğimiz ve bunun sonucunda bütünüyle denetim altına alabileceğimiz bir şey sadece en asgari ayarlamalara, en sıradan ve itaatkâr türden müdahalelere hedef olmaktadır? Düpedüz tabiyet ile kendinden emin bir hâkimiyet türünden ikiz eğilimleri, heyecansız ekonomik müdahalelere dönüşen cüretkârlık ve küstahlığı nasıl açıklayabiliriz?

Bu sorular elbette ki sorana yöneltilebilir. Sol ve sağın farklı çıkış noktaları, ayrışan amaç ve araçları, Marksizm ile neoklasisizm gibi farklı arka planları, Keynesçilik, post-Keynesçilik ve farklı ekonomik kalkınma biçimlerine olan bağlılıklarındaki heterojenliğin yarattığı kakofoni varken, nasıl olur da bunların aynı "ekonomik söylem" içinde hareket ettiği kanaatine vardığımı sormak isteyebilirsi-

3. Burada solcuların (ve bir açıdan bakıldığında sağcıların da) ekonomik düşüncelerinde birleştikleri iddia edilmiyor; çok farklı politik önerilerin, tek bir "ekonomi" veya ekonomik anlayış olduğu fikrini çürütecek şekilde çok farklı ekonomiler üreteceği de inkâr edilmiyor.

niz. Ben hangi söylemsel uzamda konumlanmışım ki, solun önerileri makul ve hatta olasılıklar alanını tüketecek gibi görünmüyor da, boğuk ve kesik gelebiliyor? O uzamı geliştirmeye kalksam ve "alternatif bir ekonomik söylem yeşertmeye" girişsem, ne tür canavarımsı yenilikler çıkar oradan?[4]

Alternatifleri yeşertme işi öyle zorlu ki, nereden başlayacağımı bilemiyorum bile. Ama ne iyi ki bir başlangıç yapmak zorunda değilim, zira ben de bir nesebin parçasıyım. Aslında kendimi "ekonomi söyleminin" dışına konumlandırabiliyorsam bu, alternatif bir ekonomik bilgiyle olan bağım sayesindedir, her ne kadar bu bilginin ürünleri oldukça az ve birbirinden uzak iseler de.[5] Aşağıdaki satırlar, kendisi bakımsız ve şekilsiz olan yeni ve ayrı bir uzamın görüş noktasından bakıldığında, harikulade konturlarını aniden görebildiğimiz, halihazırda var olan bir oluşumu resmetme çabası olarak okunabilir o halde.

Ekonominin Vücut Bulması

Şifa Arayan Rahatsızlıklar

İştahsızlık anlamına gelen *anoreksi* Batı'daki varlıklı toplumsal oluşumlarda epidemi boyutlarına varan bir aç kalma sendromudur. Geleneksel imalatın gerilemesi olarak tanımlanan sanayisizleşme ise, endüstriyel kapitalist ülkelerde çoğunlukla tehdit olarak algılanan ekonomik bir durumdur. Bu iki bozukluk temsili arasındaki bağ ne olabilir?

Bu bilmecenin çözümü, anoreksiye yapılan tıbbi müdahaleler ile sanayisizleşmeye yapılan sınai politika müdahalelerinin her ikisinin de acı çeken bir bedenin rahatsızlıklarına çözüm olarak önerilen olası "şifalar" olarak kurgulanmasındadır. Anoreksik olana be-

4. Haraway (1991) benzeri bir soruyu "doğayı yeni baştan icat etmek" gibi canavarımsı bir tasarıya girişti̇ğinde sormaktadır.

5. Bunlar arasında Arturo Escobar'ın (örn. 1995) ve başkalarının çalışmalarında somutlanan post-kalkınmacı söylem; toplumun olabilirliğinin koşullarını gözden geçirmek üzere "ekonomiyi marjinalize etme" çabaları (örn. Block 1990); ve Marksizmi bir üstbelirlenim söylemi ve ekonomist olmayan toplum çözümlemesi olarak yeni baştan icat etme mekânı olan *Rethinking Marxism* dergisi (ayrıca bkz. Resnick ve Wolff 1987) vardır.

sinler damar yoluyla verilir, gerileyen sanayi bölgelerine ise yatırım yapılması teşvik edilir; her iki durumda rahatsız bir bedensel varlığı yeni baştan canlandırmak amaçlanır. Anoreksiğin aile terapisine katılmaya ikna edilmesi ile seyreltilmiş işgücü ile ücretlerin artmasını önlemek ve yeni bir çalışma kültürü geliştirmek üzere müzakere edilmesi, temel yaşamsal güçlerin, kalorilerin ve sermayenin, bedeni yeniden doğal bir sağlık düzeyine çekebilmesinin koşullarını yaratma çabalarıdır.[6]

Gerileyen sanayilere ve bölgelere 20 yıldır yönlendirilen yatırım politikaları, sanayisizleşme bozukluğunu düzeltmek konusunda çok marjinal başarılarla sonuçlandı. Söz konusu "şifanın" esas aldığı ekonomik söylemi yeni baştan düşünme çabaları buna rağmen çok azdır. Buna kıyasla insan bedeni günümüzde radikal anlamda tekrar düşünülmektedir (bkz. örneğin Bordo 1989; Gatens 1991; Grosz 1994b; Kirby 1992). Kadın bedeninin toplumsal olarak kuruluşunu inceleyen feministler fallusun (olması veya olmamasının) bedensel öznenin eylemlerini yönlendirme açısından merkezi önemini sorgulamışlardır. Beden fizyolojik, erotik, zihinsel, psikolojik, toplumsal ve diğer süreçlerin birbirlerini karşılıklı olarak kurdukları akışkan, geçirgen ve merkezsizleştirilmiş bir bütünlük olarak belirmektedir yeniden; süreç veya alanlardan hiçbiri diğerinden daha fazla anlam veya etkinliğe sahip değildir.

Yeniden düşünmeyi tetikleyen, kısmi olarak (kadın) bedenini psişe (veya bir başka hâkimiyet mevkii) tarafından yönetilen sınırlı ve yapılandırılmış bir bütünlük olarak temsil etmenin toplumsal etkileridir; beden "toplumsal etkileşimde somutlanan" bir "materyal-göstergebilimsel üretici düğüm" (Haraway 1991: 200-1) değildir artık. Örneğin anoreksinin tedavisiyle ilintili fiziksel ve psikolojik acılar bedenin, içsel yönetişimselliğe ve tıbbi anlamda onarılabile-

6. Kadınların şişmanlığı ile ekonomik birikim ve israf arasında kurulan karmaşık ilişki üstüne çok ilginç bir diyalog yürüten Michael Moon ve Eve Kosofsky Sedgwick, Aydınlanma sonrasında Batı kültüründe etine dolgun kadın bedenine karşı ortaya çıkan Dickensvari tiksinti ve nefreti tartışıyorlar. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra "zayıflığın alt sınıf göstereni olmaktan üst sınıf göstereni olmaya" doğru kaymasına ve fazla yemeyi "sağlıksız", aşırı diyet yapmayı ise "takıntılı" bulan tıbbileşmiş yağ söylemi temsilleri arasında süregiden ince müzakereye dikkat çekiyorlar.

cek kendi kendini düzenleme işlevine sahip ayrı bir birim olarak görülmesini sorgulamaya sevk etti, karmaşık bir biçimde üstbelirlenmiş toplumsal bir mekân olarak tekrar kavramsallaştırılmasına yol açtı. Psikoterapist olan Harriet Fraad, anoreksiyi erkekler, patronlar, medya ve kadınların kendileri tarafından "[kadınların] yaşamları üzerine boca edilen" (1994: 131) yeni ve talepkâr beklentiler arasındaki çelişkilerin ıstırap verici kristalizasyonu olarak görür örneğin.

Fraad'a göre beden dişi öznenin toplumsal, cinsel ve ekonomik beklentiler karşısında hem denetim ve direniş geliştirdiği, hem de anoreksiğin nesne-kadın olarak "başarı" ile özdeşleştirilen beden imgesini ciddiye alması halinde, denetimini kaybettiği mekândır.[7] Beden birçok toplumsal, siyasal, fizyolojik ve söylemsel pratiklerin aç kalma eylemini oluşturmaya katkıda bulunduğu üstbelirlenmiş toplumsal bir mekândır. Bu temsilin bakış açısından anoreksik bireye ve ailesine odaklanan tıbbi ve psikolojik tedavi, anoreksiyi oluşturan çelişkili pratiklerin çok azını dikkate alır, dolayısıyla son derece sınırlı bir tedavi potansiyeline sahiptir.

Feminist kuramcılar bedeni sınırlı ve hiyerarşik yapılı bir bütünlük olarak gören anlayışı irdelemiş ve çoğunlukla reddetmişken, "ekonomiyi" konuşanlar söz konusu ettikleri söylemsel birimin doğasını sorunsallaştırmazlar. Bunun yerine bir bilgi nesnesini sorunsuzca sahiplenmeye ve böylelikle onun söylemsel özneleri olarak kendilerini kurgulamaya meyledeler. Öznellikleri, tanıdık ama paradoksal bir biçimde onların nesnesi olan ekonomi tarafından oluşturulur: Ekonomiye itaat etmek zorundadırlar, ama buna rağmen ekonomi onların denetimine tabidir; ekonomiyi bütünüyle anlarlar ve gerçekten de kuram ve modeller aracılığıyla dinamiklerini kavrarlar, ama buna rağmen onu ancak asgari ölçüde düzenleyebilirler. "Ekonomiye" ait bu deneyimsel değişmezler onun aşina ve sorunsuz varlığıyla olan öznel ilişkimizin sınırlarını çizer.

Ekonomi karşısında tam bilgiye ama sınırlı eylem olanağına sahip, hem itaatkâr hem de müdahaleci varlıklar olarak kurulan bizle-

7. Grosz'a göre anoreksi "kadın bedeninin toplumsal anlamına karşı bir tür protestodur. Anoreksi var olan patriyarkal incelik idealine kontrol dışı itaat olmaktan çok tam da bu 'ideallerin' reddidir" (1994b: 40). Ben Fraad'la birlikte, her ikisinin de olabileceğini savunuyorum.

rin siyasal etkililiği hem zayıflatılmış, hem de abartılmıştır. Modernist hümanizmin mükemmel ve son kertede sakat küstahlığıyla donanmış olarak kendimizi tamamıyla kavradığımız bir dünyanın hem efendileri, hem de köleleri olarak kurarız. O dünyanın karşısında veya, daha özgül anlamda, onun ekonomik biçim söyleminin karşısında, o söylemin koyutladığı ve desteklediği öznellik şemalarında; alternatif dünyaların varlığını ve olabilirliğini imlemeye, bunların fırsat verdiği alternatif öznellikleri kurtarmaya çabalarız. Ancak siyasal özneyi yeni baştan yaratmak ve donatmak için –ki bunun 20. yüzyılın sonunda solcu toplumsal kuramı birleştiren bir proje olduğu söylenebilir– ekonominin nesnesini tekrar düşünmek gerekir. Modernist toplum temsilleri için ekonominin merkezi önemi ve solun kabiliyeti ve olanaklarını tanımlamaktaki rolü dikkate alındığında, ekonomiyi aşina olmaktan çıkarmak gerekir. Feministlerin bedenin doğallığı konusunda yaptıklarını ekonomik alanda da tekrarlamak, alternatif toplum tahayyülleri yaratmanın ve yeni siyasal öznellikler doğurmanın ilk adımlarından biridir.

Organizmanın Doğuşu: Bütünlük ve Ekonomi Metaforları[8]

Tıbbi müdahalenin hedefi olarak inşa edilen anoreksik kadın örneğinde olduğu gibi, ekonomik strateji ve planlama işinde çalışanlarca resmedilen ekonomi bir bedene benzetilir, ama herhangi bir bedene de değil. Enerjisini, içkin bir yaşamsal güçten alan ve farklı kısımları hiyerarşik düzen içinde işleyen, sınırları belli bir bütünlük-

8. Bazı iktisatçılar arasında yaygınlaşan, ekonomiyi bir söylem olarak, yani anlamların sürekli olarak müzakere edildiği ve nihai olarak sabitlenemediği bir alan olarak görme eğilimi ekonomik söylem çözümlemecileri arasında metaforlara olan ilgiyi artırdı; bunlar dertleri ve niyetleri bakımından görece apolitik metaforlardan başlayıp açıkça politik metaforlara varan bir yelpaze oluşturuyorlar. McCloskey'e göre (1985) metafor birbirleriyle rekabet eden paradigmalar arasındaki retorik çekişmede kullanılan araçlardan biridir. Nitekim örneğin neoklasik iktisatçılar fizik metaforlarını, yeni oluşmakta olan paradigmalarına bilimsel bir statü verme amacıyla benimsemişlerdi (Mirowski 1987: 159); ciddiyet görüntüsü yaratmanın yanı sıra, toplum kuramı içinde bireye öncelik tanımalarının ontolojik gerekçesini oluşturan bir kendini haklı çıkarma sürecinin parçasıydı bu.

Ekonomik söylem çözümlemecilerinin hepsinin olmasa da çoğunun tersine (bkz. örneğin Jack Amariglio ve Antonio Callari'nin yapıtı), Foucault ve Haraway

tür bu beden. Tek kelimeyle ekonomik beden bir *organizmadır*, yani çok yaygın ve tanıdık bir modern bütünlük paradigmasıdır.

Organizmalara has bütünlük anlayışı, bazı anlatılara göre "ekonominin" ayrı bir toplumsal mevki olarak doğmasıyla ortaya çıkmıştır.[9] Adam Smith toplumun yeniden üretiminin en verimli yolu olarak toplumsal işbölümünü kuramlaştırdığında, "ekonominin" tutarlı ve kendi kendini düzenleyen bir bütünlük olarak anlaşılmasının temel taşlarını koymuş oldu (Callari 1983: 15).[10] Geçim kaynaklarını emeğiyle üreten ve dolayısıyla üretim ve tüketimin bir bedende birleşmesini temsil eden birey örneğiyle benzerlik kuran Smith, toplumu da temelde "ekonomik" olan insanlar arasındaki işbölümü tarafından yapılandırılmış bir bütünlük olarak görüyordu;

---

metaforlarla yarattıkları toplumsal ve siyasal etkilerden dolayı ilgilenir. Foucault iktidar ve bilginin ekonomik söylemde eyleyen öznelerle ilgili belli anlayışlara elverecek şekilde, modern episteme içinde ise İnsan'ı oluşturmaya katkıda bulunacak biçimde kesişmesine bakar (Amariglio 1988: 609). Haraway ise gerek insan, gerekse hayvan toplumlarını anlamak için kullanageldiğimiz metaforları yapıbozuma uğratmaya ve bu sayede özgürleşmeye ve "dünyayla yeni ilişkiler" kurmaya katkıda bulunmaya niyetlidir (1991: 19).

9. Haraway (1991: 7) Avrupa'da sanayi devriminin başlangıcında hem doğanın (doğal ekonomi) hem de siyasal iktisadın beden olarak temsilinin antik Yunanlılar tarafından siyasal beden/topluluk (*body politic*) ile ilgili olarak geliştirilen organik beden imgelerini canlandırdığını savunuyor. Özelde iktisadın, genelde de sosyal bilimlerin kullandıkları metaforları fizik ve biyolojiden aparttıkları düşünülürken aslında iktisat doğal dünyayla ilgili en çok bilinen metaforlardan bazılarına kaynak oluşturmuştur – buna organizma ile evrimi anlamakta kullanılan metaforlar da dahildir. Bunun en meşhur örneği, Darwin'in rekabet ve mücadele anlatısının Smith ve Malthus'un yazılarından esinlenmiş olmasıdır.

Mary Poovey 18. yüzyılda İngiltere'de "ekonominin" ayrı ve sınırları belli olan bir toplumsal alan olarak ortaya çıkmasını, toplumsal yaşamın diğer boyutlarının içine yerleşmiş olan ve bunlara şekil veren bir söylemsel nesneyle açıklar: "*Ekonomi* terimi başlangıçta ev idaresine gönderme yapıyordu... 18. yüzyıl boyunca *siyaset* terimine sıkı sıkıya bağlanan *ekonomi* terimi ulusal kaynakların yönetimini anlatır oldu... ekonomi alanı bu durumda verimlilik ve mali güvencenin garanti altına alınmasının mantık ve yöntemlerinin hâkim olduğu özgül bir ussallığa sahip muhayyel bir varlık olarak görülebilir... Nihai olarak ekonomi dediğimiz alanın ilk kurumsal temellerinin atılması, İngiltere'de 17. yüzyılın sonlarına doğru, İngiltere (Merkez) Bankası, milli borç ve hisse senetleri borsasının oluşmasına rastlar. Bu kurumlar ve onları ayrıntılandırıp doğallaştıran disiplinin kendisi –siyasal iktisat–, bireylerin bundan böyle karşılarına çıkan ve *ekonomik olan* diye bir şey olduğunu tahayyül etmelerine yol açan çok sayıda somut biçim arasında ilklerdendir" (1994: 8-9).

bireyler kendi ihtiyaçları için emek harcarken uyumlu bir yeniden üretim süreci aracılığıyla ortak faydaya ulaşıyorlardı.

Uzmanlaşma olmazsa, üreticiler atomize bir halde kendi başlarına veya küçük topluluklar halinde ihtiyaçları ve isteklerini karşılayan serveti üretirler; "ekonomi" belli bir coğrafyaya yayılan dağınık pratikler çokluğudur. Ancak uzmanlaşma arttıkça yeniden üretimin gerçekleşmesi için daha fazla toplumsal entegrasyona ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla *işbölümü* ve bunun işaret ettiği uzmanlaşma, *emeğin entegrasyonunu* gerektirir.[11] O halde bir zamanlar çoğul olan, tarihsel süreç içerisinde tekilleşir. Parçalılık; atomizm ve dağınıklık halinin bir belirtisi olmaktan ziyade, birleşikliğin özelliği oluverir. Dağınık ekonomik pratikler "ekonomi" başlığı altında birleşir – hepimizin bugün farklı tanımlıyor olsak bile, ekonomik söylemden tanıdığımız şeydir bu.

On sekizinci yüzyılda hayvan doğasını etüt edenler, bazen adına "hayvan ekonomisi" bile dedikleri "toplumsal ekonomi" imgesini hayvan bedenine uygun bir metafor olarak geliştirdiler. Bunu, ortak fayda için eşgüdümlü bir "işbölümü" içinde işleyen "çeşitli organ parçaları veya işlevleri" olarak tasvir ediyorlardı (Canguilhem 1988: 88). Modern fizyolojinin kurucuları, henüz gelişmekte olan maki-

10. Callari'ye göre (1983) Smith'in kuramsal kaygısı, insan çıkarlarının homojenliğini (hayatta kalma ihtiyacının evrenselliğini), kapitalist toplumsal oluşumun bir niteliği olan sınıf konumlarının heterojenliğiyle (hayatta kalma araçlarına ilişkin farklı konumsallıklar ile) uyumlu hale getirmekti. Smith'inki en belirgin anlamıyla siyasal bir projeydi – kapitalizmi ve mülkiyetsiz insanlardan oluşan bir sınıfın varlığı da dahil olmak üzere kapitalizme içkin eşitsizlikleri, tüm insanlar için ortak olan bir ihtiyaçlar ve haklar doktrininin eşitleyici söyleminin ortaya atıldığı ve hâkim olacağının anlaşıldığı bir toplumsal bağlamda gerekçelendirmekti. Toplumu mülkiyet ve sınıf eşitsizliklerinin daha fazla toplumsal refahın şartı ve garantisi olduğu bir birlik olarak kurgulamakla Smith, sadece siyasal amacına ulaşmakla kalmamış, aynı zamanda "ekonominin" sınırları belli ve birleşik bir toplumsal merci olarak ortaya çıkmasını sağlayan zemini de hazırlamıştı.

11. Bkz. Sayer ve Walker (1992). Buck-Morss (1995: 449) bir açıdan gayet şık görünen bu vizyona içkin paradoksa işaret eder – "toplumsal beden refaha ersin diye" işçilerin icra etmesi gereken bölünmüş emeğin doğası, onların bedenlerini güdük ve gelişmemiş bırakmaktadır. "Smith'in hokkabazlığının adı 'görünmez eldir'... Bireylere kendi iradi faaliyetleri gibi görünen şey, doğanın bir oyunu yüzünden, bütünü uyumlu hale getirmek üzere kullanılır, öyle ki her insan 'görünmez el tarafından hiçbir şekilde niyet etmediği bir gayeyi gerçekleştirmeye yönlendirilir' (*The Wealth of Nations*, 4:2: 485)."

nelerle ilgili bilgilerden de yola çıkarak, "içeriden güdümlenirmiş izlenimini veren" ve dengede veya "normal" bir halde kendini muhafaza edebilme kapasitesine sahip "organ sistemlerini" (s. 88) anlamak için iç düzenleyici veya yönetici[12] fikrinden yararlandılar.

Gelişmekte olan dirimselcilik (*vitalism*), insan ve hayvan bedenlerine "bünyevi bir onarma veya tekrar bütünleşme gücü" (s. 89) atfederek bu anlayışların içine dirim üfledi. "Dirim" bir organizmayı ölüm ve hastalığa maruz bırakıyor, ama ona aynı zamanda toparlanma (s. 132), tamlığı veya "sağlığı" kendi *telos*'una veya yaşam biçimine göre tekrar kurma yetisini (s. 129) de veriyordu. Organizmanın görünmez egemen gücü olan "dirim" içsel olanı dışsal olanla, görüneni görünmez olanla bağlantılandırır ve "organik yapıya sahip tutarlı bir bütünlük" (Foucault 1973: 229) oluşturur. Mevcudiyeti, organizmanın yeniden üretimini (ölümle mücadelesini) var olma nedeni olarak tesis eder.

Bazı Marksgil kuramların, ekonominin vücut bulmasının izlerini sürdüğü iddia edilebilir. Marksizmin birçok versiyonunda kapitalist ekonomi veya toplum, sermaye birikimi gibi bir dirim gücü tarafından güdümlenen ve yönetilen bir bütünlük olarak temsil edilir. Bu gücün gereksinimleri parçaların bütüne olan ilişkisini belirler; örneğin sermayenin emekten artık değer elde etmesini emreder ki, bu kapitalizmin finansal, ticari ve sınai parçaları arasında işlev bölümüne gidilmesiyle daha da kolaylaşır. Ekonominin sınai kalbi toplumsal emek pompalar; emek meta, para ve üretici biçimlerine bürünerek ekonominin damara benzeyen devrelerinde gezinir. Aktıkça bedeni besler ve büyümesini sağlar.

Sermaye birikimi kapitalist ekonominin görünmez dirim gücü olarak ekonomiye her şeyi kapsayan mantık veya gerekçesini, kendini muhafaza etme ve yeniden üretim alanını genişletme *telos*'unu verir. Buna ek olarak kâr oranı, rekabet veya konjonktür dalgalanmaları gibi düzenleyici mekanizmalar ekonomiyi istikrarlı tutmayı sağlayan termostat işlevi görür. Ancak nihai olarak ekonomik organizmanın hayat "anlatısı" sadece sağlık ve istikrar değil, aynı za-

12. Yönetici, yani diğer kısımların işleyişini denetleme işlevini gören bir kısım; siyasal bir fikir olan "genel refahı sağlamak üzere karmaşık bir birimin akıllıca yönetimi" ile ilişkilendiriliyordu (Canguilhem 1988: 131).

manda hastalık ve ölüm de içerir. Dolayısıyla kapitalist ekonominin büyüme deneyimi sık sık krizler yüzünden kesintiye uğrar, hatta sonunu getirebilecek olan çöküşlere bile maruz kalabilir. Sonunda iflas edip öldüğünde yerini bir başka organik bütünlük olan sosyalizm alacaktır; kapitalizmin çözülmesine yol açan koşullara sosyalizmin daha iyi adaptasyon sağladığı varsayılır.

Bazı Marksgil kuramlar, bu hikâyedeki ekonomik belirlenimcilik ve işlevselciliği bertaraf etmek veya hafifletmek için, düzenleyici işlevi dışsallaştırmayı ve yeniden üretimi kapitalizmin varoluşunun zorunlu değil, daha ziyade olumsal bir sonucu olarak kuramlaştırmayı denemişlerdir. Fransız düzenlemeci kuramı ile toplumsal birikim yapıları kuramı (TBY)[13], örneğin, ekonominin yanı sıra siyasal ve ideolojik normlar, alışkanlık ve kurumların ekonomik düzenleme sürecindeki rolüne dikkat çekmiş, üretim ile tüketim arasındaki ilişkinin istikrarının korunmasını tarihsel "rastlantıya" atfetmişlerdir. "Klasik" Marksist kuramın teleolojik ve işlevselci yönlerini bastırma çabalarına rağmen, bu kavramsal çerçeveler ekonomi ve toplumu birbirleriyle uyum içindeki parçaların bir bütün halinde işlediği organik bir yapı olarak temsil eder (bkz. 7. Bölüm). Kapitalizmin tarihi böyle yapıların birbiri ardına sıralanması olarak resmedilir; bu yapıların hepsi olgunluk ve sağlıklı işlerlik dönemlerinden sonra hastalık ve ölümü tecrübe eder. Büyüme ve yeniden üretim kapitalizmin öyküsünün anlatısal değişmezleridir; bu da birikimin dirim gücü olarak oynadığı gizli rolü açık eder.[14]

Tüm bu anlatılarda sibernetik, yani sistem kuramına ait olduğunu söyleyebileceğimiz unsurların yanı sıra, canlı beden ve makine imgeleri bulunur; gerçekten de geribildirim, denge, düzenleme ve yeniden üretim gibi kavramları belli bir varlık veya bilim gibi tek bir kaynağa bağlamak çok zordur. Mekanik ve sibernetik imgeler Haraway'in söylediği gibi 20. yüzyılda daha yaygın hale gelmiş ol-

13. Bu geleneklere ait kurucu metinler arasında, sırasıyla, Aglietta (1979) ve Gordon ve diğ. (1982) bulunur.

14. Burada tüm Marksgil kuramcıların ekonomiyi tutarlı ve kendi kendini yeniden üreten bir bütünlük olarak kavramsallaştırdıklarını iddia etmiyor, ancak Marksgil gelenek içerisinde bunun hâkim düşünce akımı olduğunu söylüyoruz. (Marksgil gelenek bu türden ekonomik temsil açısından kendi içinde bölünmüştür.)

salar da, organikten mekaniğe ve oradan da sibernetik anlayışlara tek yönlü bir geçiş söz konusu değildir.[15] Dolayısıyla "organizma" insan veya hayvan bedenini niteleyen bariz veya doğal bir özellik olup sonra böyle bir kavramsallaştırmaya uygun görülen diğer bütünlükler için uyarlanıp geliştirilmiş değildir. Daha ziyade, ekonomi, makine ve fizyolojiye dair metaforların etkileşimiyle oluşturulmuş ve Foucault'ya göre 18. yüzyılın sonunda ve modernizm ve İnsan çağının başında, hem toplum hem de doğa bilimlerini şekillendiren hegemonik bir bütünlük metaforu olarak yekvücut olmuştur.

Metafor ve Hâkimiyet, Organizma ve Müdahale

Foucault organik yapının bir "nitelendirme yöntemi" olarak ilk kullanımının 18. yüzyılın sonundaki geçiş dönemine ait olduğunu söyler. Bu yöntem,

> özellikler arasında ast-üst ilişkileri kurar... onları işlevlere bağlar... hem içsel hem de dışsal olan, görünmez olduğu kadar gözle görülen bir mimariye göre düzenler (1973: 231).

Yapısı içsel olarak düzen üreten bir dirim gücü tarafından belirlenen organizma olan insan bedeni, o dönemde modern *episteme* biçimine büründü, yani fizik, fen ve sosyal bilimlerin muhtelif ve ayrışan söylemlerini gizlice birleştiren ve sınırlayan söylemsel pratiğin zımni kurallarını koydu. Modern iktisat İnsanın bedeni üzerine kuruludur; ekonomik gelişmenin özünü insanın özsel doğasında –

15. Ayrıntı ve dil açısından farklı olsalar da organik ve mekanik metaforların yapısı birbirine benzerdir, zira söz konusu bütünlük içsel olarak belli bir işlevler hiyerarşisine göre düzenlenmiştir. *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda Freud insan organizmasının gücünün araç ve makine kullanımı aracılığıyla genişlediğinden bahseder: "Bütün alet edevatıyla insan gerek hareket, gerekse duyum organlarını mükemmelleştirir ya da verimliliğinin önündeki setleri yıkar" (1930: 27; Türkçesi: s. 49); "İnsan, deyim yerindeyse, bir tür protezli tanrı haline gelmiştir. Yardımcı organlarının tümünü kuşandığında hayli muhteşemdir..." (s. 28-9; Türkçesi: s. 50). Bugün ekonomik söylemin belirleyici özelliklerinden biri haline gelen organik ve mekanik imgeler arasındaki geçişi kolaylaştıran, beden ile makine arasındaki sınırın geçişkenliğidir. Mekanik temsillerin organik olanların yerini almaları çoğunlukla sürücü rolüne daha uygun olan Keynesgil politika tartışmaları bağlamında gerçekleşir – tekerlekleri yeniden döndürmek ve marşa basmak gibi tanıdık ekonomik imgeler buradan türer.

örneğin emeğinde (doğa ve ölüme karşı verdiği mücadelede) veya arzu ve ihtiyaçlarında bulur (Amariglio 1988: 596-7; Amariglio ve Ruccio 1995b). Bu tür bedensel özler bizzat İnsanın haritası olan bir sahayı, organik anlamda birbiriyle bağlantılı, hiyerarşik nizam içinde olup kendi kendini düzenleyen bir yeniden üretim sürecine sahip ekonomiyi yapılandırır.

Feminist kuramcılar modern çağda "her şeyi temsil etmenin temeli olan ve böylece şeylere gizli anlamlarını veren şeyin" (Amariglio 1988: 586) cinsiyetlendirilmiş beden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Modernist toplumsal cinsiyet rejiminde insan özellikleri ve diğer kategoriler, bir terimin hâkim, diğerinin tabi ve değersiz olduğu ikili bir söylemsel şablona göre bölünmüştür. İki terim birbirleriyle ilişki içerisinde ve aracılığıyla var olsalar bile, toplumsal cinsiyet rejimi karşılıklı bağımlılığın unutulmasına yeşil ışık yakar. Hâkim terim bu sayede bağımsızlaşırken –başka deyişle var olması için diğer terime bağımlı olduğu unutulurken– tabi terim zıddı olmadan var olamaz; negatif olarak, yani hâkim terimin olmadığı şey olarak tanımlanır.

İnsan'ın* ve bedeninin öyküsünün sonsuz bir cinsiyetlendirilmiş zıtlıklar dizisi olduğunu görmek hiç de zor olmasa gerek – kısa bir liste oluşturmak gerekirse, buna zihin/beden, akıl/duygu, insan/doğa, özne/nesne, aşkınlık/içkinlik gibi zıtlıklar dahil olur. Ancak ilginç olan toplumsal cinsiyet rejiminin *kolonileştiren* bir rejim olma özelliğidir; bu rejim başka ikilikleri kavrayıp onları kısmi olarak kendine tabi kılar. Dolayısıyla ilişkili iki terimi içine alan bir ikilik ürettiğimiz anda toplumsal cinsiyet ilk terimlere (başka özelliklerin yanı sıra) tamlık, pozitiflik, tanımlılık, hâkimiyet, akıl, düzen ve özne olma hali anlamını, ikinciler içinse eksiklik, negatiflik, tanımsızlık, tabilik, akıldışılık, düzensizlik ve nesne olma hali anlamını atfeder.[16]

*Burada ve bu bölümde daha önce kullanılan İngilizce terim *Man*, yani Erkek' tir. İngilizcedeki genel anlamı "insana" tekabül etse de, burada özellikle toplumsal cinsiyet söz konusu olduğu için insanın İngilizcede erkek tarafından temsil edildiği okurken özellikle akılda tutulmalıdır. Toplumsal cinsiyet vurgusu arttığında "Erkek" olarak çevrilen bu terim, yazarların "insanoğlu" kavramını da sorunsallaştırmak istemelerinden dolayı, daha çok "İnsan" olarak kullanılmıştır. –ç.n.

16. Toplumsal cinsiyet rejiminin kolonize etme özelliği, Derrida'nın mevcudiyet metafiziği adını verdiği şeye iliştirilmiş olmasıyla ilgilidir. Bu metafiziğe

İnsan'ın ekonomiyle kurduğu ilişkideki tuhaf hâkimiyet ve tabiyet dansını bu yolla anlamak mümkündür. İnsan ekonomiyle kurduğu ikili ilişkinin ilk terimi olarak konumlandığında, ekonominin ve ekonomik süreçlerin efendisi olur; ama İnsan (belki de "toplum" kisvesi altında) ikinci terim olarak konumlandığında tanrıya baş eğdiği gibi ekonomiye de eğer. Her konum sonsuz ikili hiyerarşiler tarafından tesis edilip şekillendirilir.[17]

İnsan ve ekonomi hem benzetim ve kaynaşma, hem de hiyerarşik zıtlık aracılığıyla ilişkilenirler. Her iki beden de Akıl tarafından yönetilen bir bedendir veya akıldışı bir alandaki Akıl odağıdır. İkisi de kendi dışını kapsama veya yerinden etme yoluyla, entegrasyon ve tamlık etkisi yaratarak kendini muhafaza eden organik birliklerdir.

İnsan'ın söylemsel olarak tesis edilmesinde hâkim (eril) insan özellikleri evrensel olarak temsil edilirken, tabi (dişi) özellikleri dışsal veya bastırılmış olarak temsil edilir. Erkeğin ötekisi –kadın veya doğa– olarak var olurlar; erkek bunların yokluğuyla veya bastırılmasıyla tanımlanır. Toplumsal cinsiyet rejiminin işleyişi aracılığıyla Erkek temelde akılcı olan ve kaderi –kadın, doğa gibi– erkek olmayan üzerinde hâkimiyet ve denetim kurmak olan bir yaratık haline gelir (Sproul 1993). O küstah bir bilendir, onun düşünceleri "gerçeği" yineler ve tabi kılar.

Benzetim ve genişletim yoluyla ekonominin toplumsal bütünlük içinde Aklın odağı olduğunu çıkarsamak mümkündür. Ekonomi hâkim toplumsal mercidir dolayısıyla. Akılcılık ve düzenin toplumsal mekânı olarak ekonomik olmayan yaşamın akıldışı düzensizliğinin tabi kılınması gereken momenttir. Toplumsal bedenin ekonomi başta olmak/başı temsil etmek üzere hiyerarşik bir düzene so-

---

göre gerçek kimlik (veya mevcudiyet) noksan olanın, veya olmadığı şeyin dışlanmasını ve değersizleştirme içerir. Irigaray ve Kristeva gibi feminist kuramcılar uzun süredir bu metafiziğin zımni olarak patriyarkal olduğunu savunmuşlardır; ikili zıtlık yapısının kendisi erkek/erkek-olmayan (yani kadın) ayrımı sayesinde ayrıcalıklı bir statü kazanır (Grosz 1990a: 101). Ancak ikili yapıların aynı zamanda ırkçı, heteronormatif ve daha birçok şey olduğunu söylemek de mümkündür; başka deyişle, kimlik/mevcudiyet inşasında ve bunun sonucu olarak farklılığın veya "ötekinin" değersizleştirilmesinde toplumsal cinsiyete ayrıcalıklı bir konum atfetmeye gerek yoktur.

17. Örneğin erkek(zihin)/ekonomi(beden) veya ekonomi(tanrı)/erkek(insanlık) gibi sonsuza dek çoğaltılabilecek ikilikler içinde.

kulmasını, belirlenim ilişkileri cinsinden ifade etmek mümkündür. Ekonominin kendi nedenselliğinin yaratıcısı olma –ve bunun bir etkisi olarak kendi tamlığını ve yeterliliğini üretme– yetisi *belirleyen* olma statüsünü atfeder ona, sadece kendi karşısında değil, ayrıca yetersiz ötekisi, yani kendi dışındaki *belirlenen* karşısında da. Nitekim organizmacı anlayış ekonomik belirlenimciliğin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına katkıda bulunur, zira toplumsal etkileri açıklamak için, karşılıklı olmayan bir ekonomik nedensellik koyutlar. İnsan nasıl tarihin öznesi ve tüm dünya da onun nesnesi ise, ekonomi de toplumun öznesidir ve etkilerini o pasif saha üzerinde icra eder.

İnsan ve ekonomi kendilerinin ve kendileri dışındaki alanların efendisidirler; içsel ve dışsal hâkimiyete Akıl aracılığıyla ulaşırlar. Her iki varlıkta da Aklın üstünlüğü ve işleyiş şekli akılcı ekonomik bilgi ve tekniklerin doğruluğunu garanti eder. İnsan, ekonominin intizamlı işlemlerine mantık gücü sayesinde ayna tutabilir, çıkarsamaları sayesinde onun işleyişini önceden tahmin edebilir. İşte bu öznel kaynaşma sayesindedir ki İnsan, organik bilgiye sahip olur. Bu bilgi sayesinde

> üretim biçimleri icat eder, ekonomik kanunların geçerliliğini, onlar hakkında edindiği farkındalık aracılığıyla ve bunlar üzerine veya etrafına inşa ettiği kurumlar aracılığıyla istikrarlı kılabilir, uzatabilir veya kısaltabilir... (Foucault 1973: 369, insanın tarihselliğini anlatıyor).

Tamlık, aşkınlık ve akılcılık gibi özellikleri sayesinde (ki buna "mükemmeliyet" denebilir) organik ekonomi bazen hiç müdahale gerektirmeyecek şekilde işliyor diye görülür. Belirli perspektiflerden bakıldığında ekonomi, bedeni her zaman ve zorunlu olarak kapsayacak tinin adıdır. Kimilerine göre ise ekonomide aklın varlığı başarılı müdahale olasılığının da işaretidir, ama aynı zamanda müdahale ihtiyaç ve kapsamının sınırlı olacağının da göstergesidir. Dolayısıyla ekonominin "pompasını körüklemeye" veya dirim gücünü "yeniden tutuşturmaya" ihtiyaç olabilir; tekrar "harekete geçmesi" için "kamçılanarak şekle sokulmasına" veya "marşına basılmasına" ihtiyaç olabilir. Birinin dümene geçmesine, makinenin hız ve yönünü tayin eden "manivelaları" kaldırmasına ihtiyaç duyulabilir:

("Bay Keating sığınağından çıkıyor"): Gazete manşetleri dizginleri eline yeniden aldığını, vites değiştirdiğini ve manivelaları tekrar kaldırdığını haykırıyorlardı (Morris 1992: 24).

İşçi Partisi seçimi kazandığı anda işçi hareketi ekonomik güç manivelalarının denetimini ele geçireceğine dair birtakım varsayımlarda bulundu (sendikalar üzerine araştırma yapan solcu Chris Lloyd'un bir yorumu, Curran'ın yaptığı bir söyleşiden, 1991: 27).

Ancak nihai olarak bu müdahaleler bizzat ekonominin mantık ve işleyişine tabidir.

Son olarak, ekonominin belirlenimci mantığını ve bunun akılcı zihinsel formüllerle tekrarlanabilmesinin, tamamıyla insan zihni tarafından peydahlanmış ve akılcı işleyişe sahip yaratıklar olan ekonomik deney modelleri icat etme olasılığı yarattığını düşünenler var. Bunlar çoğunlukla ekonomik organizmanın sosyalist veya liberter ütopyalar gibi gayri-kapitalist biçimlere bürünmüş halini temsil ederler.

Tüm bu anlayışlarda ekonomi hem İnsanın efendisidir, hem de ister bilgi isterse eylem aracılığıyla kurulmuş olsun, İnsanın hâkimiyetinin zeminidir. Bu paradoks İnsanın ikili varoluşunun bir yansımasıdır: Zihin ve bedenselleşmiş Akıl olarak yönetir ve denetler; ama sadece ve ölümlü bir beden olarak ekonomiye, Aklın o mükemmel suretine bakar ve kendini tanrıya teslim eder gibi teslim olur ona. Bu git-gel, ikili ve hiyerarşik toplumsal cinsiyet rejiminin imzasını taşır. İnsan bundan kaçamaz, zira bu git-gel onun yaratıcısıdır. Kaçamadığı için de, ekonomik müdahale söylem ve pratiğinde oyununu oynarken oyun dışı bırakır onu.

By-pass Ameliyatı: Kalbi Onarmak*

Ekonomiyi bir organizma gibi gören anlayış, belli bir müdahale söylemini de beraberinde getirir. Bu söylem müdahaleci/denetleyici olduğu için eril denebilecek bir özne konumu tesis eder. Duygulanımsal ekonomi söylemi belli ölçülerde de olsa bir hâkimiyet söylemidir her zaman: Ekonomik kuram, girişleri ve yolları açıkça işa-

* Burada "kalp" anlamında kullanılan sözcük (*ticker*) aynı zamanda "borsa verilerini kâğıda döken cihaz" anlamına gelmektedir. –*ç.n.*

retlenmiş, sistemleri birbirine bağlanmış bir ekonomi haritası çıkarır. Ekonomiyi İnsanın önüne krallığıymışçasına seren ekonomik kuram, İnsanı da egemen/yönetici olarak inşa eder. Ve tanıdık gelen beden alanı onun alanıdır.

Ekonomik ve sınai politikaların çok yakınlarında yaşam savaşı veren bir bedenin dolaştığını görmek hiç de zor değildir. Ekonomi canlı beden veya makine diliyle ifade edildiği için, kendi canlı türüne içkin büyüme dinamiği (veya mekanik işleyiş dinamiği) tehlikeye düşebilen bir organizma veya makinedir. Yapılan teşhisler genelde ekonomik fizyolojinin iki kilit bölgesine odaklanır: dolaşım sistemindeki tıkanmaya ve/veya kalpteki işleyiş bozukluğuna. Teklemekte olan ulusal ekonomi çoğunlukla başka yerlerdeki sağlıklı bedenlerle kıyaslanır; bunlar acı çeken, daha az ehil olan organizmayı işgal etmeye ve yaşamsal gücünden mahrum bırakmaya can atıyordur. Ekonomik ve sınai politikalar yeniden üretimi tehdit eden iç engelleri kaldırmaya, dış engellere karşıysa bağışıklık sistemini güçlendirmeye yöneliktir.

Dolaşım sistemindeki kan örneği ile kalbin kan akışını yeterli hacim ve hızda tutma rolü gibi benzetmeler belirli bir dizi müdahale ve manipülasyona kapı açar. Örneğin son yıllarda en sanayileşmiş ülkelerde ücret artışlarının sınırlanması yönündeki talepler, ücret artışlarının kârlılık ve büyümeyi olumsuz etkilediği savıyla gerekçelendirildi. Ücretler sorunun kendisiydi; sermaye dolaşımını tıkamak suretiyle büyümenin önünde engel teşkil etmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde ücret kesintilerine gidebilmenin taktikleri, işçi sendikalarının işçiler adına resmen pazarlık etmekten men edilmesi, iki kademeli ücret yapılarının ve ücret ayrıcalıklarının tesis edilmesi olmuştur. Avustralya'da federal düzeyde alınan ücret kısıntısı kararları, Uzlaşı[18] sayesinde sendikalar tarafından da desteklenmiştir.

18. Uzlaşı, 1980'lerin başında Federal İşçi Partisi Hükümeti (o zamanlar Bob Hawke'un önderliğindeydi), işveren örgütleri ve işçi sendikaları arasında varılan üçlü anlaşmadır. Çeşitli suretlerinden biri, sanayi ve çalışma pratiklerinin yeniden düzenlenmesinin esaslarını belirlemektir. Uzlaşı'nın temelinde Hawke'un geleneksel olarak birbirinin karşıtı olan çıkarlar arasında arabulucu ve uzlaştırıcı olma yeteneği yatar.

Avustralya'da ücretlerdeki reel kesintilerin kabul görmesini kolaylaştıran sebeplerden biri, örgütlü ve bağlantılı bir ekonomik sistem vizyonunun bir sonucu olan, belirli müdahalelerin öngörülebilir (ve hatta zorunlu) etkileri olduğu inancıdır. Çizilen tabloya göre, ücret artışları (kâr oranı üzerindeki etkilerinden dolayı) ulusal sanayiyi genişletecek ve modernleştirecek olan yatırımların gerçekleşmesi için gereken fon havuzunun yaratılmasını engelliyordu. Avustralya ürünlerinin uluslararası piyasada rekabet gücü önündeki en büyük engelin ulusal sanayinin geriliği olduğu düşünülüyordu. Organik yeniden üretimin düz mantığı gereğince özgül ve odaklı müdahalelerin birbirleriyle çelişmeyecekleri ve bütün üzerinde olumlu etkiler yaratacakları varsayılıyordu. Dolayısıyla ücret kesintileri sadece yatırım sermayesini serbest bırakarak rekabeti artırmakla kalmayacak, aynı zamanda "cari ödemeler dengesindeki açığı" "ithalata olan talebi kısıtlamak" ve "ihracat sektörü ve ithal ikameci sanayilerdeki üretim maliyetlerini azaltmak" suretiyle kapatacaktı (Stilwell 1991: 32).

Bir bütünlüğün merkezi belliyse, içsel bağlantıları tam ise, hiyerarşik bir düzene ve akıl yoluyla insan zihninde tekrarlanabilen kanunlarına uyan bir işleyişi varsa, o zaman stratejistin yapması gereken yegâne iş tedaviye (onarıma) nereden başlayacağına karar vermektir; çok geçmeden bütün, tekrar sağlığına (işlerliğine) kavuşacaktır. Siz ücretleri bir dondurun, deniyordu, bakın o zaman ekonomik bedenin hayati kısımlarına yatırım nasıl akacak. Bu tedavi vizyonunun altında ekonominin metaforik kalbi yatmaktadır – imalat sanayi. Sisteme yaşam veren kan, yani sermaye, en etkin olarak burada yaratılır, çeper sektörlere ve üretken olmayan dış uzuvlara işte bu noktadan pompalanır.

Ekonomik kalkınma ve toplumsal refah açısından oynadığı varsayılan kilit rol göz önünde bulundurulduğunda, imalat yatırımlarının solun ilgisini çekmesi şaşırtıcı değildir. 1980'lerde ABD'de Bluestone ve Harrison'un etkileyici kitabı *The Deindustrialization of America* (Amerika'nın Sanayisizleşmesi, 1982) yatırımların yerli imalat sektöründen geri çekilmesine dikkat çekiyor, bunun temel sebepleri olarak çokuluslu şirketlerin gerçekleştirdikleri yabancı yatırımları, şirket birleşmeleri ve devralmalarındaki üretken olmayan maliyetleri gösteriyordu. Avustralya'da ise üretken imalat sana-

yi yatırımlarının eksikliği, ya madencilik sektöründeki gereksiz büyümeye ya da spekülasyonun getirisinin cazibesine atfedildi.[19]

Başat imalat-merkezci söylem bağlamında, ekonomik müdahale olanaklarını kısıtlayan ve güden varsayımın, ekonomi içerisindeki işlevlerin hiyerarşik bir düzene uyduğunu savunan organikçilik –ve özellikle de bazı kısımların kritik öneme sahip olduğunu, diğerlerinin ise yardımcı veya destekleyici olduğunu iddia eden özcülük– olduğu açıktır. Bu ve buna benzer merkezli formüllerde büyüme dinamiğinin tek bir ekonomik mekândan kaynaklandığı düşünülür.[20] İmalat ekonominin motoru olarak görülürken diğer kısımların (tarım, hizmet, hükümet ve hane dahil olmak üzere) büyümelerinin imalatın büyümesinden türediği varsayılır. Bu diğer sektörler kapitalist toplumun yeniden üretimine katkıda bulunabilirler, ancak onun hayatta kalması açısından hayati önem taşımazlar –belki de artık değer üretmedikleri, büyümeye yeterince katkıda bulunmayacak kadar az üretken sektörler olarak algılandıkları için, veya başka bir sebepten dolayı. Bu sektörlerdeki büyüme yağ birikintisi olarak resmedilir, sıkı ve muhteşem bir ekonomik bedenin ihtiyacı olan sert kas olarak değil:

> istihdamın hizmet sektörüne kaymasının, yoksulluğa doğru bir kayış değil, kalkınma için faydalı bir kayış olması için biz (Amerika Birleşik Devletleri) imalat üretimi üzerinde hâkimiyet ve kontrolümüzü korumalıyız (Cohen ve Zysman 1987: 16).

Birçok ekonomik faaliyet böylelikle kaynak ve dikkat dağılımı açısından ikincil statüye itilmiş olur.[21]

19. 1990'larda Avustralya'da yatırım kaynaklarının imalattan alternatif kanallara doğru akıtılmasından ziyade, sorunun sermaye-emek ilişkisinden hasıl edilecek yatırım hacminden kaynaklandığı düşünülüyordu. Ücretlere ve sanayi politikalarına odaklanan Uzlaşı buna çözüm aramak üzere oluşturulmuştu.

20. Ekonomik kuram ve sanayi politikaları söylemlerinin çoğunda bahsi geçen mekân imalattan başka bir şeydir (örneğin turizm, finans veya başka üretici hizmetleri), ancak merkezli ve hiyerarşik bir vizyon üretmenin etkileri aynıdır. Kuramda hâkim bir süreç veya merciye yer oldukça, uzmanlar o toplumsal mekânı diğerlerini dışlayacak şekilde geliştirmeye ve yönetmeye yönelik bilgi ve politika üreteceklerdir.

21. Sanayi politikalarının çoğunda görülen üretimcilik ve imalat-merkezciliğe karşı çıkan ender müdahale stratejilerinden biri, Londra Sanayi Stratejisi idi. Bu geniş tabanlı stratejinin arkasında yatan ekonomik çözümlemelerin kaynağı

Gerçekten de organikçi anlayış çok tanıdık gelen bir politika öncelikleri hiyerarşisine götürür. Bazı ekonomik faaliyet türleri toplumsal yaşam açısından vazgeçilemez olarak görülür ve dolayısıyla müdahale edilmesi gereken alanlar olarak belirlenirken, diğerleri toplumsal pastanın üstündeki kremadır. Kreşlerin ve düşük ücretli kreş çalışanlarının çok zor bir darboğazda oldukları yaygın olarak kabul görse ve kaygı uyandırsa da, politikacılar imalata öncelik vermediğimiz takdirde, *hepimizin* aynı güçlüklerle cebelleşeceğini hatırlatır bize.[22]

Kendi kendinin bakımını yapan ve kendini düzelten bir organizma anlayışıyla donanmış stratejistler bazı kilit veya öncü sektörlerin tekrar büyümesini sağlamakla bütün ekonomiyi büyüme veya düzelme rayına oturtacağımızı iddia edebilirler. Bu görüşe göre verimlilik ilkesi, müdahaleleri kritik birtakım hedeflerle sınırlamamızı salık verir. Ekonomik koşullar kötü iken çocuk bakım merkezlerini iyileştirmek için müdahalede bulunmak, kalp krizi geçiren bir hastaya yara bandı sunmak gibi olurmuş.

Parçalar birbirlerine bağlı iken ve bu bağlar mantıken anlaşılabilir iken, soruna (semptoma) uzaktan müdahale etmek mümkündür. O halde düzgün kreşler olsun istiyorsak, işe üretim artışından veya imalat sektöründe ücret kesintilerinden başlamalıyız, demek gayet akla yakındır. Aynı şekilde, ekonominin birçok kısmındaki sorunları görmezden gelebilir veya edeceğimiz müdahaleyi erteleyebiliriz, zira kalbin sağlığına kavuşmasının tüm bunları çözeceğini varsayarız.

Tüm bu temsillerin doğruluğunu garantileyen şey ise, ekonomicilerin indirgemeci mantığının ekonominin kendi düzenli ve tutumlu mantığını yansıttığına olan rasyonalist inançtır. Bu mantıklar ekonomik müdahalelerin önceden bilinebilir ve çelişkisiz sonuçlar doğuracağını söyler ve ekonomik politikaları belirleyenlerin ekonomi

---

olan siyasal iktisatçılar ve iktisadi coğrafyacılar, imalatın ekonomideki rolünü, kârlılığın performans kriteri olarak güvenilirliğini, ekonomik söylemde ücretlendirilmemiş emeğin ve piyasa dışı faaliyetlerin marjinalleştirilmesini sorgulama konusunda gerçekten istekliydiler (Massey 1988). Londra'daki kültür endüstrileri, çocuk bakımı ve perakende sektörü için pek çok strateji üretildi (Greater London Council 1985).

22. Bunun daha kötü niyetli versiyonunda kreşin çocuklulara, imalatın ise herkese faydası olduğu iddia ediliyor.

ile olan ilişkilerini, İnsanın makineyle olan ilişkisi üzerinden tanımlar. Bu yüzden de genel ekonomik refaha ücret kesintileri aracılığıyla ulaşılabileceği gibi tuhaf sonuçlara varmak çok kolay olur. Böyle bir vizyonu yenilmez ve tanrısal bir figür ile ilişkilendirdiğinizde, bu programı ücretliler ve ekonomiye inananlardan müteşekkil koca bir ulusa satma imkânınız olur.

Ölüm Kalım Meseleleri

Teşhis ne olursa olsun, ekonomik politika söyleminde, söz konusu olan üniter sistemin geleceğinin ancak yeniden üretim sayesinde sağlama alınabileceği, bunun şartının da büyüme olduğu inancı çok nadiren sorgulanır. Anoreksi benzetmesine dönecek olursak, ekonomi yaşama güdüsü kazara yanlış yönlendirilen ve şimdiyse hoşlukla veya zorla yemek yiyip büyümeye ikna edilmesi gereken bir bireydir. Bedenler topluluğu değildir, zira böyle olsaydı, birileri şişmanlıyor, birileri doğum yapıyor, rejime giriyor, ölüyor, değişiyor ve çiftleşiyor olur, o çeşitlilik içinde kaloriler belirgin bir merkez veya yöne sahip olmaksızın alınıyor ve harcanıyor olurdu. Daha ziyade ekonomi, yaşamda kalma kanunları ihlal edilemeyecek, örgütlü ve maksatlı bir bütünlüktür.

Ekonomik organizmanın nizami kendini-düzenleme yetisinin bir gereği olarak müdahalelerin organizmanın örgütlü büyüme *telos*'u içinde işlemesi veya nihai olarak buna hizmet etmesi istenir. Ekonomik politikalar dolayısıyla yalnızca organik metafora içkin olan özcülük yüzünden değil (ki bu ekonomi denilen bütünlüğün bazı boyutlarına üretici güç ve nedensellik atfederken, diğerlerinden bu nitelikleri esirger); aynı zamanda bu anlayışa içkin olan işlevselcilik tarafından da kısıtlanır.[23] Ekonomi, kapitalist yeniden

23. İşlevselcilik, bir tür özcülük olarak görülebilir, zira ekonominin (veya toplumun) kendi "kısmi süreçlerini kuran bütünlüktür" (Laclau ve Mouffe 1985: 95). Çok sayıda anti-Marksist ile bazı neo-Marksistler, Marksgil ekonomiye işlevselcilik suçlaması yöneltmişlerdir (örn. Elster 1982 ve Barnes 1992). Elster ve Barnes Marksizmdeki işlevselciliğin izini sürüp, insan davranışına has düşünümsellik ve bireyciliğe değer veren bir sosyal bilime hiç uygun olmayan biyolojik organizma ve yeniden üretim metaforlarının kullanılmasına götürür. Ancak kuram-

üretimin kural ve şartlarınca koordine edilen bir dizi işlevsel ilişkiye indirgenir. Böylece bir müdahalenin nasıl düşünülmüş veya uygulanmış olduğu hiç fark etmez; iyi ya da kötü, her müdahalenin kaçınılmaz etkisi "kapitalizmi" ve kapitalist sınıf ilişkilerini daim kılmak olur. Bu görünmez emir en solcu ekonomik öneri ve çözümlemeleri de kuşatıp kısıtlar.

Örneğin Stilwell (1991) Avustralya'da ücretlerin dondurulmasının beklenen etkilerinin –deflasyon, ödemeler dengesindeki açığın azalması ve büyümenin– çok çabuk bertaraf edildiğini ileri sürer; zira tekelci fiyatlama, ücrete tabi olmayan gelir sahipleri arasında ithal ürünlere olan talebin artması ve yeni yaratılan yatırım fonlarının üretime değil de borsa girişimciliğine veya gayrimenkul spekülasyonuna akması gibi enflasyonu artırıcı etkileri oluşmuştur. Stilwell'in ekonomisi sosyal demokratların hedeflediği serumu almamış olabilir; "bireylerin" eylemleri, parçası oldukları beden tarafından temsil edilen ortak çıkarlar aleyhine işlemiş olabilir (zira her birey kendinden daha büyük olan ekonomik ve toplumsal organizmanın parçası olarak oynayacağı alternatif rol yerine, kendini koruma mantığına uygun hareket etmiş olabilir). Ancak son aşamada bu, kapitalist organizmayı tehdit etmemiş oldu. Müdahalenin etkin bir biçimde yönetilememiş olması kapitalizmin çirkin yönünün yerelde yeniden üretilmesiyle sonuçlandı – işçilerin ücretleri kısıldı, ancak bu fedakârlığı yansıtacak canlanmış bir ulusal ekonomi yoktu. Organizma buna rağmen eksilmedi, zira organikçi söylem bundan farklı bir sonuca izin vermez.

Organik işlevselcilik, geleceği bugünün ana hatlarına uydurur. Ama aynı zamanda ekonomik müdahalenin bir sonucunun çeşitlilik ve çoğulluk olabileceğini öngörmeyi engeller. Bir organizma olarak toplum, bütünün sağlıklı işleyişinden herkesin fayda sağlayacağı şekilde örtüşen çıkarlar kümesidir:

---

sal seçimin uygunsuz olduğu yönündeki böyle bir yargı, uygunluğun bir ölçütü olduğunu (mütekabiliyet veya tutarlılık kurallarını temel alan bir doğru anlayışı) veya nesnel olarak daha "yerinde" metaforların bulunabileceğini varsayar. Böyle bir varsayım Foucault'daki *episteme* fikrini, yani uygunluk sorusunun bir kenara bırakılarak, tarihsel bilginin kuralları ve olabilirlik koşullarını arama tasarısını kavrayamaz.

İşlevselcilik organizma metaforları zemini üzerinde gelişmiştir; buna göre çeşitli fizyolojik parçalar veya alt sistemler uyumlu ve hiyerarşik bir bütüne ulaşacak şekilde koordine edilir. Çatışma, bir ortak çıkarlar teleolojisine tabi kılınır (Haraway 1991: 24).

Doğrudur, Avustralya'da, işveren kesiminin çıkarları ile örgütlü emek hareketi, siyasetçiler ve sendika liderleri tarafından gerçekten uyumluymuş gibi gösterilmiştir:

> *Avustralya'nın* artık geçmişteki hızlı büyüme-iflas döngüsünün etkilerini önleyebilecek veya asgariye indirebilecek sürdürülebilir bir yüksek büyüme stratejisine ihtiyacı var. 1990'larda düşük büyüme oranı yaratan ve büyüme-iflas döngüsünü tekrar üreten bir ulus inşa vizyonunu metal sektörü işçileri ve *tüm Avustralyalılar* artık kaldıramaz (MEWU 1992: 24, vurgular bana ait).

Ortak "ulusal" çıkarlar fikriyle güçlendirilen bu türden iddialar karşısında herhangi bir "büyüme stratejisinin" –hatta karmaşık bir bütünlüğe yapılacak herhangi bir müdahalenin– eşitsiz ve çelişkili etkileri olacağını savunmak çok zordur.

Solcuların savunduğu stratejik sendikacılığın stratejik işlevselciliğe bu denli kolay kayabilmiş olması, yani kapitalist pratikleri yeniden üretmeye yarayan politikaları savunmaya kayması; yeniden üretimden ziyade ekonomik işlev bozukluğu olasılığına odaklanmış olanları uzun süredir kaygılandırıyor (MacWilliam 1989). Örneğin Bryan (1992) Avustralya solunun herhangi bir ücret kesintisini savunmakta hiçbir çıkarı olmadığını savunuyor; zira ona göre bu kesintiler birikim sürecini güvenceye almaktan ve ani kriz tehdidini bir kez daha bertaraf etmekten başka işe yaramamıştır.

Organik metaforun özünde yatan yaşam/ölüm karşıtlığı, basit bir ikilik şeklinde somutlanan siyasal müdahalelere olanak tanıyor. Eğer ben kapitalizmi yamalamak veya ölüm döşeğinden kaldırmaya yarayan sınai stratejilere destek vermek istemiyorsam, o zaman bu analizi tersine çeviririm ve ölümün önkoşullarını hızlandırmaya yoğunlaşırım. Bugün birçok solcu "devrime" organik işlevsellik kaybı yaratarak katkıda bulunmak gibi binyıllık bir hedefi yadsıyor ise, organik işlevselcilik onları kapitalizmin sağlıklı kalmasına katkıda bulunmak gibi alternatif bir hedefe kitlemiştir. İstihdam yaratmak ve cemaat inşa etmek için onlar da kapitalist kalkınma, kapita-

list sanayinin tekrar canlandırılması ve kapitalist büyüme gibi strateji ve programları desteklemelidirler (bkz. 7. Bölüm). Solda birçokları kapitalizmin bir alternatifinin bulunduğunu bilmek ister; ancak böyle bir olasılığa kapı açmayan üniter bir ekonomiyle yüzleşmek durumundadırlar. Ellerindeki yegâne seçenekler, kapitalist ekonomilerin sağlıklı işleyişine katkıda bulunmak ya da işçilerin ve diğerlerinin marjinalize olup yoksulluğa itilmelerini seyretmektir. Bunun pek heyecan verici bir seçenek olmadığı açıktır, ama hümanizm ve organikçiliğe dayanan kökenleri çok ender sorgulanır; gün ışığına çıkarıldığı bile söylenemez.[24]

Yaşam ve Ölümün Ötesi

Donna Haraway, eğer geleceği mümkün kılan şey bir geçmişi olması ise, o zaman "açık bir geleceğin" "yeni bir geçmişe" dayanması gerektiğini savunur (1991: 41-2). Bence bu, bildiğimiz haliyle organizma fikrini terk eden yeni bir bütünlük kavramı da gerektirir. Haraway böyle bir kopuşun mümkün olduğuna dair teşvik edici sözler sarf etmektedir:

> Simone de Beauvoir, kadın olarak doğulmadığını iddia etmekte haklıydı. De Beauvoir'ın metnine eşlik edecek olan metni yazmak içinse postmodernizmin siyasal-epistemolojik zeminini beklemek gerekecekti: Organizma olarak da doğulmaz. Organizmalar inşa edilirler; dünya değiştiren tipte kurgulardır onlar (1991: 208).

Benzer bir şekilde Foucault bütünlüğü organik ve antropomorfik olmayan terimlerle düşünmemizin yolunu hazırlar. Organik yapının dirimselliğinin on altıncı yüzyıl söylemleri içerisinde neden düşünülemeyeceğini ve on dokuzuncu yüzyıldan önce İnsan bede-

24. Callari (1991) klasik Marksizmin ekonomist (ve organik) kuramsal çerçevesinin gerçekten "siyasal olanı ekonomileştirdiğini" iddia eder; Marksizm kapitalist pratiklerin geleceğini belirleyen ahlaki ve hukuki, yani siyasal, süreçleri incelemek yerine, siyaset tartışmasını kapitalizmi çökertecek olan ekonomik koşullara odaklamıştır. Siyasetin öznelerini "kapitalizmin oluşturduğu kapalı ekonomik mekanizma" (s. 203) tarafından önbelirlenen ekonomik çıkar ve konumlar aracılığıyla tanımlayan sosyalistler, bu mekanizmanın mantığına kendilerini bu yüzden hapsedip ilelebet "devrimci ânın" gelmesini beklemek zorunda kalmışlardır.

ninin "söylemsel zemin" olarak var olmasının neden mümkün olmadığını gösterdikten sonra (Amariglio 1988: 589), Foucault *Kelimeler ve Şeyler* kitabının sonuç bölümünde, İnsan figürünün belirebilmesi imkânını sağlayan modern *episteme*'nin ve temel bilgi düzeneklerinin sonu hakkında öngörülerde bulunur:

> Düşüncemizin arkeolojisi kolayca gösterir ki insan, son dönemlere ait bir icattır. Ve belki de sonuna yaklaşan bir icat.
>
> Eğer bu düzenekler ortaya çıktıkları gibi yok olurlarsa, eğer şu an ancak olasılık olarak hissedebileceğimiz –ama ne alacağı biçimi, ne de içerdiği vaatleri bilemeyeceğimiz– bir olay bunların tıpkı Klasik düşüncenin zeminine olduğu gibi çökmelerine sebep olursa, o zaman insanın denizin kıyısında kuma çizilmiş bir yüz gibi silineceğine kesinlikle bahse girilebilir (1973: 387).

Eskisinden doğan, ancak ona benzemeyebilen yeni toplumsal ve ekonomik bütünlük ararken ekonomik değişim söylemlerine dönerim bazen.[25] Böyle anlarda, organik ekonomiyi (tekrar) inşa etme deneyimini en sık, Marksist siyasal iktisatçıların son yirmi yılda çeşitli toplumsal bilim alanlarında ürettikleri yeni baştan yapılandırma söylemlerinde yaşamışımdır kesinlikle, diyorum kendime. Özcülük veya yeniden üretimcilik tarafından artık kısıtlanmayan, müdahale-

25. Elbette burada bütünlük kavramından tamamıyla kurtulmak istiyor muyuz sorusu gündeme geliyor. Kurtulmak bir opsiyon, ama kavrama dokunmadan öylece bırakıyor; alternatif opsiyon olan bütünlük kavramını yeniden düşünmek ise her zaman belli oranda bu terimin organikçi anlamlarınca yozlaştırılmaya açıktır (bkz. Cullenberg 1994b). Her iki stratejinin de güçlü ve zayıf yönleri var. Ben burada, feministlerin bedeni tekrar kavramsallaştırma tasarılarından esinlendim ve bütünlüğü tamamıyla terk etmek yerine, yeniden işlemeyi seçtim. Feministlerin bedeni (bedenin sınırlarını, hiyerarşik düzenini, psikolojik ve toplumsal topoğrafyasını, vs.) tekrar kavramsallaştırmaları, bedeni özne ve toplum söylemlerinden arındırmak anlamına gelmemiştir; tam tersine, bedenin bu söylemlerin öne çıkan odağı olarak iade edilmesinden kısmen de olsa onlar sorumludur, ki bunun önemli kuramsal sonuçları ve toplumsal etkileri vardır.

Her ne kadar benimkinden farklı olsa da, Laclau ve Mouffe'un toplumsal bütünlüğü yeniden düşünme tasarıları ilginçtir: "Vizyonumuz büyük ölçüde bütüncüdür, zira her kimliğin farklılık içinde oluştuğunu... ve farklılık sistemlerinin 'tarihsel bloklar' veya 'hegemonik oluşumlar' olan bütünlükler içinde eklemlendiğini varsayar. Ancak klasik sosyolojik bütüncülüğün aksine... biz bu konfigürasyonların veya toplumsal bütünlüklerin kendi kendini yöneten bütünlükler olduğunu düşünmüyoruz. Bunlar "kurucu dışarısı" tarafından sürekli tehdit edilen dayanıksız eklemlenmelerdir" (Laclau ve Mouffe 1990: 221-2).

ci hümanizmin küstahlığı karşısında eğilip bükülmemiş bir bütünlüğün[26] ortaya çıktığını algılama şansım belki yine bu bağlamda en fazla olacaktır. Modası geçmiş ancak yerine hâlâ yenisi gelmemiş olan sosyalist "devrim" veya güler yüzlü kapitalizm gibi "ilerici" seçenekleri geride bırakmanın zeminini belki burada bulurum.

Evrimin Basamakları

Kapitalizmin Soykütüğü, Organik Gelişim Metaforları

Foucault'nun arkeolojik terimleriyle söyleyecek olursak, modern çağın başına damgasını vuran kopuşla birlikte bilginin düzenleyici ilkesi olarak Tarih yükselişe geçti. Tarih, bir bütünlüğün öğeleri arasındaki içsel organik ilişkilere, organik yapıların yaşam ve ölümlerine, birbirlerine benzer yapıların çizgisel diziliş veya ardışıklığına (*succession*) yönelik bir ilgiyi de beraberinde getirdi (1973: 218-9).

Ekonomik değişim söyleminde birbirini düzenli bir ilerleme hattında takip eden tutarlı birçok yapı olduğu kuşku götürmez. Örneğin son yıllarda Avustralya'daki solun güttüğü sınai politika yeni bir "sınai kalkınma modelini" teşvik etmek oldu. Bu model post-Fordizmden, yani küçük ve orta ölçekli işletmelerin kalkınmacı rolüne, ticaret ve çalışma kültürlerinin esneklik, bilgi-işlem teknolojisi, ağ kurma ve hem sektörler arasında hem de üretici ve tüketiciler arasındaki stratejik ortaklıklara doğru yönlendirilmesini merkez alan bir sınai "paradigmadan" başka bir şey değildi (Mathews 1990). Sınai müdahalelerin amacı tam teşekküllü bir post-Fordist ekonominin sendikal düzenlemeler veya tahditler, iş yapma alışkanlıkları veya kanuni engellere takılmadan doğmasını sağlayacak koşulları yaratmaktı. Yeni sanayi modelinin altında yatan öngörü, bildiğimiz eko-

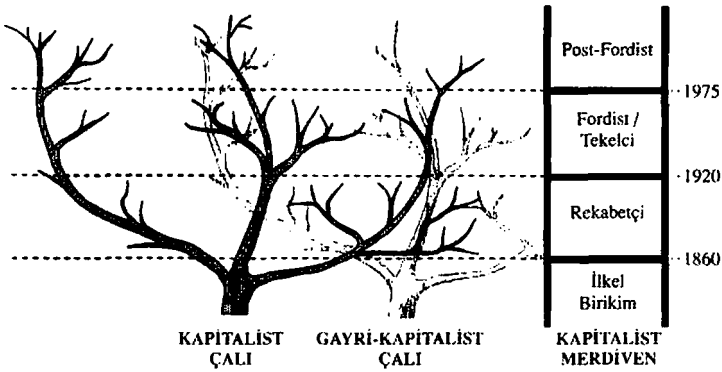
26. Organik sınır fikrini sürekli ihlal eden söylemlere verilecek iyi örneklerden biri uluslararasılaşma yazınıdır. Bu yazında karşılaşılmaya devam edilen sorunlardan biri, "ulusal ekonomi" (sınırları olan bir organizma) kavramının yerine hangi anlamlı bütünlüğün geçebileceğidir. Bazı siyasal iktisatçılar bunun yerine mega-organizma olarak uluslararası kapitalizmi ikame ettilerse de (Bina ve Yaghmaian 1991; McMichael ve Myhre 1991), diğerleri kendi kendini yeniden üreten, kapsamlı bir bütünlük arayışından, (küresel ve küresel olmayan) mekânda ortaya çıkan (kapitalist ve gayri-kapitalist) mekânların üstbelirlenmiş bütünlüğü lehine vazgeçmişlerdir (Ruccio, Resnick ve Wolff 1991; McIntyre 1991).

nomik organizma metaforu ve bununla bağlantılı kapitalist kalkınma anlayışıydı, ki organizma metaforuna göre kapitalist kalkınma, her biri yapısal anlamda bir öncekiyle benzerlik taşıyan ancak niteliksel olarak farklı organik yapıların veya "kalkınma modellerinin" (bu terim Lipietz 1992'den alınmıştır) art arda gelişidir.[27]

Kökenler ve evrim hakkında "popüler bilimsel" denemelerini topladığı şeçkide Stephen Jay Gould (1991) "Hayatın Küçük Şakası" başlığını taşıyan harikulade hikâyesinde modern atın evrimsel gelişimine dair farklı anlatılardan bahseder. Yakın döneme kadar at, ilkelden çıkıp moderne doğru ilerleyen evrim merdivenini tırmanan daimi gelişimiyle türlerin evriminin bildik örneğini teşkil ediyordu. Merdivendeki her basamak boyut ve yükseklikte artışa, ayak parmakları sayısında azalmaya ve azıdişlerinin yapısının karmaşıklaşmasına tekabül ediyordu. Evrimin bu standart ikonografyası Gould'a göre "evrimsel değişimin şekil ve örüntülerine dair var olan yanlış anlayışların en yaygın olanının imgesel olarak temsil edildiği hatanın başlangıcıydı" (s. 171). Bir metafor (ve örneklendirme aracı) olarak merdiven evrimsel gelişimi kırılmamış bir süreklilik olarak resmeder. Atların, her biri değişen çevre koşullarına uyum sağlayan bir dizi ardışık gelişme evresi aracılığıyla geliştikleri görüşünü yansıtıyor. Benzeri şekilde kapitalizmin 20. yüzyıldaki gelişimini, Fordizm öncesinden Fordizme, oradan da post-Fordizme doğru adım adım ilerleyen ardışık bir uyum süreci olarak anlatmak, ekonomik organizmayı evrim merdivenine yerleştirmektir (bkz. Şekil 5.1).[28]

27. Avustralya'daki İşçi Partisi hükümetinin yakınlarda yayımladığı *Çalışan Ulus: İstihdam ve Büyüme Hakkında Hükümetin Resmi Tutumu* başlıklı raporda post-Fordist kalkınma modeli en iyi ilerleme yolu olarak temsil edilmekle kalmamış, bölgesel ekonominin bedeni gözle görülür bir dönüşüme uğratılmıştır. Dış yatırımların serumuna bağlanarak zorla beslenmesi gerekmeyen, zira artık aç ve anoreksik olmayan bölgesel ekonomik beden, yeni olasılıklara gebedir: "[Post-Fordist modele göre] bölgenin artık çok yüksek olarak tasvir edilen ekonomik potansiyelini (çoğunlukla yerele yeni bir iş kültürü aşılayarak) serbest bırakacak müdahalelerden başka bir şeye ihtiyacı yoktur... Artık bölgeler, bunları birer 'uzmanlık merkezine', 'girişimcilik cennetine', kısacası sınai büyüme merkezine çevirme gücüne sahip 'pay ortaklarına' ev sahipliği yapmaktadır" (Gibson-Graham 1994a: 149).

28. Kapitalist kalkınma, bazen toplumsal birikim yapıları, birikim rejimleri ve düzenleme biçimleri serisi olarak, bazen de örgütsüz kapitalizmin örgütlü ka-

Şekil 5.1: Ekonomik evrim metaforları

Gould'un artık yaygın olarak kabul gören fosil okuması, merdiven metaforunun ve içerdiği uyum sağlamaya dayalı işlevselciliğin radikal anlamda yeni baştan düşünülmesine yol açtı. Gould, fosillerin kısmen tanıklık ettiği evrim öyküsü için çalı metaforunun daha uygun olduğunu ileri sürmektedir:

> Evrim soykütükleri bolca dal veren çalılardır – atların tarihi de birçoklarından daha gür ve labirentimsidir. Gerçekten de, Hyracotherium çalının (şimdiki haliyle bilinen) gövdesinin dibidir, Equus ise halen canlı kalmış bir dalın ucu. Dolayısıyla ortak bir başlangıçtan tek bir sonuca giden bağlantılar hattının izini sürebiliriz. Ancak modern atların soyu, bir daldan öbürüne giden eğri büğrü ve dolambaçlı bir yolculuktur... En önemlisi, bu yol daimi dönüşümlerle değil, yana atlamalarla ilerler... (Gould 1992: 1175).[29]

---

pitalizm tarafından, tekelciliğin rekabetçilik tarafından yerinden edilmesi olarak kuramlaştırılmıştır.

29. Gould'un okumasına göre "aslında çalılık olan bir gerçekliğe" merdiven modelini dayatmakla evrimsel ilerleme içerisinde sadece yok olma eşiğinde olan başarısız soyları ön plana çıkartmış oluruz; zira "çalıyı düz çizgiye çevirebilmenin şartı, koca çalıda merdivenin en üst basamağına yerleştirme hatasında bulunabileceğimiz tek bir dalın canlı kalmış olması gerekir" (s. 181). Bildik evrim ikonografyası, uyum sağlama ve evrimsel ilerleme merdivenini göstermekten ziyade, yok olmaya giden yolu resmeder o halde. Hayatın küçük şakası odur ki, insanoğlunun canlı varlıkların hiyerarşik yapısının doruğuna yerleştirilmesi, Gould'a göre, evrimsel üstünlüğümüzün değil, türümüzün yok olmasının yakın olduğunun altını çizer.

Ekonomiyi yeni baştan yapılandırma söylemi çerçevesinde yürütülen birtakım ampirik araştırmalar da benzer şekilde ekonomik kalkınma merdiveni imgesinin hegemonyasını sorguluyor. Örneğin Storper'ın (1991), 20. yüzyılda farklı kültürel bağlamlarda yan yana var olan dört farklı teknik açıdan dinamik sınai kalkınma modeline ilişkin tartışması çok ilginçtir. Bu modellerden yalnızca biri (ki bunun ABD'de bulunuyor olması şaşırtıcı değildir) Fordizm adını veregeldiğimiz modele tekabül eder.[30] Piore ve Sabel (1984) sözümona Fordist çağda Kuzey İtalya'daki kapitalist sanayide yeşermeye devam eden esnek uzmanlaşma biçimlerine işaret eder. Ekonomi sosyologlarının ve antropologlarının çalışmaları, çeşitli sınai yapıların, şirket biçimlerinin ve kalkınma modellerinin farklı bileşenler halinde birbirleriyle etkileşim içinde olduklarını ima ediyor. Kabul gören kapitalist kalkınma anlatılarında bazı modellerin "evrensel" veya "başat" olarak seçilmesi, bence, organikçi metaforların ve evrimsel değişim merdivenlerinin gücünü yansıtıyor.

Biyolojide olduğu gibi ekonomik kalkınma kuramında da, ekonomi biçimlerinden oluşan "bir soyoluş çalısı üzerinde daldan dala sıçrayan labirentimsi yol üzerinden silindirle" (Gould 1991: 180) geçme eğilimi mevcuttur (bkz. Şekil 5.1). Bu süreçte "başat" biçimle birlikte var olmuş birçok kapitalist ve gayri-kapitalist biçim gözden silinmiştir. Bu söylemsel marjinalizasyon geleceğe dair vizyon ve siyaset üretmeyi ciddi anlamda kısıtlama işlevi görüyor; örneğin en iyi uyum sağlayan, en ileri ve etkin kapitalizm biçim sayılan post-Fordizme geçişi kolaylaştırmak üzere tasarlanmış sınai müdahaleleri teşvik ediyor, ve bu yolla, post-Fordist olmayan ve gayri-kapitalist biçimlerin var olmaya devam edebilmelerini güçleştiriyor (bkz. 7. Bölüm).

Gould'un öyküsünün gösterdiği gibi tarihin ardışık bir merdiven olarak temsil edilmesi, eko(nomik) çeşitliliği azaltma etkisi doğuruyor. Kalkınmaya atfedilen evrim merdiveni imgesi, başka dal ve patikaların varlığını inkâr etmekle temsil etmeyi amaçladığı yekpare kapitalizmi teşvik ediyor. En rezil ve kolayca tanınabilir tezahür-

30. (ABD temelli) Fordist seri imalat sınai paradigmasının genelleştirilebilirliğine farklı yönlerden eleştiriler gelmiştir. Örneğin Hudson ve Sadler (1986) bunun İngiltere açısından geçerliliğini sorgulamışlardır.

lerinde kalkınma merdiveni dünya ülkelerini tek yönlü bir ilerleme hiyerarşisine göre sıralayıp, "geleneksel" ekonomi biçimlerinin ortadan kaldırılmasını, bunların yerini kapitalist sanayileşme tarafından alınmasını salık veriyor.[31]

Modern Darvinci evrim kuramı, tahakkümün "doğal" olduğuna dair bir vizyon geliştirir. 19. yüzyılın başlarında beden veya nüfusun (hayvan, bitki veya insan olsun) bir şekilde içsel olarak yaşam savaşı vermeye meyilli bir organizma şeklindeki temsili, doğal hâkimiyet kavramlarıyla ayrılmamacasına iç içe geçti (Haraway 1991: 42). Ekonomik terimlerle hâkimiyet, kapitalizmin ve kapitalist sınıf süreçlerinin diğer tüm ekonomi ve sömürü biçimleri üzerindeki hâkimiyeti olarak anlaşılageldi. Ekonominin evrimi, gittikçe daha etkin, daha fazla rekabet gücüne sahip, dolayısıyla kapitalizmin başat şirket, teknoloji ve örgütlenme biçimlerinin öyküsü haline geldi.

Ekonomik bütünlüğü tekrar düşünürken belki de, bazı feminist kuramcıların yapmaya başladığı gibi biz de, hâkimiyetin hegemonyasını terk etmekle işe başlayabiliriz. Belki Tarih anlatısını, her biri yaşamda kalma ve uyum savaşından galip çıkmış bir dizi hegemonik yapı olarak tasarlamaktan da vazgeçebiliriz.[32] Nihayet ve belki en önemlisi, organik bir ekonomik beden tahayyülünü terk ederek, Richard Lewontin'in tabiriyle "etkilerarası belirlenimler bütünü olan yeni bir organizma anlayışı" (alıntılayan Amariglio, Resnick ve Wolff 1988: 499) veya toplumsal düzlemde buna benzer bir şey arayabiliriz.

"Etkilerarası belirlenimler bütünü" yaklaşımına göre, her ekonomik süreç ekonomik olmayan tüm diğer süreçler tarafından üstbelirlenir ve bunların üstbelirlenmesine katkıda bulunur (Resnick ve Wolff 1987).[33] Ayrıcalıklı ekonomik mekân ve süreçler böylece,

31. Merdiven metaforunun sadece ekonomik kalkınma yazınında değil, sosyalizme geçişle ilgili yapılarda da merkezi rol oynadığını unutmamak faydalıdır elbette. Sosyalizm kalkınma merdiveninde kapitalizmden yukarıdaki basamak olarak görülmüştür çoğunlukla. Bu vizyon bugün solda bile gücünü kaybetmiştir.

32. Postyapısalcı ve bir kısım post-Marksist kuramın (örn. Laclau ve Mouffe 1985) bize telkin ettiği gibi. Soja'nın "History: Geography: Modernity" denemesinde dile getirdiği çağrıyı düşünün örneğin: Coğrafi ve mekânsal imgelemi "fazlasıyla gelişmiş tarihsel bir toplumsal yaşam ve kuram anlayışından" kurtarmak gerekir ona göre (1989: 15).

aynı anda bir şeyin etkileri olmadan sebep olarak tanımlanma statülerini kaybeder. Birleştirici mantığı veya özsel dirim gücü elinden alınan ekonomi, bütünsel tutarlılığından ve yeniden üretim taahhüdünden de mahrum kalır. Organizmanın kuruyan kabuğu sıyrıldıkça altında, ekonomik süreçlerin kalkınma merdiveni veya örgütlü büyüme *telos*'u tarafından engellenmeden dağılıp çoğalacağı sonsuz çoğulculuk ve sürekli değişim alanının bir ucu görülebilir.

Gould'un hikâyesinin yeniden kavramsallaştırmaya burada da katkısı dokunabilir:

> Kemirgen hayvanların, yarasaların veya antilopların evrimsel meyilinden bahsedildiğini duyan var mıdır? Ama bunlarınki, memeli canlıların tarihindeki en büyük başarı öyküleridir. En gurur duyduğumuz vakalar klasik örneklerimiz arasına girmez, zira hayatta kalan yüzlerce dala sahip gür bir çalıdan ilerleme merdiveni çıkartamayız (1991: 180).

Benim bu minvaldeki sorum şudur: "Çağdaş Batı dünyasında, gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin[34] gelişiminden, feodalizm veya köleliğin hâkim sömürü biçimi, bağımsız meta üretiminin 'kendi emeğine el koyma'nın merkezi olduğundan bahsedildiğini duyan var mıdır?" Ama bunlar sınıf tarihinin en önemli hayatta kalma öyküleridir. Kapitalist girişimlerin (ve bunun sonucunda kapitalist sömürünün) farklı biçimlerinin gelişimine odaklanmış olmamız, hanelerde, dükkânlarda, küçük fabrikalarda, çiftlik ve komünlerde (Şekil 5.1' de silik hatlarla çizilmiş çalı olarak temsil edilen) birçok gayri-kapitalist sömürü biçiminin kurulduğunu veya sürdürüldüğünü kavramsallaştırmakta zorlanırız. Organizma metaforumuz, bu metaforun işlevselciliği ve bütüncülüğü, tüm gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin "kapitalizme" tabi olan ve onu yeniden üreten süreçler olarak resmedilmesine katkıda bulunmuştur. Kapitalizmi, tekdüze olmayan bir ekonomik peyzaja eşitsiz bir biçimde dağıtılmış birbirinden ko-

33. Üstbelirlenim kavramı (bkz. 2. Bölüm), tüm toplumsal ve doğal süreçlerin karşılıklı olarak birbirlerini kurmasını ve etkilemesini içerir. Bu kavram merkezden kaydırılmış toplumsal mekânlar vizyonuna ve tarihsel sonuçların belirlenimci olmayan bir okumasına olanak tanır.

34. Sınıf süreciyle artık emeği üretme, temellük etme ve bölüşme süreçlerini anlıyorum. Söz konusu süreç, artık emeğin üreticinin elinden alındığı bir sömürü momenti ve çeşitli toplumsal kullanım ve hedeflere göre dağıtıldığı bir bölüşüm momenti içerir (bkz. 3. Bölüm).

puk ve farklı bir dizi pratik olmaktan ziyade, (dünyanın değilse bile) ulus-devletin[35] coğrafi mekânıyla örtüşen tekil bir figür olarak kuran anlayışı beslemiştir. Gayri-kapitalist sömürü biçimleri, Üçüncü Dünya'da var olmaya devam etseler de, sözümona gelişmiş dünyadaki toplumsal oluşumlar üzerinde etkili olmayan, evrimsel gelişimin metaforik merdiveninde çoktan maziye karışmış bir çağın hâkim biçimlerinin ilkel kalıntıları olarak değersizleştirilmiştir. Kapitalizmin hâkimiyetine odaklanan ve sabitlenen sosyalistler tarafından görmezden gelinen bu gayri-kapitalist biçimler siyasal faaliyet ve sınıfsal dönüşüm alanları olarak ihmal edilmiş veya popülistlerin ve romantiklerin devrimci alanı oldukları gerekçesiyle bir kenara itilmiştir.

Organizma Yoksa, Garanti de Yok

Ekonomik politika söylemi, kapitalist sınıf süreçlerini ve görünüşte hâkim olan ekonomi biçimlerini merkez alarak organik ekonomiyi kurgulamakla, olası müdahale kanallarını, sınıfsal dönüşüm gibi bir siyasal hedef güdenleri dışlayacak şekilde kısıtlar ve güdükleştirir (Ruccio 1992). Post-Fordizmi (veya kapitalizmin diğer başarılı şekillerinden birini) çağdaş ekonomik uyum sürecinin doruğuna yerleştiren bir gelişim merdiveni gayri-kapitalist uyum süreçlerinin de aynı anda vuku bulması olasılığının önünü kapatırken, ayrıca sosyalist proje ve müdahalelerin başarılı olması olasılığının da önünü kapatır.

Bu sınırlandırıcı vizyon ve bunun elverdiği olasılıklar kümesi karşısında bazı feminist kuramcılar ekonomiyi birleşik ve tekil bir kapitalist bütün olarak algılamaktan vazgeçmiş, daha ziyade mahut ileri kapitalist toplumsal oluşumlarda gayri-kapitalist üretimin temel mekânının hane olduğu vurgusunu yapmışlardır (örneğin bkz. Folbre 1993, Waring 1988). Patriyarka ve kapitalizmin, sırasıyla hane içine ve işyerine içkin iki sömürü biçimi olarak kurgulandığı ikili sistemler kuramı olarak bilinegelen formüllerden çekinen bazı feminist kuramcılar birkaç çeşit ev-içi sınıf ilişkisi tanımlamışlardır (Fraad ve diğ. 1994; Cameron 1995). Hem orada gerçekleşen, ev-

35. Bu kavram klasik iktisadın en ayırt edici ve güçlü mirasıdır kuşkusuz.

içine yönelik temiz odalar ve pişmiş yemek gibi kullanım değerlerinin de dahil olduğu üretim türleri açısından, hem de hane üyeleri tarafından artık değer üretimi ve buna el konulması açısından ev içini bir farklılık ve değişim mekânı olarak temsil ederler.[36]

"Ekonomiyi" baştan kuramlaştırmaya ve yerinden etmeye yönelik feminist çabalar, güçlü ve potansiyel olarak uzun soluklu sonuçlar doğurabilir. Söz konusu çabalar ekonomi söylemini gerçekten de merkezi konumdan çıkartıyor, ancak ekonomik kuram için alternatif bir merkez yaratmıyor. Aynı zamanda *hane içi* sömürü ve ekonomi biçimlerinin çeşitliliğini vurgulamakla *hane dışı* sektördeki sınıf çeşitliliğini kuramlaştırma olanağı yaratıyor. Bu olanak var olduğu anda "ileri kapitalist" toplumsal oluşumlardaki çeşitli sömürü biçimlerine dair bilgi üretmeye başlayabiliriz. Böyle bir bilgi, sınıf çeşitliliği siyasetinin koşullarından biridir; bu bilginin yokluğu ise

36. Bazılarına göre, bazı hanelerde kadınların ürettiği kullanım değerinin erkek tarafından temellük edildiği feodal ev içi ilişkiler (bkz. 3. ve 9. Bölüm), feminizmin etkisi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin giderek artan kabulü sayesinde siyaseten tekrar müzakereye açılmaktadır (Fraad ve diğ. 1994 örneğin). Böyle hanelerde, artık emeğin üretimi ve buna el konulması süreçlerinde komünal ilişkiler icat ediliyor ve deneniyor. Birçok sınai müdahalenin gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin ulaşılabilirliğini, gerek ev içinde ve dışında, desteklemek yerine etkin olarak zayıflattığını görmek ilginçtir. Örneğin Avustralya'da post-Fordizm'i tesis etme arzusuyla, yirminci yüzyılın çoğunda yürürlükte olan merkezi maaş belirleme sistemi sökülüyor. Şirket temelli pazarlığa geçiş, örgütlü emek hareketinin elde ettiği kazanımları tüm ekonomiye yaymasına yardımcı olan domino etkisi geleneğini yok etme tehdidini beraberinde getiriyor. Komünal sınıf süreçlerinin hane içinde müzakere edilmeleri, kısmen, kadınların erkek partnerlerine karşı gitgide ekonomik bağımsızlık ve eşitlik kazanmalarına dayanıyor. En azından Avustralya'da kadın-erkek arasındaki ücret eşitliği veya kıyaslanabilir ücretlendirme eğilimi sınai sendika temsili sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu sistemde birçok kadın işçinin standart sınai ücret tayini ve düzenlemeye tabi tutulmuş çalışma koşullarına sahip olması, hane içi müzakerelerde ekonomik haklarını temin etmelerine yardımcı olmuştur. Şirket temelli pazarlığın benimsenmesinin kadınlara sunabileceği çok az şey vardır; zira düzenlemelerden arınmış ancak hâlâ bölünmüş olan emek piyasasında, pazarlık koşullarının çok zayıf olduğu daha küçük, daha riskli şirketlerde istihdam edilenler genelde kadınlardır. Gerçekten de ilk Şirket Pazarlığı Yıllık Rapor'u (1994), tasdikli anlaşmalar veya arada sendika olmadan varılan akitler sonucunda istihdam edilen kadınların maaş zam oranları erkeklerinkinden daha düşük (Martin 1995: 4). Böyle bir sınai politikanın sınıfsal sonuçları, büyük ve küçük kapitalist şirketlerde artık değer üretimi ve temellükü açısından kapitalist sınıf süreçlerini yeniden canlandırırken, hanelerde komünalliğin varoluş koşullarının altını oymak olabilir.

böyle bir siyaseti tahayyül edilemez kılmanın, karanlıkta bırakmanın koşullarındandır.

Bazı Marksgil (ve pek çok Marksgil olmayan) ekonomik kuramlarda organizmanın ve merdivenin hegemonyası; üstbelirlenmiş bir ekonomik ve toplumsal bütünlüğe dair karmaşık, merkezi konumdan çıkartılmış bir bilginin oluşturulmasının önüne geçti. Bu metaforlar basit ve sınırlayıcı bir "ekonomi" vizyonu ürettiler. Çoğu ekonomi politikası ve programının tescil edilmiş başarısızlığına ironik bir tezat oluşturacak şekilde bu vizyon ile ustaca müdahaleler ve mekanik sebep-sonuç ilişkileri söylemi arasında bağ bile kurulmuştur. Bu vizyon kabul gördüğü oranda, ortaya çıkan ekonomik söylem ve ekonomi politikaları İnsanın aşkın Akıl ve hâkimiyet haline ermeyi hedeflediği bir piyestir. Oysa sahnede oynayanlar, küstahlık ve başarısızlığın gölgeleridir ne yazık ki.

Ekonomiyi üstbelirlenmiş bir toplumsal mekân olarak tahayyül etmek akılcılığın esrikliğinden ve belirlenmiş sonuçların küstah güvenliğinden feragat etmek demektir; zira böyle bir ekonomi mantıksal veya etkin bir hâkimiyet altına alınmaya, dünyanın çelişkili doluluğundakinden daha açık değildir. Böyle bir ekonomi, biçimleri indirgemek yerine çoğaltan, tamamıyla istikrarsız ancak yine de ekonomik müdahale mesnedinden kıpırdatılamayacak bir yerdir. Ancak aynı zamanda organik bütünlükten ve çizgisel evrim yolundan vazgeçmek ve güler yüzlü kapitalizmi yeniden üretmenin ötesine doğru bakmak zorundadır.

Bizim tarafımızdan yönlendirilmemesine rağmen, bütünlüğümüz söylemsel olarak ondan ne yapıyorsak odur. Bu bütünlüğü yeni sınıfsal yarınlar tahayyül etmenin ve gerçekleştirmenin mekânı haline getirebiliriz belki.

6

Küreselleşmeyi Sorgulamak

KÜRESELLEŞMENİN gücünü benim aklıma iyice sokan, Sharon Marcus'un tecavüz hakkındaki bir makalesiydi. Bunu derken, küreselleşmenin bir söylem olarak, yani bir tahakküm dili olarak, ayrışmış iktidarın sık dokunmuş anlatısı olarak sahip olduğu gücü kastediyorum. "Küreselleşme" ile anlatmak istediğim, uluslararası ticaretin artması, üretim ve finansal piyasaların giderek uluslararasılaşması, meta kültürünün, ağ oluşturma nitelikleri gittikçe artan küresel iletişim sistemlerinin güdümüyle uluslararasılaşması aracılığıyla dünyanın hızla bir tek ekonomik uzama entegre edilmesine yol açan süreçler kümesidir. Bugüne ve geleceğe dair bu uzamın en güçlü görsel imgesi, Uzay Gemisi Dünya fotoğrafıdır, ki bu küresel banka veya işletmelerin operasyon alanının reklamını yaparken "hepimizin" ekonomik bir dünyada yaşamakta olduğu mesajını vermek için giderek daha fazla kullanılıyor.[1]

Hem sol, hem de sağ tarafından bir "gerçeklik" olarak sunulan küreselleşme, bir yandan yüceltilip takdir edilirken, diğer yandan umutsuzluk ve kötü haber işareti olarak karşılanıyor. Bu bölümde önce küreselleşmeyi, kapitalizmin sadece metaları değil, aynı za-

1. Apollo uzay gemisinin 1968-72 yılları arasındaki uçuşları esnasında çekilen "Uzay Gemisi Dünya" fotoğrafları tek bir dünya vizyonunun gelişmesinde etkin rol oynadı. Bu fotoğraflar hem "çevresel kriz" hem de "küresel kapitalizm" dönemlerini başlatarak, bir yandan "küçük bir gezegende yaşama" dair çevresel kaygıların yaygınlaşması, öbür yandan sermayenin küresel entegrasyonunun getirdiği teknolojik ve ekonomik zaferi kutlamak için kullanıldı. Coğrafyacı Cosgrove (1994) ve Roberts (1994) küreselleşme söylemlerinde bu imgelerin kullanımına dair ilginç okumalar yapmakta.

manda anlamları da içeren tüm üretim, dolaşım ve tüketim süreçlerine duhul etmesi (veya etmek üzere olması) olarak temsil eden soldaki tartışmalara odaklanıyor:[2]

> Geç dönem kapitalizmin çokuluslu küresel menzilini de temellendiren ayırt edici özelliği, tüketim kültürünü ve günlük yaşamı her düzeyde *yaygın biçimde tahakküm altına alması* sayesinde üretim ve tüketimin tüm sınırlarını birbirine katıp ortadan kaldırmasıdır (Deshpande ve Kurtz 1994: 35, vurgu bana ait).

> Çokuluslu sermaye oluşumu artık tuttuğunu... kolonyal öznelere doğrudan baş eğdirerek değil, daha ziyade özgül anlamda yeni bir sermaye *tahakkümü* biçimi içinden ve sayesinde üretilen çağrıcı söylem ve temsillerin aşırı yayılmasıyla kopanyor. Dolayısıyla, *tahakkümün* yoğunlukla söylem, temsil ve öznellik düzeyinde vuku bulduğunu fark etmek önemlidir (Smith 1988: 138, vurgu bana ait).

> çokuluslu sermayenin yeni olağanüstü yayılmacılığı, eleştirel etkililiği ülkelere bağlı olmayan Arşimedvari dayanaklar (Doğa ve Bilinçdışı) sağlamış olan kapitalizm öncesi adacıklara bile *duhul edip* bunları kolonileştirmeyi başarır (Jameson 1991: 49, vurgu bana ait).

Kapitalist duhulün kaçınılmazlığı ve kapitalist tahakkümün doğallığına yapılan göndermeler, 1989'da "sosyalizmin çöküşü" ile iyice körüklenmiştir. Duhul ve tahakküm gibi dinamik imgeler, tamamıyla kapitalist olan veya olmak üzere olan bir dünya vizyonuyla –daha doğrusu, kapitalizmin "haklı olarak sahip olduğu" bir dünya vizyonuyla– ilişkilendirilir.

2. Küreselleşme duhul etmek olarak görülünce, tecavüz ile kurulacak paralellikler açıktır. Küreselleşmenin varlığının hayranlıkla yüceltilmesinin sağ ile sınırlı olmadığını ve, soldan kaynaklanan küreselleşme eleştirilerine rağmen, solcularda "duhul" arzusunun alttan alta mevcut olduğunu iddia etmek istiyorum. Sıkça tekrarlanan bir görüş olan "kapitalizm tarafından sömürülmekten daha da kötü olan yegâne şeyin, hiç sömürülmemek olduğu"na istinaden, kapitalizmin girmediği bir yer olmanın, onun sömürgeci kucağında bulunmaktan daha kötü olduğu gibi bir anlayış vardır. Cinsel farkı adı ister tecavüz olsun, ister ilişki olsun duhul eylemi üzerinden tanımlayan fallosantrik heteroseksizmin hâkim olmadığı bir cinsellik anlayışı oluşturmak ne kadar zor ise; *kapitalist* olmayan (ve buna içkin küreselleşme eğilimine sahip olmayan) bir ekonomik kalkınma kavramı üretmek de o kadar zordur. Kapitalizmin duhulüyle ilgili olarak duyulan müphem arzu, işte böyle bir alternatif ekonomik tahayyül yoksunluğuyla bağlantılıdır.

İşte kapitalizmin duhulü söylemi ve Kapitalizm Krallığı'nın *şimdi* ve *burada* olduğu söylemlerinin yaygınlığı ışığında, Marcus'un tecavüz konusundaki savı bana bu denli doğrudan hitap etti. Marcus tecavüzün "kadınların hayatındaki gerçek, bariz olgulardan biri" olduğu iddiasının kaçınılmazlığını sorguluyor (1992: 385). "Tecavüzün hep zaten vuku bulduğu ve kadınların ya hep zaten tecavüze uğradıkları veya zaten tecavüze açık olduklarını" varsayan bir "tecavüz diline" dikkat çekiyor (1992: 386). Kadınların kendilerini tecavüz dili içerisinde nasıl konumlandırdıklarına dair analizini okurken ben onun incelediği nesnenin yerine kendi nesnemi koyduğumu fark ettim: Tecavüz *küreselleşmeye* dönüştü, erkekler *kapitalizm* veya *çokuluslu şirketin* (ÇUŞ) ajanları oldu ve kadınlar tam olarak kapitalist olmayan ekonomi veya bölgeleri, metalaşmamış mübadeleleri veya kapitalist üretim tarafından üretilmeyen metaları ve ekonominin dışında yürütülen kültürel pratiklerini de içine alan *kapitalizmin ötekileri* haline geldi.

Marcus tecavüzü topluluklarda görünür kılmak üzere yürütülen feminist aktivizmin aynı zamanda bir korku ve baş eğme siyaseti yarattığına dair kaygılarından bahsettiğinde, benim de katılmış olduğum sanayi aktivizminin küreselleşme ve sermaye kaçışına dair bilgi ürettiğini, bundan korku ve baş eğme siyaseti türediğini düşündüm. Kadınların –örneğin, tecavüze "mahal vermekle" suçlanma korkusuyla, kamusal alanlarda yalnız başlarına veya geceleri bulunmaktan kaçınmak veya bu konuda iki kez düşünmek suretiyle– faaliyetlerini kısıtladıklarını yazdığında benim aklım, işçilerin daha yüksek maaş veya daha iyi çalışma koşullarına ilişkin taleplerini, sermaye hareketliliği ve ÇUŞ'ların nasıl işlediğine dair bilgiler yüzünden, sermayenin ülkeyi terk etmesine "mahal verme" korkusu içinde nasıl kısıtladıklarına gitti.[3]

Marcus bana şu soruyu sordurdu: İletilen korku mesajının kaynağı küreselleşme analizleri miydi? Marcus'un görüşüne göre tecavüzün normalleştirilmesi kadınların tecavüz olayına karşı gerçek ve

3. Uzak ülkelerde düşük ücret ve kötü çalışma koşulları olduğuna dair bilginin, uluslararası rekabetin itici gücüne, küresel ekonomik entegrasyona ve ÇUŞ'ların gücüne olan yaygın inançla birleştiğinde, yerel işyeri mücadeleleri üzerinde nasıl bir disipline edici ve bastırıcı etki yarattığını görmek zor olmasa gerek.

aktif direniş örgütlemelerinin önüne geçmişti. Nasıl oldu da küreselleşme, benzer şekilde, gerçek karşı çıkma stratejilerini engelleyecek kadar normalleşti? Tecavüz korkusu ve şiddet karşısında pasif kalmak veya donakalmak nasıl tecavüz "gerçekliğine" karşı üretilen meşru tepkiler ise; küreselleşme söylemleri içerisinde, sermayenin kaçacağı korkusu ve yoğun sömürüye maruz kalmak, küreselleşmenin sözümona "gerçekliğine" karşı üretilen meşru tepkilermiş gibi duruyor.[4] Marcus'un belirttiği gibi, "[bizlere] şu yanlış fikir aşılanır – canımızın yanmasını önlemenin en iyi yolu, canımızın yanmasına izin vermektir" (s. 395). Tecavüzün hayatın bir gerçeği olarak kabul edilmesinin, onu engelleyebilecek olan feminist eylemlerin siyasal etkililiğini sınırlandırdığını ileri sürer. Erkeklerin tecavüz edebiliyor olmalarını kendiliğinden anlaşılan bir "olgu" olarak kabul etmek, "tecavüz senaryosunun" öngördüğü mağdur rolünü doğrudan sorgulamak yerine, "olup bittikten sonra" dava ve tazminat alanlarında aktivizmi teşvik etmektedir.

Bu noktada 1970'lerde sanayideki aktivizmin kapitalist küreselleşmeyi yaygın bir "olgu" olarak kabul etmesi ile paralellik kurmak mümkündür. Ulusal emek hareketleri içindeki bazı sendikalar eylemde kendi paylarını elde edebilmek için –örneğin Dünya Arabası planında rol oynayabilmek için– saldırgan bir biçimde teklif artırmaya meyletmişlerdi. Birtakım başka sendikalar, sermaye kaçışından en çok zarar gören bölgelere devletin yardımda bulunması talebinde bulunarak küreselleşmeyi kabul ettiler. "Dünyanın tüm işçileri birleşin" cinsinden içi boş çağrılar yeniden gündeme gelse de, yaratılan polemik bir süre sonra (on dokuzuncu yüzyıldakilere benzer şekilde) ilham kaynağı olmaktan çıktı, zira sermayenin küreselleşmesinin söylemsel alanda, emeğin enternasyonalizminden çok

4. Öyle görünüyor ki, tecavüz ile küresel ekonomik süreçler arasındaki benzetimin çöktüğü nokta burasıdır. Zira bu savda kadınların korkusu bedenlerine duhul edilmesi iken, işçiler için söz konusu olan sermayenin geri çekilmesidir. Küreselleşme söyleminde sermayenin kaçışının, küresel ölçekte kapitalizmin giderek daha fazla alana nüfuz/duhul etmesi ve bunların entegrasyonu süreçlerinin sadece öbür yüzü olduğunu söyleyebilirim. Sermayenin bir coğrafi konumdaki üretim alanını terk etmesi o mekânı kapitalizmden arındırmaz – örneğin, aynı yerde hizmet sektörü gibi başka bir ekonomik alanda kapitalist faaliyet olmayacağı anlamına gelmez – ve dolayısıyla duhulde bir değişim olduğunu göstermez.

daha güçlü bir faktör olarak konuşlanması yüzünden böyle bir hareketi gerçekleştirme çabaları geniş ölçüde geri püskürtüldü.[5]

"Gerçeklik" iddialarına ve kadınların "deneyiminin" dolayımsız doğasına karşı beslediği kuşku, hatta "tecavüzü yaşamlarımızın gerçek bir olgusu" (1992: 388) olarak kabullenmeyi reddetmesi, Marcus'u tecavüz kurgusunun dilsel bir mamul olma ihtimalini araştırmaya ve,

> tecavüz şiddetinin anlatılar, kompleksler ve kurumlar tarafından nasıl mümkün kılındığını sormaya iter; bunların da kuvveti apaçık, değişmez, yenilmez bir güçten değil, daha ziyade bizim hayatlarımızı... kültürel senaryolar olarak yapılandırma güçlerinden türer (1992: 388-9).

Dil tecavüz senaryosunu –"bir kadın ile saldırgan adayı arasındaki sözlü ve fiziki etkileşimi"– tecavüzcü adayında iktidar hissiyatı geliştirerek ve kadının buna tekabül eden dehşet ve donup kalma hislerini deneyimlemesine yol açarak şekillendirir. Ama bu dil aynı zamanda "insanların kendilerini konuşan, eyleyen, bedensel özneler olarak deneyimlemelerini de mümkün kılar" (s. 390); yeni sözcüklerin, farklı duyguların ve beklenmedik eylemlerin ortaya çıkması potansiyelini barındırır. Dil metaforuna atıfta bulunmak suretiyle Marcus, alternatif bir tecavüz senaryosu tahayyül etmeye başlayabileceğimiz önerisinde bulunmaktadır (1992: 387), sonuçta dil gramer kuralları olan ancak kuralları birbirinden çok farklı şeyler söylemek için kullanılabilecek bir şeydir.

Ben Marcus'un tasarısında kapitalist küreselleşmeye ilişkin hâkim söylemi sorgulamak için inşa etmekte olduğum tasarınınkine çok benzer bir savın ana hatlarını bulabildim. Başlangıçta tecavüz ve küreselleşme arasındaki kıyas ve benzetimlerin beni nerelere götürebileceğine dair oynadığım basit oyun, sonunda gayet karmaşık

5. Herod bu konuşlanmanın, endüstrinin yeniden yapılandırılması yazınında izini sürerek şöyle bir yorum yapıyor: "küresel ekonomik manzarayı, kapitalizmin coğrafyasına yapılacak doğrudan müdahalelerle bilfiil şekillendirebilecekleri hissi işçilerin kendilerinde pek güçlü değil. İşçiler küresel ekonominin yeniden yapılandırılması sürecinin aktörleri olarak değil, hamalları olarak resmediliyor" (1995: 346). Solda küreselleşmenin siyasal iktisadının kuramcıları ile işçi sendikaları arasındaki yakın ilişkiler, hegemonik küreselleşme temsillerinin küreselleşmeye karşı verilen gayet kısıtlı mücadeleleri belirlemekte çok da önemsiz olmadığının işaretidir.

bir oyuna –küreselleşme literatürünü, beden, cinsellik ve toplumsal cinsiyete dair postyapısalcı feminist ve *queer* metinlerin merceğinden okuma tasarısına– dönüştü. Bu tasarının peşinden giderek küreselleşme söylemine bir miktar hâkim olmayı, bunun karşısında daha aktif olabilmeyi, benim ve başkalarının görece iktidarsız ve etkisiz kaldığımız bir toplumsal alanın haritasını çıkarma kabiliyetinin daha az mağduru olabilmeyi umuyordum.

Tecavüz Senaryosu / Küreselleşme Senaryosu

Marcus tecavüz senaryosu fikriyle birçok farklı anlamı ifade etmek istiyor. Bu metaforu kelimesi kelimesine, bazı aktörlerin –mağdur ve tecavüzcü diye– sabit roller oynadıkları bir dizi önceden belirlenmiş replikler anlamında kullanmıyor. Tersine, senaryoyu yönü ve sonu belli olmayan bir anlatı –"bir dizi adım ve işaret" (s. 390)– gibi daha akışkan bir imgeyle yüklüyor. Marcus'un senaryo anlayışı, toplumsal rollerin karşılık vermeye davet ve birtakım replikleri yanıtlama aracılığıyla sürekli olarak kurulması ve yıkılıp baştan kurulmasını ifade ediyor. Bu anlamda herhangi bir senaryonun kendiyle çelişme özelliğinin ve içeriden sorgulanma olasılığının altını çiziyor (s. 391-402). En sık rastlanan tecavüz senaryosunu anlatırken, yapılan bazı seçimlere, henüz sabitlenmemiş tepkilerin nasıl bu seçimlerle sabitlenip, standartlaşmış bir öykü olacak biçimde örüldüklerine dikkat çekiyor.

Standartlaşmış tecavüz senaryosu şöyle bir anlatı: Erkeklerin doğası genelde kadınlarınkinden daha kuvvetlidir, biyolojik olarak tecavüz edecek güçle donatılmışlardır. Şiddetin cinsiyetlendirilmiş gramerinde erkekler şiddetin ve saldırının özneleridir. Bedenleri sert, dolu ve çıkıntılıdır.[6] Kadınlar doğal olarak erkeklerden daha güçsüzdür. Tecavüzü engellemek (veya şiddetini azaltmak) için empati, zımni muvafakat veya ikna yolunu tutabilirler, ancak tecavüzü fiziksel olarak durduramazlar. Şiddetin cinsiyetlendirilmiş grame-

6. Marcus, Brownmiller'in bir sözünü şöyle değiştirerek alıntılar: "Araçsal tecavüz kuramı... erkeklerin penisleri nesnel olarak silah, araç ve işkence aygıtı olarak kullanılabildiği için tecavüz ettiklerini savunur" (1992: 395). Kadınların bedenlerinin mekânsallığı tartışması için bkz. 4. Bölüm.

rinde kadınlar korkunun özneleridir. Bedenleri yumuşak, boş, kırılgan ve açıktır.[7]

Tecavüz dili ile kapitalist küreselleşme dili arasında birçok bariz bağlantı noktası vardır. Çoğu "kalkınmacı" kuramın fallosantrizmini inceleyen feminist kuramcılar bazı ortak terimlerin –"duhul", "işgal", "bakir" alan– ne denli yaygın olduğuna dikkat çekmişlerdir (Fee 1986). Ancak ekonomik gelişmenin artık çok tanıdık gelen toplumsal cinsiyetçi kodlamasının ötesinde, senaryolaşmış bir iktidar anlatısının cinsiyetlendirilmiş ve ekonomik şiddetin hem söylemsel hem de toplumsal alanında nasıl işlediğine dair ilginç yankılara rastlamak mümkündür:

> Modernite için en uygun olan metafor tecavüzdür – hem lafzi, hem de metaforik anlamda kadınlara olduğu kadar doğaya tecavüz, siyasal alana tecavüz, savunmasız azınlıklara tecavüz... Şu anda başıma gelen bu ve ben kendimi tecavüze uğramış hissediyorum (Banuri 1994: 7).

> sermayenin tarihi, özgül maddi koşul ve engelleri *alt etme* kabiliyetinin sonsuzluğundan dolayı rastlantısaldır... bu sayede de menzilini tüm söylem ve hatta varoluş alanlarını kapsayacak şekilde genişletir (Smith 1988: 141, vurgu bana ait).

Küreselleşme senaryosunun özellikle 1989'dan beri güçlendirilmiş ve sağlamlaştırılmış halinde, kapitalizmin yayılma ve işgal etme kabiliyetinden başka bir şey vardır. Kapitalizm doğası gereği mekânsal ve de gayri-kapitalist ekonomiye (geleneksel ekonomilere, "Üçüncü Dünya" ekonomilerine, sosyalist ekonomilere, komünal deneylere) kıyasla doğal kuvvet bakımından üstün olarak temsil edilir, zira kapitalist metalar piyasasını evrenselleştirme kapasitesine sahip olduğu varsayılır. En yeni kisvesi altında "piyasaya" ÇUŞ'ların ve finansal sermayenin kapitalizmi yayma ve mekânsallaştırma süreçlerinin geri çevrilemezliği de katılır. Bu senaryoya göre küreselleşme "öteki" gayri-kapitalist ekonomi biçimlerine *tecavüzü* ve bunların nihai ölümünü içerir:

> Meta üretimi bağımsız bireysel üretim ve metaların veya birbirine denk nesnelerin üreticiler arasında mübadelesini kapsamı içine aldıkça, kapitalist üretim de meta üretiminin temelini yok eder (Marx 1977: 951).

---

7. "Tecavüz senaryosu kadın bedenini kırılgan, tecavüz ve duhul edilebilir ve yaralı diye tanımlar" (Marcus 1992: 398).

Küreselleşme senaryosu, karşılıklı olmayan bir duhul eylemini normalleştirir. Kapitalist toplumsal ve ekonomik ilişkiler, "öteki" toplumsal ve ekonomik ilişkilere nüfuz ediyor diye gösterilir senaryoda, ama tersi geçerli değildir. (Penis kadının bedenine duhul edebilir veya onu işgal edebilir, ancak bir kadın Erkek üzerinde iz bırakamaz, ona duhul edemez, onu işgal edemez.) Sosyalizm yerkürenin stratejik kısımlarındaki bir gıdımlık dayanak noktalarını da kaybettiği ve artık bir tehdit olarak algılanmadığına göre, şimdi küreselleşme yalnızca kapitalizmin imtiyazındadır. Duhul deneyiminden –metalaşma, piyasaya entegrasyon, proleterleşme, ÇUŞ'ların işgaline uğrama deneyiminden– sonra bir şeyler artık bir daha ele geçmemek üzere kaybedilmiştir. Tüm gayri-kapitalizm biçimleri hasarlı, ihlal edilmiş, kovulmuş, kapitalizme boyun eğdirilmiştir. Negri'nin kapitalist üretimin ve birikimin günümüzdeki evresiyle ilgili geliştirdiği "gerçek kapsanma" vizyonu, bu sürecin ereğine işaret eder.

> Üretim ve yeniden üretimin tüm koşullarını doğrudan özümseyen sermaye, toplumsal işbirliği mantığı üzerindeki hâkimiyeti aracılığıyla toplumu kuşatır ve böylelikle toplumsallaşır: Sermaye hâkimiyet mantığını toplumun tamamını kapsayacak biçimde genişletmek durumundadır... (Dikkat: Burada "gerçek kapsanmanın" gayri-kapitalist oluşumların varlığını engellediği iddia edilmiyor. Daha ziyade "gerçek kapsanmada" öyle bir toplumsal işbirliği olur ki, gayri-kapitalist oluşumların bile sermaye açısından üretken hale getirilecek şekilde birikim sistemine dahil edilmesi sağlanır.) (Negri hakkında yorum yapan Surin 1994: 13.)

Marcus'u farklılaştırarak alıntılarsak (s. 399), standartlaştırılmış ve hâkim küreselleşme senaryosu gayri-kapitalist ekonomik ilişkileri kaçınılmaz olarak ve yalnızca olası işgal/kuşatma/birikim mekânları şeklinde kurar; bu mekânlar karşı koyabilir, ancak misilleme yapamazlar. Tecavüze muvafakat etmeye çağrıda bulunur ve sonunda muvafakat elde edilir.

Sol açısından önemli olan soru, hâkim küreselleşme senaryosunu ve işçilere, hem "Birinci" hem de "Üçüncü" Dünya'daki halk topluluklarına atfedilen mağdur rolünü nasıl sorgulayacağımızdır. Zira, Marcus'un da ima ettiği gibi, bu senaryoyu bir gerçeklik olarak kabul etmek, ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmakta benimsenecek savunma ve saldırı eylemlerini ciddi biçimde kısıtlamak demektir.

Hâkim tecavüz senaryosuyla bağlantılı olarak Marcus birbirinden gayet farklı iki eylem hattı öneriyor. Bunlardan birincisi senaryoyu, mağdur rolünü reddetmek suretiyle içeriden sorgulayarak değiştirmek. İkincisi ise tecavüz senaryosunun kaydettiği, meşruluğu ve doğallığının kaynağı olan cinsellik söylemini sorgulamak. Her iki mücadele çağrısı da küreselleşmeye alternatif yanıtlar düşünmeye olanak tanır.

Özne Olmak, Mağdur Olmaktan Çıkmak

Tecavüzcülerin yaygınlığı, erkeklerin gerçekten, biyolojik olarak ve kaçınılmaz bir şekilde kadınlardan daha güçlü olmaları yüzünden değildir. Tecavüzcü toplumsal bir senaryoya uygun davranır ve konvansiyonel, cinsiyetlendirilmiş duygu ve eylem yapılarını harekete geçirir; bu yapılar tecavüzün hedefini kendi aleyhine olan bir diyaloğun içine çeker (Marcus, 1992: 390).

Mağdur rolünden çıkabilmek için, Marcus, kadının senaryoyu değiştirebileceğini, sözü beklenmedik bir şekilde kullanabileceğini, "kendini mağlup eden kibar kadınsı konuşma tarzlarına karşı direnip fiziksel savunma taktikleri geliştirebileceğini" öne sürer (s. 389). Ereksiyonun gayet hassas ve kısa ömürlü olduğunu, erkeklerin taşaklarının kadınların dizlerinden daha güçlü olmadığını, "kendisiyle dalga geçen, azarlayan ve emreden bir kadın karşısında tecavüzcünün tecavüz edebilme gücünü yitirebileceğini; oysa korku karşısında tecavüzcünün gücünün artacağını" hatırlayabilir (Marcus 1992: 396).

Bunu okurken kendimi küreselleşmeye ereksiyonunu –korku salma ve böylece işbirliği temin etme kabiliyetini– kaybettirmek için neler yapmamız gerektiğini düşünürken buldum. Küreselleşme senaryosuyla ilgili ÇUŞ'ların ve bunların "gelişmekte olan" ekonomiler üzerindeki etkilerinin temsillerindeki çelişkilerin altını çizen alternatif bir okumasını yapmak çekici geldi.

ÇUŞ'un[8] küreselleşmenin öncelikli faillerinden biri olarak görülmesi, kısmi olarak, her tür sermayenin hızlı uluslararası hareketliliğe sahip olması için gerekli olan kurumsal çerçeveyi sağlaması yü-

8. Ulus-aşırı şirketler (UAŞ) olarak da bilinirler.

zündendir. Tecavüz senaryosundaki erkek gibi ÇUŞ da (büyük olduğu ve belirli bir ulus veya emek gücüne bağlı olmadığı varsayıldığı için) standart küreselleşme senaryosunda içkin bir güce ve iktidara sahip olarak konumlandırılır:

> UAŞ'ler ulusal bir bagajın ağırlığını taşımazlar. Kâr güdüleri gizlenmez. Seyahat eder, iletişime girer ve insanları, bitkileri, bilgi ve teknolojiyi, para ve kaynakları küresel olarak bir yerden diğerine transfer ederler. UAŞ'ler kolonyalizmin hedeflerini rasyonelleştirir, daha etkin ve rasyonel olarak icra ederler (Miyoshi 1993: 748).

ÇUŞ'lar emek ile yapılması gereken işleri yürütmeye uygun yeteneklerin en ucuz bileşimini arar, farklı ülke ve bölgelerdeki "küresel fabrikalarda" çok aşamalı üretim süreçlerini koordine ederler. Peki ama kendi iradesini dayatıp hayata geçirme kabiliyetine sahip güçlü fail temsili mümkün olan yegâne tablo mudur? ÇUŞ'ları farklı göremez miyiz –belki de ara ara zayıf, fazlasıyla yayılmış ve kırılgan olabilen birimler olarak?

ÇUŞ'ların faaliyetlerinin yerküreye tamamıyla yayıldığı görüntüsüne karşılık, bunun aksi yönündeki kanıtlar bulunmaktadır: Ulusaşırı yatırımın dört ana *kaynak* ülkesinden üçü (ABD, İngiltere, Batı Almanya ve Japonya'dan ilk üçü) aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımın temel *hedefleridir* (Dicken 1992: 87) ve "dünyadaki toplam UAŞ nüfusunun yalnızca yüzde 4 ila 5'i gerçek anlamda *küresel* şirket sayılabilir" (s. 49, vurgular orijinal metne ait).[9] *Çok*uluslu şirketler, Dicken'ın işaret ettiği gibi, küresel operasyonları ölçeğinde daha ziyade iki, en fazla dört ulusludurlar. Uluslararası üretim yatırımlarının çoğunun mahut "gelişmiş" ülkeler arasında aktığı bulgusu ışığında, ÇUŞ'ların çokça konuşulduğu üzere düşük ücret maliyeti elde edebilecekleri bölgelere yönlendikleri fikri yeniden incelenmelidir. Örneğin, ABD firmaları tarafından yapılan üretim yatırımları piyasaya yöneliktir; dolayısıyla Avrupa odaklıdır. Daha yoksul ülkelere yapılan yatırımlar bile maliyet hesaplarınca güdül-

9. Dahası, bu üç ana yatırımcı ülkenin doğrudan yabancı yatırımlarının miktarı, ulusal yatırımlarla kıyaslandığında görece küçüktür. ABD'yi örnek alırsak, 1960'tan 1988'e kadar toplam Amerikan yatırımlarının %95,5'i ülke içine yönelikti. Doğrudan yabancı yatırımcıların kaynağı olan sekiz ülkeyi dahil edersek, doğrudan yabancı yatırımın toplam yatırıma oranı %4'ten azdır (Koechlin 1989, alıntılayan Graham 1993: 238).

meyip, nihai piyasalara ulaşma kaygısı taşıyor olabilir.[10] Ucuz emek iştahını doyurabilmek için her şeyi kapsayan küresel ÇUŞ ağı şeklindeki temsil, bu alternatif görüntülerin ışığında çatlamaya başlıyor. Daha eski sanayi bölgelerindeki birçok aktivistin siyasal hesaplarına hâkim olan "sermaye kaçışı" senaryosunun gözden geçirilmesi gerekeceğini de ima ediyor bu.

ÇUŞ'ların gücü de söylemsel olarak karşı çıkmaya açık olabilir. Şirketlerin küreselleşmesi dil, hukuk, iş kültürü yüzünden sadece bazı ulusal ortaklıklarla sınırlı kalmaya mahkûmdur çoğunlukla. Kuzey Amerika, Avrupa ve Pasifik Kıyısı ülkelerinden bir kısmının güvenli kanallarının ötesine geçen şirketler, ülke sınırlarını incelerek aşmak zorunda kalırlar; ticaret politikalarında veya siyasal önderlikte vuku bulacak değişiklikler yumuşak karınlarına darbe indirebilir veya ucuz risk sermayesi yüzünden (risk faktörü göz önünde bulundurulduğunda) piyasaya girişten menedilebilirler. Ayrıca ÇUŞ'lar şirket hisselerini ele geçirmeye çalışan akıncılara, yani küresel düzenin yeni şövalyelerine karşı giderek daha savunmasız kalıyorlar. Mülkiyet ve kontrol savaşında, büyüklük artık koruma sağlamaya yetmiyor. Esnek ağlar etrafında örgütlenmiş küçük gruplar veya görece küçük firmalar çok daha büyük hedeflere yönelik ele geçirme girişimlerinde artık önde gidiyor ve çoğu zaman,

> bu teklif sahiplerinin ayarladığı ve nominal değerinden düşük fiyata hisse senedi satma yollu finansman, hedef şirketin aktiflerinin önemli bir kısmının, bu kısa dönemli bonoları amorti etmek üzere elden çıkarılmasını gerektiriyor (Coffee 1988: 116).

Hissedarlar şirketin varlıklarını akışkan yapma ve yeniden tasarlama "haklarını" kullanır, yönetimi şirketi yeniden yapılandırmaya ve bazen tasfiye etmeye zorlarlarsa, büyük ÇUŞ'ların yönetimi bir günde el değiştirebilir (Useem 1993).

Birçok, hatta çoğu ÇUŞ'un mekânda yayılması yalnızca bir avuç ülkeyi kapsıyorsa, o halde "çokuluslu" emeğin koordinasyonu gö-

10. Gordon, yoksul ülkelere yönelik Amerikan yatırımlarının yüzde 25'inin gümrük duvarları veya gümrük dışı yabancı yatırım engelleri tarafından korunan piyasalara girme çabası içerdiğini tahmin etmektedir (1988: 50). Tim Koechlin Üçüncü Dünya'daki Amerikan ÇUŞ'larının ürünlerinin yarısının yerelde satıldığını hesaplamaktadır (1991: kişisel bildirim).

ründüğü kadar zor veya göz korkutucu olmayabilir. Dahası, kurumsal hissedarlar ÇUŞ'ların işleyişinde baskı güçlerini kullanmaya başladıkları için, emek hareketinin kurumsal yatırım kollarının (emeklilik fonlarının) şirket pazarında kaslarını kullanmaları için zemin oluşmuş olabilir.

Dolayısıyla, küreselleşme senaryosundaki sabit repliklere farklı (standart olmayan) karşılıklar üretmek mümkün olabilir:

> Ben de onu penisinden tuttum, koparmaya çalışıyordum, o da kafama yumruklar indiriyordu, yani olabildiğince sert vurmaya çalışıyordu. Bırakamazdım. Kökünden söküp çıkarmaya kararlıydım. O zaman ereksiyonunu kaybetti... beni itti ve paltosunu kapıp kaçtı (Bart ve O'Brien, alıntılayan Marcus 1992: 400).

Küreselleşme taktiklerine verilecek standart olmayan karşılıklardan biri, Amerika Birleşik Çelik İşçileri (USWA) tarafından 1990'ların başında gösterilen tepkiydi. Ravenswood Alüminyum Şirketi (RAC), sendikanın Şube 5668'in üyeleriyle girişti̇ği yeni bir sözleşmenin pazarlığı esnasında lokavt ilan etmişti (Herod 1995). Borçlanılarak satın alınan RAC'ın yeni sahipleri araştırıldığında, şirketin çoğunluk hissesinin küresel piyasalarda iş yapan bir mal tüccarına ait olduğu, bu kişinin ABD'deki Adalet Bakanlığı tarafından 65 kez vergi kaçakçılığı ve şantajcılıktan itham edildiği ve o sıralar hapis cezasından kaçmak için İsviçre'de yaşamakta olduğu ortaya çıktı (s. 350). Sendika, "(sözleşmeden doğan) ihtilafın hallolmasının anahtarının... (tüccarın) zayıf yanlarını ortaya çıkarmak ve bunları uluslararası alanda afişe etmeye çalışmakta yattığı" öngörüsünde bulundu (s. 351). Başka stratejilerin yanı sıra, işletmenin şirketler kanunu uyarınca hukuk dışı olduğunu öne sürerek, "böylelikle kamusal imajının zedelenmesine yol açmaya ve hükümeti bu işi incelemeye teşvik etmeye" karar verdiler (s. 351-2). Birkaç gerçek anlamda uluslararası emek örgütü kanalıyla bazı ülkelerdeki sendikaları böyle bir şirketle iş yapmak konusunda uyarmak üzere lobi faaliyetleri düzenlemeye ikna ettiler. İsviçre, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan, Latin Amerika ve Karayipler'e kadar, 5 kıtaya yayılmış 28 ülkede müdahalelerde bulunmayı başardılar. Bu uluslararası strateji –ulusal düzlemde RAC ürünlerine nihai tüketici boykotu uygulama kampanyası ile birleşince– ilk eylemden 20 ay sonra yeni bir üç yıllık sözleşmenin imzalanmasıyla ve tüccarın Latin

Amerika ve Doğu Avrupa'ya yayılmasının kısıtlanmasıyla sonuçlandı.[11] USWA şirketi yerkürenin etrafında bir av köpeği gibi kovalayarak, pes edinceye kadar itip kaktı. Kendi küreselleşmiş ağlarını kullanan işçiler uluslararasılaşmanın karşısına uluslararasılaşmayı çıkarıp sonunda kazandılar.

Eğer tecavüz senaryosunu sarsmanın bir yolu, cürümün failinin iktidarını azaltmak ise, bir diğeri de tecavüzün mağdur üzerindeki etkilerini yeniden yazmaktır. Marcus feministlerin tecavüzü "çalma", "alıp götürme" veya "ölme" olarak temsil etme halini sorgulamaları gerektiğini öneriyor – zira bu, tecavüzü benlik üzerinde nihai ve uzun süreli hasar yaratan bir olay olarak temsil ediyor.[12] Keza, küreselleşmeyi gayri-kapitalist mekânların, özellikle de "Üçüncü Dünya'nın" canını "alan" bir süreç olarak temsil etmenin karşısında nasıl durabiliriz? Standart senaryoda ÇUŞ'lar Üçüncü Dünya'daki emeği kendi küresel fabrikalarında zorla çalıştırıyor, aşırı sömürgeci montaj ünitelerinde, genelde dünya piyasalarına yönelik üretimin gerçekleştiği, "yerel ekonomiden" soyutlanmış ihraç işleme bölgelerinde işe koyuyor. ÇUŞ'ların "ev sahibi" ülkenin üretken ekonomisine müdahale etmesi, "yerli" ekonomiye tecavüz etmekle ve kendini yeniden üretme kapasitesini çalmakla kalmıyor, aynı zamanda kısırlaştırarak gelecekteki doğurganlığını da yok ediyor. Bir anlamda bu ölümdür (Şu paradoksu özümsüyoruz – tecavüz ölümdür, ama ölümden kurtulmanın yegâne yolu tecavüzü kabul etmektir" [Marcus 1992: 395].) Yine de bu temsil, yegâne mümkün olan mıdır? ÇUŞ'ların Üçüncü Dünya'daki faaliyetlerini biraz farklı bir ışık al-

11. Herod, bu başarının kısmen Uluslararası sendikadan aktarılan finansal kaynaklara ve eylemi kişiselleştirmeye bağlı olduğunu not ediyor – tüccar "lokavta maruz kalan işçilerce kötülenmeye açık bir hedefti, bu da RAC'a karşı kurumsal kampanyaya devam etme kararlılıklarını şüphesiz kuvvetlendirdi" (1995: 354).

12. "Tecavüz senaryosu kadınları nesne yerine koymayı hedefler; tecavüzü mülkiyet metaforuyla anlatmak kadın cinselliğini etrafı çevrilebilen bir şey haline getirir. Hırsızlık metaforu tecavüzü basitleştirilmiş bir hadım etme modelinin aynadaki aksi gibi gösterir: Benliği tek bir cinsel organ tanımlar, o organ da alınıp götürülebilen veya kaybedilebilen bir nesne olarak tahayyül edilir ve böyle bir kayıp benliğin çözülmesine yol açar. Bu hadım etme ve hırsızlık metaforları tecavüzü, kadın cinselliğinin geri alınamaz bir şekilde temellük edilmesi olarak şeyleştirir" (Marcus 1992: 398).

tında, salt yıkıcı olmak yerine bazen farkında olmadan yapıcı olabileceğini görmek olası değil mi? Bu farklı hikâyeyi icat ederken başvurabileceğimiz çok sayıda sınai çalışma vardır, ama yarı iletken madde endüstrisi bunlar arasında belki de en fazla ve en zorlayıcı araştırmalara mahal vermiş olanıdır.

Yarı iletken madde endüstrisi küresel fabrikanın en iyi bilinen örneklerinden biri olmuştur. Bu endüstrinin en meşhur ürünü, mekân olarak dağınık, çok aşamalı süreçlerle üretilen entegre devredir. Montaj işi veya silikon çiplere mikroskopik devrelerin takılması gibi işler genelde Asya'da düşük ücretlere çalışan genç kadınlar tarafından yapılır. Montajlanmış çipler daha sonra "anavatana" geri ithal edilir, bilgisayar ve bilgisayarlı teçhizat gibi elektronik ürünlerin imalatında kullanılır. Çiplerin montajlandığı yerler olan ihraç ürünleri işleme bölgelerindeki emek ilişkileri ve çalışma koşulları genellikle baskıcı ve barbarca olarak tasvir edilmektedir.[13] Ancak bu ekonomik kısırlık modelini ve toplumsal şiddeti ÇUŞ'ların Üçüncü Dünya'daki operasyonlarının "kaçınılmaz" sonucu olarak kabul etmemek önemlidir.

Uluslararası yarı iletken maddeler sanayiindeki son gelişmeler, yabancı ÇUŞ'ların Asya'ya duhul etmelerinin beklenmedik meyveler verdiğine işaret etmektedir. Güneydoğu Asya bölgesinde gerek yarı iletken madde üreticileri, gerekse tüketicilerinin bulunduğu karmaşık bir yerli şirketler ağı ortaya çıkmıştır, ki bunlara Tayland merkezli teknik eğitim kurumları da dahildir (Scott 1987). Bu gelişme, yoksul ülkelere konuşlanan kârları anavatana gönderen ve endüstriyel büyümeye değil, azgelişmişliğe katkıda bulunan kısır fabrika şubeleri imajı ile çelişir. Güneydoğu Asya'da yerel yarı iletken madde sanayiinin gelişimi son derece dinamiktir; yüksek vasıflı yerel işçilere giderek daha çok ihtiyaç duymaktadır.[14] Öyle görünüyor

13. Örneğin Spivak (1988b: 89) hükümet, erkek işçiler ve şirket yöneticilerinin, Güney Kore'de Control Data'ya ait bir yarı iletken fabrikasındaki kadın işçiler arasında sendikal faaliyetleri şiddetle bastırmak için nasıl bir komplo kurduklarına dikkat çekiyor.

14. O zamanlar montaj taşeronluğunun temel faaliyet olmasına rağmen Scott (1987), yerel üreticilerin tasarımdan sınamaya kadar üretim sürecinin her evresinde faal olduklarını tespit ediyor. Ancak, küreselleşme senaryosunu sorgulamak ve yerel sanayinin "canlılığına" işaret etmek, bu firmalarda kadınların çalışma koşullarının önemini yadsımak veya göz ardı etmek değildir.

ki küreselleşmenin Üçüncü Dünya'ya "tecavüzünün" farklı sonuçları olabiliyor. Bu durumda, yerli ekonominin kapasitesinin yok olması ve ölmesine sebep olduğunu düşündüğümüz tecavüz vakasını, hamileliğe yol açıyor diye okumak bile mümkün.

ÇUŞ'ların duhulünün kendi sinsi senaryolarını oynamaya hevesli yerli kapitalistler kisvesi altında birçok yeni tecavüzcü peydah etmiş olmasından kaygı duyulabilir elbette. Ancak Üçüncü Dünya'daki kapitalist ÇUŞ faaliyetlerinin gayri-kapitalist faaliyet üzerinde de etkisi olduğu yönünde belirtiler mevcuttur. Son döneme ait feminist araştırmalar, kapitalist fabrikalarda istihdam, hane içi ilişkiler, devletler ve "Üçüncü Dünya kadınları" arasında dinamik ve çatışmalı etkileşimler olduğunu vurgulayarak, kadınların sermaye birikimi mantığı tarafından kapsandıklarına dair mekanik anlatıların yerine karmaşık ve muhalif bir dizi öykü ikame etmişlerdir (Elson ve Pearson 1981; Pearson 1986; Ong 1987; Kondo 1990; Lim 1990; Cameron 1991; Wolf 1992; Mohanty ve diğ. 1991).[15]

Küreselleşmenin başlattığı proleterleşme Üçüncü Dünya'daki birçok kadın açısından daha karmaşık olan, salt veya başat olarak kapitalist olmayan bir toplumsal oluşum yaratmıştır. Küresel üretim mekânlarında artık değer üretimi ve temellükünü içeren kapitalist sınıf süreçlerine katılmak, kadınların ev-içi sınıf süreçlerine katılımlarıyla da çeşitli yönlerden etkileşim içindedir.[16] Bazı kadınlar için kapitalist sömürüye tabi olmak ev-içi sınıf konumlarıyla ilintili sömürünün bazı çehrelerinden kurtulmak anlamına gelmiş, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle mücadele etmelerine ve söz ko-

15. Standart küreselleşme senaryosu, sanayileşmiş kapitalist dünyanın pahalı, örgütlü ve ezici çoğunlukla erkek emek güçlerinden kaçmak isteyen endüstriyel şirketlerin, Asya ve Latin Amerika'da kadınların ucuz, uslu ve uysal ücretli emeğini istihdam ettiklerini vurgular (Armstrong ve McGee 1985; Frobel ve diğ. 1980). Ama aslında Üçüncü Dünya'da kadın emeğini kullanan örneğin tekstil, giyim ve elektronik gibi sektörler, anavatanlarında da kadınları kullanan sektörlerdir (Porpora ve diğ. 1989). Standart senaryoya göre partriyarkal hanenin kapitalist sömürü ile olan ilişkisi çelişki içermediği gibi, bunu kolaylaştırır ve derinleştirir. Patriyarka kapitalizmin yardımcı aktörüdür; aileler kızlarını kazandıkları geliri görev bilinci içerisinde aileye geri getirsinler diye emek piyasasına sürerek, kadınların ücretli emeğe katılımlarını desteklemişlerdir. Patriyarka aynı zamanda sömürüyü kolaylaştırır, zira işveren kadın emeğinin patriyarka tarafından değersizleştirilmesini ve kadınların uysallaştırılmış olmalarını istismar eder.

16. Sınıf ve sınıf süreçleri kavramsallaştırması için bkz. 3. Bölüm.

nusu rolleri yeniden tanımlamalarına olanak veren konumlar sunmuştur. Örneğin Strauch (1984) Malezya ve Hong Kong'da kırsal Çinli ailelerden gelen kadın fabrika işçilerinin, kocalarının aileleriyle birlikte yaşamalarını dayatan geleneksel patriyarkal töreyi reddettiklerinden ve bağımsız haneler kurmayı veya çekirdek ailelerini kendi köylerine veya yuvalarına geri götürmeyi başardıklarından bahseder. Kentsel istihdam sayesinde, kadının ürettiği artık değeri kocasının ailesine bahşeden geleneksel ev-içi sınıf pratiklerini bulandırmak mümkün olmuştur.[17]

Kadınların geleneksel hane içi ilişkilere farklı bir biçimde giriyor olmasına ek olarak fabrikada istihdamın ortaya çıkışı bazı hanelerde geleneksel olmayan ev-içi sınıf süreçlerinin önem kazanmasıyla da bağlantılıdır. Kadınlar artık genelde kendi evlerindeki yegâne gelir sahibi durumundalar; bekâr kadın olarak kendi başlarına veya bekâr anneler olarak yaşayabilirler, zira kocaları aileyi terk etmiştir veya iş aramak üzere göç etmiştir (Cameron 1991; Heyzer 1989). Emeklerine el koyacak erkek aile reisi olmayınca bu kadınlar, kendi artık emeklerinin üretimi, temellükü ve bölüşümünü bağımsız ev-içi sınıf sürecine göre yapmaktadırlar. Şundukları örnek her ne kadar henüz görece ender olsa da, başka kadınları kocalarının ailelerini ve hatta kocalarının kendilerini bırakmalarıyla sonuçlanacak ev-içi sınıf mücadelelerine girişmeye, bağımsız sınıf çizgilerinde yeni haneler kurmaya cesaretlendirebilir. Üçüncü Dünya kadınları açısından fabrikada istihdamın sonucu olarak ortaya çıkan bir seçenek de, hane üyelerinin artık değeri beraberce üretip temellük ettikleri komünal hanelerdir.[18] O halde küreselleşme ev içinde fark-

17. Yeni koşullara göre, anne babalarına mesafelerin izin verdiği oranda emek katkısında bulunmaları bekleniyordu; ama görünen o ki, bu yeni emek transferiyle ilintili sömürü derecesi –Strauch tarafından açıkça değerlendirilmese de– geleneklerin geline yaşattığından çok daha azdı. Bunun sebebi, hem artık emeğin transfer edilmesinin yıllarca sabitlenen gelenekler tarafından dayatılmıyor oluşu, hem de ev idaresi açısından kadınların başka seçeneklerinin bulunmasıydı.

18. Devlet genelde "kadının emeğini sermayeye sunmak için özgür bırakarak" (Pearson 1986: 93) sermaye birikimine katkıda bulunan bir merci olarak kuramlaştırılırken, ev içindeki sınıfsal dönüşümü üstbelirleyen bir merci olduğu düşünülmez pek. Oysa Singapur'da emek sıkıntısı yaşanırken kadın emeği, ihracata yönelik kalkınma açısından elzem görüldü. Sanayileşme arttıkça devlet, daha fazla kadının evin dışında çalışmasına olanak tanımak amacıyla erkeklerin çocuk ba-

lı gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin ortaya çıkmasını üstbelirleyen bir yapı olarak görülebilir.[19]

Küreselleşmeyi Marcus'un tecavüzü okuduğu gibi, senaryovari bir dizi adım ve işaret olarak okumak, ÇUŞ'lara farklı bir anlam yüklemi sağlar. Söz konusu şirketler bölgeleri, emek güçlerini ve hükümetleri edilgenlik ve mağduriyet konumuna itmeye çalışır ve karşılığında bazıları standart senaryoya uyan, bazıları da uymayan tepkiler alırlar. Bahsettiğim okuma ÇUŞ'un hegemonik söylemde üstün olarak temsil edilen gücünü sorgulamama yarar, zira bu gücün varoluş koşullarının dilde ve eylemde, bundan da önemlisi, bu ikisi arasındaki karmaşık ilişkide nasıl kurulduğunu görmemi sağlar. Ernesto Laclau'nun savunduğu gibi, "çokuluslu şirkete mutlak iktidar transfer edildiği" görüşünü kabul etmekle kendimize haksızlık ediyor ve daha büyük haksızlıkların da yolunu açıyoruz:

Nihai, kesin bir iktidar mercii olduğu şeklindeki indirgeyici görüşten kopmalıyız. Liberal kapitalizmin yarattığı mit, hiç devlet müdahalesi olmaksızın kendi kendini düzenleyen piyasa mitiydi. Örgütlü kapitalizmin miti, aşırı orantısız bir iktidara sahip ve her çeşit delice beklenti yaratan düzenleyici merci mitiydi. Şimdi de yeni bir mit yaratma riskiyle karşı karşıyayız: tekelci holdinglerin sınırsız karar verme kapasitesine sahip oldukları mitini. Bu üç vakada da bariz bir simetri var: Bir merci –ister ekonomiye içkin kanunlar, devlet, tekelci iktidar olsun– sanki varoluş koşulları yok-

---

kımı ve ev işlerinde daha fazla rol oynamalarını destekledi (Phongpaichit 1988). Singapur devletini o halde sadece kapitalist sınıf süreçlerinin yayılmasını kolaylaştıran değil, aynı zamanda komünal ev içi sınıf süreçlerinin gelişmesini destekleyen bir merci olarak da görmek mümkündür.

19. Geleneksel hane içi sınıf ilişkilerinin doğasının değişmediği vakalarda bile kadınların evde sömürülmesi ile fabrikada sömürülmesi arasında bir çelişki doğabilir. Sürdürdüğü çifte yüklü günlük hayat, kadını daha az militan, kapitalist işyerinde daha fazla sömürülen birey olarak yapılandırmak yerine, kadının aktivizminin koşulu haline gelebilir. Örneğin Tayland'daki bir fabrikada kadınlar yönetim tarafından iş saatleri sonrasında sunulan sosyalleşme imkânlarından faydalanamıyorlardı. Bu tür sosyal faaliyetlerin "yönetimin oyunu" olduğuna dair bir kanı geliştirdiler ve yönetim saflarına katılma oranları, erkek işçilere göre daha az oldu (Porpora ve diğ. 1989). Yönetime karşı duydukları şüphe zamanla, çalışma koşullarını iyileştirme yönünde daha örgütlü ve nihai olarak da başarılı bir mücadeleye dönüştü. O halde, ironik olan şu ki, bu fabrikadaki evli kadınların kapitalist sömürünün koşullarını başarılı bir biçimde değiştirmeleri, feodal ev içi sınıf süreçlerinde sömürülmeye devam etmelerinin üstbelirlenmiş ve çelişkili bir sonucuydu (Cameron 1991: 22).

muş gibi, sanki kurucu bir dışarı yokmuş gibi sunulmaktadır. Bu mercinin gücü, dolayısıyla hegemonik olarak veya pratik olarak kurulmak zorunda değildir, zira kendisi zemin niteliğindedir (Laclau 1990: 58-9).

Erkeğin kadından daha fazla güce sahip olduğuna ve ona tecavüz edebileceğine olan inancı, bu farazi fiziksel güç olgusundan daha fazla analizi hak etmektedir, zira tecavüzün sebebi olarak duran erkek iktidarını bir etki olarak üreten genelde bu inançtır (Marcus 1992: 390).

Cinsel/Ekonomik Kimliği Kayıt Altına Almak

Cinsiyetlendirilmiş şiddet senaryosunun yeniden yazılması ve kadınların artık korkunun özneleri ve şiddetin nesneleri olmaktan çıkıp, başlı başına şiddetin özneleri olabilmeleri (ve dolayısıyla gerçek bir direnç gösterebilmeleri); erkek bedenlerinin tecavüz etme kabiliyetinin sorgusuz kabulünü sarsan, onların güç bakımından üstün olduklarını, direnmenin imkânsızlığını sorgulayan tartışma ve karinelerle mümkün kılınıyor. Direniş öyküleri, tecavüzü önleme veya tecavüze karşı koyma öyküleri, kadınların tecavüz senaryosunu "yeniden yazmalarına" yardımcı olacak güçlendirici tablolardır. Ancak Marcus tersine çevirme ve bireyi güçlendirme taktiklerinin ötesine geçme kaygısı taşımaktadır. Bu da onun senaryo metaforuna karşı farklı bir ilgi geliştirmesine yol açar.

Bizim kültürümüzde tecavüzle ilgili en güçlü şeylerden biri kadının cinsel kimliğinin *kayıt altına alınmasını* temsil etmesidir. Marcus'a göre,

> tecavüzü kadının iç mekânının işgal edilmesi olarak değil, kadın cinselliğinin ihlal edilmiş içsel bir mekân olarak zorla *yaratılması* olarak görmek gerekir. Tecavüzü korkunç kılan, bizden bir şeyler çalması değil, bizi (ç)alınabilen şeyler *haline getirmesidir*... Tecavüz kültürünün en derin köklerinin sökülmesi için kadın cinselliğinin bir nesne, bir mülkiyet ve bir içsel mekân olduğu fikrinin gözden geçirilmesi gerekir (Marcus 1992: 399, vurgu bana ait).[20]

20. Marcus şöyle devam eder: "Dolayısıyla, kendi mülkiyetimizin sahibi olarak hak talep etmemiz ve kendi kırılgan iç mekânımızın korunmasını istememiz yeterli değildir. 'Gerçek' bedenlerimizi işgalden korumaya kalkışmamız gerekmez, bedenlerimizin bu şekilde değerlendirilmesini değiştirmeliyiz" (1992: 399).

Tecavüz eylemi meşruluğunu (ve dolayısıyla direnişin gayri-meşruluğunu) kadın bedeni ve kadın ve erkek cinselliğine dair çok güçlü olan bir söylemden alır. Dolayısıyla kadın için mağdur özne konumunu yaratan sadece tecavüzcünün gücü ve şiddeti değil, aynı zamanda tecavüz senaryosunu oynanabilir kılan dişil cinsel kimlik söylemidir:

> Tecavüz kadının *cinsiyetlendirilmiş* bedenini, bir yara olarak, öznenin özneye uyguladığı şiddetten dışlanan, adil bir dövüşe girme kabiliyetinden dışlanan bir beden olarak *var eder*. Tecavüzcüler kadını şiddet oyununda yenmiş olmazlar, onu bu oyundan tamamıyla dışlamayı hedeflerler (Marcus 1992: 397, vurgu bana ait).

Marcus'un görüşüne göre standart tecavüz senaryosuna alternatifler yaratmanın önkoşulu, tüm tecavüz vakalarına olanak tanıyan arka planı oluşturan güçlü cinsel kimlik söylemlerinin önemli ölçüde elden geçirilmesidir:

> Bedenlerimizin ve coğrafyalarımızın kültürel olarak yeniden üretilmesi ve yeniden kaydedilmesi, şiddet gramerini gözden geçirmemize ve kendimizi militanca temsil etmemize yardımcı olur (Marcus 1992: 400).

Feministlerin kadın bedenini ve cinselliğini yeniden yazma ve kaydetme tasarısı, özellikle Irigaray, Kristeva ve Cixous gibi Fransız filozoflarının eserleri sayesinde, son yıllarda epeyce kuramsal meyve vermiştir. Marcus'un ortaya attığı hedef ve bu türden bir gözden geçirmeyi yeni bir tecavüzü önleme siyasetinin (postyapısalcı) feminist stratejisini geliştirmeyle birleştirme önerisi benim küreselleşme ve ekonomik dönüşüm siyasetine dair düşüncelerimi geliştirmemi sağladı. Bunlar özellikle erkek bedeni ve cinselliğinin yeniden yazılmasının, kapitalizm ve onun küreselleşme kapasitesine dair görüşleri nasıl etkileyebileceğini düşünmeye itti:

> Erkeklerin hâlâ kendi cinsellikleri hakkında söyleyecekleri ve yazacakları çok şey var. Şimdiye kadar söylediklerinin büyük kısmı etkinlik/edilgenlik karşıtlığından; asli amacı işgal ve kolonileştirmek olan zorunlu erillik fantazisi ile bunun sonucunda, duhul ve "pasifiye" edilecek bir "karanlık kıta" olan kadın fantazması arasındaki iktidar ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Cixous 1980: 247).

Feminist kuramcılar, kadın cinselliğinin boş ve karanlık kıtasının yerine geçecek birçok yeni temsil oluşturdular. Ancak Grosz'un

da işaret ettiği gibi, erkek bedeninin sert ve geçirgen olmama gibi doğallaştırılan özelliklerini sorgulamamızı sağlayacak özel nitelikler henüz büyük ölçüde çözümlenmeyi ve temsil edilmeyi beklemektedir (1994b: 198). Örneğin bedensel sıvılarla ilgili tartışmanın erkek bedeninin katılığını ve sınırlarının belirliliğini sarsmasına izin verilmemektedir:

> Meni, öncelikle ne yaptığı, neyi başardığı üzerinden, nedensel bir fail olarak ve dolayısıyla bir şey, katı bir cisim olarak anlaşılır: Sıvılığı, sızma olasılığı, kontrol edilemeyen öğeleri, saçılması, şekilsizliği, söylem tarafından sürekli olarak özelliklerine, dölleyebilirliğine, baba olma ve bir nesne üretebilir olmasına gönderme yapılarak kaydırılmaktadır (Grosz 1994b: 199).

Grosz'un imalı sözleri kapitalizmin bedenini farklı algılamak istediğimizde bunu nasıl yapabileceğimizi kavramamızı sağlıyor. Sert ve kendi kendine yeterli, duhul eden ve kaçınılmaz olarak ezen değil de; açık ve duhul edilebilir, damlayan veya su sızdıran bir kapitalizm tahayyül edebiliriz. Kapitalizmin menisini tahayyül edelim: Finansal sermaye (veya para) geleneksel olarak ekonomik sistemin damarlarında dolaşan kan olarak temsil edilir, kapitalist bedenin sağlığı ve büyümesi sermayenin serbest dolaşımına bağlanır (bkz. 5. Bölüm). Ancak meni olduğundan, zaman zaman sınırlarının dışına taşar, kontrol altına alınamayan patlak bir hortum gibi, her yöne ve hatta kendi ölümüne doğru sermaye fışkırtır. Bu türden bir bedensel israf, tüm yerkürenin etrafındaki piyasaları lekeleyen bir ıslak rüya, 1987 Ekimi'nde tüm dünyadaki borsalar çöktüğünde yaşanmış, milyonlarca dolarlık menkul varlık buhar olup gitmişti (Wark 1994: 169). 1987 krizi birçokları tarafından akıldışılık balonunun patlaması, "ahlaki bir masala uygun olan son, spekülatörlerin hak ettiklerini bulmaları" olarak algılandı (Wark 1994: 171-2). Ama uluslararası finans piyasalarında faaliyetlerin artması küreselleşme senaryosundaki ilginç bir çelişkiyi temsil ediyor.

Küreselleşmenin kilit etmenlerinden biri 1970'lerin yarısından itibaren küresel finans sisteminin tamamının tekrardan örgütlenmesidir:

> Küresel bir menkul kıymetler borsasının, metalar (hatta borçlar) için küresel bir vadeli işlemler borsasının, döviz ve faiz haddi temelinde repo işlemlerinin ortaya çıkışı, fonların coğrafi akışkanlığının hızlanması ile

birleştiğinde, tarihte ilk kez para ve kredi arzı açısından tek bir dünya piyasasının oluşması anlamına geliyordu (Harvey 1989: 161; Türkçesi: s. 185).

Bir taraftan bu büyümenin, kapitalist üretimin hızla uluslararasılaşmasını kolaylaştıran bir etmen olduğu düşünülmekte ve finansal sermayenin gücünün sağlamlaştırılması sermayenin "en mükemmel ve soyut ifadesi" olarak temsil edilmektedir (Hilferding'den aktaran Daly 1991: 84). Diğer taraftan bu büyüme parayı bir dolaşım aracı olma rolünden çıkarıp küresel kredinin dörtnala yayılmasını sağlamıştır:

> Sermaye birikiminin kurallarına uyma zorunluluğundan artık kurtulan finans sektörü, sermayenin hareketini gözeterek spekülasyona, şirket birleşmelerine, şirket alımlarına –finansal kumarbazlığa– doğru akmasını kolaylaştırır (Harrison ve Bluestone 1988: 54).

Para,

> bir zamanlar gönderme yaptığı gerçek süreçlerden kopmuş bir tür serbest gösteren [haline gelmiştir]. Opsiyon, takas ve vadeli piyasalar sayesinde para parayla değiş tokuş edilir. Gerçekten de meta olarak alıp satılan şeylerin çoğu aslında gelecekteki parasal işlemlerdir ve dolayısıyla ticareti yapılan şeylerin aslında bir varlığı yoktur (Lash ve Urry 1994: 292).

Kredi ve finans piyasalarının küreselleşmesi sermayenin kendi sınırlarını aşması için bir "açılım" yaratmıştır:

> Ekonomi bir hareket ve akış bütünüdür; genelde zaman içerisinde süreklilik gösteren sabit değerlerin fiziksel mekânına az çok bağlıdır. Finansal vektör böyle bir sürekliliğe bağlanmaktan kaçınmak isteyen dinamik bir gelişmedir (Wark 1994: 176).[21]

Kapitalizmin tarihsel evreleriyle ilgilenenler için bu gelişme kapitalizmin "ikinci doğasının" (Debord 1983), yani kredi ve paranın

21. Birçokları bu tür gelişmelerin üretim "altyapı"sı üzerinde yol açtığı zarara dikkat çekmiştir. Hisse senedi ticareti şirketleri bir gecede yok edebilir, üretim yatırımlarından sağlacak para döviz piyasalarında oynayarak harcanabilir ve şirket yöneticilerinin pozisyonlarını pazarlığa tabi tutmaları istenebilir (Coffee, Lowenstein ve Rose-Ackerman 1988). Mitchell (1995: 369) "kumarhane kapitalizminin" kredi sistemini vahşi ve kontrolsüz bir biçimde koşturan "yırtıcı kredi sistemi" olarak nitelendiriyor; 1980'ler boyunca mal hareketlerinin "gittikçe daha fazla pazarlığa ve düzenlemeye tabi tutulduğu" üretici ekonomiden tamamıyla kopuktur (Thrift 1990: 1136).

hareketlerinin üretimden kopuk olmadığı evrenin sönümlenmesi demektir.[22] Bugün artık gösteren, gösterilen ve gönderge arasındaki tüm ilişki kopmuştur. Bu, kapitalizmin "üçüncü doğasının" (Debord 1983), "sihirli dünyanın" (Lipietz 1985) zincirlerini çözmüş, "ekonomik gerçeği" riziko, bilgi, imaj, vade ticareti altına gömmüştür; "gerçek" yalnızca Ekim 1987'de olduğu gibi hisse senetleri borsasının çöktüğü zamanlarda anlık olarak su yüzüne çıkabilmektedir (Wark 1994). Böyle orgazm anlarında kapitalizmin bedeni kontrolsüzlük ve sınırsızlık spazmları geçirmekte, gerçekleşen küçük ölümden kendine getirilmesi ve kendi sınırları içine çekilmesi gerekmektedir:

> Sermaye, [finans] vektörünün gelişimini öylesine güçlü ve hızlı bir şekilde ileri iter ki, finans 1987 Ekimi'nde olduğu gibi kendi sınırı dışına taşar. Bir erimeye benzeyen çöküş, sistemin kendi sınırlarını zorlaması durumu için önceden planlanan bir kaza gibidir... Kendisi ve dünya üzerindeki gücünü vektör aracılığıyla artırma çabası içinde olan sermaye, kendi içindeki engellerle karşılaşır... Üçüncü doğası sermayenin hem kendini yayma şekli, hem de bunu yapamamasının semptomudur... Olay (çöküş), üçüncü doğanın kendini sarmalayan mitlerden ve mutfak tanrılarından arınmış olarak aslında ne olduğunu görmeye yarayan ayrıcalıklı bir andır (Wark 1994: 192).

Öyle görünüyor ki, küreselleşme parayı "gerçek ekonomiden" bağımsızlaştırmış ve sermayenin üretim sisteminden dışarı fışkırmasa da sızmasına yol açmıştır; ancak bu sınırsızlığın, bu akışkanlığın kapitalizmin kimliği üzerindeki sonuçları yeterince irdelenmemiştir. Göstereni göstergeden bağımsızlaştırdıktan sonra küresel ekonomi kuramcıları sızıntı, geçirgenlik, kontrolsüzlüğün, yani ekonomik kimliğin dişileşmesinin etkilerini düşünmek konusunda isteksizdirler (Grosz 1994b: 203). Küresel ekonomi uluslararası finans piyasalarına açılmış olabilir, ancak bu açıklıktan başka hiçbir "öteki" girip çıkamamaktadır. Ekonomi kuramcılığına hâkim olan homofobi böyle bir düşünceyi tabu kılmaktadır anlaşılan:[23]

22. Yani, örneğin "örgütlü kapitalizm".

23. Gerçekten de Whitford'un ima ettiği gibi "erkek öznenin evi kapalıdır... oysa kadınların cinsel bedenlerinin bir özelliği tam da kapalı olmamaktır; onlara sevişme eyleminde girilebilir ve doğduğumuzda onlardan ayrılırız, eşiğin öbür tarafına geçeriz. (Erkeklerin bedenlerinin de girilebilir olduğu iddia edilebilir elbet,

Erkek bedenini fallikleştirme ve bedenin geri kalanını penisin işlevselliğine, yani cinsel faaliyetin en azından ideal olarak cinsel duhul ve erkek orgazmıyla sonlanmasının değerine tabi kılma süreci, kısmi olarak, mühürlenmiş, kapalı beden inşasını içerir. Belli bir fallikleştirilmiş erkekliğin tiksindiği şey belki de akıntının kendi değildir; daha ziyade akıntının hareket ettiği veya iki yönlü hareket edebileceği veya belirlenmeyen yönlerde hareket edebileceği fikri, akıntının taşınmasında etken bir fail olmanın yanı sıra edilgen bir kap olma fikri dehşet uyandırmaktadır (Grosz 1994b: 200-1).

Ekonomik "düşünülmezle", küresel ekonominin kapitalist olmayan ekonomi biçimleri tarafından duhule uğraması vizyonunu canlandıracak şekilde nasıl yüzleşebiliriz? Belki de hem sızıntının, hem de sermayenin kimlik dayatmasının faili olarak temsil edilen aynı finansal sistem başka artık etkiler doğurabilir. Belki kredinin yaygınlaşmasını ve finansal piyasaların serbestleşmesini, kapitalist olduğu kadar gayri-kapitalist sınıf ilişkileri için de bir olanak olarak görebiliriz. Tüketici kredisindeki (ve bununla birlikte "tüketiciler" üzerine neredeyse zorla boca edilen yüksek limitli kredi kartı finansmanı, ucuz konut kredileri ve bilumum farklı araçlardaki) patlamanın, genelde tüketim kültürüyle ilintilendirilen bireysel borçlanmayı artırdığı varsayılır. Ancak serbest mesleğin ve ev temelli sanayinin fazlalaştığı göz önünde bulundurulduğunda –ki bunun bir kısmı kapitalist şirketlerin küçülmesi ve daha verimli hale getirilmesi yüzündendir– tüketici kredisi olarak görülen kredilerin büyük kısmının aslında (veya ayrıca) üretici kredisi olduğu anlaşılır; başka deyişle, kendi işinde çalışanların üretim süreçlerine bilgisayar ve başka malzemeler de dahil olmak üzere üretim aracı veya girdi teşkil eden şeylerin satın alımı için kullanıldığı barizleşir. Tarihsel olarak bu tür kredilerin, yerel veya bölgesel banka gibi geleneksel finans kuruluşlarından elde edilmesinin zorluğu dillere destandı, ancak yeni uluslararası kredi piyasalarının ortaya çıkmasıyla gayet hızlı ve kolay hale geldi. Bu, küçük kapitalist firmalara kredi kaynağı olmanın dışında, artığın bireysel ve kolektif temellükünü içeren gayri kapitalist sınıf süreçlerinin mekânları olan küçük işletmelerin artmasına da yaradı. O halde finans sektörü kapitalizmin bedeninde,

---

ancak Irigaray'nin hiç kuşkusuz iddia edeceği gibi, kültürdeki koskoca eşcinsellik tabusu erkeklerin açık veya duhul edilebilen beden/evlerden duydukları korkuyla ilintilidir)" (1991: 159).

yalnızca sermayenin dışarı sızmasına değil, aynı zamanda gayri-kapitalizmin işgal etmesine olanak veren bir *açıklık* olarak görülebilir.

Küreselleşme senaryosu kapitalizmin bedenini sert, itici ve güçlü olarak temsil eden imgeden beslenmek zorunda değildir sadece. Başka imgeler de mevcuttur ve küreselleşme savunucularının sızma, sınırsızlık ve işgalden zevk almalarını bekleyemeyeceksek de, antikapitalist bir imgelem yaratırken ve ekonomik dönüşüm siyaseti belirlerken bu tür temsillerden beslenmek önemlidir. Eğer kapitalizmin kimliği akışkansa, duhul etme ve edilme özelliğine sahipse, o halde küreselleşme sürecinin "ekonomik kalkınmayı" kaçınılmaz olarak *kapitalist* olan bir kalkınma olarak inşa veya kaydetmesi gerekmez. Küreselleşmenin birtakım farklı ekonomik kalkınma yollarının açılmasına izin veriyor olduğu düşünülebilir. Gerçekten de küreselleşme senaryosu halihazırda (açıkça karşıt güçlerin yokluğunda bile) ekonomik farklılık üretiyor olabilir.[24]

Marcus bizi, tecavüz senaryosu tarafından kadının bedeni üzerine *yazılan* sabit cinsel kimliği reddetmeye çağırır. Bu kimliğin kökeninin baskın bir heteroseksüellik söyleminde olduğu (ki buna göre erkek ve kadınların bedenleri birbirinden katı ve sabit cinsiyet farklarıyla ayrılır ve kadın ile erkeklerin davranışları ancak karşıtlık, tamamlayıcılık veya ikamecilik üzerinden tasavvur edilebilir) göz önünde bulundurulduğunda, Marcus'un savının sonuçlarından biri tecavüzün (evlilikle beraber) tanınan ve kabul edilen (ama illa kabul edilebilir olmayan) bir heteroseksüel pratik olduğudur. Kültürümüzün tecavüze zımni olarak atfettiği meşruluğun sorgulanması, bu formüle göre heteronormalliğin kendinin sorgulanmasına dönüşür.

Benim küreselleşmenin kapitalizmin kaçınılmaz kaydı olduğunu reddetme arzum Marcus'un vardığı sonucu bir adım daha ileri götürerek, homoseksüellik söylemlerinin cinsel/ekonomik kimliğe dair alternatif senaryo veya kayıtları serbest bırakma yollarını keşfetmeye itiyor:

24. Kapitalizmi açık, işgal edilebilir ve hatta işgal edilmiş olarak kavramsallaştırmanın başka yolları da vardır. Haneyi gayri-kapitalizm mekânı olarak, yani birçok gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin mekânı olarak kavramsallaştırmak, sözümona sert, kapalı ve kapitalist ekonomik bedenin kendi içinde her zaman kapitalist olmayan ekonomik kimlikler barındırıyor olduğu vizyonunu doğurur.

birçok eşcinsel erkek ... sadece dışarı akıntı salmaya değil, aynı zamanda akıntıyı içeri almaya ve fallik işlev tarafından seçilen uzuvdan başka bedensel bölgelerini bu sürece katmaya hazırdı. Geçirgen olan, bir çevrim halinde taşıyan, kendini kapamak yerine açan, başlatmanın yanı sıra cevap vermeye hazır olan, erkekliğini kötü kullanmayan... veya erilleştirmeyen... bir beden erkek cinsel morfolojisinin gayet radikal bir biçimde yeniden düşünülmesini içerir (Grosz 1994b: 201).

Küreselleşmeyi *Queer*'leştirmek / "Etkileşimin Evrenselliği"

Kapitalist morfolojiyi, ekonomik kalkınmayı kapitalist kimliğin hegemonik pençesinden kurtaracak şekilde düşünmek gerçekten de radikal bir projedir. Ancak böyle bir proje için gerekli olan kaynaklar toplumsal kuram alanında, özellikle de cinsel morfolojinin yeniden düşünüldüğü *queer* kuramında halihazırda mevcuttur. *Queer* kuramcılar için cinsel kimlik bazı organlar, pratikler veya toplumsal cinsiyetlerden otomatik olarak türemez, aksine bir geçişkenlik alanıdır (Sedgwick 1993: xii):

"queer"in gönderme yapabileceği şeylerden biri anlamsal olasılıklar, aralıklar, örtüşmeler, uyumsuzluk ve titreşimler, sürçme ve fazlalıkların, herhangi birinin toplumsal cinsiyetinin, herhangi birinin cinselliğinin bileşenlerinin yekpare olarak anlamlandırılmadığı (veya anlamlandırılamadığı) durumlarda ortaya çıkan açık ağdır (Sedgwick 1993: 8, vurgu orijinal metne ait).

Sedgwick'in bazı toplumsal mekânlarda bazı şeylerin "bir araya geldiklerinin" varsayıldığını hatırlatması –örneğin aile ile ilgili olarak, "birbirleri ardına mükemmel bir biçimde hizalanmaları beklenen" (1993: 6) bir soyadı, bir bina, yasal bir birim, kan bağları, din birliği, bir yoldaşlık ve bakım sistemi, cinsel bir çift olma hali, ekonomik ve kültürel tüketimin ana mekânı, çocukların üretildikleri, bakıldıkları ve kültürlendirildikleri bir mekanizmadan söz eder[25]– bildiğimiz kimlik oluşturma/denetleme söylemlerinin ne denli baskıcı olduğunu iyi kavrar; görünürde teksesli olan oluşumları parçalamanın ve bunlardaki uyumsuzlukları vurgulamanın ne denli üretken olduğu konusunda küçük de olsa bir fikir sahibi olmamızı sağlar. Bu tür mütekabiliyetler ve hizalanmaların pekişmişliğini sorgu-

25. Tüm bu öğeler ve daha fazlası Sedgwick (1993: 6) tarafından zikrediliyor.

laması sayesinde *queer* kuramı kapitalizmin ve kapitalist toplumsal oluşumların yekpare temsillerinden kopma çabama destek olmuştur.

Yekpare bir kapitalizm teşkil etmeye katkıda bulunan önemli bir bindirme veya "bir araya getirme", kapitalizmin bildik bir şekilde "metalaşma" ve "piyasa" ile ilintilendirilmesidir. Sorunsallaştırıldığında –ki çoğunlukla bu yapılmaz– piyasalar, metalar ve kapitalizm arasında olduğu varsayılan örtüşme, kapitalizmin Marx'ın "ulaşımın evrenselliği" (1973: 540; Türkçesi: c. 2, s. 33) adını verdiği şeyi teşvik etme eğiliminin bir ürünü olduğu anlaşılır. Bu eğilim kapitalizmin bedenine içkin olan bir işgal, temellük ve yok etme kabiliyeti olduğu türünden bir temsili mümkün kılmak açısından merkezi rol oynar:

sermaye bir taraftan ulaşım, yani mübadelenin önündeki tüm mekânsal engelleri alaşağı etmeye ve tüm dünyayı pazarı olarak fethetmeye çabalarken, diğer taraftan bu mekânı zaman aracılığıyla yok etmeye çabalar, yani bir yerden ötekine ulaşıma harcanan zamanı asgariye indirmeye... Sermayenin, kendisini bütün önceki üretim aşamalarından ayıran evrenselleşme eğilimi, burada ortaya çıkıyor (Marx 1973: 539-40; Türkçesi: c. 2, s. 31-2).

Savaş sonrası düzenin kuruluşundan neredeyse 50 yıl sonra bugün "piyasa" dendiğinde temel gönderge dünya piyasası –mal ve hizmetler, sermaye (veya "üretim yerleri"), para ve kredi piyasaları– olmalı. Dünya piyasası, hem küresel sermaye ilişkisinin ekonomik anlamda yeniden üretilmesinin, hem de hegemonyanın siyasal olarak örgütlenmesinin mekânıdır. Dünya piyasasına açılmak, dolayısıyla, küresel yeniden üretim sürecine ve tarihsel olarak belirlenmiş hegemonya sistemine entegre olmakla eşanlamlıdır (Altvater 1993: 80-81).[26]

Kapitalizm ve "ötekileri" arasındaki bedensel etkileşimler (yani piyasa işlemleri) tartışılırken, bazen işgal ve duhulün yanı sıra enfeksiyon metaforu da eklenir:

sermaye soyutlama virüsüdür. Toplumsal ilişkilerin her birine ve tümüne girer, yozlaştırır ve daha fazla soyutlama ilişkisi imal etmelerine yol açar.

---

26. Buna karşılık Daly şu tespiti yapar: "Piyasa hakkında özünde kapitalist olduğunu söyleyebilmeyi gerektirecek... hiçbir şey yoktur. Piyasa mekanizmaları kapitalizmden çok önce var olmuştur ve bugünün sosyalist oluşumlarında da açıkça işbaşındadır. Dahası, piyasa alanında koca bir dizi radikal girişimin de olduğu açıktır" (1991: 88).

İkili çehresi olan bir tür viral ilişkidir. Her niteliksel ve tikel ilişkiyi niceliksel ve evrensel ilişkiye çevirir (Wark 1994: xii).

Kapitalizmin işgal eden ve mikrop bulaştıran bir beden olarak temsil edilmesi pek de şaşırtıcı gelmeyebilir, ama kendisi işgal edilmeye veya mikrop kapmaya yatkın değildir. AIDS krizinin gölgesinde *queer* kuramcılar, her ne kadar ekonomik kuramın özgül heteronormalliğine olmasa bile, toplumsal kurama hâkim olan homofobiye ışık tutabildiler (Sedgwick 1993). Enfeksiyon metaforu, Sedgwick'in ifadesini kullanmak gerekirse, kapitalist kimliğin kusursuzluğunu bozmaya yarayacak "son derece üretken bir tutarsızlık" (1993: xii) imkânı sunar. Kapitalizmin morfolojisini yeniden şekillendirmek açısından heteroseksüel tecavüz ve duhulün yapamadığını yapabilir bu.

Evrenselleştirici etkileşimin mekânı ve faili "piyasa"dır; piyasa sürekli olarak kapitalizm mikrobunun bulaşmasını sağlayacak dolayım veya devrelerin tesis edileceği yeni arena/bedenler arar. Küreselleşme söylemi bulaşma halinin tek yönlü doğasını ve bu enfeksiyona bağışıklık geliştirilmesinin imkânsızlığını vurgular. Ancak piyasalar/devreler içlerinden akıp geçen şeyin ne veya kim olduğunu denetleyemezler. Aslında piyasa birçok farklı hastalığı bulaştırabilir, ki kapitalist kalkınma bunlardan yalnızca biridir. Örnek olarak gittikçe uluslararasılaşan emek piyasasını alalım. Emek piyasası da standart küreselleşme senaryosunun oyuncuları arasındadır. Uluslararası göçte kaydedilen büyük artış ve 1960'lardan beri küresel ekonominin metropol başkentlerinde (dünya şehirlerinde) büyük bir göçmen "altsınıfın" oluşması, "göç veren" ülkelerde hem ekonomik hem de siyasal istikrarsızlığa ve "Birinci Dünya" kapitalizminin özellikle hızla büyüyen hizmet ve düşük ücretli imalat sanayilerinde ucuz emeğe karşı dinmeyen bir açlık içinde olmasına bağlanmıştır (Sassen 1988). Göçün kaynağı olan ülkelerdeki emek kaybı da genelde kapitalizmin duhulünün bir sonucu olarak gösterilir; "piyasa" veya "metalaşma" geleneksel ekonomiyi, çoğunlukla da kırsal ekonomiyi yok etmiş ve insanları proleterleşmeye zorlamıştır.

Küreselleşme senaryosuna eklemlenince "ev sahibi" ülkelerdeki göçmen ekonomilerinde görülen olağanüstü ekonomik çeşitlilik, kapitalist bütünlük içine yedirilir veya ev sahibi toplumla homojen-

leşme veya sentez oluşturma hattı üzerinde olan "kuşatılmış bölge" olarak tasvir edilir. Göçmen işletmelerin faaliyetlerinin kapitalist olmayan doğası kültürel bir ilgiyle kaydedilir, ancak "kapitalist işletmeye" atfedilen özerklik bunlara ender olarak atfedilir. Ancak serbest çalışma ve komünal aile işletmesinden oluşan göçmen ekonomileri (küçük kapitalist işletmelerle birlikte) kendi emek ve sermaye piyasalarını, çoğunlukla da küresel ölçekte hayata geçirirler (Collins ve diğ. 1995; Waldinger 1986). Diğer diaspora topluluklarıyla ve kendi "anavatanlarıyla" karmaşık ekonomik, siyasal ve kültürel bağlar içindedirler.

Metropolit kapitalist ekonomilerde ücretli emek olarak istihdam edilen göçmen işçiler bile bütünüyle "kapsanmış" olarak görülemez. Rouse (1991) ABD'de hizmet sanayiinde ücretli emek olarak çalışan Meksikalı göçmenlerin iki farklı yaşam şeklini bir arada idare ettiklerini, Meksika'daki küçük ölçekli aile çiftliği veya ticari işletmelerini koruduklarını belgeler. ABD'de ücret olarak elde edilen gelir, Meksika ekonomisine gayri-kapitalist üretken yatırım yapmaya aktarılır:

> Aguillalılar* proleter emeği ile küçük ölçekli aile işletmelerinin oluşturulmasına olan bağlılıklarını birleştiregelmişlerdir... Sınır ötesi bir mekânda yaşamak ve oldukça farklı sınıf deneyimlerini birleştirmek zorunda kalan Aguillalılar, tek bir düzene indirgenmeye dirençli bir kültürel ikibaşlılığın yetenekli temsilcileri haline gelmişlerdir (Rouse 1991: 14-5).

Göründüğü üzere küreselleşme sadece uluslararası *sermaye* akışının artan yoğunluğuna uygun bir devre oluşturmamıştır: "Kapitalistler yeni ekonomik uluslararasılık biçimlerine ulusötesi şirketlerle nasıl cevap verdilerse, işçiler de ulusötesi devreler yaratarak cevap verdiler" (Rouse 1991: 14). Emek akışları da, bunlarla birlikte gayri-kapitalist ilişki çeşidi de artmıştır.

Bu vaka, faili piyasa olan (ve bu durumda uluslararası emek piyasası olan) bir enfeksiyon metaforuyla peydah edilebilecek üretken tutarsızlığa mükemmel bir örnek teşkil eder. Kapitalizmin emperyal doğasını sarsar, kapitalizmi mekânsal ve toplumsal anlamda yayılmacı bir ekonomik enfeksiyon çevriminin yegâne öncüsü olma rolünden mahrum eder. Eğer kapitalist küreselleşme bir enfeksiyon

* Meksika'nın Michoacan eyaleti halkına verilen ad –*ç.n.*

ise, birçok başka türden enfeksiyon ile bir arada yaşadığı söylenebilir. Küresel kapitalizmin üstün morfolojisi imgesi gözümüzü bu denli kamaştırmasaydı, gayri-kapitalist ekonomik ilişkiler ve gayri-ekonomik ilişkilerin küresel entegrasyonunu kuramlaştırmak ve kapitalist küreselleşmenin gayri-kapitalist küreselleşmeyle birlikte var olduğunu görmek, hatta gayri-kapitalist küreselleşmeyi yeniden olabilir kılan kolaylaştırıcılardan olduğunu anlamak mümkün olurdu.

Enfeksiyon metaforunun sunduğu üretken tutarsızlıklardan bir başkası, bağışıklık olasılığıdır. Lash ve Urry "mal, emek, para ve bilginin" devlet yönetiminin ekonomiyi mahvettiği Doğu Avrupa gibi veya "ABD'deki siyah gettolar gibi "piyasaların olmadığı yerlere akmadığını" not ediyorlar (1994: 18). Kapitalist piyasanın küreselleşmesi pürüzlü bir iştir – yer yer yoğunluk ve seyreklik gösteren örümcek ağları (s. 24), enfeksiyon bölgeleri ve bağışıklık bölgeleri içerir. Seyreklik/bağışıklık bölgelerinde gerçekleşen ekonomik işlemler etkin görülmez, ancak (kapitalist) piyasanın bıraktığı boşluklarda başka piyasaların var olduğunu tahayyül etmek güç değildir. Böyle piyasalarda işte gayri-kapitalist metalar değiş tokuş edilmektedir.

Ancak piyasa, egzotik, gayri-kapitalist ve pis olana karşı geliştirdiği zevk ve arzular itibariyle son derece Katoliktir. Standart senaryoda der ki, bu bağışıklık, bu kapitalist boşluk, bu gayri-kapitalist meta üretimi alanları er geç kapitalizmin iktidarına tabi olacaktır. Kapitalizmin "piyasa" sayesinde bilinmeze uzanmasının, öznelere kapitalist metalara karşı arzu mikrobunu bulaştırmasının eli kulağındadır:

> Kapitalist kültür endüstrisi çeşitli "ötekilerde" "yeni" kültürler arayışı içindedir... Afrikalı Amerikalı, Üçüncü Dünyalı, gey ve lezbiyen, işçi sınıfı ve kadın (alt) kültürleri kültürel kapitalistler için çoğunlukla araştırmageliştirme işlevi görürler (MacNeill ve Burczak 1991: 122).[27]

27. Bu eğilimin en iyi örneklerinden biri, kimliklerini "Üçüncü Dünya" veya "ilkel" zanaatleri ve bilgileri temellük etmek üzerine kuran işyerleridir: "İlkel dünyanın, özellikle The Body Shop'ta satılabilecek ürünler için reçete sunabilen geleneksel bilgelikle dolu olduğu anlaşılmıştır. Şirketler dünyasında bir toplumu kendi amaçları doğrultusunda "kürcselleştirme" güdüsü yeni bir oluş değildir belki. Ancak The Body Shop örneğinde bu, şirketin tam da kimliğine içkin olan bir pratik olarak yapılmaktadır" (Deshpande ve Kurtz 1994: 47).

İnsanların kaybedecekleri yegâne şey zincirleri değil, bizzat kendileri, yaşadıkları yerler ve ürettikleri şeylere dair niteliksel bilgi akışı, yani kısacası "kültürleri"dir. Kültür... bu süreçte kültür olmaktan çıkar ve bunun yerine bir post-kültür veya trans-kültür haline gelir... Kültür istesek de, istemesek de, aşılacak bir şeydir (Wark 1994: xiii).

Piyasa aracılığıyla gayri-kapitalist metalarla veya "diğer kültürlerle" temas kurmak enfeksiyonun kapitalist bedene aktarılmasına asla izin vermez. Tersine, kapitalist piyasanın peşinden kültürün metalaşması ve "otantik kültürün" ölümü gelir.

Küresel piyasa ve kapitalist metalaşma hakkında yapılan homojenleşme iddiaları Grewal ve Kaplan'a göre yeterince sorgulanmamıştır:

Böyle tartışmalarda belirgin olmayan, hangi kültürün hangi öğelerinin (mal ve hizmetler de dahil olmak üzere) nerede, kimin tarafından ve ne sebeple kullanıldığıdır. Örneğin Hindistan'da Barbie bebek satılırken, Cabbage Patch bebekleri neden satılmaz? Mattel firmasının Hindistan'daki iştirakı Barbie'yi *sari* kıyafetiyle pazarlamayı uygun görürken Ken neden "Amerikalı" kıyafetleri giymeye devam eder?.. Bu bebekleri hangi sınıftan insan satın alır ve çocuklar bunlarla farklı mekânlarda nasıl oyunlar oynarlar?.. "Ulusötesi merkezlilik"ten kaçınmak, yerel öznelerin "ulusötesi iktidarın norm, değer ve göstergelerini" mekanik bir biçimde yeniden üreten "edilgen kaplar" olmadığını kabul etmeyi gerektirir (1994: 13).

Piyasa sadece veya tamamıyla kapitalist değildir, metalar sadece veya tamamıyla kapitalizmin ürünü değildir ve Hintli kız ve oğlanlara Barbie bebek satmak, sadece veya tamamıyla, yaklaşmakta olan küresel heteroseksist kapitalist krallığın habercisi değildir. *Queer* perspektifi, küresel metalaşma anlatısının tutarlılığı ve uyumluluğunu bozmamıza yardımcı olabilir. Bu süreç açısından evrensel bir senaryo olmadığı, Mary Gossy'nin "Kızlar ve Bebekler"[28] isimli bir dizi fotoğrafta Barbie benzeri bebeklerin nasıl kullanıldıklarına dair değerlendirmesinde ima edilir:

Barbie yapay penis değildir, penis ikamesi de değildir; daha ziyade lezbiyen erotizm figürüdür, bir kadının avucunun içindeki kadındır. Barbie ve

28. Fotoğraflarda Barbie'ye benzer bebekler vulvaya giriyor veya vulvadan çıkıyorlar.

Ken'lerle oynamak, kızlara lezbiyen *butch/femme** rollerini öğretir aslında – ve dolayısıyla ergenlik çağında bu bebek lezbiyen arzusunu temsil etmeye başlar (1994: 23).

Aynı mantıkla, Barbie bebekler Hindistan'da veya, ona gelene kadar, Indiana'da pazarlanırken neyin küreselleştiğini ve enfeksiyonun nasıl hareket ettiğini sorabiliriz.[29] Piyasa/meta/küresel kapitalist bütünlüğün tek bir anlamı olduğunu kabul ettiğimizde hangi iktidar ve potansiyellerimizden feragat etmiş oluruz?[30]

Eğer ÇUŞ, finans sektörü, piyasa ve metalaşmanın birbirlerini besleyen ilişkiler içinde var olduklarını varsayan hegemonik bir küreselleşme senaryosu yaratırsak, sonra bu oluşumun "gerçek" olduğunu ilan edersek, belirli sonuçlara davetiye çıkarmış oluruz. Bazı replik ve tepkiler "normal" görülürken, diğerleri Don Kişotvari ve gerçekçilikten uzak görülecektir. Küreselleşmeyi sorguya çekerek ve kapitalizmin bedenini homolaştırarak birçok farklı senaryoya alan açabilir ve farklı sonuçların gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak birçok farklı aktöre davetiye çıkarabiliriz.

* *Butch* daha çok erkekler için kullanılan bir terimdir, kaba sabalığı ve saldırganlığı temsil eder. Kadınlar için kullanıldığında ise erkeksiliği ifade eder. *Butch/femme* ikilisi, çoğunlukla lezbiyen çiftlerde etken/edilgen, erkeksi/kadınsı rollere gönderme yapar. *–ç.n.*

29. Rand, ABD'de Barbie'lere ilişkin hatıra ve deneyimleri *queer* perspektifinden incelediği büyüleyici anlatıyı şu düşünceyle bitirir: "Dinlediğim hikâyeler, hayret verici bir sıklıkla, Barbie'nin insanları kültür eleştirmeni veya siyasal aktivist haline getirdiğini anlatıyordu – aktivistlerin Barbie'yi homolaştırdığına (*to queer*) tanık olmak, kendinin de Barbie'yi homolaştırdığını hatırlamak, veya benim Barbie hakkında yaptığım çalışmaları duymuş olmak, konuştuğum insanları Barbie anekdotları anlatmaktan kültürel pratikleri, ideolojiyi, baskıyı ve direnişi düşünmeye, bazen de siyasal örgütlenme ve pratik geliştirmeye itiyordu" (1995: 195).

30. Daly kapitalist bütünlüğü sarsmanın başka yollarına işaret eder: "yaşam biçimi tüketiciliğinin siyaseten daha bilinçli biçimlerine doğru mütekabil bir kayış oldu – yerel ürünlere yapılan vurgu, çevreye zarar vermeyen ürünlerin tercih edilmesi, *apartheid* veya canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin sonucu olan ürünlerin reddi gibi. Bu yeni gelişmeleri, ortaya çıkan yeni ekonomik uzamı sabit bir kapitalist bütünlükle veya homojen bir ortamla özdeşleştiren klasik yaklaşım içerisinden düşünmek de mümkün değildir..." (1991: 88).

Sonuç: Küreselleşme ve "Ötekisi" veya Bir "Öteki" Olarak Küreselleşme

Tecavüzü gayet basitçe "kadınların hayatlarını çerçeveleyen gerçekliklerden" biri olarak kabul etmek, tecavüzü korkunç derecede isimlendirilemez ve temsil edilemez, bizim kavrayışımız dışında, yalnızca bizi kavrayan ve kuşatan bir şey olarak deneyimleyebileceğimiz bir gerçeklik olarak düşünmek demektir (Marcus 1992: 387).

Bu bölümde tartıştığım küreselleşme söylemi kapitalizmi kesinlikle "bizi kavrayan ve kuşatan" bir şey olarak sunuyor. Küreselleşmenin gücüne karşı birçokları onun yegâne "ötekisi" olarak "yerele" (veya yerelleşmeye) odaklandı. Yerelleşme, "küresel süreçlerin bazı yerel mekânlara mıhlanması ve böylelikle bu yerlerde kendi kendini idame ettiren büyümenin temeli haline gelmesi olasılığının" yollarından bahseder (Lash ve Urry 1994: 284). "Mekânsal engeller azaldıkça biz de, küresel mekânın muhteviyatına karşı çok daha fazla hassasiyet geliştirdik" (Harvey 1989: 294). Haraway gibi kuramcılar ise konumlanmışlıklar üzerinden ittifaklar kuran ve yerel mekânlar arasında "sistematiklik ağları" kuran birçok heterojen küresel örgütü görünür kılmaya çabaladılar.

Ancak yerelleşme küresel süreçlere karşı bir tür direniş içerebilse de, küreselleşme/kapitalizmin yerel tarafından nüfuz edilmesine yer yoktur. Öyle görünüyor ki, yerelleşme küreselleşmenin "ötekisi" olmaktan çok, küreselleşme tarafından içerilir, var edilir ve gerçekten de küreselleşmenin bir parçasıdır.

Marcus'un tecavüz senaryosu tartışması beni, küreselleşmenin tüm ekonomik işlemlerin polisliğini yapan –onları hizaya getiren, doğrudan rekabete ve denkleştirmeye sokan– ve yereli mütevazılaştıran dünyevi bir Krallık kuran toplumsal disiplinci olarak temsil edilmesine karşı direnme ve tekrar düşünme yollarını incelemeye itti.[31] Marcus'un tecavüzü en baştan ele alması, küreselleşme senaryosu içinde öznelerin yeniden konumlanmasını hayal etmemde il-

31. "Piyasanın benzer fakat zıt meşruluk anlatılarının merkezi metaforik terimi olması ilginçtir. Bir yandan piyasa özgürlük demektir; diğer yandansa disiplin" (Wark 1994: 181).

ham kaynağı oldu; kapitalist kimliğin morfolojisinin farklı teşkil edilmiş halinde temellenen farklı bir tahayyül, bizzat küreselleşmeyi "öteki" haline getirir.

Marcus'un önerdiği stratejiler, önce küreselleşme senaryosunu içeriden baştan yazmayı, işçiler ve topluluklar üzerinde ÇUŞ iktidarının kaçınılmazlığını ve "gerçekliğini" reddetmeyi, ÇUŞ'un sert ve duhul eden bedenini yumuşak, zayıf ve kırılgan olarak görmenin yollarını aramayı içerir. Küreselleşme senaryosu tarafından ÇUŞ'a atfedilen iktidar ve şiddeti doğallaştırmayı reddedersek ancak, küresel kapitalizme ereksiyonunu kaybettirme şansına gerçekten sahip olabiliriz. Aynı zamanda bu, ekonomik duhulün, Üçüncü Dünya'nın ekonomik bedeninde zorunlu olarak kısırlığa veya ölüme yol açan bir olgu olarak temsil edilmesini sorgulamamıza olanak verir.[32] Her iki baştan yazma girişimi, (kapitalist) küreselleşmenin kendisinin doğallığını sorgulamaksızın, ekonomik dönüşüme dair alternatif senaryo ve sonuç üretir.

Küreselleşmeyi sorgulamak için geliştirilebilecek ikinci strateji, küresel kapitalizme "gerçekliğini" ve meşruluğunu kazandıran daha kapsamlı ekonomik kimlik ve kalkınma söylemini tespit etmeyi ve küreselleşme senaryosu tarafından dünya ekonomisinin bedenine hegemonik bir kapitalist kimliğin kaydedilmesini incelemeyi gerektirir. Kapitalist kimliğin diğer tüm ekonomik kimliklerin şablonu haline gelmesindeki doğallığı, feministlerin cinsel kimliği yeniden kuramlaştırmalarından esinlenerek sarsmak mümkündür. Küreselleşmeyi, kayıtlarındaki bazı aşırı noktaların altını çizerek daha az jenital, daha az fallik kılmaya çalışabiliriz. Böyle noktalardaki kayıt, ya denetlenemez yani belirsiz, ya da potansiyel olarak gayri-kapitalist kimliğin kaydı olarak görülebilir.

Son olarak küreselleşmeyi sabit bir kapitalist kimlikten koparmak, ekonomik kimliğin homolaştırılması sayesinde mümkündür; kapitalizmin yekpare anlamları (piyasa/meta/sermaye) parçalanabilir ve farklı ekonomik varlık ve pratiklerin serbest kalması sağla-

32. Bu temsil gücünü, ulusal ekonomilerin ayakta kalma yarışı içinde olan kendi kendine yeterli organizmalar olarak kavramsallaştırılmalarından alır. Ekonominin bir beden veya organizma olmasının tartışılması konusunda bkz. 5. Bölüm.

nabilir. Küreselleşmeyi çokluk olarak, kendinin ötekisi olarak, farklı kalkınma yolları ve ekonomik kimlikleri kaydeden bir gidişat olarak düşünecek bir alan açılabilir. Küreselleşmeye yalnızca yerele (kendi içindeki ötekiye) sığınarak direnmek gerekmez; ekonomik farklılıkların çoğalmasını kaydetme kapasitesine sahip bir dizi alternatif senaryoya alan açacak bir süreçle söylemsel olarak yeniden tanımlanabilir.

Tecavüz önceden oluşturulmuş mağdurların başına gelmez; anlık olarak mağdur üretir. Tecavüzcünün düpedüz tecavüz etme gücü *yoktur*; tecavüzcünün gücünün yaratılmasında toplumsal senaryo ve bu senaryonun tecavüzün hedefinin katılımını davet etmekteki başarısı etkili olur. Tecavüz senaryosu tecavüz vakalarından önce var olur, ancak senaryo da tecavüz eylemi de, tecavüzcü ve tecavüz edilen olarak sabit kimliklerin sonucu oluşmaz veya bunları yaratmaz (Marcus 1992: 391).

7

Siyaset Olarak Post-Fordizm

POST-FORDİZM konusunda sayısı her geçen gün artan eserleri okudukça bu "kalkınma modelinin" günümüz deneyimini, büyük çeşitlilik gösteren toplumsal süreç ve kurumları yorumlayarak ve birbiriyle ilintilendirerek aydınlatma ve düzenleme gücüne hayran oluyorum.[1] Ancak bu katalitik kavram etrafında toplanan literatürün bereketi ve zenginliğine hayran kalmakla birlikte, post-Fordist kuramın bazı yönlerini son derece sorunlu ve kısıtlayıcı buldum. Endüstriyel toplumsal oluşumların kapitalist doğasını etraflıca vurgulayan, toplumları ekonomilerini merkez alacak şekilde kuramlaştıran, çelişkileri dolayımlanmış veya ertelenmiş olarak temsil eden ve kalkınmayı sistemli veya hegemonik bir süreç olarak anlayan birçok post-Fordist kuramcı, bundan önceki (kapitalist) ve diğer kalkınma kuramlarının özelliklerini tekrarlamış oluyorlar.

Bu tür kuramsal çalışmaları politika önerileri ve siyasal eyleme esin kaynağı olarak kullananlar açısından, endüstriyel toplumları geçmişin Marksist çerçevesi içerisinde kalarak anlama yöntemlerinin süreklilik göstermesinin sinsi bir yönü vardır. Değişim güçlerinin önüne bir kez daha istikrarlı, tutarlı ve hegemonik bir oluşum çıkarılmıştır.

Ancak post-Fordist kuram, bir eliyle aldığını öteki eliyle geri verir. Post-Fordist modelin kapsamı içerisinde tahayyül edilebilecek siyaset olasılıkları, mesela (1) küresel kapitalist sistem bağlamında ulusal düzeyde verilebilecek sınıfsal ödünlerle, (2) kapitalist sana-

1. "Kalkınma modeli" terimi Lipietz'den (1992) alınmıştır. Lipietz'e göre kalkınma modeli üç öğeden oluşur: bir birikim rejimi, bir düzenleme biçimi ve bir endüstriyel paradigma. Bunların her biri aşağıdaki Fordizm tartışmasında tanımlanacaktır.

yileşme ve canlanma yönünde atılacak yerel ve bölgesel adımlarla sınırlı olsa bile, post-Fordist model bu sınırlı olanakları *kuvvetli bir şekilde* önerir; birkaç farklı ölçekte ekonomik ve toplumsal kalkınma girişimine esin kaynağı haline gelmiş olması bu yüzdendir.[2]

Ancak bu, kaçınılmaz olarak, başka olasılıkların kaale alınmadığı anlamına gelir. Beni burada en çok ilgilendiren örneği ele almak gerekirse, post-Fordist imgelemin homojen kapitalist doğası, gayri-kapitalist ekonomik gelişim siyasetlerini etkin olarak dışlamıştır. Post-Fordist aktivistler, ekonomik fark ve sınıf farkı vizyonunun yokluğunda, ekonomik ve toplumsal alanda yeni bir tür kapitalizm tesis etmekteler.

Fordizm ve Post-Fordizm[3]

Post-Fordizmin hikâyesi çoğunlukla daha kapsamlı bir kapitalist kalkınma anlatısının parçası olarak sunulur; bu anlatı, İngilizcede topluca "düzenleme okulu" olarak anılan birkaç grup Fransız siyasal ekonomistin ürünüdür.[4] Anlatıya göre, endüstriyel kapitalist ülkeler ve özellikle ABD, II. Dünya Savaşı'nı takip eden ilk 25 yılda uzun bir bolluk döneminden geçti. Bu dönem, seri imalatı kitlesel tüketimle "erdemli büyüme devresi" içerisinde birleştiren Fordizmin doruğa olduğu dönemdi.

2. İlerici ekonomik kalkınma stratejilerine dair tartışmalar, yeni emek ilişkisi modelleri ve solda siyasal yönelimler, bazı ulusal bağlamlarda post-Fordizm diliyle ifade edildi: düzenleme kuramlarının ilk geliştirildiği ülke olan Fransa'da; yerel ekonomik kalkınma aktivizminin son dönemlerde filizlendiği ABD'de; planlamacıların yeni devlete uygun yeni bir ekonomi inşa etmeye çalıştıkları Güney Afrika'da; Kanada'da özellikle Yeni Kalkınma Planı'yla canlandırılan veya tahakküm altına alınan bölgelerde; *Capital and Class*, *New Left Review* ve artık yayımlanmayan *Marxism Today* gibi dergilerin post-Fordist ekonomi ve siyaset tartışmasını yürüten mekânlar olduğu İngiltere'de; ve 1980 ile 1990'larda İşçi Partisi hükümetiyle yönetildiği için post-Fordizmin endüstriyi yeniden canlandırma anlayışına uzun süredir ilgi duymuş olan Avustralya'da.

3. Aşağıdaki Fordizm ve post-Fordizm anlatısının amacı var olan tüm Fordizm ve post-Fordizm öykülerinden bir bileşim oluşturmak değildir – olsaydı da bunu başaramazdık. Zira bu toplum temsillerinin oluşumuna katkıda bulunan binbir çeşit çatışmalı anlatıyı tutarlı bir öyküde toplamak imkânsızdır. Yazdığım öyküye dair söyleyebileceğim şey şu olurdu: Fordizm ve post-Fordizm elbette ki burada anlatılandan ibaret değildir ve farklıdır, ama aynı zamanda budur da.

Düzenlemecilerin benimsedikleri kalkınma modeli, toplumsal üretimin yatırım ve tüketim arasında istikrarlı bir biçimde dağıtılmasından ibaret olan bir *birikim rejimini* merkez alır. Fordist dönemde bu rejim yatırım malları sektöründe sürekli yenilik içerdiği için, verimlilikte ve çıktı miktarında hızlı bir büyümeye ve bu büyümenin tüketici talebindeki benzeri hızda bir büyüme ile dengelenmesine yol açıyordu. Üretim ve tüketim arasındaki ilişki, büyük çeşitlilik gösteren toplumsal norm ve kurumları kapsayan bir düzenleme biçimi tarafından "düzenleniyor" veya istikrarlı kılınıyordu. Büyük şirketler, sabit kâr oranlı fiyatlama, ücret-fiyat endeksi ve toplu müzakerelerin hep birlikte ele alındıklarında yarattıkları etki, talebin büyümeye, verimliliğin artmaya, ücretlerin yükselmeye ve enflasyonun tırmanmaya devam etmesi idi. Yeni Düzen (*New Deal*) türünden sosyal güvenlik ve işsizlik tazminatı gibi sosyal sigorta önlemleri sayesinde işçilerin çalışmadıklarında bile tüketmeye devam etmesi güvence altına alındı.

Evde çekirdek ailenin sorgulanmayan (ve "aile yardımı" nosyonuyla tezahür eden) hegemonyası, standartlaştırılmış dayanıklı mallara olan iştahı doymak bilmez bir kitlesel piyasanın varlığını garantiledi. Uluslararası cephede, Bretton Woods ve GATT döviz ve meta piyasalarına istikrar getirerek, dünyayı kapitalist yatırım ve uluslararası ticaret için güvenli bir yer haline getirdi.

Fordist endüstriyel paradigma genelde, Taylorculaştırılan bir emek süreci ve işçiler ile makineler arasında katı bir işbölümü bağlamında gerçekleşen kitlesel üretim ile özdeşleştirilir. Otomotiv veya ev aletleri sanayii gibi tipik Fordist sektörlerde, standartlaştırılmış ürünler büyük partiler halinde rutinleşmiş, yarı-otomatik üretim süreçleri ile bu iş için tasarlanmış (veya tek amaçlı) aletlerle seri imalat sistemiyle üretilir. Kitlesel üretimin Fordist biçiminin diğer tanıdık

4. Michel Aglietta'nın *A Theory of Capitalist Regulation: the U.S. Experience* (Kapitalist Düzenleme Kuramı: ABD Deneyimi) isimli kitabı Paris düzenleme kuramının kurucu metni sayılır. Alain Lipietz'in bu bölümde de zikredilen çalışmaları, Paris ekolüne görece rahat bir giriş niteliğinde okunabilir, her ne kadar Jessop (1990) bu akımdan tek bir ekol olarak bahsetmenin artık zorlaştığını belirtiyor olsa da. Karmaşık ve sürekli çoğalan düzenleme yazınındaki farklı ekolleri kıyaslayan eleştirel görüşler için bkz. Boyer (1990), Dunford (1990), Jessop (1990) ve Peck ve Tickell (1994).

gerekleri arasında dikey entegrasyon, ölçek ekonomileri arayışı ve ne olur, ne olmaz diye yapılan envanter kontrolleri vardır.

Fordizm Altın Çağı'na 1950 ve 1960'larda ulaştı. 1970'lerin başına gelindiğinde toplumsal ve teknik sınırlarına ulaşmış, savaş sonrası dönemin uzun süren hızlı büyümesi artık sona yaklaşmaya başlamıştı. İşçiler Taylorize emek sürecinin güdükleştirici etkilerine karşı direnç geliştirmişlerdi; bu sürecin kendi de daha fazla Taylorculaştırılmaya karşı dirençliydi. Bu ikili direnç yüzünden verimlilik artışında baş gösteren yavaşlamaya rağmen tüketim, kitlesel üretim sisteminin kapasitesine yetişmeye yetkin veya istekli değildi. Talebin doğası değişiyordu; özel imalat ve lüks ürünlerin pazarlandığı piyasalar, kitlesel standart ürün piyasalarından daha hızlı büyüyordu. Talepteki durgunluk ve ithalatın yol açtığı rekabet, sınai kapitalistleri işçilerden ödün istemeye yöneltti. Yıllar süren toplu pazarlıklar ve geçim masrafı ayarlarından sonra, kapitalistler sendikaları etkisizleştirmeye, verdiklerini alıp kaçmaya yöneldi. ABD ve İngiltere'de, ve daha sonra diğer toplumsal oluşumlarda, devlet sosyal güvenlik ağını çözmeye başladı. Fordizm iflas etmişti.

Fordizmin krizinin sonunda kuramsal olarak ortaya çıkan post-Fordizm, başka şeylerin yanı sıra, solcu toplumsal çözümlemelerde düzenleme kuramının (münakaşalı) yükselişini ve birtakım başka kuramsal akımların pürüzlü bileşimini içeriyordu.[5] Belki de post-Fordizmin en genel kabul gören öğesi endüstri paradigması veya endüstriyel kalkınma modelidir, ki bu da düzenleme kuramından değil, esnek uzmanlaşma ve Japon usulü endüstriyel üretimle ilgili araştırma literatüründen kaynaklanır.

İlk olarak Piore ve Sabel (1984) tarafından kuramlaştırılan esnek uzmanlaşmanın kitlesel üretimin teknik ve toplumsal sorunlarına çözüm olduğu artık yaygın olarak ilan edilmiştir. Yeniden programlanabilen bilişim araçları şeklini almış olan teknolojik değişim, zanaati ve küçük partiler halindeki üretimi yeniden canlandırmakta, talep tarafındaki oynaklığın artmasıyla ve parçalanmayla üreticilerin başa çıkmasını sağlamaktadır. Esnek makineler ve esnek çalışan işçiler, eskinin kitlesel üretim sistemiyle özdeşleşen uzmanlaşmış

5. Post-Fordizm üzerine, kuramlaştırılmasındaki yaklaşım farklarını iyi yakalayan bir derleme için bkz. Amin (1994).

araçların ve vasıfsız işçilerin yerini almaktadır. Japonlar tarafından geliştirilen ve tam-zamanında denilen yönetim sistemi, üretimin her aşamasında kalifiye işçilerin bilgisini güncelleştirme, üretim sürecini basitleştirme ve maliyet denetimini teşvik etmektedir. İşçilerden ekip halinde çalışmaları ve geniş bir vasıf yelpazesine hâkim olmaları istendiği için, katı iş tanımları ve çalışma kurallarının –bunları icat eden bürokratik sendikalar gibi– modası geçmiş ve üretimin önünde engel oluşturmaya başlamıştır.

Esneklik, emek sürecini ve emek ilişkilerini yeniden şekillendirmenin dışında şirketleri de yeniden yapılandırmış ve sanayi haritasını baştan çizmiştir (Storper ve Scott 1989). Genişleyen bir ekonomide Fordist seri imalat, merkezi karar verme yapılarına ve mekânsal olarak dağınık üretim birimlerine sahip büyük entegre firmaların büyümesini teşvik etmişti. Öte yandan esneklik, daha küçük şirketlerin veya bağımsız bölümlerin ortaya çıkmasını desteklemiştir; bu tür şirket ve bölümler birbirleriyle karmaşık alıcı-satıcı ilişkileri kurarak etkileşime girer. Tasarım ve üretimde işbirliğine gitme ve piyasalardaki değişimlere hemen adapte olma zorunluluğu yeni ve daha yoğun mekânsal düzenlemelere sebep olmuştur. Örneğin küçük şirketler "sanayi bölgelerinde" kümelenmeye ve hiçbirinin tek başına oluşturamayacağı vasıflı işçi, teçhizat ve hizmet havuzunu paylaşmaya meyleder. Büyük montaj fabrikaları tam-zamanında-tedarikçiler halkasının ortasına mevzilenmeye meyleder. Araştırmacılar, var olan post-Fordizm sanayileşme örnekleri olarak, İtalya'daki Emilia-Romagna bölgesindeki sanayi havzalarına –meşhur "Üçüncü İtalya"ya– ve Japon imalat sistemine işaret ediyorlar.

Makro ekonomi düzleminde, siyasal ve kültürel düzlemlerde ise post-Fordizm daha az belirgin hatlarla tanımlanmıştır. Daha kötümser çözümlemelere (örneğin Harvey 1989) göre, post-Fordist tüketim, lüks ürünler ve kitle ürünleri piyasaları şeklinde kutuplaşmış bir emek piyasası tarafından ikiye bölünmüştür: Görece az sayıda vasıflı işçi "yuppie" refahından faydalanırken, çok sayıda sözleşmeli vasıfsız işçi düşük ücretlerle asgari gereksinimlerini temin etmek için mücadele vermekte. Siyasal düzlemde refah devletinin büyük geri çekilişi, piyasa ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanına yeniden sokulmasına tekabül eder. Postmodernizm kültürü bireysel hakları ve kişisel gelişimi toplu örgütlenme ve hedeflerin önüne ko-

yar, ekonomideki ademi merkeziyetçiliği ve özelleştirmeyi bu alanda tekrarlar (ve güçlendirir).

Hall ve Jacques'ın (1989a) kitabına katkıda bulunmuş yazarlar gibi birçoklarının aralarında bulunduğu daha iyimser solcular, esnek uzmanlaşmayı işçilerin işyerinde daha fazla kontrol gücüne sahip oldukları ve toplulukların yerel (köklü ve sorumlu) bir endüstriyel altyapıyı besleyen ve destekleyen çok üretken bir topluma uygun endüstriyel paradigma olarak görüyor. Farklılık siyaseti ve demokratik hakların sınıf siyasetini dönüştürdüğünü veya ikame ettiğini kabul ediyorlar; ancak bunu post-Fordist sanayide yöneticilerle işçiler arasındaki çizginin bulanıklaşmasına ve iş eksenli kaygılarla tanımlanmayan yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına bağlıyorlar. Kültürel alanda postmodernizmi metalaşmaya ve yüksek modern kültürün kısıtlayıcı elitizmine (bazen işbirlikçi) bir meydan okuma olarak görüyorlar.

İyimserler arasında farklı olanlardan biri Alain Lipietz'dir; o hem kötümserleri hem de iyimser olanları sermayeye teslim olmakla ve hikâyeyi daha başlamadan bitirmekle eleştiriyor. Lipietz'e göre (yukarıda tasvir edilen) kum saati misali gelir dağılımı neo-Fordizmin bir özelliğidir; neo-Fordizm, halihazırda sınırlarına dayanmış olan Fordizmi gerici bir zihniyetle kurtarma girişimidir. Esnek üretim sistemlerinden türeyen verimlilik artışlarının sermaye ve emek arasında yeni bir uzlaşma imkânı sunduğunu, buna göre işçilerin esnek emek süreçleri üzerindeki denetiminin ve bunlara katılımının arttığını ileri sürer. Artık çevre sorunları yayılmacılığa katı sınırlar koyduğuna göre, yeni mutabakat işçilerin daha fazla boş zaman talebini karşılamalı ve endüstriyel olmayan arayışlar için daha geniş imkânlar sunmalıdır. Bu tür imkânlar yaşam kalitesini tüketimde niceliksel artışlara gerek olmadan artırabilir (Lipietz 1987b, 1988a ve b, 1992).

Düzenleme Kuramında Toplumsal Bütünlük: Marksgil Gelenekte Süreklilik ve Kopuşlar

Kapitalist düzenleme kuramcılarına göre, Fordizm ve post-Fordizm gibi kalkınma modelleri "tarihsel tesadüf" sonucu birleşir. Düzenleme kuramı dolayısıyla diğer kapitalizm kuramlarının başlangıç nok-

tası veya varsayım olarak aldığı ekonomik ve toplumsal yeniden üretim süreçlerini sorunsallaştırır:

> Sistem içi yeniden üretime dair analitik anlamda şüpheci bir başlangıç noktasından hareket eden düzenlemeci yaklaşım, toplumsal ilişkilerin nasıl istikrar sağladıklarını –yani, düzenlemenin nasıl vuku bulduğunu– sorar. Herhangi bir toplumsal ilişkinin zorunlu olarak yeniden üretileceğini asla varsaymadan önlerine koydukları hedef, çelişkileri erteleyen ve dolayısıyla yeniden üretime katkıda bulunan kurumsallaşmış pratikleri tespit etmektir. Bir düzenleme sisteminin tanımı, çelişkili olsalar da toplumsal ilişkileri düzenliyor –yani, istikrarlı kılıyor– olmasıdır (Jenson 1989: 72).

Düzenlemecilerin anlayışına göre belirli bir kalkınma modeli, somut tarihsel bir durumun, sürdürülebilir bir istikrar ve büyüme dönemine olanak tanıyan koşulların biricik teselsülüdür o halde.

Ancak Fordizmin krizi ardından, kuramsal pratik faaliyetleri kuramcıların kendi reçete ve beyanatlarıyla çelişkili bir ilişki kurunca, bu formülasyondaki gözle görülür bir tutarsızlık ortaya çıktı. Fordizmin öldüğü açıklanır açıklanmaz düzenleme kuramcıları bir sonraki kalkınma modelinin (kuramsal) konsolidasyonuna giriştiler; modelin çıplak kemiklerine –yukarıda tasvir edilen birikim modeli, düzenleme biçimi ve endüstriyel paradigmaya– post-Fordist kaslar giydirmeye başladılar. Bu süreçte kalkınma modelinin somut tezahürleri dışında var olan soyut bir toplumsal yapı bulunduğu ortaya çıktı. Şekillendirdiği fiili toplumsal oluşumlardan bağımsız ve bunların öncülü olan kalkınma modeli, belirli toplumsal varoluş biçimlerini ve pratikleri düzenleyen, hizaya sokan bir toplumsal iskelet veya şablondur. Belirli kapitalist toplumlar "tarihsel tesadüf" ve açık uçlu siyasal ve ideolojik mücadeleler sonucu peydah edilmiş olabilirler, ancak kapitalist toplumun genel biçimi kuramsal bir veridir. Bu formülasyon, kalkınma modelini Marksist kuramın "bütünlüğün Marksizmi"[6] adını verebileceğimiz dalına dahil eder; toplumu yalnızca kısmen kapalı ve daima inşa halinde olan eklemlenmiş bir yapı olarak algılayan bütüncül anlayışların karşısına diker (bkz. örneğin 2. Bölüm, ayrıca Laclau ve Mouffe 1985).

6. Marksist gelenekte hâkim olan toplumsal ve ekonomik bütünlük kavrayışları için bkz. Cullenger (1994b). Bütünselleştirici toplumsal kavrayışların eleştirisi için bkz. Hirst ve Zeitlin (1991).

Kalkınma modeli ve benzer toplumsal şablonların kuramsal kullanımının bir özelliği olan yapısal özcülüğün Marksist siyaset anlayışları ve toplumsal ve ekonomik dönüşüm olanakları üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Reform ile devrim arasındaki ayrım, ki buna ilkinin aşağılanması ve ikincisinin mutluluk çağını açacağı inancı dahildir; devrim olanağının kapitalist yeniden üretimin zayıflık veya kriz anlarına bağlanması; işçi sınıfının toplumu dönüştürecek sosyalist siyasetin ayrıcalıklı veya doğal kaynağı olduğu ve sahici siyaset biçiminin kitlelerin mobilizasyonu olduğu görüşü; tüm bunlar toplumun istikrarlı ve tek(il) bir oluşum olduğu görüşüyle ilintilidir. Böyle bir toplum anlayışının merkezinde kapitalist ekonomi vardır; temelde sınıf antagonizması yüzünden yarılmış, ama ekonomik, siyasal ve kültürel alanlar arasındaki yansımalı karşılıklılık aracılığıyla birleşmiş bir toplumdur bu. Antikapitalist siyasal düşüncenin bahsi geçen öğeleri hem tanıdık gelir, hem de büyük ölçüde itibarlarını kaybetmişlerdir; ancak bunlara eşlik eden ve sebebiyet veren toplumsal bütünlük hâlâ kanlı canlıdır, alternatif vizyon ve izdüşümlerin peydah olmasını bloke etmese bile, cesaret kırıcı bir rol oynar.

Merkezileştirme

Kalkınma modelinin ana merkezi sorunlu bir sermaye birikim sürecidir; bu sürecin çelişkilerini erteleyecek, sürdürülebilir istikrar ve büyüme dönemlerine olanak tanıyan (ve ekonomik, siyasal ve kültürel norm ve kurumları tam kadro içeren) bir düzenleme biçimine ihtiyacı vardır.[7] Karmaşık düzenleme biçiminin her öğesinin sermaye birikimi sürecine "odaklanması" yüzünden bu süreç toplumun merkezi olarak kurgulanır.[8]

7. Gerçekten de düzenleme biçimi, toplumun Marksgil ve burjuva kalkınma kavramlarına ait olan doluluk, tamlık ve tutarlılığa ulaşmak anlamında var olmasına olanak tanır; bu kavramlar toplumsal bütünlüğün modernist temsillerine gömülüdür (ve toplumsal bütünleşme mit ve arzuları olarak deşifre edilmişlerdir).

8. Marksgil gelenekteki modernizmde merkezileştirmenin (özellikle öznellikle ilintili olan) etkilerini inceleyen ayrıntılı bir tartışma için bkz. Amariglio ve Ruccio (1994).

Fordizm ve post-Fordizmin temsillerinin çoğunda kalkınma modelinin ikincil veya alternatif merkezi endüstriyel paradigmadadır. Seri imalat ve esnek uzmanlaşma, diğer toplumsal pratik ve kurumların yalnızca kaynağı olarak değil, aynı zamanda modeli olarak da işlerlik gösterir; Fordist standartlaşma imgesi ile post-Fordist parçalanma/farklılaşma imgesi dolayısıyla üretim alanından diğer toplumsal alanlara tercüme edilir.

İşin ilginç yanı, kalkınma modelinin merkeziliğinin en görünür olduğu anlar, kriz ve çözülme anlarıdır. Kriz ister birikim sürecinin çelişkilerinden veya endüstriyel paradigmanın teknik ve toplumsal sınırlarından kaynaklansın (veya bu merkezi noktalara başka birtakım toplumsal mekânlardan aktarılmış olsun), bu toplumsal merkezlerden dışarı doğru, ekonomik ve toplumsal oluşumun tamamını istikrarsızlaştıracak şekilde yayılır. Parçaların birinin krizi böylece bütünün krizini doğurur. Bu süreçte hayati parça, toplumun geri kalan kısmını tanzim eden ve bir anlamda kendine tabi kılan veya kapsayan merkezi toplumsal unsur olarak ortaya çıkar. Seri imalat teklediğinde veya yoğun birikim hızının devamlılığı sağlanamazsa bu, Fordist kalkınma modelinde toplumsal uzamın tamamıyla yeniden yapılandırılmasına yol açan bir krize sebebiyet verir.[9]

Sermaye birikimini veya kapitalist üretim güçlerini (seri imalat ve esnek uzmanlaşma gibi endüstriyel paradigmalar bunların özgül biçimlerini oluşturur) merkez alan toplum, belirgin biçimde kapitalist kimliğe sahip birleşik bir oluşumdur. Dolayısıyla, devlet, ideoloji ve kültürün aldığı biçimlerin hepsi kapitalizme ve kapitalizmi tanımlayan unsur ve sorunlar ne olarak algılanıyorsa ona referansla belirlenir (örneğin, birikim sürecinde çelişkilere meyletme, veya şirket seviyesinde rekabet ve kâr arayışı veya sermaye ve emek arasında antagonizma gibi).[10] Diğer toplumsal momentlerin özellikle-

9. Bunun aksine, merkezsizleştirilmiş bir bütünlükte, bir mekândan başlayıp toplumsal bütüne yayılan bir kriz yerine, belirli bir toplumsal pratik veya kurumdaki krizi ve bu krizin toplumun diğer alanlarındaki değişimlerle olan karmaşık ve çelişkili ilişkisini kuramlaştırabiliriz. 9. Bölümde böyle bir analiz biçiminin bir örneğini sunuyor ve ev içi ilişkilerdeki krizin endüstriyel üretim üzerindeki karmaşık etkilerinin izini sürüyorum.

10. Bunlar da yine somut aktör ve kurumlar açısından sorun yaratan soyut bir kapitalizmin "zorunlu" öğeleri arasındadır.

rini tanımlamakta oynadığı merkezi rolden dolayı "kapitalizm" toplumsal eklemlenme içerisinde başat terim haline gelir. Dolayısıyla kriz sadece bütünlüğün krizi değil, *kapitalist* bir krizdir aynı zamanda. Bu da, örneğin, ev içindeki (gayri-kapitalist) ekonomik ilişkilerin, çok sayıda hane bağlamında dönüşüme uğrasalar bile, toplumsal bütünlükte bir krize yol açabilme veya yeni bir "kalkınma modelinin" ortaya çıkışına işaret etme gücü olmadığı anlamına gelir. (Model, ev-içi alanın böyle bir krize girmesi olasılığını dışlamaz.) Diğer taraftan kitlesel üretim, çok sayıda endüstriyel mekânda yerini esnek uzmanlaşmaya bıraktığında, bu tür yerel dönüşümlerin temel ve köklü bir dönüşümün habercisi olduğu ilan edilir.

Bunun, Fordist ve post-Fordist modellere ilişkin siyaset ve siyasal öznellik anlayışları üzerinde belirgin etkileri vardır. En genel düzeyde, kuramsal olarak tutarlı ve birleşik bir toplumsal oluşumun inşa edilmesi, zımni bir kolektif özneyle –birliği siyasal veya kültürel mücadelelerden ziyade (veya bunların yanı sıra) soyut kuramsal bir kurgu tarafından verili olan bir "biz" ile– ilintilidir. Düzenleme kuramının özelinde ise bu kolektif özne, kapitalist bir devletin "vatandaşlarından", yani kapitalist şirketlerde "işçi" olanlardan (veya iş hayatına hazırlanan öğrencilerden, iş hayatından emekli olmuş yaşlılardan ve işçileri yeniden üretmekle uğraşan ev-içi işçilerinden) oluşur.[11] Düzenlemecilerin hikâyesinin aldığı biçim –savaş sonrası dönemin kapitalizminin her şeyi kapsayan anlatısı– toplumsal farkın sınırı olarak deneyimin temel ortaklığını koyutlar.

Düzenlemeciler sınıf konumlarının siyasal aktivizm açısından diğer toplumsal farklılaşma formlarından daha fazla etkili olmadığında ısrar etseler de toplumun temel yapısal antagonizması sınıf çizgileri üzerinden belirlenir. Dolayısıyla "ulusal düzenleme biçimlerinin sınıfsal uzlaşmalar olarak ele alınmaları âdettendir";[12] sınıf-

11. Piore ve Sabel'e göre "işçi" aynı zamanda zımni olarak ayrıcalıklı siyasal öznedir. Seri imalattan esnek uzmanlaşmaya geçişin yeni bir "küçük çiftçi demokrasisinin" önkoşullarından biri olduğunu ima ediyorlar (1984: 303-7). Bunun özelliği, özgür ve bağımsız üreticiler ve eşitlikçi bir toplumsal yapıdır.

12. Hirst ve Zeitlin (1991: 22) şunu iddia etmektedirler: "metodolojik düzeyde düzenleme kuramcıları sınıfların, çıkarları kapitalist üretim ilişkilerinin soyut yapısından türetilen kolektif özneler olduğu fikrini reddeder" ancak "daha özgül düzenlemeci analizlere gelindiğinde, toplumsal güçler ampirik olarak gerekçelendirmeye gerek görülmeksizin sınıf terimleriyle çözümlenirler" (s. 22).

sal aktörleri diğer tür aktörlere nazaran (veya sınıf siyaseti diğer tür siyasetlere nazaran) toplumsal düzenlemenin çatışmalı inşasında zımni olarak daha ayrıcalıklı konumdadırlar.[13] Sınıfsal olmayan (örneğin toplumsal cinsiyet, ırk veya cinsellik üzerinden tanımlanan) toplumsal ve siyasal kimlik hareketleri, kendi kaygıları etrafında mobilize olabilirler, ancak kimlik siyaseti toplumun temel kapitalist doğasını değiştiremez. Toplumsal anlamda dönüştürücü siyaset, geleceğin makrososyal uzamında, kapitalist ekonomiye istikrar veya iyileşme getiren, sosyalist bir ekonomi nasıl tahayyül ediliyorsa, onu inşa etmeye odaklanan kolektif siyaset veya ittifak siyasetidir.

Merkezdeki Zorunluluk

Kapitalist düzenleme literatüründe "birikim rejimi" kapitalist toplumun yapısal modelinin canevine hiç sorgulanmadan yerleştirilir. Sermaye birikimi kapitalist kalkınmanın merkezi sürecidir ve, birçok Marksist kuramda olduğu gibi, kalkınma açısından merkeziliği savlandığı halde kuramlaştırılmaz.

Bu denli sorgulanmayan bir kuramsal statüye sahip sermaye birikimi süreci tam olarak nedir? En dar anlamıyla, sermaye birikimi sabit düzenli sermayenin büyümesi, daha kesin ifadesiyle, sabit sermayenin değerinin artması anlamını taşır. Daha geniş anlamıyla, sabit ve döner sermaye ile değişken sermaye de dahil olmak üzere, üretken sermayenin büyümesi anlamına gelir. Daha yaygın anlamıyla, kapitalizmin yayılması ve büyümesi ile, daha fazla üretim

13. Farklılığı kuramlaştıran postyapısalcılar, toplumu sabit ve tek bir kimliği olan merkezli bir birlik olarak düşünmenin sorunlu sonuçlarına dikkat çekmişlerdir. Örneğin Laclau ve Mouffe (1985) için, toplumsal pratikler, kimlikler ve kurumların sabit bir eklemlenme içine girmiş hali anlamında "toplum" imkânsızdır. Çoğul olarak yapılanmış, çoğul olarak parçalanmış ve birbirleriyle tanınma ve kabul açısından rekabet içinde olan çatışmalı anlatılar doğuran bir toplumsal uzamda, sürekli olarak yeni özne konumları ve kimlikleri ortaya çıkar. Bunlar yeni antagonizma ve siyasal projelerin hem ürünü, hem de kaynağıdır; onları doğuran toplumu yeniden kurgular ve tanımlarlar. Toplum, merkezi bir süreç veya ilişki etrafında kapanma sağlama veya toplumsal öğeler arasında sabit ilişkiler tesis etme anlamında var olamaz; toplumsalın bir nesnellik olarak ve kolektif öznelliğin nesnel zemini olarak kimliği daha ziyade bir negatiflik veya yokluk olarak kurulur: "O halde toplumsal gerçekliği anlamak demek, toplumun *ne* olduğunu değil, *neyin toplumu olmaktan menettiğini* anlamaktır" (Laclau 1990: 44).

dalının, daha fazla insanın ve daha fazla mekânın kapitalist ekonominin içine alınması kastedilir. (Bu anlamlar birbirleriyle çelişebilir elbet: örneğin, sabit sermayenin değerindeki bir artış, değişken sermaye kullanımında sert bir düşüşe ve bunu takiben kapitalist işgücünde daralmaya yol açabilir.)

Birçok Marksist akımda sermaye birikimine özel ontolojik statü atfetme âdeti vardır. Kapitalist şirketler tarafından artık değer üzerinden yapılan tüm ödemeler arasında, üretken sermayenin (ve daha kesin ifadesiyle, sabit sermaye stoğunun) artmasını güvence altına almaya ayrılan payın, kapitalist üretim sürecine katılmanın en önemli, hatta zorunlu sonucu olduğu düşünülebilir. Sermaye birikimi nihai olarak bireysel şirket faaliyeti olsa da, daha yaygın olarak kapitalist kalkınmanın kaçınılmaz eşi olarak, kapitalist hareketin "olasılık kanunu" olarak kurgulanır. Kapitalist ekonomiler birikim kanununu "ihlal" eder ve birikim uzunca bir dönem tersine dönerse, beriki süreç genelde birikim sürecinin çelişkili bir ifadesi olarak veya birikimin yeniden canlanmasının zorunlu başlangıcı olarak görülür – başka deyişle, birikimin tersine dönmesi, birikimin kendinin (zorunluluk anlamında) etkisi olarak görülür.[14]

Düzenlemeciler, sermaye birikimine içkin çelişkiler olduğuna dair tarihsiz anlatıyı ve bununla bağlantılı olan tarihsel ilerleme ve evreler dizini teleolojisini reddetmişlerdir. Ancak sermaye birikimi yine de kalkınma modellerinin merkezindedir. O merkezi konumdan hareketle, sermaye birikimi toplumsal tutarlılık vizyonu üretmekle kalmayıp, aynı zamanda (merkezileştirmenin etkisi olan hiyerarşik tertip sayesinde) diğer tüm toplumsal süreçleri önceler; basit bir şirket faaliyeti olmaktan ziyade, toplumsal bütünlüğün şartı haline gelir.

Kapitalizmin kaçınılmaz çöküşüne ve aşılmasına dair evrimci anlatı ile olan bağı koparıldığı halde bile birikim; merkezi süreç ve sistemsel şart olma statüsünün güçlendirdiği Fordizm ve post-Fordizm hikâyelerine farklı anlamlar katar. Burada aklıma gelen şey, öncelikle geleneksel olarak kapitalist ekonomilere atfedilen büyüme şartıdır. Düzenlemeciler kapitalizmin çöküşünün kaçınılmazlığından vazgeçmiş olsalar da, büyümenin kaçınılmazlığından vaz-

14. Bu argümanları Norton'a (1986, 1988b) borçluyum.

geçmiş değiller. Büyüme, kapitalist kalkınmanın sorgulanmayan "kanunu" olmaya devam eder; bunun ilerici aktivistler için anlamı, siyasetin kapitalist yayılmaya en azından katlanması, ama en iyisi teşvik etmesi gerektiğidir (zira "zorunlu" büyüme sürecinin alternatifi, birikim krizidir).

Sermaye birikimi gibi endüstriyel paradigma da yalnızca toplum temsilinin birleştirici merkezi olmakla kalmayıp, dinamik bir büyüme makinesinin asli parçalarından biridir.[15] Ayakta kalma ve kâr için sürdürülen rekabet ve mücadele içinde kapitalist firmalar sürekli olarak teknoloji ve emek süreçlerini üretkenlik artışı sağlamak veya piyasa paylarını başka rekabetçi yollardan sağlamlaştırmak amacıyla geliştirmekle uğraşırlar; bu tür çabalar tek bir hat üzerinde hizalanmıyorsa ve rekabet tek bir biçimde gerçekleşmiyorsa bile bu, şirketlerin büyüme eğilimi ve dinamiğini yansıtmadıkları anlamına gelmez.[16] Post-Fordist kuramın çeşitli biçimleri, farklı yollardan da olsa, yadsınamayacak bir kapitalist büyüme şartı tesis eder. Yereldeki ekonomik kalkınma aktivistleri bu şartın etkilerini belirli bir topluluk veya bölge içerisinde kavramaya çabalarken, yeni bir sınıf uzlaşması yaratmayı hedefleyen makro düzeyde siyasal projeler (örneğin Mathews 1986b) kâr, piyasa ve büyüme zorunluluğunun sınırları içerisine yerleşirler. Her iki durumda da ekonomi, sol siyaset de dahil olmak üzere toplumun geri kalanının katlanmak ve uyum sağlamak zorunda olduğu özerk bir saikin mekânıdır.[17]

Mütekabiliyet ve İstikrar, Çelişkiye Karşı Çelişkisizlik

Düzenlemeci okul, kapitalist birikimi kendini süren bir "sürücü" olarak temsil eden (yani kapitalizmin kendini ve nihai olarak diğer

15. Hall ve Jacques (1989b) gibi kültürel kuramcılar bile, örneğin "her şeyin üstünde, bu yeni dünyanın evrimini yöneten ve süren şey (esnek uzmanlaşmadır)" (s. 12) diye iddia ettiklerinde, bu teknokratik vizyona katkıda bulunurlar.

16. Bu süreci fiyat rekabetine indirgemeyen yeni rekabet kuramları post-Fordist yazının özellikleri arasında olsa bile, bunlar rekabet sürecini kapitalizmin büyüme şartından açıkça ayırt etmezler (bkz. örneğin Best 1990).

17. Post-Fordist kuram, ekonomik belirlenimcilik gibi güçlü bir anlamda değil, ama bu anlamda ekonomisttir.

tüm toplumsal süreç ve koşulları içsel mantığı aracılığıyla düzenlediğini söyleyen) birçok geleneksel birikim kuramından farklılık gösterdiği halde, birikimin kalkınma modelinde oynadığı merkezi rol bir ekonomik öz fikrinin var olmaya devam ettiğini ele veren ipucudur. Özün çekimi hafifletilmiştir, zira birikim rejimi kendine tekabül eden bir düzenleme rejimine yol açmaz, ancak çekim gücünün izlerini toplumsal yapının iki öğesi arasındaki mütekabiliyet ilişkisinde bulmak mümkündür yine de (Ruccio 1991).

Bir parçanın (düzenleme biçimi) bir diğerine (birikim rejimi) tekabül etmesi ve böylece onun fenomenal biçim veya ifadelerinden biri olması bu modeldeki özcülüktür; bunun beraberinde getirdiği bir "sorun" ise çelişkisizliktir.[18] Düzenleme biçimi, tüketim ve birikim arasındaki ilişkileri istikrarlı kılma işlevini görür.[19] Birçok farklı düzenleme kuramı, farazi bir çatışma ve düzensizlik kaynağını geçici olarak toplumsal bağlamıyla uyumlu kılan bu kuramsal yapı aracılığıyla çelişkiyi kuramsal merkezi mekândan dışarı kaydırır. Aynı yolu takip eden Fordizm ve post-Fordizm kuramları da, ekonomi ve politikanın birbirlerini çelişkiye girmek suretiyle nasıl zayıflattıkları yerine, birbirlerini nasıl yansıtıp güçlendirdiklerine dikkat çekmeye meyleder. Örneğin Harvey (1989) için esnek birikim kültürel yansımasını postmodernizmde, siyasal yansımasını post-Marksist radikallikte, yeni-muhafazakârlıkta ve özelleştirmeci veya serbest girişimci devlette bulur.

Böyle yansımalar, ister kültürel ve siyasal mantıkların ekonomik mantıkla örtüşmesi olarak (Jameson 1991; Harvey 1989), isterse bir toplumsal boyutun başka toplumsal varoluş düzeyleri üzerinde kırılmış imgesi olarak sunulsun, mütekabiliyete atfedilen kuramsal öncelik potansiyel siyasal aktörleri birtakım sorunlarla karşı karşıya bırakır. Belki de en önemlisi, hüküm süren kalkınma modeliy-

18. Özcülük burada bir süreç veya olayın merkezine tek bir öğeyi (veya bir öğeler kümesini) yerleştiren entelektüel süreç olarak anlaşılmaktadır. O halde nedenselliğe istinaden özcü hamle, biricik veya temel nedenleri (Marksizm içerisinde bu nedenler genelde ekonomiktir) yalıtma çabasını içerir; kimliğe istinaden özcülük toplumsal cinsiyet veya ırk gibi sabit bir çekirdek koyutlamayı içerir (bkz. 1. Bölüm).

19. Jenson (1989) düzenleme biçiminin çelişkileri "ertelediğinden" bahseder; Aglietta (1979: 383) ise çelişkiyi "hafiflettiğini" söyler.

le uyum içinde olmayan siyasal müdahalelerin başarılı olma şansının az olduğunu ima eder. Müdahaleler, sadece hedefledikleri belirli toplumsal mekânlarda değil, toplum ve kültürün her düzeyinde dirençle karşılaşacaktır. Yansıma kuramları böylece siyasal öngörüleri kısıtlar ve (bazı) siyasal projeler için caydırıcı etki yaratır.

Düzenleyen/düzenlenen bütünün parçaları arasındaki mütekabiliyete ek olarak düzenleme okulu zaman içerisinde mütekabiliyete de vurgu yapar. Tarih, yapısal kriz dönemleriyle birbirinden ayrılan istikrar dönemlerinden ibaret olur. İlginçtir, aynı şeyi mekânsal anlamda da yapma eğilimindedirler; ileri kapitalist ülkelerin "tamamlanmış" toplumsal oluşumlardaki çelişkileri bastırdıktan sonra, bunların "tamamlanmamış" çeper ülkelerinde ortaya çıktıklarını gözlemlerler.[20]

Değişim yerine istikrara yapılan söylemsel vurgunun da siyasal etkileri vardır. Fordizm ve post-Fordizm kuramları, solcuların daimi değişim kaynağı olarak çelişkileri bulup çıkarmak yerine, siyasal müdahale için en uygun zamanı kriz anlarıyla özdeşleştirmelerine yol açan tarihsel (ve halen var olan) eğilimi güçlendirir. Kapitalizmin uzun süren güçlü dönemlerini daha kısa süren zayıflık ve kalkışma dönemlerinin karşısına koyan öngörülebilir bir kalkınma yörüngesi yaratmak suretiyle düzenlemeciler, çelişkili ve eşitsiz kalkınma gibi alternatif anlayışların sundukları dönüştürücü olanakları kararturlar. Post-Fordist birikim rejiminin istikrar kazanmasını sağlayan yeni "sınıfsal uzlaşma" biçimlerine odaklandıkları için, antikapitalist siyasal kültürün temel taşı olacakları yerde post-Fordist düzenlemenin varoluş koşulu haline gelirler.[21]

20. Çeperdeki tamamlanmamışlığa dair tartışma için bkz. Ruccio (1991).

21. Bu, Fordizm ve post-Fordizm söyleminin çelişkiden yoksun olduğu anlamına gelmez. Hatta, bu söylemin basit zıtlıklar şeklini alan bir çelişkiler kümesi etrafında yapılandığını söylemek bile mümkündür. Fordist kalkınma modeline dair bilgi, post-Fordizmin ana hatlarını gayet keskin olarak öngörebilmeye olanak tanır. Bunun sebebi, kalkınma modelinin özsel yapısının değişmemiş olması değildir, ama post-Fordizmin hem Fordist kurum ve pratiklerin yokluğu tarafından, hem de Fordizme tarihsel veya mantıksal anlamda "zıt" olarak kurgulanan kurum ve pratiklerin mevcudiyetiyle tanımlanır. Belki de en tanıdık örnek, seri imalat ve esnek uzmanlaşma olarak ayrılan endüstriyel paradigmalardır. Bunlar, genelde Hirst ve Zeitlin'in (1991) ideal-tipik olarak işaretlediği oluşumlarda iki zıt özellikler kümesi olarak tanımlanır, ancak –Fordizm ve post-Fordizm yazınında– farklı

Çözülme ve dönüşüm anlarıyla noktalanan toplumsal tutarlılık ve istikrar dönemleri tahayyül etmek, sol siyasal geleneğin tanıdık bir öğesidir. Kapitalizmi toplumun tümünü kapsayan bir sistem olarak gösteren bütüncü vizyon gibi, istikrar imgeleri de solcuların devrimci siyaset yürütme kabiliyetlerini epeydir zayıflatmış, bunun yerine bir hazırlanma veya erteleme siyasetini teşvik etmiştir. Sistem içi bütüncülük küçük veya yerel dönüşümlerin devrimci vakalar olarak algılanmasını imkânsız kılarken, istikrar da solun enerjisinin bütünde çatlaklar oluşana dek "reforma" adanması gerektiği fikrini güçlendirir; kriz ânı gerçek bir ekonomik siyaset ve toplumu dönüştürme siyaseti için alan açılmasını temsil eder. Avrupa, Avustralya ve ABD'de birçok aktivist, benimsedikleri kuramsal çerçeveler "köklü" değişimi yakın değil uzak bir olasılık olarak kurguladığı için, bugün ilerici bir kapitalizmi konsolide etmekle uğraşmaktalar. Değişimi farklı bir biçimde temsil etmek çok farklı siyasal öngörü ve projelerin ortaya çıkmasını destekleyebilir. Eğer çelişki ve antagonizmanın her şekil ve varlıkta istikrarsızlık ürettiği görülebilseydi, sınıfsal dönüşüm olağan bir durum olarak tasarlanabilir ve gayri-kapitalist kalkınma günlük siyasetin odağı olabilirdi.

Kapitalizmin Bir Siyasal Kültür Olarak Temsili

Post-Fordizm kuramları –köklerinin düzenleme ve esneklik kuramlarında bulunmasından dolayı– endüstriyel teknoloji ve sermaye yatırımına kapitalist büyümenin nedenleri arasında öncelik tanıyan birçok ana akım kalkınma kuramına benzemeye başlamıştır. Düzenlemeci öncüleri gibi post-Fordizm'in öyküsü de "işleyen bir büyüme

---

tarihsel dönem ve kalkınma modellerine atfedilirler. Tarihsel anlatı ile kategorilerin inşası bu denli iç içe geçtiğinde, tarih kavramsal zıtlığın yapısını yansıtıyor diye temsil edilir, farklılık veya çelişkinin ise bir dizi dışlamalar aracılığıyla kurulduğu düşünülür (böylece, örneğin esnek uzmanlaşmanın özelliği, seri imalatın özelliklerini mantıksal olarak dışlamasıdır). O halde çelişki, bir biriciklik, karmaşıklık ve sürekli değişim kaynağı olan "içerisindeki fark" terimleriyle kuramlaştırılmak yerine, basit bir ikiliğe ("arasındaki farka") indirgenir. Burada gözden kaybedilen, kategorilerin sabitliğine, hatta dilin mantığının kendine karşı işleyen diyalektik anlayışların işaret ettiği gibi, bir şeyin başka bir şeye dönüşme olasılığıdır. Böyle bir diyalektik anlayışı Althusser'in üstbelirlenim kavramında bulmak mümkündür (bkz. 2. Bölüm).

topluluğunun kurumsal dokusuna özel ilgi besler" (Storper ve Walker 1989: 203). Post-Fordist kuramı bir ekonomik kalkınma söylemi olarak bazı sol çevreler açısından çekici kılan işte bu özelliğidir. Birçok ilerici ekonomik kalkınma projesi bugün istikrarlı kapitalist büyümenin teknik ve dağılımsal koşullarını barındıran post-Fordist toplum imgelerinden esinlenir ve beslenir. Böyle söylemsel ilgiler siyasal proje ve vizyonların odaklandıkları noktalar haline geldikçe, post-Fordizm söylemi ilerici kapitalist kalkınmaya "gerçekçi" bir siyaset katar. Ancak kuramsal vurguları yüzünden, gayri-kapitalist toplum ve ekonomi inşa etmeye yönelik alternatif bir siyaseti daha da gerçekleştirilemez kılmaya katkıda bulunur.

Post-Fordist kuramın siyasal etkilerini değerlendirmek için belki de en bariz başlangıç noktası son döneme ait ekonomik kalkınma aktivizminin öyküsüdür. Bu aktivizm daha eski endüstriyel ekonomiler çatlamaya başlayınca (veya, en azından, 1970'lerde bunların çözülmesi görünür olmaya başlayınca) ivme kazandı. Solcu sendikalar ve diğer aktivistler, sanayisizleşmenin harap ettiği topluluklarda iş imkânlarının yaratılması ve korunması için mücadele veren militan ittifaklar kurdular. ABD'de ve başka yerlerde fabrika kapanmalarına karşı savaştılar, şirketlerin sanayisizleşme stratejilerini inceleyip endüstriyel canlanma planları geliştirdiler. "Olgun" sektörlere devlet yardımı yapılması için kampanya yürüttüler, eyalet ve merkezi yönetim düzeylerinde fabrika kapanmasıyla ilgili kanun çıkartılmasını talep ettiler. Kapatılan fabrikaların işçiler tarafından satın almasını örgütlediler. Hızlı geçiş ve altyapısal kalkınma planları önerdiler; istihdam yaratmak, yatırımı desteklemek ve toplumsal yaşamı iyileştirmek üzere ayrıca çaba harcadılar. 1970 ve 1980'lerin sonunda ABD'nin eski sanayi bölgelerinde, en meşhuru Çelikte Üçlü Eyalet Örgütü olan birçok ilerici örgüt ortaya çıktı. Bunların çoğu bugün Endüstriyel Koruma ve Yenilenme Federasyonu (FIRR) adındaki bir şemsiye örgütün üyesidir.

Bu projelerle uğraşan aktivistler arasında –ki çoğu kapitalizmi sanayisizleşmenin nedeni olarak görür[22]– ara sıra sınıfsal dönüşüm

22. Kârlılık buyruğuyla ve kendine içkin olan, belirli ulusal sınırların dışına doğru yayılma eğilimiyle tanımlandığı anlamıyla, kapitalizmdir burada kastedilen. Dolayısıyla uluslararası iletişim ve ulaşımın teknolojik koşulları yeterince ge-

vizyonları da geliştirildi. "Limon sosyalizmi" taraftarları kapitalistlerin attıklarını satın almayı ve bunları kooperatif olarak işletmeyi savunuyorlardı. Staughton Lynd (1987) ve diğerleri sanayi mülkiyeti üzerinde işçi ve topluluk haklarını geliştirmek için uğraştılar;[23] bazı gruplar dağlık Bask bölgesine seyahat edip Mondragon'u* incelemeye başladılar. Böyle anlık ışıltılara rağmen çoğu solcu 1970'leri ve 1980'lerin başını, geleceğe dair belirgin bir vizyon geliştirmeksizin mücadele etmekle geçirdi.

Post-Fordizm'in öyküsü işte böyle bir öngörü boşluğunu doldurdu.[24] Geleneksel sanayinin yıkımından epeydir yılmış olan aktivistler için genel olarak post-Fordizm, özel olarak da esnek uzmanlaşma endüstriyel canlanma yaratmakta esin kaynağı olabilecek bir model sunuyordu. Geçmişin refahına geri dönmektense, bu kuram, küçük işletmelerin çoğalacağı ve işçilerin makinelere benzemeye çalışmak yerine insan olarak kapasitelerini gerçekleştirebilecekleri yeni bir dünya vaat ediyordu. 1980'lerin ortasında, büyük ölçekli sanayiyi korumak ve yenilemek için mücadele vermiş olanlar birdenbire önlerinde yeni bir yolun açıldığını fark ettiler. Yerel bazlı post-Fordist kalkınma stratejilerini desteklemekle kendi topluluklarını, kârlı fabrikaları sağdıktan sonra kapatan çokuluslu şirketler karşısında daha az savunmasız kılabileceklerdi. Küçük ve orta ölçekli şirketlerin "modernizasyonunu" teşvik ederek rekabetçi bir küresel ekonomide ayakta kalma şanslarını artırabileceklerdi. Baskın bir esnek uzmanlaşma imgesini model ve rehber olarak seçen solcular, sanayisizleşme karşıtları olmaktan çıkıp, post-Fordist çizgideki bir ekonomik kalkınmanın etkin taraftarları haline geleceklerdi.

---

liştiğinde ve çeşitli sebeplerden kaynaklanan rekabetçi baskılar arttığında, sermaye görece serbestleşmiş ve Fordist dönemin endüstriyel kalbinin attığı bölgeleri, başka yerlerdeki daha yeşil otlaklar uğruna terk etmiştir (der sanayisizleşme hikâyesinin bir versiyonu).

* İspanya'nın Bask bölgesinde dünyanın en büyük işçi kooperatiflerinden; imalat, finans ve perakende satış şirketlerini içine alan bu holding işçi iştirakı ile işletiliyor. *–ç.n.*

23. Bkz. örneğin Singer (1988).

24. Gerçekten de Piore ve Sabel'in *The Second Industrial Divide*'ı (İkinci Endüstriyel Bölünme) yazmaktaki hedefi, endüstriyel kalkınma gruplarını mobilize edebilecek basit ve çekici bir endüstriyel paradigma oluşturmaktı (Charles Sabel, 1989, sözlü iletişim).

Birçok solcu aktivist ve hükümet planlamacısı bugün post-Fordist endüstriyel kalkınma çabası içinde birkaç yoldan ilerlemektedir. Örneğin yönetici ve işçiler arasında teknolojik uzmanlığı teşvik edebilmekte, sanayi bölgelerinin yaratılmasını destekleyebilmekte, geri kalmış şirketlerin yönelebileceği özel imalat piyasaları arayışına girebilmekte veya emek sürecinde seviye yükseltimi ve teknolojik değişim hamlelerine işçilerin katılmasını sağlayacak eğitim programları düzenleyebilmekteler. Fordist refah devletinin dönüşümünün tamamlanmasına veya yerel ekonomik kalkınma girişimlerinin başarısına olanak verecek makro ekonomik koşulların tesisi için mücadele veriyor da olabilirler. İlerici oldukları için, bu tür faaliyetleri birkaç şekilde anlarlar. Bazıları herkes için yaşam standartlarını yükseltmenin temelini yarattıklarını düşünebilir, bazıları ise ana akım siyasal faaliyetlere ilerici bir ses kattıklarını veya daha fazla iş kaybı ve sendikal gerileme olmasını engelledıklerini ya da Fordist mutabakatın yerini alacak yeni bir sınıfsal uzlaşma için müdahale ettiklerini düşünebilir. Post-Fordist kuramla daha haşır neşir olanlar, faaliyetlerinin arzulanan sosyalist geleceğin öncüsü veya zorunlu koşulu olan ilerici bir post-Fordizmi inşa ediyor olduğuna inanabilir. Her halükârda kapitalist kalkınma gibi güçlü bir modelin (kabullenilen veya kabullenilmeyen) etkisi altında, yeni bir kapitalizme alan açmaktadırlar.

Bu gündemin arkasındaki itici güç elbette ki sadece post-Fordist kuram değildir. Ekonomik kalkınma aktivizmi esnek sanayi modellerinden esinlenmiş ve bunlarca yönlendirilmiş de olsa, bir yandan hem sağı, hem de solu avucunda tutan egemen "rekabet gücü" ideali tarafından da güdülür. İngiltere'nin belki de en önde gelen post-Fordist kalkınma uzmanı Robin Murray'in (1988) ve onun Amerikalı benzeri olan Michael Best'in (1990) perspektifinden bakıldığında, ilerici ekonomik alternatiflere zemin hazırlamak için rekabet gücüne sahip olmak zorundayız. Bu, çokça üretken, esnek uzmanlaşmış kapitalist endüstrilerin gelişmesini gerektirir. Sol (veya solun bir kısmı) bir kez daha kendini gayri-kapitalist alternatif yaratmanın yegâne yolunun önce bolluk içinde bir kapitalizm yaratmaktan geçtiğine ikna etmiştir.[25]

Post-Fordist kuramın ilerici bir kapitalist kalkınma siyasetini teşvik etmiş olması şaşırtıcı değildir. Post-Fordizm kuramları istik-

rarlı ve bolluk içinde bir kapitalizmin koşullarını yaratma konusunda epey zengin içgörü sunarken, nasıl olursa olsun, alternatif kalkınma biçimleri konusunda çok az içgörü sunarlar. İleri sanayi toplumu oluşumlarında kapitalizmin evrenselliği post-Fordist kuramın ve ilerici bir post-Fordizmi teşvik etmeye çalışan aktivistlerin temel varsayımlarından biridir. Birçok aktivist elbette ki yeni bir kapitalizm biçimi yarattıklarının (faaliyetlerini besleyen kuramcılardan çok daha fazla) farkındadır, ancak hiçbir gerçekçi alternatif olmadığına ikna olmuşlardır. Kapitalizm var olan yegâne oyun olarak kalmaz, aynı zamanda kapitalizmin sosyalizasyonu (eğer hedeflenen buysa) sosyalizme giden ana hattır. Kapitalizmi inşa etmeyi reddetmek, hiçbir şey inşa etmemeyi kabul etmek demektir.

Post-Fordizm kuramları, esnek sanayi paradigması ve sabit sermaye birikiminin koşul ve sonuçlarını merkez alarak kapitalist kalkınmanın yegâne yol olduğu bir dünya tahayyülü sunarlar. Farklı giriş noktaları veya anlatı merkezleriyle farklı kalkınma rotaları açılabilir ve farklı siyasal özne ve projeler hayata geçirilebilirdi belki. Şimdi alternatif bir sınıf söylemi olasılığını ele almak ve bunun siyasal sonuçlarından bazılarını incelemek istiyorum.

Bilgi, Sınıf ve Sanayi Toplumu

Post-Fordizm kuramları veya toplumsal ve ekonomik dönüşüme dair diğer makro anlatılar içinde iş görmek istiyor olalım olmayalım, sınıfı çağımız endüstri toplumlarının bilgisini üretmek açısından bir giriş noktası olarak almanın etkilerine bakmak ilginç olur.[26] Böyle bir bilgi toplumsal oluşumları karmaşık bir biçimde teşkil edilmiş, çok sayıda sınıfsal olan ve olmayan süreci kapsayan oluşumlar olarak görebilir ve sınıfın toplumun diğer unsurlarını şekillendirme, bunlar tarafından şekillenme yollarının geniş ve çelişkili yelpazesini anlamamızı sağlayabilir. Bu giriş noktasından başlayan söylemimiz, belli bir endüstriyel paradigmanın veya birikim rejimi-

25. Bu genel tablodaki önemli bir istisna Büyük Londra Konseyi'nin geliştirdiği Londra Endüstriyel Stratejisidir; bir kez Thatcher hükümeti tarafından geri püskürtülmüş de olsa bu strateji, birçok ekonomik biçim olduğunun kabulü ve bunları inşa etme girişimi olarak ayrı bir yerde durmaktadır.

26. Burada kullanılan sınıf kavramı 3. Bölümde geliştirilmiş olandır.

nin koşul ve sonuçlarına bakmak yerine, sömürünün koşul ve sonuçlarına odaklanabilir.[27] Post-Fordist kuram tarafından ihmal edilen veya gölgede bırakılan sömürü süreçlerindeki olası birtakım müdahale noktalarına ışık tutabilir ve mevcut post-Fordizm kuramlarının esin verdiklerinden çok farklı (ancak belki bunlarla taban tabana zıt olmayan) siyasal projelere esin kaynağı olabilir. Bunun ne anlama geldiğine dair birkaç örnek vereyim. Bu örneklerin can sıkıcı bir soyutluk ve kabalıkta olmaları, kendi dilini henüz geliştirmemiş ve toplumsal imgelemi yaygın olarak paylaşılmayan bir siyaseti tahayyül etmenin zorluklarına işaret edebilir.

Bölüşümle İlgili Sınıf Siyaseti

Son on beş yılda belli sektör ve bölgeleri hedefleyen kamu politikaları ve ilerici aktivizm; ister sanayi bölgelerinde birbirleriyle işbirliği içindeki yerel şirketler olsun, ister görece daha ucuz emek, çeşitli yardım ve teşviklerle cezbedilen çokuluslu şirketlerin fabrika şubeleri olsun, sağlıklı kapitalist girişimciliği teşvik etmeye odaklandılar. İstihdam ve bölgesel gelir yaratmaları gereken bu şirketlerin, emeğin sömürüsü sayesinde epey bir miktar artık yarattıkları varsayılmaktadır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Ortaya çıkan bu artık emek kime doğru akacak?

Birçok tanıdık hedef arasında paylaşılması ihtimali elbette ki çok büyüktür. Bunlar arasında devlete ödenecek vergiler, sigorta şirketlerine prim ödemeleri, yöneticilerin maaşları ve ikramiyeleri, hissedarların kâr payları, vb. vardır. Belki de ayrıca seçkin endüstri işçilerine ikramiye ve başka teşvikler olarak ödenecek, ama diğer işçiler bunun sağladığı refahtan menedilecektir. Belki geniş ve kırılgan finansal alanların gelişmesini sürdürmekte kullanılacaktır. Belki tekrar üretken ekonomik faaliyete yatırılacak, ancak yatırım bazı bölge ve ülkelerle sınırlı kalacaktır. Öte yandan "bölüşümle ilgili sınıf siyaseti" adını verebileceğimiz bir tür siyasetin odağı haline de

27. Dar anlamıyla sömürü, artık emeğe emekçiden başka biri tarafından el konulması anlamına gelir; sömürü içermeyen artık emek temellükleri, birey veya toplulukların kendi artık emeklerine el koyarak bunu kendi istek veya gereklerine göre dağıtmalarını içerir. Birlikte alındığında temellük ve bölüşüm "sınıf süreçlerini" oluşturur.

gelebilir; vatandaşlar, işçiler ve yerel hükümetler tarafından artığın bir kısmı kaynaklandığı bölgeye veya topluluğa geri getirilebilir. Böyle bir olasılık, şirketlerin işçilerden ve yerel topluluklardan hemen hemen her şeyi isteyebildikleri ama işçiler ve yerel toplulukların şirketlerden bir şey talep edemediği bir zamanda belki çok tuhaf gelebilir. Ancak hatırlanmalıdır ki müzakere gücündeki farklılıkları anlatan bu tür genel tasvirler her zaman belli "istisnaların" üzerini örter; böyle tasvirlerin kendileri iktidarı *paylaşılmış*, avantajı da *sahip olunmuş* gibi gösteren sorunlu bir iktidar kavramına dayanır. (Bunun aksine, iktidarı *dolaşan*, avantajı da *kapanın elinde kalacak olan* diye tanımlayabiliriz.) Şirketlere geri ödemek zorunda olmadıkları sübvansiyonlar dağıtma ve eyaletlerin veya belediyelerin özel şirketlere mecbur kılındığı tek-taraflı pazarlık yürütme pratikleri, şirketler ve topluluklar arasında aktivist, sendikacı ve politikacıların şikâyetçi oldukları eşitsizliği tesis eden şeylerdir (bkz. 8. Bölüm).

ABD'de geçtiğimiz yıllarda eyalet hükümetleri karşılıklılık konusunda daha hassas ve şirketleri pazarlıkta üstlerine düşeni yapmamaları yüzünden (örneğin yeni açılmış ve yüklüce sübvansiyon almış fabrikaları kapatmaktan veya vaat ettikleri istihdam koşullarını yaratmamış olmaktan dolayı) cezalandırmaya daha meraklı olmaya başlamıştır (Greenfield ve Graham 1996). Bu yeni tavır ve pratik şirketlerin tamamıyla bağımsız, toplulukların da tamamıyla bağımlı olmadığını (başka sözlerle ifade etmek gerekirse, her ikisinin de birbiri üzerinde ağırlığı olabileceğini) gösterir. Bu, ekonomik artığın, gayri-kapitalist özelliklere sahip ekonomik kalkınma projeleri de dahil olmak üzere (ama bunlarla sınırlı olmayan bir biçimde) yerel amaçlara aktarılmasını sağlamaya yönelik bölüşümcü sınıf süreçleri için yaratıcı bir zemin hazırlar. Şirketlere sağlanan sübvansiyon ve krediler bazen kârlarının bir kısmını, hasıl edildikleri sektör veya bölgeye yeniden yatırmaları şartıyla verilir (örneğin ABD'deki çelik sanayiinde uygulanmış, kârların belli bir yüzdesinin yeniden sektöre yatırılması, devlet yardımı alabilmenin koşulu haline getirilmişti). Gerek sendika gerekse hükümetin şirketlerle yaptıkları pazarlıklarda artığın bir fona aktarılması ve buradan yerel ekonomik girişimlere tahsis edilmesi gibi bir ayarlama yapmak mümkündür elbet. Bu yerel girişimlerin sınıf doğası belirlenmese de, çeşitlilik göster-

mesi muhtemeldir. Böylece, örneğin bir şirket tarafından beslenen yerel bir kalkınma fonu yaratılır, buna sendika da eşdeğer bir katkı yapar, ama fonu idare edecek olan topluluktur; farklı yelpazedeki işyerleri, istihdam imkânları, endüstri ve sınıf süreçleri bu fonla desteklenebilir. Fon idarecilerine sadece istihdam imkânlarında değil, sınıf boyutlarında çeşitliliği teşvik etmeleri konusunda da vekâlet verilebilir; idareciler de topluluktan çeşitli projeler talep eder.

Bu yolla, çelik veya kömür gibi tek bir sektöre endeksli bir topluluk, bir şirketin aldığı kararlara veya bir sektörün kaderine olan ekonomik bağımlılığını sınırlandırmaya çalışabilir; halihazırdaki ve gelecekteki (ana işkolunda halen istihdam edilen, bundan emekli olan ve işten çıkartılmış işçiler ile temel istihdam kaynağıyla ilişkisi olmayan bireyleri de içine alan) potansiyel işgücüne ekonomik hareketlilik ve çeşitlilik sağlamanın koşullarından bazılarını yaratabilir.[28] Böyle bir topluluk gayri-kapitalist ekonomik faaliyetin mev-

28. Kadınlar açısından çok dar bir istihdam yelpazesine, erkekler içinse çok homojen bir meslek yapısına sahip klasik bir tek sektörlü topluluk olan Orta Queensland, Avustralya'daki kömür madenciliği topluluklarında, örneğin, maden sendikası ve federal hükümetin madencilerden temellük edilen artığın bir kısmını yönlendirme olanağı vardı. Artığı bölgesel ekonomik temeli genişletecek ve istikrarlı kılacak yerel ekonomik kalkınma girişimlerine yönlendirebilecekken, bu toplumsal olanağın kullanılması için gereken vizyon üretilemedi. Sendikanın çabalarının çoğu halen, çoğunluğu erkek olan işgücünün maaş ve ek ödemelerini artırmaya yöneliktir (ki madencilerin büyük maaş ve ek ödeme paketleri artığın bir miktar kesilmesi anlamına gelir, çünkü diğer sanayilerde mutat olan gelir paketlerinin çok üstündedir). Hükümet ise sektöre hem sübvansiyon verir, hem de vergisini alır (ki bu vergi de artıktan kesilir). Bahsi geçen artık değerin bölüşümüne yönelik ödemeler artığın dağılımına yönelik çok sıradan ve geleneksel bir sınıf siyasetinin ürünüdür (ancak bu adla anılmazlar). Halihazırda bu bölüşümle ilgili sınıf siyaseti, maaş artışlarını durdurmak ve şirketlerin yatırım yapmasını teşvik etmek için ticari vergileri düşürmeye yönelik hareketler tarafından güdülmektedir; sermaye yatırımına kullanışlı artık değer havuzunu çoğaltmak suretiyle kapitalist kalkınmayı (ama başarılı ama başarısız bir yolla) teşvik edecek bir stratejidir bu.

Orta Queensland'de bölüşümle ilgili alternatif bir sınıf siyaseti, hibe, kredi ve finansal olmayan desteklerin küçük şirketlere aktarılmasına odaklanabilir; bunlar arasında ek iş yapan kömür işçilerinin zaten uğraştıkları işler (örneğin yabandomuzu avlamak ve etlerini piyasaya sunmak üzere işlemek gibi) veya bunlara katkıda bulunmaya çabalayan karılarının girişimleri (örneğin posta yoluyla ısmarlanacak veya kıyıdaki turizm beldelerinde açık hava pazarlarında satılacak çocuk kıyafeti dikmek gibi) vardır. Bu tür işletmeler ya kendi kendini döndürürler, yani insanlar Gabriel'in (1989) Marx'ın çizgisini izleyerek antik sınıf süreci adını ver-

cudiyetini artırabilir ve sınıfsal çeşitliliğin ekonominin sürdürülebilirliği açısından değerine dair bir söylem üretebilir. Zira, bir topluluğun üyelerinin erişebildiği potansiyel sektör ve meslekler yelpazesi, işçilerin yetenekleri ve kişisel eğilimlerinin çalışacakları işlerde ifade bulma şansı artsın diye genişletilmek istenebileceği gibi, aynı şekilde sınıf süreç ve konumlarındaki çeşitliliğin artması, sınıfa dair daha fazla opsiyonu mümkün kılmak için istenebilir (Gibson-Graham 1994a). (Sınıf konumlarına dair "seçenekten" bahsetmek garip geliyorsa bu, sınıf söylemini çevreleyen yetersizlik ve kısıtın, dışında var olamadığımız ama içinde bir etki yaratamadığımız bir sistem tarafından sınıfın üzerimize boca edildiği yönündeki hâkim hissin bir göstergesidir.)

Gayri-Kapitalist Sınıf Siyaseti

Kapitalist şirketlerden artık değer kesintileri elde etmeye yönelik bölüşümcü sınıf mücadelelerini desteklemenin yanı sıra solcular ve yerel aktivistler kapitalist endüstrilerdeki değişim ve müdahalelerin gayri-kapitalist artık emek temellükü ve bölüşümünü içeren sınıf süreçleri üzerindeki etkisini daha sistematik olarak baştan başa düşünebilirler. Bu "baştan başa" düşünme süreci sınıf çeşitliliğini geliştirecek geniş bir imkân yelpazesini gün ışığına çıkarabilir. Post-Fordist kuram tarafından altı çizilen çok bariz bir örnek, yeniden yapılanan Fordist şirketlerdeki rasyonalizasyon ve küçülme sürecine, serbest çalışanların sayısındaki artışın eşlik etmesidir. Çoğunlukla bu tür serbest mesleğe sendikalar ve diğer gözlemciler çok olumsuz bir esnekleşme süreci olarak bakarlar: İşverenler daha önceleri fabrikada yapılan işi taşerona sipariş ediyor, işçiler ise kendi

---

diği şekilde kendi artık emeklerine el koyarlar, ya da ortak işletilirler, yani işçiler artığa birlikte ve ortaklaşa el koyarlar. Kömür madeni şirketlerinin yerel işletmeleri desteklemek için bir fon oluşturmaya ikna edilmesi, özellikle de sendika bunun bir kısmını karşılayacaksa, hiç de imkânsız değildir. Ortak Queensland'deki kömür şirketlerinin bu topluluklarda devasa sermaye yatırımları vardır; dolayısıyla bu toplulukların yaşamaya ve çalışmaya uygun yerler haline gelmesi çıkarlarına uygundur. Ayrıca şirketlerin bu türden yeni bölüşüm girişimleriyle kaybedecekleri bir şey de yoktur; böyle girişimler işçilere prim ve devlete vergi olarak ödenen artık değerin doğru yönlendirilmesine odaklanabilir (bkz. 8. Bölüm).

iradeleri dışında "serbest çalışan" oluyorlar. İş güvencelerini ve tam zamanlı daimi statülerini kaybediyorlar ("geçici" veya "yedek" hale geliyorlar). Genelde daha uzun saatler çalışıp daha az maaş alıyorlar, hastalık izni, ücretli izin veya emeklilik maaşı hakları olmuyor. Bu koşullar altında birçok sendikacının sözümona "serbest çalışan" işçilerin aslında örtük kapitalist işçiler olduğunu iddia etmeleri şaşırtıcı değil. Bu sebepten dolayıdır ki, sözleşmeli işçinin serbest çalışan statüsünü ciddiye alamayan sendikalar, taşeronluğa ve sözleşmeli[29] istihdama karşı, ek avantajları olmayan ve düşük ücretli "serbest çalışan" işçilerin kapitalist firmaların içine alınması için mücadele etmişlerdir.[30]

Hotch (1994), serbest mesleğin yükselişinin emek hareketi açısından anlamını konu alan çalışmasında bu fenomeni alternatif bir perspektiften yorumlamıştır. Hotch, sendikaların (veya Ulusal Emek İlişkileri Kurulu'nun yetki alanı dışındaki diğer örgütlerin) bu insan grubu için, alternatif, gayri-kapitalist bir istihdam biçimine katıldıklarını ciddiye almış olsalardı, neler yapabilirlerdi, diye düşünmek ister. Kapitalist şirketi veya devlet bürokrasisini güvenli ve iyi ücretlendirilmiş istihdamın yegâne kaynağı olarak görmektense, emek örgütlerinin gitgide daha büyük miktarda işgücünü içine alan serbest çalışma sektörüne daha fazla güvence, gelir ve olanak sunabilme hedefini gütmeleri gerektiğini ileri sürer.

Bunun ne anlama geleceği, kısmi olarak "yeni" veya "geleneksel olmayan" işgücü için stratejistler tarafından geliştirilen önerilerde mevcuttur; bu önerilere göre emek hareketi birkaç hedef peşinde koşmalıdır.[31] Bunlar arasında "yedek" işçileri pazarlık gücüne sahip birimler halinde örgütleyerek daha yüksek maaş ve daha iyi çalışma koşulları elde etmelerini sağlamak; herkes için sağlık sigortası ve "taşınabilir" emeklilik planı talep etmek; ve en önemli fakat en zor olanı, serbest çalışanların haklarının Ulusal Emek İlişkileri Ka-

29. Sadece işçilerin çıkarı için değil, elbet, şirketler kadrolu işçilerini çıkardıkça üye kaybeden sendikanın da çıkarı için.

30. Bu, yedek işgücü konusunda geliştirilen geleneksel olmayan hiçbir yaklaşımın olmadığı veya kapitalist şirkette istihdam edilmeyen işçiler için ilerici öneriler olmadığı anlamına gelmez; sadece hâkim sendika söyleminin serbest çalışmayı olumlu değil de olumsuz bir seçenek olarak değerlendirdiğinin altını çizer.

31. Bkz. örneğin Heckscher (1988).

nunu tarafından kapsanmasını sağlamaya çalışmaktır (Hotch 1994: 60-1).[32]

Hotch bu stratejik gündeme ek olarak sınıf çeşitliliğini destekleme hedefini de getirir. Hindistan'daki Serbest Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA) modelinden ilham alarak, serbest çalışanların, artığın zorunlu emeğe oranı olarak tanımlanan "öz-temellük oranlarını" artırmalarına yardımcı olabilecek çeşitli girişimleri belirler. Bu oranı artırmak, kendi işinde çalışmanın (sigorta şirketlerine yapılacak ödemeler, kira, yeni teçhizat veya iş eğitimine yatırılacak para ve daha birçok şeyi de içeren) koşullarını güvence altına alacak mevcut artık havuzunu artırabilir; böylelikle serbest çalışma, kapitalist bir firmanın istihdamından (ve sömürüsünden) daha uygun bir alternatif haline gelebilir. Artık emeğini kendi temellük etme oranını artırmanın bir yolu gerekli emeği (yani geçim masraflarını), makul fiyatlara kaliteli kreş imkânı sağlanması ve toplu taşımanın iyileştirilmesi gibi önlemlerle azaltmaktır.[33] Başka bir yol ise, artık emek üretimi ve temellükünün koşullarını, eğitim programları (veya bu programlara ulaşma imkânı sağlanması) ile serbest çalışanların beceri seviyelerini yükseltmek (zira çoğunlukla masaüstü yayıncılığı gibi, rekabetin çok büyük olduğu hızla değişen alanlarda çalışırlar) veya yeni teçhizat alımları için düşük faizli finansmana erişim sağlamak suretiyle desteklemek olabilir. Son olarak emek örgütleri serbest çalışanlara hammadde ve üretim sürecine giren diğer girdileri satın almaları için alım kooperatifleri veya tek başına üretici olarak iş yapmanın güçlüklerini hafifletecek pazarlama kooperatifleri kurmakta yardımcı olabilirler.[34] Örneğin Hotch şunu not etmektedir:

32. Hotch (1994: 61-2), ABD'deki emek hareketinin Hindistan'daki Serbest Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA) örneğinin izinden gitmesi gerektiğini savunur; SEWA o ülkede sendika olmanın yasal tanımını sorgulamış ve sendika olarak tanınma hakkını kazanmıştır.

33. Bu girişimler tüm serbest çalışan işçiler için aynı derecede (veya herhangi bir şekilde) ya da aynı açıdan faydalı olmaz, ancak böyle işçiler arasında (kendilerini serbest-çalışan diye adlandırmak dışında) hiçbir özsel ortaklık olmaması ve dolayısıyla çıkarlarının heterojen olması, olumlu girişimlerin önünde engel teşkil etmemelidir. Böyle girişimlerin sendika içinde çatışma yaratabileceği, aynı zamanda bazı üyelerinin refahını artıracağı kabul edilmelidir sadece (Hotch 1994).

ABD'de kooperatif birimleri kapitalist firmalara iş hizmetleri sağlayan işçiler açısından özellikle faydalı olabilir; zira firmaların çoğu serbest çalışan işçilerle doğrudan sözleşme yapmaya yanaşmaz, çünkü bunlar bir projeyi tamamlayamamaları durumunda "yedekleme" desteği verememekte veya son teknoloji kullanan teçhizata sahip olamamaktadır. Sendikalar daha fazla alım gücüne sahip kooperatifleri ve karşılıklı destekten elde edilecek faydayı geliştirebilir; böylece üyelerine işçilerin artık emeğinin tamamını veya bir kısmını temellük eden bir danışmanlık firması aracılığıyla taşeron çalışma karşısında bir alternatif sunabilirler (1994: 71).

Serbest çalışanları destekleyecek tüm bu stratejilerin yapmaya çabaladığı şey, bireylerin kendi artık emeklerine el koyabilecekleri koşulları yaratmak, aynı zamanda kabul edilebilir bir yaşam standardından ve çalışma koşullarından faydalanmalarını sağlamaktır. Bunlar ayrıca gayri-kapitalist meta üretimini ve daha da önemlisi, kapitalist istihdam ve sömürüye karşı olumlu ve arzu edilebilir bir alternatif olarak gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin varlığını desteklerler.

Serbest çalışma durumuna ek olarak post-Fordist bilgi, gayri-kapitalist sınıf süreçlerinin ve bunların kapitalizmin dönüşümü ile olan etkileşimlerinin altını başka yollardan da çizebilmektedir. Örneğin, endüstrinin yeniden yapılandırılmasının hanelerde ev-içi mal ve hizmetlerin üretimiyle girdiği etkileşimi ele alalım; burada artık emeğin üretimi ve buna el koyulması gayri-kapitalist bir biçim alır. Kadınların giderek daha çok istihdam edilmeleri bazı hanelerde son derece yerleşik olan sömürü örüntülerini sarsmış ya da en azından bunları gözle görülür meseleler haline getirmiştir. Bazı kadınlar, toplumsal cinsiyetçi bir anlayışla ayrışmış işlerde çalışmayı, ev içinde artık emek üreticileri olarak halihazırda karşılaştıkları sömürüye yeni ve sömürücü bir sınıf konumu eklenmesi olarak deneyimlemiştir; ancak diğerleri kapitalist sömürünün onlara evde komünal

34. Yaratıcı bir dency uygulayan Melbourne'daki Queen Vic Kadın Merkezi (kâr amacı gütmeyen bir kadın örgütüdür), münferit kadınlar ve kadın örgütlerinin ucuz tarifeli iletişim hizmetleri almaları için Kadınların Telefon Ağı'nı kurmuştur. Telekomünikasyon hizmetlerinden topluca faydalandıkları için yekûn tutan bir kullanıcı haline gelen kadınlara sadece ucuz tarifeli uzak mesafe telefon hizmeti değil, bilgisayar yazılım paketleri ve küçük işletme muhasebesi hizmetleri de verilmekte, böylece kolektiflerin ve bireylerin (hem siyasal hem de ekonomik) örgütlenme kapasiteleri artmaktadır (Srebrenka Kunek 1995, kişisel yazışma).

artık temellükünün koşullarını yaratmaları için kaldıraç işlevi gördüğünü düşünmektedir. Bazılarıysa maaş "köleliklerini" tek reisli haneler kurarak kendi artık emeklerine el koyabildikleri üretim koşulları yaratmışlardır (Fraad ve diğ. 1994). Hem endüstriyel politikaya müdahalelerde, hem de toplu sözleşmelerde ilginç ve yaratıcı bir yaklaşım, endüstriyel pratiklerdeki değişikliklerin evdeki çalışma ve sınıf ilişkileri üzerindeki etkisine yoğunlaşabilir. Bu açıdan bakıldığında, vardiya ve fazla mesailer önem kazanmaktadır, zira vardiyalı çalışan bir işçinin veya fazla mesai yapanın eş(ler)i, ev-içi ekonomisini koruyabilmek için çoğunlukla ev-içi artık emeklerini artırmak durumunda kalır. Hanedeki sınıf ilişkilerini incelerken böyle ev-içi zorluk ve adaletsizlikleri ortaya çıkaran bir bakış, kısaltılmış bir iş haftası, iş haftasında veya gününde esnek çalışma saatleri talep eden bir hareket başlatabilir veya böyle bir indirim yönünde baskı yaratabilir.

Son olarak, ekip çalışması, sorumluluk paylaşımı ve katılımı vurgulamaları sayesinde post-Fordist üretim biçimleri, bazı endüstriyel bağlamlarda komünal sınıf süreçlerinin ortaya çıkmasına elverişli ortam sağlayabilir. Artık emeğe, kapitalist kalkınma pahasına, komünal olarak el koyulmasını teşvik edecek mücadelelerin nasıl olabileceğini düşünmek önemlidir. Finansal teşvikler (mesela ikramiyeler ve kâr payları) ve neredeyse eşitlikçi olan işçi katılımı modelleri rekabetçi strateji söyleminden sınıf dönüşümü söylemine nasıl "tercüme" edilir?

Bu gayri-kapitalist sınıf girişimlerinin hiçbiri uzak veya gerçekdışı olasılıklar değildir; aksine bunların hepsi çeşitli endüstriyel ve ev-içi bağlamlarda işlev göstermektedir, ancak hiçbiri post-Fordist geçiş dönemine eşlik eden gelişmeler olarak kuramlaştırılmamıştır henüz. Bunun sebeplerinden biri post-Fordizm anlatısının çok belirgin olarak bir kapitalist kalkınma anlatısı olması ve bu anlatının, sömürü ve sınıf yerine imalat sanayii ve sermaye birikimini merkez almasıdır. Post-Fordist anlatı, ilerici kapitalist kalkınmayı savunan yeni bir sol siyasetin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Bundan yapılacak bir çıkarsamayla, yeni bir sınıfsal dönüşüm siyasetinin, yeni bir sınıf söylemi ve bilgisinin sonuçlarından biri olacağını iddia etmek mümkündür.

Sonuç

Bu analizin altında, bilginin toplumsal gerçekliğin son derece etkin bir bileşeni olduğu fikri yatmaktadır. Bununla ilintili olan bir başka fikir, bireysel bilginin (belirli söylemsel ve ontolojik bağlılıkları, diğer olası bağlılıkları dışlayacak şekilde temsil etmesi anlamında) ister istemez sınırlı ve eksik olduğudur. Bilgi, değiştirmediği ama çelişkiye de düşmemesi gereken dışsal bir gerçekliğe "tekabül etme" beklentisinden kurtarılınca, heterojenlik alanına girer; bazı bilgilerin gerçekle daha "yakından" ilişki kurduğu için diğerlerinden daha doğru veya otantik olduğu, yargısının geçerli olduğu alandan çıkmış olur aynı zamanda. Bu farklılık dünyasını müzakere ederken bilgileri "gerçek dünyayla" mütekabiliyet dereceleriyle değil, tekillikleriyle ayırt edebiliriz – yani, başka şeylerin yanı sıra, sorunsallaştırdıkları toplumsal ve doğal süreçler, bilgiye toplumsal bir süreç olarak atfettikleri statü, benimsedikleri doğrulama kriteri, dağınık ve çelişkili toplumsal etkileri ile. Bu perspektiften bakıldığında Fordizm ve post-Fordizmin bilgileri siyasal müdahaleler olarak görülebilir: Toplumsal temsiller bağlamında belirli özne konumları oluşturarak siyasal özneleri hareketlendirmekle kalmazlar; aynı zamanda genel bir toplumsal yapı, belirli bir toplumsal formlar kümesi ve bunların her birine has değişim koşullarını tebarüz ettirerek siyasal imgelemin ana hatlarını da tesis ederler. Fordizm ve post-Fordizm kuramları böylece belirli bir siyasete katkıda bulunurlar; bu siyasetin birtakım tereddütleri ve aciliyetleri vardır, birtakım olanaklara ve kapanmalara yol açar. Bu güçlü toplumsal temsillerin faydalı bir biçimde değerlendirilebileceğini, işte bu türden katkılarından dolayı önermekteyim.

Post-Fordist kuramdan esinlenen ekonomik aktivizmin büyük bölümü, toplumsal adaleti kapitalist büyümeyle sağlamaya çalışır. Kısmen bu, sanayileşmiş toplumsal oluşumların eşitsiz değil de, homojen biçimde kapitalist olduğu görüşüne, bu modeldeki merkeziyet ve mütekabiliyetlerin nasıl katkıda bulunduğunun bir yansımasıdır. Eğer ekonomi esasen kapitalist ise, o halde ekonomik aktivizmin başarılı olması için, gayri-kapitalist müdahale gibi ütopik bir hayalin peşinde koşmaktansa, bu "gerçekliğe" uyum sağlamalıdır.

Toplumsal şablon (yani kalkınma modeli) düzeyinde toplum, bilinmeyen ve inşa halinde olan değil, bilinen bir kendiliktir. Bu durum, siyasal özneleri nesnel olarak verili bir toplumsal bütünlüğün öğeleri olarak konumlandırır; toplumsal bütünlükte ayarlamalar yapılabilir (daha iyi veya kötü bir "sınıfsal uzlaşma" aracılığıyla), ancak toplumsal bütünlük sonuçta adapte olmamız gereken bir şeydir. Siyasal öznelliğin sınırları (hem içsel kuruluşunun hem de dışsal ifade veya eylem olasılıklarının sınırları) nesnel bir toplumsal yapı –yani, ekonomik büyüme zorunluluğu tarafından güdülen ve yeniden kurgulanma olasılıkları derinlerde yatan ve siyasetin ulaşamayacağı bir yapısal öz ile sınırlanmış olan kapitalist toplum– tarafından oluşturulur.

Toplumun merkezsizleştirilmiş, tutarsız ve karmaşık bir bütünlük olarak alternatif bir biçimde temsil edilmesi, sınıf (ve diğer) süreçlere herhangi bir zamanda müdahale etmeye elverişli çok sayıda nokta sunar. Üretimi evde, "kayıtdışı sektörde", endüstriyel sektörde, hizmet sektöründe, kamu sektöründe vuku buluyor diye temsil edebilir. Bunların hiçbiri ekonominin merkezi olarak veya ekonominin temel itici gücünün mekânı olarak görülmek zorunda değildir. Hepsi ekonomiyi ve daha büyük toplumu oluşturmaya katkıda bulunuyor olabilir; hepsi üretimin çeşitli teknoloji ve organizasyonlarını barındırır; hepsi sınıf süreçlerine mekândır. Ve hepsi devamlı surette değişime tabidir.

Bu tür toplumsal temsiller farklı bir sınıf politikası anlayışına alan açabilir, sınıfsal dönüşüm siyasetini sistemsel geçiş imgelerinden ayırabilirler. Sınıf kolektif öznellik ve sistemsel gelişme kavramlarından ayrıştırılırsa, "kişisel" bir sınıf siyasetinin ortaya çıkması olasılığı vardır; sınıfsal dönüşümün mekânı ulusal endüstriyel tarih sahnesinden bireysel hane, şirket, atölye, devlet dairesi veya artık emeğin üretildiği ve temellük edildiği herhangi başka bir yere tercüme edilebilir. Post-Fordist kuramın simgesi olan esneklik, sınıfsal dönüşümün eşiğinde asılı kalacağına, sınıf boyutuna yayılabilir.

8

Bölüşümle İlgili Yeni Bir Sınıf Siyasetine Doğru

SÖMÜRÜCÜ SINIF ilişkileri geleneksel olarak sınıfsal dönüşüm siyasetinin sorgulanmayan hedefi olurken, (tekrar) bölüşüm meseleleri genelde sosyal demokrat reform siyasetine havale edilmiştir. Bu ikilik, her iki siyaset türünün de kamusal gözlerden uzaklaştığı[1] şu zamanda incelenmeye tabi tutulmalıdır. Sömürüye sınıf siyasetinin gerçek meşru odağı olduğu gerekçesiyle bölüşümden daha fazla önem atfetmek, derinlerde yatan özcü bir ekonomik bütünlük vizyonu olduğunun göstergesidir; bu bütünlüğün merkezini, değiştikleri anda sistemin tamamında devrim yaratacak olduğu düşünülen bir ekonomik ilişki nüvesi (sermaye ve emek arasında) ve kilit önemdeki bir kaynak akışı (artık değere el konulması) oluşturur.[2] Bu vizyona göre bu merkezi hedeflemeyen müdahaleler, toplumsal anlamda adil ve değerli olabilirler, ancak ekonomik sistemi temelden dönüştüremezler.

Solcu söylem reform/devrim ikili karşıtlığını hâlâ tamamıyla bir kenara bırakmamış olsa da, ana akım ekonomi yorumcuları ve politika uzmanları reformu bir çeşit devrim olarak (ve dolayısıyla kaçınılası bir şey olarak) okumaya başlamışlardır. Sanayileşmiş ülkelerin çoğunda ekonomideki paylaşım akışlarına sosyal demokratların

1. Veya gittikçe yaygınlaşan bir pragmatizm siyaseti (umutsuzluk siyaseti olarak da bilinir) tarafından dışlandığı.

2. Klasik sınıf hedefi sömürünün, örneğin üretimin toplumsallaşması aracılığıyla ortadan kaldırılmasıdır. Böyle bir değişimin sömürünün kendini yok etmekten ziyade, artık emeğin üretim, temellük ve bölüşüm biçimlerini (örneğin komünal temellük içeren farklı bir sınıf sürecini tesis ederek) değiştirmekle yetinip yetinmeyeceği kuramsal ve siyasal spekülasyon konusudur.

yapmış oldukları çok etkili manipülasyonlar artık, ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik üzerinde olumsuz etki yarattığı varsayımıyla mercek altına alınmıştır. Bugünün popüler temsillerinde, toplumsal servetin yeniden bölüşümü, ekonomik güvencelerin üzerinde yükseldiği temelin altını oyma tehlikesi taşır. Yeniden bölüşümün refah "kaytarıcıları" ve bağımlılardan oluşan yeni bir toplum yaratmaktaki neredeyse devrimci kabiliyeti bugün, tekrar tekrar ve acilen "bizim" bildiğimiz sistemi kurtarma çabasıyla ön plana çıkarıldı.

Bunun bir sonucu olarak son yirmi yılda formel bir (tekrar) bölüşüm siyasetine karşı bir ağızdan ve gitgide dozu artan bir saldırganlık teşhir edildiğini gördük. Toplumsal servetin toplandığı veya yoğunlaştığı, bölüşüldüğü veya yeni baştan bölüşüldüğü geleneksel mekânlarda –servet dağılımı konusundaki mücadelelerin tarihsel olarak meşru ve yasal sayıldığı ticari işletmeler ve devlet nezdinde örneğin– bu tanıdık toplanma noktaları bugün boşaltılmak yerine doldurulmak ihtiyacı içinde; konsolide edilen servet ise harcanması değil, idareli kullanılması gereken bir fon olarak görülüyor. Gerek özel, gerekse kamusal sektörlerde, öyle anlaşılıyor ki (tekrar) bölüşüm kabul edilemez derecede yüksek maliyetli, mantıksız ve uygunsuz bir hedef haline gelmiştir.

Bölüşümle ilgili meseleler, bunlarla bariz şekilde ilintili olan toplumsal eşitlik ve adalet gibi gayri-ekonomik yükler, şirket kârlılığı ve ulusal ekonomik performans gibi "gerçek" ve aciliyeti olan kaygılar karşısında ikinci sıraya itilmiştir.

Bize ilginç gelen, hem dönüştürücü sınıf siyasetinin sosyal demokrat reform siyasetinin karşıtı olarak, hem de tekrar bölüşümün ekonomik büyümenin karşıtı olarak konumlandırılmalarının aynı merkezi ekonomik bütünlük vizyonundan güç almalarıdır. Daha da kaygı verici olan, etkin bir sınıf siyasetinin gerilemesine katkısı olmuş bir ekonomik ve toplumsal merkezilik söyleminin bugün, birçok ülkede şimdiye kadar yeşermiş olan gayet canlı bir toplumsal reform ve yeniden bölüşüm siyasetini de söndürme tehlikesi taşımasıdır.

Bu kitapta şimdiye kadar sınıfsal dönüşüm, gayri-kapitalist sınıfsal artık *temellükü* süreçlerinin var edilmesi veya güçlendirilmesi olarak tanımlandı. Şimdiyse sınıfsal dönüşüm olasılığı sorusuna açıkça yanıt arayan *bölüşüm* ile ilgili bir sınıf siyasetini tahayyül et-

me sürecini başlatmak istiyoruz.[3] Canlanmış ancak daha adil bir hale getirilmiş kapitalizm için uğraşmak yerine, bölüşüm siyaseti çeşitlenmiş bir ekonomik peyzaj yaratmaya katkıda bulunabilir; böyle bir peyzajda gayri-kapitalist sınıf süreçleri, kapitalist olanlar tarafından peydah edilir ve onlarla birlikte var olur, "sürdürülemez" ekonomik gelişmeler sürdürülebilir büyümeye olduğu kadar, büyümemeye de yol açabilir. Böyle bir siyaset, bütünüyle karşıtlıklar ve dışlamalarla (üretimin tüketimden, gayri-kapitalizmin kapitalizmden, sürdürülemezliğin sürdürülebilirlikten, reformun devrimden vs. dışlanması) yapılandırılmamış bir ekonomik söylem doğurabilir, ayrıca bundan beslenebilir de. Bu söylem, şirketi, ulusal ekonomiyi veya diğer toplumsal mekânları "merkezi konumdan çıkaran" ekonomik kuramlardan ve muhasebe çerçevelerinden beslenir.

Yeni bölüşüm siyasetleri nasıl ortadan kalkmamış olan eski biçimlerle birlikte var oluyorlarsa, tabi olmalarına rağmen alternatif kuram ve muhasebe biçimleri de aynı şekilde halen mevcuttur. Kuramsal gelişmeleri, muhasabede sınıflandırma biçimlerini ve siyasal projeleri bir araya getirerek bölüşümle ilgili sınıf siyasetine olanak tanıyan ve bugün tehdit altında olan tanıdık rejimlerden farklı olan söylemsel bir rejim modeli yaratabiliriz.

Bölüşüm Mücadeleleri

Sanayi kapitalizminin yükselişe geçmesiyle birlikte, toplumsal servetin bölüşümüyle ilgili mücadeleler emek ilişkisine –ve özel olarak sermaye sahiplerine kâr olarak akan veya işçiye bir çeşit prim olarak geri dönen temellük edilmiş artık değer payına– odaklandı. Örgütlü emek geleneksel olarak işgücünün sömürülme oranını düşürmek ve işçilere ödenen maaş ve primleri artırmak için savaştı. Bu bölüşüm siyaseti, sendikalar bazı iş veya sanayi dallarında (ço-

3. Bu bölümdeki tasarımızın Roemer'in *A Future of Socialism* eserindeki (1994) sosyalist bölüşüm hedefleriyle neredeyse hiçbir benzerliği yoktur. Roemer bölüşümde adalet sağlayan mekanizmaların güdümündeki bir piyasa sosyalizmi için bir elkitabı sunuyor. Farklı yönelimlerimize rağmen Roemer'in şimdiye kadar tahayyül veya tecrübe edilenlerden farklılık gösteren hipotetik bir sosyalist toplum inşa ederken güttüğü arzuyu, yani kapitalizm karşısında gerçekçi alternatifler üretilmesini canlandırma arzusunu paylaşıyoruz.

günlukla cinsiyetçi, ırkçı ve milliyetçi dışlama stratejileri uygulamak suretiyle) emek piyasasını kontrol edebildiklerinde iyi işledi.

Örgütlü emeğin endüstriyel ülkelerdeki güç kaybı (ki bu, hem sendika üyelerinin sayısı, hem de mücadele tür ve düzeyiyle ölçülür), ticari performansın düştüğüne dair egemen anlatılarla birleşince, kâr/maaş paylarına odaklanmış, sağlam bir bölüşüm siyasetinden geri adım atılması sonucunu doğurdu. Örgütlü emeğin en güçlü ve toplumsal olarak üretilen servetin bölüşümü üzerinde meşru hak talep etme kabiliyetinin en yüksek olduğu sanayi ve iş dallarının çoğunu yeniden yapılandırma süreçleri vurdu. Daha önceleri teşkil edilmiş olan "emek aristokrasisi" artık neredeyse sadece anılarda kaldı ve gelir dağılımı dramatik bir biçimde değişti, orta sınıfta kalma süresi uzadı, ortanın çeperleri tıraşlandı. Birçok işçi sendikası artık emek sürecini etkileyen alanlarda veya mesleki düzenlemelerde ödün vermeden maaş artışı pazarlığına oturamıyor; bazı sektörlerde maaşların dondurulması veya indirilmesine bizzat sendikalar, var olan iş olanaklarını korumak uğruna onay vermişlerdir. Sınıf bilincine sahip sendikalar tarafından yürütülen işyeri temelli bir siyaset bir zamanlar sosyalist dönüşüme katkı olarak görülürken, bugün birçokları geçmişin sendika savaşlarının ekonomizminin ve bölücülüğünün altını çiziyor (bkz. örneğin DeMartino 1991).

Bu mücadeleler, işçiler arasında (çoğunluğu erkek, beyaz, birincil kesimden olan) çekirdek grubun gücünü ve görece servetini sağlamlaştırdı, ama kapitalizmin üstünlüğünü olduğu gibi bıraktı. Her halükârda işyeri aktivistlerinin siyasal hedefleri oldukça mütevazılaştı. Zar zor kazanılmış ve ucu ucuna yeten çalışma koşullarını korumak temel kaygı oldu; bunun yanı sıra işgücünün bugün büyüyen ama geleneksel olarak sendikal hareket tarafından göz ardı edilmiş kısımlarından (kadınlar, göçmenler, gençler) üye toplama kaygısı da vardır.

Maaş/kâr paylarına odaklanan bölüşüm siyasetinden geri adım atıldığı sırada, yeniden bölüşümün mekânı olarak devlete de hücum edildi. Sosyal demokrasinin, serveti bölüştürme kudretine sahip olan güçlü bir devletin gözetiminde olan ekonomik adalete sahip toplum ideali, ekonomik büyüme kaygısı taşıyanlar tarafından işlemez ve arzu edilmeyecek bir model olarak ilan edildi. Mevcut bağlamda servetin eşitlikçi bir biçimde paylaştırılmasının mekanizma ve so-

nuçları fazlasıyla masraflı görülmekle kalmıyor, bireysel başarıya yönelik kültürel eğilimi –yani küresel pazar yerindeki ekonomik başarının olmazsa olmaz malzemesini– güdük bıraktığı da düşünülüyor. Kapitalizmin eşitsiz etkilerinin bölüşüm yoluyla iyileştirilmesine odaklanan bir siyaset artık güvenilir olmaktan çıktı. Bunun sonucu, birçok sanayileşmiş ekonomilerde refah devletinin (son) kalıntılarının da sökülmesi oldu.

Geleneksel bölüşümden ve bölüşüm mücadelesi mekânlarından "kaçışın" bu iki örneği toplumsal kutuplaşma konusunda giderek artan endişelerin gölgesinde kaldı. Yoksullar görünür biçimde yoksullaştıkça –evsizler için barınaklar kapatıldıkça, okulda dağıtılan gıdalardan kısıntıya gidildikçe ve yoksulların hastalıkları arasında sayılan tüberküloz gibi hastalıklar gelişmiş sanayi ülkelerinde yeniden ortaya çıktıkça– ve zenginler gözle görülür biçimde zenginleştikçe, orta sınıfın gerilemesi (en azından) çoğu kentlinin günlük yaşamını etkilemeye başladı. Ancak yoksulluk, marjinalleştirilmiş işçilerin sömürülmesi, ekonomik gücün finansçılar ve iş hayatının diğer önde gelen insanları tarafından kötüye kullanılması kaygı yaratsa da, servetin bölüştürülmesine odaklı siyaseti yeniden güçlendirmeye yönelik kamusal çağrıların sayısı çok azdır.

Kabul etmek gerekir ki, aktif bir bölüşüm siyasetinin kaderinin bu gayet kasvetli ve çelişkisiz resmi, belki tam da bu sebepten dolayı en tanıdık olanıdır. Ancak farklı ve daha cesaretlendirici bir resim çizmek mümkündür, zira son zamanlarda bölüşüm meseleleri etrafında yeni mücadeleler verilmeye başladı. Bazı ortak özellikler yeni bölüşüm siyasetlerini birbirine bağlıyor: Birtakım grupların toplumsal servetten pay almasının meşruluğuna dair iddialarını bastırmak için alternatif yasal söylemlerin otoritesini dayanak alıyorlar, gelirden ziyade kaynak ve mülkiyetin dağılımına odaklanıyorlar.

Örneğin, ABD'nin daha köklü sanayi bölgelerinde kapatılan fabrikalardan dolayı kitlesel iş kayıplarıyla karşı karşıya kalan topluluklarda, özellikle de kapatma kararı, hâlâ işlevsel olan üretken sermayeyi tasfiye etmek üzere kurgulanmış bir şirket stratejisi olarak görüldüğünde, paydaşların hakları (ki bunlara sadece işçiler ve yöneticiler değil, tedarikçiler, müşteriler, hizmet sağlayıcılar, vergi mükellefleri ve diğer topluluk üyeleri de dahildir), daha dar anlamıyla hissedarların haklarının karşısına dikildi (Singer 1988; Greenfield

ve Graham 1996). Bazı durumlarda mahkemeler ve devlet yetkilileri tarafından paydaş haklarının tanınmış olması, sınai mülkiyetin yaratıcı bir biçimde kullanılmasına katkıda bulunmuştur; söz konusu yaratıcı kullanım, toplumsal servetin o mülkiyetin sahibinden emek gücüne ve yerel topluluğa aktarılması olarak anlaşılabilir.[4]

İkinci bir örnek "yerli toprak hakları" hareketleridir. Uluslararası bir olgu olan bu hareketlenmeler, yerli halklar ile diğerleri arasında, çoğunlukla ücra bölgelerde, toprağın kullanımı ve madenler veya hayvanlar gibi toprak temelli kaynaklar etrafında gelişen çatışmaların ürünüdür. Bu hareketler, toprağın "yerli haklarından" biri olduğu savıyla, toprağın geleneksel sahiplerine tazminat, kira ve işletme payı ödemeleri şeklinde servet dağıtılması olanağını yaratmışlardır.[5]

Son olarak ekolojik sürdürülebilir kalkınma hareketi, yenilenmeyen veya sürdürülemeyen ekonomik faaliyetlerden yenilenebilir/sürdürülebilir olanlara doğru servet aktarımının ne denli gerekli olduğu konusunda farkındalık yaratmış ve, aynı zamanda, var olan kaynaklar ile doğal çevrenin sonraki kuşakların "geleceğinin hakları" olduğu savıyla başka bir "yeni" bölüşüm siyaseti doğmasına vesile olmuşlardır.

Bölüşüm siyasetinin bu üç örneği maaş/kâr paylarına ve kamusal bölüşüm mekanizmalarına odaklanan daha yerleşik bölüşüm siyasetinden oldukça farklıdır. Herhangi bir özgül devrimci retoriğin içine oturmadıkları halde bunlar, farklı ve hatta gayri-kapitalist gelecekleri düşünmemiz için usul usul fırsat yaratırlar.[6] (Bu, gayri-kapi-

4. Sayısız örnekten biri. ABD'nin Massachussets eyaletindeki New Bedford'da Morse Cutting Tool'un iflas kararıdır. Hâkim ihalede fabrikayı, daha yüksek teklif sahibine değil, düşük teklif sahibine verdi, zira ilki fabrikayı kapatmayı planlıyor, ikincisi ise açık tutma vaadinde bulunuyordu. Mahkeme dolayısıyla fabrika sahibinin mülkü için en yüksek fiyatı elde etme hakkını ihlal etmiş, ancak paydaş haklarına yasal güvence sağlamış oldu.

5. Örneğin Avustralya'da 1993'te Yüksek Mahkeme'nin verdiği Mabo kararından sonra Yerli Tapu Kanunu'nun geçmesi, 1788'de İngiliz kolonizasyonu başladığında Avustralya kıtasını çok uzun bir süre boş ilan eden "terra nullius" yasal hakkını nihayet hükümsüz kılmıştır. Topraklarıyla süregiden bir ilişkide olan Aborjinler ("geride kalanların hakları") artık tapularını geri almak için veya 200 yıldır kullanılıyor olmalarından dolayı mağduriyetlerinin tazmin edilmesi için müzakerelere girebiliyorlar (Bartlett 1993; Howitt 1994).

talist bir gelecek vizyonunun sosyalizmden esinlenen sendikal hareketlerde ve sosyal demokrat siyasette tamamıyla eksik olduğu anlamına değil, bugün böyle bir vizyonun görüntüden neredeyse tamamıyla kaybolduğu anlamına gelir.) Burada ironik olan, görece marjinal kalan ve gayet yerel birtakım paydaş hakları, yerli toprak hakları ve sürdürülebilir kalkınma hareketleri bölüşüm siyaseti açısından –sınıfsal dönüşüm siyasetiyle ilişkilendirilmesi mümkün olan– çok ilginç olanaklar yaratabilirken, çok daha gelişmiş ve formel anlamda kayıtlı sendika, emek ve sosyal demokrasi hareketlerinin hem kapitalizm, hem de yeniden bölüşüm konularında suçortaklığı ve kabullenme içerisinde bulunmalarıdır.

Öyle görünüyor ki, yeni hareketler servet dağılımına deneysel yaklaşma konusunda daha serbest iken, geleneksel hareketler pek değil. Sermayedar/işçi ilişkileri ve yeniden bölüşümde devletin rolü etrafında dönen yerleşik siyasetlerin aksine, yeni siyasetler, özellikle özel mülkiyet hakkını ve ekonomik kalkınma hedefini sorgulayan alternatif hak söylemleri ve alternatif kalkınma vizyonlarından feyz alır. Bu hareketler, başat mülkiyet sahipliği söylemini ve büyümenin adil dağılımın önkoşulu olduğunu iddia eden özcü öğretiyi terk etmekle, daha tanıdık bölüşüm mücadelelerinin belirli bir ekonomik söylem içine nasıl hapsolmuş olduğuna da dolaylı yoldan ışık tutuyorlar. Söz konusu söylemde dağılım, servet stoklarından ziyade eşitlikçi gelir akışları meselesi olarak; bölüşüm adaleti ise (giderek artan bir biçimde) önceliği olan ekonomik şartları yerine

6. Burada farklı mülkiyet ilişkilerinin zorunlu olarak gayri-kapitalist sınıf ilişkisi biçimlerine kapı açacaklarını ima etmiyoruz (3. Bölüm'de sınıfı artık emeğin üretimi ve temellükünü içeren bir sömürü türü olarak tanımlıyor ve kapitalizmi artık emeğin ücretli emekten değer şeklinde elde edildiği özgül sınıf ilişkisi biçimi olarak tasvir etmiştik). Bizim anlayışımıza göre sınıf, mülkiyet yapısı ve diğer toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmiş olmaktan ziyade üstbelirlenmiştir. Bu, mülkiyet yapısının bazı grupların gayri-kapitalist sınıf ilişkileri kurmak için kullanabilecekleri bir kaldıraç olabileceği, ancak böyle ilişkilerin varlığına kendiliğinden işaret etmeyeceği anlamına gelir.

Gayri-kapitalist gelecek vizyonumuzun kapitalizmin genel anlamda silinmesine bağlı olmadığını, ancak kapitalist ve gayri-kapitalist ekonomi biçimlerinin yan yana var olduğunun kabul edilmesini içerdiğini kaydetmemiz gerekir. Başka deyişle, bizimkisi alternatif (gayri-kapitalist) homojenlik vizyonundan ziyade ekonomik heterojenlik vizyonudur.

getirmeye bağımlı olarak görülmektedir.[7] Nitekim adil bir bölüşüm toplumsal öncelikler arasında gerilerde sıralandığı gibi, aynı zamanda bağımlı ve türev sayılacak bir ekonomik süreç olarak konumlandırılır. Eğer yeni bölüşüm mücadelelerinin, bölüşümü radikal anlamda yeniden düşünme açısından esin kaynağı olma potansiyelleri var ise, bunun bir sebebi de onların bahsi geçen indirgemeci ve hiyerarşik söylemsel çerçevede yer almamalarıdır.

Bölüşümün Söylemsel Olarak Konumlandırılması

Maaş payı ve bölüşümle ilgili devlet mekanizmaları etrafındaki mücadeleler, ekonomik bütünlüğün bir merkezi olduğuna dair anlayışa öncelik veren bir ekonomik söylem içerisinde kurgulanmışlardır. Temel bir artık değer akışı, diğerlerine oranla ekonomi üzerinde daha fazla etkili olduğu savıyla öncelik kazanır; bu nihai olarak üretken sermaye stoğunu (yani, Marksgil terimlerle sermaye birikimini, Marksgil olmayan terimlerle yatırımı) artırmaya yönelik artık değer akışıdır.[8] Kâr üretimi, büyüme ve refahın zorunlu koşulu olarak tanımlanır. Kârın üretken yetileri olduğu şeklindeki bu anlayışın, işçilere prim veya devlete kurumsal vergi şeklinde gerçekleştirilen aktarımların ekonomik sistemin kanını emdiği anlayışıyla ne denli uyum içinde olduğunu görmek hiç zor değildir.[9]

7. Block (1990) bunu daha genel anlamda ve güçlü bir şekilde iddia ediyor: "Kamusal tartışmalar giderek ne tür bir toplum olduğumuz veya olmak istediğimiz etrafında değil, ekonominin ihtiyaçlarının ne olduğu etrafında dönmekte. Doğayısıyla, geniş bir yelpazedeki toplumsal politikalar tartışılırken artık neredeyse bir tek piyasa şartlarına uygun olup olmadıkları soruluyor" (s. 3).

8. Burada ekonomi basını ve başka medyalarda hâkim olan popüler ekonomik söyleme gönderme yapıyoruz. Bunun öncüleri ve müptelaları, Marksgil damar da dahil olmak üzere, akademik iktisattadır. Kârlılık söylemi, yapısal bir "mantık" olarak onu özcüleştiren Marksgil kapitalist siyasal iktisat temsillerinin çoğuna hâkimdir. Kapitalizmdeki kriz eğiliminin klasik Marksgil formülü olan kâr oranlarının azalması yasası özellikle buna dayanır.

Kârlılık "mantığı" kapitalist sistemdeki temel çelişkiyi oluşturur (kapitalizmin dinamizminin, krizlerinin ve yeniden yapılanmalarının kaynağıdır); kapitalizmin yeniden üretilmesini sarsabilecek birtakım başka çelişkileri ikincilleştirir ve söylemsel olarak etkisizleştirir (Cullenberg 1994b).

9. 5. Bölümde ekonominin temsilinde kullanılan organik metaforların gücünü tartışıyoruz.

Eğer ekonominin sağlığı –büyüme sağlama anlamında– söylemsel olarak belirli bir artık dağılımına bağlanırsa, o zaman (gerek ulusal ekonomi, gerekse bireysel girişim bağlamında) artığı farklı yönlere kanalize eden bir bölüşüm siyaseti otomatik olarak ekonomik refahın karşısına konumlandırılır. Artık akışına özcü bir nitelik atfetmek ve ona üstün nedensel etkililik bahşetmek, ekonomik artığın başka ekonomik ve toplumsal ereklere yöneltilmesi çabalarının büyümeyi yavaşlatma ve refah olasılığını erteleme olarak konumlandırılmasına yol açar. Ekonomik genişleme dinamiğini daha karmaşık bir biçimde kurgulayan Keynesgil söylemsel rejimde ücretlilere (ücret malını tüketenlere) ve devlete yapılan aktarımların, hem büyümeye, hem de talebin istikrarına katkıda bulunduğu düşünülürdü. Ancak 1990'larda, toplumsal hakkaniyet doğrultusunda yeniden bölüşümün talebi canlandırdığını değil, yatırım olanaklarını tükettiğini düşünmek çok daha olasıdır; varlıklı kesimlere yönelik bir yeniden bölüşüm ise büyük ihtimalle yatırım artışını teşvik edecek arz yönlü strateji olarak onaylanacaktır.

Elbette ki muhasebe pratiklerinin son dönemlerde yapılan soykütüklerinin gösterdiği gibi, ekonomik ve toplumsal anlamda neyin üretken bölüşüm sayıldığı, neyin sayılmadığı, zaman içerisinde değişim gösterir. Örneğin 20. yüzyılın başında ekonomik ve toplumsal istatistiki denetim usulleri (işyerlerinde standart maliyet hesabı, okullarda not verme ve beslenme anketleri, daha geniş nüfusta fiziksel kapasite ve zekâ testleri gibi) başat verimlilik söylemi çerçevesinden tasarlanmıştır (Miller ve O'Leary 1987). İngiltere'de o zamanlar geliştirilen hesaplama teknikleri, potansiyel işgücünün fiziksel ve ahlaki dokusunu iyileştirmek üzere ekonomik paylaşım rolünün verilmesini onaylıyordu, zira bu toplumsal servet akışını ulusun verimliliğini ve üretkenliğini artırmanın zorunlu bir etmeni olarak görüyorlardı.[10] Tersine, 1960'larda İngiltere'de hâkim olan büyüme söylemi çerçevesinde devlete, bireyi ve aileyi hedefleyen politikalar

10. Bu toplumsal ortamda işyerlerinin, ulusun ve bireyin verimliliğinin birbiriyle örtüştüğü varsayılıyordu. Miller ve O'Leary'nin işaret ettikleri gibi, "işçi, işveren ve toplumsal gövdenin çıkarları, bilimin güvencesiyle birleştiğinde, işçiyi kendi fizyolojisine 'sahip çıkmak', bununla denemeler yapıp üretici kapasitelerini iyileştirmek konusunda uysallaştırıyordu" (1987: 261).

aracılığıyla İngiliz işgücünün kaslarını ve üretkenliğini geliştirmek için kullandığı bölüşüm payını azaltması; bunun yerine, büyümeyi tetiklemek üzere (şirketlerin üzerindeki vergi yükünü azaltmak için amortisman indirimi gibi) sanayiye yönelik doğrudan yardımlara odaklanması telkin edildi. Şirketin yatırım kararlarına rehberlik etmek üzere geliştirilen yeni finansal hesap sistemi olan "indirgenmiş nakit akışları yöntemi" sermayenin tüm potansiyel yatırım veya paylaşımlarının şirket için net ekonomik değeri cinsinden incelenmesine olanak tanıdı (Miller 1991).[11] Vergilendirmenin ve devlet teşviklerinin karmaşık etkileri artık kârlılık ve performans hesaplarına dönüştürülebiliyor ve bireysel şirkete toplumsal yeniden bölüşümün "maliyetine" yeni bir vizyon getiriliyordu artık. Bu yeni muhasebe pratiği toplumsal amaçlarla yapılan devletin gerçekleştirdiği bölüşümleri gayrimeşru kılmaya ve şirketlere yapılan devlet yardımlarını meşru kılmaya olanak tanıdı.

Ulusal ekonomik kalkınmaya ve devletin bölüştürücü rolüne ilişkin değişen söylemler, ekonomik öznelerin hak ve güvencelerini farklı şekillerde tesis etti. Örneğin 20. yüzyılın büyük kısmında, maaşsız ev-içi işçiler (eşler) ve besleyiciler olan kadınlar, devlet kaynakları üzerinde hakça talepte bulunabilecek özneler olarak algılandı (Jenson 1986, Fraser 1989, Fraser ve Gordon 1993).[12] Ulusal ve-

11. İngilitere'deki düşük büyüme hızı o zamanlar yetersiz yatırım miktarına değil, yapılan yatırımların kalitesine bağlanmıştı (s. 745). "Şirketler tarafından uygun yatırım olanaklarının değerlendirilmesinin belirleyici olduğu düşünülegeldi" (Miller 1991: 735). "Yalnızca fabrika ve makineye yapılanlar değil, ayrıca jimnastik salonları, kulüpler ve sarayımsı ofisler gibi refah ve prestije yapılan yatırımlar 'sermayenin üretkenliğinin doğrultusuna' referansla inceleniyordu" (Dean 1954: 121, alıntılayan Miller 1991: 742). "Bu yönden ayrılmak yanlış olmak zorunda değildi, ancak en üstteki yöneticiler bu refah veya prestij projelerinin *maliyetinin* farkında olmalıydılar. Diğer sermaye harcamaları gibi böyle projeleri de maliyet olarak, yani uçup giden kazanç miktarı olarak algılamak mümkündü. Sermayenin üretkenliği bir yatırım önerisinin bir diğeriyle gerçekçi bir biçimde kıyaslanmasını sağlayan ilkeyi oluşturuyor, karara katkıda bulunacak tüm bilgiyi tek kalemde özetleyebiliyordu" (Dean 1954: 123, alıntılayan Miller 1991: 742).

12. Jenson İngiliz devletinin yüzyılın ilk yarısında "gelir transferi türünden müdahalelerin, erkekleri kendilerine bağımlı olanları terk etmeye teşvik edeceği için ve/veya onurlarını inciteceği için, ailelerin varlığını tehdit edeceği" kaygısını taşıdığını ve devletin sadece hizmet ve nasihat dağıtmayı yeğlemesindeki mantığın bu olduğunu iddia eder (1986: 21).

rimlilik söylemi ile erkek egemenliği birleşince kadınların bir kuşak sonrasının işçilerinin sağlığını güvence altına almak için bir "aile maaşına" hak kazanmaları veya devlet yardımları ve hizmetlerinden faydalanmaları sağlandı.[13] Ne var ki 1980'lerde, ekonomik akılcılığın siyasal taraftarlarının gözetiminde kadınların hak ve sosyal güvenceleri büyük ölçüde yeniden formüle edildi. Nancy Fraser'ın savunduğu gibi ABD'de "maaşlı işle 'kendi geçimini sağlama' baskısı yoğunlaştı" (1993: 12) ve devlet yardımı veya ödeneklerini almaya devam eden kadınlar "refah anneleri" diye damgalanarak, zımnen "toplumsal düzenin hâkim normatif imgelerinin, yani çalışma disiplini, heteroseksüel çekirdek aile düzeni, kadınsı iffet, hukuksallık, 'yükümlülüklerini yerine getirme' ve 'vergilerini ödemenin'" (s. 13) zıttı olarak konumlandırıldılar. Avustralya'da hükümetin istihdam ve işsizlik konusundaki tutumunu ifade eden beyaz kitapta önerilen politikaların yakın zamanda uygulanmasından beri tüm yurttaşlar artık "emek piyasasına katılımın topluma tam katılımın anahtarı" olduğu "aktif toplumun" üyesidirler (Probert 1995: 106). Ülkenin sosyal demokrat tarihinde ilk kez eşler, ancak "işe hazır" olduklarında devlet kaynakları üzerinde meşru hak talebinde bulunabilecekler (Probert 1995: 106-7).[14] Birçok ülkede hâkim olan yeni "ulusal aklıselim" (Fraser 1993: 8) ise, çocuk doğurabilmelerine binaen kadınlara devlet aracılığıyla yapılan aktarımın toplumsal ve ekonomik anlamda artık "üretken" olmadığı, aksine her koşulda sınırlandırılması gerektiği görüşünde.

Muhasebe pratiklerinin ve toplumsal politikaların soykütükleri, yatırım veya birikime öncelik tanıyan bir söylemsel rejim içinde

13. "Aile maaşı" fikri – bir işçinin karısı ve iki çocuğuna bakmasına yeteceği hesaplanan basit bir maaş düzeyidir – birçok emek hareketi tarafından, özellikle de erkeklerin hâkim olduğu hammadde sektörü işçilerini temsil eden sendikaların hâkimiyeti altında olanlar tarafından desteklendi. Aile maaşı "zaferi", maaş/kâr oranı etrafında dönen bölüşüm mücadelelerinin paternalizmiyle uyum içindedir. Aile maaşı söyleminin 19. yüzyılın başlarındaki çıkış noktası hakkındaki feminist literatür konusunda bkz. Valenze (1995) ve bu söylemin ekonomik kuram tarafından nasıl kullanıldığı konusunda bkz. Pujol (1992).

14. Sonunda kadınlar, kocalarından farklı başlı başına ekonomik özneler olmuşlardır (ki bu feministler için sevinilecek bir gelişmedir), ancak ekonomik vatandaşlığın tesisinde ücretli işte çalışmaya gönüllü olmalarının öncelik taşıması kaygı vericidir.

hakkaniyetli bölüşümün ne denli alt sıralarda konumlandırıldığına ışık tutmakla kalmayıp, bu konumlandırmanın son yıllarda alınan önlemleri ve uygulanan siyaseti etkileyen kuvvetli bir dogma olduğuna da işaret eder. Bugün bir ekonominin bölüşüm potansiyelinin büyüme potansiyeline bağımlı veya tabi olduğu –ve dolayısıyla hakkaniyetli bir toplumsal gelir dağılımının ancak ekonomi sağlıklıysa ve büyüyorsa sürdürülebilir olduğu– inancı hemen hemen hiç sorgulanmamaktadır.

Bu inanç, kamusal ekonomik yaşamdan kaynaklanan bölüşüm gereğinin bariz bir biçimde reddedilişini, popüler-duygusal kârlılık ve üretkenlik söyleminin yükselişine ve kapitalist işyerinde işçi odaklı bölüşüm siyasetinin gerilemesine bağlar. Şimdilerde hem entelektüel, hem de duygusal olarak sorgulanmadan kabul gören kanı, kâr üretiminin zorunlu ve meşru bir süreç olduğudur. Dolayısıyla kârlılık herhangi bir yönden (ister uluslararası rekabet, dalgalanan döviz kurları veya faiz oranları tarafından olsun, isterse yükselen maaş kalemleri veya endüstriyel düzensizlikler tarafından olsun) tehdit edildiği zaman, "hepimiz" gidişatın parçası olur ve etkileniriz.[15] Kamusal ekonomik söylem kişisel ve özel alanlarımızı giftikçe işgal eder, "bizi" ekonomik durgunluk ve istikrarsızlığın ya sebebi ya da mağduru olarak yaftalar. Ulusal ekonominin durumu konusunda "Ne yapılmalı?" sorusuna dahil edilmemiz "bizim", bireysel/kurumsal düzeyde meşru bir toplumsal beklenti olarak kurgulanan kârlılıkla olan duygusal ilişkimiz aracılığıyla gerçekleşir.[16]

Kârlılık ve ulusal ekonomik performans konusunda tartışmanın aciliyeti, son dönemde kapitalist sanayi işletmesini, küresel finans sektörünün insafına terk edilmiş kurbanları olarak sunan popüler

15. Kârlılık endeksinde toplumsal anlamda zorlayıcı bir yön vardır – kapasite kullanım oranlarından bahsedildiğinde eksik olan ve sömürüden söz ederken anlanan duygulardan farklı bir duygu uyandıran bir yön.

16. Kârlılığın ekonomik performansın sorgulanmayan kamusal göstergesi olma statüsü, Foucault'nun "disipline edici iktidar" olarak tanımladığı, "insanların hayatlarının en ince ayrıntılarını ve tüm nüfusu idare etmeye yarayan çok geniş düzenlemeler ve araçlar dizisi" (Miller ve O'Leary 1987: 238) ile birlikte gelişmiştir. Nasıl okulda alınan notların ve yenilen yağ miktarının denetimi bireysel özyönetimin bir unsuru ise, kârlılık denetiminin ekonomik özyönetimin toplumca kabul gören bir unsuru haline gelmiş olması da, "özel" iş dünyası ile bürokratların 'kamusal" bakışı arasındaki karmaşık dolayımlar tarihinin sonucudur.

temsillerle iyice arttı.[17] Büyük, güçlü, deneyimli ve kendini önemseyen her şeyin kusursuz örneği haline gelen çokuluslu şirket bile, döviz piyasalarındaki dalgalanmalar ve borsa işlemlerinin kaprisleri yüzünden bir kimlik krizi yaşadı. Bir kurban olarak ÇUŞ, üretken kaynaklara kendileri sahip olmasalar veya denetleyemeseler bile, kıymetli kâğıtlara hâkim olan ve böylelikle, anlık da olsa, şirketlere "sahip" olup yatırım fonlarının dağılımından faydalanan kuruluşların pençesine düşmüştür.[18] Bu temsile göre, şirketler ve çalışanları düşük üretkenlikleri veya azalan kâr oranları yüzünden hatalıdır ve hem yerel, hem de ulusal düzeyde hükümetler ekonomiyi iyi yönetememelerinden dolayı kamusal alanda yerden yere vurulmayı hak ederler.

Kamuoyunun kârlılık ve performans takıntısı yayıldıkça, şirketlerin kârlılığının temsili, muğlak ama güçlü bir "şirketler yatırımcılara çekici görünmek için neye ihtiyaç duyarlar" fikrine indirgendi. Yeni "şirketlerin ihtiyacı siyasetini" ikmal etmek üzere kemerler sıkılıyor, kamu hizmetleri özelleştiriliyor, toplumsal harcamalar kısılıyor ve her tür bölüşüm mekanizması gayet meşru olarak "küçültü-

17. Şirketi mağdur olarak sunan bu popüler temsilin bir yansıması, son dönemdeki ekonomi sosyolojisi literatüründe göze çarpmaktadır. Örneğin Stearns ve Mizruchi, bugün finans sermayesi, organizasyon, kaynak bağımlılığı, işletme maliyeti ve faillik kuramcıları gibi birçoklarının görüşüne göre şirketlerin, dışsal bir finansman-işletime bağımlı, yani çok kısıtlı bir özerkliğe sahip olduklarını iddia ediyor. Bu bir zamanlar hâkim olan yönetimselci yaklaşımın "büyük şirketler, sermaye sahipleri ve finans kurumlarından etkilenmeyen yöneticileri tarafından kontrol edilen güçlü, bağımsız kurumlar haline gelmişlerdi" (1993: 279) şeklindeki görüşünün tam aksi yönündedir.

18. ÇUŞ'ların, üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolü sayesinde elde ettikleri ve yatırımların küresel hareketi sayesinde konsolide olan, bir zamanlar eşi bulunmayan güçleri, ekonomik uzam içerisinde başka bir yere doğru çözülmüş veya aktarılmış gibi görünmektedir (bkz. 6. Bölüm). Bu uzamdaki finansal kurumların kalbinde "kapitalizmin" çıkarlarının yatıp yatmadığı pek de belli değildir. Bluestone ve Harrison'un belirttikleri gibi: "artık sermaye birikimi kanunlarına uyma zorunluluğundan kurtulan finansal sektör, sermaye hareketlerinin spekülasyon, şirket birleşmeleri ve iktisap gibi 'finansal oyunculuğa' akmasını gözetir ve kolaylaştırır" (1988: 54). ÇUŞ'un varlığını tehdit eden unsur içeriden bile olabilir – hisse senedi ticareti şirketleri bir gecede yok edebilir, üretken yatırımlar sağlıp döviz piyasasında oynamak amacıyla nakite çevrilebilir ve yöneticilerle işten ayrılmaları için pazarlık bile yapılabilir (Coffee, Lowenstein ve Rose-Ackerman 1988).

lüyor".[19] Bu eylemlerin dayanağı, şirketlerin bir-bütün-olarak-ekonominin hiç sorgulanmayan aynası olduğu, onların da ekonomi gibi tek merkezi zorunluluk (kâr üretimi ve bundan doğan büyüme) etrafında düzenlendikleri görüşüdür. Bu görüşe göre şirketler, "evrensel hesapçı özne" (Cutler ve diğ. 1978: 129) ile ortak bir yapı taşır, onun gibi davranır; sermayenin bir sistem ve/veya sınıf olarak özelliği olduğu söylenen soyut akılcılığı, bireysel ve somut düzeyde ifade ederler.[20] Böyle bir görüş şirket yapılarının olası çokluğunu, çeşitliliğini ve kurumsal öznelliklerin özgül farklarını ve akıldışılığını düşünmeyi engeller.

Bölüşümle ilgili meseleler etrafında uygulanacak siyaseti yeniden canlandırmak için, toplumsal servetin bölüşümünü ekonomik yaşamda kalma savaşının karşıtı olarak konumlandıran ekonomik söylemin doğallığını yıkmak gerekebilir. Yani, merkezi ekonomik bütünlükler fikrine, özcü ekonomik dinamikler anlayışına ve tüm şirketlerin kimliğini, evrensel akılcı hesapçı özne gibi tekil bir yapı ve öznelliğe indirgemeyen, radikal anlamda farklı bir muhasebe rejimi içinden düşünmek gerekebilir.

19. Kârlılık konusundaki bu hâkim ekonomik söylem ve toplumsal bölüşümün ulusal yaşamda kalma savaşı / kalkınma üzerindeki zararlı etkileri karşısında sadece geleneksel bölüşüm mücadeleleri kısıntıya uğramamıştır. Bu bölümün başında tartışılan alternatif bölüşüm hareketleri de, halihazırda talan edilmiş ekonomik sistem üzerinde masraflı taleplerde bulunmalarından dolayı tehdide maruz kalabilir. Paydaş hakları, yerli halkların toprak hakları ve gelecek kuşakların hakları gibi talepler arzu edilebilir olsalar da, bugünün konjonktüründe karşılanamaz masraflara yol açıyor oldukları gerekçesiyle çok kolay geri çevrilebilirler.

20. Cutler ve diğ. bu indirgemedeki iç içe geçmeyi şöyle tarif eder: "... hem Marksist kuram, hem de marjinalist/neoklasik kuramlar... içerisinde... şirket veya ekonomik fail evrensel hesapçı bir öznedir (bununla özellikleri ve eylemleri söz konusu varlıklar sınıfının üyeleriyle özdeş olan varlığı kastediyoruz). Evrensel hesapçı öznenin var olabilmesi için o hesaba uygun bir alanın, homojen ve genel olan (öznelerin kimliğini yansıtan ve hiçbir engel teşkil etmeyen) bir alanın olması gerekir. Tüm şirket ve faillerin aynı hesaplama kıstaslarını aynı biçimde kullanmalarının mümkün olabilmesi için, aynı örgütsel biçimde olmaları ve benzer işletme koşullarıyla karşılaşıyor olmaları gerektiği anlamına gelir bu da" (1978: 129).

Merkezileştirilmiş Şirket ve Ekonomiyi Terk Etmek

Neyse ki ekonomik varlığı ve bunun özellikle şirket düzeyindeki dinamiklerini yeniden düşünme işine girişilmiştir. Tekil ve merkezi şirket kurgusu yaratan özcü kârlılık söylemiyle bir arada var olan ve siyasal iktisat, iktisat antropolojisi, "yeni sanayi coğrafyası", "yeni iktisat sosyolojisi" ve "yeni kurumsal ekonomi" içerisinden üretilen bir literatür vardır. Gittikçe genişleyen bu literatür, günümüz şirket kültürünün bir parçası olarak ortaya çıkan çok farklı endüstriyel organizasyon biçimlerini ve şirket davranışlarını belgelemekte ve tartışmaktadır.[21] Şirket yapısında ve performans biçimlerinde bu literatürün tasvir ettiği çeşitlilik patlaması göz önüne alındığında, "kapitalist şirketten" kendiyle özdeş bir şey olarak bahsetmek neredeyse imkânsızdır, zira tipik, ideal, başat veya daha verimli olarak tanımlanacak herhangi bir örgütsel biçim, yönetim kültürü veya rekabetçi konum –bir zamanlar olmuş olsa bile– artık yoktur. Şirketler artık bir dizi toplumsal, kültürel ve yerel ilişki içine "yerleşmiş" ve gayet eşsiz baskı ve mantıklar yaratan şeyler olarak görülür (Granovetter 1985; Clark 1994; Mitchell 1995). Salais ve Storper şunu gözlemlemektedirler:

> üretimi gerçekleştirmeye yönelik birçok tutarlı ekonomik mantık vardır... Ekonomik mantığın bu çoğul, örtüşen ve bazen çatışan belirleyenlerinin bileşimi çeşitliliğin kendisine hiç de önemsiz olmayan bir rol atfeder (1992: 189).[22]

21. Bu literatür kapitalist şirketleri boyut, mülkiyet biçimi (kamusal, özel, tek sahipli veya anonim şirket), coğrafi operasyon ölçeği ve mülkiyeti (bölgesel, ulusal veya uluslararası), sektörel yoğunlaşma veya terakümü, piyasa gücü (rekabet, monopol, oligopol), yönetim kültürü ve stili, ürün çevrimindeki konumu, örgütsel tasarımı, sosyo-kültürel yerleşikliği, konvansiyon ekonomileri vb. üzerinden ayrıştırır.

22. Ancak şirket çeşitliliğine giden yolu açtıktan sonra Salais ve Storper bunu, "birbirlerinden temelde aynı optimizasyon ilkelerine bağlı kalarak yapılmış farklı tercihlerle değil, farklı örgütlenme ve işletme ilkeleriyle ayrılan" (s. 171) dört üretim dünyası içerisinde sistematikleştirmeyi denerler. Dolayısıyla şirketler ya Marshallgil Piyasa Dünyasında, ya Şebeke Piyasa Dünyasında, ya İcatlar Dünyasında ya da Endüstriyel Dünyada konuşlanırlar.

Organizasyon ve davranış ekonomicileri, tek bir hayati akış veya dinamiği merkez alan şirket temsilinin aksi yönünde bir temsil daha sunmaktadırlar. Son derece soyut ve tekil şirket kuramına karşı Cyert ve March'ın savundukları şudur:

şirketleri, kısıtlı akılcı koşullar altında işlemelerini sağlayan standart kural ve prosedürler kullanan çoğul, çatışmalı çıkarların koalisyonu olarak gören bir perspektif... (1992: xi-xii).

Hâkim kâr maksimizasyonu söylemini, gıpta edilecek kadar kısa ve etkili bir biçimde çürütüveriyorlar:

Bir saik olarak kârlılığa yapılacak en basit saldırı belki de en yıkıcı olanıdır. Girişimcilerin de herkes gibi birçok kişisel saik olduğunu savunabiliriz. Kâr belki bunlardan biridir, ancak girişimciler aynı zamanda seks, yemek ve ruhlarını kurtarmakla da ilgilenirler. Bu önermeyi yadsımak gayet zordur, ancak onun kritik önemde olduğunu kabul edersek, şirketin bugünkü biçiminin (ve hatta bugünkü hedeflerinin) yanına yaklaşacak herhangi bir kuramın nasıl geliştirilebileceğini öngörmek hiç de kolay değildir (Cyert ve March 1992: 9).

Birçok farklı davranış ve güdünün mekânı olan şirkete olan ilgilerinin şevkiyle bu iktisatçılar temel ekonomik kavramların ve muhasebe kurallarının "doğruluk değerini" sorguluyorlar:

Alışılagelmiş muhasebede maaş ödemelerini "maliyet", temettü ödemelerini ise "kâr" olarak belirtmekteki keyfilik nedir? Tersi neden geçerli olmaz?.. ticari işletmelerin amacının kârı maksimize etmek olduğunu söylemek, [işletmede çalışan] Sam Smith'in maaşını maksimize etmek olduğunu söylemekten olsa olsa bir nebze daha anlamlıdır (Cyert ve March 1963: 26, aktaran Neimark ve Tinker 1986: 375).

Organizasyon kuramı ve işletme kültürü çalışmaları alanında yapılan son araştırmalar şirket yöneticiliği ve stratejileri arasında birkaç farklı modelin birbirleriyle çatıştığını ve şirket içerisinde hâkimiyet kurmak için yarıştıklarını vurguluyor. Kurumsal eylemin nihai yörüngesinin, hâkim bir zorunluluk veya dinamiğin işlemesi olarak değil, etkileşim içinde bulunan birçok çelişkili eğilimin karmaşık sonucu olduğu düşünülebilir.

Şirkete ve şirket davranışlarına bakışı karmaşıklaştırmaya yönelik bu projeler Marksist değildir. Ancak bu çalışmalar, özcü olmayan ve Marksgil ekonomilerde merkezli bütünlüklerin rolünü eleştiren

bir epistemolojiyle uğraşan Marksist kuramlarda da bir yankı bulurlar (bkz. Thompson 1986; Cutler ve diğ. 1978; Resnick ve Wolff 1987; Daly 1991; Amariglio ve Ruccio 1995a). Thompson şirketi, farazi bir birlik yerine parçalanmış ve merkezsiz bir mekân olarak görmemiz gerektiğini savunur:

İşletme veya şirketi, evrensel hesapçı öznede ("yönetim") tipik ifadesini bulan görece homojen, organik, işlevsel bir *birlik* olarak algılamaktansa, önerdiğimiz şey, onu heterojen, birlikten mahrum, dağınık ve parçalanmış bir kuruluş veya toplumsal fail olarak algılamaktır. Şirketi bu şekilde algılamakla, bu kurumsal formlar toplumsal mekanizmalar ve hesaplama pratiklerinin bileşiminin "mekânı" veya mevkii olarak analiz edilir; bahsi geçen mekanizma ve pratikler bu "mekânda" yan yana gelir ve eklemlenirler, ancak bu bileşim bir birlik olarak analiz edilmez (1986: 176-7).

Benzer şekilde Resnick ve Wolff da şirketi, hâkim bir ilkeyle yönetilen veya temel bir sürece odaklanmış birlik olarak algılayan hâkim eğilime karşı direnç gösterir:

Üstbelirlenmiş bir mekân olarak algılandığında, işletmenin ekonomik süreçlerinden hiçbiri (diyelim ki kapitalist sınai işletme örneğinde üretken sermaye birikimini içeren ekonomik süreç), gelişimini yöneten herhangi başka bir süreçten daha hayati veya daha önemli değildir (1987: 168).

Özcülük karşıtı bir şirket ve kârlılık söylemi, farklı muhasebe rejimleri içerisinden üretilen söylemsel bir kurgu olan kâra dair çok farklı bir bilgi ortaya çıkarır:

Bazı şirketler için (kârlılık) çok sıkı denetim altına alınmış bir hedef iken bazıları içinse her şeyin hesabı verildikten sonra geriye kalandır daha çok. Eğer kârın aslında ne olduğu konusunda net bir anlaşma yoksa, her şirket için geçerli olan öz ve kesin bir kâr maksimizasyonu hedefi nasıl olabilir? (Thomson 1986: 181)

"Kâr" bile, karmaşık şirketlerin farklı boyut ve hareketlerini anlamamızda hiç sorgulamadan kabul edeceğimiz kategoriler arasında değildir. Şirketler, birçok farklı tür kaygılara –siyasal istikrar, emeğin direnci, toplumsal muhalefet, vb.– tekabül eden ve basit bir kâr hesabını aşarak daha geniş stratejik hedeflere yönelen bir dizi yatırım, üretim ve organizasyon kararları alırlar. O halde ekonomik uzam, bütün kimlikleri birleştirme kabiliyetine sahip tek bir mantığın açılımı olarak anlaşılamaz (Daly 1991: 88).

Eğer evrensel hesap kıstasları koyutlanacaksa, şirketlerin getirilerini ölçmenin evrensel bir standardı olmalıdır. [Ancak] elbette malumdur ki,

kâr gibi şirket getirisi kavramları ve kâr oranları gibi getiri oranları kavramları, birçok ölçüm standardına tabidir. Örneğin, Enflasyon Hesaplama Komitesi'nin son [Sandilands] raporu... parasal olmayan aktiflerin, kârın, stokların ve sermayeyi korumanın değerini ölçmekte kullanılan çok sayıda farklı kavram olduğuna işaret etmiştir (Cutler ve diğ. 1978: 133).

Farklı muhasebe rejimleri kilit terimleri farklı algılatmakla ve ekonomik performansın göstergelerinin ne denli olumsal ve keyfi olduğunu ima etmekle kalmaz; aynı zamanda bunların her biri bireyleri çağırma aracılığıyla ekonomik özneler olarak kurar:

Muhasebe bilgisinin kendi anlamsızdır; bireyler kendileri için anlam kazanmasına izin vermeyi seçtikleri oranda, muhasebe sisteminin disiplinine teslim olup ona hesap verir hale geldikleri zaman anlam kazanabilirler ancak. Muhasebe gerçek gücünü, mahkemelerden, borsadan veya seçilmiş yetkililerin gözetiminden değil, bu kaynaktan alır (Kelly ve Pratt 1992: 20).

Kurumsal özneler, egemen muhasebe sisteminin doğruluğunu ve "güvenilirliğini" temellendiren ve bunun kurumsal faaliyete hâkim olmasına izin veren merkezli şirket söylemi tarafından üstbelirlenirler. Ussallık ve bütünsel öznellik söylemi karşısında alternatif muhasebe sistemlerinin ve farklı, büyük olasılıkla merkezsiz öznelliklerin, kurumsal karar verme ve eylem sürecini çok az etkileme imkânları bulunur. Ancak şirket yapıları ve muhasebe pratiklerinin çoğul ve çelişkili doğasının bizi, şirketlerde barınan bastırılmış veya marjinalleştirilmiş öznellikler konusunda spekülasyon yapmaya davet ettiği açıktır.

Bu dağınık ekonomik radikalizm örnekleri bölüşümü yeniden düşünmemizde ekonominin merkezsizliğinin sonuçlarını araştırmaya itiyor. Hem şirket düzeyinde, hem de bir bütün olarak ekonomi düzeyinde merkezsizleşmiş ve parçalanmış bir ekonomik varlık vizyonu, bölüşümü sömürüye tabi olma ve yatırım/birikim gibi geleneksel konumlardan kurtarabilir. Böyle bir vizyonun halen evrensel hesapçı öznenin alanına hapsolmuş çoğul ekonomik öznellikleri serbest bırakma potansiyeli vardır. O halde sorulacak soru şu olur: Merkezli bir ekonomik bütünlük ve özcü ekonomik dinamikler ve öznellikler anlayışını terk etmek, bölüşüm mücadelelerinin daha az sınırlanmış bir rol oynamasına nasıl izin verir?

Bölüşümü Yeniden Konumlandırmak

Resnick ve Wolff (1987) tarafından geliştirilen alternatif, özcülük karşıtı muhasebe çerçevesi içinde kapitalist endüstriyel işletme söylemsel olarak artık değerin üretildiği ve çok sayıda yöne doğru dağıtılmadan önce anlık olarak biriktirildiği bir mekân olarak kurgulanır. Böyle olunca bu mekân boşluk/boşaltma mekânı olarak değil de, somutluk/sağlamlaştırma yeri olarak görülemez kolay kolay. Şirket servet akışlarının (ki buna başka şeylerin yanı sıra artık değer akışı da dahildir) sürekli olarak üretildiği, biriktirildiği ve dağıtıldığı bir oluk gibi işler. Bu akışlardan hiçbiri her daim diğerlerine tabi olamaz; tüm akışlar bir üstbelirlenim ilişkisi içinde var olur.

Eğer şirketi toplumsal emeğin sadece yoğunlaşması olarak değil, yayılması olarak da düşünürsek, kimliği "aklın" tanımlayıcı ve yönetici işlevlerinden kurtarılmış bir bedene benzetebiliriz. Akıl diğer bedensel süreçler üzerinde hâkimiyet kurma konumunu kaybedince, beden ve kimliğin tüm bedensel süreçlerin eşitliği ve çoğulluğu içinde belirlendiği düşünülebilir:

> Benlikler *dağıtan sistemlerdir*. Bu modelde tüm kimliklerin yok olması söz konusu değildir; daha ziyade bir kimlik bedeni *denetim altında tutan* bir akıl veya benlik olarak değil, olasılıklar ve akışlar örüntüsü olarak anlaşılmalıdır (Battersby 1993: 36).

Bir şirketi "olasılıklar ve akışlar" örüntüsü olarak düşünmek, birçok yönden analiz edilebilecek karmaşık ve verimli bir dünyanın kapısını açar. Resnick ve Wolff'un benimsediği ve bizim de burada bölüşüm siyasetini yeniden canlandırma derdimiz yüzünden benimsediğimiz giriş noktası sınıftır.[23] Yazarlar kapitalist şirketin içinden geçen akışları sınıf terimleriyle (1) sınıfsal olmayan gelir ve harcama akışları ve (2) el konulmuş artık değer akışları olarak ikiye ayırır; ikinci tür akışlar (a) üretimin artması için daha fazla makine, hammadde ve emek satın almak ve/veya (b) kapitalist sömürünün ekonomik olan ve olmayan koşullarını güvence altına almak üzere

23. Şirketi merkezsiz bir mekân olarak inceleme yöntemleri arasında giriş noktası olarak seçilebilecek iktidar, kültür, risk, bilgi ve ırk gibi birçok başka noktanın bulunduğu açıktır. Bu liste sonsuza dek uzatılabilir hatta.

dağıtılır, bölüştürülür. Resnick ve Wolff açısından şirket hem içinde, hem de dışında işleyen ekonomik olan ve olmayan, sınıfsal olan ve olmayan süreçlerin birbirlerini birçok çelişkili biçimde tesis ettikleri ve farklılaştırdıkları üstbelirlenmiş bir mekândır. Yazarlar, örneğin,

> artık değer paylarının reklam müdürlerine maaş olarak, toprak sahiplerine kira olarak, devlete vergi olarak, hissedarlara kâr payı olarak ve bankacılara faiz olarak dağıtılmasını endüstriyel şirketin büyümesi ve gelişmesi açısından zorunlu olarak bir yük veya "bariyer" olarak [görmüyorlar]. Aksine, genelde böyle bölüşümleri şirketin varlığının ve gelişmesinin sürmesinin bir koşulu olarak [görüyorlar] (1987: 319).[24]

Onların görüşüne göre, şirketin içinde veya dışında gerçekleşen belirli bölüşüm akışlarının şirketin başarısını azaltacağı gibi bir zorunluluk yoktur; ama aynı şekilde, şirketin artık emeğe el koyması veya hayatta kalmak için birikim yapması gibi bir şart da yoktur. Gerçekten de Resnick ve Wolff'un çerçevesi, artık değerin dağılımının birikimden *başka* bir yöne akmasının ticari getirileri artırma olasılığını belirlemeyi mümkün kılar. Örneğin bir şirket, üretim yatırımını azaltma ve dolayısıyla birikimi ve artık emek temellükünü azaltma stratejisini benimseyebilir, ama aynı zamanda, gayrimenkul spekülasyonu veya para piyasası işlemleri gibi sınıf temelli olmayan gelir akışlarıyla sınıf temelli gelirindeki kaybı dengeleyebilir ve şirketin kazancını koruyabilir. Başka bir alternatif olarak bir şirket sınıf temelli gelirleri açısından sürekli kayıp verebilir, ama kültürel veya ailevi sadakat ve bağlılıklar sayesinde ayakta kalabilir. Şirket işlemlerinin ve iktidar ilişkilerinin sonuçlarının belirsizliğini vurgulayan bir söylem üretmek, alışılagelmiş ekonomik söylemin bölüşüm mücadelelerine getirdiği kısıtı gevşetmeye doğru atılan bir adımdır; böylece alternatif ekonomik öznellikler ve toplumsal servetin dağıtılacak olan payı üzerinden "haklar" tahayyül etmek kolaylaşır.

Resnick ve Wolff'un merkezsizleştirilmiş anlayışı sınıf meseleleri etrafında birçok farklı vizyon ve müdahale noktası açmaktadır.

24. Kitabın yazarları burada ontolojik değil, kuramsal bir tutum takındıkları konusunda açıktırlar – artığın bölüşümünün olumlu ve geliştirici etkilerini, bu çelişkili sürecin olası zararlı etkilerini vurgulamaya tercih etmektedirler.

Kapitalist sömürü (artık emeğe değer biçiminde el koyulması), sınıf siyasetinin öncelikli odağı olmaktan çıkar. Artık emeğin yoğunlaşma momenti olarak sömürünün, yayılma ve bölüşüm momentine olanak tanıdığı görülür.[25] Şirket (sadece) tutma/sağlamlaştırma noktası olarak değil, dağılma/boşaltma noktası olarak, temellük edilen artık değeri açık uçlu bir toplumsal erekler listesine doğru akıtan bölüşümle ilgili sınıf süreçlerinin kurumsal mekânı olarak görülebilir. Birçok birey ve kuruluş –reklamcılar, yöneticiler, sendikalar, yerel ve ulusal hükümetler, bankalar, finansçılar, yerel topluluklar, hayır kuruluşları, muhasebe şirketleri, vs.– kapitalist şirket tarafından bölüştürülen artık değer ve diğer fonlar üzerinde hak talep ederler. Şirketi boşalma ve dağılmanın merkezsiz mekânı olarak gören bakış, şirket temelli bir bölüşüm siyasetinin gerçekçi bir olasılık olduğunu ima eder. Böyle bir siyaset, el koyulan artık değerin dağılımından pay alma konusunda (diyelim ki işçiler ve toplulukların) yeni hak ve taleplerini üretir ve ifade eder. Ne var ki ekonomik merkezcilik adını verdiğimiz akademik, popüler ve siyasal söylemler şirketlere yönelik bir bölüşüm dili ve siyasetinin yaratılmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.[26] Bu bölümün geri kalanında Avustralya'da şirket odaklı bölgesel bir mücadeleden türeyen özne konumlarını ve siyaseti eleştirel olarak çözümlemeye tabi tutacağız; ekonomik merkezcilik söyleminin, bizim gördüğümüz kadarıyla solun siyasal tahayyülüne getirdiği sınırların da eskizini çizmeye çalışacağız.

Temsiller ve Bölgesel Gelecekler

Şirketlerin bölüşüm stratejileri, önemli bölgesel sonuçlar doğuracakları durumlarda yakından ve kamusal olarak incelenir. Fabrika kapatmalar ve işlemlerin bölgesel olarak rasyonalleştirilmesi bağlamında birçok şirket kurumsal strateji ve hesap defterlerini kamuya

25. Sınıf süreçlerinin iki ayrı moment içermesi konusunda bkz. 3. Bölüm: Sömürü momentinde artık emeğe el konur, bölüşüm sürecinde ise el konan artık emek çeşitli toplumsal ereklere ödenir.

26. Modernist Marksist ve Marksist olmayan ekonomik ve siyasal düşünce içerisinde merkeziliğin rolü ve bunun düzen ve kesinlik ilkeleriyle ilintisi için bkz. Amariglio ve Ruccio (1994, 1995a).

daha fazla açmaya zorlandı; kendilerini ekonomik yaşam savaşında tutarlı ve akılcı planlarla ilerleyen organizasyonlar olarak temsil etmekte aceleci davrandılar. Fabrika kapatmayı veya toplu işten çıkarmaları gerekçelendirmek için şirketler, genelde kendini yüksek maaş bordroları, düşük üretkenlik oranları, yüksek faiz oranları ve daralan uluslararası pazarların kurbanı olarak sunar. Daha önce kaydettiğimiz gibi, şirketin kendine ilişkin bu tanıdık temsilin sorgulandığı vakalar olmuştur. Bazı topluluklar ve işçi grupları (hissedarın tersine) paydaş hakları söyleminden kuvvet alarak, şirketleri üretime devam etmeye veya endüstriyel fabrikalarını yerel paydaşlara satmaya veya elden çıkartmaya zorlamışlardır. Ancak birçok başka vakada yerel topluluklar ve siyasetçiler şirketin temsillerine aldanıp, dayattığı hayatta kalma önlemlerini kabul etmişlerdir.

Yakın dönemde paydaşlık söylemine, post-Fordist sınai büyüme modelini uygulamak isteyen şirketler ve yerel ekonomik kalkınma büroları tarafından el konulmuş ve söylem baştan yapılandırılmıştır (bkz. 7. Bölüm). Yerel sınai kalkınmanın paydaşlarının belirlenmesi, aslında yerel toplulukları ve işgücünü işverenle ve yerel devlet kurumlarıyla "ortaklık" içine sokarak, şirketlerin büyümesini (ve sözümona yerel istihdamın artmasını) güvence altına alma çabasıdır. Merkezsiz ve üstbelirlenmiş bir bütünlük olan bir şirketin bakış açısından bakıldığında, bu stratejinin yerel paydaşlar için yarattığı tehlike çok büyüktür. Yerel işgücü ve topluluklar tarafından "ortaklığın" bir gereği olarak verilen ödünler, daha fazla veya sürekli istihdamla sonuçlanmak veya bölgenin genel ekonomik refahına katkıda bulunmak zorunda değildir; söz konusu ödünler, belirli bir bölgeye yönlendirilmiş olmayan bir dizi bölüşüme olanak tanıyabilir.[27]

27. Zira, Thompson'un da iddia ettiği gibi, "şirket içinde üretken istihdam yaratan faaliyetlere yatırım yapmak için elde olan fonlarla, şirketler tarafından bu tür faaliyetlere gerçekten *yapılan* yatırım arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Şirketler başka sektörlere net borç veren konumuna belli bir şekilde (ve oldukça özgül koşullar altında) hesap yaptıkları için gelirler. Bir bütün olarak işgüçlerinin yeniden üretilmesiyle (önemli emek türlerinin arzında sıkıntı olduğu zamanlarda istiflenmesi gibi marjinal ancak fazlaca vurgulanan önlemler dışında) kesinlikle ilgilenmemişlerdir. Böyle sübvansiyonların devamı veya güçlendirilmesi de zorunlu olarak kaygı duymaya başladıkları anlamına gelmemektedir. Şirketler ilave sübvansiyonları, özellikle de sermaye amortisman biçimini alanlarını, dolaylı olarak 'ödünç' verebilirler" (1986: 120).

BHP Ltd. şirketinin son dönemdeki maceraları bölüşümle ilgili şirket ve devlet stratejilerini kuşatan söylemlerin manipülasyonuna iyi bir örnek teşkil edebilir. Herhangi bir Avustralyalı için BHP en mükemmel kapitalist şirketi temsil eder. Altın yaldızlı hisseleri, devasa kârları ve de ulusal ve bölgesel kalkınmada oynadığı belirleyici rolüyle bağlantılı olarak hayranlık uyandırdığında da; paternalizmi, kavgacı sektörel ilişkileri ve yarattığı bölgesel güvensizlik dolayısıyla, eleştirildiğinde de, bu ticari kuruluş ulusal (ve gitgide küresel) ekonomide ağırlığı hissedilen bir varlık olur; kimliği sağlam ve her şeyden önce güçlü görünmektedir.[28] Endüstriyel faaliyetlerinin esası –demir ve kömür madenciliği, *off-shore* petrol ve gaz çıkartılması, çelik yapımı, metal imalatı– ulusal ekonominin üretim dokusundaki sürekliliği ve önemi hakkında bir fikir verir. Elde ettiği kârların büyüklüğü konusunda aktarılanlar, kendi kurumsal stratejilerinin reklamlar ve ekonomi basını aracılığıyla kamusal temsili üzerindeki hâkimiyeti, birikim ve büyüme merkezli bir kuruluş olduğuna dair hiçbir soru işareti içermeyen bir tablo çizmeye katkıda bulunur. BHP'nin sahip olduğu çelik fabrikalarının mekânı olan Newcastle ve Port Kembla Wollongong'da yakın dönemde bölgesel tarihin gidişatı konusunda kamuya yansıyan ve şirketin hesaplarında temsil edilenler, uluslararası rekabet gücünü artıracak düzenli ve stratejik bir yeniden yapılanma sürecine girişmiş olan bir kuruluş görüntüsü yaratmaya katkıda bulundu (O'Neill 1994: 180, 204).

1980'lerde ve 1990'ların başlarında BHP mücadele, strateji ve güç farklarının mekânıydı. BHP'nin rasyonel hesapçı özne olarak yaygın

28. Broken Hill Propriety Limited (BHP Ltd.) Avustralya'nın en büyük endüstriyel ticaret işletmesidir. 1885'te meşhur Broken Hill madeninde gümüş, kurşun ve çinko üretip ihraç eden bir şirket olarak faaliyete başladı. Bu zengin madenden elde edilen kârları kullanan şirket, 1915'te demir ve çelik üretimine geçti. 1935'e gelindiğinde, New South Wales sahilindeki Newcastle ve Port Kembla'daki çelik fabrikaları sayesinde ülkenin çelik üretim tekeli haline gelmişti; kendi kömür madenleri, imalat birimleri ve tersaneleriyle dikey olarak entegre durumdaydı. 1950-70 döneminde şirket, ihracata yönelik demir filizi ve manganez madenciliği, *off-shore* petrol üretimi ve *off-shore* çelik imalatına yatırım gibi çeşitlendirmelere gitti. 1970'ten bugüne kadarki dönemdeyse şirket gerçekten küresel bir maden ve enerji devi haline gelmiştir. Petrol üretmekte, kömür ihraç etmekte, Avustralya, ABD ve Asya'daki diğer petrol, kömür ve maden girişimlerini satın alıp tersanelerini kapatmakta ve çelik birimini yeniden yapılandırmaktadır (Fagan 1987: 47).

ve aşırı güçlü bir şekilde temsil edilmesi ve kendini temsil etmesi sayesinde şirket, devletin büyük ölçekli servet dağıtımlarının koşullarını kendi çıkarına hizmet edecek şekilde belirlemiş ve devletin göz yummasıyla yeniden pazarlığa açılmış olan emek ilişkilerini çarpıtarak kendi lehine çevirmiştir (Fagan 1987; O'Neill 1994). Çelik üretilen en eski iki bölgede bunun sonuçları iş kaybı ve bölgesel istikrarsızlık açısından korkunç oldu.[29] Şirketin faaliyetleri Avustralya'daki bölgesel ekonomiler üzerinde büyük etki yarattığı için, geçmişte çokça analiz edilmiştir, halen de edilmektedir, özellikle de bölgesel felakete yol açan bu süreçlere müdahale etmek isteyen solcular tarafından. Aşağıdaki tartışma hem solun, hem de şirketin bu döneme dair açıklamalarında merkezciliğin söylemsel hâkimiyetine ışık tutma girişimidir; yapılan araştırmalardan çokça faydalanılacaktır.[30]

O'Neill (1994) BHP'nin 1980'lerde ve 1990'ların başlarındaki faaliyetlerinin, başka şeylerin yanı sıra, şu sıralanacak olanların karmaşık ve çelişkili bir etkileşimi olarak görülmesi gerektiğini ikna edici bir şekilde savunmuştur: farklı ve çekişen yönetim stratejileri, yatırım ve gelir akışları, ulusal hükümet ve eyalet hükümetleriyle iktidar oyunları, yerel ve ulusal medyada söylemsel konumlanmalar, mevcut hissedarlarla geleceğin hissedarları arasındaki mücadeleler, işgücü ve topluluklarla pazarlıklar. "BHP" masalında özetlenen çelişkili süreçlerin haritasını çıkarmanın bir yolu artık değer ve diğer servet türlerinin bu zaman zarfında şirket içindeki akışını analiz etmektir.[31] Aşağıdaki liste, şirketten içeriye giren ve dışarıya çıkan akışları kaba bir muhasebe çerçevesi içinde ayrıştırmaktadır.[32]

29. Sadece Newcastle'da çelikte istihdam edilen işgücü, 1980'lerin başlarından itibaren 11.000'den 3.000'e düşmüştür (Maguire 1995: 9).

30. Bu tartışmanın değişik kısımlarını Phillip O'Neill, Bob Fagan, Graham Larcombe ve Andrew Metcalfe'ın araştırmalarına borçluyuz. Bu bölümdeki fikirlerin çoğu, onların son 15 yılı kapsayan arkadaşlıkları ve tartışmaya açık olmaları sayesinde gelişmiştir. Umarız, çalışmalarını kullanırken dile getireceğimiz herhangi bir eleştirinin, dostlukla yapıldığı anlaşılır.

31. Bu akışların çoğu, burada kullanılan kuramsal çerçeve içinde olmasa bile, O'Neill tarafından (1994: 122-215) belirtilmiş ve belgelenmiştir. O'Neill'in analizi, bunların ayrı siyasal mücadele odakları haline gelmelerinin derinlikli olarak tartışılmasını da içerir.

32. Marx'ın *Kapital*'in 3. cildinde geliştirdiği ve Resnick ile Wolff (1987: 164-230) tarafından genişletilen sınıf çözümlemesini kullanarak bu akışları (gelir ta-

İçeri Giren Akışlar

Normal Gelirler

- Kömür ve demir madenciliği, çelik yapımı, metal imalatı, mühendislik danışmanlığı süreçlerinden ve bu karmaşık, çokboyutlu şirketin gözetiminde gerçekleşen diğer tüm üretim faaliyetlerinden üretilen mal ve hizmetlerin toplam satışlarından elde edilen gelir.[33]
- İç ve dış para piyasalarından, daha çok hisse alım furyalarını finanse etmek, ayrıca altyapısal iyileştirmeler ve yeni teknoloji kullanımlarında yardımcı olmak üzere büyük çaplı borçlanmalar.
- Hisse senedi çıkararak finansman.

Özel Gelirler

- Çelik üretimindeki neredeyse tekelci konumunu koruyan önlemler (çelik ithalatı üzerindeki gümrük vergileri, gelişmekte olan ülkelerden yapılacak ithalat için konulmuş kotalar) sayesinde artan satış gelirleri şeklini alan devlet yardımı.
- Queensland'in iç bölgelerinde kömür madenciliğinin gelişmesini ve Bass Boğazı'nda *off-shore* petrol ve gaz çıkarılmasını kolaylaştırmak üzere inşa edilen altyapı şeklindeki devlet yardımı.
- Böyle cömert koşullarda (yüksek üretkenlik oranları ve doğal avantajlarla) üretildiği için uluslararası ortalama fiyatları temsil eden fiyatlarda satıldığında "değerlerinin" çok üstünde işlem görmüş olan BHP kömür ve enerji ürünlerinin uluslararası endüstriyel tüketicilere satışından kaynaklanan gelir akışı.

---

rafında) sömürücü sınıf süreçlerinde el konulan artık değer, şirketin dışındaki diğer endüstriyel kapitalistler tarafından dağıtılan sınıf ödemelerinden elde edilen gelirler ve sınıfsal olmayan işlemlerden elde edilen gelirler olarak, (maliyet tarafında) sömürücü sınıf süreçlerinin varoluş koşullarını güvence altına almak için yapılan bölüşüme dönük sınıfsal ödemeler, bölüşülen sınıfsal gelirlerin varoluş koşullarını yeniden üretmek amacıyla yapılan ödemeler ve sınıfsal olmayan gelirlerin varoluş koşullarını yeniden üretmek amacıyla yapılan ödemeler olarak sınıflandırmaya devam edebiliriz.

33. Bu gelir, bu sektörlerin her birinde işçiler tarafından üretilen artık değeri de kapsar.

Beklenmedik Gelirler

- Uluslararası maden ve enerji satışlarından elde edilen devasa nakit akışlarını kullanarak uluslararası döviz piyasalarında oynamak suretiyle elde edilen gelirler.
- Özellikle Newcastle bölgesinde hurda çelik çubuk ürünleri fabrikasını sübvanse etmek ve bu sayede demir ünitelerinin standart (yüzde 15) bir kâr oranı tutturmasını şart koşan şirket kurallarına uymuş olmak için, çelikle bağlantılı yan kuruluşların ve kömür madenlerinin satılmasından elde edilen kazanç.
- Çelik fabrikalarını kapatılmaktan "kurtarmak" için geliştirilen Çelik Endüstrisi Planı şeklini alan doğrudan devlet yardımı, yani federal hükümetin 1984'ten 1988'e kadar 5 yıllık süreyle vermeyi taahhüt ettiği 71,6 milyon dolarlık yıllık ödeme. Bu, BHP'nin ürettiği çeliğin ek sanayilerdeki tüketicilerine (ki bunlar çoğunlukla şirketin yan kuruluşlarıdır), BHP ürünlerini satın almalarını ve piyasa doygunluk oranının yüzde 80'den aşağı düşmesine olanak tanımamalarını güvence altına almak üzere nakit prim olarak verildi (Button 1983: 3).

Dışarı Çıkan Akışlar

Üretim Maliyetleri

- BHP işçilerine ödenen maaşlar. Madencilikte istihdam edilen işgücü ile yöneticilere ödenen maaşlar, sıkı kontrol altındaki emek piyasasına girişi güvence altına almak uğruna yüklü primler de içeriyor. Çelik işçilerinin maaş ödemeleri ise toplamda (kitlesel işten çıkarmalar yüzünden) ve göreli olarak (maaşların üzerinde uzlaşılan şekilde dondurulması yüzünden) gerilemektedir.
- Yeni fabrika ve makine alımları ve var olanların bakımı ile üretime giren ancak kaynağı şirkette olmayan hammadde girdilerinin maliyeti.
- İşten çıkarılan çelik ve kömür madeni işçilerine tazminat ödemeleri.

Çoğunluk Hisselerini Satın Alma

- Ulusal çelik piyasasındaki rakip şirket hisselerinin stratejik alımı ve iç üretim üzerinde neredeyse tekelci bir kontrol sağlamak için kentlerdeki yeni mini-imalathanelere yapılan yatırımlar.
- Uluslararası enerji alanında ÇUŞ olarak konumunu sağlamlaştırmak üzere ulusal ve denizaşırı kömür ve enerji endüstrilerindeki üretim birimlerini satın almak ve geliştirmek.
- Yabancı çelik imalat tesislerini, patent ve marka adı elde edip, Avustralya'da üretilen belirli çelik ürünlerinin yabancı piyasalara girişini kolaylaştırmak üzere satın almak.

Diğer Ödemeler

- BHP tarafından döviz elde etmek için değerinin altında satılan iç piyasa artığını denizaşırı çelik kullanıcılarının satın alması yüzünden gerçekleşen değer akışı.
- "Hasım" şirketlerin hisse senedi fiyatlarını düşürme girişimini engellemek üzere "dost" şirketlerin yöneticiler tarafından büyük miktarlarda borçlanılarak satın alınmasını örgütleyecek devasa miktarda sermaye akışı.
- Devralma tekliflerini engellemek için girilen uluslararası büyük borçların faiz ödemeleri.
- Hükümetlerle ve yerel topluluklarla sektörün rasyonalizasyonu konusunda girişilen müzakereleri yönetebilmek için yol göstersinler diye yönetim danışmanlarına yapılan ödemeler.
- Reklam harcamaları; Büyük Avustralyalı imajını tasarlamak ve pazarlamak; ulusal çelik piyasasında yürüttüğü stratejilerin üzerini duman bulutuyla örten uluslararası rekabet gücü söylemini geliştirmek üzere kurulan büyük bir halkla ilişkiler biriminin masrafları.
- Amortisman indirimi almak suretiyle vergiden kaçamadığı zamanlarda, devlete kurum ve bordro vergilerinin ödenmesi.

BHP odaklı bir (tekrar) bölüşüm siyasetinin birtakım başka taleplerin arasına girmesinin mümkün olduğu bu listelerden açıkça

belli olur veya en azından bir olasılık olarak savunulabilir. Böyle taleplerin hiçbiri kendi başına şirketi yapacak veya bozacak güce sahip olamazdı. Hesapçı bir özne olarak şirket, gelirlerini maksimize eder ve sonra bunları ayakta kalmak ve gelişmek için karşılanması gereken stratejik şartlara uygun olarak dağıtır. Şirketin merkezi olmayan içe ve dışa dönük akış hattı olduğu vizyonu geliştirilirse, daha tanıdık olan bu hesapçı özne vizyonunu yerinden etme potansiyeli vardır. Ancak bölüşüm siyasetinin yeniden düşünülmesi açısından önem arz eden bir diğer husus, BHP'nin mekânındaki tüm bu akışların nasıl açıklandığı; yani, bazılarının önemli ve zorunlu, diğerlerinin ise bağımlı ve olumsal olarak nasıl konumlandırıldığı; bunların süreç içerisinde gerçekleşme sırasının düzensiz ve tedirgin bir belirsizlik olarak değil de, düzenli ve akılcı olarak nasıl algılandığıdır. Birtakım açıklamalar olmuştur elbette. Bu "açıklamalardan" her biri özneleri farklı bir biçimde çağırır, böylelikle de (bölüşümle ilgili) sınıf siyasetini kuşatan düşünce, strateji ve eylemleri ve farklı ekonomik gelecekler yaratma projelerini etkiler.

Şirketin "Açıklaması"

1980'lerde devletle statüsünü müzakere ederken BHP kendini, giderek uluslararasılaşan bir ekonomik sistemin çeperinde olan merkezli ve birleşik bir özne olarak tasvir etti. Açık açık dünya sahnesinde büyük oynamaya çalışan "Avustralyalı" bir şirket olarak küresel alana dahil olan BHP içerideki bakışlara ise, yeni peydah olan "uluslararasılaşma" dilini kullanarak kendini krizde olan, bu yüzden de sert ama rasyonel önlemler almanın eşiğinde duran bir ekonomik özne şeklinde sundu. 1980'lerin başlarında çelik üretim fabrikalarının uluslararası açıdan artık rekabet güçlerini, altyapının eskiliği, fazla istihdam ve geri kalmış emek ilişkileri yüzünden kaybettiklerini duyurdu. Yeniden yapılandırma ve akılcılaştırma girişimi hemen gerçekleşmediği takdirde büyük fabrikalarını kapatacağı tehdidini savurdu.

Popüler söylemde çelik BHP'nin operasyonları arasında en temel olan olarak düşünülebilir ve şirketin Avustralya'da çelik üretiminin krizde olduğuna dair duyurusu, birçok işçi, topluluk ve siyasetçinin kafasında tehlikenin BHP'nin kendisinin krizde olmasından

kaynaklanıyor olduğu fikrine tercüme edildi. "Kârlar azalıyor" ağzı kriz temsilini destekledi, zira "herkes biliyordu" ki bir işletmeyi su yüzünde tutan şey kârlarıydı. Rekabetin gittikçe arttığı bir dünyada kendini kurtarmaya ve hayatta kalmaya itilen münferit ve akılcı bir özne olarak kendini sunan BHP çelik sektöründe çok sayıda işçiyi işten çıkarmayı becerdi ve çelik üretim tesislerini tamamıyla kapatma tehdidinde bulundu.

Federal İşçi Partisi hükümeti, ilgili yerel toplulukların baskısıyla "ulusal çıkar adına" duruma müdahale ederek çelik sanayiini kurtarmak için BHP'ye çelik üretim tesislerini yeniden yapılandırma ve oradaki emek ilişkilerini yeniden şekillendirme sürecinde destek oldu. BHP'ye seviye yükseltmesi için neredeyse doğrudan dağıtılan milyonların yanı sıra federal hükümet, Çelik Bölgeleri Destek Programı sayesinde 1983 ve 1988 arasında çelik yapım merkezlerine bölgesel ekonomilerini çeşitlendirmeleri ve istihdam imkânlarını artırmaları için 102 milyon dolar tahsis etti (O'Neill 1994: 145). Bu fonların çoğu sonunda BHP'nin bölgedeki tali kuruluşlarının kasasını boyladı.

Şirket kendini, yaptığı akılcı analizlerin bir sonucu olarak, çok az ekonomik manevra alanı olduğunun farkında olan merkezi ve birleşik bir muhasebe birimi olarak sundu; federal hükümet ise ülke ekonomisinin merkezi doğası hakkında kendi fikriyatına da dayanarak, bu durumu gönülden kabullendi ve şirketin yeniden yapılanma programına verdiği desteğin karşılığında hiçbir şey istemedi.

Karşıt "Açıklama"

BHP kendi hikâyesini anlatırken, sendikacılar, aktivistler ve solcu akademik araştırmacılar başka bir hikâye anlatıyorlardı. Bu hikâyede daha fazla alt senaryo ve daha fazla entrika vardı ve karakterlerin gelişimi daha karmaşıktı. Şirketin kendi açıklamasındaki şeffaf ve akılcı öznelliğin yerini hem gizli, hem de açık muhasebe becerisi olan, yani kendi çıkarlarını kollayan iki yüzlü bir özne (BHP) alıyordu. Karşıt anlatı şöyleydi: 1980'lerde BHP, daha çok Avustralya temelli çelik ve maden üretiminden çıkıp uluslararası çapta bir madencilik ve enerji ÇUŞ'u olmaya çabalarken, ülke içinde yeniden yapılanma sancıları çekiyordu. Bazı çelik fabrikalarındaki yatırımını

çekme amacını güderken, bir yandan da iç piyasadaki çelik satışlarından elde edilen fonları uluslararası alanda yayılmasını finanse etmek için kullanıyordu. Avustralya'nın yegâne çelik üreticisi olarak ileri derecede korunan, neredeyse tekelci statüsü sayesinde çelik endüstrisini, küresel emellerine nakit para akışı sağlayan bir sağmal inek niyetine kullanması mümkün oldu. BHP'nin ulusal ekonomi içindeki güçlü ve etkili siyasal konumu, (1983'ten beri İşçi Partisi tarafından yönetilen) federal hükümetten çelik fabrikalarının artık uluslararası piyasada rekabet edemedikleri gerekçesiyle devasa yardım paketleri almak için pazarlık edebilmesini sağladı. O'Neill ve Fagan'ın belirttikleri gibi, BHP'nin çelik satışlarının en büyük kısmının ithalata karşı korunan iç piyasaya yönelik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası rekabetin etkileri konusundaki sav açıkça yanlıştı. Ekonomi yönetiminde başarılı ve etkin görünme kaygısı taşıyan ve gelişmelerden olumsuz etkilenen çelik üretilen bölgelerde yerel işçi sınıfı çıkarlarına hizmet ediyor görünme ihtiyacının bilincinde olan federal hükümet, bu savı "yuttu" ve harekete geçti. Federal düzeyde bir İşçi Partisi siyasetçisinin işaret ettiği gibi:

> 82'de BHP olayı olduğunda, çoğumuz endüstriyi düpedüz göz ardı etmiştik. Onlar [BHP] hep içinde olmuşlardı, hep içinde olmaya da devam edeceklerdi, bu bizi pek etkilemiyordu. Bizim kaygımız daha çok toplumsal, fiziksel çevre, yoğunluk sorunları, yollarda trafik, parklar, bu türden şeylerdi: Şehir Parkları meseleleri... 82'de birdenbire sanayi altyapısıyla ilgili bir sorunumuz olduğunu fark ettik... Dolayısıyla, benim seçildiğim 83' ten itibaren vaktimin çoğunu alan, temel işim sanayi oldu (D isimli kaynak, Metcalfe 1994: 2).

BHP'nin eski çelik bölgelerine yeniden yatırım yapması devletten Avustralya'daki diğer çelik birimleri, petrol ve maden yatırımları için "destek satın almasını" sağladı. Aynı zamanda devleti çelik fabrikalarındaki iş pratikleri ve ücret yapılarının büyük çapta gözden geçirilmesi sürecine ana müzakereci olarak kattı. Aynı siyasetçiyi alıntılamak gerekirse:

> Biz 83'ten beri işin endüstriyel tarafıyla ilgili tavın takınma mesaisini yeni baştan sürdürüyorduk, şimdi insanların bunu bir ölçüye kadar doğal karşılamaya başladığını düşünüyorum. Buna alıştılar... Şehrin [Newcastle]

artık büyüdüğünü insanların gerçekten fark ettiğini düşünüyorum. Birçoğu şirketleriyle geçmişe nazaran daha fazla gurur duyuyor. Şirketler pazarlamaya, çalışanlarına daha fazla yatırım yapıyorlar (D isimli kaynak, Metcalfe 1994: 17).

Devletle bu tür müzakereler sürerken şirket, hisse senetlerinin önemli bir bölümünü ele geçirmeye çalışan Bell Resources'a engel olmakta gösterdiği başarı karşılığında büyük çaplı uluslararası borca girdi. Avustralya'da finans piyasalarının serbestleştirilmesi, hisse fiyatlarını düşürmek isteyen simsarların istikrarı bozucu etkilerinin "Büyük Avustralyalı'nın" servetini bile sarsmasına yol açtı. BHP borç aldığı sermayenin özsermayesine oranı açısından zayıflamış, uluslararası faaliyetleri açısından güçlenmiş ve ulusal çelik endüstrisinde yeniden konumlanmış olarak çıktı bu dönemden.

"Karşıt açıklama" BHP'nin farklı seviyelerde stratejik olarak çalıştığını, bir amaçla verilen hükümet desteğini bunun yerine veya yanında başka amaçlarla kullandığını gösteriyor. Gerçek yüzünü birkaç şüpheci hafiyeden başka kimsenin göremediği manipülatif ve neredeyse komplocu bir öznenin aslında bildik portresini çiziyor. Ama aynı zamanda şirketi içsel rekabet ve çelişkileriyle parçalanmış bir özne olarak sunuyor. BHP içerisinde farklı birimler yatırım fonlarını kendilerine çekmek için birbirleriyle çekiştiler ve ürün birimlerinin müdürleri işlerini kaybetmemek için mücadele ettiler (O'Neill 1994). Yöneticiler kendilerini bazen kendi ürün birimleriyle, bazen içinde yaşadıları topluluk ile, bazen şirketin kapitalist sahipleriyle, bazen devletin düzenleyicileriyle, bazen de şirketin finans birimiyle özdeşleştirdiler. Şirket fonlarını bazı faaliyetlere değil de, başkalarına yönlendirme konusunda aldıkları kararlar, şirketin bütününün kârlılığının yanı sıra kendi birimlerinin kârlılığını, kendi kariyer olasılıklarını ve yerel toplulukla bağlarının varlığı veya yokluğunu gözeten karmaşık bir anlayışın etkisinde verildi.

Karşıt "açıklamada" BHP'nin (şirketin "açıklama"sında sunulan) birleşik öznelliği birçok çelişkili hesapçı özneye bölünüyor. Ancak ilginçtir, karşıt anlatının mantıki yapısı şirketin anlatısıyla benzerlik taşımakta. Başat olarak şirketin stratejik kâr arayışları tarafından; bölge ve sektörlerin ayakta kalabilmeleri için bazı ekonomik şartlara uyulması gerekliliğinin hükümet, işçiler ve yerel topluluklarca kabulü tarafından şekillendiriliyor. Yukarıda alıntılanan siyasetçiyi

BHP'nin şirket olarak ihtiyaçlarından kendini "sorumlu" hissettiren (*bizim* endüstriyel altyapıyla ilgili bir sorunumuz vardı" [vurgu bize ait]), işçileri ve yerel toplulukları siyasetçilerin (ve şirket yöneticilerinin) nezdinde "büyümesi gereken" haylaz çocuklara indirgeyen işte bu mantıktır ("Bence topluluğumuz çok olgunlaştı. Newcastle çok belirgin bir biçimde büyüdü..." [Metcalfe 1994: 7]). Bu anlatının düzenliliğinin, nedensellik mantığının ve en önemlisi, şirket için, işçiler için, topluluk ve siyasetçiler için açılan özne konumlarının merkezinde kârlılık fikri vardır. Olayları bir çeşit ardışık birlik içine sokan şey, izlenen tüm yolların kârlılığı artırmak için gerekli olduğu ve nihai olarak da kârlılığı artırdıkları cinsinden zımni varsayımdır.[34]

"Başka" Bir Açıklama Mümkün mü?

Varlığı ve hareketi kontrollü ve düzenli bir biçimde düşünmek bize daha az çekici gelse, kimliği merkezi değil de, dağıtan bir sistem olarak temsil etmeye daha meyilli olsaydık, bu olaylar etrafında farklı bir tür anlatı geliştirebilirdik. Kârlılığın "düzenini" sorgulamak suretiyle şöylesi sorulara cevap arardık: Talebin düşmekte olduğu, rakiplerin mini-fabrikalarla sektöre girmeye başladığı ve federal hükümetin ve şirketin kendinin piyasalarda serbestleşme ve uluslararasılaşma retoriklerini şiddetle savundukları bir zamanda, tekelci bir konumu korumak için fon kanalize etmeye devam etmenin etkileri neler oldu? Rakiplerin hisselerinin şirket tarafından stratejik olarak satın alınmasının, şirketin kendini kamuya belli bir şekilde sunması için kullanılan halkla ilişkiler ve yönetim danışmanlarının, federal hükümetin yüzyılın sonuna dek eski çelik bölgelerine yatırım yapması için şirkete koştuğu şarta boyun eğmenin maliyeti neydi? Uluslararası alanda daha fazla yer işgal etmek için, yeni sanayi bölgelerinde çelik üretimine geçmenin, kapanan fabrikalar-

34. Said "açıklama" veya anlatılarda böyle bir birliğe duyulan arzunun çok büyük olduğunu iddia eder: "Formel anlamda akıl, her şeyin başlangıcına işaret eden zaman veya mekân içinde bir nokta algılamak ister... Bu formel arayışın altında, yaratıcı ve duygusal bir birlik ihtiyacı, dağınık olan belli bir sayıda koşulu kavrama, ve ardışık, ahlaki veya mantıklı bir tür etkin düzen tesis etmek ihtiyacı yatar" (Said 1978: 41, Metcalfe 1994 tarafından aktarılıyor).

daki işçilere ücret temdit şartları teklif etmenin etkileri neler olabilir? Bu soruları bir şirketin ve şirket dinamiklerinin çelişkilerine ışık tutmak için de kullanabiliriz ve böylece birleşik hesapçı özne söylemini daha da sorgulamış oluruz.

Böyle ezber bozan "açıklamaları" araştırabileceğimiz ampirik materyal olmadığı için, olasılık, akış ve bölüşüm imgelerinden türeyen varlık ve hareket vizyonları üretmeye meylediyoruz. Yani, merkezsiz, akışkan, düzensiz ve kararsızlıktan mustarip alternatif bir BHP vizyonu sunmak için epistemolojik terörizm eylemine girişme niyetindeyiz. Ancak bu taktiğin de sınırları var. Şirketi dağınık bir sistem olarak, boş, çoğul, çekişmeli ve tüm olasılıkların ifade bulduğu taleplerin mekânı olarak, birçok şey birden (yerel topluluk üyesi, aile ferdi, hayırsever, acımasız yönetici, sıkı sendikacı ve kadın düşmanı) olan bireylerden oluşan bir varlık olarak ve birtakım dinamiklerin (birkaçından bahsetmek gerekirse, kârlılık, muhafazakârlık, sermaye birikiminin harcanması, hayırseverlik, rekabet ve korunma gibi) birleşimi olarak sunmak; belki de böyle bir söyleme duyulan arzunun yokluğundan doğan yaygın şüphecilik karşısında neredeyse haddinden fazla yıldırıcıdır. Ancak ekonomik analizde evrensel hesapçı öznenin gücünden kaçma arzusu henüz yeterince gelişmiş olmasa da, yukarıda tasvir edilenlere benzer olayları çevreleyen sınıf siyasetini düşünme ve yeniden düşünme yönünde bir arzu kalır geriye. Ekonomik kimlik ve öznelliği düşünmenin yeni yollarına ilgi uyandırma çabamızda işte bu artık arzuya hitap ediyoruz.

Sınıf, Öznellik ve Bölüşüm

BHP'nin 1980'lerdeki kurumsal yapısını dolaşan akışlara dair anlatılan ardışık ve mantıklı öyküler; merkezilik, kârlılık, düzen ve rasyonel strateji temsillerinden türemişti ve siyasetçileri, işçileri, yerel toplulukları, şirketi eylemleri ve tepkilerinin dikte ettiği belirgin rollere sıkıştırıyordu. Bu anlatılar özellikle çelik sektörü işçilerini BHP'yle sınıf mücadelesine kitlenmiş, yeniden yapılandırma planına içkin bir direniş gösteren ve bu yüzden "disipline edilmeleri" kaçınılmaz olan bütünlüklü özneler olarak konumlandırıyordu.[35] İşçilerin, güçlerin eşit olmadığı bir iktidar mücadelesinin muhalifleri

olarak mağdur statüleri, bölgesel yeniden yapılandırmayı konu alan popüler öykülerdeki başat öğeydi. İşçiler, istihdamın sürekliliğini ve toplumsal servetin bir kısmının ücret ödemeleri aracılığıyla kendilerine dönmesini talep etmeyi hak sayan tekil bir özne olarak temsil ediliyorlardı. Bu da (1) eski çelik bölgeleri olan Newcastle ve Port Kembla'da üretimin oldukça azaltılmış sayılarla ve yeni iş pratiği anlaşmalarıyla sürmesinin; ve (2) işten çıkarılan binlerce işçiye tasarruf paketi ödemelerinde bulunulmasının kendi "çıkarlarına" olacağını gösteriyordu. İşçi sınıfına ait özne konumları ve sömürü eksenli bir sınıf siyaseti açısından bakıldığında, çelik işçileri sömürülmeye devam etme hakkını veya bir süreliğine sömürülmeyecekleri için tazminat alma "kazanmışlar"dır. Çelik işçilerinin diğer sınıfsal ve sınıfsal olmayan özne konumlarından ve artığın dağılımı süreçlerine odaklı bir sınıf siyaseti açısından bakıldığında ise, Port Kembla ve Newcastle'daki olaylar daha karmaşık ve muğlak bir şekilde çözülmüştü.

Örneğin, yerel toplulukların üyesi olarak çevreyle ilişkili özne konumlarından dolayı, çevresel bir fayda olan hava kalitesinin, atmosfere onyıllar boyunca püskürtülen kül ve toksik madde yüzünden önemli ölçüde bozulmuş olması nedeniyle, BHP'nin anlaşmalı olarak çelik üretimine devam etmesinin çelik işçilerinin ve ailelerinin çıkarlarına hizmet etmediği açıktır.

Erkeklerin, kimlikleri ağır bedensel emeğe olumlu değer atfedilmesine ve kesinlikle heteroseksüel özellik taşıyan aşırı eril erkeklik anlayışına dayalı cinsiyetlendirilmiş özne olmaları itibariyle, çelik üretimine az sayıda işçiyle devam etme kararı ilginç bir çıkar çatışması yarattı. Çelikte istihdam edilmeye devam eden işçiler açısından hâkim erkek kimliği sorgulanmadı. Ancak ağır sanayinin erkeksiliğiyle bağlantılı olmayan çok az alternatif toplumsal cinsiyet kimliği mevcut olan bir kasabada[36] işsiz kalan işçiler için, çelik üretiminin küçük bir azınlık için devam ediyor olması yutulması zor bir lokma olsa gerek.[37] Her işçi için olanaksız olsa da, hâkim erkek

35. Karşıt anlatı işçiler için, örneğin yöneticilere tanınan türden çoğul özne konumlarına yer açmıyor. Tersine, eğer işçiler perdeler arkasında gerçekleşen şirket dalaverelerinden haberdar olsalardı, rasyonalizasyonun aldığı biçime karşı çıkış eylemleri daha etkin olur veya daha doğru bir sınıf bilinci içinde gerçekleşirdi, diye bir imada bulunuluyor.

kimliğini (ve buna bağlı kadın düşmanlığı ve homofobiyi) doldurabilme olasılığının devam ediyor olması, erkekler için yeni bir cinsiyetlendirilmiş özne konumunun etkin olarak oluşmasının önüne geçmiş olabilir.

Gayri-kapitalist ekonomik kalkınma söylemindeki sınıfsal özneler olarak, yani komünal veya kolektif sınıf süreçlerine veya kendi işinde çalışma olasılığına sahip bireyler olarak işten atılmış olan işçilere tasarruf paketi ödemelerinde bulunulması çıkarlarına hizmet etmiyordu, zira alternatif ekonomik faaliyet biçimleri tesis etmek[38] veya eğitim programları sunmak için gerekli olan fon mekanizmaları yaratılmamıştı.[39]

36. Newcastle'da çelik sanayiinin gerilemesi ardından ortaya çıkan yeni iş ve kimlik imkânlarını tartışan Metcalfe, bir kaynağının durumu şöyle ifade ettiğini aktarıyor. "Hunter Vadisi'ndeki insanların, Avustralya'daki insanların çoğu turizmden hoşlanmıyor... Etrafta koşturup bu insanların keyfini gözetmek gerekir diye düşünüyorlar, turizmi aşağılayıcı, küçük düşürücü buluyorlar, ve, şey, sanırım bir bakıma öyledir. Ama çalışmak da bir anlamda aşağılayıcı. Öylece oturup neden melekler gibi yaşayamayasın ki? Bazı insanların bayağı eski kafalı tutumları var. Erkekler erkekçe işlerde çalışmalı, etrafta dolanıp garsonluk ve bunun gibi ibne işleriyle uğraşmamalı" (B isimli kaynak, 1994: 15).

37. Eğer tüm işçiler işten çıkartılsaydı, ev işi, çocuk bakımı ve komşuluk faaliyetlerinin yeniden tanımlanmasıyla yeni erkek kimlikleri inşa edilebilirdi. DiFazio (1985) Brooklyn'deki liman işçileri arasında, 1980'lerin başında konteyner kullanımı yüzünden işten çıkarıldıklarında sözü geçen yeni kimlik inşasının nasıl gerçekleştiğini anlatıyor. Sendika tarafından pazarlığı yapılan Garantili Yıllık Gelir'in verdiği güvenle çoğu İtalyan kökenli olan eski gemi yükleme işçileri eski iş arkadaşlarıyla aktif bir sosyal yaşam sürdürmeye devam ettiler. Birçokları "eşitlikçi ailenin bilinçli taraftarları olan... ve aile yaşamının başlarına gelmesini beklemek yerine... onu etkin olarak şekillendiren aile aktivistleri" haline geldiler (1985: 91). DiFazio'ya göre, söyleşi yaptığı liman işçileri, limanlardaki anlamlı işlerini kaybetmenin zorluğunu ailelerinde ve mahallede anlamlı işler yaratmakla kapatmaya çalışıyor ve bu süreçte geleneksel cinsellik rolleri, toplumsal cinsiyet kimlikleri ve cinsel tahakküm örüntülerini temelden sorguluyorlardı.

38. Wollongong'da 1980'lerin başlarında alternatif bir ekonomik kalkınma odağı yaratma girişimi olmuştur. Güney Sahilleri Kalkınma Kurumu, bölgeye yeni endüstriyel ve ekonomik faaliyetler çekme amacıyla kurulmuştu. Ne yazık ki BHP tarafından bu kurumun yönetim kurulu üzerinde uygulanan denetim, faaliyetlerinin ölçek ve siyasal kapsamını ciddi biçimde kısıtladı.

39. Buna karşılık, Avustralya Giyim ve Bağlı Sektörler Sendikası'nın devletle müzakere ettiği tasarruf anlaşması, devlet desteğinin çekilmesi yüzünden yaşanan sektörel çöküşle birlikte işten çıkarılan binlerce (daha çok kadın ve İngilizce konuşmayan) tekstil ve giyim işçisine, kısıntıyı takip eden 2 yıl boyunca maaş

Öyle görünüyor ki, 1980'lerde Avustralya'nın çelik bölgelerinde etkin olan sınıf siyaseti bazıları için "bölgeyi kurtarmak" adına ücret sahibi olmanın ve eskimiş, çevre açısından zararlı ve erkek egemen kapitalist üretim biçimlerinin sürekliliğini sağlamakla sınırlıydı. Bölgelerdeki tek sektör kültürünü ve endüstriyel faaliyetin çevre ve sağlık üzerine etkilerini sorgulamamış; kadınlara, azınlıklara ve gelecek kuşaklara yerel ekonomi üzerinde talepte bulunma hakkını garantilemekte başarısız olmuştu.[40] Ayrıca BHP'nin çelik bölgelerini, kurumsal muhasebe sistemi aracılığıyla başka bölge ve ülkelerdeki spekülatif ve üretken faaliyetleri için fon kaynağı olarak hortumlama hakkına da dokunmamıştı.

Şirketi hedef alan bir bölüşüm siyasetinin, son sözü kârlılığa bırakan şirket ve devlet kaynaklı temsiller yüzünden güç kaybetmesi gerekmez. Değişimin belirsizliğini ve olumsallığını, ekonomik öznelliklerin merkezsizliğini, siyaset ve söylemin kuruculuğunu vurgulayan ekonomik anlatılar birçok alternatif muhasebe çerçevesinin gelişmesine olanak tanır; bu çerçevelere göre bölüşüm akışları (örneğin gayri-kapitalist sınıf süreçlerine, ekonomik çeşitliliğe, ekolojik olarak sürdürülebilirliğe, yerli halkların gelişimine[41] ve erkek egemen olmayan endüstriyel kalkınmaya yönelik olanlar) ve bunlar üzerindeki "haklar", şirket düzleminde meşru öncelik taşır. Feminizm, çevrecilik ve yerli halklar gibi sınıfsal olmayan siyasal arenalarda geliştirilmiş yeni hak dilinden, sınıfsal dönüşüm projeleriyle ilgilenenler olarak öğrenebileceğimiz çok şey var. Hegemonik

ödemesi yapılmasının yanı sıra mesleki eğitim ve İngilizce dil kursları da içeriyordu (O'Neill ve diğ. 1995). Federal düzeyde fonlanan bu programa dahil olan işçi toplulukları içerisinde birçok alternatif iş fikri gelişmektedir.

40. Howitt (1994a) yeniden yapılanma ve kalkınmanın asla tek bir merkezi anlatısı olmadığını ikna edici bir şekilde gösterir. Ekonomik öznenin çoğul bir şekilde kurulduğu görüşü bunu daha da bariz kılar.

41. Howitt'in (1994a, b) Weipa Aborjin Cemiyeti'nin aborjinleşmesini inceleyen araştırması, yerli halkların kendi toprakları üzerinde işletilen madenlerden üretilen kaynak akışları üzerindeki "haklarının", yenilenemeyen kaynaklara bağlı kalkınmadan ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirliğe doğru geçişe odaklı yeni bir bölüşüm siyasetinin harikulade örneklerinden biridir. Karma bir yapısı olan Cemiyet, boksit ve alüminyum üreticisi bir ÇUŞ olan Comalco, Queensland Eyaleti hükümeti ve topluluk üyeleri arasında 20 yıl önce kurulan Weipa boksit madenindeki toplumsal ve ekonomik ilişkileri gözetmek amacıyla kurulmuştur.

erkeklik, kalkınmacılık ve ırkçılık karşısında alternatif hak söylemleri yeni siyasal özne konumları ve farklı adalet hislerine alan açmıştır. Daha önce hiçbir şeyleri olmadığı düşünülen insanların kaynak ve servet akışları üzerinde hak talep etmelerine olanak sağlamışlardır. Bu söylemler, yeniden bölüşüm hareketlerine esin kaynağı olan alternatif duygu, arzu ve ahlak anlayışları yaratmakta son derece önemli olmaya devam eder. Hâkim rasyonalist ve merkezli ekonomik anlatıların tetiklediği kişisel ve kolektif acı ve suçluluk duyguları yerine, ekonomik çeşitlilik geleceğinde farklı ve gayrikapitalist sınıf süreçlerinin "haklarını" oluşturacak bölüşüm siyasetinin ışıltılarını görürüz. Böyle bir siyasetin muhatabı, toplumsal servetin toplandığı nokta ve yeniden bölüşümün geleneksel kökeni ve faili olarak bildik rolünü oynayan devlet olabileceği gibi; hepsi nihai olarak bölüştürülecek olan artık değer birikiminin yoğunlaşma noktası olarak kapitalist şirkete de yaratıcı bir biçimde odaklanabilir. Taleplerini oluşturur, haklarını ifade eder ve, öznelerini bulabilirlerse, ekonomik fark ve dönüşüm projelerine neden yönelmesinler?

Marx sermaye üretilmesin demez, ancak sermaye kapitalizm için kullanılmasın der. Diyet yapmakla aç kalmak arasındaki fark gibidir bu. Sermaye üretimi konusunda anlaşabilirsiniz, ancak (ortak rıza ile) bunu kısıtlarsınız ki bir grup tarafından el konmasın, toplumsal yeniden bölüşümün dinamiği haline gelsin. Bu türden Marksist analiz sindirilirse, belirli bir isme talip olan bürokratik devlet kapitalizmi modeli olmak yerine, küresel taban hareketlerinin etkin çekirdeği haline gelir. Güney'in –uluslararası değil de "küreyi kuşatan"– yeni toplumsal hareketlerinin durumu budur. Bunların gerçek hedefi üretilen sermayenin tekrar bölüştürülmesidir... Kapitalizm ile sosyalizm, ben ile öteki, hak ile sorumluluk, temellük ile yeniden bölüşüm, alma ile verme arasındaki bu çekişme son derecede temel niteliktedir (Spivak ve Plotke 1995: 7-8).[42]

42. Alıntı, Spivak'ın Plotke ile girişiği bir diyalogda Spivak'ın söyledikleri arasındadır.

9

"Kek Kazmacıları ve Çay Tumbacıları"[1]

EDEBİ VE KÜLTÜREL çalışmalar gibi uzak söylemsel bölgeler de dahil olmak üzere siyasal iktisattan türeyen ve etkilenen söylemler bağlamında karşımıza çıkan şey, ekonomik (büyük olasılıkla kapitalist) hegemonya temsillerinin zenginliği ve anti-hegemonik temsillerin buna tekabül eden yoksulluğuydu. Kapitalist olmayan ekonomik faaliyet veya daha kesin ifadesiyle gayri-kapitalist ilişkiler ve sınıf süreçleri ile bunların kapitalist olanlarla etkileşimi konulu bu bölümü kitaba dahil etmemiz, bu kıtlık, bu eleştiri eksikliği yüzündendir. Bölüm, 1990'ların başlarında yazdığımız bir yazı ile bugünkü –hiç kuşkusuz çok yakında demode olacak olan– tepkilerimiz arasında (bu tepkiler italikle belirtildi) gidip gelmektedir. Orijinal metindeki istenmeyen konturlar ve değerleri ve aynı ampirik sahaya dair daha sonra farklı amaç ve sonuçlarla yazdıklarımızı düşünerek, burada halen (tekrar) işlenmekte olan bu toplumsal temsili, gelişmekte olan öz bilinci, bazı olası etkileri ve başka aktarma ve olma olasılıkları ile birlikte sunuyoruz.

Toplumsal varoluş ve değişim hakkında yazarken belirli bir toplumsal yapılanışı nasıl temsil edebileceğimiz sorusuyla kaçınılmaz olarak yüzleşmek durumunda kalıyoruz; bu soru bizim açımızdan güvenilir tespitlerde bulunma ve tasvir ettiğimizin "doğruluğuna" sadık kalma meselesi olmaktan çok, bir "edimsellik" sorusudur. Bir öykü anlattığımızda ve bir toplumsal pratik veya mekânı temsil ettiğimizde, nasıl bir toplumsal dünya kuruyor ve temsilin gücüyle do-

1. Bu ifade Mitchell (1975: 9) tarafından kömür madencilerinin karılarını tasvir etmek için kullanılmıştı.

natıyoruz? O dünyadaki olasılıklar, hareketler ve akışlar, bitişiklikler ve bağıntılar, geçirgenlikler nelerdir; bilinen veya bilinmeyen başka dünyalar açısından sonuçları nelerdir? Diğer yandan, oradaki inatçı noktalar, sınırlar ve bölmeler, eksikler ve dışlanmalar, çıkmaz sokaklar, kâbus pasajlar ve kör virajlar nelerdir? Genelliğini veya kalıcılığını, dönüşme potansiyelini nasıl ölçebiliriz? Bu temsil duygu veya eylem özneleri oluşturmaya nasıl bir katkıda bulunur? Toplumsal temsilin edimsel veya kurucu rolünü düşündüğümüzde tüm bu soruların ağırlığını üzerimizde hissederiz.

Birçok yazı gibi burada üzerinde düşündüğümüz yazı da bir müdahale olarak belirli bir söylemsel ve zamansal bağlamda, belirli bir okur kitlesi hedeflenerek yazılmıştı. Endüstriyel dönüşümü araştırma deneyimimizin üzerine bina edilen bu yazı, Avustralya sendikal hareketiyle endüstriyel strateji ve toplumsal cinsiyete dair tartışmalarımızın arkasındaki kuramsal çalışmanın bir kısmını temsil etmektedir. Bu literatürün özgül odağı yeni vardiya sisteminin aile ve topluluk hayatı üzerindeki etkileri olsa da, geniş plandaki hedefimiz endüstriyel politika tartışmasının geleneksel çerçevesini –meşrulaştırdığı aktörleri, öncelik atfettiği toplumsal mekânları, meşru endüstriyel meseleleri tanımlayan sınırları– sorgulamaktı. Bu hedef sadece endüstriyel eylemlerin diğer toplumsal mekânlardaki etkilerinin izini sürmemize değil, aynı zamanda daha zorlu bir kuramsal işe kalkışmamıza –yani, sanayiyi başka (sınai olmayan) mekânların "sonucu" olarak kavramsallaştırmaya– itti. Dolayısıyla burada vardiya sistemi etrafına yoğunlaşan aile ve toplumsal cinsiyet siyasetinin endüstriyel mekân üzerinde bir etkisi olduğu (yani sadece bunun tersinin geçerli olmadığı) görülüyor. Bu kuramsal müdahalenin siyasal amaçlarından biri, endüstriyel kalkınmadan etkilenen ancak bugüne kadar şirket yöneticileri, kamu yetkilileri ve sendikaların kararlarında sesleri duyulmayanların kaygılarını meşrulaştırmaktır.

Ancak artık daha da iddialı bir kuramsal projeye, bu bölümü ekonomik temsillerde farklılığı teşvik etmeyi deneyen bir kitap için uygun kılan bir projeye sahibiz. Başka yerde olduğu kadar burada da, "ekonominin" ev dışındaki alanda vuku bulan ve "piyasa" tarafından birleştirilen çoğunlukla kapitalist tekil bir oluşum olarak temsilini sorunsallaştırmak için, ev içini tüketimin olduğu kadar

üretim ve bölüşümün mekânı olarak tasvir eden feminist çalışmaları dayanak aldık. Ekonomiyi çoğul olarak veya bir farklılık mekânı olarak tasvir etmekle (fazlasıyla iyimser ve vaktinden önce girişilmiş bir iş gibi görünmeyecekse) kapitalist bütünlüğün tabutuna bir çivi daha çakmakta olduğumuzu düşünüyoruz. Aynı zamanda kadınsılaştırılmış ev-içi alanı erkeksileştirilmiş modern ekonominin içine özellikle (tekrar) sokuyoruz; ev içini, daha genel geçer anlamıyla "ekonominin" basit bir varoluş koşulu olarak değil, ekonomik bir mekân olarak kabul ediyoruz.

Son olarak müdahalemiz sınıf diliyle ifade edilmiştir. Bu, genelde kuramlaştırılmadıkları veya var olmalarına izin verilmediği toplumsal mekânlarda hayata geçebilecek yeni sınıfsal özne konumları üretme ve alternatif sınıf öznelliklerini çağırma olasılığına doğru atılmış bir adımdır.

Kömür madeni kasabaları sosyal bilimciler ve kuramcılar, özellikle de Marksistler için, uzun zaman hayranlık uyandırmıştır. Marksistler açısından bu ilgi, çoğu sanayileşmiş ülkenin emek tarihinde madencilerin tuttuğu yerin neredeyse kutsallaştırılmış olmasıyla bağlantılıdır. Militan, sınıf bilincine sahip maden işçisi imgesi, "işçi sınıfının" ve "işçi sınıfı mücadelesinin" bilgisinin oluşmasında güçlü bir rol oynamıştır. Ücra bir köşedeki maden kasabası da tipik işçi sınıfı topluluğunun yurdu olarak resmedilmiştir.[2] Maden kasabaları ve buralarda yaşayanlar hakkındaki literatürde kömür madencilerinin karılarının özel bir yeri vardır. Maden kasabasının kadınları çoğunlukla maden işçisi kocalarıyla olan ilişkileri ve madenci emek gücünün yeniden üretimindeki ağır işçilik dolayısıyla işçi sınıfının üyeleri olarak görülür. Ama işçi olarak sınıf konumunun kapitalist sınıf mücadelelerinde kendine açıkça rol biçtiği madenci kocanın aksine, madencinin karısının sınıf konumu işçi sınıfı siyasetiyle sorunlu bir ilişki içerir.

2. İngiliz sosyolojisinin, Dennis, Henriques ve Slaughter'ın (1956) *Coal is Our Life: A Study of Yorkshire Mining Community* (Kömür Bizim Hayatımızdır: Yorkshire Maden Topluluğu Etüdü) isimli eserinde en tipik örneğini bulan radikal "meslek topluluklarını" çalışma geleneği, Avustralya'da Walker (1945), Williams (1981) ve Metcalfe (1988) tarafından sürdürülür.

Eski ve yeni çalışmalarda kömür madencileri sadık işçi sınıfı savaşçıları olarak tasvir edilirken karıları siyasal bukalemunlara benzetilip sınıf siyasetine olan bağlılıklarının önceden kestirilemez olduğu düşünülebiliyor. Bazen daha iyi ücret almak için verilen mücadelelerden çok, düzenli gelir teminiyle ilgilenen muhafazakâr bir güç olarak resmedilen maden kasabası kadınları daha militan olan kocalarının siyasal can damarını emen varlıklar olarak temsil edilirler. Bunun tersine başka zamanlarda, özellikle de uzayan grevler veya topluluğun ayakta kalması için verilen mücadeleler gibi ciddi endüstriyel ihtilaf dönemlerinde kadınlar mücadelenin gerçek belkemiği olarak, kocalarının iradesinin yalpalamasına izin vermeyen militan güçler olarak övülürler (Dennis ve diğ. 1956; Long 1985; Metcalfe 1987, 1988; Stead 1987; Williams 1981).

Madencilerin karılarının hareketsizlik ile yoğun aktivizm arasında gidip gelen siyasal davranışlarının bu cıvaya benzer doğasını vurgulayan çözümlemeler, kadınların daha az gelişmiş siyasal hayvanlar olduğuna dair özcü görüşlerle uyum içindedir – kadınlar müphem, bilinçsiz, saftırlar, stratejik vizyonları miyoptur, bireyseldir veya aile merkezlidir.[3] Böyle görüşler daha sonra kadınların siyasal hayatta rol almaktan dışlanmalarına katkıda bulunur. Bizim görüşümüze göre maden kasabası kadınlarının bilinemez veya önceden kestirilemez siyasal özneler olarak kurgulanmaları, kısmi olarak onların sadece kapitalist sınıf süreçleriyle olan ilişkileri üzerinden kuramsal konum kazanmalarının sonucudur (kapitalist süreçler kadınları gerçekten de, kocalarını etkin olarak içeren oyunun izleyicileri veya en iyisinden yedek oyuncuları arasına yerleştirir).[4] Aşağıdaki tartışmada biz maden kasabası kadınlarının siyasal faaliyetlerine alternatif bir okuma önereceğiz. Kadın ve erkeklerin evde bir

3. E. P. Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* hakkındaki bir denemesinde Joan Scott'un belirttiği gibi, kadının ev-içi alana farazi ve doğallaştırılan ilişikliği çoğunlukla siyasal olarak damgalanmasının zeminini oluşturur: "Öyle görünüyor ki ev-içi bağlılıklar, çalışan kadınların bile siyasal bilincini, erkekler için hiç olmayan (veya sorun olarak görülmeyen) bir şekilde riske sokar. Evle ve yeniden üretimle ilgili işlevlerinden dolayı kadınlar tanım gereği yalnızca kısmi veya kusurlu siyasal aktörlerdir" (1988: 74).

4. Bu, 19. yüzyıl sınıf siyasetinin "işçi" ve "kadın" kategorilerini etkili bir biçimde birbirinin karşısına dikmesinin tarihsel mirasıdır kısmen (bkz. Scott 1988).

dizi *gayri-kapitalist* sınıf süreçlerine dahil olduklarını ve kadınlar için bu dahil olmanın çoğunlukla bir dizi ev-içi sınıf mücadelesinin parçası olmak anlamına geldiğini ileri süreceğiz.[5] Maden kasabalarında kapitalist olmayan sınıf süreçlerinin ve bu süreçler etrafında erkek ve kadınların mücadelesinin varlığını kabul etmek suretiyle kadınların, erkeklerin kapitalist sömürü koşullarıyla ilgili siyasal kavgalarıyla kurdukları müphem ilişkinin farklı kavranması olasılığını tesis edebiliriz.[6]

Dipnot 6'daki uyarıya rağmen bugün, sınıfı "giriş noktası" haline getirmekle onu öykümüzün merkezine yerleştirmiş olduğumuz ve böylelikle başka süreçleri kararartma veya onlara sadece sınıf çerçevesinden hayat vermekle bu kategori altına alma eğilimi içinde olduğumuz bizim için açıktır. Sınıfın merkeziyeti hakkında hiçbir ontolojik iddiada bulunmasak bile, onu toplum temsilimizde bilinçli olarak ön plana çıkarttık. Dilin edimsel gücü göz önünde bulundurularak bakıldığında sınıfın ön plana çıkartılması ona ontolojik bir öncelik atfediyor –her ne kadar burada ontoloji temsilin kaynağı değil sonucu olarak anlaşılıyorsa da.

Avustralya'nın Ücra Maden Kasabalarında Sınıf Süreçleri

Avustralya'da kömür endüstrisi 1970-88 döneminde büyüyerek dünyanın bir numaralı siyah kömür ihracatçısı haline gelmesiyle dramatik bir gelişme yaşadı. Çoğu New South Wales'deki geleneksel

5. Sınıfın artık emeğin üretimi, temellük edilmesi ve bölüşümünü içeren bir süreç olarak tanımı için bkz. 3. Bölüm.

6. Sınıfı maden kasabası kadınlarının siyasal davranışlarını anlamak için bir giriş noktası olarak seçmekle başka olası kuramsal giriş noktalarını (örneğin toplumsal cinsiyet, psikoloji veya mekân ilişkilerini) değersiz kılmak istemiyoruz. Bunlar ve başka ilişkilerle sınıf süreçleri arasındaki etkileşimi irdelemek asıl niyetimiz. Bu incelemenin amacı sınıfın nihai olarak diğer ilişkileri belirlediğini görmek değil, sınıfın karmaşık bir toplumsal bütünlük içindeki tüm ilişkilerin karşılıklı kuruluşundaki etkin süreçlerden biri olduğunu vurgulamaktır. Çözümlememizin temeli, her toplumsal mekân veya sürecin "üstbelirlenmiş" olduğu (bkz. 2. Bölüm), yani diğer tüm süreç ve olaylar tarafından çelişkili ve karmaşık bir biçimde kurulduğu fikridir. Zorunlu olarak sadece bazı etki ve etkileşimlerin kuramlaştırmaya tabi tutulacağı halde, incelenen nesneyi "açıklarken" hiçbirinin ontolojik önceliği yoktur.

yeraltı maden bölgelerine uzak olan Orta Queensland'de bulunan açık maden ocaklarından[7] oluşan yeni kuyuların açılmasıyla üretim kapasitesi genişledi. Orta Queensland'in Bowen Basin havzasında, kömürdeki artan işgücünü barındırmak üzere birçok yeni "şirket kasabası" kuruldu ve var olan kentler çokuluslu kömür şirketleri tarafından kentin hemen dışına inşa edilen malikânelerle genişledi.[8]

İlk "şirket kasabaları"ndan bazıları bugün 20. yılına giriyor; buralardaki topluluklar da birçok açıdan olgunlaştı. Fiziksel altyapı çok iyi tesis edildi. Altyapılar artık şirket tarafından yönetilmiyor; idare görevini yerel belediye konseyleri üstlendi. Daha yeni kasabalarda iki kuşağın da madenci olması (özellikle gençlerin erken yaşlarda evlendiği göz önünde bulundurulursa) gayet sık rastlanan bir olgu.

Zaman, kışkırtıcı "odun herifler diyarı" imajını pek de değiştirmedi. Çok paralı, büyük makineli ve fena halde maço madencilerin hâkimiyeti, her ne kadar hayatları kömürü patlatmak ve kazmakla geçmeyen birçok kadın ve çocuğun eşliğinde de olsa sürmekte. Kasabaların yaşı ilerledikçe, yerel idarede istihdam arttı, tali işletmeler açıldı ve madencilikle ilişkisi olmayan işlerin sayısında küçük bir artış oldu. Yine de kadınların ücretli iş olanakları hâlâ kısıtlı. Kadınlar son dönemde kömür üretim sürecindeki kârlı işlere alınmaya başladı, ama buna rağmen çalışan kadınların sayısı hâlâ çok düşük.

7. Açık maden ocağı işletmeciliği kömürün yüzeye yakın yerlerde, damarın üzerindeki toprak ve kaya katmanları kaldırıldıktan sonra çıkarılmasına denir. Maden çıkarma yöntemi, yol yapımına geleneksel yeraltı madenciliğinden daha yakındır. ABD ve İngiltere'de *strip* veya *opencast* olarak da adlandırılan bu açık maden ocağı yöntemi, kömür satışlarından elde edilecek gelire ulaşmadan önce çok büyük miktarda ön sermaye yatırımı gerektirir, zira toprak ve kayayı yerinden kaldıracak ağır makinelere ihtiyaç vardır. Çok yakın döneme kadar açık ocak madenciliği yöntemiyle üretilen bir ton kömürün üretim maliyeti yeraltı yöntemlerinkine kıyasla çok daha azdı. Bunun sebebi daha düşük emek girdisi gerektirmesiydi (uzun ayak madencilik tekniğinde ileri derecede otomasyon sayesinde Avustralya'daki yeraltı madenleri de artık yeniden rekabet gücüne sahip olabiliyorlar, ancak bu emek girdisi düzeyiyle değil, faiz oranlarıyla ilintilidir). Açık ocak maden teknolojisi 1970'lerin başından beri dramatik bir ilerleme göstermiştir ve dünyadaki kömür kaynaklarının çoğunda artık bu teknik kullanılmaktadır.

8. Avustralya'nın uluslararası piyasada kömürün patlamasında oynadığı rol ile kömürdeki hızlı gelişimin Orta Queensland üzerindeki bölgesel etkileri için bkz. Gibson (1990, 1991b).

Birçok erkek tam zamanlı olarak maden sektöründe çalışıyor. Çoğunluğu "ücretli işçi", yani şirketten aldıkları maaş karşılığı emek güçlerini satan ve kömür üretimi ile makinelerin bakımı gibi işlerde çalışan vasıfsız işçi ve tüccarlardır. Bunlar, değer biçiminde artık emek üretimi ve temellükünü içeren sömürücü kapitalist sınıf sürecine dahildirler. Erkeklerin küçük bir kısmı "personel kadrosu"ndadır; emekçi konumundan denetleyici konuma yükseltilmiş olanları vardır: Yönetici, eğitimli teknisyen (jeolog, maden mühendisi, haritacı ve müfettiş) veya ofis çalışanı olmuşlardır. Personel kadrosu maden işletmesini yönetir, ücretli işçilerin emeklerini denetler ve karşılığında artık değer dağılımından ödenen bir maaş alırlar. Artık emek üretimi ve temellükünün varoluş koşullarını güvence altına alan şirket yönetimi ve üretken emekçilerin denetimi süreçlerine katıldıkları söylenebilir.

Kadınlardan birçoğu ev-içi üretimde tam zamanlı çalışır; çok azı bekâr erkeklerin lojmanlarını temizlemek gibi sürekliliği olmayan bir işte çalışır, ancak çoğunluğun eş ve anne olarak alışveriş, yemek, temizlik, çocuk bakımı, yerel hizmet sektörüyle (öğretmenler, hemşireler, doktorlar) ve ailenin geniş toplumla etkileşimlerinin örgütlenmesi gibi işleri vardır. Bu işin ücret olarak bir karşılığı yoktur ve buna kullanım değeri olarak el konur: yemekler, temiz giysiler, bakımlı çocuklar, düzenli, konforlu ve hoş bir ortam olarak. Çoğu madenci ailesinin evinde (aile reisi ücretli işçi olsun, kadrolu personel olsun), ev-içi emeğin neredeyse tamamını kadınlar gerçekleştirir. Kadının kendi yaşamı için gerekli olmayan mal ve hizmetlere erkek el koyar ve bunları evin içinde veya dışında dağıtır. Bu düzenleme sadakat bağı, evlilik yemini, aile anlayışı, ekonomik kaygılar, şirketin lojman politikası ve bazen de kaba güç aracılığıyla kayıt altına alınır.

Ev-içi emeğin toplumsal cinsiyete göre dağılımına dair aşağıdaki tasvir, Claire Williams tarafından 1970'lerin başında Moranbah'ta yapılan çalışmaların bir parçasıdır:[9]

9. Bu çalışmada Williams Açık Ocağı'nda (Moranbah'a verilen hayali isim) kadın ve erkeklerle görüşmeler yapmıştı; burası madencilik şirketi kasabası olarak yeni kurulmuş, genç çift ve aileler buraya henüz taşınmaktaydılar. Burada aktarılanlar, "Evlilik kimin için daha zordur, kadınlar için mi, erkekler için mi?" sorusuna kadınların verdikleri yanıtlardır.

Bir erkek işine sabah saat 7'de başlar ama birçok ailede kadınların işi bütün gün ve bütün gece sürer. Erkeklerin çoğunluğu hiçbir şey yapmazlar. Ara sıra bahçeyi sularlar. Çocuklar ve ev söz konusu olduğunda erkekler hiçbir şey yapmaz (1981: 147).

Çocukları yetiştirmek benim sorumluluğum, o gerekli olan geliri sağlıyor, ama evi temiz tutmak kadının görevi. Erkeğin evliliğe katkısı sadece eve para getirmek (1981: 146).

Sen durmadan temizlik yapıyorsun. O evde olduğu zaman yaptığı tek şey uyumak (1981: 147).

Kadınlar (için daha zor) çünkü evden çıkıp istedikleri zaman, istedikleri şeyi yapma imkânları yok – önce çocukları düşünmek zorundalar. Erkek biliyor ki istediği zaman karısı orada, çocuklara bakan biri var (1981: 147).

Yapacak epeyce iş var, yemekler, çamaşır, ütü, hafta sonu bir yere gitmeden önce her şeyi hazırlamak. Her dakika çalışıyorum. Erkeklerin tek yaptığı işe gitmek. Onların boş zamanları var (1981: 147).

Bütün bu yorumlar kadınların kendi yaşamlarını idame ettirmeleri için gerekli olandan daha fazla çalıştıklarını gösteriyor. Böyle yaparak artık emek üretiyorlar, ki buna kocaları ve çocukları tarafından el konuluyor. Dolayısıyla hane, kullanım değeri üretiminin ve artık emeğin kullanım değeri biçiminde temellük edilmesini içeren sömürücü sınıf sürecinin mekânıdır. Artık emeğin yaratılması ve buna el konulması piyasa işlemlerinin dolayımından geçmediği ve artık emeğe kolektif olarak el konulmasını da içermediği için, bu sınıf sürecinin kapitalist ve komünal olmadığı söylenebilir.[10] Fraad, Resnick ve Wolff'un (1994) kullandıkları terimleri değiştirerek biz bu ev-içi sınıf sürecini "feodal ev-içi" olarak tanımlıyoruz.[11] Bunun

10. Bu iddiada bulunmakla maden kasabalarında komünal sınıf süreçlerinin işlemekte olduğu az sayıda haneyi bundan soyutlamış oluyorum. Görüşmelerimden anladığım kadarıyla az sayıda aile komünal hane tesis etmekte başarılı olmuş, ancak bunun olabilirliği erkeğin sabit bir vardiyası olmasına bağlı. Ücretli işçilerin çok azının böyle bir olanağı oluyor.

11. Feodal ev-içi üretim biçiminin (feodal üretim güçleri, ideolojik ve siyasal üstyapısıyla birlikte) bu hanelerde işlerliği olduğunu iddia etmiyoruz, ancak bu haneler sanayi öncesi dönemden kalma üretim biçimleridir. Bu hanelerin, birçok toplumsal, hatta sınıf sürecinin işlediği bütünüyle modern haneler olduğunu, ancak var olan sınıf süreçlerinden *birinin* feodal ev-içi sınıf süreci olduğunu iddia ediyoruz.

böyle tanımlanmasının neden uygun olduğu ("feodal" teriminin taşıdığı bazı anlamlarla birlikte) varoluş koşulları anlatıldıkça ve açıklandıkça, sanırım, daha bariz olacaktır.

"Feodal" terimini seçerken bazı anlamlarına dikkat çekmek istedik, özellikle de artık emeğe kullanım değeri olarak el konulması, biat ve karşılıklı yükümlülük ilişkileriyle olan bağına. Bu terim, "geleneksel ev-içi" gibi denediğimiz başka ifadelerden çok daha manalı ve zorlayıcıydı. Ancak "feodal" konusundaki sorunlardan biri, bu terimle göbekbağı geliştirmiş tarihsel anlatıdır. Feodal pratiklerin geri kalmış veya arkaik diye tanımlanacağından çekiniyoruz, zira bu onların modern sahada yaşamda kalacak kadar sağlam özelliklerden yoksun evrimsel artık olduğunu ima eder. Dolayısıyla son 20 yıldır Orta Queensland'deki kömür havzalarında çok güçlü feodal ev-içi sınıf süreçlerini ortaya çıkaran gayet özgül koşulların neler olduğunu sıralamaya özen gösterdik; söz konusu koşullar maden kasabalarına gelmeden önce farklı ev-içi sınıf süreçlerine dahil olmuş insanların koşullarıydı.

Ancak bu çalışmayı çok farklı dinleyici gruplarına sunarken istisnasız hepsinin "feodal" terimine karşı olmakta ortaklaştığını fark ettik. Spivak'ın Fraad, Resnick ve Wolff'un (1994) kitabına yazdığı girişte belirttiği gibi "feodalizm" çok ağır bir tarihsel bagaj taşıyor ve biz bu kavramın bazı anlamlarını ayıklayıp bazılarını tutmakta başarılı olamıyoruz. Herhangi bir toplumsal kavramın, özgül tarihsel bağlamı kuramlaştırılana kadar anlamdan yoksun olduğunu düşünüyor olmamızın bir önemi yok (bu manada, bir kavram veya toplumsal mekânı "üstbelirlenmiş" olarak, yani tamamıyla "kurucu dışarı" tarafından tanımlanmış veya kurulmuş olarak görüyoruz). "Feodal" olarak ifade edilen tüm toplumsal anları birbirine bağlayan bir ortak özellik varsaymıyor olmamızın da bir önemi yok (başka deyişle, isimlendirme ve sınıflandırma açısından özcülük karşıtı bir yaklaşım benimsiyoruz). İtirazlarımız ve şikâyetlerimize rağmen, Avrupa'nın toplumsal tarihinin belirli bir evresini açıkça niteleyen pratik ve kurumlar, "feodal" terimine zamk gibi yapışmışlardı.

Bu bize daha merkezi kuramsal projemiz olan "kapitalizmi" birtakım uzun soluklu bağıntılarından (örneğin tahakküm, doğal yayılmacılık, bütünlük ve sistematiklikten) koparma projemizin zorluğu-

na dair bir fikir verdi. Bizim kapitalist sınıf süreçlerinin belirli tarihsel bağlamlardaki varlık koşulları olarak gördüğümüz bazı şeyler (örneğin özel mülkiyet, emperyal veya kolonyal siyasal ilişkiler, çevrenin kirlenmesi veya hiyerarşik iş düzeni), birçok insan açısından kapitalizm kavramının kendisinin parçasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, kapitalizm ve feodalizm tarih boyunca yuvarlanıp giderken yosun tutmakla kalmıyor, ağaçları, çiftlikleri, köyleri ve bölgeleri de peşleri sıra sürüklüyorlar. Bu isimler toplumların bütününe veriliyor.

Bu terimlerin kullanılmalarının tarihi göz önünde bulundurulduğunda, sınıf dilini bütüncü toplumsal kavramlardan ve evrimci tarihsel ardışıklıktan kurtarmak basit veya düz mantıklı bir proje değildir. Yine de karmaşık bir biçimde sınıfsallaşmış özne ve toplumları, yani kimlik veya antagonizmanın temel aksının sınıf olmadığı ve farklı sınıf süreçlerinin ortaya çıkıp birlikte var olduğu toplumları kuramlaştırmak için önemli bir ilk adımdır. Tüm kuramsal ve siyasal projelerde olduğu gibi burada da var olan dilin içinden iş görmek ile yeni terimler icat etmek arasında bir seçim yapmak zorunluluğu doğar (dilde anlam belirlerken duyulan özgürlük hissi yanıltıcı olabilir zira neolojizmlerin bile anlam yükleri olabilir). Kapitalizm konusunda amacımız hâkim anlamlarını sarsmak ve istikrarsız kılmaktır. Bu işi yapmanın bir yolu, bildik terimlere yeni anlamlar yüklemektir; bu strateji de sözcüğü kullanmamızı, yeniden yeniden kullanmamızı gerektirir. Projemiz açısından daha az merkezi bir yer tutan feodalizme bağlılığımız, hedeflediğimiz işi yapabilmek için daha fazla hoşumuza giden bir sözcük bulamamamızdandır.

Metinde ilginç bir muğlaklık ortaya çıkmaktadır: Biz bir yerde kadının eşi tarafından sömürüldüğünü gayet açıkça belirtiyoruz (yani kadının artık emeğine el koyan kocasıdır), ancak başka formüllerde artık emeğine kocası ve çocukları el koymaktadır. Bu bize ilk olarak Erik Wright'ın yöneltiği soruyu, ebeveynler ile çocuklar arasındaki ev-içi ekonomik ilişkileri nasıl kuramlaştırmamız gerektiği sorusunu doğuruyor. Biz, böyle bir soruya belirli bir kuramsal müdahale bağlamı dışında yanıt üretemeyeceğimizi söyledik ve buna hâlâ inanmaktayız. Kuramsal anlamda önemli hale gelen nedir? Belirli bir kuramsal formülü neden benimseriz? Bu sorulara verilecek cevaplar, ancak neyin söz konusu olduğunu bildiğimizde mana kazanır. Çocukları sömürücü olarak temsil etmenin önünde hiçbir

içkin engel olmadığı halde, bu bölümün temel amacı bağlamında bunu yapmanın hiçbir mantığı yoktur. Çocuklar bu bağlamda annelerinin bağışladığı hibenin alıcıları olarak kuramlaştırılabilir (ki burada anne çocukların bakımı ve yetiştirilmesi açısından bağımsız bir üretici olarak kendi artık emeğini dağıtma konumunda olur) veya (kadının artık emeğine el koyan) erkek eş tarafından dağıtılan artık emeğin ereği olabilirler, kendi artık emeklerini üretebilir ve buna el koyabilirler veya ebeveynlerinin el koyduğu bir artık emeğin üreticisi olabilirler ve tüm bunların hepsi veya bir kısmı olabilirler. Ancak bu tür kuramsal ayrım ve kararlar karı ile kocanın arasındaki ilişki incelenirken verilmek zorunda değildir. Çocukların sınıf konumunu(larını) incelemek ilginç olur, ancak bizim müdahalemizin söylemsel ekonomisi içinde fazla, hatta müsriflik olarak görülebilir.

Bugünün Maden Kasabası Hanelerinde Feodal Ev İçi Sınıf Sürecinin Varoluş Koşulları

Böylesine üstbelirlenmiş bir ortamda feodal ev-içi sınıf süreci, bu süreci oluşturan sayısız süreçlerden bazıları öykünün içine çekilinceye dek cılız denecek kadar ince kalan bir kavramdır. Hemen sorulacak bir soru, yeni maden kasabalarındaki hanelerde ev-içi emeğin toplumsal cinsiyet üzerinden bu denli katı bir biçimde bölünmesinin ve buna eşlik eden feodal sömürü ilişkilerinin, Avustralya'nın diğer bölgelerinde bu türden hane içi sınıf süreçleri baskı altındayken, hatta krize girmişken neden bu denli yaygın ve hiç sorgulanmadan geçerli olabildiğidir. Feodal sömürü ilişkilerinin yakın dönemde ortaya çıkışını tetikleyen özgül koşullara göz atmak hiç zor değildir.

Bowen Basin kömür havzası, Oğlak Dönencesi'nin geçtiği Orta Queensland bölgesinin doğu sahilinden 200 kilometre içeridedir. Madencilik gelişmeden ve iklim koşullarına karşı yalıtılmış yollar yapılmadan önce bu bölgenin çoğu kısmına yılın bazı aylarında, özellikle muson döneminde, şiddetli yağmurlardan dolayı ulaşmak mümkün olmuyordu. Madencilikteki hızlı gelişme ile yeni açık ocak madenlerinin açılmasından sonra, şirketler işçilerini barındırmak gibi bir sorunla karşılaştılar.

Yeni madenlerin mevcut merkezlere uzaklığı ve kömür havzası ile mevcut kasabalar arasında düzenli olarak uzun mesafe gidip gelmeyi zorlaştıran iklim koşulları yüzünden şirketler madenlerin hemen yanı başına "şirket kasabaları" kurma işine giriştiler. İşçiler şirketin inşa ettiği tek kişilik odalara veya eğer aileleri var ise evlere yerleştirildiler. Kadının hane içinde feodal sömürü ilişkisine girmesinin önemli kurumsal varoluş koşullarından biri, şirketin lojman tesis etmesi ve burada uyguladığı politikalardır. Bir kadın şirket lojmanlarına[12] kasabadaki maden şirketinin bir çalışanıyla olan ilişkisi sayesinde hak kazanabilir. Kira sözleşmesi çalışanın adınadır ve o kişinin evde bir eşi (karısı veya muadili biri) ve/veya çocukları olduğu sürece geçerlidir. Birçok kadın için evinin olması kocasıyla birlikte kalmalarına bağlıdır:

Birçok kadın tanıyorum, korkunç vaziyetteler. Her şeyi kocalarından istemek zorunda kalıyorlar. Her şey kocalarının ismine kayıtlı oluyor, ev kocalarının ismine kayıtlı, kadınlar adeta ücretsiz hizmetçi gibiler. Evi çekip çevirmek için para alıyorlar ama işte o kadar... Endişeleniyorlar çünkü kocaları başka biriyle birlikte kasabayı terk etse, onların nesi kalır? Hiçbir şeyleri. Evde oturmaya devam edemezler, çünkü kocalarının ismine kayıtlı, (madende) iş bulmadan evde kalmaya devam edemezler, dımdızlak kalırlar.[13] Ne yapabilirler? Mackay'e veya Rockhampton'a taşınıp toplu konuta yazılabilirler ancak (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).[14]

Lojman madencinin mülkü olmayıp şirkete ait olsa bile, lojmana erişim yalnızca madencinin hakkıdır. Kadının lojmana erişimi dolaylıdır. Kurumsal lojman kuralı kadının eşiyle olan ilişkisini, başka şeylerin yanı sıra kabul edilir bir artık emek üreticisi olmaya devam etmek suretiyle geçerli tutmasını sağlayan disipline edici bir mekanizma işlevi görür.

12. Bunlar haftalık 10-15 dolar gibi çok düşük fiyatlarla kiraya verilir.

13. Özgün metinde, Avustralya'da "yalnız olmak" anlamında *being alone* ile kafiye olsun diye birlikte kullanılan *Pat Malone* şeklindeki argo ifade yer almakta. Biz uyarlama yolunu tuttuk. *–ç.n.*

14. Orta Queensland, Collinsville, Moranbah, Tieri ve Moura'da dört ayrı maden topluluğunda 1987, 1990 ve 1991'de derinlemesine mülakatlar gerçekleştirildi. Bu dört topluluk, yaş, toplumsal yeniden üretimde şirketin ağırlığı, siyasal tarih ve demografik yapı açısından bir örneklem oluşturuyor. Bu araştırma Sydney Üniversitesi'nden alınan Özel Proje Fonu ile Avustralya Araştırma Konseyi'nden alınan bir fon sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan erkek ise eşli kalmaya devam etmelidir. Eğer kadın eşini bırakırsa şirketin erkeği evden çıkarma ve bekâr odalarına tıkma gücü vardır. Birçok terk edilmiş erkek için bu şirket politikası, feodal ev-içi sınıf sürecinin çift ayrıldıktan sonra kısa süre içinde yeniden tesis edilmesini gözetir. Maden kasabalarının duyuru panolarında yatılı hizmetçi veya posta yoluyla gelin bulma ilanları vardır. Maden kasabalarında postayla ısmarlanmış Filipinli gelinlerin sayısının görece yüksek olması (ve bunların çoğunun kendilerinden çok daha yaşlı erkeklerle evlenmiş olmaları) direnen bir kadının yerine "daha uysal" bir artık emek üretici koymanın ne denli kolay olduğunu gösterir. Bu durum, kadınları hizmetkâr rolünde tutan disipline edici bir güçtür. Kadınlardan biri aynen şöyle anlatıyordu:

> Kocam bana biraz da şakayla karışık, "Eğer beni terk edersen, gidip kendime Filipinli bir gelin bulurum. Onların çocuklarla arası çok iyiymiş" dedi (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1991).

Evde feodal ev-içi sınıf süreçlerini teşvik eden bir diğer önemli koşul, maden kasabalarında kadınların ekonomik bağımsızlığa erişimlerinin kısıtlı olmasıdır. Ücra maden topluluğu sahildeki kentsel alanlara kıyasla (ki Avustralya nüfusunun yüzde 80'i sahilde yaşar) çok farklı bir yaşam ortamı sağlar. Başka bir yerde yetişmiş olan genç bir kadının iş, eğlence ve hayat biçimine dair geliştirdiği beklentilerin çoğunu bu tek sektöre dayalı kasabalarda gerçekleştirme imkânı yoktur. Yeni maden kasabalarına göçme kararı alan çiftler, erkek eşin iş bulması amacıyla bu kararı bilinçli olarak verir. Burayı çekici kılan, vasıfsız erkek işçilerin yüksek maaşlı iyi bir işlerinin olması ve yüksek miktarda para biriktirme vaadidir. Birçok kadın için buraya taşınmak, çekilmesi gereken geçici bir mahkûmiyettir:

> Akıllarınca, biraz para biriktirip sahilde sahip olmayı arzuladıkları hayallerinin evini satın alabilmek, bir iş kurmak veya madencilik sektöründen tamamıyla uzaklaşıp kendi seçtikleri bir yerde yaşamak istedikleri için buradalar. Yüzde yüz zorunlu olmaksızın harcadıkları her kuruş da kadınların, yani erkeklerin değil (erkeklerin içkiye verilecek parası hep vardır), burada geçirecekleri zamanı uzatan bir şey olarak görülür (Sosyal hizmet görevlisi, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Ne yazık ki erkekler için servet vaat eden bu maden kasabaları, kadınlar için yoksulluğun güvencesidir. Kadınlar için tam zamanlı

ücretli iş olanakları son derece kıttır; doktor muayenehanesinde sekreter, madende büro işi, sosyal hizmetler veya fizyoterapist gibi var olan birkaç "iyi" iş, kadrolu şirket personelinin orta sınıf eşleri tarafından kapılmıştır; kadınların madenciler kadar yüksek ücret alabilecekleri işler yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Bulunabilen az sayıda yarı zamanlı işler ise daha çok süfli ve vasıfsızdır, süpermarket raflarını yerleştirmek, süpermarket kasiyerliği, diğer dükkân ve tezgâhtarlık işleri, bahçıvanlık, bekâr erkek odalarının temizliği veya küçük büro işleri gibi. Bu tür işlerdeki maaşlar çok düşük ve sendikalaşmamıştır. Kadın ve erkek işleri arasındaki ücret ayrımcılığını içeren ekonomik süreç, kadınların ev içiyle olan ilişkilerini açıkça üstbelirler. Kadın üç-beş kuruş kazanacağı süfli bir iş için neden evin içindeki görevlerini bıraksın ki?

Birleşik Maden Sendikaları'nın uzun süren endüstriyel büyüme döneminde kendi üyeleri için maaş artışı sağlamaktaki başarıları, kadınların ev içine hapsolmalarına katkıda bulunmuştur. Erkek işgücünün sıkı bir biçimde sendikalı olduğu ve maden işçilerinin maaş paketlerinin yıllık 30.000 ila 70.000 dolar oynadığı kasabalarda kadınların bir haftada kazanabileceği ücreti erkekler bir fazla mesai vardiyasında kazanabiliyorlar:

> Artık kadınların çalışmasına gerek yok bence gerçi, yani evli kadınların demek istiyorum... bu maaşlarla ihtiyacın yok. Yani eğer John haftada bir kez vardiyaya gelmeyenlerin yerini doldursa, senin gündelikçi olarak aylık kazancın kadar para kazanır... tabii eğer vergi tahsildarı bunun tamamını senden almazsa (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Bu ekonomik uçurum, kısmi olarak, işkolları arasında sendika ağırlığının eşit olmamasından da kaynaklanmaktadır. Maden sendikalarının ücret artışları, çalışma ve kasabada yaşama koşullarında iyileştirmeler elde etmekteki başarısı, perakende sektöründe, temizlik işlerinde veya diğer kadınsı istihdam mekânlarında sendikal temsilin ve endüstriyel kas gücünün bulunmayışıyla çarpıcı bir tezat oluşturur.

Erkek ve kadının toplam kazançları arasındaki uçurum ne kadar artarsa, kadın istihdamının değer kazanması o denli imkân dışına itilir, özellikle de bu kasabalarda işler, sosyal bağlamlarıyla değil, öncelikle ekonomik bağlamlarıyla değerlendirildikleri için. İş ara-

yan evli kadınlara biraz bağımsızlık istiyorlar diye, veya iş ne denli süfli olursa olsun, kadının toplumsal etkileşime girmesini sağlar diye olumlu gözle bakılmaz; aksine çok para kazanma hırsı basmış diye kötülenirler. Evin dışında çalışan kadınlara dair verilen bu tür toplumsal yargılar birçoklarını ücretli iş aramaktan alıkoymak için yeterlidir.

Kurumsal ve ekonomik faktörler evde feodal ev-içi sınıf sürecini teşvik eden önemli etkiler sunarken, kadınlık ve erkeklik algıları da bunun etkin temel taşlarıdır. Maden topluluklarında birbirini karşılıklı olarak dışlayan ikili toplumsal cinsiyet kimlikleri sürekli olarak yeniden kurulmaktadır; kadınlar bakım ve yetiştirme faaliyetinde ilk doğal merci iken, erkekler karar verme ve gelir sağlama faaliyetlerinde hak sahibidirler. Çok yakın döneme dek maden işi –ağır, kirli ve tehlikeli– "erkek işi" olarak görülürdü, ancak kadınların (bu sektördeki erkeklerin kuvvetli tepkisine rağmen) maden işine girmelerine izin verilmesinden beri bu imaj etkin olarak sorgulanmıştır.[15] Bu fırsat eşitliği zaferine rağmen, ve belki de bu yüzden, "geleneksel" toplumsal cinsiyet kalıplarından geçilmiyor ortalık.

"Geleneksel" terimini, öteden beri var olan hâkim toplumsal cinsiyet rolleri için mi, yoksa görece yakın dönemde tesis edilmiş veya yerelde hegemonik olarak doğallaştırılmış olanlar için mi kullandığımızı düşünmek ilginç olacaktır. İkili toplumsal cinsiyeti –birbirini dışlayan en aşırı biçimiyle– kuramlaştırdığımızda gayet kırılgan ve ender görülen bir oluşum olduğunu, tek sektöre dayalı kasaba gibi "olağanüstü" koşullar altında ortaya çıkan bir toplumsal fenomen olduğunu düşünme eğilimi içindeyiz. Dolayısıyla, birbirini dışlayan ikili toplumsal cinsiyet ayrımlarının söylemsel örneklerine çok sık rastlansa da bunlar ancak ender ve geçici olarak vücut kazanır. Bu yolla, birbirini dışlayan ikili toplumsal cinsiyet ayrımlarının söylemsel varlığını, hatta hâkimiyetini kabul ederken, aynı zamanda

15. Madenci kanlarının, eşlerinin yanında iş bulma başarısı gösteren birkaç kadınla ilişkisi müphemdir. Birçoğu bu işin bir kadın için uygun olmadığından veya işe alınan kadınların "büyük ve iriyarı" olduğundan (yani bir kadının olması gerektiği gibi kadınsı olmadığından) bahsetti. Buna kıyasla mülakat yaptığım kadın madencilerden biri, tanıdığı birçok kadının aslında "madende çalışma olanağına ve bunun verdiği bağımsızlığa kavuşmak için ellerindeki her şeyi vermeye hazır" olduklarını iddia etti.

toplumsal uzamı cinsiyetlerin çeşitliliği ve örtüşmesinin uzamı olarak temsil etme imkânına sahip olabiliyoruz.

Bea Campbell (1986) madenci topluluklarında toplumsal emeğin (birbirini dışlayan) kadın ve erkek rolleri olarak bölünmesi şeklini alan toplumsal cinsiyetin 19. yüzyılın siyasal mücadelelerinin bir sonucu olduğunu iddia eder; bu mücadeleler kömür madenciliğini kadın ve erkekleri içeren topluluk temelli bir sanayiden erkeklere mahsus bir alana dönüştürmüştür. Bu münhasır ve dışlayıcı toplumsal cinsiyetlendirme biçimi bugün kadınların maden sektörüne katılımlarının önünde engel teşkil etmektedir, zira emek süreci ve yasal bağlam (olumlu ayrımcılık düzenlemeleri de dahil olmak üzere) köklü dönüşüm geçirmişlerdir (Eveline, 1993). Bu durum ayrıca erkeklerin ev-içi ekonomik faaliyetlere katılımını da engellemektedir; emekli veya işsiz olduklarında bile çoğu erkek belirli ev-içi görevleri üstlenmekten doğan tekrar cinsiyetlendirmeyi kaldırmakta güçlük çekmekte, birçok kadın da benzeri nedenlerden dolayı bu işleri devretmekte zorlanmaktadır.

Madenci topluluklarında toplumsal cinsiyetlendirmenin bir başka öğesi de homo-sosyalleşmedir; kadın ve erkekler kendi cinsiyetlerinden olanlarla sosyalleşmeyi (aile olarak bir araya geldiklerinde bile) tercih ederler. Homo-sosyalleşme herhangi bir belirgin cinsel faaliyetle zorunlu olarak ilintili olmasa da (Sedgwick 1985), bu madenci topluluklarında erkeklik, kadınlık ve heteroseksüelliğin katı tanımlarını olumlar.

Tabii bunun, maden kasabalarında, özellikle de ücra olanlarında, her zaman geçerli olduğu söylenemez. Kadınlardan uzun süre uzakta yaşayan bazı erkek madenciler başka erkeklerle cinsellik ve ev paylaşımı ilişkilerine, heteroseksüel kimliklerini kaybetmeden veya kadınsılaşma yönünde bir yeni cinsel kimlik inşası tecrübe etmeden girebiliyorlar. Bu yüzyılın başında Güney Afrika'daki altın madenlerinde (bazı örneklerde 1950'lere kadar uzanan bir dönemde) siyah göçmen işçiler sık sık evlerini ve yataklarını paylaşacakları "oğlanlar" bulurlardı; bunlar sonradan "madenin karıları" diye bilinir oldu (Moodie 1990: 413).[16] *Daha genç olan erkekler ev-*

16. Glen Elder'a bu noktaya ve Moodie'nin çalışmalarına dikkatimi çektiği için müteşekkirim.

içi emekteki ve cinsel faaliyetteki işbölümünde geleneksel kadın rolünü üstlendiler ("kalçaların arasına" boşalmalarına izin verilmiyordu örneğin).[17] *Bu onları kadınsılaştırırken, daha yaşlı olan partnerlerini erkeksileştiriyor, bir "oğlan" almış olmak onları daha bir erkekleştiriyordu.*

Bu "maden evlilikleri"nde feodal ev-içi sınıf süreçleri içeren düzene göre, madenci "karısının" sunduğu hizmetlere, hediyeler veya madencinin maaşının bir kısmı karşılığında, "kocası" veya "oğlan patronu" tarafından el konuluyordu. Feodal hane, aynı cinsiyetten olanların ev paylaşmasına veya homoseksüelliğe kapalı değildir elbette (bunların hiçbiri erkek-kadın cinsiyetlendirmesinin olmadığı anlamına da gelmez). Ancak "oğlanlar" için cinsiyetlendirmenin etkileri çoğul ve muğlak bir cinsel kimlik idi, zira onlar hem genç erkekler olarak, hem de madenci karıları olarak tanımlıyorlardı. Dahası, madenci "karısı" olmayı kabul etmenin sebebi büyükbaş mal satın alacak kadar para biriktirmek, evlenecekleri kadının başlık parasını ödemek, çiftlik evi inşa etmek ve böylece erkekliğe tam olarak ulaşmak idi.

Hem göçmen madenci, hem de "karısı" için maden evliliği proleterleşmeyi önleme veya proleterleşmeye direnme stratejilerinden biriydi. Genç olan erkeğe çiftlikte bağımsız olarak geçimini kazanması için gerekli olan paraya erişim sağlıyordu. Madenci için "hayat kadınlarına" karşı bir alternatif sunuyordu, zira hayat kadınları onu bir çiftlik evi inşa etme projesinden uzaklaştırabilir ve madenin yakınında, büyük olasılıkla çocukların da dahil olacağı sürekli bir ilişkiye çekebilirdi. Oysa maden evliliği geçiciydi; madenciliği ve ücretli emeğe bağımlı hayatı tamamıyla geride bırakarak, hiçbir kısıtlama olmadan evine yurduna dönmek hayaliyle uyum içindeydi.

Maden topluluğuna göçme seçeneği, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri söyleminin toplumsal işbölümü üzerindeki etkisinin çok kuvvetli bir biçimde hissedildiği bir yaşam biçimi seçimidir.[18] Birçok aile için göçmek çocuk yetiştirebilme olanağını temin eder: Avustralya'daki çoğu kent merkezindeki durumun aksine anne, eko-

17. Mülakat yapılan kabile erkekleri arasında geleneksel bir tür evlilik dışı cinsel ilişki.

nomik zorunluluk yüzünden ücretli iş aramak zorunda kalmayacaktır. Temel olarak kendilerini eş ve anne ile özdeşleştiren kadınlar için modern bir maden kasabasına taşınmak, başka yerlerde bu rolün tabi olduğu ekonomik kısıtlardan bağımsızlaşmayı da getirir. Başkaları içinse maden kasabasında yaşamak, iş/kariyerlerini (geçici olarak) terk etme ve kendilerini tam zamanlı olarak annelik, ev-içi sorumluluklar ve para biriktirmeye adama kararının sonucudur (Sturmey 1989).

Geleneksel eş ve anne olma anlayışının merkezinde aileye hizmet fikri yatar. Bu, ev içinde artık emek üretiminden genelde gocunulmadığı, bunun eş ve anne rolünün doğal bir parçası olduğu anlamına gelir. Birçok kadın, evin dışında yarı zamanlı iş bulmaya (ve sınırlı bir tür ekonomik bağımsızlığa) hevesli değildir. Çalışmayı ancak kocalarının haftalık bazda değişen öğleden sonra vardiyası (saat 15:00-23:00 arası) ile gündüz vardiyası (saat 7:00-15:00 arası) ile gece vardiyası (saat 23:00-7:00 arası) ile uyumlu bir iş bulduklarında düşünürler. Dolayısıyla kocalarına ve çocuklarına hizmet etme inancı kadınları karmaşık ve yorucu bir iş programına sıkıştırır:

> Gece vardiyasındayken, o 22:30'da gidene kadar uyumam. Öğleden sonra vardiyasında o eve gelene kadar da yatmam – yattığımda gece yarısı olur. Ama çocuklarla birlikte sabah saat 7'de kalkarım (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

> Kocam gündüz vardiyasındayken (7:00-15:00), ben her sabah saat 5:30'da kalkar, ona kahvaltı hazırlarım. Sonra çocuklar uyanana kadar tekrar yatarım (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1991).

Buraya ilk geldiğimde kadınların öğleden sonra vardiyasında veya gündüz vardiyasında oldukları için eve gitmeleri gerektiği veya bir toplantıya katılamayacaklarını söylemelerine çok şaşırmıştım. Bir işte çalışıyorlardır diye varsaymıştım, ama çok geçmeden anladım ki kocalarının vardiyalarından bahsediyorlardı. Kendilerini tamamıyla kocalarının iş saatleriyle özdeşleştirmişlerdi ve eğer kocaları öğleden sonra vardiyasındaysa er-

---

18. Williams'ın 1970'lerin başlarında Moranbah'ta mülakat yaptığı 52 çiftin yalnızca üçte biri göçme kararını ortaklaşa aldıklarını söyledi. Geri kalan vakalarda karar tamamıyla kocalar tarafından alınmıştı (1981: 149). Bu da maden kasabasını tercih edenlerin, göçmeden evvel feodal ev-içi sınıf ilişkisine dayalı olabilecek, çok geleneksel bir evlilik yapmış olma ihtimallerinin güçlü olduğunu ima eder.

kenden eve dönüp kocaları saat 15:00'te işe gitmeden önce ona öğle yemeği hazırlamaları gerekiyordu (Meslek sahibi kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Bu maden topluluklarının benzersiz koşullarında evlilikte kölelik rolünün kabulü, kadınları kocalarıyla aralarında kurulan feodal ilişkiye daha da sıkı bağlarla bağlıyordu. Ancak bu yorucu iş programına uyum sağlamak kadınlar için bir angarya olarak algılanmıyordu; bu ilişkiden biraz da arkadaşlık hasat etme yollarından biriydi bu:

Öğleden sonra vardiyasında olduğunda zor oluyor. TV'deki film genelde saat 22:30'da bitiyor ve ben saat 23:30'a kadar uyanık kalmaya ve kocamı görmeye çalışıyorum. Aslında güzel, sessiz bir vakit, ortada çocuk yok. Akşamki yemek ve yatağa girme savaşından sonra sakinleşme fırsatı buluyorsun, kocanın da öğleden sonra vardiyasının ardından gerginliğini atması daha uzun sürüyor. Ama o zaman saat 1 veya 1:30'dan evvel yatamamış oluyorum ve ertesi sabah çocuklarla birlikte ayaktayım tekrar. Yedi günlük öğleden sonra vardiyasının sonunda bitkin düşüyorum (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1991).

Bir madencinin karısı olarak yaşanan deneyime eşlik eden ve gerçekten de bunu katlanılabilir ve zevkli kılan şey, paylaşma ve dayanışma duygusu ile birçok kadın için yaşadıkları ortam üzerinde iktidar kurma hissidir. Ellerinde olan tek iş, eve dair planlama, örgütleme ve eşgüdüm faaliyetidir (çoğunlukla sorumluluk veya kaygı olarak dile getirilir). Kadınlar ev-içi üretimin idarecileri olarak (kendi emeklerini) denetleyen, üretim sürecinin hızını belirleyen ve kalite kontrolünü yapan kişilerdir. Kadınlar tarafından yapılan bir diğer iş aile bütçesinin idaresidir. Williams araştırmasında (1981: 154) eşleri Açık Ocak'ta çalışan kadınların sıklıkla "ortak cüzdan" fikrinden bahsettiklerini söylüyor. Bu, madenci kocanın karısının erişebildiği ve eve dair tüm parasal ödemeleri yapmasına olanak tanıyan maaş hesabına verilen isimdir:

Her şeyin sorumluluğu kadının üzerinde, çocukların, her şeyin. Kocası ona para veriyor, o ise tüm ödemeleri yapıyor (1981: 147).

Erkeğin parayı dert etmesi gerekmiyor asla, kadın tüm faturaların ödenmesini sağlıyor, ailede herkesin giyeceği bir şey olmasına, dolapta yiyecek, benzin için para olmasına bakıyor. Kocam ve babam birbirinin aynı, ikisi de ceplerinde cüzdan taşımazlar. Onların sorumluluğu eve para getirmektir ama giysi satın alma sorumlulukları yoktur (1981: 147).

Emeğin ve bütçenin idaresi işini üstlenen kadınlar, ev-içi yeniden üretimin düzgün işlemesi için artık emeklerinin bir kısmını dağıtmakla meşguldürler. Böylelikle kadınlar, kendi feodal ev-içi sınıf konumlarının varoluş koşullarını güvence altına almak için çalışırlar (Fraad, Resnick ve Wolff 1994).

Ailenin gelirine "erkeğin maaşı" demek yerine "ortak cüzdan" adını vermekle, eşitlik ve paylaşım imajı yaratılıyor. Para artık erkeğe ödenen ve topyekûn kullanma hakkına sahip olduğu bir ücret olarak görülmekten çıkıyor. "Ortak cüzdan", kadının da eşit bir hak talep ettiği bir para miktarı olarak algılanıyor. Eşit erişim söyleminden[19] doğan iktidar hissi ve kadının aile yöneticisi olarak sorgulanmayan rolü, feodal sınıf sürecinin işlerliğini sağlayan gayri-ekonomik koşullardan biridir.

Birçok ilişki evdeki feodal sınıf süreçlerini güçlendiren ve istikrarlı kılan sevgi, duygusal destek ve dayanışma pratiklerini de içeriyor. Ama duygusal anlamda tatmin edici dayatma şekillerinin yanı sıra daha ürkütücü pratikler de var. Ev-içi şiddet, birçok kentli ailede olduğu gibi kömür havzasındaki aileler arasında da sıkça rastlanan bir olgu, ancak burada kadın ve çocukların bundan kaçmaları daha güç oluyor. En yakın sığınak oldukça uzakta, ya Emerald'da veya sahilde. Ücra topluluklarda ilişkilerdeki riskler daha yüksek. Bir kadın için dayanılmaz olan bir durumu terk etmek hiç de kolay değil:

> Birçok kadının "Neden gideyim ve o mendeburun her şeyin üzerine oturmasına izin vereyim ki? Benim ondan iki çocuğum oldu. Eğer burayı terk edersem nereye giderim? Ne kazanırım? Hiçbir şeyim yok" dediğini duydum (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

---

19. Williams, örneklemindeki kadınların çoğunun ortak çek hesapları olduğunu ve kadınların ailenin tüm finansal işlerini yönettiklerini tespit etmiş olsa da, hane içindeki ekonomik güçten eşit pay aldıkları anlamına gelmiyor bu. Mutsuz kadınların çocuklarıyla birlikte kasabayı terk ettikten ve sahile ulaştıktan sonra ortak hesaplara erişimlerinin kesilmiş olduğunu fark ettiklerine dair birçok hikâye duymuştur (1981: 153).

Benim kendi mülakatlarımda bazı kadınların eşlerinin maaş artışlarından ancak kapıya yeni bir araba gelip, haftalık harçlıklarında arabaya yapılacak ödemeler yüzünden büyük kesintiler oluştuğunda haberdar oldukları ortaya çıktı. Dolayısıyla kadınların aile maaşını kontrol ettiklerine dair hislerine kocalarının itibar etmediği de oluyor.

Kanuna göre artık ev-içi şiddet cezayi yaptırımı olan bir suçtur, ancak şiddete başvuran bir erkek hakkında polisin ihtiyati işlem yapması kadının veya bir görgü tanığının, şiddet içeren saldırı anında veya hemen sonra, deliller henüz mevcut iken, bölge polisine şikâyette bulunmasına bağlıdır. Şiddete maruz kalan birçok kadın veya buna tanık olan komşular öne çıkmak istemezler.

Bu müdahalemizin arkasındaki güdü ev-içi alanda farklılığı betimlemek ise, geldiğimiz bu nokta etnik farklılığı zikretmek için uygun bir yerdir. Postayla ısmarlanan Filipinli gelinlerin ev-içi şiddetle olan özgül ilişkisi, yabancı azınlık grup üyeleri olarak belli bir dayanışma beklentisine dayanır. Bir vakada genç bir gelin sahile kaçmayı planlarken yerel Filipinli topluluğu tarafından ziyaret ediliyor ve kocasıyla kalmaya ikna ediliyor, zira kaçması durumunda bölgede Filipinli gelinlerin isminin kötüye çıkması gibi bir risk söz konusu.

Personel kadrosunda olan erkekler karılarının eve bağlı kalmaları gerektiği inancını taşıyıp ev dışındaki faaliyetlerini desteklerken, maden işçileri farklı bir görüşe sahiptirler. Kadınların ev dışı faaliyetlerinin yalnızca belli türden olanları kabul görür. Bunlar spor ve çocuklarla ilgili faaliyetlerdir. Williams'ın da keşfettiği gibi, işçi karıları çok ender olarak kendilerini ifade etmek üzere kulüplere üye olurlar (1981: 145):

> Ben evde oturan evcil bir tipim. Hiçbir yere gitmem. Evde kalıp burada kendi işimi yapmaya razıyım (İşçi karısı, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

> Ben *netball** kulübünün sekreteriydim, *netball* oynardım, aerobik yapardım. Çocuklar yüzme ve futbol kulübündeydiler (İşçi karısı, şu anda madenci, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Birçok açıdan, işçilerin evlerindeki feodal ev-içi sınıf süreci, yöneticilerin evlerindekine kıyasla dış faaliyetlerin altına gizlenmez. Evdeki feodal sömürüyü azaltacak koşulları yaratma çabaları ise birçok sorunla karşılaşır. Örneğin işçilerin karıları maden kasabala-

* Avustralya çıkışlı, daha çok kadınların oynadığı bir basketbol türü –*ç.n.*

rından birinde kreş kurulması için sendikanın desteğini almaya kalktıklarında, erkekler buna fon tahsis etmeyi reddettiler. Herkese açık bir toplantıda (madendeki duşların olduğu binada) madencilerin feminizm kokan veya kendi karılarının işlerini altüst edecek ve/veya onların evden çıkmayı düşünmeye başlamalarına sebep olacak herhangi bir şeye tahammül etmeyecekleri kadınlara açıkça belirtildi. Kreş yapıldıktan sonra bir sendikacının ifade ettiği gibi:

> Eğer sizden boşanmasını istemiyorsanız, karınızın oraya (kreşe/toplum merkezine) gitmesine izin vermeyin (Erkek sendikacı, Orta Queensland kömür havzası, 1987).

Kreşi desteklemeyi reddetmekle erkekler, bırakın herhangi bir iş imkânını değerlendirmeyi, kadınların kendi ilgi alanlarına eğilmeleri için çocuklardan özgür kalma hakkı olduğunu dahi zımni olarak reddetmiş oluyorlardı. İşçi karılarının kreşi kullanma oranının asgari düzeyde olması şaşırtıcı değildir dolayısıyla:

> Çalışmıyor olsalar bile meşru olarak kullanabilecekleri bir şey olarak görmüyorlar kreşi. Her şey para meselesine bağlanıyor. İşçilerin karıları evde oturabilir veya aerobiğe gidebilirler. Epeyce bir spor yaparlar, kasabadaki en büyük eğlence bu. Çocuklarının faaliyetleriyle ilgilenirler, dolayısıyla gidip Okul Aile Birliği'nde... yuva komitesinde faal olurlar. Genelde evde kalıp çocuklarla olmayı yeğlerler (Sosyal görevli, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Yukarıdaki tartışma, maden kasabalarındaki hanelerde birleşerek feodal ev-içi sınıf süreçlerini oluşturan ve birbirleriyle etkileşim içinde olan birçok koşuldan yalnızca bir kısmını inceliyor. Şirketin lojman politikası, kadınlar için istihdamın noksanlığı, erkeklerin çalışma saatleri, maço imajları ve geleneksel aile rollerinin hepsi bir araya gelerek, Avustralya'nın başka yerlerinde belki de gerilemekte, kadın hareketinin veya emek piyasasının şartlarının etkisiyle dönüşmekte olan bir ev-içi sınıf sürecini teşvik etmişlerdir. Ücra maden kasabası ortamında kadınlar, kocalarının madende deneyimlediği kapitalist sınıf süreçlerinden farklı olan feodal ev-içi sınıf sürecine dahildirler. Bazen bu iki sınıf sürecinin işleyişi, karşılıklı olarak ikisini de güçlendiren bir kaynaşma halini alır kolaylıkla. Bazense, aşağıdaki çözümlemenin ima edeceği gibi, bu kaynaşma sarsıntıya uğrar.

Birçok insanın bizzat bu hanelerin varlığını sorunlu gördüğünün farkındayız. Ev-içi yaşamla ve kadınların kömür madeni kasabalarındaki işleriyle ilgili konuşmalar yaptığımızda bizi dinleyenler sıklıkla bu kadınların hayatının feci olduğu yorumunda bulundular. Bizim bu kadınlarla girdiğimiz etkileşim ise böyle bir izlenimi desteklemiyor. Kadınlar özellikle mutsuz veya hoşnutsuz görünmüyorlardı. Kocaları hakkındaki şikâyetlerin çoğu bile, derin bir husumet veya hoşnutsuzluğun ifadesinden çok, toplumsal cinsiyet çizgisinden geçerken atılması kabul edilebilir cinsten çamurlara benziyordu. Erkeklerin çalışma saatleri ile işe gidip gelirken geçirdikleri vakit, kadınların ise iş gününün gözenekliliği göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal cinsiyet üzerinden gerçekleşen işbölümü ile bunun kadınlar için barındırdığı sömürü, onlara da bizlere de o kadar adaletsiz görünmedi. Belki de bu yüzden, orada gördüğümüz ve hoşumuza gitmeyen şeylere rağmen ve komünal sınıf süreçleri geliştirmek gibi bir derdimiz olmasına rağmen, feodal haneyi zorunlu olarak alt edilecek veya terk edilecek bir şey olarak sunmak istemedik. Zira farklılığa destek olmak ve olanak tanımak –diyelim cinsellik, cinsiyetlendirme ve ev-içi sınıf süreçlerinde– ile bu pratiklerin belirli bir biçiminin tamamıyla silinmesi gerektiğini ima etmek birbirinden ayrı şeylerdir.

Eğer, buna rağmen, sömürünün belirli koşullar altında sömürülenler açısından gayet kabul edilebilir ve hatta arzu edilebilir olduğunu ima ediyorsak, koşullar değişince bunun da değişmesini bekleyebiliriz. Bundan sonraki tartışmada gördüğümüz, ev-içi sömürüyü kömür madeni kasabalarındaki birçok kadın için nahoş, adaletsiz ve hatta dayanılmaz kılan tam da bu tür bir değişimdir.

Çelişki ve Değişim

1980'lerin sonunda kömür endüstrisi krize girdi; uluslararası ölçekte fazla üretim kömür fiyatlarının düşmesine ve piyasaların inişe geçmesine yol açtı. Avustralya'da yeraltı kömür madenleri kapandı, en modern açık ocak madenlerindeki madenci sayısı azaltıldı ve kömür şirketleri elden çıkarılmaya başladı (Gibson 1990). İnişe geçen dünya piyasası ve şirketlerin düşük hasılatı, "kısıtlayıcı çalışma koşullarını kaldırmak" ve daha ucuz maliyetle üretim seviyelerini yük-

seltmek amacıyla işverenlerin yeni bir Endüstri Kararı aldırma iradelerini güçlendirdi. İstihdam seviyelerinin düşmesiyle Birleşik Maden Sendikaları, kendi iradelerinin aksine, Kömür Sanayi Mahkemesi'nin (siyah kömür sanayisinde işverenle işçiler arasındaki sorunları çözümleyen mahkemenin) kararını kabul etmek zorunda kaldı ve 1988'de yeni çalışma pratikleri tesis edildi. Bu yeni pratiklerin bazı yönleri madencilerin hanelerine ve evde feodal ev-içi sınıf süreçlerinin işleyişine çok büyük etki etti.

Daha fazla "esnekliğe" (şirket için) doğru atılan adımın bir parçası olarak yeni karar, yedi günlük görev cetveli adı verilen yeni bir çalışma cetvelinin yaygın olarak kabul edilmesini içeriyordu. Bu cetvel, işgücünü dört ayrı gruba bölmeyi gerektiriyordu, öyle ki herhangi bir zamanda, gündüz, öğleden sonra veya gece vardiyalarında birer grup olsun ve geriye kalan grup da çalışmıyor olsun. İşçiler her vardiyada peş peşe yedi gün boyunca 8'er saat çalışıyorlar, vardiyalar öğleden sonradan geceye, geceden gündüze doğru dönüyor. Her vardiya dönümünde işçilere bir veya iki gün izin veriliyor ve döngü tamamlandığında bu defa 4 gün izin alabiliyorlar. Şirketler açısından bu cetvel, üretim çıktısını azamiye çıkarma ve işçi alma ihtiyacını kısma imkânı veriyor. İşçilere kabul ettirilmesiyse ayda çalışılabilecek (çift maaşlı) hafta sonu günlerini artırdığı için geliri azamiye çıkarma imkânı sağlaması sayesindedir.

Yeni cetvelin başlatılmasına giden kampanyada bazı kasabalardaki şirketler madencilerin evlerine bundan kaynaklanacak olan gelir artışlarını anlatan ve madencilerin "açgözlü" karıları olarak algılanan kadınları etkilemeyi uman bir mektup gönderdiler.[20] Birçok kadın okuduklarından hoşnut kalmasa bile, cetvelin karşısında ortak bir muhalefet[21] geliştirilmedi, zira maaşlarda vaat edilen artış birçok erkeği gerçekten heyecanlandırıyordu:

20. Collinsville'de bu taktiğe grevle yanıt verildi. Sendika temsilcileri, eğer şirket endüstriyel görüşmelerini evlerde yapmak istiyorsa bir günlüğüne evde kalıp mektubun içeriğini okuyup aileleriyle tartışmaları gerektiğini söylediler. Mektup stratejisinin Collinsville'de sona ermesini sağladı bu, ancak Queensland'de yedi günlük cetvelin uygulanmasına çok yakın zamana kadar karşı çıkan yegâne topluluk buydu.

21. Bunun aksine New South Wales Hunter Valley'deki bir madende madencilerin karıları Kömür Sanayi Mahkemesi'ne yedi günlük, dört bölmeli cetvele karşı çıkan başvurularda bulundular.

Erkeklerin gözlerinde dolar işaretleri belirdi (Sendikacı, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Geçen gün okulu bırakmış 18 yaşındaki bir genç 60.000 dolarlık işe başlayıverdi – yedi günlük cetvel uygulanıyor (Sendikacı, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Çoğu madende işçiler paketin sunduğu reel ücret artışına karşılık (ki birçok madenci için artış senede 10.000 ila 30.000 dolar olup, yabana atılır cinsten değildi) iş haftasının gerçek uzunluğuna ve istihdam seviyelerine karşı girişilen bu saldırıyı kabul etti.

Bu kararın topluluk ve elbette kadınlar üzerindeki etkisi çok büyüktür. Birçokları için kadınların ev-içi iş yükleri artmış, anne, baba ve çocuklar arasında var olan dayanışma ilişkileri büyük oranda tahrip olmuştur. Cetvel döngüsünün sonu ile yeni döngünün başı arasında (cuma sabahı saat 7:00'den çarşamba saat 15:00'e kadar) en uzun izin olanağı sağlayan cetvel bu olsa da, dört hafta sonundan sadece birinde hem cumartesi, hem de pazar gününün kullanılmasına olanak tanıyor:

Anne hafta sonunda baba rolünü üstlenmek zorunda. Erkekler daha fazla çalışıyorlar, ama kadınlar da öyle (Sendika delegesi, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Kadınların endüstride olup bitenler konusunda yeterince söz hakları olduğunu sanmıyorum. Yani, kadınların evde oturması gerekiyormuş. Oysa kocan vardiyadayken her iki çocuğa hem annelik, hem de babalık yapan sensin, özellikle de yedi günlük cetvele göre çalışanlar için. Biliyor musun, çocukların hafta sonunda Middlemount'ta futbol maçları var –onları oraya götüren ve kenarda durup bağıran anne, oysa Johnny'yi görmeye gitmesi gereken babaydı– baba işte. Tüm bunlar para kazanmak uğruna... ne için? Üç veya dört yıl sonra, işte o zaman anne diyecek ki, "Ben eşyalarımı toplayıp gidiyorum" (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Yeni cetvel kadınlara ev içinde ek yük getiriyor. Dışarıda işe girme olasılığı zaten pek fazla değildi; artık iyice azalmıştı. Çocuklar okuldaysa anne dört hafta sonundan üçünde gerçek anlamda tek ebeveyn oluyor.[22] Evdeki feodal ev-içi sınıf süreci ciddi baskılar altındadır. Yedi günlük cetvelin adı şimdiden "boşanma cetveli" oldu:

22. Çocukları henüz okula gidecek yaşa gelmemiş olanlar için bunun bu kadar dramatik bir etkisi olmayabilir.

Yedi günlük cetvel evliliğimi yıkan şeylerden biriydi (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Kocam genelde sürekli gündüz vardiyasında, ama geçenlerde üç haftalığına yedi günlük cetvel üzerinden çalışan birinin nöbetini devralmak durumunda kaldı. Bundan çok rahatsız olduk – neredeyse boşanma raddesine geldik. Üç hafta boyunca birbirimizle konuşamadık bile! (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Yedi günlük cetvelin uygulanmasından önce kocam evde bazı şeyleri yapıyordu – bahçeyle ilgili tüm işleri, çünkü bahçeyle uğraşmaktan daima zevk almıştır, bulaşıkları yıkardı hep ve bunun gibi. Ama artık ondan bir şey bekleyemiyorum. Öğleden sonra (15:00-23:00) veya gece vardiyasındayken ya evde yok veya uyuyor ve bulaşıkları yıkayamıyor, dolayısıyla ben yıkıyorum. Artık çöpün ne zaman çıkarıldığını bile hatırlamıyor. Ben yardım almadan her şeyi yapmaya başladım. Bir de öylesine hırpalanıyor ki, evde bir şey yapmaktan kurtarmak istiyorum onu (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Yedi günlük cetvelin uygulanması sonrasındaki aile parçalanmalarına dair elimizde rakamlar mevcut değil, yalnızca söylentiler ve kömür kasabası halkının kişisel deneyimlerinden yola çıkabiliyoruz (Pearce 1990). Parçalı göstergeler öyle gösteriyor ki, birçok aile feodal ev-içi sınıf süreçlerini ancak beş günlük dönüşümlü vardiya sistemi ve isteğe bağlı fazla mesai koşulları altında sürdürülebilir buluyordu; ancak şimdi, yedi günlük cetvelin dayatılmasıyla, birçok aileyi bir arada tutan zamk çözülmeye başladı.

Dile gelmeyen feodal sözleşmenin bazı şartları bugün, erkekler eskiden olduğu kadar aile hayatına katılamadığı için sorgulanmaya başlıyor. Bazı durumlarda, feodal şartlar kendilerinden beklenen korumayı gerçekleştiremiyor:

En kötüsü gece vardiyası. Daha önceleri ender olarak gece vardiyasında çalışmak zorunda kalıyordu. Gece vardiyası insanı öldürüyor. Yine de şimdi durum o kadar kötü değil, çünkü iki köpek aldık eve. Eskiden olduğu kadar korkmuyorum artık. İki metrelik bir çit ördük ve iki köpek aldık (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Birçok aile açısından, en belirgin olan etki toplumsal yaşam üzerindekidir. Bu ücra kasabalardaki toplumsal yaşamın büyük kısmı hafta sonu faaliyetleri –spor, barbeküler, dans partileri– etrafında dönüyor. Oysa şimdi kasabanın yarısı haftasonlarında gündüz veya öğleden sonra vardiyasında çalışıyor:

Bizim madenin yakınındaki demiryolu lojmanlarında arkadaşlarımız var. Onları iki haftada bir haftasonları görüyorduk – onlar buraya gelirlerdi. Kocam onunla üç vardiyada beraber çalışırdı. Ama şimdi yedi günlük cetvel yüzünden onu pek de göremiyor, dolayısıyla biz de onlarla eskisi gibi görüşemiyoruz, çünkü eskiden hangi vardiyada olduklarını bilirdik. Eskiden akşamları kâğıt oynardık. Artık bunu yapamıyoruz. Kocam öğleden sonra vardiyasındayken sabahları arabayla oraya gidiyoruz, ama iki seferden birinde Joe orada olmuyor çünkü çalışıyor, biz de Carol'u görmüş oluyoruz. Dördümüzün bir arada bulunabildiği zaman yok artık. Parti yapmak isteseniz, birinden biri geç saatlere kadar kalamıyor çünkü ertesi gün gündüz vardiyasında çalışıyor. Baskı yaratan da bu. Eskiden danslara giderdik, bu tip şeyler yapardık, artık bunları yapamıyoruz (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Maden kasabalarındaki erkek ve kadınlar kendilerini ortak bir projenin parçası olarak belirli amaçlar uğruna çalışıyor gibi görüyorlar – çocukları için iyi bir eğitim, sahilde kendilerine ait bir ev, rahat bir emeklilik veya yeterince para biriktirdiklerinde küçük bir işyerinde farklı bir hayat. Bu ortak projeye (ve onu destekleyen feodal ev-içi sınıf sürecine) bağlılıkları, eşler arasında sevgi ve dayanışma söylemine dayanıyor.[23] Yedi günlük cetvel, var olan dayanışma ilişkilerini harap etti. Döngünün sonundaki uzun izin ile vardiya dönümlerinde hafta içinde aldıkları izin günleri, erkeklerin çalışmayan eşleriyle görüşmelerine olanak tanıyor – ancak bu bazen çocukların veya arkadaşların boş oldukları günlere denk gelmiyor. Erkeklerin boş oldukları günler karılarının evin dışında katıldıkları ender faaliyetlere –tenis veya oyun grubu gibi– denk gelebiliyor, dolayısıyla kadın açısından bir çatışmaya neden oluyor. Toplulukla olan tüm toplumsal etkileşimini kesip bütün gün kocasıyla evde video mu seyretsin, yoksa onu pubda tek başına içmeye gitsin diye yalnız mı bıraksın?

Yedi günlük cetvel evde feodal ev-içi sınıf sürecinin önemli bir varoluş koşulu olan aile nosyonu ve faaliyetlerini silip attı. Erkek sadece ekonomik işlevine indirgendi. Hem kadınlar, hem de erkekler için bu durum ev-içi krize yol açmaktadır:

23. Williams 1970'lerin başında Açık Ocak'ta konuştuğu 51 çift için, "bazı şeyleri birlikte yapmanın verdiği dayanışma hissinin" hem erkekler, hem de kadınlar açısından evliliğin en önemli özelliği olduğunu bulmuştur, her ne kadar bu özelliğe kadınlar, erkeklerden daha fazla değer atfetse de.

Artık orada (madende) yaşıyormuşsun hissine kapılıyorsun (Madenci, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Şirkete topluluk üzerindeki, spor kulüpleri üzerindeki etkilerinden bahsettim ama ilgilenmediklerini söylediler, onların işi kömür çıkarmak (Madenci ve sendikacı, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

(Erkekler) kendilerini neyin beklediğini biliyorlardı, ama bu kadar zor olacağını tahmin etmemişlerdi (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Şirketler de cetvelin olumsuz etkilerini, devamsızlıklar artmaya başlayınca fark ettiler.[24] Erkeklerin gece vardiyasındayken veya hafta sonu önemli bir spor karşılaşması varsa hastalık izni aldıkları oluyordu (buna Avustralya'da *sickie** deniyor). Bir keresinde hiç parlak olmayan bir yönetici, devamsızlığı azaltmak için madencilerin eşlerini yanına almaya kalktı. Kadınların maaş takıntısı olduğunu ve bu yüzden şirketin yanında yer alacaklarını ve kocalarını (maaşlarından kesilecek olan) gayrimeşru hastalık izinlerini kullanmamaya ikna edeceklerini varsaydığı için, doktor raporunun yanı sıra hasta madencinin karısından, kocasının durumunu tasdik eden bir mektup alma kuralını getirdiler. Ama yedi günlük cetvelin günbegün etkileri daha fazla kadına acı çektirdikçe, kapitalist sömürünün koşullarının polisliğini yapmak (ve feodal haneye gelir akışının düzenli olmasını sağlamak) konusunda kadınlara güvenmek hataydı. Kocalarını daha fazla devamsızlık yapmaya teşvik etmeleri için çok fazla sebep oluşmaya başlamıştı. Kadınlar erkeğin feodal evlilik içerisindeki ekonomik olmayan destek rolünün, gelir getirici olarak oynadıkları ekonomik rol kadar önemli olduğunu fark ettiler:

Bu hanımların bazıları artık mektupları imzalamayacaklarını söylüyorlar. "Siktirsinler" diyorlar, ben de onları suçlayamıyorum. Bence bu çok iyi bir şey. Ama bir sendikacı olarak Kömür Endüstrisi Mahkemesi'ne uymam gerekiyor. Bazı kadınlar feci kızmaya başladılar. Onları suçlayamıyorum. Ben de karımın böyle bir şeyi imzalamamasını isterdim. Hatta maaşımı

* Hasta anlamına gelen *sick* sözcüğünün biraz dalgaya alınmış hali –*ç.n.*

24. Queensland madenlerinde yedi günlük cetvel uygulanmaya başladığından beri eyaletteki tüm madenlerde devamsızlıklar yüzde 11 arttı (Queensland Kömür Kurulu, *1990 Yıllık Raporu*: Tablo 8.8).

kesmelerini bile tercih ederim. Onlara "Sickie'ni alıp bir tarafına sok ahbap" demeyi tercih ederdim (Sendikacı, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Yeni cetvelin uygulanması feodal ev-içi sınıf süreçlerinin işleyişinde çelişkilere yol açtı ve evde feodal sömürünün artması nedeniyle kavgaların çıktığına tanık oldu. Bazı durumlarda bu kavgalar ailelerin parçalanması veya boşanmayla sonuçlandı; erkekler maden işinde devamsızlığa başladılar. Başka durumlarda ise çeşitli duygusal mücadeleler sürmekte.

Orta Queensland'de madencilerin karıları yedi günlük cetvele karşı hiçbir kamusal muhalefet geliştirmediler. Buna karşılık New South Wales'de daha eski bir kömür havzası olan Hunter Valley'de kadınlar bunun uygulanmasına karşı topluluk ve aile yaşamıyla uyumlu olmadığı gerekçesiyle başarılı bir muhalefet örgütlediler. Kömür Endüstrisi·Mahkemesi'ne başvuran ilk kadın grubu olarak tarihe geçtiler ve bu mesele mahkemenin dışında toplumsal olarak daha kabul edilebilir bir cetvel geliştirilmesiyle halledilince, işte gerçek işçi sınıfı kahramanları diye yüceltildiler.

Hunter Valley kadınlarının sınıf çıkarlarını fark ettikleri ve toplumsal cinsiyet tahakkümüne karşı direndikleri, ama buna karşılık Orta Queensland kadınlarının baş eğmişlik rolünün dışına çıkamayıp kendi toplumsal cinsiyetlerinin ve sınıflarının çıkarlarını savunamadıkları söylenebilir. Ancak belki de bu okuma, sınıf siyasetini ekonomik yapı tarafından belirlenen çıkarlar etrafında militan bir biçimde örgütlenen kamusal ve dayanışmacı bir süreç olarak tanımlayan bildik anlayışın bir sonucudur. Farklı bir sınıf söylemi ve anlayışı aracılığıyla başka siyasal eylem ve öznellik biçimlerinin peydah edilme ve tanınma olasılığı hakkında düşünmek ilginç olur (Gibson-Graham 1995a).

Kadınların çalışma pratiklerindeki değişikliğe hiçbir kamusal *siyasal tepki üretmemiş olmaları, illa da sınıf siyasetinden kendilerini uzaklaştırdıkları veya bununla ilgilenmedikleri anlamına gelmemeli. Gerçekten de Orta Queensland'deki kadınların, kendi sömürüleri etrafında maden kasabasındaki yaşamın duygusal ve evin içindeki alanlarında gözlerden uzak bir şekilde etkin mücadeleler verdikleri söylenebilir. Dahası, bu sınıf mücadelelerinin madenin ve*

endüstriyel hakemlik mahkemesinin kamusal alanındaki sınıf çatışması üzerinde bir etkisi var.

Orta Queensland'deki evinde tek başına emek harcayan feodal ev kadınının genel yalnızlığı göz önünde bulundurulduğunda, sınıfsal anlamda neredeyse her zaman yalnız mücadele verdiği anlaşılır. Queensland kömür madeni kasabalarındaki feodal üreticiler arasında sürekli dayanışma zemini oluşmasını engelleyen birçok etken vardır. Kadınlar kocalarına olan bağımlılıkları konusunda gayet açık bir bilince sahiptir. Korunma ve gelir kaynaklarının, kocalarıyla kurulacak sadakat ilişkisinin devamına ve kocanın da buna riayet etmesine bağlı olduğunu bilirler. "Erkeğine sahip çıkmak", yani başka kadınların ona ve onun başka kadınlara erişimini engellemek, madenci karılarının başlıca kaygısıdır; buna lojman kuralları da eklenince durum daha da çaresizleşir. Birçok kadın açısından bu, aşağıdaki kadınların yorumlarından anlaşılacağı gibi, benzer durumda olan başka kadınlarla bağlantı kurmaya izin vermeyen bir yalnız varoluş şekline yol açar:

> Burada hiç yakın arkadaşım yok (Kadın; Orta Queensland kömür havzası, 1990).

> Ben genelde bir başıma olurum, başka kadınlarla bir araya gelmeyi sevmiyorum pek, onlar habire dedikodu yapıyorlar, kim kimi bırakıp gidiyor, aile dağılmaları filan (Kadın. Orta Queensland kömür havzası, 1990).

> Çok spor yapardım ama kadınlar öyle kaba ve şirretler ki. Ben oldukça minyonum, onların bazen canımı yakacaklarından korkuyordum (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

> Birçok kadın aerobik yapıyor ama bunun ana sebebi kocalarının onlara "Sen şişmanladın galiba" demesi (Kadın, Orta Queensland kömür havzası, 1990).

Yerlerini başkalarının alacağı korkusu, kız kardeşlik hissi veya ortak dava bilinci yerine, diğer kadınlarla rekabete ve araya mesafe konulmasına yol açan bir gerginliktir.

Ancak bu, madenci karılarının evde bireysel olarak sınıf mücadelesine girişmedikleri anlamına gelmez. Yeni cetvel sisteminin uygulanması, bireysel olarak örgütlenen sınıf faaliyetinde artışa yol açmıştır. Yedi günlük cetvelin kadınların emeği açısından dayattığı

yoğunlaşmaya tepki olarak bazı kadınlar eşlerini kömür havzasında bırakıp başka yerlerde bireysel sınıf süreçleri temelli haneler kurmaya itmiştir. Böyle tek-ebeveynli hanelerde kadınlar kendi artık emeklerini üretir, buna el koyar ve dağıtırlar. Terk edilmiş erkekler ise bekâr odalarındaki hizmet ihtiyaçlarını karşılayacak başka sınıf süreçlerine dönmek zorunda kalmışlardır. Bu durumda boşanma ve ailenin parçalanması, sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak görülebilir.

Andrew Metcalfe (1991) bir süre önce sınıf mücadelesi konulu Marksist kuram ve stratejilerde çok yaygın olan savaş metaforunun kullanımını yeniden düşünmemiz gerektiğini ileri sürmüştür. Boşanma metaforunun kavramsal araç olarak daha yararlı veya uygun olabileceği önerisinde bulunmuştur. Biz bunu bir adım ileri götürerek, boşanmanın kendisinin bazı koşullar altında bir sınıf mücadelesi olarak görülebileceğini öne sürmek istiyoruz.

Bu araştırmanın daha ileri bir safhasında Queensland kadınlarının yalnızlığını yedi günlük cetvelin aile ve topluluk yaşamı üzerine etkilerine odaklanan bir eylem araştırması projesine dahil etmeye çalıştık. Dört kasabadan on iki kadını, her birinin kendi kasabalarında altışar kadınla yapacakları derinlemesine mülakatlara hazırlamak ve elde edilen sonuçları değerlendirmek için iki defa ikişer günlük çalıştaylarda bir araya getirdik. Bu araştırmanın uzun seyri boyunca kendimizi söylemsel üretim ve istikrarsızlaştırma siyasetinin bir parçası olarak gördük. Zamanla bizim kadar araştırmacı olan madenci karılarıyla kolektif araştırma deneyimine katılma sürecinde, maden vardiyaları hakkında yeni bir kamusal söylem ve "vardiyalı maden işçisinin karısına" dair yeni bir öznellik ürettik. Vardiya maden işçiliği söylemi ve onun ev-içi ekonomi ve topluluk yaşamı üzerindeki etkileri Farklı Atlı Karıncalar: Aileler, Topluluklar ve Yedi Günlük Cetvel *(Gibson 1993) başlığını taşıyan bir kitapçık olarak maden işçileri sendikası tarafından basıldı, sendika ve topluluk üyelerine dağıtılmaya başladı. Bu söylem içerisinde "vardiyalı maden işçisinin karısı", bazı kadınlara başka maden kasabası kadınlarıyla kendilerini "kadın" olma deneyimi temelinde değil, varsayılan "işçi sınıfı" statüleri temelinde de değil, cetvelden etkilenen vardiyalı işçilerin karıları olarak dışsal bağlarla kurulan ve*

paylaşılan kimlikleri temelinde kısmi olarak özdeşleştirmelerini sağlayan bir özne konumudur. Bu "kısmi özdeşleşme" kadınların kamusal seslerini güçlendirmeye olanak tanıdı ve onları, uzun süredir dışlandıkları bir alanda –tarihsel olarak sınırlandırılmış ve tanımlanmış sınai politika ve siyaset alanında– kaygılarını dile getirmelerini sağlayan ortak ve meşru bir konuma sahip hale getirdi. Kadınlar "vardiyalı maden işçisinin karısı" şeklindeki özne konumunu benimsedikçe, siyasal anlamda müphem veya gerici özneler olarak yerleştirildikleri "maden kasabası kadınları" ve "madenci karısı" söylemlerini etkin olarak yerinden etmeye başladılar.[25]

Halen gerçekleşmekte olan başka sınıf mücadelesi ve dönüşümleri türlerine dair spekülasyonlarda bulunmak ilginç olur. Bazı kadınlar yoğunlaşmaya karşı, eşlerinin devamsızlığını teşvik ederek direnmeyi denediler (böylelikle feodal ev-içi sınıf süreçlerinde var olan düzeni korudular). Diğer kadınlar eşlerini artmış olan maaşlarının bir kısmını ev-içi üretim süreçlerinden bazılarını (temizlik, çocuk bakmak gibi) serbest çalışan taşeronlara devretmek için harcamaya ikna ettiler. Bu durumda ev içine bağımsız meta üretimi sokulmuş ve kadınlar feodal ev-içi sınıf süreçlerinde kendi rollerini oynamanın yanı sıra bağımsız bir üreticiyle etkileşim içerisinde olmak gibi ek bir iş yüklenmiş olurlar. Başka kadınlar değişen duruma hâlâ adapte olmaya çalışmakta ve emeğin yoğunlaşmasının yol açtığı halsizlik ve duygusal bitkinlikle cebelleşmektedirler. Şu anda maden kasabası ailelerinin, kadın ve erkeğin ev içindeki artık emeği birlikte ürettikleri, buna birlikte el koyup dağıttıkları komünal sınıf sürecini benimsemesinin önünde birçok engel olduğu açıktır.

Sonuçlar

Yedi günlük cetvel tartışması, kömür endüstrisinde gerçekleşen son yeniden yapılandırma evresindeki bazı ilginç çelişkileri ortaya çıkarıyor. 1988'in Endüstriyel Anlaşma'sının ardından maden şirketlerinin coşkulu üretkenlik artışı tahminlerine rağmen, birçok maden

25. Bu araştırma sürecini ve bunun sonuçlarını daha detaylı tartışan bir metin için bkz. Gibson-Graham (1994b).

işletmesi yöneticilerinin beklediği artışa ulaşamadı. 1990'ların başlarında bazı şirketler yedi günlük cetvel uygulamasını terk ederek 1988 öncesindeki çalışma düzenlerine geri döndü; bazılarıysa cetveli desteklemeye devam etti, zira bu maden işçilerine karşı kazandıkları ideolojik bir zaferin simgesiydi.

Yukarıda geliştirilen sınıf çözümlemesi temelinde kömür endüstrisinde yeni çalışma pratiklerinin uygulanmasından doğan çelişkileri, kapitalist artık değerin üretimi ve dağılımı üzerinden verilen sınıf mücadeleleri olarak görmek zor olacaktır. Orta Queensland kömür havzasında kapitalist maden işletmeciliğinin önemli varoluş koşullarından biri feodal hanedir. Kömür endüstrisinde çalışma pratiğinin değiştirilmesi, feodal hanelerde yaşayan kadın ve erkekler için ağır sonuçlar doğurmuştur. Dayatılan değişimler, erkeklerin maaşlarının artmasına rağmen kadınlar tarafından desteklenmemiştir. Aksine değişimler evde krize yol açmış, bunun etkileri dışa dönerek kömür endüstrisine yansımıştır. Bu yolla, daha önceleri kapitalist sömürünün koşullarını güvence altına alma işlevi gören ev-içi koşulları ve bu koşullar altında çalışan kadınlar, son dönemlerde tüm bunları sarsmaya başlamıştır.

Genelde maden kasabalarında yaşamı ve mücadeleleri sadece maden endüstrisiyle ilişkili kapitalist sınıf süreçlerinin yapılandırdığı düşünülür. Biz ise ev-içi üretimle ilişkili feodal sınıf süreçlerinin de önemli bir toplumsal örgütlenme ve mücadele ekseni olarak temsil edilmesi gerektiğini öne sürdük. Erkeklerin hem kapitalist hem de feodal ev-içi sınıf süreçlerine katılmaları, kadınların ise sadece feodal olanlara katılımı, kadınların maden topluluklarında oynayabilecekleri siyasal rolleri üstbelirler. Kadınların kocalarıyla birlikte işverene karşı sendikal mücadele yürütmekte tereddüt etmeleri, işçi sınıfı sorumluluklarının reddi veya "yanlış bilinç" ifadesi olarak görülemez. Maden kasabalarındaki erkeklerin sınıfsal militanlığına kıyasla kadınlara atfedilen sözümona siyasal ikircikllilik, kadın ve erkeklerin kapitalist sınıf mücadeleleriyle farklı ve çoğu zaman çelişen ilişkiler kurduklarını doğru okuyamamaktan kaynaklanmaktadır. Ev-içi sınıf mücadelelerinin yalnızlığı ve mahremliği, kadınların giriştiği sınıf siyasetini bakışlardan gizler.

İlginçtir, kapitalist ve feodal ev-içi sınıf süreçleri üzerinden yürütülen siyasetlerin çelişkisi, endüstriyel çalışma pratiklerinin yeni-

den yapılandırıldığı son dönemde gözle görülür olmuş ve madenci hanelerinin işleyişine dair önemli öngörüler kazandırmıştır. Yedi günlük cetvel erkeklerin dinlence zamanını, haftasonları yerine çoğunlukla hafta içlerine yoğunlaştırınca, bu hanelerdeki sınıf süreçlerinin ekonomik olmayan varoluş koşulları sarsıntıya uğramıştır. Madende kapitalist sömürünün artması ile evde feodal sömürünün artması paralel olarak ilerlemiştir – ve kadınlar bu artışa karşı belki de kocalarından daha kararlı bir biçimde mücadele vermektedirler. Kadınların daha fazla sömürüye direnmelerinin etkisi devamsızlık arttıkça kömür endüstrisi tarafından da hissedilmektedir.

Kömür şirketlerinin şu an yürürlükteki cetvellerden memnun olmadıklarına dair birtakım belirtiler vardır.[26] Şirket yöneticileri ve sendika görevlileri devamsızlığı azaltacak ama ücret paketlerini düşürmeyecek alternatiflere kafa yormaktadırlar. Bazı şirketler vardiyaları 12 saate çıkarmış, bazıları farklı vardiya sistemlerinin fizyolojik ve psikolojik etkileri konusunda fikir almak üzere ABD'den "uzman" ithal etmiştir.[27]

Endüstriyel yeniden yapılandırmanın ev içinin yeniden yapılandırılması üzerinde yarattığı önemli etkilerin farkındalığı artıyor. Madenciler kendi çalışma programları ile karılarınınkiler arasındaki bağlantıları yavaş yavaş görmeye başladılar gibi. Feodal haneler

26. Hafta sonunda çalışanların sayısının artmasından dolayı yükselen maaş maliyetleri, bazı madenlerin kaldırabileceğinden daha büyük olduğu için yedi günlük cetvelden buralarda vazgeçilmiştir. Başka madenlerde şirketler sermaye teçhizatı kullanımını artırırken yeterli bakım sürelerine olanak vermemişler ve bunun sonucunda kabul edilemez oranda mekanik arıza oluşmuştur.

27. "Kültürel yalakalığın" bir başka tipik örneği olarak şirket ve sendikalar, daha uygulanabilir vardiya sistemleri icat etmek için yüz binlerce dolar ödeyerek *Wide Awake at 3 a.m.: By Choice or By Chance* (Sabah Saat 3'te Uyanık Olmak: Seçim mi, Kısmet mi?) kitabının yazarı Dr. Richard Coleman'ın uzmanlığını ithal etmişlerdir. Psikolog formasyonuna sahip Coleman'ın görüşüne göre, Queensland'deki endüstrinin gerekleri, fizyolojik etkenler ve ücra kasaba topluluğu yapısı göz önüne alındığında 12 saatlik vardiya daha kabul edilir olanıdır. Bu görüşün temelinde işi yoğunlaştırma ve "dinlenceyi maksimize etme" (yani, madenciye, eğlence yoksunu maden kasabasından uzağa, sahile kaçabilsin diye verilecek ardışık izin günleri sayısını en yüksek düzeye çıkarma) hedefi vardır. Bu vardiya modelinde erkeğin bireysel fizyolojisi ve arzuları, okul saatleri ve hafta sonu sosyal yaşamı da dahil olmak üzere aile ve topluluğun fizyolojisinin ve rutinlerinin önüne geçer.

dağılıp erkekler bağımsız ev-içi üreticileri veya şirketin sağladığı bekâr odalarının kiracıları olmaya terk edildikçe, yedi günlük cetvele popüler dilde "boşanma cetveli" adı verilmesi, hane içi krizlerinin zımni kabulüdür. Sendikacılar arasında daha parlak olanları, "toplumsal olarak kabul edilebilir" cetvel sistemlerinden, yani aile görevlerini ifa etmek için izin günleri alınmasıyla uyumlu sistemlerden bahsetmekte. Kadınların sayısının daha fazla olduğu endüstrilerde tiyolar arıyorlar. Yine de, ev-içi üretimin günün başında ve sonunda yoğunlaşan faaliyet anlarına sahip günlük sabit emek talebi ile aşırı uzun gün ve gecelerden oluşan kısa yoğunlaşma dönemleri şeklini alan maden üretiminin birbirleriyle uyuşmazlık içinde olma hallerinin farkındalığı henüz gelişmedi. Şirketler ve sendikalar arasında gerçekleşen farklı cetvel seçenekleriyle ilgili tartışmalarına kadınlar hâlâ çağırılmıyor.

Şu anki konjonktür, kadınlara da erkeklere de katıldıkları sınıf süreçlerini dönüştürmek için önemli siyasal fırsatlar sunuyor. Evde komünal sınıf süreçlerinin gelişmesini kolaylaştıracak esnek vardiya olasılıkları şimdiye kadar gündeme gelmedi. Ancak erkek madenciler işyerinde kapitalist sınıf süreçleriyle olan evliliklerinde sökükleri dikip güreşmeye devam etmeye razı iseler de, kadınlar evde buna o kadar razı değiller. Evdeki mücadeleleri, bugüne kadar hiç hayal etmediğimiz bir şekilde kapitalist işyerindeki mücadeleleri üstbelirleyebilir. Maden kasabalarındaki sınıf mücadelelerini (veya bunların görünmezliğini) ve kadınların bunlarla olan ilişkisini yeniden düşünürken, endüstri ve hanedeki değişimler arasında yeni ilişkiler kurmaya ve belki de sınıf siyasetini anlamanın ve hayata geçirmenin yeni yollarını önermeye başladık.

Bu bölümün hedeflerinden biri ekonomik (ve sınıfsal) farklılık söylemini işgal etmektir –gayri-kapitalist ekonomik faaliyeti, örneğin hanelerde zaten gerçekleşmekte olan bir şey olarak temsil etmek suretiyle "doğallaştırmaktır". Ekonominin tamamıyla kapitalist olmayan bir resmini çizmekle kalmayıp, aynı zamanda gayri-kapitalist faaliyeti toplumsal açıdan daha içerici olarak sunduk – zira kadın, erkek ve çocukların hayatlarının daha büyük bir kısmını kapsıyor. Bu söylemsel bağlamda bu kasabalardaki ekonominin "kapitalist" olduğunu veya maden endüstrisinin "yerel ekonomi" olduğunu

söylemek, ekonomik uzamdaki farklılaşmaları gözden kaçırmak ve bunlara şiddet uygulamak anlamına gelir.

Ancak ekonomik farklılık uzamı inşa ettiğimiz anda, ekonomik olan ve olmayan farklılıkların bir kısmını birkaç açıdan karartıp yadsımış olduk. Haneleri yaygın biçimde "feodal" olarak temsil ettik, zira bu topluluklardaki hanelerin çoğu bu kategori altına giriyordu ve beher hanedeki en üretken faaliyetler de öyleydi. Hem bireysel haneleri, hem de bir grup olarak hanehalkını homojen olarak gösteren bu temsil, örneğin Cameron'un (1995) kadın ve erkekten oluşan hanenin kendini çoğul sınıf süreçleriyle nitelenen bir farklılık mekânı olarak temsil etmesinden oldukça farklıdır – öyle ki, Cameron'a göre erkeğin ütü yapması bağımsız bir sınıf sürecidir, her iki eş komünal sınıf süreci içerisinde yemek yapımına katılır ve kadın feodal ev-içi sömürücü rejim şartları altında temizliği üstlenir. Biz Cameron'un anlattığı türden karmaşık hikâyeleri düzledik –daha doğrusu yeterince açmadık– zira endüstriyel ve hane içi sınıf süreçleri arasındaki etkileşime dair tek bir hikâye anlatmak istedik. Bu bizim özgül söylemsel bağlamımızı, siyasal projemizi ve retorik stratejimizi yansıtıyor: sarsmaya çalıştığımız ev içinin homojenliği değil, ekonomik temsilin homojenliği. Dahası, kapitalist ve gayrikapitalist pratikler arasındaki ilişkiyi göstermek ve endüstriyel alanda endüstriyel olmayan ekonominin etkililiğini vurgulamak istiyoruz. Çalışma pratiklerindeki değişikliklerle ilgili sendikal tartışmalardaki müdahalelerimizde çok özgül bir noktayı aktarmayı dert edindik – ev-içi ve topluluk yaşamı koşulları endüstriyel kalkınmanın önemli öğeleridir ve endüstriyel kararlar alınırken göz önünde bulundurulmalıdırlar. Bu kuramsal sav, kadınların ve toplulukların uzun zaman boyunca sessiz kaldıkları bir alan olan sendikal siyaset ve endüstriyel uzlaşı süreçlerinde seslerinin duyulmasına meşruiyet kazandırma potansiyeli taşır. Pek de tanıdık olmayan ve belki de sindirilmesi güç savı dile getirirken ve pek de tanıdık olmayan endüstriyel özneleri serbest bırakıp meşrulaştırırken, yerel anlayışlarla örtüşen hane ve endüstri temsillerini dayanak aldık.

Ancak birçok kuramsal kararda söz konusu olduğu gibi bizimkinin de istenmeyen sonuçları var. Örneğin, bu tek sektöre dayalı kasabaları ekonomik farklılık mekânları olarak resmederken, farklılığı iki aynılığın karşıtlığı olarak temsil ettik. Kapitalist endüstri/fe-

odal hane ikilisi bildik ve geleneksel bir eşleştirmedir zaten; sosyalist feministlerin ayrı kapitalist üretim ve yeniden üretim alanları olduğuna dair iddialarıyla ve bazı Marksist feministlerin (bkz. 2. ve 3. Bölüm) ev-içi üretim biçimini kuramlaştırmakta kullandıkları "ikili sistem" projesiyle benzerlik taşır. Bunlardan ilki ekonomiyi (kapitalist) bir birlik olarak kurgularken, ikincisi ekonomik çeşitliliği, kendi alanlarında istikrar kazanan iki üretici sisteme indirger.

Kendi ikili temsilimiz ayrıca, birkaç tanesini sıralamak gerekirse, özel/kamusal ve erkek/kadın gibi ikili ve hiyerarşik formüllerle de benzerlik taşır. Ancak belki de en sorunlu olan; toplumsal cinsiyet, sömürü ve iktidarın birbirleriyle çelişmeden ilintili oldukları bir toplum temsili yaratmış olmamızdır. Orta Queensland'deki maden kasabası kadınları güçsüz ve sömürülenler olarak, erkekleri de buna kıyasla güçlü sömürenler olarak temsil edildiği oranda; gayet katı "baskı" ve "tahakküm" yapılarına hapsolmuş merkezli özneler vizyonuyla uyumlu bir imaj üretmiş oluyoruz. Orta Queensland'deki hanelerin durumunun bugünün Avustralyası'nda pek de olağan olmadıkları ve dolayısıyla erkek-kadın hane ilişkilerinin tümünü temsil etmedikleri konusunda ısrarcı da olsak, "kadının sömürülmesi ve erkeğin tahakkümünün" temsillerinden birini de biz üretmiş olduk yine.

Bu bölümün olası "edimselliğine" gelince, kitabın niyetlerini bir ölçüde saptırmışa benziyoruz – zira Sedgwick'in terimleriyle "hizalanamayan" (1993: 6) ekonomik ve toplumsal ilişkilere dair söylemsel figürler üretmek istiyoruz. Böyle bir "edimsel temsil siyaseti" izlerken, basit mütekabiliyetler ve sabitliklerle kurulmayan, ancak iradeye karşı karmaşık bir direnci olan bir toplumsal dünyada yaşayan ve bunu tahayyül eden siyasal öznelere seslenmeye çalışıyoruz. Bu projenin, her şeyin hizalanıp birbirine uyduğu bir hegemonik oluşum tasvir eden siyasal projenin tersi olduğunu düşünüyoruz. Tarihsel olarak hegemonya ve tahakküm tasvirleri, tarihin akışını değiştirme veya toplumu farklı bir yer haline getirme iradesi taşıyan siyasal özneler üretmekte işlevsel olmuştur. Ancak biz he-*

* Sedgwick bunu olumlu kipte kullanıyor (*"line up"*), kitabın yazarları önek ile olumsuz kılıyorlar (*do not "line up"*), ama biz Türkçeleştirirken olumsuz hali tırnak içine almak durumundayız –*ç.n.*

gemonik öykülere veya toplum temsillerine devşirmek suretiyle motive edilen siyaset biçimlerinden biraz ürkmekteyiz. Bu tür anlatı ve imgeler, sınıf siyaseti söz konusu olduğunda hemen hemen istisnasız olarak yenilgiye uğrama potansiyeli taşırlar (Toplumsal cinsiyet siyasetine gelince çoğunlukla tarihsel başarıları kabul etmeme durumunu beraberinde getirirler). Belki de iradenin yeniden canlanmasının koşulu olarak, aklın kötümserliğinin aksini teşvik etmek istediğimizi söylemek mümkün olur.

10

Kapitalizme Musallat Olmak: Karatahtadaki Hayaletler

DERRIDA'nın *Marx'ın Hayaletleri*'ndeki hayalet, karışma ve kirletmenin, karar verilemezliğin, salt ve belirli varlığın imkânsızlığının figürüdür. Ne yaşar, ne yaşamaz (veya ölmüş ise de mevcuttur), ne bütünüyle bedensiz, ne de tam olarak bedene sahiptir; hayalet "bulunuş (*presence*) ile bulunmayış arasındaki" (1994: 12) uzama işaret eder. Basit antagonizma ve karşıtlıkların ötesindeki bir karmaşıklık ve farklılık alanında ikamet eder.

"Hayaletliğin sanal uzamında" (s. 11), her mevcudiyet noksânlıkla belirlenir, her mevcut âna geçmiş ve gelecek musallat olur, onu kirletirler. Dışlanan ve yadsınanın etkililiğine işaret eden hayalet, gerçek olmayan dediğimizin gerçekliğini unutmamıza olanak tanımaz. Bizi, geçmiş ve geleceğin çağ-daşlığını kabullenmeye ve "yaşayan şimdinin kendiyle çağ-daş olmadığını" (s. xix) onaylamaya çağırır.

Bu tanıdık fakat zorlayıcı terimlerle temsil edilen hayalet, yapı-bozum figürüdür. "Hayaletin olanaklılığını düşünmek", "gerçek ile gerçek olmayan... yaşayan ve yaşamayan, var olan ile var olmayan" karşıtlıklarının ötesinde, karşıtlığı olmayan farklılığı düşünmektir. 'Olanaklılığın" kendini düşünmektir (s. 12), özellikle de olanaklılığın güncel (*actual*) gücünü ve güçlü güncelliğini. Derrida bu düşünme tarzını, *Komünist Manifesto*'nun çok beğendiği "Mesih ruhu" ile özdeşleştirir; burada Marx ve Engels, "şimdi" ânını kuran güçlü bir etmen olarak geleceğin hayaletini zikrediyor: "Avrupa'ya bir hayalet musallat oldu – bu, Komünizmin hayaletidir."

Ama Marx'ın Mesihvari ruhu, Derrida'yla ve Derrida aracılığıyla bizimle konuşuyor, geleceğin olanaklılığını (ve bir olanak olarak

geleceği) bize gaipten gelen bir ruh olarak hatırlatıyorsa da, Derrida da Marx'la cevap veriyor – yapıbozum ruhuyla. (Marx'tan saygıyla "eleştirel ancak yapıbozum öncesi" [s. 170] düşünür diye bahsediyor.)[1] Derrida'nın okumasına göre Marx sıklıkla hayaleti uzaklaştırmaya, gerçek ile gerçek olmayan arasında belirgin bir ayrım yapmaya çalışır.[2] *Kapital*'in 1. cildinin 1. Bölümü'ndeki meta fetişizmi tartışması, örneğin, "insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişkiler"in maddi gerçekliğinin, "şeyler arasındaki ilişkilerin fantastik biçimi"nin arkasında yattığını öne sürüyor. Derrida'nın "ontolojikleştirme" adını verdiği, ama özcülük olarak da adlandırılabilecek olan bu eleştirel hamle veya ruh çıkartma, metanın bir boyutunu (kullanım değeri veya toplumsal emek gibi) sahici Varlık diye tanımlarken, diğer bir boyutuna (değişim değeri veya başka metalarla meta piyasasında etkileşime girmek gibi) daha az sahici veya gerçek bir özellik atfediyor.[3] Ancak, diye soruyor Derrida, değişim olanağının, ikame olanağının tamamıyla ötesinde veya dışında olan salt ve belirgin bir kullanım değeri soyutlaması yapmak nasıl mümkündür? Bir şeyin kullanım değerinin değişim değerine dönüşmeye elverdiğini (somut özelliklerinin onu arzulanır kılabileceğini, ona tam da biricikli-

1. *Marx'ın Hayaletleri*'nin yayımlanmasından hemen sonra birkaç önde gelen solcu kuramcı kitapla tartışmaya girmişlerdir (bkz. örneğin Jameson 1995; Laclau 1995; Spivak 1995). Bu yazarların her birinin vurguladığı önemli ve farklı noktalar olsa da, her biri Derrida'nın nihayet "gizlendiği yerden çıkıp" Marx'a olan saygısını ve "borcunu" itiraf etmesinden duydukları rahatlamayı belirtmişlerdir.

2. Laclau bu dürtünün izlerini Marx'ın binyıllık siyasal projesinde bulur: "Marx hayaletbilimselin eleştirisini ontoloji perspektifinden ele almaya kalktı... bundan böyle 'çığırından çıkmayan' bir zamanın başlaması, kendiyle bütünüyle barışık bir toplumun gerçekleşmesi, 'ideolojinin sonunu' getirecek – yani, proletaryanın binyılının sona ermesinden, hayaletbilimselliği geçmişte bırakacak salt 'ontolojik' bir topluma giden yolu açacak" (1995: 88).

3. Böyle retorik hamleler baştan özcü diye damgalanır veya özcülük karşıtı bir okumaya uygun hale getirecek şekilde yorumlanırken, Parker'ın (1985) izinden giden Garnett'a göre (1995) Marx'ın metinlerinde hem "modernist" hem de "postmodernist" öğelerin bulunması konusunda, (Marx'ın düşüncesindeki sürçme, çelişki ve kahredici tutarsızlıkların göstergesi olarak olumsuz bir okumaya tabi tutmak yerine) bunun belli siyasal etkileri yaratma kapasitesine sahip ve belirli söylemsel bağlamlar ve projeler çerçevesine uygun olduğu fikriyle, olumlu bir okuma yapmak mümkündür. Bu görüşe göre "Ontolojikleştirmeyi veya özcülüğü sorunlu kılan nedir?" sorusu, jenerik bir yanıtı olmayan, daha ziyade belirli söylemsel ve siyasal ortamlara özgü farklı yanıtlar üretilmesini gerektiren bir sorudur.

ği sayesinde eşdeğerlik veya ikame edilebilirlik tesis edilebileceğini) ve değişim ânının kullanımını mümkün kılan ve dolayısıyla onu bir kullanım değeri olarak var eden an olduğunu Marx'ın kendisi de kabul etmiştir (s. 161). Metanın varoluş hallerinden birini hiç hazzedilmeyen dinin ve fetişizmin kavramsal uzamına yerleştirmek ve diğerini de toplumsallık ve emek ilişkilerinin somut maddi alanına koymak ne anlama gelir? Böyle bir ontolojikleştirme, düşüncelerimizi ve siyasal projelerimizi temellendirmemiz gereken bir sahicilik âlemi kurmak, toplumsal ve kültürel dünyanın diğer boyutlarını değersizleştirmekten başka ne amaca hizmet edebilir? Derrida'ya göre Marx'ın gerçeğin sınırlarını belirleme çabası, bu tür çabaların tümüne olan benzerliği yüzünden hayaletlidir. Yanıtsız olan bir soruyu, "büyüyü ifşa eden çözümleme, dönüşme riskini taşıdığı karşı-büyüden nasıl ayırt edilebilir?" sorusunu beraberinde getirir ve açık bırakır (s. 47).

Rakipleri gibi Derrida'nın Marx'ı da hayaletlere inanmak istemez "ama başka bir şey düşünemez... Onlara karşı çıkabileceğine inanır, ölümün karşısına yaşamı, simulakrumun beyhude görünüşlerinin karşısına gerçek bulunuşu dikebileceği gibi" (s. 47). Marx hayaleti uzaklaştırmaya çalıştığı an, kendini –belli bir nesnelliğin sınırlarını çizmek için silinmesi, yadsınması, dışlanması, hayali diye alaya alınması veya etkisiz diye küçümsenmesi gereken her şey tarafından– musallat olmaya açmaktadır.[4] Gerçekten de hayaleti uzaklaştırma çabası musallat olma olasılığı ve olanaklılığını doğurmaktadır. Ruh çıkartma ânında hayaletin adı konur ve hayalet çağrılır; arzulanan noksanlığının uzamını mesken edinmeye davet edilir. Onu görünmez kılma gayreti ne denli artarsa, görünmezliği o denli harikulade olur.[5]

Derrida uzunca Marx ve Marksizmin hayaletlerini günümüzde uzaklaştırma çabalarından ve özellikle Francis Fukuyama'nın 1989'

4. Daha sonraki Marksistler ideoloji sorununa ve bunun bir şekilde daha otantik veya temellendirici olan ekonomik alandan (kelimenin her anlamıyla) türemiş olmasına takılmışlardır örneğin. İdeolojinin Althusser ve Marx'ta "heterojen" olarak algılanmasıyla ilgili kafa açıcı bir tartışma için bkz. Parker (1985).

5. Marx'ın *Kapital*'in 1. cildinin meşhur birinci bölümündeki soyut emek (ve meta) çözümlemelerinden atamadığı hayaletimsi ve canavarımsı özelliklerin detaylı bir tartışması için bkz. Keenan (1993).

dan sonra Marx'ın ve Marksizmin ölümünü kutlayan *Tarihin Sonu ve Son İnsan* eserinden bahseder. Fukuyama'nın zaferi ilan eden metninin kendisi, "ölü olanın gerçekten ölü olduğunu zikir biçiminde tekrarlamaktan" ibaret olan bir ruh çıkartma törenidir (s. 48). Ama Derrida'nın işaret ettiği gibi Marksizmin öldüğü ve artık mevcut olmadığı, Marksizmin Mesihvari ruhunun bundan sonra bir daha geri gelemeyecek şekilde uzaklaştırıldığı, geçmişin Marksizminin unutulduğu ve gömüldüğü, geleceğin Marksizminin bir türlü var olamadığı kati olarak söylenemez. Derrida Fukuyama'mn muzafferane eskatolojisine ruh veren şeyin şiddetli bir hayalet korkusu olduğunu teşhis eder – kesinlik ve hegemonya *aura*'sının altında, daha eski göstergelerin hiçbiriyle tanınır kılınamayacak olan yeni bir Marksizm olanaklılığı karşısında hissedilen savunmasızlık ve ürperme duygusu yatar (s. 50): "bir hayalet asla ölmez, daimi olarak gelmek ve geri gelmek için kalır" (s. 99).[6] Derrida için o hayalet gelecek ümididir; Fukuyama için ise uzaklaştırılması veya bastırılması gereken bir ihtimaldir.

Karatahta ile Gerçek

Fukuyama'nın kâh bir ideal olarak sunduğu, kâh mevcut ve gerçek olarak betimlediği yeni dünya düzenine ilişkin olumlu imaja karşı çıkmak üzere Derrida, "karatahtaya kara bir resim", düzeni bozulmuş bir dünyanın ve çığrından çıkmış (*out of joint*) bir zamanın geçici ve silinebilir imgesini çizer. Karatahtasına dünyada var olan on koşulu listeler, ki bunlar arasında yeni ve geri dönüşü olmayan bir işsizlik, yerel ve uluslararası ölçekte evsizlik (ve bunun demokratik katılımdan dışlanma gibi sonuçları), ülkeler arasında ekonomik rekabet gücü alanında verilen savaş, dış borç ve buna eşlik eden iç mahrumiyetler, uluslararası silah sanayi ve ticareti, nükleer silahların yaygınlaşması, etnik savaşlar, büyük uyuşturucu kartelleri vardır – bu liste, Fukuyama ve dostlarının bazen iddia ettiği gibi dünyanın

6. Derrida, Fukuyama'mn geleceğin siyasal ve ekonomik modeli olarak övdüğü Avrupa Topluluğu'nda tarihin sona ermediğini, ancak yeniden canlanıp tekrarlandığını düşünür: "*Manifesto*'nun yazıldığı dönemde olduğu gibi bugün de, dışarıda bıraktıkları, savaştıkları veya bastırdıklarının musallat olduğu bir Avrupa ittifakı kurulmuştur" (s. 61).

bir "kapitalist cennet" olduğu yolundaki her tür izlenimi dağıtmaya yeterlidir. Derrida'nın "dünya düzensizliğinin" bu on vebasını zikredişiyle, "yeni dünya düzeninin" liberal demokratik kapitalizm olarak nitelendirilmesinin kendinin bir ruh çıkarma hali olduğunu görmek mümkündür; hem saklamaya, hem de görmezden gelmeye çalıştığı işlevsizlik ve yıkımı uzaklaştırmak imkânsızdır. Bugün dünya yadsınamayacak bir şekilde kapitalist ise de (zira Derrida bunu yadsımaya kalkmaz), ne liberal, ne de demokratik olmadığı açıktır. Karatahtadaki çizimin aktarmaya çalıştığı şey kısmen budur.

Bir karatahtaya çizilen resmin özelliği geçici olması, yarın orada olmama ihtimali olması, bir ders ânında çizilivermiş olmasıdır (*Marx'ın Hayaletleri* başlangıçta bir konferans olarak yazılmıştı). Ama geçiciliğine rağmen bu çizim retorik bir tasvir gücüne sahiptir (en azından kendini bundan mahrum kılamaz) –tasvir ettiğini görünür ve böylece bir dereceye kadar gerçek ve mevcut kılar. Karatahtadaki çizim silinebilir, ancak silme eylemi neyi başaracaktır? Çizimin terim ve imgeleri görünmez olacak ama yeniden işlenmiş veya yerinden edilmiş olmayacaktır. Karatahtadaki imajın geçiciliği, metinselliğine işaret eder, bileşenlerinin yapıbozuma uğratılabileceğine dikkat çeker; ancak konferans boyunca bileşenler ve imajlar yeniden yorumlanmaya tabi değildir. Bunu zaten beklemeyiz. Aksine, geçici olarak gerçek, ontolojikleştiren fakat silinebilir, yapıbozuma uğratılabilir fakat uğratılmamış olarak dururlar ve Fukuyama'nın "müjde"sini yerinden eder ve yadsırlar.

Aynı şey Derrida'nın metninin başka boyut ve anları için de söylenebilir: kısmen betimsel ve göndergesel olduğu, terimleri yapıbozuma uğratılmadığı sürece ontolojik olduğu ve betimlerinin Derrida'nın kendisinin de diyebileceği gibi edimsel bir etki yarattığı –başka deyişle, kati olarak belirlenemez bir oranda gerçekliği inşa ettiği veya kurduğu ve tıpkı dil gibi, "gerçek şeylerin" kısmen söylemsel olarak kurulduğunu görmeyi zorlaştırdığı söylenebilir. Burada genel düzlemde konuşuyor olsam da, özel olarak Derrida'nın Fukuyama'ya ve onun gibilere atfettiği yeni dünya düzeninin "liberal demokrat kapitalizm" şeklindeki temsilini (s. 80) düşünüyorum. İnsan hakları ve demokratik pratikler her yerde kısa devreye uğratıldığı halde liberal demokrat kapitalizmin zaferini kutluyor olmayı Derrida "en kör ve hastalıklı sanrı"ya (s. 80) benzetir. Ancak bu pa-

sajı ve ondan sonra geleni daha dikkatli okuduğumuzda anlarız ki sanrının bir sınırı vardır. "Liberal" ve "demokrat" terimleri dünyayı tepetaklak ve tersyüz eder, bir sanrı bulutuna sarıp sarmalar. Öte yandan "kapitalizm" sanrı değildir.

Marx'ın Hayaletleri'nde kapitalizm betimsel olarak pozitif statüsünü ve edimsel gücünü koruyor ise, bu Derrida'nın savında merkezi konumda olduğu için değildir; Derrida'nın savında kapitalizme veya düzdeğişmecesi olan piyasaya yapılan göndermeler genelde arka planın parçasıdır (her ne kadar bu arka plan sahneyi belirleme gücüne sahip ve etkili olsa da). Rönesans veya Aydınlanma çağının bazı bilimsel risalelerindeki tanrı gibi kapitalizm de, metnin tamamı doğasını ve hatta varlığını sorgulamanın araçlarını ve saiklerini sunuyor olsa da, sorgulanmayacak olan bir şey konumundadır.

Kapitalizm *Marx'ın Hayaletleri*'nin açılış sayfalarında ilk önce "kapitalist emperyalizm" olarak; ırkçı, milliyetçi ve cinsiyetçi şiddet ve katliamların da dahil olduğu tanıdık mağduriyet ve baskı listesinin bir parçası olarak belirir. Derrida'nın kapitalizme yaptığı diğer göndermelerin çoğu da benzeri şekilde standart ve dikkati çekmeyen cinstendir. Aksine bunlar, belirli bir dünya görüşünün kavranabilirliğini güvence altına alma işlevi gören ontolojik varsayım kuşağında barınan bir şeyi ara sıra arka plandan ön plana çıkartırlar. Bu anlamda Derrida'nın kapitalizme yaptığı göndermeler betimleme olmaktan çok atıftır. Kapitalizmi doğrudan ve uzunca (ancak asla birkaç cümleyi aşmayacak şekilde) anlattığı yerlerde bile, tamamıyla tanıdık imge ve betimlemelere başvurur. Örneğin "dış Borç" tan bahsettiği bir yerde, şöyle bir atıfta bulunur:

> genel anlamda sermayenin çıkarı, bugünkü dünya düzeninde, yani dünya piyasasında, insanlığın büyük bir bölümünü boyunduruğu altında ve yeni bir kölelik biçimi içinde tutan çıkardır. Bu daima devletçi veya devletçilikler-arası örgütlenme biçimlerinde oluşur ve bunlarca yetkilendirilir. Şimdi bu dış Borç sorunları –ve bu kavram kapsamında metonimikleştirilen her şey– Marksist eleştirinin ruhu olmadan, piyasanın eleştirisi, sermayenin çoğul mantıkları, ve Devlet ve uluslararası hukuku bu piyasayla bağlantılandıran şeyin eleştirisi olmadan ele alınmayacaktır (s. 94).

Buradaki bazı özgüllükleri bir kenara bırakırsak, tanıdık olan (atıfta bulunulan veya çağrılan) şey, dünya çapında etkili ve kavramsal olarak yekpare piyasa, bedensiz fakat genel olarak daha az

yekpare olmayan sermaye kavramı, tek bir ekonomik yapı veya varlık tarafından boyunduruk altına alınmış insanlığın büyük bir bölümü şeklindeki temsil, ekonomik alanda birtakım mantıkların mevcudiyeti gibi imgeler ve bu mantıkların ulusal veya ulusüstü bir devletin kurumsal çerçevesi içine iliştirilmiş, hatta bunlar tarafından oluşturulmuş olduğuna dair dengeleyici ama aynı zamanda güçlendirici vizyondur. Sermaye ve kapitalizme yapılan bu neredeyse ritüel atıflar bir ruh çıkarma ayini değildir –gerçek olmayanı uzaklaştırmak yerine gerçek olanı öne çıkarır– ancak (yine Derrida'nın bir terimini kullanmak gerekirse) benzer derecede "ontolojikleştiren" bir güçtür. Derrida Marx gibi, ama çok daha dikkatli ve bilinçli olarak, hayaletlerden de korkmadan kendini musallat olmaya açar; bu onun açısından beklenmedik bir durum olmayabilir, zira hayaletten nefret etmek yerine onu davet eder.

Musallat Olma

Kavramın tam da bünyesine musallat olmayı sokmak gerekir. Varlık ve zaman kavramlarından başlamak üzere her kavramın içine (s. 161).

Bu ruhla, Derrida'nın ruhuyla, kapitalizme musallat olan hayaletlerin izini sürmek istiyorum. Görünüşte sadece ve saf şekilde kapitalist olan dünya ekonomik uzamını kirleten öğeler nelerdir? Bunun yaşayan mevcudiyeti, kaçınılmaz olarak çağdaş ama etkin bir biçimde bastırılmış olan gayri-kapitalist geçmiş ve gelecek tarafından nasıl gölgelenir? Kapitalizmde ikamet etmek, onun bedeninde, ekonomik uzamın içinde vücut bulmak isteyen heterojen ekonomik ruhları nasıl nitelendirebiliriz? Kapitalizme musallat olan hayaletler hangileridir? Bunlardan çok sayıda olsa gerek, nitekim bazıları Derrida'nın kendi metninde gizlenmektedir.

Hayalet No. 1

Haritacılığın dünya düzenlerini kuran bir etkinlik olduğu üzerine Kevin St. Martin'in (1995) yaptığı çalışmalardan esinlenerek ben de önce kapitalist hegemona musallat olan ekonomik farklılık hayaletini çağırayım. St. Martin çocukluğundaki Soğuk Savaş haritalarını hatırlar. Bunlarda Komünist olarak adlandırılan ülkeler tek tip pem-

beye boyanmış ve Merkator projeksiyonunda* haritanın kuzey kısmında, Orta Avrupa'dan doğuya yayılan ürkütücü, homojen bir kitle olarak görünürdü. Kısmi olarak bu haritalar aracılığıyla oluşturulan dünya düzeninin artık çökmüş olduğu düşünülür, ama bunun bir niteliği olan homojen haritacılık alışkanlığı hâlâ yerinde durmaktadır. Tek farkla, şimdi Doğu Bloğu ülkelerinin homojen olarak kapitalist oldukları görülmektedir.

Bu homojenliği, bir ikiliğin bir yarısının yok olduğunun düşünülmesinin mantıksal sonucu olarak değil de, tarihsel bir yenilik olarak alırsak, Doğu Avrupa ülkelerine "kapitalist" adı vermenin ne anlama geldiğini sormak yerinde olur. Kolektif, komünal, feodal, bireysel ve ailesel üretim süreçlerinin (ki bunların bazıları aynı şey olabilir ve birçoğu hegemonik olduğu varsayılan devlet sektörüyle bir arada var olmuş olabilir) artık yok olduğu anlamına mı gelir? 1989 öncesine ait piyasa dışı mübadele ağları ve takas sistemlerinin artık işlevsel olmadığını veya yeni ekonomik, siyasal ve toplumsal düzenle alakalı yeni sorunlar olan mahrumiyet ve kıtlığa çözüm olarak artık bunların kullanılmadığını mı anlatır? Fukuyama, Derrida'nın "güncel tarih" ve "ampirik görünümlü gerçeklikler" (s. 62) adını verdiği şeyle bariz biçimde çeliştiği için mükemmelleştirilmiş liberal demokrasi vizyonunu, tarihsel bir güncellik olarak değil de "düzenleyici ve tarihötesi bir ideal" olarak sunar. Biz de aynı şekilde, Doğu Avrupa'nın yeni "kapitalist" ülkelerine ek olarak genel anlamda sözümona ileri kapitalist dünyayı ele alırsak; kapitalizmi ve piyasaları bire bir anlamıyla kazanımlar olarak değil de, düzenleyici idealler olarak sunamaz mıyız? Gayri-kapitalist pratikler bir gecede yok olmadıkları gibi, yeniden ortaya çıkmamaları da söz konusu değildir, tıpkı görünürde saf ve mükemmel olan her şeyin içindeki leke ve kirlerin sürekli olarak ortaya çıktığı gibi.[7]

* Dünya üzerindeki tüm enlemlerin ekvator ile aynı uzunlukta olduğu dünya haritası türü –ç.n.

7. Kapitalizm ve komünizm ikili karşıtlığı tarafından üretilen kavramsal üçüncü alanda var olan sözde "karma ekonomilere" ne demeli? Bugün "komünizmin" artık var olmamasından dolayı bunların homojenleşmesi, arındırılması mı söz konusu? Yoksa "arasında" türünden bir farklılığa imkân kalmadığı için, farklılık (kapitalizm) "içinde" farklılığa mı dönüştü? Eğer durum buysa, o zaman her tür hayalet kapitalizmin bedenini kapmak için ortaya çıkmış demektir.

Hayalet No. 2

Ekonomik farklılık konusunda daha somut olmak gerekirse: Metalara ve piyasaya musallat olanlar meta olmayanın üretimi ve piyasa dışı mübadeledir (burada Derrida'nın tabiriyle "ayırt edici farkı, dolaşıklığa" [s. 161] dönüştürmek isteriz). Çoğu zaman modernlik öncesi ve kapitalizm öncesi diye tanımlanan –başka deyişle, geçmişin sözümona bugünle bitişik ama çağdaş olmayan uzamından uzaklaştırılan– bu üretim ve mübadele biçimleri buna rağmen güncelliklerinden tamamıyla arındırılamazlar. Örneğin evlerde gayri-kapitalist mal ve hizmetlerin üretimi veya ev içinde, şirket içinde piyasa dışı mübadele gibi, meta-dışı üretim ve mübadele kapitalizme musallat olur, zira kapitalizmin varoluş koşulları arasındadırlar.[8] Birçok ülkede devlet sektörü de önemli bir meta-dışı üretim ve mübadele mekânıdır. Bu tür ekonomik süreç ve mekânların görünmezliğini ve dikkat çekmeyişini nasıl anlamalıyız? Meta-dışı ilişki ve etkileşimlerin hayaletimsi niteliğini nasıl açıklarız? Bunları renksiz ve erotizmden arınmış kılan şey, paranın yokluğu mudur? Piyasanın gücü, piyasa dışındaki pratiklerin anlam ve etkililiklerini kaybettirecek kadar merkezcil midir, öyle ki bunlar merkezli bir uzamda merkezsiz momentler olarak yersiz ve silik olsunlar? Ekonomiyi kamusal bir arena olarak (insan öğesinden görece arındırılmış parasal işlemlerin gerçekleştiği uzam olarak kuramlaştırılır) anlama sürecinde, ev içinin ve şirketin insanlar arası ve örgüt-içi uzamları ekonomik olmayana mı dönüşmüştür? Burada karşıtlık olmadan farkı düşünmeyi içeren yapıbozum pratiklerini harekete geçirebiliriz.

Hayalet No. 3

Kapitalist metaya musallat olan yalnızca *meta-dışı* üretim (yani evde pişen yemekler ve yapılan yataklar, şirketin içinde üretilen ve işleme giren girdiler) değil, aynı zamanda *gayri-kapitalist* meta üreti-

8. Gerçekten de ekonomik kuramın koskoca bir bölümü (işlem maliyeti ekonomisi), dışsal piyasa işlemleri ile içsel veya piyasa dışı işlemler arasında yapılacak seçimlerle ve bazı şirketlerin bazı anlarda birini veya diğerini seçmesinin arkasındaki sebeplerle ilgilenir (bkz. Coase 1988; North 1990; Willamson 1985).

midir – sadece birkaçını zikretmek gerekirse, serbest çalışanların bağımsız meta üretimi, kölelerin üretimi (ne saf ve tuhaf bir zamanda yaşıyoruz ki, köleliğin var olduğu pek nadir aklımıza geliyor),[9] aile temelli meta üretimi ve sömürü ilişkileri, kolektif ve komünal girişimlerdeki meta üretimi gibi. Bunların isimleri ve dolayısıyla tarihleri vardır. Bunların *şimdi*'den rahatça uzaklaştırılmaları –ve böylelikle *şimdi*'nin salt kapitalist hale getirilmesi– veya görece marjinal ve etkisiz olarak tasvir edilmeleri nedendir? (Bu noktada sağ ile sol arasında pürüzlü ama yaygın bir anlaşma vardır).

Derrida bize Marx'ın "M-P-M'den oluşan tam dolaşım 'başı ve sonu olmayan bir seri'"[10] (s. 162) olduğunda ısrar ettiğini hatırlatır ve bunu "kullanım değeri, meta ve para arasında her yöne doğru metamorfoz gerçekleşebilir" diye okur. Bununla çelişmeyen başka bir okumaya göre dolaşımın kaynağının sabit veya belirli olmadığını kabul eder. Böylelikle P-M-P′ (para, daha fazla para üretebilmek için meta satın alır),[11] M-P-M ile eşanlı olarak var olur; başka deyişle herhangi bir tarihsel anda metalar hem sermayenin değerini artırmak, hem de üreticilerin başka metalar satın almasını sağlamak

9. İnsan hakları ve uluslararası hukuk lobilerinin "kusursuz iyi eğitim almış" seslerinin (Spivak 1995: 69) bazı kölelik pratiklerine karşı (özellikle ev-içi hizmette ve Pasifik Kenarı'ndaki seks sektöründeki pratiklere karşı) yükseldiğinin duyulmadığı bir zaman olarak görülebilir zamanımız. Başkalarının kapitalist olarak gördükleri toplumsal mekânlardaki kölelik ilişkilerini (sözleşme özgürlüğü içermeyen sömürü ilişkileri olarak) kavramsallaştıran kuramcılar arasında Weiner (1995) vardır.

10. Burada M ve P sırasıyla meta ve paraya gönderme yapar ve M-P-M çevrimi metaların kendi değerlerine eşdeğer bir para miktarıyla mübadelesini (M-P) ve bunu takiben başlangıçta satılanla eşit değerdeki metaların satın alınmasını (P-M) anlatır. Marx bu işaretleri, büyük sermaye sahiplerinden farklı olan "mütevazı" meta üreticilerinin para karşılığında meta üretmelerini ve bununla hayatlarını ikame ettirmek üzere mal ve hizmet satın almalarını anlatmak için kullanır. Bu seriyi ayrıca kapitalist sınıf sürecinde emek gücünün satılmasını temsilen kullanmıştır: Emek gücü (M) bir ücret (P) ile değiştirilir, bu da ücret mallarıyla (M) değiştirilir.

11. Marx bu işlemi, servetini sattığından daha ucuza alım yapmakla oluşturan tüccar ile ilişkilendirir. Tüccarda biriken para artışı (P′, P'den azdır), piyasa işlemi aracılığıyla gerçekleşen bir değer transferini temsil eder. Kapitalist sınıf sürecinin çok özgül koşullarında, sınai kapitalist P-M-P′ işlemine girişir ve P'deki artış kapitalist tarafından emek gücünü (EG) ücret karşılığında satın alması ânında el konulan artık değer üretiminden türer.

üzere üretilir ve dönüşüme sokulur. Bu koşulların her birinin (ki bunlara kapitalist ve gayri-kapitalist meta üretimi ve dolaşımı da dahildir) tarihsel anlamda sürekliliğe sahip olduğu ve birbirleriyle eşanlı olarak var oldukları düşünülebilir. Öyle görünüyor ki, metayı "en basit anlamda kapitalist" kılan hiçbir şey yoktur. Meta "piyasası" bir farklılık alanıdır; pratiklerinde çoğul ve heterojen olmakla kalmaz, hâkim bir mantık veya üretim ilişkisinden de yoksundur.

Hayalet No. 4

Kapitalizm kavramının kendisi heterojenlikten, kapitalist adını alabilecek her ekonomi biçiminin tarihselliği ve tekilliğinden mustariptir. Her kapitalist mekân bir toplumsal ve siyasal bağlam içinde oluşur ve bağlamlaştırmanın kendisi kavrama atfedilen her saf veya öz ve değişmeyen özelliği kirletir ("kavramın tam da bünyesine musallat olmayı sokmak gerekir"). Kapitalizm değil, kapitalizmler vardır. Derrida'nın kendisi, çoğulluğun ve kirlenmenin kaçınılmazlığını, parantez içinde (konferansın özgün metnine getirdiği az sayıdaki ekleme ve düzeltmelerden birinde) "sermayeye dair" şunu öne sürerek kabul eder:

[ama artık sadece sermaye yoktur, hiçbir zaman olmamıştır, tekil olarak kapitalizm de yoktur –Devlet veya özel olsun, gerçek veya simgesel olsun, her daim hayaletimsi güçlerle bağlantılı– çoğul olarak kapitalizmler vardır sadece – veya daha doğrusu, antagonizmaları indirgenemez olan kapitalleştirmeler.] (s. 59)

Peki bu çoğulluk ne anlama gelir? Bilinçli olarak aşırı bir örnek vermek gerekirse, kapitalizmin kötücüllüğünün bile varsayılamayacağını kabul edebiliriz. *Marx'ın Hayaletleri*'nde yegâne sureti olan kötücüllüğünün kendisi kirlenmişlikten kaçınamayabilir. Eğer yalnızca kapitalizmler var ise (ve sermaye veya kapitalizmin özü yoksa), bazı kapitalist kurumlar gayet kabul edilebilir ve iyicil olabilir. Kuşkusuz bazıları kötücül olsa bile, kötülüğü zorunlu ve doğal olarak kabul etmektense üretildiği ortam ve koşulların ne olduğunu sormak önem kazanabilir (zira siyaset olasılıkları ancak böyle bir soruyla bağlantılı olarak gün ışığına çıkabilir). Ayrıca bazı kapitalist pratik ve kurumları (bazı çokuluslu şirketleri, örneğin), hâkimiyet kurma ve kendini gerçekleştirme gücüne muntazaman sahip olarak

değil, görece etkisiz ve iktidarsız görmek mümkün olabilir.[12] İmparatorluk kapitalizmin tarihinin maskelerinden biri değil de kimliğinin bir parçasıymış gibi kapitalist emperyalizmden bahsetmek de artık bu denli kolay olmaktan çıkabilir.

"Son" Hayalet

Son olarak kapitalizme kendi söylemselliği musallat olur. Kapitalist metinlerin muzafferliği Derrrida'nın "hâkim söylem" adını verdiği müdahalelerdir; bunlar belli bir dünya düzeni kurmaya çalışırlar ve aynı zamanda da dünya çağında var olan hegemonik oluşumun bir parçasıdırlar. (Derrida kendi hâkimiyet ve hegemonya kurgusunun Marksgil mirasının bir parçası olduğunu kabul eder ve kendiyle ekonomizm arasına mesafe koyarken, aynı şeyi bu tür Marksgil toplum temsilleriyle ilintili birleşiklik ve istikrar imgeleriyle yapmaz.) Fukuyama'nın yeni dünya düzenini tanımlama tarzına itiraz etmek üzere büyük çaba harcamasına rağmen, "kapital" ve "kapitalizm" veya "piyasa" sözcüklerini tıpkı Fukuyama'nın kullandığı gibi, birleşik bir ekonomik dünyayı anlatmak için kullanır. Bu dünya, kapitalizm tarafından entegre edilmekle kalmaz, onun hegemonyası altındadır zaten.

Aynı zamanda Derrida, (örneğin siyaseti düşünmek için) yeni kavramsallaştırmalar yapılması çağrısında bulunur ve "Devlet, ulus-devlet, ulusal egemenlik ve vatandaşlık kavramlarının derin ve eleştirel bir biçimde yeniden açımlanmasını" ister (s. 94). Gerçekten de karatahtadaki çizim, düzenleyici ideal[13] ile aramızdaki gerçek mesafenin temsili değildir (veya sadece bu değildir); çizim ile kurulacak ilişki, Marksizme ait yapıbozumcu ruh içerisinde kurulmalıdır:

> "Olguların" ötesinde, varsayılan "ampirik kanıtların" ötesinde, ideale uymayan her şeyin ötesinde mesele, bahsi geçen idealin kendi kavramının

12. Ve bir ihtimalle muntazaman kapitalist değil diye görmek. Çokuluslu şirketleri yeniden düşünmek için bkz. 6. Bölüm.

13. Marksist eleştirinin "Fukuyama'nın idealist mantığı içerisinde" (s. 80) kalan yapıbozum öncesi ruhu olarak tanımlanabilir bu kavram. Marksizmin eleştirilerini yeni ortaya çıkan koşullara göre uyarlaması ve uygunlaştırması çağrısında bulunan Derrida, bu yapıbozum öncesi ruhta bile "yeni üretim tarzları" (s. 80) olasılığının var olduğunu not eder.

bazı özsel niteliklerini tekrar sorguya açması meselesidir. Bu, örneğin piyasanın ekonomik analizine, sermayenin kanunlarına, sermayenin (finansal veya simgesel, dolayısıyla hayaletimsi) türlerine, liberal parlamenter demokrasiye, temsil ve oy hakkına, insan haklarına, kadın ve çocuk haklarının belirleyici içeriğine, var olan eşitlik, özgürlük ve özellikle kardeşlik... onur kavramlarına, insan ve vatandaş arasındaki ilişkilere kadar varırdı. Ayrıca, bu kavramların neredeyse tamamında var olan insan kavramına (dolayısıyla tanrı ve hayvan kavramlarına) ve bunun varsaydığı *belirlenmiş* demokrasi kavramına dek uzanırdı... (s. 86-7).

İdeal olanın yeniden incelenmesi ve işlenmesine odaklanmış olsa da, bu alıntıda Derrida'nın gönderme yaptığı yapıbozum ruhunun ekonomiyi de "ontolojikleştirilmekten" kurtaracak şekilde işleyebileceği açıktır. Derrida'nın ontolojiyi "yapıbozuma uğratılabilecek olan"[14] diye nitelendirmesi, sermaye ve kapitalizm kavramlarını (kendi çalışmalarında ve başka yerlerde) yapıbozumun hedefleri olarak konumlandırır. Yapıbozumun araçları kolayca tespit edilemeseler de, hem Marx'ın hem de Derrida'nın metinlerinde mevcut olduklarını söylemek mümkündür yine de.

Karatahtayı Yeniden Ziyaret Etmek

Sonuç olarak Derrida'nın karatahtasına dönecek olursak, bu sadece yapıbozuma uğratılacak geçici bir ontoloji olarak değil, ayrıca yapıbozuma uğratılmamış bir dizi kavram olarak işlev görür: Ben bunu bir tür retorik gücün kullanımı olarak düşünmek istiyorum. Bunu Eve Kosofsky Sedgwick'in son dönemlerdeki "dolambaçlı edimsel" çalışmalarının ruhuna uygun olarak yapıyorum; Sedgwick, Austin'in söz edimleri kuramının kategorilerini kullanıyor ve bunları çoğaltıyor.[15] Sedgwick'in dolambaçlı edimsel kategorisi, katı anlamda edimsel olmayan sözcelere gönderme yapar – katı anlam derken, bir

14. Sayfa 184, dipnot 8.

15. Sedgwick (1995). Austin (1975) söz edimlerini iki gevşek kategoriye ayırıyor: Saptayıcı sözceler tasvir eder veya saptar; edimsel sözceler ise bir şeyin yapılmasını tasvir etmek yerine bir şey "yapar" (örneğin, "özür dilerim"). Austin'in söz edimleri kategorilerini kullanan bazı felsefeciler (örn. Butler) saptayıcı olanın edimsel olandan neredeyse daha edimsel olduğunu, zira gerçekliği kurduğunu veya etkilediğini, ancak bunu yaparken dikkatleri üzerine çekmediğini görür (Sedgwick 1995: 2).

şeyin yapılmasını tasvir etmek yerine bir şeyi gerçekten "yaparlar" ("seni cezaya çarptırıyorum", "sana meydan okuyorum"). Dolambaçlı edimsel söz edimleri "edimsel sözcelerle *ilgilidir*, daha doğrusu... edimsel sözceler *etrafında* toplanırlar" (s. 2). Sedgwick'in vizyonunda dolambaçlı edimsel kavramı, "çağrıyı bozmanın" olası mekânlarını görmemize ve dolayısıyla edimsel olanın "ayrı bir edim olmanın yanı sıra otoritenin zemin veya mekânında bir kriz yarattığını" (s. 6) anlamamıza imkân yaratır (Sedgwick özgül olarak "sana meydan okuyorum" sözcesini örnek verir). Eğer meydan okunmasını reddederseniz (örneğin dolambaçlı edimsel "Ee ne olmuş?" ifadesini kullanırsanız), otoritenin ve tanıklığın uzlaşmacı uzamı kaçınılmaz olarak sorgulanmış ve yeniden haritalandırılmış olur. Bu anlamda edimsel olan otoriteyi her daim sorguya ve riske açar.

Derrida'nın karatahtası örneğinde saptayıcı sözceyle karşı karşıya kalırız, ancak bu biraz da Hannah Arendt'in "Kadın veya Yahudi olduğumu asla inkâr etmedim"[16] demesindeki gibi çekinceleri olan bir saptamadır. Bu formül belirli bir ontolojiyi olumlar ve belirli bir tasvire katkıda bulunurken, yine de "Ben *kadınım* ve *Yahudiyim*" demekten farklıdır. Sözcesi kadınlığını ve Yahudiliğini tesis ederken, bunları aynı zamanda inkâr etmek gibi gerçek bir olasılığı ima ettiği için, Arendt "gönderge krizi" olarak adlandırabilecek bir şey yaratır.

Derrida'nın karatahtası da benzer şekilde ontolojikleştirir, ancak farklı bir gönderge krizinin üreticisi haline gelir: Olumsuz olarak değil de, çekingen bir biçimde göndergesel olduğu söylenebilir. Derrida'nın pek de dünyayı tasvir etme gibi bir arzusunun olmadığını, ama korkunç derecede bezgin ve harap olan dünyanın bu halini yadsır veya kabul etmez gibi görünmek istemediğini düşünebiliriz. Marx ve Marksizm onu dünyaya, ontoloji ve gönderge mekânına neden iter ve neden onda bu denli yüklü bir ruhu çağrırırlar; bunlar önemli ve son derece ilginç sorulardır. Ama burada ele almayacağız.[17]

16. Aktaran Zerilli (1995).

17. Batı metafiziğini ve felsefesinin istikrarını bozma görevini hiç yorulmadan üstlenen biri için karatahta bölümünde açıkça gözlemlenen yorgunluk özellikle şaşırtıcıdır. Derrida'nın Batı düşüncesini karşısına alacak bu denli enerjisi olmasına rağmen, dünyayı düşünürken bu denli dünya bezgini ve takatsiz olma sebepleri hakkında kafa yormak ilginç olabilir. İnsanın bir "gerçeklik" etkisini ileri

Edimsel sözce nasıl dikkati kendi üstüne çekerse, Derrida da kendi saptayıcı sözcelerine dikkat çeker. Ancak kendine engel olamaz, bunları söylemesi gerekmektedir, bunların yapıbozuma uğratılma imkânına işaret eder, ama yapılarını bozmadan bırakır. Bu bezgin ve çekingen bir jest olsa da, yine de güçlüdür. Bizi siyasal veya yapıbozumsal (bunların zorunlu olarak iki farklı şey olduklarını iddia etmeden) belirli bir dizi görev ve sorunla baş başa bırakır. Bu çekingen saptayıcı sözceden, bu neredeyse-saptayıcı-olandan ve bunun sahip olamayacağı güçten burada faydalanmak ve karatahta üzerinde –bu bölümde ve aslında tüm kitapta– çağdaş ekonomi sahnesinde var olan ve faal olan kapitalizmden farklı bir şeye işaret eden bir çizim icra etmek istiyorum. Söz konusu çizim geçicidir, iddialı değildir, kaba sabadır, rafine değildir – gayri-kapitalist üretim ve mübadele biçimleri, artık emeğe el koymanın ve bölüşmenin kapitalist olmayan biçimleri, tüm bu geliştirilmeyen feodalizmler, kölelikler, ev-içi ekonomi pratikleri, şirket içi ilişkiler. Ama dilin (yapıbozum tarafından altı oyulsa bile) izin verdiği kolay bir seçenek, hayaleti ontolojikleştirme imkânıdır. Burada biz bunu yapmak zorunda olduğumuz için değil ("mevcudiyet metafiziğinden tamamıyla kaçmak/kurtulmak mümkün değildir") veya ihtiyacımız olduğu için değil ("siyaset, stratejik özcülük gerektirir"), ama belki de dilin gücünden özellikle faydalanma, bu fırsatın kaçmasına izin vermeme arzumuzun büyüklüğünden dolayı yapıyoruz. Geçici olan yine de güçlüdür, şimdilik ontolojikleşme açısından gitmek istediğim en uzak nokta budur.

---

süreceği, ontolojiğin ağırlığını taşımanın felsefeyi yapıbozuma uğratmak gibi devasa ama kuş gibi hafif bir projeden farklı olduğunu iddia edeceği geliyor. Marksizm ve küresel siyasal iktisat uzun süredir "gerçekliğin" ağırlığı ve ciddiyetiyle ilintilendirildi; yapıbozuma uğratılmadan bundan kurtulmayacağa benzer.

11

Devrimi Beklerken...

BU BÖLÜMÜN fazlasıyla başlığı var. En azametli başlığı olan "Kapitalizmi Yeniden Düşünmek", edinilmiş kavramları yeniden düşünmeyi, hatta bunları hâkim ve etkili kılan epistemik temelin tamamını sorgulamayı içeren çağdaş projelerle ilintili olduğunu olumlar. Eziyet edici başlık, "Kapitalizmi evde çalışırken boş zamanlarınızda tuzla buz etmenin yolları" olabilir (bunu *Rethinking Marxism*'in düzenlediği konferanslardan birinde kullanmıştık).[1] Sonuncu ama eşit derecede önemli başlık ise müşkülpesenttir: "Feministler neden şimdi devrim yapabiliyor da Marksistler beklemek zorunda?" Bu başlık üzerine en fazla eleştiri okunu çekmiş olandır (zira feminizm ve Marksizm içindeki çeşitliliği de, bunlar arasındaki ortak noktaları da ihmal eder), ama en çok kabul gören ve desteklenen başlık da bu olmuştur. Küstahlığına ve yaptığı tahriflere rağmen soru belirli feminizmler açısından toplumsal dönüşümün –toplumsal cinsiyetin her zaman (yeniden) inşa edilen bir şey olduğu, toplumsal dönüşümün hem kişilerarası düzeyde, hem de toplumun tamamında gerçekleştiği imgesinin– uzak olmadığına işaret eder. Bu feminist vizyonların aksine, Marksizm hem kişisel, hem de toplumsal dönüşümden oldukça uzak görünmektedir.

Bir Marksist olarak sık sık kendi içimde ve çevremde olan feministlere gıpta ediyorum. Feminizmim, toplumsal varoluş alanımı her gün yeniden şekillendiriyor. O halde neden Marksizmin nesnesi de her gün (tekrar) inşa etmekle meşgul olduğum bir şey olmasın? Benim bire bir yaşanan sosyalizmi inşa projem nerede? Benim sosyalizmin yokluğunu hissetmem, Marksizmin can çekişmekte, femi-

1. Bu bölümün ilk hali orada sunuldu. Bu bölümün bir Marksistin bir salon dolusu Marksiste hitap ediyor gibi yazılmış olmasının nedeni böyle açıklanabilir.

nizmin ise hayat dolu olduğunun bir göstergesi değil elbet. Tersine, konumlandığım yer olan akademide Marksizm gayet canlı görünüyor. Bence bunun sebebi başka bir şeyle alakalı –Marksizme aslında dönüştürülemeyecek olan bir şeyi dönüştürme görevi yüklenmiş olmasıyla– ki ben bu şeye Kapitalizm adını vereceğim.[2]

Bunu biraz farklı bir biçimde yeniden belirteyim. Marksizm, dönüşümsel sınıf siyasetinin nesnesini açıkça betimleyen, ama sınıfsal dönüşüm projelerinin hevesini kırmak ve bunları marjinalleştirmek açısından daha kuvvetli bir etki yaratan bir Kapitalizm söylemi üretmiştir.[3] Bir anlamda Marksizm, tam da kapitalist mevcudiyeti kuramlaştırma tarzıyla sosyalizmin yokluğuna katkıda bulunmuştur.

Bu noktada henüz Kapitalizmi tanımlamaksızın, ona sosyalist (ve diğer ilerici) dönüşümlerin yönünü saptırma gücünü veren birtakım özelliklerini tespit etmek istiyorum. Bugün radikal siyasetle ilintili ırk, toplumsal cinsiyet ve cinsellik gibi birçok kavramın aksine, kapitalizm kavramı (ve devamında, sınıf kavramı, ki "sınıf" teriminin kullanılamadığı birçok yerde kapitalizm sınıfın göstergesi olagelmiştir)[4] şu âna kadar genel bir tartışma ve yeniden tanımlama süreci başlatmamıştır. Gerçekten de bu sözcüğe tek bir anlam atfedilebileceğine dair –en azından Marksizmde– sessiz bir oybirliği vardır. Dolayısıyla ABD'ye kapitalist ülke dediğimizde, kimsenin karşı çıkmasından korkmadan diyebiliyoruz. Bunun sebebi, hepimizin kapitalizmin ne olduğuna dair aynı fikre sahip olmamız değil (zira Marksist toplulukta ne kadar Marksist varsa, o kadar da kapi-

2. Bu kitabın bölümlerini art arda okumuş olanlar için artık bariz olmalı ki burada "gerçekten var olan kapitalizme" değil, Marksist (ve bazı gayri-Marksist) ekonomi ve toplum söylemleri içerisinde kapitalizmi temsil etmenin başat biçimlerine gönderme yapıyorum. Nesnemin söylemsel doğasının altını çizmek için bu sonuç bölümünde kapitalizme hak ettiği saygıyı göstereceğim ve ondan Kapitalizm olarak bahsedeceğim.

3. Marksizm elbette birçok farklı kapitalizm temsili üretmiştir; bunlardan bazıları Marksist olmayan kurama çok şey borçludur. Bu kitapta Kapitalizmi bunlardan damıtılan veya, belki de daha doğru ifadesiyle, çeşitli Marksist kuram ve çözümlemelerin bazı önemli öğelerini çekip almış bir filtreleme sürecinden artakalan bir kavram olarak kurguluyorum. Burada beni ilgilendiren, kapitalizmin tüm Marksist temsillerine ortak olan bir özellikler kümesi değil, bu özgül tortudur.

4. Örneğin feminist düşüncenin belli bir alanında "sınıf kesinlikle konu olarak istenilmeyen insandır" ama "küresel kapitalizm bağlamında 'proleterleşmeden' bahsetmek gayet makuldür" (Barrett 1992: 216).

talizm olabilir), kapitalizmin anlamının yeniden düşünme ve tekrar formüle etme çabalarının yaygın odağı olmamasıdır. Aksine bu sözcük, ortak bir Marksist mirasa atıfta bulunduğumuz söylemsel bir an; bize dünya görüşümüzün paylaşıldığı hissini veren ve en azından *bizim* sınıfın varlığını unutmamış olduğumuza işaret eden bir mihenk taşıdır.

Postyapısalcı kuram bağlamında hem siyasal özne, hem de toplumsal bütünlük lime lime edilmiş ve yeniden kuramlaştırılmışlardır; bu kurama göre söz konusu kendilikler açıktır, sürekli olarak inşa edilirler, merkezsizdirler, antagonizmalar aracılığıyla kurulurlar; parçalı, çoğul ve çokseslidirler ve toplumsal olduğu kadar söylemsel olarak da tesis edilirler. Ancak Kapitalizmin radikal anlamda kavramsallaştırmaya karşı görece bir bağışıklığı vardır. Son dönemde geçirdiği gelişmeler, postmodern eleştirel düşünce tarafından çoğunlukla sorgulanmadan bırakılan geleneksel modernist anlayışların (örneğin düzenlemeci kuramın)[5] sınırları içerisinde izlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Gerçekten de Kapitalizm, istikrar ve yapısını bozuma uğratma girişimlerine maruz bırakılmaktan ziyade, güçlü ve yerleşik konumuna atıfta bulunan unvanlara layık görülmüştür. İsmi zikredilmese de hiç kuşku götürmeyecek biçimde bazı ifadelerde mevcuttur: "toplumsal makro yapı" (Fraser ve Nicholson 1990: 34), "büyük ölçekli bir tahakküm yapısı" (Deutsche 1991: 19), "küresel ekonomi" ve "esnek birikim" (Harvey 1989), "post-Fordizm" ve hatta "tüketim toplumu" gibi. Genelde çokyönlülüğünü anlatan sıfatlarla beraber, "tekelci kapitalizm", "küresel kapitalizm", "sanayi sonrası kapitalizm", "geç kapitalizm" olarak karşımıza çıkar. Saygı belirten diğer terimler gibi bunlar da kullanıcıları tarafından ender olarak tanımlanır. Daha ziyade paylaşılan bir hayranlık ve tabiiyet durumunu ifade ve tesis ederler. Zira ne denli farklı olursak olalım, ne denli Marksist veya gayri-Marksist, ne denli özcü veya gayri-özcü, ne denli modernist veya postmodernist olursak olalım, çoğumuzu bizi küçük gösteren büyük bir şeyin içinde yaşıyor olduğumuz bir yerde kabul ederiz –küresel veya ulusal Kapitalizm karşısında dönüşüme yönelik eylemlerimiz nihai olarak sonuçsuzdur.[6]

5. Bkz. 7. Bölüm.
6. En azından kapitalizm söz konusu olduğunda.

Michel Aglietta, David Harvey, Ernest Mandel ve Immanuel Wallerstein gibi ekonomi kuramcıları tarafından geliştirilen ve daha geniş bir toplumsal ve kültürel çözümleme yelpazesine dayanan kapitalizm temsillerinde Kapitalizmin belli sayıda başat söylemsel tezahür biçimi olduğunu görürüz. Kapitalizmin bu söylemsel özelliklerine "birlik", "tekillik" ve "bütünlük" adını vereceğim. Bu özellikler birbirlerinden ayırt edilebilir (her ne kadar hiçbiri gerçek anlamda tek başına var olamaz ise de) ve birlikte ele alındıklarında (bazı metinsel bağlamlarda çok ender olduğu gibi) Kapitalizmi oluştururlar; bu, "dönüşümün dönüştürülemeyecek olan nesnesidir." Şimdi Kapitalizmin boyutlarının her birini ayrı ayrı ele almak istiyorum.

Birlik

Bildiğimiz şekliyle Kapitalizm kavramının doğuşu, özerk bir toplumsal alan olarak "ekonominin" doğuşuna tekabül eder (Callari 1983; Poovey 1994). O halde Kapitalizmin daha soyut olan kardeşiyle entegre bir sistem olma ve kendini yeniden üretme (veya yeniden üretilme) kabiliyetine sahip olma gibi özellikleri paylaşıyor olması şaşırtıcı değildir. Ekonomi gibi Kapitalizm de çoğunlukla, bir peyzaja dağılmış pratikler bütünü olarak değil, birlik olarak resmedilir. İçinde çeşitli biçimler alan toplumsal emek akışlarının dolaşıma girdiği bir organizma veya "sistem" olarak temsil edilen Kapitalizm, kendini birtakım mantıklara veya kanunlara[7] göre düzenler; yönü önceden belirlenmiş (ama sıkıntısız olmayan) bir büyüme

7. Ekonomiye kendi nedenselliğinin yaratıcısı olma yetisini atfetmek istemeyen, zira bu kuramsal adımda ekonomik belirlenimciliğin (Amariglio ve Callari 1989: 43) ve genel olarak özcü sosyal bilimin (bkz. 2. Bölüm) temel payandalarından birini gören kuramcılar için, kapitalizmi yeniden üreten düzenleyici mekanizmalar ekonominin dışına taşınabilir. Böylelikle kapitalist ekonominin içindeki zorunlu toplumsal koşul ve kurumlardan ziyade, dışında olup olumsal olanlar kapitalizmin sürdürülmesinden ve istikrarından sorumlu olmuş olurlar (bkz. örneğin, Aglietta 1979, Lipietz 1987 gibi Fransız düzenleme okuluna mensup olanların çalışmaları veya Gordon ve diğ. 1982 gibi "toplumsal birikim yapılarını" kuramlaştıran ekonomiciler). Düzenleme mekanizmalarının ekonominin dışına atılmasına rağmen işlevleri değişmemiştir, öyle ki kapitalizm tüm toplumu kapsayan ve yeniden üretilme eğilimine sahip bir sistem olarak kalır. Bu yeniden-üretimcilik kapitalist hâkimiyeti varsaymak yerine kuramlaştıran (Gramsci'ci anlamda) hegemonya anlayışlarında bile görülebilmektedir.

yörüngesi üzerinde sermaye birikimi denen bir yaşam enerjisiyle ilerler.[8]

Organikçi anlayışlara eşlik eden ve bazen de alternatif teşkil eden Kapitalizmin birliği fikri çoğunlukla mimari terimlerle temsil edilir. Kapitalizm (veya kapitalist toplum) bir yapıya dönüşür; birbiriyle ilintili, belirli işlevlere sahip parçaları "hem içsel, hem de dışsal olan ve görünür olduğu kadar görünmez de olan bir mimari yapıyla uyumlu" (Foucault 1973: 231) bir biçimde düzenlenir.[9] Mi-

8. Bkz. 5. Bölüm. Organikçi ekonomi içerisinde kapitalizmin yeniden üretimini ve gelişimi düzenleyen ve / veya ekonominin birleşik bir sistem olarak işlemesine olanak veren entegrasyonu üreten çeşitli süreçler vardır. Kapitalist ekonomi, piyasa süreçleri, rekabet, kâr oranları ve bunun koşulları, değer kanunu veya sermaye birikim kanunları tarafından entegre ve disipline edilir; bunların hepsi ekonomik bütünlük içinde biçim ve hareket birliği üreten unsurlar olarak kuramlaştırılabilir. Donna Haraway organikçi toplum anlayışlarına içkin olan işlevselciliğin, geleceğe dair kavrayışlara set çektiğini not eder. Ekonominin (bu örnekte kapitalizmin) olanak verdiği ve gerektirdikleriyle bugünü sınırlandırmakla kalmayız; yaşamda kalma ve kendini sürdürme güdüsünün alternatifleri boğması yüzünden yarından da oluruz. Düzenleme mekanizmaları işlevselcilikten kurtulmak ve Marksist ekonomik söylemdeki belirlenimciliği hafifletmek için dışsallaştırıldığında bile, bütünlük yine de düzenlenmeye (bkz. dipnot 7) ve düzenleme sürecine entegre edilip bağlanmaya açıktır. Yeniden üretimi güvence altına alan mekanizma içeride veya dışarıda olsun, *telos*'u yeniden üretimdir. Birçok Marksist kapitalizmin çelişkilerine dikkat çekerek işlevselcilik suçlamasından kaçmaya çalışır, ancak kapitalizmin krizi ve çöküşüne dair kuramları çoğunlukla organikçi bir kapitalizm anlayışına dayanır: kapitalizm hayatını tehdit eden hastalıklara, hatta ölüme (organik bütünlüğün bir varoluş biçimi olarak nihai onayına) tabi olan birleşik bir beden/ öznedir.

9. Düzenleme kuramı ve toplumsal birikim yapıları (TBY) kuramı (bkz. geride dipnot 7), kapitalizmi yapısal bir kalkınma modeli olarak anlama çabalarına iki yeni örnektir. Her iki kuramsal akım da kapitalist ekonomileri mantık ve zorunluluğun değil, tarihin ve olumsallığın ürünü olarak kuramlaştırmaya çalışsa da, belirli kapitalist oluşumlara dair çözümlemelerinin altında toplumun yapısal özü olduğu fikri yatmaktadır. Bu *a priori* ve birleşik yapı kriz dönemlerinde apaçık ortaya çıkar ve yeni bir "kalkınma modeli" veya TBY kuramlaştırma sürecinde özellikle barizleşir; böyle anlarda kuramcılar yeni birikim rejimini, yeni düzenleme biçimini, yeni emek uzlaşısını, yeni endüstriyel paradigmayı, yeni devlet biçimini tespit etmek için öne atılıp toplumsal iskeleti ete büründürürler. Yeni bir kalkınma modeli veya TBY'nin sabitlenmesiyle soyut ve iskeletimsi yapı yeniden düzenleyici toplumsal pratik ve kurumların kılığına büründürülür. Böylece tarih, dinamik, çelişkili ve açık uçlu, *telos*'u veya önceden belirlenen bir biçimi olmayan bir süreç olarak değil, benzerlik taşıyan toplumsal yapılar dizisi olarak çerçevelenir (bkz. 7. Bölüm ve Foucault 1973).

mari/yapısal metafor Kapitalizme dayanıklılık, istikrar ve sebat gibi özellikler atfeder, daha uçucu fenomenlere kıyasla ona toplumsal gerçeklik üzerinde daha fazla güç verir.

Marksist anlayış genelde kapitalist kalkınmanın çelişkili ve kriz eğilimi içinde olan doğasına vurgu yaparken, kapitalizmin krizinin kendisi birleştirici bir süreç olarak görülebilir. Krizler çoğunlukla kapitalist toplumun organik merkezinden –örneğin sermaye ile emeğin ilişkisinden veya sermaye birikimi sürecinden– kaynaklanıyor şeklinde sunulur; kriz, tüm ekonomik ve toplumsal oluşumun istikrarını bozacak şekilde bu merkezden dışarıya doğru yayılır. Yeniden rayına girme ve toparlanma süreçleri de bütünseldir. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemi inceleyen birçok gözlemci için "uzun süren büyüme" Fordizmin kriziyle sonuçlandığında, Fordist "kalkınma modelinin" tamamı bir kenara itildi. Bir istikrarsızlık ve çalkantı döneminden sonra bu yapı toplumun bütününü kapsayacak bir biçimde post-Fordist eşiyle ikame edildi ve büyük bir ekonomik, kültürel ve siyasal hizalanmaya yol açtı (bkz. Harvey 1989; Grossberg 1992: 325-58).[10]

Burada benim açımdan önemli olan, farklı ekonomi ve toplum metaforları ve imgeleri değil, bunların hepsinin Kapitalizmi tutarlı göstermesidir. Mimari veya organikçi olarak bir bina veya beden gibi resmedildiğinde Kapitalizm merkezsiz bir pratikler bütünü olmaktan çıkıp, yapısal ve sistemsel bir birlik halini alır; potansiyel olarak ulusal veya küresel ekonominin tamamıyla örtüşür.[11] Geniş, kalıcı ve kendi kendini koruyan bir oluşum olarak sıradan siyasal ve kültürel müdahalelere görece kapalıdır. Reforme edilir, ona karşı direniş geliştirilir, ama Herkülvari ve eşgüdümlü bir mücadele olmaksızın yerinden edilemez.

10. İlginçtir, Laclau ve Mouffe (1985: 160-2) bile, savaş sonrası dönemde ekonomik ve toplumsal uzamını yapılandırdığını düşündükleri hegemonik oluşumu betimlemek için birikim kuramı ve düzenleme kuramının –Fordizm terimi de dahil olmak üzere– toplumsal yapı dilini kullanırlar. Bunu yaparken kendilerini beklenmedik bir şekilde bu kuramlara başından beri eşlik eden toplumsal yapı ve bütünlük gibi *a priori* kavrayışlardan uzaklaştırmayı başaramıyorlar.

11. Bu formüller, özellikle de ekonominin ulus-devletle örtüştüğü vizyonu, Marksizmin klasik ekonomi politik ve bunun vârisleri tarafından üstbelirlendiğini gösterir.

Birleşik bir sistem veya yapı olarak kavranan Kapitalizm nihai olarak yerel ve kısmi dönüşüm çabalarına karşı savunmasız değildir. Bu tür her çaba kapitalizm tarafından başka bir ölçekte veya boyutta saptırılabilir. Üretimi dönüştürme çabaları finans sisteminin kontrolü ele geçirilmezse, umutsuz görülür. Bir şehirde veya ülkedeki sosyalizmlerin altı Kapitalizm tarafından uluslararası ölçekte oyulur. Kapitalizmi çentik atarak yıkmak, yavaş yavaş ikame etmek veya parça parça yerinden etmek mümkün değildir. Ya tamamı dönüşecektir veya hiç dönüşmeyecektir.

Dolayısıyla, Kapitalizmin birliğinin sonuçlarından biri sola sistemsel dönüşüm görevi yüklenmesidir.

Tekillik

Eğer Kapitalizmin birliği bizi sistemsel dönüşüm gibi devasa bir gereklilikle baş başa bırakıyorsa, bu işi bu kadar umutsuz kılan aslında Kapitalizmin tekilliği ve bütünlüğüdür. Kapitalizm kendini hiçbir eşi veya dengi olmayan bir tekillik olarak, başlı başına bir kategori diye sunar; ve ayrıca belirli bir toplumsal oluşumda kendini tam olarak gerçekleştirdiği anda başat veya yegâne kategori görüntüsü sergilediği için tekildir.

Kendinden menkul bir ekonomi biçimi olarak Kapitalizmin gerçek anlamda eşi yoktur. Kölelik, bağımsız meta üreticiliği, feodalizm, sosyalizm, ilkel komünizm ve diğer ekonomi biçimlerinin hepsi Kapitalizme ait sistemsel özelliklerden ve kendini içsel ka-

12. Bu, diğer ekonomi biçimlerinin organik birlik ve yeniden üretilebilirlik imgesine katkıda bulunmadıkları anlamına gelmez, zira kapitalizm öncesindeki üretim biçimlerinin de sıklıkla organik, istikrarlı ve kendi kendini üreten sistemler olduğu ve ayrıca birtakım içsel krizler sayesinde canlı kaldıkları düşünülüyor. Ancak bu organik toplum imgeleri çoğunlukla ekonominin özel ve özerk bir toplumsal alan olduğu anlayışıyla ilişkilendirilmemiştir. Oysa Kapitalizm sadece kendini belirlemekle kalmaz, bu yetisi sayesinde diğer toplumsal mekânlara orantısız bir nüfuz uygular. Dahası, gayri-kapitalist üretim biçimlerini inceleyen kuramcılar bunları hareket, kriz ve çöküş kanunlarına göre kavramsallaştırmaya çalıştıklarında, benzer ölçüde kapalılığa sahip bir düzenleyici mantık tespit etmekte güçlük çekmişlerdir. Patriyarkayı kapitalizmin ayrılmaz yarısı olarak kuramlaştırma denemeleri, sistemsel kanunlar üretme zorluğu karşısında sendelemiştir (bkz. 2. ve 3. Bölüm).

nunlarına göre yeniden üretme ve yayma kapasitesinden yoksundur.[12] Örneğin, sürekli olarak doğmak için mücadele veren, devletin himayesine ve desteğine ihtiyacı olan, kırılgan ve kolayca yoldan çıkan sosyalizmin aksine Kapitalizm olgun haline içten güdümlü bir büyüme sürecinin doğal sonucu olarak ulaşır.

Organik birliği kapitalizme kendini yeniden yaratma ve hatta kriz anlarını büyüme ve kalkınmasının devam etmesinin şartı olarak içerme gibi tuhaf bir güç verir. Kendi krizlerinden beslenmesini sağlayacak bu mitik kapasite sosyalizme asla atfedilmemiştir; yeniden üretimini kendi içsel hayat gücüne değil, dışsal güçlere borçludur; kendini asla yeniden üretemez, her zaman yeniden üretilmek zorundadır, ki bu çoğunlukla imkânsız olmasa da zorlayıcı bir süreçtir.[13]

Kapitalizmin organik birliğinden yoksun diğer üretim tarzları parça parça kurulmaya veya ikame edilmeye ve başka ekonomi biçimleriyle yan yana var olmaya daha açıktır. Kapitalizm ise kendi kendine tezahür etmeye meyillidir. Dolayısıyla ABD'de eğer feodal veya antik sınıflar var olmaya devam ediyorsa, geçmişin tortularıdır bunlar; eğer kölelik var ise marjinal bir biçim olarak vardır; sosyalizm veya komünizm var ise, bir tasarı olarak vardır. Bu biçimlerin hiçbiri gerçek anlamda ve olgun halleriyle Kapitalizmin yanında var olamaz. Kapitalizmin diğer biçimlerle bir arada var olduğu yegâne yerler (sözümona Üçüncü Dünya veya "ileri kapitalist" ülke olarak tanınan ülkelerdeki geri kalmış bölgeler örneğin) henüz yeterince "gelişmemiş" addedilirler. Kapitalizmin gayri-kapitalist ekonomi biçimleriyle bir arada var olmasının gerçekten mümkün olduğuna işaret etmek yerine, kapitalizmin gayri-kapitalizmle yan yana bulunması Üçüncü Dünya'yı yetersiz ve eksik diye damgalar. Hegemonik Kalkınma söyleminin altına yedirildiğinde bu, çok geniş bir ülke yelpazesini ileri kapitalist ülkelerin gölgeye benzer Ötekisi haline getirir.

13. Elbette ki Kapitalizmin yegâne gerçek halefi ve muteber rakibi olarak sosyalizm çoğunlukla Kapitalizmin özelliklerinin bazılarını özümsemiştir. Örneğin, uygun ve orantılı bir ikame olabilsin diye bazen sosyalizm de kapitalizme atfedilen piyasa, rekabet, kârlılık ve birikime benzer hareket kanunlarına veya disiplin edici ve düzenleyici mantığa sahipmiş gibi kuramlaştırılmıştır. Ancak bu anlayışlar hâkim sosyalizm vizyonunun bir parçası olmakta başarılı olmamıştır.

Kapitalizmin dışlayıcılığının etkilerinden biri yekpare sınıf anlayışıdır, en azından "ileri kapitalist" ülkeler bağlamında. "Sınıf" terimi genelde sermaye ve emek eksenindeki bir toplumsal yarılmaya gönderme yapar, zira kapitalizm gayri-kapitalist ilişkilerin ancak tortu veya tasarı halinde kendiyle var olmasına izin verir. Kapitalist monolitin mevcudiyeti ve tamlığı şimdide ekonomik ve sınıfsal çeşitlilik olabileceği ihtimalinin inkârını içermekle kalmaz, aynı zamanda yekpare ve modernist bir sosyalizm tasarlar –buna göre herkes herkesin yoldaşı olacak ve sınıfsal çeşitlilik diye bir şey olmayacaktır.

Kapitalizmin tekilliği alternatif ekonomik kurum ve sınıf ilişkileri yaratılmasına yönelik projelerin şevkini kırar, zira bu projeler zorunlu olarak Kapitalizmin dışlayıcılığı bağlamında marjinal kalacaktır. Kapitalizmin başkalarıyla birlikte var olamama hali dolayısıyla şimdideki alternatifleri imkânsız kılmakla kalmaz, ayrıca gelecekteki olabilirliklerini de kısıtlar – sosyalizm projelerini uzak ve gerçekleşmesi imkânsız bir geleceğe havale eder.[14]

Bütünlük

Kapitalizmin üçüncü özelliği –belki de en iyi tanınanı– kendini toplumsal bütünlük olarak sunma eğilimidir. En çok çevreleme ve kapsama metaforlarında açığa çıkar. Kapitalist sömürüye tabi olmayan insanların bile kapitalizmin "gözeneklerinde" (Spivak 1988: 135) veya içinde (Wallerstein 1992: 8, Grossberg 1992: 337) veya çatısı altında yaşadıkları düşünülür. Kapitalizm bir kucak, bir kap, daha büyük ve dolu bir şey olarak sunulur. Serbest çalışan işçilerin meta üretimi veya ev-içi mal ve hizmetlerin üretimi gibi gayri-kapitalist üretim biçimlerinin bir şekilde kapitalizmin *içinde* gerçekleştiğine inanılır. Ev-içi üretim, kapitalist "yeniden üretim" olarak adlandırılarak kapitalizmin altına yedirilir. Tamamıyla farklı toplumsal anta-

14. Sosyal demokrasiyi bir geçiş ekonomisi veya karma ekonomi olarak kuramlaştıranlar, refah devletini kapitalizm tarafından nihai olarak yutulacak veya zorunlu olarak hegemonya altına alınacak bir kurum olarak gören bir Marksizmin ciddi direnciyle karşı karşıya kaldılar.

gonizma eksenlerinde deneyimlenen baskılar bile "kapitalizmin külli coğrafyası" içinde toplanır.[15]

Kapitalizm sadece başka şeylerden daha geniş bir ağ atmakla kalmaz, aynı zamanda bizi, üstbelirlenim sürecinden çok doygunluk sürecine benzer bir süreç aracılığıyla daha bütünlüklü olarak oluşturur. Yaşamımızın her yerinden Kapitalizm damlar. Kapitalizmin dışına çıkamayız; dışı yoktur zira.[16] Kendi varoluş koşullarını yuttuğu için artık dışı olmayan şeydir o. Bankacılık sistemi, ulusal devlet, ev-içi üretim, yapılı ortam, bir ürün olarak doğa, medya kültürü – tüm bunlar özerkliklerini, kapitalizmin var olmayışının koşulları olabilmelerini sağlayan çelişki yaratma kabiliyetlerini kaybedip, Kapitalizmin bütünleyici varlığının koşulları haline gelir. Biz binbir emekle her bir parçayı ayırırız –örneğin hukuk "sistemini", kapitalizme ek olarak bir dolu şey tarafından oluşturulan, parçalı ve çeşitli bir pratik ve kurumlar derlemesi olarak kuramlaştırırız– ama Kapitalizm yine de kitlesel çekim kanununu uygular.

Sosyalizm bile Kapitalizmin etkin ve çelişkili bileşeni olmaktan çok, onun eşleği veya yer tutucusu olarak işler. Sosyalizm, Kapitalizmin zıttıdır sadece, zarın öbür tarafındaki büyük boşluk, Kapitalizmin doluluğunun yadsındığı bir toplumsal üzamdır. Doğu Avrupa'daki sosyalist balon patlayınca Kapitalizm kötü hava gibi içeri dalıverdi. Artık hepimiz kapitalistiz.

Öyle görünüyor ki ekonomik belirlenimciliği ve toplumu dönüştürmenin ana ekseni olarak ekonomist sınıf anlayışını uzaklaştırdık, ama hemen akabinde yeniden ekonominin içine –bu defa büyük bir metonimik yerleştirme ile (Laclau ve Mouffe 1985)– sokulduk. Bir ekonomi biçiminin ismi olan Kapitalizm artık her toplumsal boyutta zikredilir hale geldi. Varlıklı sanayi toplumları özet bir nitelendirmeyle kapitalist toplumsal oluşumlar oldular. Toplumsal hayatı ekonominin elinden bir yandan geri alırken, diğer yandan –Kapitalizm adı altında– tüm toplumsal uzamı kolonileştirmesine izin verdik.[17]

15. Derek Gregory'nin (1990: 81-2), Soja'nın (1989) "yeni toplumsal hareketleri" ele alış şekline yaptığı yorum böyle.

16. Gregory'nin belirttiği gibi, Laclau ve Mouffe (1985) bile "rahatça kabul etmektedir ki 'bireysel veya kolektif hayatın kapitalist ilişkilerden kaçabilen neredeyse hiçbir alanı [artık] yoktur'" (1990: 82).

Bu, solun önüne sadece tüm ekonomiyi dönüştürme gibi bir devrimci görev çıkartmakla kalmayıp, toplumun tamamını da değiştirmesi gerektiği anlamına gelir. Canlı ve güçlü bir gayri-kapitalist ekonomi, siyaset ve kültüre hiç yer kalmamış olması şaşırtıcı değilse bile, bunların yine de var olabileceğini düşünmek iç açıcıdır.

Kapitalizmin Alternatifleri

Kapitalizm söylemini Marksizmin ürettiğini, kapitalizmi merkezsiz, dağınık, çoğul ve ekonomik toplumun tamamına nazaran kısmi diye temsil edecek yerde birleşik, tekil ve bütün olarak temsil ettiğini iddia ettim.[18] Marksizmin kendini çelişkisiz bir gelenek olarak sunmak istemiyorum – Marksizmin farklı ve hatta zıt niteliklere sahip söylemler üretmiş olduğu açıktır. Ancak Kapitalizm adını verdiğim söylemin mevcudiyet ve gücünün imlerini, tahayyül edilemez kıldığı şeyde –ABD gibi bir yerde çağdaş sosyalizmin ortaya çıkmamasında– teşhis edebiliyorum. Bana çarpıcı gelen, Marksistler arasında kendi faaliyetlerimizi "sosyalizmi inşa etmek" olarak göremememizdir; kapitalizmi, kendi özellikleri nedeniyle (başka deyişle, tarihsel süreçler ve olumsallıklar nedeniyle değil) zorunlu olarak hegemonik bir oluşum olarak kurgulayan Marksist söylem bundan kısmen sorumludur.

Marksistler olarak biz Kapitalizmin söylemsel özelliklerini çoğunlukla sanrı veya hata olarak tanımlamaya çabalarız. Kapitalizmin yapısal veya sistemsel bir birlik olduğu imajının altını oyarız. Kapitalizmin ekonomik olmayan toplumsal alanlara taşmasını eleştiririz. Ama Kapitalizmin hegemonyası buna rağmen kendini bastırır. Herhangi bir ekonomiyi başat veya yekpare anlamda kapitalist olarak sunan her yeni çözümlemede bunu görmek mümkündür örne-

17. Öyle ki ekonomizmle ilişkilendirilen sınıf gibi şeyler açıkça dezavantajlı konuma itilirken, ekonominin kendisini yeni ve daha şiddetli bir biçimde yeniden bastırmasına izin verildi.

18. Bu nitelendirme elbette ki dağınık anlar, eğilimler ve tortular olarak da görülebilecek bir şeyi tek bir "söylem" olarak sunuyor. Kapitalizmin burada tespit ettiğim bileşenleri yaygındırlar elbette, ama evrensel veya tartışmasız değildir. Hepimize tanıdık gelebilirler, ama kendi kapitalizm anlayışımız hiçbiri tarafından nitelendirilmeyebilir.

ğin. Kapitalizmi kendi kendini yaratma kabiliyetinden ve yapısal tutarlılıktan mahrum edebiliriz; toplumlara kurgusal veya fantastik bir tamlık atfetme gücünü çekip alabiliriz; ama Kapitalizm hâlâ özde yalnız bir görünüm içindedir. İçinde yaşadığımız nihai hazne olan Kapitalizm bir arada yaşama kabiliyetinden yoksundur.

Tüm çeşitliliğine rağmen Kapitalizm söylemi öylesine yaygındır ki, "farklı bir bakış açısı geliştirmeye çalıştığımızda elimizin utanç verici bir şekilde boş kalmasına"[19] yol açar. Belki de bu şartlar altında Kapitalizmden kurtulmaya başlamanın yolu zihnimizdeki hâkim temsillere bakmaktır. Kapitalizmi büyük ve kucaklayıcı bir şey olarak değil de, kısmi bir şey olarak, toplumun birçok bileşeninden biri olarak kuramlaştırsak ne olurdu? Kapitalizm kavrayışı içine yedirilen birtakım varoluş koşullarını –örneğin özel mülkiyeti– bunun dışına atıp, onlara çelişkili bir özerklik tanısak ve sadece kapitalist olanın değil, kapitalist olmayanın da varoluş koşulu olmalarına izin versek, yani onlarda kapitalizmin olmama koşulunu görsek ne olurdu? Peki ya kapitalizm külli bir ekonomik sistem veya makro yapı veya üretim biçimi olmayıp, birçok sömürü biçiminden biri ise ne olurdu? Ekonomi tekil değil çoğul, homojen değil heterojen, birleşik değil parçalı olsaydı ya? Kapitalizm, bir peyzaja saçılmış farklı pratikler kümesi ise ama bunlar (kolaylık olsun diye ve farklılığı ihlal edecek şekilde) aynı gibi görülüyorsa peki? Öznellik ve toplum gibi kategorileri radikal anlamda yeniden düşünebiliyorsak ve daha önce varsayılan sabitliği bozarak bireysel ve toplumsal kimliği krize sokabiliyorsak, Kapitalizmi de benzeri bir kimlik krizine sokamaz mıyız? Böyle yapabilseydik, "sosyalist projenin" kendi nasıl bir dönüşüme uğrardı?

Soru şudur: Bu yekpare ve homojen Kapitalizmi kendi "gerçekliğimiz" olarak değil, ekonomideki ve toplumdaki çeşitlilik ve ahenksizliğin üzerini örtme işlevi gören bir tamlık fantazisi olarak görme-

19. Arturo Escobar (1992: 414), hâkim Kalkınma söylemine alternatifler geliştirme çabasından bahsediyor burada.

20. Buradaki kasıt, ekonomi ve toplumu kuramlaştırma tarzlarımızın sadece iradi seçimler olduğu değildir, ancak bunların fark yarattığıdır. Ve "objektif bir gerçeklik" yüzünden ekonomiyi belli bir şekilde temsil etmek zorunda olmayışımız, onu yeniden kavramsallaştırmanın basit veya küçük bir iş olduğu, ekonominin ve ekonomik süreçlerin kendi temsillerini üretmedikleri anlamına gelmez.

ye nasıl başlayabiliriz?[20] Başlayabilmek için kapitalizmi önce kendimize yeniden tanımlamamız gerekebilir. Ama bunu başarmak gerçekten de zor.[21]

Eğer Kapitalizmi birlik, tekillik ve bütünlükten boşarsak, geriye "kapitalizm" kalır – peki ama bu ne ola ki? Birçok insanın bugün başladığı yerden başlayalım. Kapitalizmin her yere yayılmış olduğu hissini yaratmış olan şeylerden biri piyasa ile özdeşleştirilmiş olmasıdır; bu Marksizmin dışında hâkim olan bir özdeşliktir ama Marksizm içinde bile şaşırtıcı derecede sıklıkla görülür. Ama o kadar çok ekonomik muamele piyasa dışında gerçekleşir, o kadar çok mal ve hizmet meta olarak üretilmez ki, bir kez bunu düşünmeye başladık mı, kapitalizmin tanım olarak piyasa ile örtüştüğünü ileri sürmenin, birçok ekonomik faaliyetin gayri-kapitalist olduğunu ileri sürmek anlamını taşıdığı bariz hale gelir.

Bu manada, benim açımdan Kapitalizm söylemine (ve bunun sınırlarını göremeden içinde sıkışıp kalmış olmama) en fazla ışık tutanlar, Nancy Folbre (1993), Harriet Fraad ve diğ. (1994) ve başkaları tarafından üretilen ev-içi "ekonomi" çalışmalarıdır. Bu kuramcılar sözümona ileri kapitalist toplumlarda ev içini temel bir üretim mekânı olarak temsil ediyor ve, hem çıktı değeri, hem de içerdiği insan sayısı göz önüne alındığında, ev-içi sektörün asla marjinal addedilemeyeceğini öne sürüyorlar. Hatta bu sektörün kapitalist sektöre eşdeğer veya daha da önemli olduğu düşünülebilir. (Ev-içi üretimin, kapitalist üretimden çok daha fazla insanı içerdiği kesindir.) Dolayısıyla ev-içi sektörün söylemsel olarak marjinalleştirilmesini, ev-içi ekonominin kendisinin marjinal ve tortuyu andıran statüsünün basit bir yansıması olmayan karmaşık bir etki olarak anlamalıyız.

Eğer piyasa dışı işlemlerin (evin hem içinde, hem de dışında gerçekleşenlerin), toplam işlemlerin önemli bir kısmına tekabül ettiğini ve ABD'de bu denli tasasız bir şekilde kapitalist ekonomi adını verdiğimiz şeyin tamamıyla, hatta başat olarak bile piyasa ekonomisi olmadığını teslim edersek; o zaman belki piyasanın içine ve ötesine burada ne tür farklılıkların gizlendiğini görmek için bakabiliriz. Tarih boyunca ve çok geniş coğrafyalarda var olmuş olan piya-

21. Neyse ki bunu yapmaya çalışan tek kişi ben değilim. Bkz. örneğin Resnick ve Wolff (1987) ve McIntyre (1996).

sayı, en genel ekonomik özellikleri dışında anlamak mümkün değildir. Bu örtü işlevi gören terimi çekip aldığımızda altında birçok şeyin kıpırdadığını fark etmemiz hiç de şaşırtıcı olmaz. O halde mesele "piyasanın" farklılıkları gölgeleyip gölgelemediği değil, örtünün altındaki farklılıkları nasıl tanımlamak istediğimizdir. Bizler Marksist olarak, ne kadar çeşitlilik gösterirse göstersin, mal ve hizmetlerin işlem görmesinden daha başka şeylerle de ilgilenebiliriz. Marx'ın ekonomik farklılığı sömürü biçimleriyle, yani artık emeğin üretilmesi, temellük edilmesi ve bölüşülmesinin belirli biçimleriyle tanımlamasını düşünmek isteyebiliriz örneğin – ki Marx gerçekten de bunları bilmek ve dönüştürmek istiyordu.

Herhangi bir toplumda piyasaya yönelik üretimle ilişkili çok çeşitli sömürü biçimleri bulabiliriz – serbest çalışan üreticinin kendi artık emeğine el koyduğu bağımsız sömürü biçimleri,[22] sermaye sahibinin ücretli emekten artık değer temellük ettiği kapitalist sömürü biçimleri, üreticilerin artık emeğe birlikte el koydukları kolektif veya komünal sömürü biçimleri, sözleşme özgürlüğü olmayan işçilerden artık emek temellük edilen köleci sömürü biçimleri gibi. Bu sınıfsal sömürü biçimlerinin hiçbirinin marjinal olduğu, örtünün altına bakmadan varsayılamaz.

Ekonomiye "kapitalist" adını vermek çeşitlilik gösteren bu ekonomik ve sınıfsal süreçlerin varlığını yadsır, şimdiye ait ekonomik çeşitliliği dışlar ve böylece yakın gelecekte var olması olasılığını azaltır. Ama ya Kapitalizmi ekonominin *tamamını* tanımlamaktan çekilmeye zorlarsak? O zaman, şu âna kadar adı konmamış sömürü biçimleri olarak feodalizmler, ilkel komünizmler, sosyalizmler, bağımsız meta üreticiliği, kölelikler ve elbette kapitalizmler görürüz.

Tüm bunlardan kasıt kapitalizmin gücünü, hatta hâkimiyetini yadsımak değil, her ikisinin varsayılmasını sorgulamaktır. Kapita-

22. Ric McIntyre son dönemde yazılmış bir makalesinde (1993: 231-3) Rhode Island eyaletindeki özel ekonomiyi betimler. Buradaki işletmelerin ortalama büyüklüğü beş kişidir. Bunların tümünün ücretli emek kullanma ve kapitalist sınıf ilişkilerine katılma olasılığı yüksek değildir; oysa birçoğunun serbest çalışma mekânı olmaları gayet muhtemeldir. Farklılıkları gölgeleyip bu işletmelerin kapitalist olduğunu söylemenin, kapitalizmin hegemonyasını olumlamak ve başka bir şeyin varlığının olasılık dışı veya marjinal olduğunu belirtmekten başka ne faydası olabilir?

list hegemonyayı kuramlaştırmak meşrudur, ama ancak hegemonya gayri-kapitalist ekonomi biçimlerinin tam olarak yan yana bulunması olasılığına izin veren bir kuramsal alan içinde tanımlanırsa. Aksi takdirde kapitalist hegemonya bir varsayımdır ve bu varsayımın siyasal sonuçları büyüktür.

Sonuç

Marksist olarak hedeflerimizden biri kapitalizme dair bilgi üretmek olmuştur. Ama "bilinen" Kapitalizm içimizdeki düşmana dönüşmüştür. Biz, ideolojik kılıfa bürünmüş karanlık canavarı soyup yerine çıplak ve gözle görülür bir canavar yerleştirdik. Onu yaratmak için harcadığımız emeğin karşılığında canavar gelip bizim tüm enerjimizi çaldı. Solun bozguna uğradığını duyuyoruz – ve buna inanmakta zorlanmıyoruz.

Solun bozgununa yol açan etmenlerden biri, solun karşısında saf tuttuğu şeye bakışıdır. Kapitalizm ulus ve hatta dünya ile örtüşen birleşik bir sistem olarak temsil edildiğinde, diğer tüm ekonomi biçimlerinin yerini işgal edecek şekilde resmedildiğinde, toplumların tamamını tanımlamasına izin verildiğinde, yalnızca kitlesel kolektif hareketle (veya böyle bir hareketin hızlandıracağı sistemsel çözülme süreciyle) yenilgiye uğratılır ve yerinden edilir hale geliyor. Kapitalizmi değiştirmek gibi bir devrimci hedef artık modası geçmiş ve hayalci geliyor, ama bunun yerine geçecek alternatif bir sınıfsal dönüşüm anlayışına sahip değiliz. Geçmişin siyasal iktisadının sistemsel dönüşüm aracı olarak devrimi öngören "sistem" ve "yapıları" Marksist siyasal tahayyüle hâlâ hâkimmiş gibi görünüyor.

Yeni Dünya Düzeni çoğunlukla, ekonomik birleşme temeli üzerinde gerçekleşen siyasal parçalanma olarak temsil ediliyor. Bu vizyona göre ekonomi, çeşitlilik ve çoğulluk dünyasındaki son birlik ve tekillik kalesidir. Ama ekonomi de parçalı olamaz mı? Eğer ABD'de ekonomiyi parçalı olarak kuramlaştırabilsek, artık emeğe el koymanın birçok farklı biçimini içeren koskoca bir devlet sektörü, çoğunluğu gayri-kapitalist olan çok büyük bir serbest üretici ve aile temelli üretici sektörü, koskoca bir ev-içi sektörü (ki burada da bazı hanelerin komünal veya kolektif temellüğe kayması, diğerlerinin

daha geleneksel anlamda bir yetişkinin diğerinin artık emeğine el koymasını içermesi yüzünden çeşitli sömürü biçimleri söz konusudur) olduğunu görürdük. Bunların hiçbirini görmek veya sözümona kapitalist toplumsal oluşumlar içinde ağırlığı olacak şekilde kuramlaştırmak kolay değildir.

Kapitalizm mevcut toplumsal uzamı işgal ederse, başka hiçbir şeye yer kalmaz. Kapitalizm başka biçimlerle yan yana var olamazsa, başka hiçbir şey mümkün olmaz. Kapitalizm büyükse, başka her şey küçük ve etkisiz görünecektir. Kapitalizm bir birlik içinde işliyorsa, kısmi veya yerel olarak yerinden edilemez. Amacım sosyalizmin veya gayri-kapitalizmin inşasının gülünç ve ütopik bir gelecek hedefi değil, şimdiyi içeren "gerçekçi" bir faaliyet olmasının söylemsel koşullarını yaratmaya yardımcı olmaktır. Bunu başarabilmek için Kapitalizmi yerle bir etmem ve onu binbir parça olarak görmem gerekir. Birliğini, çeşitlilik ve değişimin yadsınması anlamında görünür olan bir fantaziye dönüştürmeliyim.

Kapitalizmin yokluğunda sosyalist siyasete farklı bir nesne önerebilirim. Belki dönüştürücü enerjilerimizin bir kısmını etrafımızda gerçekleşmekte olan ve bizim de farklı yollardan katkıda bulunduğumuz sömürü ve artık emek dağılımına odaklayabiliriz. Artık emek her gün bizler ve başkaları tarafından evde, sözümona işyerinde, yerel topluluklarda üretilmekte, temellük edilip bölüşülmektedir. Marx bu süreçleri görünür kıldı, ama bunlar Kapitalizm söylemi ve bu söylemin binyıllık bir mücadeleye kitlenmiş iki büyük sınıf şeklindeki vizyonu ile gölgede bırakıldı. Bu söylem zorlayıcı ve güçlü de olsa, sömürü ve bölüşüm biçimlerinin çeşitliliğine veya böyle süreçlerin yaratmaya katkıda bulunduğu çeşitli sınıf konumları ve bilinçlerine yer açmaz.

Eğer sınıfa dair fikirlerimizi sistemsel toplumsal anlayışlardan ayırır ve eşanlı olarak sınıfsal dönüşüme dair fikirlerimizi sistemsel dönüşüm projelerinden ayırırsak, yerel ve yakın sosyalizmler öngörebiliriz. Sosyalizmi artık emeğin komünal üretimi, komünal olarak temellük edilmesi ve bölüşülmesi diye tanımlayarak, onunla evde ve işyerinde karşılaşabilir ve buralarda etraflıca inşa edebiliriz. "Zayıf tanımlı" sosyalizmler toplumları bir gecede bütünlüklü olarak ve binyıllığına değiştirmez (Cullenberg 1992) ama onları her gün inşa etmeye ve yeniden inşa etmeye katkıda bulunur. Kapitalizmin

kapı önüne yığmaktan hoşlandığımız tüm kötülüklerinin çözümü olamazlar, ama bugünden görünür ve tekrarlanabilir olurlar.[23]

Kapitalizm söyleminin dışına adım atmak, bunun gücünü inkâr etmek ve sosyalist etkinliğin önüne çıkardığı sınırları aşmak, benim anladığım Marksizmin dışına çıkmak değildir. Bundan ziyade Marksizmin kendisini bağlayan çok sayıda sorunlu evliliklerden birinden boşanmasını sağlamaktır – bütüncü ve kendi kendini sürdüren bir biçim olarak "ekonomi" ile olan evliliğinden. Bu evlilik Marksist gelenek içinde sağlıklı bir nesil doğurmuş ve geniş bir yelpazede siyasal hareket ve başarıya katkıda bulunmuştur. Bugün ben artık bu evliliğin meyve vermediğini, veya daha keskin bir ifadeyle, son dönemde doğurduğu çocukların ürkünç ve zayıf olduklarını ileri sürüyorum. Evliliği sona erdirmenin sayısız sebebini burada sıralamaksızın sonlandığına işaret etmek,[24] kendimden ve başkalarından bunun sonlanması ile Marksizmin kendinin sonlanmasını birbirine karıştırmamalarını talep etmek istiyorum. Zira Marksizm bizi sömürüyü düşünmeye yönlendirir ve bu sonlanmamış olan bir şeydir.

—

23. Bu tür sosyalizmleri teşvik edecek, komünal ve kolektif öznellikler de dahil, koşulların ne olabileceğini düşünmek ilginç olur. Ruccio (1992), 1990'ların bazı solcu söylemlerinden türeyen merkezsiz ve karmaşık kolektivite fikirlerinin yanı sıra, "birlik olmayan topluluk" ve "gevşek uçlu topluluk" gibi kavramlar öne sürer.

24. Birçok Marksist haklı olarak Kapitalizmin gerilemekte olduğuna dair rivayetlerin çok abartıldığını öne sürecektir. Benzer şekilde Marksistler, post-Marksistler ve gayri-Marksistler de Marksizmin Kapitalizmden boşanamayacağını, bu evliliğin doğurduğu nesillerin sayısının ve faydasının büyük olduğunu, konum ve ahfadının yerleşik olduğunu öne sürebilirler. Marksizmi karmaşık ve çelişkili bir gelenek olarak anladığım için ben de tüm bu konumlar için yer olduğunu, hatta şimdiye dek hep olmuş olduğunu söylerim. Ama aynı zamanda, ifade ettiğim vizyonun barınabileceği uzamın da büyümekte olduğunu, bunun kısmen Marksizmin dışında gelişen –feminist düşüncedeki bazı eğilimlerin de dahil olduğu– birtakım koşulların, Marksizmde her zaman var olan özcülük karşıtı damara hem inanılırlık hem de yandaş kazandırmasına olanak tanımasından kaynaklandığını düşünüyorum.

Kaynaklar

Aglietta, M. 1979, *A Theory of Capitalist Regulation: the U.S. experience*, çev. D. Fernbach, Londra: New Left Books.

Akorso, C. 1993, "'And I'd Like to Thank My Wife': Gender Dynamics and the Ethnic 'Family Business'", *Australian Feminist Studies* 17: 93-108.

Althusser, L. 1969, *For Marx*, Harmondsworth: Penguin; Türkçesi: *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2002.

— 1971, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Londra: New Left Books; Türkçesi: *Lenin ve Felsefe*, çev. E. Tulpar - M. Belge - B. Aksoy, İstanbul: İletişim, 2008.

— 1972, *Politics and History*, Londra: New Left Books.

— ve Balibar, E. 1970, *Reading Capital*, çev. B. Brewster, Londra: Verso; Türkçesi: *Kapital'i Okumak*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2007.

Altvater, E. 1993, *The Future of the Market: An Essay on the Regulation of Money and Nature after the Collapse of "Actually Existing Socialism"*, çev. P. Camiller, Londra: Verso.

Amariglio, J. 1984, "'Primitive Communism' and the Economic Development of Iroquois Society", doktora tezi, University of Massachusetts-Amherst.

— 1987, "Marxism Against Economic Science: Althusser's Legacy", *Research in Political Economy* 10: 159-94.

— 1988, "The Body, Economic Discourse and Power: An Economist's Introduction to Foucault", *History of Political Economy* 20 (4): 583-613.

— ve Callari, A. 1989, "Marxian Value Theory and the Problem of the Subject: The Role of Commodity Fetishism", *Rethinking Marxism* 2 (3): 31-60.

—, Callari, A. ve Cullenberg, S. 1989, "Analytical Marxism: A Critical Overview", *Review of Social Economy* (Kış): 415-33.

—, Resnick, S. ve Wolff, R. 1988, "Class, Power and Culture", C. Nelson ve L. Grossberg (haz.), *Marxism and the Interpretation of Culture* içinde, Londra: Macmillan, s. 487-502.

— ve Ruccio, D. 1994, "Postmodernism, Marxism, and the Critique of Modern Economic Thought", *Rethinking Marxism* 7 (3): 7-35.

— 1995a, "The (Dis)orderly Process of Capitalist Competition", R. Bellosiore (haz.), *Marxian Economics: A Centenary Appraisal* içinde, New York: Macmillan.

— 1995b, "Modern Economics and the Case of the Disappearing Body", M. Woodmansee ve M. Osteen (haz.), *The New Economic Criticism* içinde.

Amin, A. (haz.) 1994, *Post-Fordism: A Reader*, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell.

Anderson, P. 1988, "Modernity and Revolution", C. Nelson ve L. Grossberg (haz.), *Marxism and the Interpretation of Culture* içinde, Chicago: University of Illinois Press, s. 317-33.

Annunziato, F. 1990, "Commodity Unionism", *Rethinking Marxism* 3 (2): 8-33.

Armstrong, W. ve McGee, T. 1985, *Theatres of Accumulation: Studies in Asian and Latin American Urbanisation*, Londra: Routledge.

Arvidson, E. 1996, "An Economic Critique of Urban Planning and the 'Postmodern' City: Los Angeles", doktora tezi, University of Massachusetts-Amherst.

Austin, J. L. 1975, *How to Do Things with Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press; Türkçesi: *Söylemek ve Yapmak*, çev. R. Levent Aysever, İstanbul: Metis, 2009.

Australia Up-rooted, 1977, Sydney: Combined Research Center of the Amalgamated Metalworkers.

Balibar, E. 1991, *Ecrits Pour Althusser*, Paris: Edition la Decouverte; Türkçesi: *Althusser İçin Yazılar*, çev. Hülya Tufan, İstanbul: İletişim, 1991.

Banuri, T. 1994, "Rape as a Metaphor for Modernity", *Development: Journal of the Society for International Development* 1: 6-9.

Baran, P. ve Sweezy, P. 1966, *Monopoly Capital*, New York: MR Press.

Barnes, T. J. 1992, "Reading the Texts of Theoretical Economic Geography: The Role of Physical and Biological Metaphors", T. J. Barnes ve. S. Duncan (haz.), *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape* içinde, Londra: Routledge, s. 118-35.

— 1996, *Logics of Dislocation: Models, Methods and Meanings of Economic Geography*, New York: Guilford Publications.

Barrett, M. 1981, *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis*, Londra: Verso.

— 1988, *Women's Oppression Today: The Marxist/Feminist Encounter*, Londra: Verso (2. baskı).

— 1991, *The Politics of Truth. From Marx to Foucault*, Stanford, CA: Stanford University Press.

— 1992, "Words and Things: Materialism and Method in Contemporary Feminist Analysis", M. Barrett ve A. Phillips (haz.), *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates* içinde, Stanford, CA: Stanford University Press, s. 201-19.

— ve Phillips, A. 1992, "Introduction", M. Barrett ve A. Phillips (haz.), *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates* içinde, Stanford, CA: Stanford University Press, s. 1-9.

Bartlett, R. 1993, *The Mabo Decision*, Sydney: Butterworth.

Battersby, C. 1993, "Her Body/Her Boundaries: Gender and the Metaphysics of Containment", *Journal of Philosophy and the Visual Arts* 4: 30-9.

Beli, D. ve Valentine, G. (haz.) 1995, *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*, Londra: Routledge.

Berger, S. 1980, "Discontinuity in the Politics of Industrial Society", S. Berger ve M. Piore (haz.), *Dualism and Discontinuity in Industrial Societies* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, s. 129-41.

Best, M. 1990, *The New Competition: Institutions of Industrial Restructuring*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bhabha, H. 1990, "The Other Question: Difference, Discrimination and the Discourse of Colonialism", R. Ferguson, M. Gever, T. Minh-ha ve C. West (haz.), *Out There: Marginalization and Contemporary Cultures* içinde. NY: New Museum of Contemporary Art ve Mass. Institute of Technology, s. 71-88.

Bhaskar, R. 1989, *Reclaiming Reality*, Londra: Verso.

Bina, C. ve Yaghmaian, B. 1991, "Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital", *Capital and Class* 43: 107-30.

Block, F. 1990, *Postindustrial Possibilities: A Critique of Economic Discourse*, Berkeley: University of California Press.

Bluestone, B. ve Harrison, B. 1982, *The Deindustrialization of America*, New York: Basic Books.

Blunt, A. ve Rose, G. (haz.) 1994, *Writing Women and Space: Colonial and Postcolonial Geographies*, New York: Guilford Press.

Bordo, S. 1989, "The Body and the Reproduction of Femininity: A Feminist Appropriation of Foucault", A. Jaggar ve S. Bordo (haz.), *Gender Body Knowledge* içinde, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, s. 13-34.

Boyer, R. 1990, *The Regulation School: A Critical Introduction*, çev. C. Charney, New York: Columbia University.

Brown, W. 1995, *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Bryan, D. 1992, "Wages Policy and the Accord: Comment", *Journal of Australian Political Economy* 29: 99-110.

Buck-Morss, S. 1995, "Envisioning Capital: Political Economy on Display", *Critical Inquiry* 21: 434-67.

Burden, D. S. ve Googins, B. K. 1987, *Boston University's Balancing Job and Homelife Study*. Boston University School of Social Work, Boston, Massachusetts.

Butler, J. 1990, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Londra ve New York: Routledge; Türkçesi: *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis, 2008.

— 1995, "Against Proper Objects", *Differences* 6 (2-3): 1-26.

Button, J. 1983, *The Steel Industry Plan News Release*, Federal Parliamentary Office of the Australian Minister for Industry and Commerce, 11 Ağustos.

Callari, A. 1983, "Adam Smith, the Theory of Value, and the History of Economic Thought", Ekonomik ve Sosyal Analizler Derneği, Tartışma Metni #3. University of Massachusetts-Amherst.

— 1991, "Economic Subjects and the Shape of Politics", *Review of Radical Political Economics* 23 (1-2): 201-7.

— ve Ruccio, D. (haz.) 1996, *Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition*, Middletown, CT: Wesleyan University Press.

Cameron, J. 1991, "Women and Factory Employment in South East Asia: Liberating the Theory", yayımlanmamış metin. Department of Geography, University of Sydney, Avustralya.

— 1995, "Ironing Out the Family: Class, Gender and Power in the Household", yayımlanmamış makale, Dept. of Geography and Environmental Science, Monash University, Clayton VIC, Avustralya.

Campbell, B. 1986, "Proletarian Patriarchs and the Real Radicals", V. Seddon (haz.), *The Cutting Edge: Women and the Pit Strike* içinde, Londra: Lawrence & Wishart, s. 249-82.

Canguilhem, G. 1988, *Ideology and Rationality in the History of the Life Sciences*, çev. A. Goldhammer, Cambridge, MA: MIT Press.

Carter, P. 1987, *The Road to Botany Bay*, Londra: Faber & Faber.

Christopherson, C. 1989, "Flexibility in the U.S. Service Economy and the Emerging Spatial Division of Labour", *Transactions of the Institute of British Geographers*, özel sayı 14: 131-43.

Cixous, H. 1980, "The Laugh of the Medusa", E. Marks ve I. de Courtivron (haz.), *New French Feminisms* içinde, Amherst: University of Massachusetts Press, s. 245-64.

Clark, G. 1994, "Strategy and Structure: Corporate Restructuring and the Scope and Characteristics of Sunk Costs", *Environment and Planning A* 26: 9-32.

—, Gertler, M. ve Whiteman, J. 1986, *Regional Dynamics: Studies in Adjustment Theory*, Boston: Allen & Unwin.

Coase, R. 1988, *The Firm, the Market, the Law*, Chicago: Chicago Univ. Press.

Coffee, J. C. 1988, "Shareholders Versus Managers: The Strain in the Corporate Web", J. C. Coffee, L. Lowenstein ve S. Rose-Ackerman (haz.), *Knights, Raiders and Targets: The Impact of the Hostile Takeover* içinde, New York: Oxford University Press, s. 77-134.

—, Lowenstein, L. ve Rose-Ackerman, S. 1988, *Knights, Raiders and Targets: The Impact of the Hostile Takeover*, Oxford: Oxford University Press.

Cohen, S. ve Zysman, J. 1987, "Why Manufacturing Matters: The Myth of the Post-industrial Economy", *California Management Review* 24 (3): 9-26.

Coleman, R. M. 1986, *Wide Awake at 3 a.m.: by Choice or by Chance?*, New York: W. H. Freeman and Company.

Collins, J., Alcorso, C., Castles, S., Gibson, K. ve Tait, D. 1995, *A Shopful of Dreams: Ethnic Small Business in Australia*, Sydney: Pluto.

Colomina, B. (haz.) 1992, *Sexuality and Space*, New York: Princeton Architectural Press.

Connell, R. W. 1983, *Which Way is Up?*, Sydney: Allen & Unwin.

— 1987, *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*, Cambridge: Polity Press.

— 1995, *Masculinities*, Cambridge: Polity Press.

Cosgrove, D. 1994, "Contested Global Visions: One-world, Whole-world, and the Apollo Space Photographs", *Annals of the Association of American Geographers* 84 (2): 270-94.

Crang, P. 1994, "Displacement, Consumption and Identity", Amerikan Coğrafyacıları Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan bildiri, San Francisco.

Cullenberg, S. 1992, "Socialism's Burden: Toward a Thin Definition of Socialism", *Rethinking Marxism* 5 (2): 64-83.

— 1994a, "Is the United States Capitalist? Theoretical and Empirical Dimensions", Birleşmiş Sosyal Bilimler Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan bildiri, Boston, Massachusetts, ocak.

— 1994b, *The Falling Rate of Profit: Recasting the Marxian Debate*, Londra: Pluto Press.

Curran, C. 1991, "A Change of Heart: Interview with Meg Smith, Peter Ewer, Chris Lloyd ve John Rainford, Four of the Authors of *Surviving the Accord: from Restraint to Renewal*", *Australian Left Review* 134: 24-9.

Cutler, A., Hindess, B., Hirst, P. ve Hussain, A. 1978, *Marx's Capital and Capitalism Today*, Cilt 2, Londra: Routledge.

Cyert, R. M. ve March, J. G. 1992, *A Behavioral Theory of the Firm*, 2. baskı, Cambridge, MA ve Oxford: Blackwell.

Daley, L. 1994, "Sexuate Subjectivity - The Infinity of Two", yayımlanmamış makale, Kadın Araştırmaları Merkezi, Monash University, Clayton VIC, Avustralya.

Daly, G. 1991, "The Discursive Construction of Economic Space: Logics of Organization and Disorganization", *Economy and Society* 20 (1): 79-102.

Debord, G. 1983, *Society of the Spectacle*, Detroit: Black and Red; Türkçesi: *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi - Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı, 2006.

Deleuze, G. ve Guattari, F. 1987, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, çev. B. Massumi, Minneapolis: University of Minnesota Press; Türkçesi: *Kapitalizm ve Şizofreni*, 2 cilt, çev. Ali Akay, İstanbul: Bağlam, 1990, 1993.

— ve Parnet, C. 1987, *Dialogues*, çev. H. Tomlinson ve B. Habberjam, New York: Columbia University Press; Türkçesi: *Diyaloglar*, çev. Ali Akay, İstanbul: Bağlam, 1990.

Delphy, C. 1984, *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*, çev. D. Leonard, Londra: Hutchinson.

— ve Leonard, D. 1992, *Familiar Exploitation: A New Analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*, Cambridge: Polity Press.

DeMartino, G. 1991, "Trade Union Isolation and the Catechism of the Left", *Rethinking Marxism* 4 (3): 29-51.

— 1992, "Modern Macroeconomic Theories of Cycles and Crisis: A Methodological Critique", doktora tezi, University of Massachusetts-Amherst.

Dennis, N., Henriques, F. ve Slaughter, C. 1956, *Coal is Our Life*, Londra: Eyre & Spottiswoode.

Derrida, J. 1978, "Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences", *Writing and Difference* içinde, çev. A. Bass, Chicago: University of Chicago Press, s. 278-93.

— 1993, Louis Althusser'in Cenazesinde Okunan Metin, E. A. Kaplan ve M. Sprinker (haz.), *The Althusserian Legacy* içinde, Londra: Verso, 241-5.

— 1994, *Specters of Marx: the state of the debt, the work of mourning, and the new international*, çev. P. Kamuf, New York: Routledge; Türkçesi: *Marx'ın Hayaletleri*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Ayrıntı, 2001.

Deshpande, S. ve Kurtz, A. 1994, "Trade Tales", *Mediations* 18 (1): 33-52.

Deutsche, R. 1991, "Boys' Town", *Environment and Planning D: Society and Space* 9 (1): 5-30.

Dicken, P. 1992, *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity*, New York: Guilford Press.

DiFazio, W. 1985, *Longshoremen: Community and Resistance on the Brooklyn Waterfront*, Massachusetts: Bergin and Garvey.

Diskin, J. ve Sandler, B. 1993, "Essentialism and the Economy in the Post-Marxist Imaginary: Reopening the Sutures", *Rethinking Marxism* 6 (3): 28-48.

Dowling, R. 1993, "Feminity, Place and Commodities: A Retail Case Study", *Antipode* 25 (4): 295-319.

Dunford, M. 1990, "Theories of Regulation", *Environment and Planning D: Society and Space* 8: 297-321.

Eldershaw, M. Barnard 1937, *Plaque with Laurel*, Sydney: Harrap.

Elson, D. ve Pearson, R. 1981, "'Nimble Tingers Make Cheap Workers': An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing", *Feminist Review* 7: 87-107.

Elster, J. 1982, "Marxism, Functionalism and Game Theory", *Theory and Society* 11: 453-82.

England, K. 1991, "Gender Relations and the Spatial Structure of the City", *Geoforum* 22 (2): 135-47.

Escobar, A. 1992, "Reflections on 'Development': Grassroots Approaches and Alternative Politics", *Futures* 24 (Haziran): 411-36.

— 1995, *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Eveline, J. 1993, "'Bush Pigs' in Bulldozers: Women Miners and the Belt Shop Blues", yayımlanmamış makale, Murdoch University, Perth, WA, Avustralya.

Fagan, R. 1987, "Australia's BHP Ltd: An Emerging Transnational Resources Corporation", *Raw Materials Report* 4: 46-55.

Fee, E. 1986, "Critiques of Modern Science: The Relationship of Feminism to Other Radical Epistemologies", R. Bleier (haz.), *Feminist Approaches to Science* içinde, New York: Pergamon Press, s. 42-56.

Ferrier, L. 1990, "Mapping Power: Cartography and Contemporary Cultural Theory", *Antithesis* 4 (1): 35-49.

Fincher, R. 1988, "Class and Gender Relations in the Local Labour Market and the Local State", J. Wolch ve M. Dear (haz.), *The Power of Geography* içinde, Londra: Unwin Hyman, s. 93-117.

Folbre, N. 1987, "A Patriarchal Mode of Production", R. Albelda, C. Gunn ve W. Waller (haz.), *Alternatives to Economic Orthodoxy: A Reader in Political Economy* içinde, Armonk, NY: M. E. Sharpe, s. 323-38.

— 1993, *Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint*, New York ve Londra: Routledge.

Foucault, M. 1973, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, New York: Vintage Books; Türkçesi: *Kelimeler ve Şeyler*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 1994.

— 1980, "Questions in Geography", C. Gordon (haz.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde, New York: Random House, 63-77.

— 1986, "Of Other Spaces", *Diacritics* (İlkbahar): 22-7; Türkçesi: Michel Foucault, "Başka Mekânlara Dair", *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde, çev. Işık Ergüden - Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı, 2000, s. 291-302.

Fraad, H., Resnick, S., ve Wolff, R. 1994, *Bringing It All Back Home: Class, Gender and Power in the Modern Household*, Londra: Pluto Press.

Frank, A. G. 1969, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York: Monthly Review Press.

Fraser, N. 1989, *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contempo-*

rary Social Theory, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
— 1993, "Clintonism, Welfare and the Antisocial Wage: The Emergence of a Neoliberal Political Imaginary", *Rethinking Marxism* 6 (1): 9-23.
— ve Gordon, L. 1993, "A Genealogy of 'Dependency': A Keyword of the U.S. Welfare State", *Signs* 19 (2): 309-36.
— ve Nicholson, L. J. 1990, "Social Criticism without Philosophy: An Encounter Between Feminism and Postmodernism", L. J. Nicholson (haz.), *Feminism/ Postmodernism* içinde, New York: Routledge, 19-38.
Freud, S. 1930, *Civilization and its Discontents*, çev. J. Riviere, New York: J. Cape and H. Smith; Türkçesi: *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis, 2009.
Fröbel, F., Heinrichs, J. ve Kreye, O. 1980, *The New International Division of Labor*, New York: Cambridge University Press.
Fukuyama, F. 1992, *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press; Türkçesi: *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün, 1999.
Fuss, D. 1989, *Essentially Speaking: Feminism, Nature and Difference*, New York ve Londra: Routledge.
Gabriel, S. 1990, "Ancients: A Marxian Theory of Self-Exploitation", *Rethinking Marxism* 3 (1): 85-106.
Garnett, R. 1995, "Marx's Value Theory: Modern or Postmodern?", *Rethinking Marxism* 8, 3.
Gatens, M. 1991, "Representations in/and the Body Politic", R. Diprose ve R. Ferrel (haz.), *Cartographies: The Mapping of Bodies and Spaces* içinde, Sydney: Allen & Unwin, s. 79-87.
Gibson, K. 1990, "Australian Coal in the Global Context: A Paradox of Crisis and Efficiency", *Environment and Planning A* 22: 629-46.
— 1991a, "Considerations on Northern Marxist Geography", *Australian Geographer* 22 (1): 75-81.
— 1991b, "Company Towns and Class Processes: A Study of Queensland's New Coalfields", *Environment and Planning D: Society and Space 9 (3):* 285-308.
— 1993, *Different Merry-Go-Rounds: Families, Communities and the 7-Day Roster*, Brisbane: Miners Federation, Queensland Branch.
Gibson-Graham, J. K. 1994a, "Reflections on Regions, the White Paper, and a New Class Politics of Distribution", *Australian Geographer* 25 (2): 148-53.
— 1994b, "'Stuffed if I Know!': Reflections on Postmodern Feminist Social Research", *Gender, Place and Culture* 1 (2): 205-24.
— 1995a, "Beyond Patriarchy and Capitalism: Reflections on Political Subjectivity", B. Caine ve R. Pringle (haz.), *Transitions: New Australian Feminisms* içinde, Sydney: Allen & Unwin, s. 172-83.
— 1995b, "Identity and Economic Plurality: Rethinking Capitalism and 'Capitalist Hegemony'", *Environment and Planning D: Society and Space* 13: 275-82.
—, Resnick, S. ve Wolff, R. (haz.) 1997, *Class: The Next Postmodern Frontier*, New York: Guilford.
Gordon, D. 1988, "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?", *New Left Review* 168: 24-6.
—, Edwards, R. ve Reich, M. 1982, *Segmented Work, Divided Workers*, Camb-

ridge: Cambridge University Press.
Gossy, M. 1994, "Gals and Dolls: Playing with Some Lesbian Pornography", *Art Papers* (Kasım ve Aralık), s. 21-4.
Gould, S. J. 1991, *Bully for Brontosaurus: Reflections in Natural History*, New York: Norton.
Graham, J. 1993, "Multinational Corporations and the Internationalization of Production: An Industry Perspective", G. Epstein, J. Graham ve J. Nembhard (haz.), *Creating a New World Economy: Forces of Change and Plans for Action* içinde, Philadelphia: Temple University Press, s. 221-41.
Granovetter, M. 1985, "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology* 91 (3): 481-510.
— ve Swedberg, R. 1992, *The Sociology of Economic Life*, Boulder, CO: Westview Press.
Greater Londra Council, 1985, *London Industrial Strategy*, Londra: GLC.
Greenfield, P. ve Graham, J. 1996, "Workers, Communities and Industrial Property: An Emerging Language of Rights", *Employee Responsibility and Rights Journal*.
Gregory, D. 1990, "Chinatown, Part Three? Soja and the Missing Spaces of Social Theory", *Environment and Planning D: Society and Space* 10 (4): 393-410.
Grewal, I. ve Kaplan, C. (haz.) 1994, *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
Grossberg, L. 1992, *We Gotta Get Out of this Place: popular conservatism and postmodern culture*, New York ve Londra: Routledge.
Grosz, E. 1990a, "Contemporary Theories of Power and Subjectivity", S. Gunew (haz.), *Feminist Knowledge: Critique and Construct* içinde, Londra ve New York: Routledge, s. 59-120.
— 1990b, "Philosophy", S. Gunew (haz.), *Feminist Knowledge: Critique and Construct* içinde, Londra ve New York: Routledge, s. 147-74.
— 1992, "Bodies-Cities", B. Colomina (haz.), *Sexuality and Space* içinde, New York: Princeton Architectural Press, s. 241-54.
— 1994a, "Architecture from the Outside", yayımlanmamış makale, Kadın Araştırmaları Merkezi, Monash University, Clayton VIC, Avustralya.
— 1994b, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
— 1995, "Women, *Chora*, Dwelling", S. Watson ve K. Gibson (haz.), *Postmodern Cities and Spaces* içinde, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell, s. 47-58.
Hall, S. ve Jacques, M. (haz.) 1989a, *New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s*, Londra: Lawrence & Wishart.
— 1989b, "Introduction", *New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s* içinde, Londra: Lawrence & Wishart, s. 11-20.
Haraway, D. J. 1991, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, New York ve Londra: Routledge.
Harley, J. B. 1988, "Maps, Knowledge and Power", D. Cosgrove ve S. Daniels (haz.), *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

Harrison, B. ve Bluestone, B. 1988, *The Great U-Turn: Corporate Restructuring and the Polarizing of America*, New York: Basic Books.

Hartmann, H. 1987, "Changes in Women's Economic and Family Roles in Post-World War II United States", L. Benaria ve C. Stimpson (haz.), *Women, Households and the Economy* içinde, NJ: Rutgers University Press, s. 33-64.

Harvey, D. 1969, *Explanation in Geography*, Londra: Arnold.

— 1973, *Social Justice and the City*, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell; Türkçesi: *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis, 2003.

— 1982, *The Limits to Capital*, Oxford: Blackwell, Chicago: University of Chicago Press.

— 1989, *The Condition of Postmodernity*, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell; Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 2006.

Hazel, V. 1994, "Speaking Bodies: Irigaray and the Politics of Voice", yayımlanmamış makale. Kadın Araştırmaları Merkezi, Monash University, Clayton VIC, Avustralya.

Heckscher, C. 1988, *The New Unionism: Employee Involvement in the Changing Corporation*, New York: Basic Books.

Hennessy, R. 1993, *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*, New York ve Londra: Routledge.

Herod, A. 1995, "The Practice of International Solidarity and the Geography of the Global Economy", *Economic Geography* 71 (4): 341-63.

Heyzer, N. 1989, "The Internationalization of Women's Work", *Southeast Asian Journal of Social Sciences* 17 (2): 25-40.

Hirst, P. ve Zeitlin, J. 1991, "Flexible Specialization versus Post-Fordism: Theory, Evidence and Policy Implications", *Economy and Society* 20 (1): 1-56.

Hochschild, A. 1989, *The Second Shift*, New York: Avon Books.

hooks, b. 1992, *Black Looks: Race and Representation*, Boston: South End Press.

Hotch, Janet, 1994, "Theories and Practices of Self-Employment: Prospects for the Labor Movement", yüksek lisans tezi, Labor Relations and Research Center, University of Massachusetts-Amherst.

Howitt, R. 1994a, "Aborigines, Bauxite and Gold: Land, Resources and Identity in a Rapidly Changing Context", Mabo and Native Titles Semineri'nde sunulan yayımlanmamış bildiri, Macquarie University Mineral and Energy Economics Centre ve Australian Mining and Petroleum Law Association, Sydney.

— 1994b, "SIA, Sustainability and the Narratives of Resource Regions: Aboriginal Interventions in Impact Stories", yayımlanmamış makale, Department of Human Geography, School of Earth Sciences, Macquarie University, Avustralya.

Hudson, R. ve Sadler, D. 1986, "Contesting Works Closures in Western Europe's Old Industrial Regions: Defending Place or Betraying Class?", A. Scott ve M. Storper (haz.), *Production, Work, Territory* içinde, Boston: Allen & Unwin, s. 172-93.

Huxley, M. 1995, "Regulating the Spaces of Production and Reproduction in the City", Australian Housing and Urban Research Institute Restructuring Difference and Social Polarisation Working Paper Series, 20 Queen Street, Melbourne VIC, Avustralya.

Irigaray, L. 1985, *This Sex Which is Not One*, çev. C. Porter, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Jameson, F. 1984, "Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism, *New Left Review 146:53-92*.

— 1991, *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, NC: Duke University Press; Türkçesi: *Postmodernizm veya Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, çev. Nuri Plümer, İstanbul: YKY, 1992.

— 1995, "Marx's Purloined Letter", *New Left Review* 209: 75-109.

Jenson, J. 1989, "'Different' but not 'Exceptional': Canada's Permeable Fordism", *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 26 (1): 69-94.

— 1986, "Gender and Reproduction: or, Babies and the State", *Studies in Political Economy* 20: 9-46.

Jessop, B. 1990, "Regulation Theories in Retrospect and Prospect", *Economy and Society* 19 (2): 153-216.

Johnson, L. 1990, "New Patriarchal Economies in the Australian Textile Industry", *Antipode* 22: 1-32.

Kaplan, E. A. ve Sprinker, M. (haz.) 1993, *The Althusserian Legacy*, New York: Verso.

Katz, C. ve Monk, J. (haz.) 1993, *Full Circles: Women Over the Life Course*, New York ve Londra: Routledge.

Keenan, T. 1993, "The Point is to (Ex)change it: Reading Capital Rhetorically", E. Apter ve W. Pietz (haz.), *Fetishism* içinde, Ithaca, New York: Cornell University Press, s. 152-85.

Kelly, M. ve Pratt, M. J. 1992, "A Foucauldian Approach to Accountability", yayımlanmamış makale, University of Waikato, Hamilton, Yeni Zelanda.

Kern, S. 1983, *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kimball, G. 1983, *The 50-50 Marriage*, Boston: Beacon Press.

Kirby, V. 1992, "Addressing Essentialism – Thoughts on the Corpo-real", Women's Studies Occasional Paper Series #5, University of Waikato, Hamilton, Yeni Zelanda.

Klodawsky, F. 1995, "Putting the Pieces Together: Exploring Identity and Politics in Feminist Organizing Against Gender Violence", Kanada Coğrafyacılar Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan bildiri, Montreal.

Koechlin, T. 1989, "The Globalization of Investment: Three Criticial Essays", doktora tezi, University of Massachusetts, Amherst.

Kondo, D. K. 1990, *Crafting Selves: Power, Gender and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*, Chicago: University of Chicago Press.

Krieger, N. ve Fee, E. 1993, "What's Class Got to Do with It? The State of Health Data in the United States Today", *Socialist Review* 23 (1): 59-82.

Laclau, E. 1977, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra: New Left Books.

— 1990, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, Londra: Verso.

— 1995, "The Time is Out of Joint", *Diacritics* 25 (2): 86-96.

— ve Mouffe, C. 1985, *Hegemony and Socialist Strategy*, Londra: Verso; Türkçesi: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim, 2008.

Larcombe, G. 1980, "The Political Economy of Newcastle", Stilwell, F. ve Larcombe, G., *Economic Crisis, Cities and Regions* içinde, Sydney: Pergamon Press, s. 146-63.

Lash, S. ve Urry, J. 1987, *The End of Organized Capitalism*, Madison, WL: University of Wisconsin Press.

— 1994, *Economies of Signs and Space*, Londra: Sage.

Lechte, J. 1995, "(Not) Belonging in Postmodern Space", S. Watson ve K. Gibson (haz.), *Postmodern Cities and Spaces* içinde, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell, s. 99-111.

Lefebvre, H. 1991, *The Production of Space*, çev. D. Nicholson-Smith, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell.

Lim, L. 1990, "Women's Work in Export Factories: The Politics of a Cause", I. Tinker (haz.), *Persistent Inequalities: Women and World Development* içinde, New York: Oxford University Press, s. 101-19.

Lipietz, A. 1985, *The Enchanted World: Inflation, Credit and the World Crisis*, Londra: Verso.

— 1986, "New Tendencies in the International Division of Labor: Regimes of Accumulation and Modes of Regulation", A. Scott ve M. Storper (haz.), *Production, Work, Territory* içinde, Boston: Allen & Unwin, s. 16-40.

— 1987a, *Mirages and Mirades: The Crises of Global Fordism*, Londra: Verso.

— 1987b, "An Alternative Design for the Twenty-First Century", No. 8738, CEPREMAP, 142, rue de Chevaleret, 75013 Paris.

— 1988a, "Building an Alternative Movement in France", *Rethinking Marxism* 1 (3): 80-99.

— 1988b, "Reflections on a Tale: The Marxist Foundations of the Concepts of Regulation and Accumulation", *Studies in Political Economy* 26 (Yaz): 7-36.

— 1992, *Towards a New Economic Order: Postfordism, Ecology and Democracy*, New York: Oxford University Press.

— 1993, "From Althusserianism to 'Regulation Theory'", E. A. Kaplan ve M. Sprinker (haz.), *The Althusserian Legacy* içinde, New York: Verso, s. 99-138.

Long, P. 1985, "The Women of the Colorado Fuel and Iron Strike", R. Milkman (haz.), *Women, Work and Protest: A Century of Us Women's Labor History* içinde, Boston: Routledge ve Kegan Paul, s. 62-84.

Lynd, S. 1987, "The Genesis of the Idea of a Community Right to Industrial Property in Youngstown and Pittsburgh, 1977-1987", *The Journal of American History* 74: 926-58.

Mackenzie, S. 1989a, "Women in the City", R. Peet ve N. Thrift (haz.), *New Models in Geography: The Political-Economy Perspective*, Cilt 2, Londra: Unwin Hyman, s. 109-26.

— 1989b, "Restructuring the Relations of Work and Life: Women as Environmental Actors, Feminism as Geographical Analysis", A. Kobayashi ve S. Mackenzie (haz.), *Remaking Human Geography*, Londra: Unwin Hyman, s. 40-61.

— ve Rose, D. 1983, "Industrial Change, the Domestic Economy and Home Life", J. Anderson, S. Duncan ve R. Hudson (haz.), *Redundant Spaces in Cities and Regions* içinde, Londra: Academic Press, s. 155-99.

MacNeill, A. ve Burczak, T. 1991, "The Critique of Consumerism in 'The Cook, the Thief, His Wife and Her Lover'", *Rethinking Marxism 4(3)*: 117-24.

MacWilliam, S. 1989, "Manufacturing, Nationalism and Democracy: A Review Essay", *Journal of Australian Political Economy* 24: 100-20.
Magill, K. 1994, "Against Critical Realism", *Capital and Class* 54: 113-36.
Maguire, P. 1995, "Uni Lecturer Calls on BHP to Refund the Community", *The Newcastle Herald*, Mart 31: 9.
Mandel, E. 1975, *Late Capitalism*, Londra: Verso; Türkçesi: *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus, 2008.
Marcus, S. 1992, "Fighting Bodies, Fighting Words: A Theory and Politics of Rape Prevention", J. Butler ve J. Scott (haz.), *Feminists Theorize the Political* içinde, Londra ve New York: Routledge, s. 385-403.
— 1993, "Placing *Rosemary's Baby*", *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 5 (3): 121-53.
Martin, L. 1995, "Enterprise Bargaining Favours Men, Says Study", *The Age*, Melbourne, 19 Ağustos, s. 4.
Marx, K. 1973, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, çev. M. Nicolaus, New York: Random House; Türkçesi: *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, 2 cilt, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol, 1999, 2003.
— 1977, *Capital*, c. 1, çev. B. Fowkes, New York: Random House; Türkçesi: *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol, 1. basım: 1975.
— 1981, *Capital*, c. 3, çev. D. Fernbach, New York: Random House; Türkçesi: *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol, 1. basım: 1978.
— ve Engels, F. 1978, "Manifesto of the Communist Party", R. C. Tucker (haz.), *The Marx-Engels Reader* içinde, New York: Norton, s. 469-500; Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çev. Levent Kavas, İstanbul: İthaki, 2003.
Massey, D. 1983, "Industrial Restructuring as Class Restructuring: Production Decentralization and Local Uniqueness", *Regional Studies* 17 (2): 73-89.
— 1984, *Spatial Divisions of Labor*, New York: Methuen.
— 1988, "What is an Economy Anyway?", J. Allen ve D. Massey (haz.), *The Economy in Question* içinde, Londra: Sage ve Open University, s. 229-59.
— 1993, "Politics and Space/Time", *New Left Review* 196: 65-84.
Massumi, B. 1987, "Translator's Foreword: Pleasures of Philosophy", Deleuze, G. ve Guattari, F., *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*'ya çevirmenin önsözü, çev. B. Massumi, Minneapolis: University of Minnesota Press, ix-xv.
— 1993, *A Reader's Guide to Capitalism and Schizophrenia: Deviations from Deleuze and Guattari*, Cambridge, MA: MIT Press.
Mathews, J. 1989a, *Tools of Change: New Technology and the Democratization of Work*, Sydney: Pluto Press.
— 1989b, *Age of Democracy: The Politics of Post-Fordism*, Melbourne: Oxford University Press.
— 1990, "Towards a New Model of Industry Development in Australia", *Industrial Relations Working Paper Series* 78: 1-21, School of Industrial Relations and Organizational Behaviour, University of New South Wales, Kensington, Avustralya.
McCloskey, D. 1985, *The Rhetoric of Economics*, Madison: University of Wisconsin Press.

McDowell, L. 1990, "Gender Divisions in a Post-Fordist Era – New Contradictions or the Same Old Story?", yayımlanmamış makale, Faculty of Social Sciences, The Open University, Milton Keynes, İngiltere.

— 1991, "Life without Father and Ford: The New Gender Order of Post-Fordism", *Transactions of the Institute of British Geographers*, özel sayı 16: 400-19.

— 1994, "Working in the City: Spaces of Power", Amerikalı Coğrafyacılar Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan bildiri, San Francisco.

McIntyre, R. 1991a, "Review of *Marxism in the U.S* by Paul Buhle", *Rethinking Marxism* 4 (2): 149-57.

— 1991b, "The Political Economy and Class Analytics of International Capital Flows: US Industrial Capital in the 1970s and 1980s", *Capital and Class 43:* 179-202.

— 1996, "Mode of Production, Social Formation, and Uneven Development, or is There Capitalism in America?", A. Callari ve D. Ruccio (haz.), *Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition* içinde. Middletown, CT: Wesleyan University Press, 231-53.

McMichael, P. ve Myhre, D. 1991, "Global Regulation vs. the Nation-State: Agro-food Systems and the New Politics of Capital", *Capital and Class 43:* 83-106.

Metcalfe, A. 1987, "Manning the Mines: Organising Women Out of Class Struggle", *Australian Feminist Studies* 4: 73-96.

— 1988, *For Freedom and Dignity: Historical Agency and Class Structures in the Coalfields of NSW*, Sydney: Allen & Unwin.

— 1991, "Myths of Class Struggle: The Metaphor of War and the Misunderstanding of Class", *Social Analysis* 30: 77-97.

— 1994, "Crisis in Newcastle? Restructuring Industry and Rewriting the Past", yayımlanmamış makale, School of Sociology, University of New South Wales, Kensington, Avustralya.

MEWU 1992, "The Australian Economy and Industry Development: Issues and Challenges for Metal Workers in the 1990s", Maden ve Mühendislik Çalışanları Sendikası tartışma metinleri, Sydney.

Miller, P. 1991, "Accounting Innovation beyond the Enterprise: Problematizing Investment Decisions and Programming Economic Growth in the U.K. in the 1960s", *Accounting, Organizations and Society* 16 (8): 733-62.

— ve O'Leary, T. 1987, "Accounting and the Construction of the Governable Person", *Accounting, Organizations and Society* 12 (3): 235-65.

Mirowski, P. 1987, *Against Mechanism: Protecting Economics from Science*, Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.

Mitchell, K. 1995, "Flexible Circulation in the Pacific Rim: Capitalisms in Cultural Context", *Economic Geography* 71 (4): 364-82.

Mitchell, W. 1975, "Wives of the Radical Labour Movement", A. Curthoys, S. Eade ve P. Spearitt (haz.), *Women at Work* içinde, Canberra: Australian Society for the Study of Labour History, s. 1-14.

Miyoshi, M. 1993, "A Borderless World? From Colonialism to Transnationalism and the Decline of the Nation State", *Critical Inquiry* 19 (Yaz): 726-51.

Mohanty, C. T., Russo, A. ve Torres, L. (haz.) 1991, *Third World Women and the Politics of Feminism*, Bloomington: Indiana University Press.

Moi, T. 1985, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*, Londra ve New York: Methuen.

Montag, W. 1995, "A Process without a Subject or Goal(s): How to Read Althusser's Autobiography", A. Callari, S. Cullenberg ve C. Biewener (haz.), *Marxism in the Postmodern Age: Confronting the New World Order* içinde, New York ve Londra: Guilford Press, s. 51-8.

Moodie, T. D. (V. Ndatshe ve B. Sibuyi ile birlikte) 1990, "Migrancy and Male Sexuality on the South African Gold Mines", M. Duberman, M. Vicinus ve G. Chauncey, Jr. (haz.), *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past* içinde, New York: New American Library, s. 411-25.

Moon, M. 1995, "Semipublics", Marxism and the Politics of Antiessentialism konferansında sunulan bildiri, University of Massachusetts-Amherst.

— ve Sedgwick, E. K. 1993 "Divinity: A Dossier, a Performance Piece, a Little Understood Emotion", E. K. Sedgwick, *Tendencies* içinde, Durham: Duke University Press, s. 213-51.

—, Sedgwick, E. K., Gianni, B. ve Weir, S. 1994, "Queers in (Single-Family) Space", *Assemblage* 24 (Ağustos): 30-7.

Morris, M. 1992, *Ecstasy and Economics*, Sydney: EMPress.

Mouffe, C. 1992, "Feminism, Citizenship, and Radical Democratic Politics", J. Butler ve J. W. Scott (haz.), *Feminists Theorize the Political* içinde, New York: Routledge, s. 369-84.

— 1995, "Post-Marxism: Democracy and Identity", *Environment and Planning D: Society and Space* 13 (3): 259-66.

Murray, R. 1988, "Life after Henry (Ford)", *Marxism Today* 6 (Ekim): 8-13.

Negri, A. 1996, "Pour Althusser: Notes on the Evolution of the Thought of the Later Althusser", A. Callari ve D. Ruccio (haz.), *Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition* içinde, Middletown, CT: Wesleyan University Press, s. 51-68.

Neimark, M. ve Tinker, T. 1986, "The Social Construction of Management Control Systems", *Organizations and Society* 11 (4/5): 369-95.

North, D. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.

Norton, B. 1986, "Steindl, Levine and the Inner Logic of Accumulation: A Marxian Critique", *Social Concept* 3 (2): 43-66.

— 1988a, "The Power Axis: Bowles, Gordon and Weisskopf's Theory of Postwar U.S. Accumulation", *Rethinking Marxism* 1 (3): 6-43.

— 1988b, Epochs and Essences: A Review of Marxist Long-Wave and Stagnation Theories", *Cambridge Journal of Economics* 12 (2): 203-24.

O'Neill, P. 1994, "Capital, Regulation and Region: Restructuring and Internationalisation in the Hunter Valley NSW", doktora tezi, Department of Human Geography, School of Earth Sciences, Macquarie University, Avustralya.

—, Webber, M., Weller, S., Campbell, L., Fincher, R., Matwijw, P. ve Williams, C. 1995, *Labour Restructuring: A Study of the Labour Adjustment Package for the Textile, Clothing and Footwear Industries*, cilt 1, Emek Piyasası Düzenleme Kurulu'na Sunulmuş Rapor, Canberra, s. 1-55.

Ong, A. 1987, "Disassembling Gender in the Electronics Age", *Feminist Studies* 13: 609-26.

Parker, A. 1985. "Futures for Marxism: An Appreciation of Althusser", *Diacritics* 15 (4): 57-72; Parker, A. ve Sedgwick, E. K. (haz.) 1995, *Performativity and Performance*, Londra: Routledge.

Pearce, J. 1990, "UMFA to Examine Claims that Rosters Cause Family Breakups", *Common Cause* 55 (8): 7.

Pearson, R. 1986, "Female Workers in the First and Third Worlds: The 'Greening' of Women's Labour", K. Purcell, S. Wood, A. Waton, S. Allen (haz.), *The Changing Experience of Employment* içinde, Londra: Macmillan, s. 75-94.

Peck, J. ve Tickell, A. 1994, "Searching for a New Institutional Fix: The After Fordist Crisis and the Global-Local Disorder", A. Amin (haz.), *Post-Fordism: A Reader* içinde, Oxford: Blackwell, s. 280-315.

Petty, B. 1978, *The Petty Age*, Sydney: Wild and Woolley.

Phizacklea, A. 1990, *Unpacking the Fashion Industry*, Londra: Routledge.

Phongpaichit, P. 1988, "Two Roads to the Factory: Industrialisation Strategies and Women' s Employment", B. Agarwal (haz.), *Structures of Patriarchy: The State, the Community and the Household* içinde, Londra: Zed, s. 150-63.

Piore, M. ve Sabel, C. 1984, *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books.

Pollert, A. 1988, "Dismantling Flexibility", *Capital and Class* 34: 42-75.

Poovey, M. 1994, "Making a Social Body: British Cultural Formation, 1830-1864", Institute for Research on Women'da sunulan bildiri, Rutgers University, New Brunswick NJ.

Porpora, D., Lim, M. ve Prommas, U. 1989, "The Role of Women in the International Division of Labour: The Case of Thailand", *Development and Change* 20: 269-94.

Pratt, G., ve Hanson, S. 1991, "On Theoretical Subtlety, Gender, Class, and Space: A Reply to Huxley and Winchester", *Environment and Planning D: Society and Space* 9: 241-6.

Pred, A. ve Watts, M. J. 1992, *Reworking Modernity: Capitalisms and Symbolic Discontent*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Pringle, R. 1988, *Secretaries Talk: Sexuality, Power and Work*, Sydney: Allen & Unwin.

— 1995, "Destabilising Patriarchy", B. Caine ve R. Pringle (haz.), *Transitions: New Australian Feminisms* içinde, Sydney: Allen & Unwin, s. 198-211.

Probert, B. 1995, "Thinking about the White Paper: Problems for a Working Nation", *Australian Geographer* 25(2): 103-9.

Pujol, M. A. 1992, *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*, Aldershot, İngiltere: Edward Elgar Publishing Ltd.

Queensland Coal Board, 1990, *Annual Report*, 61 Mary Street, Brisbane, Queensland, Avustralya.

Rand, E. 1995, *Barbie's Queer Accessories*, Durham, NC: Duke University Press.

Resnick, S. ve Wolff, R. 1987, *Knowledge and Class: A Marxian Critique of Political Economy*, Chicago: University of Chicago Press.

— 1989, "The New Marxian Economics: Building on Althusser's Legacy", *Economies and Societies, Serie Oeconomia - PE* 11: 185-200.

— 1994, "Between State and Private Capitalism: What was Soviet 'Socialism'?", *Rethinking Marxism* 7 (1): 9-30.

Roberts, S. 1994, "The World is Whose Oyster? The Geopolitics of Representing Globalization", Amerikalı Coğrafyacılar Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan bildiri, San Francisco.

Roemer, J. 1982, *A General Theory of Exploitation and Class*, Cambridge MA: Harvard University Press.

— 1994, *A Future for Socialism*, Londra: Verso.

Rorty, R. 1979, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton, NJ: Princeton University Press; Türkçesi: *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Gürsoy, İstanbul: Paradigma, 2006.

Rose, D. 1989, "A Feminist Perspective on Employment and Gentrification: The Case of Montreal", J. Wolch ve M. Dear (haz.), *The Power of Geography: How Territory Shapes Social Life*, Boston: Unwin Hyman, s. 118-38.

Rose, G. 1993, *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Cambridge: Polity Press.

— 1996, "As if the Mirrors had Bled: Masculine Dwelling, Masculinist Theory and Feminist Masquerade", N. Duncan (haz.), *(Re)placings*, Routledge.

Rouse, R. 1991, "Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism", *Diaspora* 1 (1): 8-23.

Rowbotham, S. 1989, "A Step Ahead: Combining Economic Strategy with Vision", *Interlink* (Şubat/Mart): 11-14.

— 1990, "Post-Fordism", *Z Magazine* 3 (9): 31-6.

Ruccio, D. 1989, "Fordism on a World Scale: International Dimensions of Regulation", *Review of Radical Political Economics* 21 (4): 33-53.

— 1991, "Postmodernism and Economics", *Journal of Post-Keynesian Economics* 13 (4): 495-510.

— 1992, "Failure of Socialism, Future of Socialists?", *Rethinking Marxism* 5 (2): 7-22.

—, Resnick, S. ve Wolff, R. 1991, "Class beyond the Nation-State", *Capital and Class* 43: 25-42.

Saegert, S. 1980, "Masculine Cities and Feminine Suburbs", *Signs* 5 (3): 96-111.

Said, E. W. 1975, *Beginnings*, New York: Basic Books; Türkçesi: *Başlangıçlar*, çev. F. Burak Aydar, İstanbul: Metis, 2009.

Salais, R. ve Storper, M. 1992, "The Four 'Worlds' of Contemporary Industry", *Cambridge Journal of Economics* 16: 169-93.

Sanyal, K. 1995, "Rethinking Capitalist Development: Toward a Political Economy of Post-Colonial Capitalism", Massachusetts-Amherst Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde sunulan bildiri.

Sassen, S. 1988, *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*, Cambridge: Cambridge University Press.

Saunders, P. ve Williams, P. 1986, "The New Conservatism: Some Thoughts on Recent and Future Developments in Urban Studies", *Environment and Planning D: Society and Space* 4: 393-9.

Sayer, A. ve Walker, R. 1992, *The New Social Economy: Reworking the Division of Labor*, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell.

Scott, A. 1987, "The Semiconductor Industry in South East Asia: Organization, Location and the International Division of Labor", *Regional Studies* 21 (2): 143-59.

Scott, J. W. 1988, *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press.

Sedgwick, E. K. 1985, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, New York: Columbia University Press.

— 1990, *Epistemology of the Closet*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

— 1993, *Tendencies*, Durham NC: Duke University Press.

— 1995, "Around the Performative: Periperformative Vicinities in Dickens", Eliot ve James, yayımlanmamış metin, Dept. of English, Duke University, Durham, North Carolina.

Singer, J. W. 1988, "The Reliance Interest in Property", *Stanford Law Review* 40 (3): 614-751.

Smith, N. 1984, *Uneven Development*, Oxford: Basil Blackwell.

— ve Katz, C. 1993, "Grounding Metaphor: Towards a Spatialized Politics", S. Pile ve M. Keith (haz.), *Place and the Politics of Identity* içinde, Londra: Routledge, s. 67-83.

Smith, P. 1988, "Visiting the Banana Republic", A. Ross (haz.), *Universal Abandon: The Politics of Postmodernism* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 128-48.

Soja, E. 1989, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Londra: Verso.

— ve Hooper, B. 1993, "The Space That Difference Makes: Some Notes on the Geographical Margins of the New Cultural Politics", S. Pile ve M. Keith (haz.), *Place and the Politics of Identity* içinde, Londra: Routledge, s. 183-203.

Spivak, G. C. 1988a, "Can the Subaltern Speak?", C. Nelson ve L. Grossberg (haz.), *Marxism and the Interpretation of Culture* içinde, Chicago: University of Illinois Press, s. 271-313.

— 1988b, *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, New York: Routledge.

— 1995, "Ghostwriting", *Diacritics* 25 (2): 65-84.

— ve Plotke, D. 1995, "A Dialogue on Democracy", *Socialist Review* 94 (3): 1-22.

Sproul, C. 1993, Mastering the Other: An Ecofeminist Analysis of Neoclassical Economics", doktora tezi, University of Massachusetts, Amherst.

St. Martin, K. 1995, "Changing Borders, Changing Cartography: Possibilities for Intervening in the New World Order", A. Callari, S. Cullenberg ve C. Biewener (haz.), *Marxism in the Postmodern Age: Confronting the New World order* içinde, New York: Guilford, s. 459-68.

Staeheli, L. 1994, "Women and the Housework of Politics", Amerikalı Coğrafyacılar Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan bildiri, San Francisco.

Stead,J. 1987, *Never the Same Again: Women and the Miners' Strike 1984-85*, Londra: The Women's Press.

Stearns, L. ve Mizruchi, M. 1993, "Corporate Financing: Social and Economic Determinants", R. Swedberg (haz.), *Explorations in Economic Sociology* içinde, New York: Russell Sage Foundation, s. 279-307.

Stilwell, F. 1991, "Wages Policy and the Accord", *Journal of Australian Political Economy* 28: 27-53.

Storper, M. 1990, "Regional 'Worlds of Production': Conventions of Learning and Innovation in Flexible Production Systems of France, Italy and the USA", ya-

yımlanmamış makale, Graduate School of Architecture and Urban Planning, University of California, Los Angeles.

— ve Scott, A. 1989, "The Geographical Foundations and Social Regulation of Flexible Production Complexes", J. Wolch ve M. Dear (haz.), *The Power of Geography: How Territory Shapes Social Life* içinde, Boston: Alien & Unwin, s. 21-40.

— ve Walker, R. 1989, *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*, New York: Basil Blackwell.

Strauch, J. 1984, "Women in Rural-Urban Circulation Networks: Implications for Social Structural Change", J. Fawcett, S. Khoo ve P. Smith (haz.), *Women in the Cities of Asia: Migration and Urban Adaptation* içinde, Boulder: Westview Press, s. 60-77.

Sturmey, R. 1989, *Women and Services in Remote Company Dominated Mining Towns*, The Rural Development Centre, University of New England, Avustralya.

Sullivan, B. 1995, "Rethinking Prostitution", B. Caine ve R. Pringle (haz.), *Transitions: New Australian Feminisms* içinde, Sydney: Allen & Unwin, s. 184-97.

Surin, K. 1994, "Reinventing a Physiology of Collective Liberation: Going 'Beyond Marx' in the Marxism(s) of Negri, Guattari, and Deleuze", *Rethinking Marxism* 7 (2): 9-27.

Swanson, G. 1995, "'Drunk with Glitter': Consuming Spaces and Sexual Geographies", S. Watson ve K. Gibson (haz.), *Postmodern Cities and Spaces* içinde, Londra: Blackwell, s. 80-98.

Thompson, E. P. 1963, *Making of the English Working Class*, New York: Vintage. Türkçesi: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim, 2007.

Thompson, G. 1986. *Economic Calculation and Policy Formation*, Routledge.

Thrift, N. 1987, "The Geography of Late Twentieth-Century Class Formation", N. Thrift ve P. Williams (haz.), *Class and Space: The Making of Urban Society* içinde, Londra: Routledge, s. 207-53.

— 1990, "The Perils of the International Financial System", *Environment and Planning A* 22: 1135-40.

— ve Williams, P. (haz.) 1987, *Class and Space: The Making of Urban Society*, Londra: Routledge.

Timpanaro, S. 1975, *On Materialism*, çev. L. Garner, Londra: New Left Books.

Tribe, K. 1981, *Genealogies of Capitalism*, Londra: Macmillan.

Useem, M. 1993, "Shareholder Power and the Struggle for Corporate Control", R. Swedberg (haz.), *Explorations in Economic Sociology* içinde, New York: Russell Sage Foundation, s. 308-34.

Valentine, G. 1992, "Images of Danger: Women's Sources of Information about the Spatial Distribution of Male Violence", *Area* 1: 22-9.

Valenze, D. 1995, *The First Industrial Women*, Oxford: Oxford University Press.

van der Veen, M. 1995, "Hustling in the Global Economy: Toward Class Analysis of the 'Traffic in Women'", Marxism and the Politics of Antiessentialism konferansında sunulan bildiri, University of Massachusetts, Amherst.

Waldinger, R. 1986, *Through the Eye of the Needle: Immigrants and Enterprise in New York's Garment Trades*, New York: New York University Press.

Walker, A. 1945, *Coal Town: A Social Survey of Cessnock, NSW*, Melbourne: Melbourne University Press.

Walker, R. 1985, "Class, Division of Labour and Employment in Space", D. Gregory ve J. Urry (haz.), *Social Relations and Spatial Structures* içinde, Londra: Macmillan, s. 164-89.

Wallerstein, I. 1974, *The Modern World System*, New York: Academic Press; Türkçesi: *Modern Dünya Sistemi*, 2 cilt, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Bakış, 2004, 2005.

— 1995, "Revolution as Strategy and Tactics of Transformation", A. Callari, S. Cullenberg ve C. Biewener (haz.), *Marxism and the New World Order* içinde, New York: Guilford Press, s. 225-32.

Waring, M. 1988, *Counting for Nothing: What Men Value and What Women are Worth*, Sydney: Allen & Unwin Press.

Wark, M. 1994, *Virtual Geography: Living with Global Media Events*, Bloomington: Indiana University Press.

Watson, S. ve Gibson, K. (haz.) 1995, *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford ve Cambridge, MA: Blackwell.

Weiner, R. 1995, "Marx and Baseball: Class Analytics Hits the Major Leagues", Ekonomik ve Sosyal Analizler Derneği'nin yıllık yaz konferansında sunulan bildiri, Raymond, Maine.

Whitford, M. 1991, *Luce Irigaray: Philosophy in the Feminine*, Londra ve New York: Routledge.

Williams, C. 1981, *Open Cut: The Working Class in an Australian Mining Town*, Sydney: Allen & Unwin.

Williamson, O. 1985, *The Economic Institutions of Capitalism*, NY: Free Press.

Wilson, E. 1991, *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women*, Londra: Virago Press.

Wolf, D. 1992, *Factory Daughters: Gender, Household Dynamics and Rural Industrialization in Java*, Berkeley: University of California Press.

Wolff, R. ve Resnick, S. 1986, "Power, Property and Class", *Socialist Review* 16 (2): 97-124.

Wolpe, H. (haz.) 1980, *The Articulation of Modes of Production: Essays from Economy and Society*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Worpole, K. 1992, *Towns for People: Transforming Urban Life*, Buckingham: Open University Press.

Wright, E. O. 1978, *Class, Crisis and the State*, Londra: New Left Books.

— 1985, *Classes*, Londra: Verso.

— 1993, "Class Analysis, History and Emancipation", *New Left Review* 202: 15-35.

Yeats, W. B. 1963, *The Collected Poems of W. B. Yeats*, New York: Macmillan.

Young, M. 1985, *Darwin's Metaphor: Nature's Place in Victorian Culture*, Londra: Cambridge University Press.

Zerilli, L. 1995, "The Arendtian Body", B. Honig (haz.), *Feminist Interpretations of Hannah Arendt* içinde, University Park PA: Pennsylvania State University Press, s. 167-89.

Dizin

Aglietta, Michel, 101, 356
alternatif pratikler, 163
Althusser, L., 74-5, 86-91
  kapitalist düzenleme, 91-5
  ideoloji, ele alma biçimi, 96
  üstbelirlenim, 74-6
  post-Marksizm, 99-103
  sosyalist feminizm, 95-8
Amerika Birleşik Çelik İşçileri (USWA), 210-1
Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 13, 17, 51, 58, 166, 182, 193, 208, 226, 227, 229n, 234, 236, 249, 254, 258n, 259, 273, 305n, 333, 354, 360, 363, 365, 367
Anderson, P., 65n
anoreksi, 168
Arendt, Hannah, 351
artık emeğin bölüşümü
  ev içinde, 97-8
  ve sınıf, 253-6
artık emeğin temellük edilmesi
  ev içinde, 125-6, 133-8
  millileştirilmiş sektörler, 117
  ve sınıf, 118-20
  uluslararası finans sektörü, 77-8
Asya, 212-3
atın evrimi, 192
Austin, J. L., 350
Avrupa Topluluğu, 341n
Avustralya
  BHP Ltd., 285-99
  büyüme stratejileri, 187
  kömür madeni toplulukları, 256n, 300-37
  post-Fordizm, 196, 19[illegible], 234n
  yerli toprak hakları, 2[illegible]

Balibar, E., 104
Barbie bebekleri, 228
Barnard, Marjorie, 52n
Barnes, T. J., 185n
Barrett, Michèle, 96n, 1[illegible]n
Beauvoir, Simone de, 1[illegible]
Bell Resources, 293
Best, Michael, 251
Bhabha, H., 163n
BHP Ltd, 285-99
Bluestone, B., 182, 275
Body Shop, 227n
bölüşüm siyaseti, 263-[illegible]
  bölgesel stratejiler, 2[illegible]-99
  mücadeleleri, 265-7[illegible]
  söylemsel konumu, [illegible]-6
  ve şirketlerin ekonomik merkezsizliği, 277-83
Bretton Woods, 235
Brown, Wendy, 133n
Bryan, D., 187
Buck-Morss, S., 173n
burjuvazi, 115
Butler, J., 51n, 58n, 59 131, 350n

Cameron, J.
  artık emek, 119n
  ev-içi ekonomi, 13[illegible]35-6
  Üçüncü Dünya kadınları, 214-5
Campbell, Bea, 315
Canguilhem, G., 173
Carter, P., 155

chora, 156-7, 162
cinsellik, 147-54, 159, 161, 204-5, 207, 223, 315, 322
cinsiyetçilik, 68n
Cixous, H., 217
Clinton, Bill, 166
Cutler, A., 276n
Cyert, R. M., 278-9

çelişkiler, 90-91, 245-8
çevrecilik, 140n, 298
çocuk bakım merkezleri, 184
çokuluslu şirketler, 66, 67, 158, 162, 182, 200-9, 215, 250

Darwin, Charles, 172n
Debord, G., 219, 220
Deleuze, G., 89, 142, 155, 157, 162-3
Derrida, J., 89n, 145n, 156n, 177n, 338-52
  Althusser üzerine, 86
  dünyanın düzensizliği, 83, 342
  Marx üzerine, 338-41
Descartes, René, 144
devamsızlık, 327-8, 331, 333
Dicken, P., 208
Diskin, J., 102n
diyalektik düşünce, 88-9
Doğu Avrupa, 345
Dünya Bankası, 105n
düzenleme kuramı, 94-5n, 99, 234n, 236, 238-45, 357n, 358n
düzenleyici kurgular, 58

ekolojik kalkınma, 298-9
ekonomik belirlenimcilik, 32, 85, 175,179, 245n, 356n, 362
ekonomik büyüme, 182-5, 262, 264, 266
  kâr üretimi, 270-1
ekonomik farklılık, 12, 14-5, 62-3, 69, 71-2, 76-82, 104, 105, 222, 232, 335, 344, 366
ekonomik kimlik, 164n, 216-23, 231-2, 295
ekonomik tekçilik/monizm, 69, 71, 104
ekonomiyi tekrar inşa etme, 189-90
eleştirel gerçekçilik, 123n
Elster, J., 185n
Engels, Friedrich, 338
erkek cinselliği, 148n, 217, 221, 223
Erkek, 176-80
Escobar, Arturo, 106-7, 168n, 364n
esnek uzmanlaşma, 193, 236, 238, 241-2, 245n, 247n, 250, 251
ev-içi şiddet, 312-3
evrim, 190-8

fallogosantrizm, 51n, 156-7
fallosantrizm, 98, 156, 158, 200n, 205
fazla mesai, 127
feminizm, 33-4, 68n, 71, 91, 95-8, 135, 146n, 197n, 353
feodal ev-içi sınıf süreci, 126, 134, 135, 215n, 307n, 308, 310, 312, 314, 316, 317n, 320-35
feodal sınıf süreci, 121n, 131
feodalizm, 308-9
finansal sermaye, 205, 218-9
Folbre, N. 97n, 365
Fordizm, 66, 92n, 101, 191, 193, 234-8, 261, 358
Foucault, M., 20-1, 67n, 89, 142, 145n, 171-2n, 176, 186n, 188-90, 274n
Fraad, H., 134, 170, 307, 308
Fransa, 234n
Fraser, Nancy, 273
Freud, Sigmund, 89, 176n
Fukuyama, Francis, 340-2, 345, 349

Gabriel, S., 255n
Gambiya, 77n
gayri-kapitalist sınıf süreçleri, 195-6, 256-60, 264-5, 304-37
gayri-kapitalizm
  kapitalizm ile ilişkisi, 63-5, 70-74, 107-8
  ev içinde, 196-7, 304-37
  kalkınma kuramı, 106-7
  Üçüncü Dünya'da, 196, 360
gebe uzam, 158-64

Googins, B. K., 135
Gould, Stephen Jay, 191-5
göçmen emeği, 225-6
göreli uzam, 152, 154-5
görsel sanatlar, 158
Gramsci, Antonio, 142, 356n
Gregory, Derek, 362n
Grewal, L., 228
Grosz, E., 63n, 156, 170n, 217-21
Guattari, F., 89, 142, 155, 162
Güney Afrika, 234n, 315
Güney Kore, 212n
Güney Sahilleri Kalkınma Kurumu, 297n

Haraway, D. J., 60n, 66n, 168n, 171-2n, 175, 188, 230, 357n
Harrison, B., 182, 275n
Harvey, David, 237, 246, 356
Hawke, Bob, 166, 181n
Herod, A., 203n, 211n
heterojenlik, 27, 72, 104, 107, 108, 127, 155, 167, 261, 269n, 348
heteroseksüellik, 50, 58, 88n, 123, 160, 222, 315
Hindistan, 32, 228, 229, 258
hissedarlar, 209-10, 253, 282, 286
homoseksüellik, 222, 316
homo-sosyalleşme, 315
Hong Kong, 214
hooks, bell, 51
Hotch, Janet, 257-8

Irigaray, Luce, 51n, 63n, 73n, 108n, 157n, 178n, 217, 221n

ikili sistemler kuramı, 97, 98, 133, 196
ikili toplumsal cinsiyet kimliği, 58n, 69n, 70-2, 74n, 108n, 133n, 152, 160, 314
iktidar, 114, 119
ilkel komünist sınıf süreci, 121n, 126
imalat sektörü, 182-3
İngiltere, 9, 172n, 193, 208, 234n, 236, 251, 271, 305n
istikrar, 233, 235, 239-40, 243, 246, 247-9
işlevselcilik, 94n, 185-7, 357n
İtalya, 193, 237
izlenimcilik, 158

Jacques, M., 238, 245n
Jameson, F., 12, 339n
Japonya, 208
Jenson, J., 246n, 272n
Jessop, B., 235n
Johnson, L., 113

kadın cinselliği, 147-53, 159, 161, 211n, 216-8
kadınsılık, 314-6
kalkınma karşıtı kuram, 103-7
kalkınma kuramı, 103-7, 190-8
kalkınma modelleri, 92-3
kalkınma sonrası kuram, 106-7
Kanada, 234n
Kant, Immanuel, 144
kapitalist hegemonya, 15, 49-69, 71, 300, 367
kapitalizmin özellikleri, 356-63
  tanımı, 59n
kâr/maaş payları, 266-8
karma ekonomiler, 345n
kent mekânı, 153, 159
Keynesçilik, 167
kimlik, 70, 75n, 97, 100, 111-4
  ekonomik kimlik, 164n, 231-2, 295
  kişisel kimlik, 75n, 114-8
  cinsel kimlik, 217, 223, 315, 316
  toplumsal kimlik, 58n, 127, 114-8
kişisel kimlik, *bkz.* kimlik
komünal sınıf süreci, 120, 126, 260, 322, 331, 334-5
  ev içinde, 135-7, 197n
Komünist Manifesto, 65n
komünizmin çöküşü, 344-5
konjonktür dalgalanmaları, 174
köleci sınıf süreci, 121n, 126
kölecilik, 347
kredi, 78-80, 218-21, 254, 255n
Kristeva, J., 145n, 156, 178n, 217

krizler, 64, 66, 175, 334, 358, 360
kübizm, 158, 163
küçük burjuvazi, 115
kültür, 227-8
küreselleşme, 11, 18, 34, 199-232

Lacan, Jacques, 145n
Laclau, Ernesto, 14, 58n, 64n, 70, 71, 99-103, 116, 144n, 189n, 194n, 215, 243n, 339n, 358n, 362n
Lash, S., 227
Lauretis, T. de, 164n
Lefebvre, Henri, 144n, 145, 148, 149, 154, 155
Lenin, Vladimir İlyiç, 57, 77n
Lewontin, Richard, 194
liberal demokratik kapitalizm, 342
limon sosyalizmi, 250
Lipietz, Alain, 91-4, 235n, 238
Londra Endüstriyel Stratejisi, 252n
Lynd, Staughton, 250

maaş/kâr payları, 266-8
Mabo kararı, 268n
Mackenzie, S., 164n
Malezya, 234
Malthus, Thomas, 172n
Mandel, Ernest, 158, 356
March, J. G., 278
Marcus, Sharon, 147-50, 153n, 159, 199, 201-7, 211, 215-7, 222, 230-33, 236-7, 289, 345
Marksizm, 353-67
  antik sınıf süreci, 255-6n
  düzenleme kuramı, 238-40
  gayri-kapitalist sömürü, 120-1
  ideolojiyi ele alma şekli, 240n
  kuramın toplumsal rolü, 57
  mekân, 142-7
  ölümü, 340-1
  özcülük karşıtlığı, 85-6
  refah devleti, 361n
  sermaye birikimi, 243-4
Marx, Karl, 15n, 24, 29n, 57, 69n, 76, 83, 87, 88, 115, 119, 120, 162, 224, 255n, 286n, 299, 338-41, 344, 347, 350, 366, 368
Marxism Today, 234n
Massey, D., 111n, 115, 143, 154
Massumi, B., 164n
McDowell, L., 112, 113
McIntyre, Ric, 366n
Meksika, 11, 226
meta fetişizmi, 339
metaforlar, 171-2n, 176
metalaştırma, 30, 64, 101, 108, 158, 201, 206, 224, 225, 228-9, 238
Metcalfe, Andrew, 330
millileştirme, 117
modern mekân, 147-53
modernizm, 66, 158-9, 163, 240n
modernleşme/modernizasyon, 63, 250
Monet, Claude, 159
Moon, M., 161n, 169n
Morse Cutting Tool, 268n
Mouffe, Chantal, 58n, 64n, 70, 71, 91, 99-103, 144n, 189n, 194n, 243n, 358n, 362n
muhasebe, 265, 271, 273, 276, 278-81, 286, 291, 298
mutlak uzam, 144, 150, 152, 154
mülkiyet sahipliği, 74, 115, 269

Negri, A., 29, 163n, 206
neo-Fordizm, 238
New Left Review, 234n
Newton, Isaac, 144, 151n
Nietzsche, Friedrich Wilhelm, 89

O'Neill, Phillip, 286n

özcülük, 74-6, 85-6, 91n

parçalanma, 146n
patriyarka, 58, 69n, 97, 98, 113, 133, 134, 137, 213n
Piore, M., 236, 242n, 250n
Pissaro, Camille, 159
piyasalar, 199, 218-27
Platon, 156, 157n
post-Fordizm, 92n, 190, 191, 193, 197n, 233-62, 355

postkolonyal kapitalizm, 105n
post-Marksizm, 91, 99-103, 246
postmodern uzam, 158-64
postmodernizm, 109, 188, 238, 246
postyapısalcı feminizm, 54, 87n, 108n, 146n, 156, 204, 217
postyapısalcılık, 70, 85, 108, 142-6, 148n, 155, 243, 355

queer kuramı, 223-9

rekabet, 165, 192, 230, 241, 245, 289
Resnick, Stephen, 15n, 75n, 76, 78, 85n, 119, 121n, 281-2
Rethinking Marxism, 53, 80n, 91, 168n
Roemer, J., 265n
Rosemary'nin Bebeği, 150n, 152n

Sabel, C., 242n, 250n
Said, E. W., 294n
sanayileşmiş toplumsal oluşumlar, 126, 261
sanayisizleşme, 166, 168-9, 249-50
Sedgwick, Eve Kosofsky, 48-9, 51, 169n, 223, 225, 336, 350-1
Serbest Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA), 258
sermaye birikimi, 74, 76, 174
  düzenlemeciler, 92-3, 213-9
  post-Marksizm, 93-4
sermayemerkezcilik, 98, 104-6, 161
sibernetik, 175-6
Singapur, 214-5n
sınıf
  düzenlemeciler, 242-3
  endüstrinin yeniden yapılandırılması, 111-4
  ev içinde, 126, 128-9, 132-8, 308-37
  gayri-kapitalist, 256-60
  gerilemesi, 111-4
  kadınların iştiraki, 132-8
  kavramları, 114-8
  Marksgil sınıf kavramı, 118-23
  ve post-Fordizm, 252-60
  sınıf siyaseti, 124-6, 138-41
  sınıf süreçleri, 76-80, 118-23
  ve toplum, 261-2
  Üçüncü Dünya'da, 139-41
sınıfsal dönüşüm, 124-6, 139-41
Smith, Adam, 172, 172n
Society and Space, 86
Soja, E., 112, 146n, 160n, 163n, 194n, 362n
sosyalist feminizm, 91, 95-8
sosyalizm, 359-63, 368
  çöküşü, 60n, 206, 344-5
  kalkınma merdiveninde, 194n
  gayri-kapitalist ekonomi biçimi olarak, 64
  ve post-Fordizm, 250-1
Sovyetler Birliği, 117
sömürü, 66, 76, 77, 83, 97, 115-23, 130, 133-41, 196-7, 213-4, 253, 259-60, 269n, 347, 366-9
söz edimleri, 350-1
Spinoza, Baruch, 89
Spivak, G. C., 65n, 212n, 299, 308
St. Martin, Kevin, 344
Staeheli, L., 161n
Stilwell, F., 186
Storper, M., 112, 193, 277
Strauch, J., 214

tam zamanında yönetim sistemi, 237
Tarih, 190, 194
Taylorculaştırma, 235-6
tecavüz, 40n, 83, 148-53, 159, 164, 200n, 201-11, 213, 215, 216, 217, 222, 230, 232
tekillik, 359-61
Thompson, E. P., 303
Thrift, N., 112
toplumsal belirlenim, 86, 109
toplumsal birikim yapıları (TBY) kuramı, 175, 191n, 356n, 357n
toplumsal dönüşüm, 69, 103, 121, 124-5
toplumsal kutuplaşma, 139n, 267
toplumsal yapı, 58, 99n, 111n, 126, 358n

toplumsal yeniden üretim, 95-96, 151, 239
Turner, Joseph, 159

uluslararası finans sektörü, 218-21
uluslararasılaşma, 66, 108, 111, 190n, 199, 211, 219, 225, 290
Urry, J., 227

Üçüncü Dünya, 66, 69
  kalkınma kuramları, 106
  sınıf süreçleri, 213-5
üstbelirlenim, 74-6, 88-91, 98n, 100, 102, 109-10, 122-3, 157, 168n

vardiya, 47, 49, 129, 260, 301, 313, 317-8, 323-7, 330-4
varoluş, 89-90

Wallerstein, Immanuel, 356
Weiner, R., 347
Wittgenstein, Ludwig Josef Johann, 89
Wolpe, H., 104-5
Wright, E. O., 115, 116n, 117, 118n, 309

yapıbozum, 338-44, 349-50
yapısalcılık, 142
Yeats, W. B., 107
yerelleşme, 230
yerli hakları, 268
yoksulluk, 267

MEÇ YAYINLARI

David Harvey

POSTMODERNLİĞİN DURUMU

Kültürel Değişimin Kökenleri

Çevirn: Sungur Savran

Son yıllarda günümüz dünyasını betimlemede kullanılan "postmodern durum" terine, postmodern kültür, mimari, sanat ve toplum üzerine pek çok şey yazıldı. David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*'nda başlangıç olarak terimin farklı anlamlarını inceliyor ve modernizm sonrası toplumsal yaşantıyı anlamakta bu kvramlaştırmayı kullanmanın ne ölçüde uygun ve yararlı olduğunu tartışıyor.

Ancak *Postmodernliğin Durumu*, bir kitap olarak bundan çok daha fazlasını vaat diyor. Yazar, Aydınlanma'dan günümüze uzanan dönem boyunca modernizmin toplumsal bir tarihini kuruyor ve modernizmin politik ve toplumsal düşünce ve hareketler içindeki, anat, edebiyat ve mimarideki ifadelerini inceliyor. En dikat çekici ve Harvey'e özgü vurgulama ise, zaman ve mekn algılamalarımızın yine zaman ve mekân boyunca nasıl b değişim gösterdiği ve bu değişimin bireylerin değerleri ve toplumsal süreçleri üzerinde nasıl etkili olduğudur. Bu kito sadece doğrudan sosyal bilimlerle ilgili olanlar için değil günümüz dünyasındaki değişimleri anlamakta ısrarlı olan, raştırmaktan çekinmeyen genel okur için de son derece ilgi çkici... Son dönemde, düşünce tarihine ve zihniyetlerin toplmsal ve politik değişme ile ilgisinin kurulmasına yapılmış engin bir katkı...

METİS YAYINLARI

Immanuel Wallerstein

TARİHSEL KAPİTALİZM

Kültürel Değişimin Kökenleri

Çeviren: Necmiye Alpay

"Tarihsel kapitalizm daha ilk bakışta, bazı savunucularının öne sürdüğü gibi 'doğal' bir sistem olmak şöyle dursun, açıkça saçma bir sistemdir. Daha fazla sermaye üretmek için sermaye üretilmektedir. Kapitalistler ayak değirmeninde daha da hızlı koşmak için gitgide daha hızlı koşan beyaz fareye benziyor. Bu süreç içinde bazı insanlar iyi yaşıyor, ama diğerleri yoksul yaşıyor. Peki, iyi yaşayanlar ne kadar ve nereye kadar iyi yaşayacak? Hepimiz bu tarihsel sistemin moda ettiği haklılığı kendinden menkul ilerleme ideolojisiyle öylesine dolmuşuz ki bu sistemin çok sayıdaki olumsuzluklarını kabul etmekte zorlanıyoruz. Marx gibi kararlı bir suçlayıcısı bile tarihsel kapitalizmin oynadığı ilerici role büyük ağırlık vermiştir. 'İlerici' sözü tarihsel olarak daha sonra gelen anlamında kullanılmadığı sürece ben buna inanmıyorum... O zaman böyle bir sistem neden ve nasıl ortaya çıktı?" – *Immanuel Wallerstein*

J.K. Gibson-Graham
(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu

Her ikisi de araştırmacı ve aktivist olan Katherine Gibson ve Julie Graham birlikte çalışıyorlar ve kitaplarını ortak isim olarak seçtikleri J.K. Gibson-Graham adıyla yayımlıyorlar.

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu, yazarların feminist teori ve Marksist siyasal iktisadın yanı sıra Jacques Derrida ve Fransız düzenleme okulundan araştırmacıların ortaya koyduğu yapıtlardan, ve aynı zamanda emek çalışmaları alanında kendi yapmış oldukları araştırmalardan yararlanarak yazdıkları çığır açıcı bir çalışma. Her şeye kadir, dokunduğu her şeyi kendisine benzeten ve kendisinden başka türlü olan her şeyi kaçınılmaz bir biçimde kendisine tabi kılacağı beklenen bir kapitalizm tasavvurunun, Marksist gelenek başta olmak üzere bütün bir sol tahayyülü tutsak almasına, solu sinizme ya da mecalsiz bir eylemsizliğe itmesine isyan ediyorlar. Özellikle son dönem feminist çalışmalardan ve queer kuramından aldıkları ilhamla, kapitalizmi kavramsal olarak istikrarsızlaştırmanın, kendini doğal ve biricik kabul ettirmesinin temellerini sarsmanın, kapitalist sistemi içeriden kemirmenin yollarını araştırıyor, hayata geçirilebilmiş alternatif ekonomileri inceleyerek, uygulamaya konabilecek başka alternatifleri tartışmaya açıyorlar.

Yepyeni bir düşünme tarzının kapılarını aralayan bu çalışmanın genişletilmiş ikinci basımından yapılan çevirinin ülkemizde alternatif bir sol tahayyüle katkıda bulunacağını umut ediyoruz.

Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-757-9

Metis Yayınları
www.metiskitap.com